HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND.

3 **ÅRGÅNGEN.** 1883. **HÄFTET 1.**

STOCKHOLM, 1883. KONGL. BOKTRYCKERIET.

Med detta häfte följer *Historisk Bibliografi* för 1882.

Nya medlemmar i Svenska Historiska Föreningen.

(Till den 15 Februari 1882.)

I Sverige:

Dahlgren, S., Lektor. Skara.

Fehr, F., Fil. lic. Strengnäs.

Göteborgs nation. Upsala.

Hildebrand, B. E., Ingeniör. Stockholm.

Wolffelt, E., Kapten. Nyköping.

I Finland:

Bergholm, A., Lektor. St. Michel.

= 6.

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND.

TREDJE ÅRGÅNGEN.

1883.

STOCKHOLM, 1883.
KONGL. BOKTRYCKERIET.
P. A. NORSTEDT & SÖNER.

Bodleian Library
from
W. Bliss.

Innehåll:

Bilagor.

G. M. Armfelt i Neapel år 1794.

AF

ELOF TEGNÉR.

I den resedagbok, som Armfelt förde i Februari 1784 under sin vistelse i Neapel med konung Gustaf III, har han antecknat: »Konungen talte med mig om en ambassade extra ordinaire till Neapel om tio år: detta låter alltför lätt säga sig, men kanske icke så lätt göra sig». Konung Gustafs löst utkastade förslag kom likväl, märkvärdigt nog, till utförande; och Armfelt befann sig år 1794 i Neapel såsom svensk minister. Men det var icke å Gustaf III:s vägnar, som Armfelt kom till den solbeglänsta staden vid den blåa golfen och till konung Ferdinands och drottning Carolinas välbekanta hof. Det var också knappast af fri vilja som han begifvit sig dit. Hans besök i Neapel med konung Gustaf 1784 hade utgjort en enda oafbruten karnevalsfest, och han hade då funnit att »hela naturen tycktes andas glädje». Öfver hans vistelse der tio år senare lade sig mörka skuggor; och den en gång så lysande konungagunstlingens bana var der nära att sluta på ett nesligt sätt. Anklagad för förrädiska stämplingar, måste han derifrån biltog flykta till det aflägsna Ryssland.

Det var i slutet af Oktober 1793, som Armfelt, såsom Sveriges minister vid de italienska hofven, med sin familj slog ned sina bopålar i Neapel. Han hade då under 15 månader ständigt varit på resa, och i mer än ett afseende hade Gustaf III:s vän och gunstling fört en orolig tillvaro. Under denna resa hade han på hösten 1792 i Westfalen sett den preusiska hären bryta upp till det fälttåg mot franska republiken, som fick en så föga hedrande utgång. Han hade i Brüssel hört kanondundret från Jemmapes och bevittnat de österrikiska truppernas nederlag, samt tillsammans med tusentals franska flyktingar skyndat

undan Dumouriez' segrande skaror. I Trier hade han gjort sin uppvaktning hos de franska prinsarna; och de franska emigranterna, hans ständiga sällskap, hade öfverallt der han dragit fram, i Dresden, i Wien, i Florens, fyllt hans själ med förbittring mot Jakobiner och konungamördare. En emigrant, abbé d'Héral, hade varit hans ressällskap och tjenstgjort såsom hans sekreterare. I Wien hade Armfelt, inom ett år sedan Gustaf III föll för mördarehand, erfarit att Ludvig XVI bestigit schavotten; och det år, som i Frankrikes häfder bär namnet »l'année terrible» var icke till ända, då han anlände till Neapel: i början af hans vistelse der ankom underrättelsen om den franska drottningens afrättning.

Dessa omstörtningar tedde sig dubbelt fruktansvärda för den som mognat till man i Gustaf III:s hof, som i hans sällskap engång beundrat det lysande lifvet i Versailles, och som sedan drömt om att vid sin konungs sida utan synnerligt motstånd tukta upprorsmakarne i Frankrike, liksom han — om ock endast medelbarligen — i Sverige bidragit till den hvälfning, som fört konungens makt öfver gränsen af envälde. Den verldshistoriska betydelsen af franska revolutionen var för honom fördold, som för många andra vida djupsinnigare statsmän, hvilka gjort sin skola i *l'ancien regime*. I Armfelts ögon erinrade de franska frihetsmännens sträfvanden mest om den svenska frihetstiden: 1720 års regeringsform, som, enligt hans åsigt, öfver Sverige dragit endast olycka och förnedring, var för honom motstycket till den franska republikanska författningen. Sveriges närmande till Frankrike under dess republikanska styrelse föreföll honom liktydigt med ett försök till nedrifvande af den samhällsordning, som hans saknade konung återuppbyggt. Bekymren öfver den ovissa framtid, som fosterlandet och den unge konungen syntes gå till mötes under förmyndarestyrelsen, hvars politiska grundsatser ingalunda voro de samma som konung Gustaf och hans män lärt att hylla, förenade sig hos honom med egna framtidsomsorger och med det enskilda missnöje, som han hade berättigad anledning att hysa.

Det ligger icke inom området för denna uppsats att redogöra för de äfventyrliga planer, hvartill denna tankegång gaf upphof inom Armfelts förslagsrika hufvud; lika litet som att framställa förloppet af den s. k. sammansvärjning, åt hvilken man gaf Armfelts namn, af dess upptäckt eller af de öden, som drabbade

deltagarne deri. Det är endast en episod ur historien om den svenska regeringens fåfänga försök att få honom i sina händer, sedan hans hemliga planer blifvit röjda, som här, hufvudsakligen med ledning af hans egna anteckningar och bref, skall meddelas.[1])

På vägen till Neapel hade Armfelt den 19 oktober i Rom af sin legationssekreterare, Lagersvärd, emottagit en skrifvelse från den svenske rikskanslern baron Sparre, som i de starkaste uttryck hotade honom med afsättning från hans embete. Anledningarna härtill voro mångahanda; man hade alltför många bevis på Armfelts missnöje för att icke söka det första lägliga tillfälle att göra sig qvitt denne motståndare, som i tal och skrift öfver hela Europa strödde sina bittra infall och omdömen öfver Reuterholms styrelse. Man hade, såsom det heter i Sparres skrifvelse — för öfrigt ett af de lustbaraste pekoralier, som flutit ur en högt ställd embetsmans penna — följt Armfelts »rusande framfart» under vistelsen i Aachen, Brüssel, Dresden och Wien[2]), hvilken ansågs vara »en verkan af dess upphetsade harm öfver att tro sig vara i mistning för all tid satt af lustens förnöjande att i regementsstyret influera och deri ensam likasom mest betyda, en förlust som bloden i gäsande försatt». Det som emellertid nu hade rågat måttet var den bekanta »Prospectus» till en historia öfver Gustaf III:s regering, som på Armfelts tillskyndelse blitvit utgifven af hans sekreterare, abbé d'Héral, i Lucca, sedan den förut varit spridd i afskrifter. Genom Sveriges underordnade agenter, svenske agenten i Rom Piranesi och legationssekreteraren Lagersvärd, hade denna skrift kommit till

---

[1]) En sakrik och intressant redogörelse för de medel, som härvid användes af svenska regeringens redskap, har nyligen blifvit lemnad af F. Sander i skriften »Francesco Piranesi, svensk konstagent och minister i Rom». (Stockholm 1880). För närmare detaljer hänvisas till denna utförligare framställning, som väsentligen hvilar på Reuterholms och Piranesis brefväxling. Armfelts här åberopade sjelfbiografiska anteckningar och brefväxling förvaras i Armfeltska arkivet på Åminne.

[2]) Äfven från Italien hade man färska underrättelser i samma syfte genom den ofvannämnde Lagersvärd, som redan från början af Armfelts vistelse i Florens inberättade hvarjehanda anekdoter om hans uppförande, uppgaf att han i sina samtal plägade »déchirera dem som L. vördar och estimerar», beklagade sig öfver hans intimitet med engelske ministern Lord Hervey och uppenbara ohöflighet mot franska republikens ombud, o. s. v. »För ett neutralt hofs minister, heter det i ett af dessa bref, passar det sig ej att till handsekreterare hafva en fransk emigré, f. d. ledamot af konstituerande församlingen, att i Rom umgås med en bof sådan som abbé Maury, och i Florens ej vilja sända ett kort till en fransk minister». (L:s bref till kabinettssekreteraren Rosenhane från denna tid, i Upsala Bibl., samt till Reuterholm m. fl., i Eriksbergs arkiv.)

den Reuterholmska styrelsens kännedom och väckt dess lifliga förtrytelse. »Man fann — enligt rikskanslerens ord — det vara i verldshistorien ännu ohördt, att en production af slik art kunnat utflyta ur en penna, i hvars frambringade foster H. K. H:s egen ackrediterade minister vid flera hof conniverat åtminstone, om han ock icke samma penna fört»; och det tillkännagafs att Armfelt ofördröjligen skulle blifva rappelerad från sin beskickning och ställas till ansvar, såvida icke alla handskrifna och tryckta exemplar genast konfiskerades och öfversändes till Sverige.

Hvad innehöll då denna skrift, som väckt så stor förbittring? I sin helhet utgöres den af allmänna betraktelser, hållna i en något retorisk stil, öfver revolutionens olyckor samt skarpa utlåtelser öfver konungamördarne och deras anhang, — betraktelser, till hvilka samtidens andra kontra-revolutionära skrifter erbjuda många motstycken. Naturligtvis utgjorde konung Gustafs ärofulla regering derjemte hufvudtemat; men skriftens syfte var dock mera allmänt europeiskt än svenskt. Man igenkänner deri minst lika mycket den franske emigranten, hvilken fört pennan, som den svenske missnöjde, som dertill lemnat det material, som rörde Sverige. — Efterverlden har svårt att inse, huru Gustaf IV Adolfs förmyndareregering kunde offentligt erkänna, att den deri såg något så förgripligt. Förhärligande af Gustaf III:s minne kunde den ej gerna förbjuda; och lika litet kunde den erkänna, att de skarpa utlåtelser, som deri fäldes öfver hans motståndare och öfver den »faktion», som ansågs hafva segrat genom hans död, hade någon tillämpning på Sveriges lagliga regering. Armfelts afsigt att nedsätta denna i Europas ögon genom denna skrift kunde väl icke betviflas; men uttrycken voro så allmänt hållna, att hvilken annan myndighet som helst skulle hafva dragit i betänkande att erkänna sig träffad, eller påstå att hertigen-regentens »goda namn samt medborgares ära derigenom vore befläckad».

Armfelt följde »prima regula juris: nega». I sitt svar förnekade han att något sådant arbete funnes i manuskript eller i tryck, samt att han i Tyskland gjort några försök att få det offentliggjordt[1]); och lofvade att icke, så länge han vore i rikets tjenst, offentliggöra några af honom samlade eller författade

[1]) Armfelts otryckta memoirer upplysa att försök härtill gjorts i Dresden, men måst inställas på grund af svenske chargé d'affaires v. Helands föreställningar hos kurfursten af Sachsen, samt att abbé d'Héral ombesörjt utgifvandet af en upplaga i Prag, hvilken dock blifvit makulerad.

papper. Om hertigen-regenten yttrar han sig i vördnadsfulla uttryck, ehuru han finner att H. K. H. ej »velat sätta hans tacksamhet på hårda prof»[1]); men tillägger, med anledning af beskyllningen att han »befläckat medborgares ära», att han aldrig skulle kunna »våga bland deras antal räkna dem som sträfvat efter tronens fall eller den regerandes lif».

Denna skriftväxling var förebudet till stormen; men ännu dröjde det några månader innan den bröt ut. Armfelt hade, redan innan han erhållit detta bref, afsändt d'Héral till Ryssland för att utverka sig anställning i kejsarinnans tjenst[2]); och den erhållna skrapan kunde icke annat än göra det för honom ytterligare önskvärdt att få lemna Sveriges tjenst — till bättre tider. Ekonomiska skäl hindrade honom emellertid att, såsom han önskat, genast begära sin rappel.

Armfelt kunde under dessa förhållanden hvarken önska eller vänta att hans vistelse såsom svensk minister i Neapel skulle blifva långvarig. Sjelf hoppades han att våren 1794 skulle medföra stora förändringar i hans öde. Svenska regeringen hade dessutom låtit honom förstå sin önskan att han, såsom ackrediterad minister i alla italienska stater, företrädesvis skulle taga sin vistelseort i Genua[3]).

Det mottagande, som Armfelt rönte vid hofvet och i umgängeslifvet i Neapel, var värdigt den ställning, han en gång

---

[1]) Upplysande för hertigen-regentens stämning mot Armfelt äro följande utdrag ur hans bref till prinsessan Sofia Albertina ($^{29}/_{3}$ 1793): Son fiel et la rage qu'il a de ne plus participer aux affaires intérieures du royaume lui faisaient tenir des propos qui, si j'aurais voulu user de rigueur l'auraient fait rappeler. Mais d'abord, je ne veux pas l'avoir en Suède et, en second lieu, je ne veux pas, autant que je puis m'en empêcher, faire quelque acte de rigueur contre un homme trop connu pour avoir toujours mis du fiel contre moi dans l'esprit du feu roi, et qui d'ailleurs a toujours eu pour principe de m'éloigner des affaires». (Eriksbergs arkiv). Under sin samvaro med prinsessan Sofia Albertina i Italien, synes Armfelt dock hafva iakttagit större försigtighet i sina utlåtelser; se Sofia Albertinas bref till hertigen, tr. hos Crusenstolpe, Carl XIII och Hedv. Charlotta. s. 407.

[2]) Det var under denna resa som d'Héral arresterades i Düsseldorf genom Reuterholms utskickade och som man bemäktigade sig de Armfeltska papper, som han medförde.

[3]) Det sätt, på hvilket svenska regeringen i embetsväg brefvexlade med sin minister i Italien, gjorde visserligen hans tjenst ganska beqväm, men var för öfrigt föga uppmuntrande. De ministeriella skrifvelserna gingo till legationssekreteraren Lagersvärd i Genua, och ur dem sände denne de utdrag till ministern, som han ansåg lämpligt. Lagersvärd och Piranesi voro i sjelfva verket den svenska styrelsens förtroendemän i Italien. Deras hufvudsakliga uppdrag var att bevaka sin förman Armfelt. Det bör dock nämnas att Lagersvärd kände det motbjudande att spela rolen af spion på en person, som visade honom förtroende och vänlighet. Han önskade få en annan tjenstbefattning, som icke medförde ett dylikt obehagligt åliggande, och skref till Reuterholm ($^{16}/_{11}$ 1793) att det endast var på grund af dennes vilja, som han åtagit sig »de jouer un rôle que je désapprouve moi-même». Piranesi deremot hyste inga dylika betänkligheter.

intagit såsom Gustaf III:s vän; och de politiska åsigter, han bekände, kunde endast göra honom ytterligare välkommen hos det Bourbonska kungahuset. Sedan sin föregående vistelse i Neapel kunde han räknas till konung Ferdinands och drottning Carolinas enskilda vänner. Med denna sistnämnda deltog han lifligt i sorgen öfver hennes systers, drottning Marie Antoinettes olycksöde; och från ett samtal med hennes gemål, den redlige, fastän föga betydande konungen, har han antecknat följande yttrande af denne: »Jag tror icke att jag vill någon menniska annat än godt och jag föreställer mig icke att mina undersåter hafva anledning att beklaga sig öfver mig. Men om det är Guds vilja, att alla regenter på jorden skola utrotas på grund af folkyran, så återstår oss endast vårt goda samvetes vittnesbörd och modet att åtminstone dö med ära». Den vänskap, hvarmed Armfelt omfattades af det Sicilianska konungaparet, blef för hans öde i Neapel af afgörande betydelse.

Äfven utanför hofvet förvärfvade den landsflyktige svenske ministern många vänner och väninnor, företrädesvis inom den främlingskoloni, som under de oroliga tiderna slagit sig ned i Neapel. Särskildt omhuldades han inom dess engelska och ryska umgängeskretsar. Han träffade der sin vapenbroder från finska kriget, den engelske sjöhjelten Sidney Smith, liksom han en af Gustaf III:s varme beundrare, som i Neapel slöt sig till den engelska expeditionen mot Toulon. Det var politiska skäl, som i allmänhet förmådde Armfelt att söka sitt umgänge bland representanter af de båda folk, från hvilka det väntades att hämnden öfver de franska konungamördarne skulle komma; men det var visserligen äfven något annat än politiken, som föranledde hans nära förhållande till de engelska och ryska damer, som när olyckan kom, så väsentligt bidrogo till hans räddning. Lady Elisabeth Monck, »en af de skönaste qvinnor i Europa,» för att använda Armfelts egna ord; Lady Bessborough och Lady Hervey, hans väninnor från vistelsen i Florens under sommaren samma år; den honom varmt hängifna ryska furstinnan Mensjikov, som jemte sin familj, med kortare afbrott, gjort honom ressällskap ända sedan hösten 1792 och i Neapel bodde i samma hus som han; ryske ministern Skavronskis enka; den vackra fransyskan M:me de Surian, som jemte sin man emigrerat från Marseille och genom Armfelts bemedling funnit en fristad i Neapel — alla dessa damer täflade om den lysande främlingens gunst. Ännu

hade han, oaktadt bekymmer och motgångar, behållit den tjusarförmåga och det lätta sinne, som gjort honom så bemärkt vid konung Gustafs hof.

Kretsen af Armfelts vänner i Neapel ökades i början af 1794 med tvenne landsmän och vapenbröder, majorerna Peyron och Brändström, hvilka tjenat under Armfelts befäl vid hans regemente och för honom hyste mycken personlig tillgifvenhet. Äfven de tillhörde de med förmyndarestyrelsen missnöjde.

I denna omgifning lefde Armfelt under tre månader ett rätt angenämt lif i sin präktigt utstyrda bostad vid Chiajan med utsigt öfver Villa Reales lundar och det blåa Medelhafvet. Han afvaktade der utgången af abbé d'Hérals beskickning till Ryssland; och hans vidt sväfvande planer tycktes för någon tid hafva varit lagda åsido, åtminstone till våren följande år.[1]) De politiska stormarna i Frankrike voro väl egnade att uppröra hans sinne; men någon aning om den hotande beskaffenheten af det oväder, som i Sverige drog sig tillsammans öfver hans och hans vänners hufvud, synes han knappast hafva haft, huru tydliga bevis han än erfarit på de styrandes ovilja. Efter det stora utbrottet af Reuterholms, hertigen-regentens och rikskansleren Sparres vrede, syntes den svenska regeringen nästan hafva upphört att befatta sig med sin missnöjde representant i det aflägsna landet.

Men han misstog sig grundligt. Medan han njöt af lifvet i Neapel, hade man i Stockholm fått visshet i frågan om den politiska brefvexling, som fördes af honom genom fröken Rudenschöld, och en natt i senare hälften af December hade hon jemte andra, som förmodades vara invigda i Armfelts hemliga stämplingar, blifvit arresterad. Redan dessförinnan hade dock befallning utfärdats om Armfelts fängslande: de bekanta bref till högsta vederbörande i Neapel, hvari detta tillkännagafs, äro daterade den 5 December 1793.[2]) Men icke nog härmed: i sitt eget

---

[1]) A. yttrar i ett bref $^{21}/_{12}$ 1793: Malgré les ordres de notre sublime chancelier, je ne quitterai pas Naples avant le mois de Mars, et si on n'en est pas content, on n'a qu'à me punir par un rappel que je recevrai avec plus de plaisir que je reçus la mission. Savez-vous que notre chef a sûrement plus étudié Figaro que Grotius, puisqu'il veut à coup sûr faire de nous des courriers diplomatiques«. I ett bref några dagar senare ($^{24}/_{12}$) skrifver han dock: »Je reste ici jusqu'á la fin de Mars, nb. si des événements imprévus ne m'obligent point á quitter ce pays-ci à la fin de Janvier. Il est impossible qu'un homme en place ait jamais eu une position plus indécise que la mienne.« (Åminne arkiv; afskr.)

[2]) Redan i November 1793 hade hertigen-regenten förberedt baron Palmqvist på det uppdrag att gripa Armfelt, hvarom kort derefter utfärdades befallning.

hus i Neapel hade Armfelt, på svenska regeringens anstiftan, nästan ända sedan sin ankomst dit varit omgifven af spioner, som utforskade de närmaste detaljer i hans enskilda lif. Öfver ingen del af hans lefnad hafva så noggranna anteckningar blifvit förda: icke af honom sjelf, men af en hemlighetsfull »spiritus familiaris», som »följde honom såsom skuggan kroppen, och aldrig ett ögonblick skildes från hans sida»; som »bevarade såsom en skatt hans ord och antydningar, som smög sig med honom vid hans toilett och följde honom i spåren vid hans besök nelle talame di tante principesse e milady, che per lui sospiravano».

Denne hemlige följeslagares namn var Benedetto Mori; skildringen af hans förehafvanden är lemnad af den man, som anförtrott honom detta värf, svenske agenten i Rom Francesco Piranesi. Denne sistnämnde har, dels i tryck, dels i halfofficiella bref till Reuterholm, icke utan stolthet redogjort för det noggranna sätt, hvarpå det nesliga uppdraget blifvit uträttadt. Den skrift af Piranesi — »Lettera al generale di Acton» — der de anförda orden förekomma och hvars detaljerade skildringar visa, att dessa uppgifter ej inneburo någon öfverdrift, blef genom Reuterholms försorg öfversatt på svenska. Förmyndarestyrelsen blygdes icke att för den svenska allmänheten blotta en väsentlig del af det skamliga intrigspel som, å Sveriges regerings vägnar, utfördes i Neapel! Det var endast det tjufknep, hvarigenom denna med Piranesis tillhjelp kom i besittning af Armfelts papper, som Reuterholm ännu hade nog försyn att förtiga; och först i våra dagar har man derom fått full klarhet.[1])

Till hvad Piranesi sålunda offentligt och enskildt berättat rörande sitt spioneri på Armfelt, hafva vi intet att tillägga. Fullt tillförlitliga voro dock visserligen icke alltid dessa spionrapporter i alla detaljer. Åtskilliga uppgifter i Piranesis tryckta bref till Acton, rörande Armfelts flykt, öfverensstämma icke hvarken med Armfelts egna uppgifter eller med andras samtida bref; och trovärdigheten är sålunda icke höjd öfver allt tvifvel. Då och då var Benedetto Mori på villospår, såsom då han trodde att

---

Se hertig Carls båda bref till Palmqvist, tr. i Crusenstolpes Carl XIII och Hedv. Charlotta s. 403 o. f. Uppdraget motiverades i dessa bref med den visshet, man egde om A:s stämplingar, och nödvändigheten att förekomma det utbrott, som hans förehafvanden måste medföra.

[1]) Se Sanders på Piranesis bref till Reuterholm grundade framställning, anf. st. s. 21 o. f.

de båda svenska officerarne Peyron och Brändström voro utsända för att ytterligare spionera på Armfelt. Det ligger dessutom i sakens natur, att det icke var med opartiska ögon, som han bedömde Armfelts görande och låtande, hvilket alltid framstäldes i förhatligaste dager, för att göra spionrapporterna så mycket behagligare.

Hänvisande — under detta förbehåll mot trovärdigheten — till hvad som förut blifvit i tryck berättadt om Piranesis och hans handtlangares spioneri, må vi här blott anföra Armfelts egen skildring af sin egen föga misstänksamma stämning, hvilken så väsentligt underlättade dess framgång[1]): »Jag betraktade, säger han, såsom hjernspöken de farhågor, som mina svenska tjenare började hysa med anledning af en viss Benedetto Moris dagliga besök i mitt hotel och af den förtrolighet, som rådde mellan honom och mitt italienska tjenstfolk, hvilka han trakterade med en viss frikostighet. Denne Mori var en romersk arkitekt, som Piranesi vid min genomresa af Rom hade rekommenderat hos mig till utförande af några byggnadsplaner, som jag önskade. Han begaf sig till Neapel 14 dagar efter min ankomst till denna stad. Sedan denna tid lemnade han knappast mitt hus, demoraliserade mina italienska domestiker, och införde t. o. m. obekanta personer i mitt hus. Mina trognaste tjenare varnade mig då och då med anledning häraf, men jag fäste ingen vigt vid dessa föreställningar, derför att jag icke ansåg dem ega någon grund». [2])

»Det dröjde emellertid icke länge, fortsätter Armfelt, innan jag väcktes ur denna säkerhetssömn. Då de första dagarne af Januari 1794 förflutit, utan att jag fått bref från fröken Rudenschöld, började jag att känna mig orolig, och min oro växte, då jag d. 20 i samma månad plötsligt fann min post öfver Hamburg uteblifva, så att jag icke ens fick mina tidningar. Det sista bref, som jag fått från fröken Rudenschöld, var dateradt d. 6 Dec. och innehöll ingenting som kunde komma mig att ana den tillernade katastrofen; men Franc syntes, i ett bref af d. 10, genom en något invecklad fras vilja antyda att han förutsåg någon olycka. Danska ministern, som jag träffade hos Lady

---

[1]) Armf:s handskrifna memoirer (Åminne ark.) Utdragen meddelas här i öfversättning från det franska originalet.

[2]) I slutet af Januari 1794 fann Armfelt likväl för godt att förbjuda Mori tillträde till sitt hus. Spioneriet fortfor likväl obehindradt. (Armf:s vittnesmål i ransakningen med V. Mori och P. Pasquini, afskr. i Åminne arkiv).

Spencer på aftonen samma dag som tyska posten kommit, utan att medföra något för mig, berättade att sista numret af Altonaischer Mercur omtalade en sammansvärjning mot hertigen-regenten, och att det vore fråga om förgiftning, mordbrand o. s. v. Följande poster medförde nya lögner och förvridna framställningar af denna sak, i hvilka jag utpekades såsom de sammansvurnes hufvudman».

Dessa sensationsnyheter, i hvilka sanningen utgjorde minsta delen, kunde icke annat än framkalla öfverraskning och bestörtning hos Armfelt och hans familj. Om det sätt, hvarpå nyheten af dem mottogs, berättar ett ögonvittne, majoren Peyron, hvars öde sedermera blef så nära förenadt med den Armfeltska familjen:[1]) »En afton, sedan vi druckit thé hos grefvinnan Armfelt, omgifven af sin familj och ett helt litet sällskap, inburos de tyska tidningarne, och jag läste högt ur dem, som vanligt. Min förvåning blef otrolig, då jag under rubriken Stockholm fann att man upptäckt en sammansvärjning, som afsåg ingenting mindre än att mörda regenten och omstörta regeringsformen, att flera personer voro arresterade, och att man nämnde baron Armfelt såsom hufvudman i denna konspiration. Baronens öfverraskning blef lika stor som min och de öfriga närvarandes.»[2])

I sjelfva verket var det omöjligt att i dessa skildringar, utgångna från vederbörande i Stockholm, igenkänna någon sanning. Det kan icke betviflas, att Armfelt sjelf var öfvertygad om sin fullkomliga oskuld till dessa beskyllningar, och att han i dem endast såg den nedrigaste förföljelse. På fullt allvar kunde han sålunda, med anledning af dessa tidningsuppgifter, skrifva till rikskansleren Sparre, att han aldrig gjort sig skyldig till »den infama projekten mot H. K. H. hertigens person eller förändring uti lagar och regeringssätt». Både han och förmyndarestyrelsen visste alltför väl, att hans planer just afsågo att hin-

---

[1]) Peyrons reseanteckningar (handskrift i Åminne arkiv; här öfversatta från franskan).

[2]) Ur Peyrons anteckningar förtjenar följande att i sammanhang härmed anföras: »Under hela min vistelse hos baron Armfelt kunde jag icke undgå att finna att han var högst missnöjd med svenska regeringen och att han var i yttersta oro för Gustaf Adolfs lif, då dennes omgifning utgjordes af personer, som hatat hans fader och som, långt ifrån att önska konungamaktens upprätthållande, hade lifliga sympatier för de franska jakobinerna eller för 1720 års svenska mångvälde. Men aldrig undföll honom ett ord om att han ernade anställa en revolution i Sverige, eller inkalla en utländsk flotta, eller göra något försök mot regentens lif, eller någon af dessa galenskaper eller absurditeter, för hvilka han sedermera beskyldes, dömdes och förföljdes».

dra införandet af en ny styrelseform i Sverige: det var i regeringens personal, ej i regeringsformen han önskade förändring. Tanken på att våldsamt röja regenten ur vägen kunde icke uppstå hos de franske konungamördarnes svurne fiende.[1]) Derföre ansåg han sig kunna rent ut säga så väl hertigen-regenten, som hans högst betrodde man, rikskansleren[2]), att han ansåg sitt »egentliga fel hafva varit att tala med ett slags afguderi om salig kungen, med den ömmaste känsla om vår unge konung, med humeur och förakt mot mina ovänner, som mig hos H. K. H. regenten svärtat och förföljt, samt med en farhåga för allt som kunde åstadkomma förändring i regeringssättet».[3])

Armfelt skyndade att begära sitt återkallande från sin beskickning, då han ansåg det »mot all princip af heder att bekläda ett embete, som är representativt vid ett främmande hof, då man i alla papper är anfallen som mördare och konspiratör.[4]) Vid neapolitanska hofvet anmälde han derjemte att han ej längre ansåg sig såsom svensk minister. Kort derefter lät han i de italienska tidningarne införa en kortfattad förklaring, i hvilken han protesterade mot dessa kränkande rykten; erinrade om sitt förflutna lif, sina kända anti-revolutionära tänkesätt, sitt förhållande till Gustaf III, samt framhöll att han efter Gustafs död frivilligt afstått den plats i förmyndareregeringen, som varit honom bestämd; beskickningen till Italien hade han emottagit endast i den afsigt att visa, att han satte lydnaden öfver ärelystnaden och minnet af sitt forna inflytande. Denna förklaring undgick icke att väcka uppseende; och afslöjandet af hemligheten med kodicillen till Gustaf III:s testamente väckte hertigen-regentens lifliga förtrytelse.[5])

[1]) Den enda hemul för mordplaner mot hertigen, som kunde framdragas ur Armfelts uppsnappade bref, var uttrycket i ett bref till fröken Rudenschöld ($^{9}/_{11}$ 1793, tr. i bil. till ransakningshandlingarne), att »en menniskas lifstid afgör, när vi åter få förenas». Det ligger i öppen dag att härmed menades den unge konungen, hvars lif Armfelt ansåg sväfva i fara.

[2]) I det bref af $^{5}/_{2}$ 1794, hvari han begärde sin rappel (koncept i Åminne ark.). Samma dag skref han det bref i samma syfte till hertigen-regenten, som finnes tryckt i Schinkels Minnen, III: 375.

[3]) Af många yttranden äfven i Armfelts enskilda bref från denna tid visar det sig, huru orimlig han ansåg den gjorda anklagelsen vara. I ett bref till hans hustru heter det t. ex: »Inga andra än fän och kanaljer kunna tro mig delaktig i en konspiration i Stockholm på den distansen, så dumt tillstäld, tvärt emot mina principer».

[4]) Uttryck i ofvannämnda bref till Sparre.

[5]) Chargé d'affaires Lagersvärd skyndade att i genuesiska tidningar införa en amper vederläggning af Armfelts »declaration», särskildt af punkten om Gustaf III:s testamente. (Afskrift i Eriksbergs arkiv, bilagd L:s bref till Sofia Al-

På nyheten om arresteringarne i Stockholm följde snart underrättelserna om abbé d'Hérals fängslande i Düsseldorf genom hans följeslagare Vignes' förräderi, samt om de åtgärder som vidtagits för att gripa sammansvärjningens förmodade hufvudman. Från Genua visste en af Armfelts korrespondenter redan d. 10 Jan. att berätta, att generaladjutanten baron Palmqvist med svenska fregatten »Tapperheten» låg segelfärdig till Neapel. Armfelts vän, engelske ministern i Florens, lord Hervey, skyndade några dagar senare att underrätta, att Lagersvärd i Genua öppet berättat, att Palmqvist hade befallning att locka Armfelt om bord på sitt fartyg och der arrestera honom; och äfven från andra håll ingingo dylika varningar.[1]) Palmqvist gjorde sig emellertid ej synnerligt brådtom: skeppets proviantering och motvind fördröjde hans afresa, och för storm måste han inlöpa i Livornos hamn med fregatten, för att derifrån med örlogskuttern »Assistance» fortsätta färden till Neapel.[2])

Armfelt kunde sålunda vidtaga sina försigtighetsmått. Det första var att skrifva till kejsarinnan af Ryssland och begära en fristad i hennes stater för sig och sin familj, samt att draga försorg att bringa denna senare i säkerhet. Grefvinnan Armfelt med barnen afreste från Neapel d. 7 Febr.; och major Peyron gjorde sin forne beskyddare den tjensten att åtfölja hans maka på den långa färden från södra Italien till de ryska Östersjöprovinserna, der hon hos sina slägtingar sökte en fristad. Armfelt stannade qvar för att afvakta sakernas vidare utveckling, redo att rädda sig genom flykten. Hos honom stannade den andre resande svensken, major Brändström, beredd att dela sin väns öde. Armfelt lät inpacka och till en del inskeppa sina saker och sålde hvad som han ej behöfde, afskedade en stor del af sitt tjenstfolk och upphörde att hålla hushåll.

»Så stodo sakerna, berättar Armfelt, på aftonen den 9 Februari, då man kom och berättade mig att en svensk kutter

---

bertina.) Äfven till norra Europas tidningspress trängde denna skriftvexling. Hamb. Correspondenten innehöll såväl Armfelts förklaring (Altona 28 Febr.) som vederläggningen (Stockh. 11 Mars.)

[1]) Flera dylika bref finnas i behåll i Åminne arkiv.

[2]) Lagersvärd, som gaf Palmqvist hela skulden för misslyckandet af det företag, som han och Piranesi förberedt, angifver »l'ascendance de deux beaux yeux» såsom anledning till Palmqvists dröjsmål: »Gênes est devenu une île de Calypso pour M. de P., dont il aura peutêtre lieu de se repentir». (L. till prinsessan Sofia Albertina $^{16}/_{7}$ 1794, Eriksb. arkiv.)

inlupit från Genua. Brändström, som var lika nyfiken som jag på alla nyheter från Sverige, begaf sig genast till hamnen, för att se huru det förhöll sig, om det verkligen var ett af de fartyg, som han hade sett i Genua eller i Livorno, ty han var säker att i detta fall igenkänna dess officerare och besättning. Jag bad honom att i sådant fall bjuda dem till middag hos mig följande dagen, och i synnerhet att söka af dem utforska, så vidt det var möjligt, huru det hängde tillsammans med den beryktade komplotten. Brändström träffade mig mot kl. 8 på aftonen hos furstinnan Mensjikov; han berättade att kutterns befälhafvare var en kapten Holm, men att dess officerare voro honom nästan okända; att ingen af dem tycktes känna till den ifrågavarande saken, och att man för öfrigt hade mottagit honom väl. Han tillade, att Holm uppgifvit att han kommit till Neapel för att eskortera svenska handelsfartyg, som lågo der, att han endast tänkte stanna tre eller fyra dagar, och att han skulle hafva äran komma och äta middag hos mig dagen derpå. I allt hvad denne kapten sagt, misstänkte vi emellertid intet bedrägeri, och jag tillbragte natten i största lugn, utan att ha den minsta aning om hvad som skulle hända». [1])

Under det major Brändström språkade med det svenska skeppets föregifne befälhafvare, låg baron Palmqvist gömd nere i lastrummet. Genom Brändströms meddelanden till Holm fick han veta grefvinnan Armfelts flykt, de förändringar hennes make vidtagit i sitt hushåll o. s. v.; och beslöt att till följande dagen uppskjuta uppförandet af sina ordres. »Kl. 9 på morgonen d. 10 Febr. berättar Palmqvist[2]), begaf jag mig förklädd till statskansliet för att direkt vända mig till premierministern. Han syntes mig mena ärligt och vara benägen att vara mig till hjelp för utförandet af mitt uppdrag. Han hade t. o. m. den godheten att genast skaffa mig ett hemligt samtal med sjelfva *hufvudpersonen*,[3]), hvilket dock blef helt kort, då han var färdig att stiga upp i vagnen för att fara till Portici. Under tiden hade — — —s[4]) spioner varit verksamma: jag

[1]) Armfelt skref samma dag till sin hustru med uppmaning att söka få reda på hvart de svenska örlogsfartygen i Livorno voro destinerade. Kutterns ankomst kände han, men ingenting vidare; dock skrifver han: je suis sur mes gardes; je crois que non seulement la police, mais encore d'autres personnes veillent sur mon existence.

[2]) Palmqvists enskilda bref till Lagersvärd från Livorno $^{28}/_{2}$ 1794 (Eriksbergs arkiv).

[3]) Konungen af Neapel.

[4]) Drottningens.

tror att hon hade sådana uppe i sjelfva kansliet, hvarest jag icke kunde undgå att bemärkas såsom främling. Jag vet att hon kl. 10 skref en biljett till lady Monck, för att låta fågeln genast flyga sin kos; denna lät spänna hästarne för sin vagn: och kl. 5 på e. m. var han borta. Jag skulle ej förr än vid denna timma få något svar från *hufvudpersonen*, och dermed dröjdes ända till kl. 7 på aftonen; och då förebar man, under många komplimenter, två eller tre dåliga skäl för sin vägran att utlemna fågeln: att det t. ex. saknades en formlig ansökan derom, att brefvet icke var uppsatt i en viss form o. s. v. Korteligen, jag såg tydligt att qvinnorna hade de karlar, med hvilka jag hade att göra, i sitt våld, och att de visat dem tänderna; och ni känner hvad deraf följer, om männen ej stå på sig».

Palmqvist hade rätt: det var damerna, som räddade Armfelt, enkannerligen drottning Carolina och hennes väninna Lady Elisabeth Monck. Armfelt var ännu qvar i lugn i sin bostad vid middagstiden, då han såg denna sistnämnda der inträda. Hennes man hade nästan burit henne upp för trapporna; hennes svaga helsa, i förening med sinnesrörelsen, tillät henne knappast att gå. Men faran var öfverhängande, och hon trotsade alla svårigheter. Den biljett från drottningen, som hon erhållit, innehöll afskrifter af de bref till konungen af Neapel och premierministern general Acton, som Palmqvist framlemnat, underrättelse att en utomordentlig konselj skulle ega rum samma dags eftermiddag med anledning af begäran om Armfelts utlemnande, samt uppmaning att ej försumma tiden att sätta sig i säkerhet. Lady Monck åtog sig att skaffa ett pass, under ett lånadt namn; andra vänner skyndade att sända penningar[1]) för att underlätta flykten; och allting gick med en sådan snabbhet, att Armfelt, åtföljd af Brändström, redan kl. 3 kunde begifva sig till lady Monck, i hvars vagn de kl. 5 genom obemärkta gator lemnade Neapel. Hon och hennes man följde flyk-

[1]) Målande beskrifver Armfelt i ett bref till sin hustru dessa bevis af den vänskap, han förvärfvat: »Den dag jag reste från Neapel, kommo pengar till mig från alla håll: Milady Anna Monck (lady Elisabeths syster), lady Bessborough, lilla grefvinnan Skavronski; Helene (Mensjikov) pantsatte sina örhängen, lilla gumman alla sina äkta perlor; gubben sjelf (furst Mensjikov?) tog fram sina små pungar, som liknade dem *l'avare* lusar fram på teatern. Mycket är återburet, men det vill ingen kännas vid. Det kom så mycket mera till pass, som min bankir nekade *tout court* att gifva mig en styfver, fast jag på mitt creditbref hade 8000 flor.». (Åminne arkiv.)

tingarne utom stadens gräns, och dessa fortsatte sedan färden åt Manfredonia, den vanliga öfverfartsorten åt Adriatiska hafvet. Någon bestämd resplan hade ännu icke blifvit uppgjord.

Aftonen blef kylig, och de resande beslöto sig för att stanna öfver natten i ett dåligt värdshus i Marigliano, helt nära Neapel. Enligt Armfelts berättelse blef detta anledningen till hans räddning: på morgonen erforo de nämligen att personer, utsända till hans förföljande, förklädda som tiggare, kl. 3 på morgonen gått förbi Marigliano på väg till Manfredonia. De väntade icke att flyktingen skulle hafva vågat stanna i Neapels omedelbara grannskap.[1]) Detta blef anledningen att Armfelt beslöt att för några dagar söka en fristad i ett närbeläget fransiskanerkloster, till dess de ytterligare anstalter hunnit vidtagas, på hvilka han, med kännedom af sin mäktiga beskyddarinnas välvilja, kunde räkna.

Hos de fromma fäderna funno de resande ett gästvänligt emottagande, ehuru Armfelt fann »leur cuisine fort mauvaise». Från klostret afsändes Brändström följande dagen till Neapel för att inhemta med hvad framgång Palmqvist skött sitt värf. Midt i natten återvände han; de nyheter, han medförde, voro tillfredställande. Visserligen hade han märkt att spioner voro honom i hälarne hvart han gick, och hade äfven förnummit det omedelbart efter Armfelts resa uppdykande ryktet, att man lejt mördare, för att få flyktingen i sina händer — död, om man ej kunde få honom lefvande. Men den neapolitanska regeringens afböjande svar till Palmqvist[2]), lugnade farhågan att Armfelt skulle utlemnas i hans händer. Rörande Palmqvist visste Brändström berätta, att officerarne från den svenska kuttern, åtföljda af svenske konsuln André, på aftonen efter Armfelts afresa infunnit sig vid hans bostad, under förevändning att göra sin uppvaktning, men att hans betjening spärrat vägen för dem. För öfrigt medförde Brändström bref och helsningar i mängd från de många vänner, som gladde sig att Armfelt undgått den öfverhängande faran.

---

[1]) Denna uppgift torde dock hafva varit förhastad. Åtminstone har icke Piranesi, som noggrant beskrifvit alla anstalter till Armfelts förföljande, något att förtälja om afsändrandet af dessa spårhundar i tiggarkläder redan d. 10 Febr. (Se hans Lettera al Gen. Acton). Den här, efter Armfelts och Palmqvists sammanstämmande berättelser meddelade framställning af tilldragelserna i Neapel d. 10 Febr. afviker i åtskilliga detaljer från Piranesis och B. Moris. Deras uppgifter måste anses ega vitsord i hvad som rör dem sjelfva.

[2]) Tryckt såsom bilaga till Piranesis bref till Acton.

Två dagar vistades flyktingarne inom klostrets fridlysta murar. »På morgonen d. 13 Febr. anlände, berättar Armfelt, en liten man, som medförde två små neapolitanska vagnar och ett bref, i hvilket man uppmanade mig att låta honom visa mig vägen till en säker plats, der jag kunde i lugn afvakta att baron Palmquist hunnit afresa och att man komme på det klara med de planer mot mitt lif, som man upptäckt .... Jag betalte rätt frikostigt min vistelse i klostret, och de vördiga fäderna öfverhopade mig med välsignelser, då jag reste. Vår vägvisare förde oss, under oafbruten tystnad, på smala skogsvägar. Tre eller fyra gånger foro vi öfver större vägar; och efter fyra timmars färd stannade vi vid Montesarchio, ett gammalt slott, som tillhör markis Del Vasto. Dess belägenhet inger redan på afstånd romantiska föreställningar. Det är beläget på ett berg, som beherskar en vidsträckt och fruktbar slätt; dess götiska byggnadsstil framkallar för inbillningen riddartidens fantastiska äfventyr. En liten stad med några kloster, belägen vid foten af detta gamla slott, och en riddarborg, till hälften i ruiner, som i bakgrunden reste sina murar från en hög klippa, bidrog att göra belägenheten högst pittoresk».

Man ser att äfventyret lifligt anslagit Armfelts fantasi. Han fann, att Montesarchio var ett verkligt »palais d'Azor», ett förtrolladt slott; drottningen af Neapel — ty de voro här hennes gäster — var den goda fé, som här »produisait des miracles enchanteurs»; han sjelf och hans kamrat föreföllo, enligt hans ord i ett bref till hans hustru, såsom »de forna chevaliers errants», hvilkas framtidsutsigt var att få »skoja omkring verlden». Några af det gamla slottets ödsliga salar fann han omskapade till beqväma boningsrum för sig och sin reskamrat; förträffligt vin och läckra måltider gjorde ensamheten och förvisningen mindre enformig; och vännerna i Neapel sökte förkorta hans tid genom att sända honom böcker.

Nyheter från Neapel ingingo ständigt. De rörde sig nästan uteslutande om det mordanslag, som Piranesi å svenska regeringens vägnar ansågs hafva anstiftat och som försatt Armfelts vänner i en liflig oro. Innan man fått mördarne inom lås och bom och innan deras medbrottsling baron Palmquist lemna Neapel, måste Armfelt förblifva på sitt gömställe, för att ej utsätta sig för de största vådor. Detta utgör det ständiga temat i de nästan dagliga bref och biljetter, som kommo honom

tillhanda från de damer i Neapel, som, huru de än täflat om Armfelts gunst, nu endrägtigt arbetade för hans räddning. [1])

Förhållandet med detta så mycket omskrifna mordanslag har af Piranesi i hans tryckta »Bref till general Acton» blifvit framstäldt på ett sätt som väl i sina hufvuddrag torde vara riktigt. De föregifne mördarnes uppdrag från honom torde endast hafva bestått i att söka gripa den flyktande svenske ministern på hans väg till Manfredonia och att bemäktiga sig hans papper. Redan de första dagarna i februari hade Piranesi sökt utverka påfvens tillstånd att gripa Armfelt, för den händelse han skulle lyckas från Neapel undkomma på kyrkostatens område. Frågan behandlades i en »kongregation» d. 7 febr., men svaret utföll här, som i Neapel, afböjande. Så mycket vigtigare blef det då att så fort som möjligt få den förföljde statsbrottslingen i sitt våld. Så snart Armfelts flykt från Neapel blef känd, hade hans ofvan omtalta »spiritus familiaris», spionen Benedetto Mori, fogat anstalt om hans förföljande, och för detta ändamål vidtalat sin broder Vincenzo Mori, afsigkommen handlande i Neapel, och en gammal man vid namn Pietro Pasquini. Dessa skulle följa Armfelt på spåren; och dennes löpare, Stefano Setola, som jemte andra tjenare stannat qvar i Neapel och som redan förut varit i Moris sold, åtog sig att upptäcka Armfelts vistelseort. Planen blef emellertid, enligt Piranesis berättelse, röjd just genom denne Setola, som vid närmare besinnande fann rådligast att yppa saken för general Acton [2]). Följden blef att såväl Setola som de båda öfriga handtlangarne, Vincenzo Mori och Pasquini, blefvo fängslade. — Den mera förslagne Benedetto undgick rättvisans klor och räddade sig slutligen ombord på den svenska kuttern. Bref från Piranesi till B. Mori, hvilka uppsnappades, tjente ytterligare

[1]) Den energiska Lady Elisabeth Monck var genom sin ställning hos drottningen nära underrättad om myndigheternas åtgöranden med afseende på Armfelt, och så väl hon som hennes syster, Lady Anna, höllo honom *au courant* dermed. Furstinnan Mensjikov, som bodde i det hus i Neapel, som Armfelt så brådstörtadt måst lemna, hade vården om hans der qvarlemnade tillhörigheter och lemnade underrättelser om hvad som tilldragit sig i huset sedan hans afresa. Hon berättar i ett bref bl. a. att hon lemnat de papper, som Armfelt anförtrott henne, i Lady Bessboroughs vård, af farhåga för en visitation äfven i sin bostad.

[2]) Armfelts berättelse nämner icke Setola såsom upptäckaren af anslaget, ehuru han visste att denne var deri inveckiad. I stället uppgifver han att nyheten härom burits fram direkt till drottningen genom en bland hofbetjeningen, hvars broder, en sockerbagare, som tillfälligtvis uppehållit sig i Neapel, af Armfelts tjenstfolk erfarit de föregifna mordiska planerna. Drottningen tillkallade då general Acton och polismästaren Medici, och uppsnappandet af Piranesis bref till Mori ledde till vidare upptäckter.

till bevis dels att man hade ondt i sinnet mot Armfelt, dels att Piranesi handlat å den svenska regeringens vägnar, så väl genom det långvariga spioneri, han föranstaltat, som genom sina förberedelser till flyktingens gripande. Dessa upptäckter sattes genast i sammanhang med Palmqvists uppträdande i Neapel, och ryktena om mord fingo snart full fart. Palmqvist och Piranesi, svenska regeringens förtroendemän, utpekades såsom dådets anstiftare; och drottningen af Neapel samt hennes minister Acton dröjde icke att begagna sig af den allmänna oviljan till sin skyddslings förmån.

Utan tvifvel voro såväl svenska regeringen, som Piranesi och baron Palmqvist oskyldiga i dessa föregifna anslag; och det saknar i och för sig all sannolikhet, att de skulle hafva velat tillgripa dylika medel. Så tedde sig emellertid icke saken för de lättrörliga Neapolitanarne och för Armfelts uppskrämda beskyddarinnor. Det kan knappast betviflas, att så väl Armfelt sjelf som de som stodo honom nära, åtminstone till en början, varit fullt öfvertygade om dessa ryktens sanning. De bref, som han erhöll under vistelsen på Montesarchio, och de nyheter, som hans kunskapare Brändström från sina besök i Neapel medförde, kunde ej lemna honom i tvifvel att hans lif var i fara; och dessa ännu bevarade bref, såväl som de han sjelf samtidigt skref till sin hustru, tjena att gifva en föreställning om beskaffenheten af dessa sensationsrykten. I ett skriftligt vittnesmål, längre fram afgifvet inför ransakningsdomstolen i Neapel, har Armfelt sjelf gifvit en sammanfattning af hvad som kommit till hans kunskap om de mot honom tilltänkta illbragderna. Det var fruktansvärda saker: en af hans betjening hade haft i uppdrag att gifva honom förgift i en kopp kaffe, en annan att mörda honom i sömnen, men båda hade i det afgörande ögonblicket saknat mod. Piranesi hade från Rom afsändt 42 exemplar af Armfelts graverade porträtt, för att göra honom lätt igenkännelig för mördarne; såväl han som baron Palmqvist hade utdelat mycket penningar för att få honom röjd ur vägen. Denne sistnämnde hade förklädd uppehållit sig i staden och plägat umgänge med Benedetto Mori ; och, då dennes företag upptäcktes, hade han erbjudit svenske fartygsskepparen Berg 6000 dukater, för att bringa Armfelt, död eller lefvande, ombord på kuttern.

Man kan sannerligen icke undra på att Armfelts vänner ansågo den största försigtighet vara af nöden!

Emellertid afseglade Palmqvist, efter att några dagar hafva legat vid Capri; de tre »mördarne» suto inom lås och bom, och spaningarne efter deras medbrottslingar hade icke ledt till något resultat. Då ansågs tiden vara inne att befria Armfelt från förvisningen på Montesarchio; och han återvände den 26 Febr. till Neapel, för att vidtaga förberedelser för sin blifvande långa resa till Ryssland, samt för att, innan han lemnade den plats, der hans vistelse väckt så mycket buller, författa en utförlig försvarsskrift mot de beskyllningar, som gjorts honom från Sverige [1]).

Det lif han förde under denna senare vistelse i Neapel liknade ingalunda en biltog landsförrädares. Han återvände såsom en triumfator och mottog de ovedersägligaste bevis på aktning och sympati [2]). Sjelf lemnar han följande skildring »Jag fick min bostad i markis Del Vastos hotel, hvarvid alla tänkbara försigtighetsmått iakttogos, för den händelse att några af mina mördare skulle finnas gömda, eller svenske konsuln André skulle hafva vågat att lega nya. Vid ingångsporten, så väl som vid trappan, var posterad vakt af polisen, hvilken hade befallning att icke släppa in någon obekant. Mina måltider tillagades af bepröfvadt folk, tillhörande drottningens betjening; innan jag fick smaka drycker och bakverk, undersöktes de af pålitliga personer. Med ett ord, det är omöjligt att lefva i större trygghet efter de faror, för hvilka jag kort förut varit utsatt.... Mina vänner och bekanta besökte mig ofta, så att jag alla aftnar såg hos mig stadens förnämsta societet. Jag hade dessutom till mitt förfogande ett utsökt bibliotek, och det var på ett så förekommande sätt sörjdt för all tänkbar beqvämlighet och trefnad, att jag icke ens hade tid att önska mig något. Af omtanke för min säkerhet hade man förmått mig att lofva att ej

---

[1]) Omedelbart efter sin återkomst öfversände Armfelt till chargé d'affaires Lagersvärd legationens papper, jemte ett bref, som är ett mästerstycke i ironisk stil. Han prisar deri L:s »finesse, delicatesse, et les bons procédés qui vous rendent si digne de la confiance honorable;» han skämtar öfver Palmqvists hemlighetsfulla uppträdande i Neapel och kallar honom »le seul masque du carneval». Med afseende på de öfversända diplomatiska papperen uttalar han den önskan att det måtte vara honom tillåtet att behålla ett par af rikskansleren Sparres bref såsom »souvenir précieux de ses bontés pour moi et de la grâce energique de son style»(!) Denna sistnämnda sarkasm är utesluten vid tryckningen af detta bref bland bilagorna till Piranesis »Lettera» (s. XXI).

[2]) Skämtsamt skrifver han till grefvinnan Armfelt (den 1/3) att han gaf formlig cour: »mon appartement ne se désemplit pas et je suis plus embarrassé de répondre comme il faut aux tendres intérêts et à la politesse qu'on me témoigne, que je ne serais de regarder mes infâmes persécuteurs en face.»

gå ut efter skymningen; men på förmiddagen gick eller åkte jag ofta ut att besöka mina vänner.»

Armfelts brefvexling med sina beskyddarinnor och väninnor från den tid, då han vistades undangömd i grannskapet af Neapel, tjenar i väsentlig mån att belysa hans personliga ställning, hvilken var anledningen till alla dessa omsorger. Man såg i honom icke blott den älskvärda personligheten och föreningen af alla manliga fullkomligheter, hvilken tydligen satt de flesta damernas hjertan i brand. »Le cher petit», — det vanliga smeknamnet i dessa bref på den ovanligt högväxte Armfelt — var derjemte i deras ögon en martyr för sina ridderliga tänkesätt och sin heder. »Kan man se Armfelt eller tala med honom och tvifla på att han är en man af ära?» — utropade drottning Carolina vid första underrättelsen att han skulle hafva varit inblandad i en sammansvärjning[1]). Man hoppades, såsom det heter i ett af dessa bref, att »himlen skulle skydda en hjelte, en värdig och rättskaffens riddersman, som förtjente att lefva i en bättre tid».

Markis Del Vasto, hos hvilken Armfelt njöt denna storartade gästfrihet under sin senare vistelse i Neapel, var öfverhofmarskalk hos drottningen; och det var i främsta rummet hos henne som Armfelt stod i förbindelse ej blott för sin räddning ur faran den 10 Febr. utan ock för all sedan visad välvilja och frikostighet. Hon lemnade honom slutligen en rundlig reskassa af 10,000 dukater, och sörjde för att Armfelt under sin resa skulle röna ett välvilligt mottagande hos dem som stodo i förbindelse med neapolitanska hofvet[2]). Såsom tillbörligt var, egnade Armfelt henne tillbaka sin varma tacksamhet. Af grannlagenhetsskäl ansåg han sig böra undvika att råka konung Ferdinand, hvilken dock, liksom hans gemål, var öfvertygad om Armfelts oskuld[3]); men träffade flera gånger drottningen och andra medlemmar af konungafamiljen. Till henne lemnade han ett af de första färdigskrifna exemplaren af sin »mémoire justificatif»[4]); i

---

[1]) Enligt en (odat.) biljett af Lady Monck till Armfelt.

[2]) Armfelts förföljare föreslogo bland andra medel att göra slut på det mäktiga beskydd han åtnjöt, att söka muta »par une grosse somme d'argent» drottningens väninna M:me San Marco. (Lagersvärd till Reuterholm $^{18}/_{3}$ 1794). Äfven om man lyckats vinna den nämnda damen för saken, torde hennes försök näppeligen hafva krönts med framgång.

[3]) Armfelt citerar i ett bref till sin hustru ett yttrande, som konungen fält om honom: C'est une victime que la haine veut immoler à ses faveurs, et le baron Palmqvist, qui etait venu pour l'arrèter, avait l'air d'un coquin qui veut tuer un galant homme.

[4]) Se Ridderstads »Gömdt är icke Glömdt, H. 8.»

det afskedsbref, hvari drottningen försäkrade honom om oföränderligheten af sitt intresse för hans »digne personne», erbjöd hon sig att draga försorg om dess offentliggörande. Han fann henne vara »en välgörande gudomlighet, som alltjemt, med uppoffring af sitt eget lugn, endast tänkte på hvad som kunde bereda andras glädje och lycka». »Må smädelsen, tillägger han, mot henne tillreda sitt gift, må den gifva färgen af brott åt det som helt enkelt var oförsigtighet: drottningen af Neapel skall icke desto mindre förblifva den stora Maria Theresias värdiga dotter, ty det finnes icke i verlden en bättre mor, en ömmare maka, en uppriktigare och mera nitisk väninna». — Ännu många år efteråt, under ändrade förhållanden, brefvexlade Armfelt med sin välgörarinna, som för honom bibehöll sin vänskap. Historien har ej i allo instämt i hans entusiastiska loford; men de kunna icke annat än göra heder åt hans hjerta.

Omständigheterna medgåfvo emellertid icke att vistelsen i Neapel, huru angenäm den var, vidare förlängdes; och d. 16 Mars vid midnattstid anträdde Armfelt, alltjemt åtföljd af sin trogne följeslagare major Brändström, sin resa till Ryssland. Äfven nu iakttogs den vanliga försigtigheten: de stora stråkvägarna undvekos, och vägen togs öfver Lucera, Termoli och Vasto till Porto Ré i Dalmatien. Den svenske flyktingen gick sedermera nya äfventyr och vexlande öden till mötes. Han fann i Ryssland visserligen en fristad undan förföljelsen, men ingalunda den välvilja, som han rönt i Neapel, ännu mindre den lysande framtid, om hvilken han drömt. Den stora Catharinas statskonst var ej densamma som drottning Carolinas af Neapel: hon tillät ej att det skydd, hon lemnade den svenske flyktingen, ledde till politiska förvecklingar, hvilka förhoppningar hon än sjelf eller genom ombud kunnat gifva honom, och huru föga sympatier hon än hyste för hans förföljare[1]).

---

[1]) Upplysande för kejsarinnans åsigter rörande det Armfeltska högmålet ar hennes bref till Grimm den 10 april 1795, tryckt i ryska historiska sällskapets årsbok (СБОРНИКЪ, 23: 628—30). Se äfven hertigen-regentens och kejsarinnans brefvexling, tr. i Schinkels Minnen III: 390 o. f. (i öfvers.) De förhoppningar, som Armfelt ansåg sig kunna hysa på kejsarinnans bevågenhet, grundades väsentligen på nedanstående bref, hvilket, huru försigtigt det än är affattadt, i sjelfva verket utgör ett vigtigt aktstycke i historien om hans hemliga planer och förhoppningar. Det utgör svaret på ett bref från Wien, i hvilket Armfelt, på grund af sina samtal med ryska ministern Rasumovski, redogjort för sina åsigter rörande förhållandena i Sverige och meddelat sin »Prospectus». (Kejsarinnans bref är här anfördt efter det helt egenhändiga originalet i Åminne Arkiv.)

Den Armfeltska fejden i Neapel var emellertid ej slutad med hans afresa. Långt sedan han lemnat Neapel och medan han vistades på en aflägsen förvisningsort i Ryssland, utgjorde han orsaken till tvister, som rörde sig i vida större former.

Den närmaste anledningen till Armfelts afresa från Neapel var att Sveriges chargé d'affaires Lagersvärd, Piranesis medbroder i spioneriet, kort derefter väntades ankomma. Han infann sig d. 21 Mars i Neapel: hans ändamål var, att vederlägga ryktena om svenska regeringens delaktighet i det beryktade mordanslaget och att göra föreställningar mot neapolitanska hofvets förfarande. Lagersvärd öfverlemnade en note till general Acton i detta syfte, i hvilket han medgaf att Piranesis åtgärder kunde betraktas såsom härrörande från öfverdrifvet nit, men protesterade mot de smädelser, som ohejdadt fått spridas mot svenska regeringen samt begärde att handlingarne i ransakningen med de föregifne mördarne sändes till Stockholm. Han mottogs höfligt, men kallt, af general Acton, fick ett slags löfte att ransakningshandlingarne skulle utlemnas, men derjemte antydan om neapolitanska styrelsens önskan att Piranesi skulle ställas till ansvar. — Det mottagande, han under 20 dagars vistelse i Neapel för öfrigt rönte var föga uppmuntrande[1]). Han fann hela Neapel på förhand intaget

---

Monsieur le Baron d'Armfelt. J'ai reçu votre lettre de Vienne du 8 fevr. dernier. J'y ai retrouvé avec plaisir ces mouvemens de zêle pour votre patrie et ces expressions d'attachement pour ma personne qui vous ont mérité depuis longtems mon estime et ma bienveillance. L'ouvrage dont vous m'avez envoyé le plan, est digne de votre occupation; il honorera la mémoire du Monarque, dont vous transmettez les actions à la postérité et justifiera, auprès d'elle les bontés dont il vous a comblé durant sa vie. — Je suis avec le plus vif intérêt la carrière naissante de son héritier. J'espère, qu'il sera préservé des effets des opinions monstrueuses qui se sont repandues depuis quelque tems. Si les succès éphémères de leurs coupables auteurs ont contribué à égarer les esprits faibles, leurs revers actuels et surtout les maux qu'ils ont causé ne tarderont pas à les redresser. J'espère aussi que rien ne vous forcera à quitter votre carrière; ou plutôt, que sous peu vous rentrerez dans une autre plus analogue à vos talens et aux services que vous avez déjà rendus à votre pays. Mais si les événemens de la vie vous conduisent dans mes États ou à ma cour, soyez assuré que vous y recevrez un accueil qui vous confirmera les dispositions favorables, dans lesquelles je me trouve à votre égard. Sur ce je prie Dieu qu'il vous ayt, Monsieur le Baron d'Armfelt, en sa sainte et digne garde.

S:t Petersbourg le 11 mai 1793. Votre affectionnée

Catherine.

Enligt Armfelts egen uppgift i det bref, hvari han i febr. 1794 anropade kejsarinnan om beskydd för sig och sin familj (tryckt i Schinkels Minnen III: 380), hade intet bref vexlats mellan honom och kejsarinnan, sedan han erhållit detta bref.

[1]) Enligt bref till princessan Sofia Albertina $^{12}/_{4}$ 1794. (Eriksbergs arkiv.)

mot Sverige och dess agenter.» Allmänheten sysselsatte sig icke längre med frågan om Armfelts högmålsbrott; endast med grymheten hos den regering eller dess organer, som uppgjort planen till ett mord». Den förnäma verldens dörrar — såsom prinsessan Sofia Albertinas ledsagare hade Lagersvärd året förut der varit en välkommen gäst — voro honom nu stängda: »jag fann att t. o. m. lakejerna voro invigda i politiken, ty mitt namn betraktades såsom kontraband: det hann aldrig längre än i antichambren[1]).

Ännu en gång, ett par månader senare, uppträdde Lagersvärd inför det sicilianska hofvet å sin regerings vägnar med föreställningar i samma syfte. Det var dock icke personligen: hvad han hade att framföra, gjorde ett personligt uppträdande knappast möjligt. Det var då han öfversände den vredgade svenska styrelsens bekanta skrifvelse till hofvet i Neapel, i hvilken den förklarade dess uppförande i den Armfeltska saken ovärdigt »en hyfsad regering» och tillkännagaf afbrytandet af alla förbindelser med detta hof, »till dess det behagat hans sicilianska majestät att gifva hans svenska majestät en satisfaktion, lika uppenbar, som det sätt, hvarpå han honom oförrättat». Hans sicilianska majestät blef icke svaret skyldig; och Europas tidningar för år 1794 hade mycket att förtälja om det pennkrig, som utfördes mellan de båda hofven i ultima Thule och vid Medelhafvet[2]).

Ännu större obehag, än Lagersvärd erfarit i Neapel, mötte Piranesi i Rom. Svenska regeringen hade till belöning för hans tjenster utnämnt honom till ministerresident i nämnda stad, men det lyckades honom icke att af den helige fadern blifva erkänd såsom sådan. Han fick visserligen en audiens hos påfven, men såsom enskild person. Den skugga, som hvilade öfver hans namn på grund af hans förhållande i den Armfeltska saken, stängde för honom ohjelpligt de aristokratiska kretsar, i hvilka det var målet för hans ärelystnad att intränga.

Bakom all den ovilja, som hopade sig öfver Piranesi och Lagersvärd, och den beundrande välvilja, hvarmed Armfelt omhuldades, lågo emellertid förhållanden af vida allmännare art än

[1]) Detta skedde på drottningens befallning: redan innan Armfelt reste från Neapel, underrättade han sin hustru att detta öde skulle drabba — »den lilla rackarn.»

[2]) Skriftvexlingen finnes tryckt i sin helhet såsom bilaga till Piranesis ofta citerade bref till Acton; sedermera omtryckt hos Schinkel D. 3.

vare sig Armfelts älskvärda och lysande personliga egenskaper, eller lumpenheten af de medel, af hvilka de förstnämnda betjenat sig för sin regerings syften.

Rom och Neapel förblefvo länge en tillflyktsort för dem som endast genom framgången af koalitionen mot det republikanska Frankrike hoppades på återställandet af samhällsordningen i Europa: konungamördarnes hämnare hade i deras ögon en helig pligt att fylla, och de regeringar, som ej slöto sig till republikens fiender, hade svikit »den goda saken». Sverige, som under Gustaf III väntades komma att träda i spetsen för det heliga kriget mot upprorsstiftarne, hade under förmyndarestyrelsen närmat sig franska republiken: detta var tillräckligt för att stämpla denna styrelse såsom »jakobinsk». Armfelt deremot hade ej dolt sina antirevolutionära tänkesätt, lika litet som sitt missnöje öfver att hans åsigter ej delades af hans regering. Detta var i och för sig mer än nog för att förvärfva honom en sympati, som förföljelsen icke kunde annat än öka. »Han hade gjort sig känd, klagar Lagersvärd i ett enskildt bref till prinsessan Sofia Albertina,[1]) såsom aristokrat med afseende på Frankrikes angelägenheter; alltså kunde den som uppträdde mot honom icke vara annat än en jakobin, en benämning som innebar tillräckligt för att blifva bannlyst.... Baron Armfelt hade i sin »Prospectus» uttalat sina åsigter i franska frågan; hertigen-regenten var neutral — och jag utförde hans befallningar: så resonnerar man när partiandan får råda».

Intrigspelet i Neapel — en verklig *comedia de capa y espada*, med sina sbirrer spioner och lönnmordshistorier, och med den hemlighetsfulla flykten till det »förtrollade slott», dit en »undergörande fé» förde riddaren från främmande land, hvars räddning låg henne och de andra sköna så varmt om hjertat — saknade sålunda icke sin verldshistoriska bakgrund. Såsom ett bidrag till kännedomen om den omstörtningstid, i hvilken dessa tilldragelser egde rum, kan denna episod ur den märkvärdige mans lefnad, som deri bildar medelpunkten, sägas ega allmännare intresse.

[1]) $^{30}/_{4}$ 1794. Eriksbergs arkiv.

Mazepa och Karl XII.

AF

N. KOSTOMAROV.

(Öfversättning från ryskan af C. Silfverstolpe.[1])

1.

Underrättelserna om Ivan Stepanovitj Mazepa-Koledinski's födelseår äro sväfvande; än uppgifves det vara 1629, än 1644. Sanningen torde ligga mellan dessa båda ytterligheter. Enligt samtidas öfverensstämmande uppgift var Mazepa född i Lill-Ryssland; han tillbragte sina första år å godset Mazepintsa, ej långt från Bjelaja-Tserkov, vid floden Kamenka. Detta gods hade konung Sigismund-August år 1572 skänkt till Ivan Stepanovitjs farfader, polske adelsmannen Nikolai Mazepa-Koledinski. Sjelf har Ivan Stepanovitj, sedan han blifvit hetman, inberättat till lillryska prikazen, att hans föräldrar haft två barn, en son och en dotter, och att hans fader sändt honom att uppfostras vid Johan Kasimirs hof. Konungen sände honom jemte 3 unga adelsmän, såsom han årligen brukade göra, utomlands för samma ändamål. Efter sin återkomst år 1659 blef Mazepa, som då var anständ vid konungens hof, afsänd med vigtiga uppdrag till kosakhetmanerne. Ehuru ung hade han sålunda vunnit konungens förtroende. Han var vid denna tid polsk undersåte, men inom kort inträffade händelser, som skilde honom ej blott från konungens hof, utan helt och hållet från Polen.

Det berättas att den unge mannen vid hofvet tillvunnit sig ett artigt umgängessätt, som i förening med ett fördelaktigt yttre

[1]) I ryska tidskriften »*Russkaja Misl*» för 1882 har prof. Kostomarov infört en utförlig monografi om Mazepa. Vid sidan af de flera originalafhandlingar, som stå vår tidskrift till buds, hafva vi sökt bereda plats äfven för en öfversättning i sammandrag af detta arbete, som på originalspråket torde vara tillgängligt endast för ett fåtal af våra läsare. Öfversättningen kommer att omfatta blott de senare afdelningarna af arbetet äfvensom en kort inledning, egnad att i någon mån belysa de inre förhållandena i Lill-Ryssland, under hvilka Mazepa framträdde för att spela sin äfven i vår historia ingripande roll. *Red.*

förvärfvade honom damernas ynnest; han stod i hemlig förbindelse med ett förnämt fruntimmer, hvars man lät gripa honom och fastbinda honom vid svansen på en häst, som sedan släpptes lös ut på fälten. Denna häst, som var otämjd och som egaren nyss förvärfvat från Ukraina, lopp efter sitt eget tycke tillbaka till sitt hemlands stepper, der kosakerne mottogo Mazepa halfdöd af svält och sår. Hos dem vistades han sedan. Denna berättelse förekommer dock i flera varianter, men utförligast och sannolikast hos Pasek, som tjenat tillsammans med Mazepa vid Johan Kasimirs hof. Enligt Pasek hade Mazepa hos konungen anklagat honom för att hafva, på uppdrag af kronhären, som var fiendtligt sinnad mot konungen, sökt uppegga äfven den litaviska hären mot honom. Detta befans osant, Pasek erhöll 500 dukater och Mazepa måste lemna hofvet, men återvände dit innan kort. År 1663 lemnade Mazepa Polen, såsom Pasek säger, föraktad. I Volynien egde han ett gods, i hvars granskap bodde en pan af slägten Falbowski. Han besökte dennes hem och började under mannens frånvaro infinna sig hos hans hustru, som blifvit intagen af Mazepa. Husfolket berättade detta för panen, hvilken en dag underrättade sin fru om att han ernade företaga en längre resa, och lemnade sin gård. Han begaf sig på den väg, der Mazepa plägade färdas då han besökte hans hustru, och inom kort kom en af panens tjenare med ett bref från hans hustru till Mazepa, hvari hon underrättade honom om mannens bortresa. Falbowski lät tjenaren framlemna brefvet; denne återkom snart med Mazepas svar, hvilket panen behöll. Då Mazepa derefter sjelf kom, frågade Falbowski honom, hvarthän han ernade sig; Mazepa uppgaf något ställe, och då han sade sig icke kunna efterkomma Falbowskis uppmaning att följa med honom hem, framdrog denne brefvet. Mazepa stod som förstelnad. Falbowski frågade då sin tjenare huru många gånger Mazepa under Falbowskis frånvaro besökt hans hustru. »Så många, som jag har hårstrån på hufvudet», blef svaret. Falbowski befalde Mazepa att sjelf välja sitt dödssätt, men då han bedt om nåd och bekänt allt, lät Falbowski afkläda honom, uppsatte honom på hans egen häst, utan sadel, vände honom med ansigtet mot svansen och med nacken mot hästens hufvud, band hans händer på ryggen och fötterna under hästens buk samt skrämde sedan hästen att löpa. Den skrämda hästen sprang hemåt på en trång stig, öfverväxt

af hagtorn, körsbärsträd och andra växter. Den, som här ridit fram med tyglarna i hand, hade varit nödsakad att oupphörligen böja sig undan för att icke fastna i grenarna. Hästen förde Mazepa halfdöd till hans port. Mazepa ropade på gårdsvakten och denne, som hörde sin herres röst, öppnade porten, men då han såg den vidunderliga synen, stängde han genast åter porten och gömde sig undan. Då ropade Mazepa på portvaktaren; denne tittade ut, gjorde blott korstecknet och drog sig tillbaka. Mazepa kunde med nöd få folket att tro, att han var gårdens herre och att föra in honom i huset, förfrusen och blodig.

Pasek säger väl att Mazepa kort efter denna händelse föraktad lemnade Polen, men från annat håll[1]) berättas, att han ännu derefter vistats vid Johan Kasimirs hof, efter att i Kiev hafva studerat retorik och filosofi, samt att han först då lemnade sin tjenst vid hofvet, när konungen med sin här företog ett fälttåg till venstra sidan af Ukraina.[2]) Han skilde sig då i slutet af 1663, i Bjelaja-Tserkov, från hären och begaf sig sedan till sin åldrige fader, som med sin familj bodde i Mazepintsa. Då Paul Tetera, som från polska sidan hyllades såsom hetman, flytt till Polen och Petro Dorosjenko blifvit kosakhöfvidsman, begaf sig Mazepa till honom och var honom genom sin framstående skicklighet och sina kunskaper till stort gagn. Han blef ryttmästare vid hetmanens lifkompani. Vid denna tid trädde Mazepa i äktenskap med en rik enka, hvars slägtnamn ej är kändt.

Till hetmanen Samojlovitj affärdades Mazepa såsom sändebud från Dorosjenko, derefter med slafvar till Turkiet, då han sjelf blef af zaporogerne tillfångatagen, sedan till Moskva, der han arbetade emot Dorosjenko, i afsigt att dermed vinna de moskovitiske bojarernes förtroende. Han uppehöll sig flera år hos hetmanen Samojlovitj, men gjorde sedan sitt bästa hos den mäktige furst Vasilij Golitsin för att störta honom. Då denne omsider blifvit afsatt (d. 20 juli 1687) utsattes den 25 i samma månad till valdag för ny hetman. Dagen förut hade några storryska regementen och strjeltser afsändts på Golitsins befallning och uppslogo tsarens tält på en högslätt vid stranden af floden Kolomak. Den 25 infann sig Golitsin med åtskillige bojarer. De medförde »klenoderna», tecknen på hetmansvärdigheten, näm-

[1]) *Velitsko:* Krönika, I, sid. 342.

[2]) Med venstra och högra Ukraina menas de båda delar af landet, som lågo på Dnjeprs venstra eller högra strand.

Öfv. anm.

ligen staf, baton och standar. Det var på Mazepa kosakernes val föll.

Förhållandet mellan Lillrysslands befolkning och de storryska trupperna hade mot slutet af det 17:de århundradet blifvit allt sämre och sämre. Redan under föregående hetmaner hade det blifvit tydligt, att lillryssarne icke tålde storryssarne och om än invånarne förhöllo sig till det yttre troget och lugnt, voro de dock alls icke nöjde med sin ställning och aldrig, synes det, hade de egt så giltiga anledningar att klaga öfver det tryck det moskovitiska väldet på dem utöfvade, som vid den tid vi nu skildra. Från början af det svenska kriget tvang tsar Peter alla sina underlydande länder till stora offer. Så var ock förhållandet med Lillryssland, om ock i mindre grad än med tsarens öfriga besittningar. Tsaren fordrade att kosakerne skulle tåga till rikets nordliga delar, hufvudskådeplatsen för denna tids krigshändelser; men detta hade aldrig förr händt; kosakerne kände endast till sitt Ukraina och sydstepperna, som gränsade derintill. Folket blef missnöjdt och i det inre af landet behandlades det med råhet af tsarens krigsfolk och tjenstemän. »Både kosakerne, och landtfolket», — skref hetmannen till Moskva, — »alla vredgas de på mig, alla ropa med en mun: moskoviterne förgöra oss. Hos alla blott en tanke, att öfvergå Dnjepr; ett oberäkneligt ondt hotar». Vi ega icke få underrättelser från denna tid om de sammanstötar, som på åtskilliga håll egde rum mellan lillryssarne och tsarens storryske tjenare. Såsom exempel skola vi anföra endast några fall, hvilka visa huru oförsynt och föraktfullt de senare behandlade de infödde och gifva oss en bild af stämningen och ställningen i landet.

År 1702 tågade öfverste Levasjov emot staden Kisjenek och sände befallning till invånarne att komma honom till mötes med bröd och salt och skänker, så ville han lemna deras stad i fred. De lydde och kommo med foror, lastade med mat och dryck, samt en »äreskänk» af 15 daler penningar. Levasjov mottog alltsammans, men bröt sitt löfte, tågade in i staden och förlade der sin krigsstyrka; hans folk utsög och plundrade invånarne. Så förgingo några dagar. Då Levasjov lemnade staden, »gaf han dem handen» på, att nu skulle de icke lida vidare af plundringar; men så snart han kommit till Perevolotsjna, sände han folk tillbaka till Kisjenek för att taga plogar och dragare af invånarne, hvilka sedan sjelfva måste begifva sig öf-

ver Dnjepr för att med klingande mynt återköpa sin egendom. Då en af dem sade till Levasjov, att storfursten icke ville att sådant skedde, blef han genomborrad af Levasjovs lans. En annan befälhafvare, Skotin, tågade igenom gränsstäderna vid Dnjepr, hvarvid hans krigsfolk öfverföll deras inbyggare med knifhugg och tog, liksom tatarerne, några af dem till slafvar; då kosakbefälhafvarne kommo till honom, för att göra sin uppvaktning, lät han slå på trumma för att slippa höra hvad de kunde hafva att andraga och lät sedan fördrifva dem med bardisanerne. I Kereberda hände det vid marknadstiden att moskoviterna, som färdades på Dnjepr, gingo i land och sålde vin ur sina kärl; då invånarne på arrendatorernes uppmaning begärde att de skulle upphöra dermed och kommo till dem med bröd och salt, öfverföllo moskoviterne dem och förde några af dem, som blifvit gripne, till domaren såsom druckne samt återsände dem derefter utplundrade och nästan nakne; på några af dem afskars håret, såsom en ytterligare skymf. »Det är omöjligt att skildra alla strider mellan vårt folk och de hitkomne moskoviterne», yttrade en kosaktjensteman i sin rapport till hetmanen.

Men icke blott inom hetmansdömet utan äfven i gränsorterna utöfvade storryssarne dylika våldsbragder mot lillryssarne. I vissa distrikt förde de storryske egendomsegarne till sina landgårdar lillryssar, som skulle biträda vid jordbruket, men derefter fordrade de, att dessa skulle räknas bland deras lifegne och behandlade dem »med yttersta grymhet». I anledning af de klagomål, som hetmanen allt jemnt insände till prikazen, utfärdade tsaren år 1701 en ukaz till vojevoderne om »att ingen oförrätt måtte genom deras eller befälhafvarnes försumlighet vederfaras lillryssarne: i annat fall skulle de straffas och deras egendom indragas». Men äfven efter denna stränga ukaz af tsaren öfverföllo bönderne i ett distrikt af Orlovska guvernementet till och med hetmanens eget sändebud; detta inberättades till tsaren, som lät anställa räfst och sända de skyldige med hustrur och barn till Sibirien.

Det var så mycket mer nödvändigt att söka återbringa lugnet i Ukraina, som förhållandena på Dnjeprs högra strand, der den ryska befolkningen råkat i öppen fejd med polske panerne, uppeggade lillryssarne på venstra stranden och lockade dem att öfvergå floden i afsigt att på andra sidan inlåta sig i striden med det lillryska folkets gamle bekanta fiender. Att tillåta en sådan strid, låg ej i ryska styrelsens intresse, hvilken med den

dåvarande polske konungen och polska republiken trädt i förbund mot svenskarne[1]). Man kunde ej förbise den omständigheten, att tsar Peters medtäflare och fiende, den svenske konungen, för hvarje dag vann framgångar i Polen, drog ifrån polske konungen och till sin sida polske paner och lockade dem med löften att lugna Ukrainas befolkning på högra flodstranden, hvilken upprest sig mot panerne, att föra kriget öfver till venstra stranden och att bringa hela lillryska folket i det forna beroendet af polska republiken. Under sådana hotande förhållanden hade det ej varit klokt att uppreta zaporogerne mot det moskovitiska väldet.

På högra flodstranden, som lydde under polska väldet var det endast Poljesje, norra delen af nuvarande guvernementet Kiev jemte ett stycke af Volynien, som var befolkadt. Hela sträckan af det forna Ukraina, mot söder och sydvest, (i nuvarande guvernementen Kiev och Podolsk) låg öde: endast tvenne städer voro derstädes besatta med polsk garnison, nämligen Nemirov och Bjelaja-Tserkov. År 1684 utfärdade konung Johan Kasimir ett påbud att åt kosakerne skulle upplåtas sträckor omkring Korsun, Tjigirin, Lisenka och Umana, der förut 6 regementen varit förlagda. Fullkomligt öde var dock landet i sjelfva verket icke, ty på dess stepper ströfvade hopar af äfventyrare, hvilkas lefnadsvanor påminde om tatarernes. Desse kommo nu att utgöra den egentliga stammen för befolkningen. Konungens och riksdagens påbud lockade nu till kosakernes land ryssar, som öfvergåfvo sin tjenst hos adeln; derigenom uppflammade ånyo den gamla striden mellan kosakdömet och adeln. »Trälarne» åto lätt öfvertyga sig om, att det kungliga påbudet befriade dem från beroendet af panerne, om de ville blifva kosaker. Att motarbeta detta var för polakarne så mycket svårare, som åtskillige adelsmän hade erhållit af konungen fullmakter att värfva kosaker och upprätta kosakregementen trots panernes motstånd. De blefvo sjelfve regementenas öfverstar; ibland desse intager Simon Palej ett framstående rum. Han blef chef för regementet i Bjelaja-Tserkov och en af hufvudmännen i den strid, som snart utbröt mellan kosakerne och polakarne. De förre bemäktigade sig Bjelaja-Tserkov, hvarifrån det icke lyckades polakarne att fördrifva Palej. Denne stod i början i vänskapligt förhållande till lillryska hetmanen, men Mazepa fick snart veta att han endast sökte ställa sig in hos honom, liksom äfven hos po-

[1]) Utrikesministeriets arkiv. 1702. N. 39.

lakarne, sedan kosakupproret blifvit dämpadt. Mazepa fortfor likväl att underhålla ett godt förhållande till öfversten på andra sidan floden och Palej aflade besök hos Mazepa. Men då Palej blef föremål för misstankar om att stå i förbindelser med tsarens fiender, började Mazepa inse nödvändigheten af att på något sätt blifva honom qvitt, helst nu den svenske konungens krigsrörelser syntes blifva allt mera hotande.

Den 11 November 1699 öppnades i byn Preobrasjensk, utanför Moskva, genom fullmäktige de första hemliga, emot Sverige rigtade underhandlingarna mellan tsaren och konungen af Polen. Konung August sökte att, uppeggad af Patkul, den lifländske förrädaren mot Sveriges konung, fråntaga svenskarne Livland, som förut tillhört Polen men blifvit till Sverige afträdt genom freden i Oliva. August nödgades försöka att göra polska republiken benägen för detta krig och Peter sjelf lofvade att sända honom hjelptrupper.

Krigsoperationerna öppnades 1700 af polske konungen i Livland. Efter många hvarandra motsägande ukazer befalde tsaren slutligen, att 12,000 kosaker skulle dit aftåga. Mazepa hade, såsom han sjelf yttrade, helst önskat att sjelf få draga i fält med hufvudstyrkan, men nu utsågs till befälhafvare för desse kosaker hans systerson Obidovskij. Efter framkomsten till Pskov skyndade sig denne med en del af kosakerne till Narva, men vid hans ditkomst hade batalj der redan egt rum och den af svenskarne slagna ryska hären var sprängd. Obidovskij återvände till Pskov, utan att hafva sett fienden, och afled der inom kort. Befälet öfvertogs då af öfverste Mokievskij. Detta kosakernes första tåg norrut hade icke aflupit utan lidanden och stora förluster. Efter återkomsten till Ukraina anförde kosakerne många klagomål mot storryssarne, som skymfat och misshandlat dem.

I Februari 1701 sammanträdde tsar Peter och konung August i Birscha och efter några dagar, som förgingo under festligheter, afslöto de ett formligt förbund. Peter lofvade August 15,000 man hjelptrupper, samt förband sig dessutom att på sin bekostnad upprätta magasin för deras underhåll och utbetala 100,000 rubel. De blifvande eröfringarna fördelades på förhand mellan bundsförvandterne: Peter tog för egen räkning Ingermanland och Karelen; åt August och åt polska republiken afstod han Östersjö-kusten. De polske panerne, som voro närvarande vid öfverläggningarna härom, fordrade ytterligare af Ryssland

besittningsrätten till den öster om Dnjepr belägna delen af Ukraina. I anledning deraf sände tsar Peter sekreteraren Boris Michailovitj till Mazepa. Hetmanen sökte på det bestämdaste afråda tsaren ifrån att ingå på detta förslag, i det han visade huru farligt det skulle vara att på detta sätt låta sig öfverflyglas af de opålitlige polakarne och tillade: »Den polske konungen öfvertalade förra året vår storfurste att deltaga i striden vid Rugodiv (Narva), men sjelf höll han sig långt borta. Våra krönikeskrifvare säga: så länge dag följer på dag, blir polaken aldrig ryssens bror». Boris Michailovitj lugnade Mazepa med försäkran att tsaren icke skulle härom något besluta utan i samråd med »sin trogne hetman».

Kort derefter fick Mazepa befallning att sjelf draga i fält[1]). Han satte sig i marsch till floden Sosja, der han gjorde halt för att invänta sine öfverstars ankomst. Den 26 juni erhöll han befallning att sända sina kosaker tillbaka, och affärdade endast fem regementen under befäl af öfverste Apostol. Desse deltogo i slaget vid Erastfehr, der svenske generalen Schlippenbach blef slagen. Äfven nu klagade kosakerne öfver att storryssarne fråntagit dem deras andelar af krigsbytet. Desse kosakregementen blefvo i Januari 1702 hemförlofvade, men en hop »simpla kosaker» begaf sig öfver till svenskarne. Det är klart att lillryssarne, som i fält varit utsatte för storryssarnes vilda beteende, inom kort icke ansågo det som något brott att gå i tjenst hos tsarens fiende. De voro äfven missnöjde med Mazepa, som vid sina upprepade besök i Moskva, fann bevis på tsarens ynnest, men som, enligt kosakernes mening, lemnade dem åt sitt öde.

År 1702 medförde stora olyckor för Polen. Efter att hafva utanför Riga nedgjort konung Augusts sachsiska trupper, öfver-

[1]) Märkligt nog härleder sig den första kända underrättelse svenska handlingar innehålla om Mazepa redan ifrån nämnda år (1701). I en rapport af d. 28 Mars 1701, som öfverste Schlippenbach afgaf ifrån sitt högqvarter Marienburg, angående ett af honom anstäldt förhör med några uppsnappade kosaker, heter det nämligen bl. a . . . »4. Ob auch aus Polen sachsen und pohlen nach Russland, und auch aus Russland russen und polen gegangen?»

»Antwort: Nein er wuste nichts davon, nur dass vor 1 Jahr 8,000 cosacken in pohlnischen Diensten gewesen, weil sie der König aber nicht nach ihren Willen bezahlen wollen, seyen sie ihres Weges gegangen, 1,000 mann möchten noch in Pohlen seyn und sollen zu Schmolenskow liegen. Sie seyen ein freyes Volck; wer sie am besten bezahle, dem dienen sie; der Czar gebe ihnen monathlich 1 Ducaten und Proviant; were aber ein Potentat so ihnen mehr geben wolte, solte es auch der König in Schweden selber sein, weren sie willig. Ihre Macht, wenn sie auskämen, bestände in 40,000 Mann, ihr General seye *Ivan Masseppa*». (Ur Schlippenbachs brefvexling i riksarkivet benäget meddeladt af doktor O. Sjögren). O. a.

skred Karl XII den polska republikens gränser. Warschau var snart i hans våld. De polske panerne började den ene efter den andre, att öfvergå på hans sida. I Juni, efter segern öfver sachsarne vid Klischina, intog Karl Krakau. Der förändrades förhållandena i någon mån. Karl, som qvarstannade i Krakau, förlade sina trupper i Tarnovska bergen; svenskarne uppretade polakarne genom utpressningar och genom vanvördnad mot kyrkan. Konung Augusts parti började åter resa sig. De honom tillgifne polakarne bildade i Sandomir ett förbund och förpligtade sig med ed att taga konungens parti. Dem, hvilka höllo med fienden, hotade förbundet med dödsstraff. Den polska qvartianhären var ännu konung August trogen. Den 29 Augusti var konungen ånyo i Warschau med 24,000 man sachsiska trupper; Karl stod med 30,000 man i Krakau. Personer af grekiska bekännelsen, hvilka vistats i Polen, berättade i Lillryssland, att det bland de polske panerne och rådsherrarne varit fråga om att försona den polske konungen med den svenske och att vända deras gemensamma vapenmakt mot Moskva för att bringa Ukraina under Polens välde. Emellertid gaf tsaren den 27 Juli Mazepa befallning att afsända kosakerne till de litaviska städerne Bichov och Mohilev, på det att icke det svenska partiet måtte förstärka sig med polakarne i dessa städer. Bichov belägrades redan af Augusts anhängare, starosten Chaletski, som sökte vinna de dervarande polakarne af Sapiehas parti, hvilka sällat sig till den svenske konungen. 12,000 kosaker tågade dit. Bichov kapitulerade för att gifva sig åt tsaren men ej åt konung August; genom en hastig manöver af polakarne tvangs dock garnisonen att hylla den senare, hvarföre kosakbefälhafvaren ådrog sig Mazepas missnöje.

Under år 1703 se vi nästan icke kosakerne deltaga i nordiska kriget; endast zaporogerne begåfvo sig till Nevas mynning, men klagade öfver att de icke åtnjutit det underhåll, som varit dem utlofvadt. En jäsning uppstod ibland dem; upprorsandan spred sig öfver Ukraina och närdes ytterligare genom de våldsamheter tsarens krigsfolk icke upphörde att bega. Rörelsen blef likväl ej så allmän, att den afbröt kosakernes deltagande i tsarens krig mot svenskarne.

År 1704 ansåg tsar Peter det vara bäst att lillryssarne icke tågade norrut, utan i stället mot svenska trupperna i de polska provinserna, för att bistå konung August. Hetmanen

erhöll derföre befallning, att förlägga sitt residens i Polen och börja en »vänskaplig korrespondens» med kronhetmanerne.

Hos polska republiken stodo Augusts affärer icke väl. Panerne hade nu upphört att längre med hvarandra rådslå om de begge konungarnes förlikning till Rysslands skada och den ene efter den andre afföll till svenskarne; de öfverenskommo om att afsätta konung August och välja en annan konung. August, som misstänkte att deras val skulle falla på någon af den aflidne konung Johan Sobieskis söner, befallde att tvenne bröder Sobieski, Jakob och Konstantin, skulle fängslas och afsändas till Sachsen. Detta befriade ej August från medtäflare.

Mazepas misstankar mot Palej hade nu vunnit allt mera styrka. I en skrifvelse till Moskva omtalade han bl. a. att en jude, genom hvars bemedling Palej underhållit sina förbindelser med de mot konung August fiendtligt sinnade furstarne Lubomirski, berättat att en af desse sistnämnde till honom yttrat: »Om blott Palej kan samla en betydande styrka och locka till sig folk från Mazepa, skall svenske konungen sända mig penningar, af hvilka jag skall gifva Palej sin beskärda del. Den sachsiske hunden har kastat Sobieskierne i fängelse. Vi skola hämnas så snart vår styrka räcker till. Palej skall erhålla Bjelaja-Tserkov såsom ärftlig besittning». Den 24 Aug. s. å. inberättade hetmanen att han låtit fängsla Palej, hvilken varit nära att flykta undan och för hvilken farkoster på Dnjepr hållits i beredskap.

Med 10,000 man förstärkte Mazepa Augusts kosakstyrka, som nu uppgick till 17,000 man. Kosakernes förråd blefvo snart uttömda; penningebrist rådde i hela Lillryssland sedan handeln afstannat i följd af oroligheterna i Polen. Hetmanen egde många anledningar att önska ett hastigt slut på detta fälttåg och en snar återkomst till Ukraina. Hospodaren af Moldau skref till Mazepa att turkarne, som viste att begagna sig af kriget mellan tsaren och svenske konungen, ernade träda i förbund med Karl, och att endera dagen skulle tatarerne infalla i Ukraina. Dessutom hotade nya uppror bland zaporogerne att bryta ut. Emellertid ryckte Mazepa allt längre in i Volynien; i September slog han läger vid Ljubara. Kosakerne började då fordra att få begifva sig hem. Rykten voro i omlopp att svenske konungen med de polakar, som slutit sig till honom, ernade gå öfver till venstra Dnjeprstranden och der taga vinterqvarter. Nästan under Ma-

zepas ögon förklarade sig adeln i Volynien, efter Karl XII:s framgångar i Röda Ryssland, vilja öfvergå på svenske konungens sida, men sedan den förnummit, att konung Augusts ställning förbättrats, förklarade den sig åter villig att tjena honom. Detta visar huru polska adeln allt efter lyckans vexlingar vacklade hit och dit; det var omöjligt att afgöra hvem, som var anhängare eller fiende till tsarens bundsförvandt. Slutligen, den 12 Oktober, fick Mazepa hemförlofva sina kosaker.

Under det att Mazepa med sin här utförde detta tåg, hvaraf ingen vinst skördades, hade tvenne andra kosakafdelningar opererat till konung Augusts hjelp, under öfverstarne Mirovitjs och Apostols befäl. Mirovitj blef vittne till Lembergs intagande af Karl XII. Enligt kosaköfverstens rapport intogs staden (d. 26 Aug.) derigenom att dess kommendant Kaminski stod i hemligt förstånd med svenskarne, hvilka han om natten insläppte i staden genom en lönnport. Nordberg säger att Kaminski efter stadens intagande höll sig dold, men dagen derpå visade han sig åter och gaf sig åt svenskarne. Den hos kronreferendarien kommenderade Mirovitj drog sig med sina kosaker vid svenskarnes anfall tillbaka till Broda och såg huruledes polakarne förhöllo sig mera fiendtligt mot kosakerne än mot svenskarne. Många af polakarne, som åsett fiendens framgångar, begåfvo sig till sina hem. Äfven kosakerne hade fått ordres att inemot hösten draga sig tillbaka.[1])

Öfverste Apostol blef kommenderad hos general Brandt och stred jemte honom lyckligt mot svenske majoren och afdelningschefen Leyonhjelm; svenskarne blefvo till ett antal af 760 man slagne. »Största delen af dem», skrifver Apostol, »höggo vi i stycken och 300 man fördes som fångar till konung August».[2]) Enligt Nordberg gjordes desse svenskar till krigsfångar och mottogos vänligt af Brandt, men kosakerne, som till ett antal af 3,000 man voro hos honom, togo vapnen af dem och nedhöggo dem. Efter Leyonhjelms nederlag gaf sig svenske generalen Horn i Warschau. I dessa krigshändelser togo kosakerne del. Med general Brandt hade de alla anledningar att vara nöjde, men så var icke förhållandet i afseende på Patkul, under hvars befäl de sedermera ställdes. Han var, enligt Apostols ord, en

---

[1]) Utrikesministeriets arkiv. Skrifvelse från Mirovitj d. 7 Sept. 1704.
[2]) Ibid. Apostols rapport af d. 31 Aug.

mäkta högdragen herre, som endast talade tyska, och omkring honom funnos endast tyskar, som behandlade kosakerne med förakt. Patkul hade icke ansett nödigt att för kosakerne förete tsarens ukaz, enligt hvilken han skulle föra befälet öfver dem. Kosakerne, som ledo stor brist på föda, fingo af honom befallning att sjelfve skära säd, mala och baka. Han lät dock ej nöja sig dermed. Han ville ock lära dem tysk exercis med musköter och dem, som icke genast lärde sig den, lät han piska och hota med galgen. Blef någon kosak under marschen trängd ur ledet, skulle han genast piskas, äfven om han tillhörde de äldste.[1]) Slutligen omringades en dag kosakerne af 2,000 sachsiske ryttare och lika mycket fotfolk; de äldsta hade Patkul och Brandt låtit under bevakning bortföra ur lägret. Tyskarne hade fått befallning att för sin räkning taga kosakernes bästa hästar; de andra hästarna utdelades åt andra personer, så att kosakerne stodo oberidne. Desse gingo nu till fots till Krakau; i närheten af Velion stötte de på svenskarne, med hvilka de nödgades inlåta sig i strid, men blefvo slagne. De förlorade 1,700 man; återstoden, 80 man, tågade hem till Ukraina i sällskap med tvenne andra regementen.

Under föregående år hade det goda förhållandet mellan Mazepa och tsaren aldrig blifvit stördt. Vid hvarje nytt besök i Moskva erfor Mazepa nya bevis gå tsarens ynnest; under ett af dessa besök, i början af år 1705, väcktes fråga om att fram på våren ånyo företaga ett fälttåg för att understödja konung Augusts parti. Mazepa märkte då att i Moskva rådde en allmän misstro mot Polen, Rysslands bundsförvandt mot svenskarne. Han icke blott icke sökte undanrödja utan underblåste ytterligare denna misstro.

På våren erhöll Mazepa befallning att till Litaven afsända kosaker, men deltog ej sjelf i detta tåg, utan erhöll i stället uppdrag att inträda i kommissionen för gränsregleringen mellan Ryssland och Turkiet. Men på sommaren stod Mazepa med sina kosaker åter under vapen. Från Warschau hade han genom sina agenter förnummit, att svenske konungen ernade mot kosakerne sända de polakar, som öfvergått på hans sida, men en i anledning deraf utfärdad ukaz föreskref hetmanen att, enär han då befann sig midt inne i det polska riket, undvika drabbning

[1]) Utrikes minist. Apostols rapport d. 20 Okt.

till dess han hunnit förena sig med sachsarne. Emellertid egde i Warschau den 3 September Stanislaus Leszczynskis kröning rum. Konung Karl XII:s vilja hade gjort honom till konung, ehuru August ännu lefde. Rikets primas, erkebiskopen i Gnesen, var väl vän med Stanislaus, men undvek att förrätta kröningen af fruktan för påfvens vrede, och uppdrog åt erkebiskopen i Lemberg att verkställa densamma. Ifrån denna stund började det svenska partiet i Polen att förstärkas, men panerne vacklade fortfarande, trots sin ed, ifrån det ena till det andra partiet. Augusts vänner utspredo ett rykte, att den nyvalde konung Stanislaus af tacksamhet för sitt val lofvat konungen af Sverige Kurland och Sapieha en del af Litaven såsom sjelfständigt och ärftligt furstendöme. De tänkte egga sina landsmän mot svenskarne genom farhågan för att, vid en sådan förändring af makten, man ej skulle kunna förebygga ett inhemskt uppror emot adeln, såsom det förr i tiden skett, då konung Karl Gustaf inföll i Polen; presterskapet åter skrämdes dermed, att godsen skulle frångatagas de andlige, så som det skett i Sverige. Patkul hade nu slutat sin verksamhet. Konung August, som blifvit missnöjd med honom derföre att han förskingrat de penningar tsar Peter gifvit till härens underhåll, hade nu låtit insätta honom på fästningen Sonnenstein i Sachsen.

Den 23 September erhöll Mazepa en ukaz från tsaren att sända en anhållan till Zamojski, som innehade fästningen Zamosc, om att der insläppa en rysk garnison, på det att svenskarne icke måtte bemäktiga sig denna fästning. Då denna anhållan ej blef beviljad, ryckte Mazepa fram med sin här emot Zamosc. Under vägen erfor han att polska adeln öfverallt öfvergått på Stanislaus Leszczynskis sida. Det mot August fiendtliga partiet stärktes ytterligare derigenom, att kosakerne och de storryska trupperna, uthungrade som de voro, tilläto sig att plundra till och med kyrkorna och derigenom ådrogo sig folkets hat. Under det att Mazepa uppehöll sig utanför Zamosc, gjorde den nykrönte polske konungen ett försök att förmå honom till förräderi mot tsaren. Han sände en polak, vid namn Wolski, med ett hemligt förslag, att hetmanen skulle sluta sig till Leszczynski och svenske konungen. Hetmanen underkastade budbäraren tortyr och den bekännelse, som derunder af honom frampressades, sändes jemte den honom fråntagna instruktionen till lillryska prikazen. I sin rapport härom försäkrade Mazepa

tsaren om sin underdåniga trohet, som ej rubbats af dylika frestelser.[1])

I November intågade Mazepa slutligen i fästningen, som Zamojski för honom öppnat, men i midten af månaden drog han med halfva sin styrka till Volynien och tog sitt qvarter i Dubno. Under vistelsen derstädes erhöll han nya underrättelser om allehanda lidanden kosakerne på andra håll fått utstå. Storryssarne behandlade dem alltjemt öfvermodigt och ett rykte utspred sig, att de skulle sändas till Preussen för att exerceras som reguliera trupper. Ryktet öfverensstämde med tsar Peters alltmera stadgade öfvertygelse om att det fans mycket i hans rike, som snart måste ändras. Kosakernes klagomål tände Mazepas vrede och i ett sammankalladt råd af de äldste yttrade han, att en annan skulle i hans ställe hafva ingått på det förslag Stanislaus Leszczynski låtit Wolski till honom framställa.

Från Dubno begaf sig Mazepa på en kort tid till Bjelaja-Krinitsa, der han stod fadder hos furst Wisniowiecki. Vojevodens i Bjelskij, Konstantin Wisniowieckis enka, Anna Chodorowska, hade blifvit omgift med furst Dolski, konung Johan Sobieskis gunstling och stormarskalk i Litaven, hvilken afled 1695. Furstinnan Dolska var ännu ung och intagande. Äfven hon öfvervar den nämnda familjefesten; enligt samtida berättelser, meddelade af en bland Mazepas anförvandter, hade hetmanen dag och natt möten med furstinnan. Från denna tid härledde sig frestelserna för honom att öfvergå på svenskarnes sida.

[1]) Instruktionen för Wolski innehöll: 1) Konung Stanislaus viste af egen erfarenhet hvilken kärlek Mazepa alltid hyst till sitt fosterland och det behöfdes ej några erinringar om hvad polska republiken led af dessa oroligheter; skyddade man konung August, skulle det medföra förderf för republikens fri- och rättigheter; 2) Fullmakt att underhandla med Mazepa hade lemnats åt annan person (Borkowski), men för att undvika en lång omväg hade brefföraren (Wolski) blifvit afsänd, på det att man måtte kunna enas med svenske konungen innan denne sändt sin här emot kosakerne; 3) Brefföraren skulle framställa för Mazepa den odödliga ära han skulle förvärfva sig af sitt fosterlands lugn samt den belöning han skulle erhålla af majestätet och af polska republiken, om han befriade landet från det tyranniska oket; 4) Skulle Mazepa ingå på förbundet, erbjöd sig konungen att förskaffa svenske konungens garanti för denna traktat, och i händelse af fredsunderhandling med Moskva, skulle i första punkten intagas garanti för samma traktat; 5) Brefföraren skulle för Ukrainas försvar utlofva så mycket trupper Mazepa begärde; 6) På detta sätt skulle målet vinnas mycket beqvämare än genom offentliga underhandlingar och genom denna hemliga traktat kunde Mazepa begagna de medel, som i republikens intresse voro för konungen och honom sjelf de tjenligaste; 7) Resolution å hvarje punkt begärdes så fort som möjligt. Datum Warschau den 23 Sept. 1705.

2.

Den första frestelsen hade icke haft något inflytande på Mazepa. Föga verkade på honom äfven fiendtligheterna mot moskoviterne i LillRyssland. I Setj, i zaporogernes land, fann man bevis på huru bitter denna fiendskap var; då det storryska krigsfolket, som färdades på Dnjepr, behöfde båtar och förare för att utan fara kunna passera förbi fallen, tillsade kosakkaptenen Gordjejenko zaporog-öfversten, som vistades i Kodak, att så laga, att alla båtar med moskovitiskt krigsfolk störtades utför fallen. Setj upphörde ej att vara ett tillhåll för flyktingar från Ukraina, hvilka der sjöngo en gammal sång om att tåga hem till sitt land och nedgöra panerne. Men en sådan jäsning hos folket kunde icke gagna hetmanen, emedan folkets hat mot panerne vände sig först emot honom, då han ju sjelf var den förste, den egentlige panen. Folket tyckte ej om att hafva det storryska väldet öfver sig, men tålde ej heller sin hetman, som det ansåg vara på samma gång en polsk pan och en det moskovitiska väldets pelare. Lillryssarnes förbittring mot storryssarne kunde ej förmå hetmanen att intaga en fiendtlig hållning mot det moskovitiska väldet. Derföre blefvo ock dessa uppflammande oroligheter för att tukta panerne och arrendatorerne de enda och upprorsbegäret i Setj inskränktes till några obetydligare plundringar.

Under dåvarande förhållanden var det ingenting, som gjorde Mazepa benägen att lyssna till öfvertalningsförsöken i svenskarnes intressen; sådana försök gjordes emellertid nu af en qvinna, moder till en af hufvudmännen för Augusts parti i Polen, som stridt mot svenskarne, och derföre hade det ännu vid denna tid varit oklokt att gifva vika för hennes frestelser. Troligt är att detta kunnat gå lätt nog i fall det sett hotande ut för August och Peter. Men ännu syntes det icke gå illa för Peter, och Mazepa, som alltid hade i sigte sin egen fördel, ansåg det ej nödigt att öfvergå på motsatta sidan.

Vintern 1705—1706 började förhållandena blifva sämre för Peter och August men fördelaktigare för Karl och Stanislaus. Svenskarne rigtade sitt tåg mot Litaven. Tsarens fältmarskalk besatte Grodno och väntade att konung Augusts sachsiska här skulle komma honom till hjelp. Men den sachsiska hjelpen kunde icke komma, emedan sachsiske öfverbefälhafvaren Schu-

lenberg blifvit fullkomligt slagen vid Frauenstadt af svenske generalen Rehnsköld, och Potocki, som anförde polska hären på Stanislaus' sida, besegrat konung Augusts polska trupper, som stodo under furst Wisniowieckis befäl. Karl tågade mot Litaven. Han lyckades ej att intaga Grodno, men afskar all tillförsel för de ryska trupper, som befunno sig der. Karls infall i Litaven verkade att landets adel hastigt öfvergick på Stanislaus Leszczynskis sida. Vojevodskapen Novogrod, Slonimsk och Volkovsk förklarade sig för den nye konungen. Ett distrikt i vojevodskapet Vilensk erkände honom likaledes. Furst Oginski, den mäktigaste af de litaviske magnaterne, tillkännagaf sin önskan att förena sig med Stanislaus, ifall han finge behålla sin värdighet såsom litavisk hetman.

Vid denna tid kallade Peter Mazepa till Minsk, der han lofvade att sjelf infinna sig. Hetmanen ankom till Minsk i början af Mars med sina kompanier och två stadsregementen; kort derefter ankommo äfven de öfrige kosakerne. Mazepas här uppgick till vid pass 14,000 man. Han förlade sina kosaker på vissa pass emellan Grodno och Vilna och i städerna Minsk, Sluczek, Nieswiez och Liachovice. Tsaren befalde honom att oroa svenskarne till dess att de sachsiska trupperna kommit till undsättning.

Det ena missödet efter det andra drabbade der kosakerne. I Nieswiez hade öfverste Miklaszewski blifvit förlagd med sina fyra polska kompanier (à 100 man). Svenskarne öfverföllo dem om natten, då de sofvo, och nedgjorde det ena kompaniet fullständigt; äfven öfversten stupade. Det andra kompaniet, som litade på svenskarnes löfte, att kosakerne skulle få aftåga i fall de icke sökte att försvara sig, sträckte vapen men gjordes till krigsfångar. Det tredje inneslöt sig i bernhardinerklostret och ville icke gifva sig, och då svenskarne som icke kunde förmå det att sträcka vapen, tågade bort, förenade det sig med det fjerde kompaniet och båda begåfvo sig till hetmanens läger. Kort derefter, den 18 Mars, belägrade svenskarne öfverste Mirovitj i Liachovice, ungefär 4 mil från Nieswiez.

I Litaven stärktes Stanislaus' parti allt mer och mer. I de båda med hvarandra täflande konungarnes namn upprättades tvenne tribunal i Litaven: ett för konung Stanislaus i Vilna, det andra för konung August i Minsk. Enligt Mazepas berättelse vågade icke många begifva sig till tribunalet i Minsk,

emedan svenske konungen hotade att med eld och svärd förhärja egendomarna, som tillhörde dem, hvilka der infunno sig. Öfverallt skyndade sig adeln att erkänna konung Stanislaus Leszczynski. Dertill förmåddes den ej blott af fruktan för svenskarne utan äfven af hat mot den ryska här, som ströfvade omkring landet i afsigt att förstärka det mot Stanislaus fiendtliga partiet. I staden Orsza hölls en landtdag för distriktet, der man på en enskild sammankomst öfverlade om att förgöra den storryska hären på något listigt sätt, så att ej ett spår af densamma skulle finnas qvar i landet.

Sedan Mazepa anländt till Minsk, erhöll han af furstinnan Dolska ett kort bref, skrifvet med chiffer. Deri underrättade furstinnan hetmanen om hennes sändebuds återkomst ifrån en viss by med bref från en viss konung, hvars namn ej nämdes i brefvet. Mazepa befalde sin skrifvare Orlik att i tysthet uppläsa detta bref och yttrade:

»En sådan dum qvinna, som vill genom mig bedraga hans tsariska majestät, så att tsaren skulle öfvergifva konung August och taga i sitt beskydd Stanislaus Leszczynski och hjelpa honom att befästa sig på tronen; han skulle derföre lofva tsaren att skaffa honom medel till att besegra svensken. Hans majestät skulle skratta deråt».

Orlik säger i det bref till Javorskij, hvari han talar härom, att Orlik sjelf då trodde Mazepa och icke hade den minsta misstanke, att hetmanen var betänkt på förräderi mot tsaren. Troligt är, att det också i sjelfva verket så förhöll sig. Tsarens parti hade vid denna tid icke till den grad försvagats, att några farhågor uppstått hos dem, som höllo med honom.

På grund af en tsarens ukaz måste Mazepa dröja qvar i Minsk till dess att ryska hären, under befäl af fältmarskalk Ogilvie, ditkom ifrån Grodno. Den 24 Mars tågade Ogilvie ifrån Grodno och till Brest, men derefter dröjde ännu Mazepa qvar i Minsk ända till midten af April, ehuru hans kosaktrupper råkat i stor brist på hästar och på lifsmedel. Hetmanen tänkte allt jemt att befria Mirovitj, som i Liachovice hölls belägrad af en svensk här, 5,800 man stark. Hetmanen sände till Mirovitjs befrielse en storrysk här af 5,000 man under befäl af Njepljujev och förenade med den sina kosaker, men slutligen, då de kommit tre verst ifrån Minsk, vände de om under förevändning att de uttröttade hästarne ej voro i stånd att bära dem. Der erhöll

hetmanen underrättelse om att svenske konungen sjelf skyndade till Liachovice med 6,000 man af sin här. Mazepa lemnade sin öfverste »i den allsmäktige Gudens beskydd», och begaf sig från Minsk till Bichov; tsaren befalde, att en garnison skulle förläggas i denna stad, ehuru hetmanen yttrat tvifvel om att ryssar der skulle blifva mottagne, helst hetmanen kommit dit med en fåtalig styrka och utan artilleri.

Fästningen och staden Bichov kunde endast med den litaviske hetmanens begifvande öfverlemnas åt lillrvske hetmanen. Den dervarande litaviske storhetmanen, furst Michail Wisniowiecki, som, tack vare sin höga börd, vid unga år uppnått denna rang, hade intill denna tid tillhört Augusts parti och utmärkt sig genom grymhet mot sina motståndare, men plötsligt började han luta åt andra sidan, så snart Karls framgångar i Litaven blifvit alltför ögonskenliga och en stor del af adeln affallit från August och antagit Stanislaus. Hetmanen Mazepa, som då ännu uppehöll sig i Minsk, vände sig till Wisniowiecki med begäran att understödja Mirovitj i Liachovice. Denne svarade dermed att hans här sändes till andra håll. Några dagar derefter fick Mazepa med visshet veta, att Wisniowiecki väl icke uppenbart förklarat sig för Stanislaus' parti, men likväl stod i förbindelser med panerne af svenska partiet och, stående vid Dvina, tågade han icke blott icke sjelf mot fienden, men förbjöd äfven sina underbefälhafvare att föra sina trupper i strid mot svenskarne och deras polska bundsförvandter, samt sände befallning till kommendanten i Bichov, Sinitski, att icke släppa kosaker in i Bichov, ej heller i Mohilev.

Då Mazepa ankom till Bichov, vägrade Sinitski kort och godt, stödjande sig på litaviske storhetmanens förbud, att insläppa kosakerna i fästningen, dref ihop folk ifrån Bichovska distriktet och uppstälde det på fästningvallarna till försvar samt förde kanoner upp i tornen. Ungefär 2,000 kosaker befunno sig hos Mazepa; de ledo brist på allt. Då drog sig Mazepa bort från Bichov, efter att hafva uppdragit åt öfverste Silenka att stanna qvar utanför denna stad.

På återvägen till Ukraina fick hetmanen af perejaslavske soldater, som till ett antal af 150 man kommit till hans här i Borisov, höra talas om det öde, som drabbat kosakerne i Litaven; de invånare i Liachovice, som underkastat sig fienden, och kosaker, som under plundringar drogo sig hemåt öfver Sluczek,

samt Mirovitj sjelf med de äldste och många kamrater, togos till fånga af den svenske generalen, som derefter begaf sig till Polonnoje för att underhandla med Lubomirski, som öppet gifvit sig till känna såsom svenske konungens bundsförvandt. Om Mirovitjs vidare öde är det bekant, att den svenske generalen, hos hvilken han hölls fången, sände honom jemte andre krigsfångar till Stettin. Stanislaus Leszczynskis gemål bad svenske konungen att sända Mirovitj hem, men Karl gick ej in derpå utan sände öfversten till Stockholm och hetmanen tillstälde honom genom lillryska prikazen 1,170 daler till de lillryska fångarnes underhåll i Sverige. Mirovitj fick aldrig återkomma till sitt fosterland. Han dog i fångenskap.

Efter att hafva ankommit till Baturin erhöll hetmanen underrättelse om att tsaren på sommaren skulle komma till Ukraina för att besigtiga befästningarna vid Kiev, som ansågs såsom den vigtigaste försvarspunkten under då varande krigsförhållanden. Mazepa vidtog åtgärder för att det tjernigovska regementet skulle vid gränsen mottaga den höge gästen, som man aldrig förut sett i Ukraina, men hastigt underrättade tsaren honom om att han sjöledes begaf sig direkt till Kiev. Hetmanen befalde kosakerne att samlas dit och begaf sig sjelf i slutet af Juni till Kiev, beklagande sig i sina bref till Golovin öfver »podager och gikt i händerna».

I Kiev mötte hetmanen en ny frestelse. Furstinnan Dolska tillsände honom ett nytt bref, skrifvet med chiffer. Mazepa kallade Orlik till sig i sin sängkammare och befalde generalsekreteraren att uppläsa brefvet, under det han sjelf låg på sin säng. I detta bref bad furstinnan Dolska i konung Stanislaus' namn Mazepa att slå in på den »anvisade» vägen, i förhoppning om att hela svenska hären snart skulle komma ifrån Volynien, och att vara öfvertygad om att alla önskningar hetmanen hyste skulle blifva uppfylda. Derjemte lofvade furstinnan att sända honom Stanislaus' »assekuration» och svenske konungens »garanti». Efter att hafva åhört brefvets uppläsande reste Mazepa sig hastigt upp från sin säng, började att fara ut mot furstinnan, kallade sig sjelf en fogel, som man sökte fånga, men detta skulle ej lyckas en qvinna, då han undgått förut vida farligare snaror, uppbrände det erhållna brefvet och lät skrifva ett svar, hvari han bad furstinnan att upphöra med denna korrespondens och icke tänka, att han, som troget tjent tre herskare, nu på gamla

dagar skulle befläcka sig med förräderi. Mazepa förseglade sjelf detta bref, men gaf det ej till Orlik, utan stoppade det på sig, och Orlik viste ej huruvida det blef afsändt till furstinnan Dolska eller om möjligtvis Mazepa skref ett annat, hvars innehåll han dolde för sin generalsekreterare.

Betraktar man förhållandena närmare, kan man förstå, att Mazepa verkligen icke vid denna tid bestämt sig för förräderi, emedan Karls makt ännu icke vuxit till den grad, att det innebar någon synnerlig fara att tjena den svenske konungens fiende, och tsarens makt icke sjunkit derhän, att han behöfde frukta för hvad som komma skulle. Att furstinnan Dolska, hvars son redan öfvergått på Stanislaus' sida, och som sjelf dessutom var slägt med Stanislaus, sökte förmå lillryske hetmanen att öfvergå på den nye polske konungens sida, var redan nu alldeles naturligt, men Mazepa synes endast hafva hört på och för öfrigt gifvit akt på huruvida omständigheterna skulle göra det nödvändigt för honom att sluta sig till Karl och Stanislaus.

Peter ankom till Kiev den 4 Juli. Vid samma tid inträffade förhållanden, som måste komma Mazepa att med största uppmärksamhet lyssna på furstinnans förslag. Länge hade Peter visat Mazepa vänskap och intet hade stält sig emellan hetmanen och hans monark. Men tsarens alltmera tilltagande förtroende till Mensjikov väckte hos Mazepa afund mot denne. Då tsaren anländt till Kiev, kom underrättelse om att Karl nalkades Ukraina. Tsaren utrustade Mensjikov med kavalleri till Volynien, men befalde Mazepa att i händelse af behof förena sig med honom och utföra hvad denne befalde. Denna tilltänkta expedition blef icke af, emedan Karl tågade från Polen till Sachsen och icke till Ukraina, men Mazepa ansåg tsarens befallning såsom en skymf. »Se blott», sade han, »hvilken tack jag af min herre rönt för mångårig trogen tjenst. Befalla mig stå under Mensjikovs befäl! Det hade icke varit något att säga om man stält mig under Sjeremetjevs eller någon annan högättad mans befäl!»

Adelshögfärden hos denne man, som i sin ungdom varit page hos polske konungen, stegrades vid tanken på att han skulle tjenstgöra under en man, som i sin barndom sålt bakverk i Moskva. Dessutom rådde en gammal osämja mellan Mazepa och Mensjikov. Mazepa hade friat till Mensjikovs syster för sin slägting Vojnarovskij. Mensjikov hade först lofvat, men

sedan brutit sitt löfte. Då Mazepa påminde honom derom, svarade Mensjikov att tsaren sjelf ernade gifta sig med systern. Huru det än förhöll sig, syntes dock Mazepa och Mensjikov, att döma efter det yttre, såsom goda vänner. Då Peter kom till Kiev, bjöd Mazepa honom och några af de förnämare på middag. Bland hedersgästerna var äfven Mensjikov. Då gästerna såsom vanligt blefvo druckne, tog Mensjikov, som efter ett ögonvittnes utsago var »något grälig och bråkig», Mazepa vid handen, förde honom afsides ifrån de andre och sade, lutande sig till hans öra, men så att de äldre generalerne och några öfverstar kunde höra något deraf:

»Hetman Ivan Stepanovitj», sade han, »nu är tiden inne, att man tuktar ovännerna». Dervid blinkade han åt de kringstående. Desse, som förstodo att de båda herrarne ville tala sins emellan, började draga sig åt sidan, men Mazepa gaf dem tecken att stanna och svarade Mensjikov liksom hviskande, men likväl så att de andre hörde det: »Tiden är ej inne».

Då sade Mensjikov: »Det kan väl ej vara bättre tid än nu, då hans tsariska majestät sjelf är här med sin hufvudarmé».

Mazepa: »Det vore farligt att, innan kriget mot fienden är slut, börja ett inhemskt».

»Skall man då vara rädd för och om de der ovännerna», sade Mensjikov. »Hvad kan tsaren hafva för gagn af dem? Du är nog tsaren trogen, men du måste gifva ett bevis derpå och för kommande tider visa det, så att blifvande herskare skola se det och prisa ditt namn, emedan du, hetman Ivan Stepanovitj Mazepa, var den ende, som var trogen och bevisade den ryska styrelsen sådan tjenst».

Nu steg tsaren upp från sin plats för att gå och samtalet mellan hetmanen och Mensjikov afbröts.

Då Mazepa följde de höga herrarne, vände han sig till de äldre och frågade om de hört något. De jakade. Då sade Mazepa: »Se der den visan jag alltid får höra både i Moskva och annorstädes. Gud låte dem ej få fullborda hvad de erna».

De ord Mensjikov uttalade, äfven om de blifvit af de äldre hörda, blefvo väl ej fullkomligt fattade, och derföre kunde Mazepa gifva dem den betydelse han ville och hans uttydning slog alla med förskräckelse. Det vore fråga om förändringar inom kosakernas militäriska organisation inom hetmanens område.

Hittills hade icke tsaren vidrört de lillryska förhållandena, utan i samråd med Mazepa, hvilken icke ansåg det lämpligt att der göra stora förändringar, ehuru han i princip gillade tsarens reformplaner och derigenom äfven bibehållit tsarens förtroende. Mensjikov hade helt visst varit vittne till tsarens samtal med hetmanen och anspelade derpå med ett bekant ordspråk: »den nyktre igenkännes på sitt förstånd, den druckne på sitt tal». De äldste och öfverstarne, som af hetmanen hört förklaring på Mensjikovs ord, blefvo förskäckte. »Kosakerne», sade de, »lyda tsaren utan något motstånd och äro honom af hjertat underdånige och trogne; kosakerne tåga på egen bekostnad den långa vägen till Livland, Polen, Litaven, de donska städerna och Kazan; kosakerne omkomma och utdödas och för alla våra tjenster, både förut i turkiska och nu i detta kriget, icke blott icke vederfares oss någon ynnest, utan man skymfar och hånar oss, sägande att vi icke duga något till, att vår tjenst ej är vård en styfver, och slutligen bereder man vår undergång».

Vid samma tid erhöll Mazepa ett nytt bref i chiffer från furstinnan Dolska. Denna gång skref hon dock icke längre om konung Stanislaus och gjorde ingen antydan, som kunde tolkas såsom öfvertalning till förräderi. Liksom för att lyda Ivan Stepanovitj öfvergaf hon det förra slagets brefvexling och gaf honom nu blott i all vänlighet en vink om att taga sig i akt för Mensjikov. Hon skref, att hon nyligen varit på en dopfest tillsammans med Boris Petrovitj Sjeremetjev och der, då hon fått plats emellan denne och general Rehn, yttrades många loford om Mazepa. Äfven general Rehn hade berömt honom och sagt: »Det är synd om den präktige och kloke Ivan. Han, stackare, vet icke att furst Alexander Danilovitj Mensjikov gräfver en grop åt honom för att, då han fallit deri, sjelf blifva hetman i Ukraina». Förvånad vände sig furstinnan till Boris Petrovitj Sjeremetjev och frågade: »Är det sannt?» Sjeremetjev svarade ja. »Kan ingen af hans goda vänner varna honom?» frågade furstinnan. Sjeremetjev svarade: »Det är omöjligt; vi pinas nog, men måste tiga». Det var detta samtal som meddelades i brefvet med chifferskrift, och Orlik läste detta bref högt, enligt hetmanens befallning.

Derpå sade Mazepa: »Jag vet sjelf mycket väl hvad som stämplas mot mig och eder alla; man vill gifva mig ersättning i ett furstendöme inom romerska riket, göra slut på allt som

förut varit, lägga våra städer under sitt välde, der tillsätta sine egne vojevoder och guvernörer, och om vi göra motstånd, drifver man oss bort på andra sidan Volga och befolkar Ukraina med eget folk. Begär ej att jag skall säga mera; sjelfve hafven I hört hvad furst Alexander Danilovitj i mitt qvarter i Kiev under tsarens vistelse derstädes sagt i mitt öra: det är nu tid att tukta ovännerna! En annan gång begärde han af tsaren för egen räkning furstendömet Tjernigov; dermed ernade han bana väg för sig till hetmanskapet».

I afseende på Mazepas ovilja mot Mensjikov kan man säga att furstinnans bref göt olja på elden. Hetmanen erinrade sig allt, som gjorde honom missnöjd med Mensjikov, och sade: »Gud skydde mig för dem».

Han befalde Orlik att skrifva till furstinnan Dolska ett bref med tacksägelser för hennes vänskap och varning.

Under loppet af år 1706 hade förhållanden inträffat i vester, som gåfvo hastigt det nordiska kriget en vändning till svenska partiets fördel. För att förbrylla sina fiender lät Karl XII utsprida ett rykte, att han ernade inbryta i Ukraina och afsände liksom i förväg en del af sin här till Kiev, under befäl af ryttmästaren Bråkenhjelm, men sjelf med hela den öfriga styrkan begaf han sig åt motsatt håll, till sachsiska gränsen. Bråkenhjelm höll endast en betydelselös fäktning med tsarens krigsfolk, som afsändts af vojevoden i Kiev; men Karls afsigt var endast att för en stund fästa tsarens uppmärksamhet åt detta håll och rigta ett afgörande slag mot sin motståndare August inom dennes eget arfland. Karl ville, då han inföll i Sachsen, uppträda med så mycken kraft, att äfven de tyska herskarne skulle, för att aflägsna kriget från tyskt område, förmå August att afsäga sig polska kronan. Karls försigtige rådgifvare, ministern grefve Piper, förestälde konungen, att han genom ett dylikt uppträdande kunde reta emot sig icke blott alla tyska furstar, utan äfven sjömakterna, England och Holland, som hittills varit oberörda af det nordiska kriget. Karl lyssnade ej till sin minister, utan befalde honom att i konungens namn uppsätta en not till de främmande makterna, i hvilken den svenske konungen förklarade att han, sedan han blifvit qvitt sin fiende August, icke tänkte göra Tyskland någon skada. Derjemte affärdade Karl en liten svensk kår till Polen, under befäl af general Mardefelt, och befalde honom att operera tillsammans

med den polska här, som fördes af vojevoden i Kiev, Potocki. Karl sjelf inbröt den 26 Augusti i Sachsen.

De främmande truppernas uppträdande i landet väckte oro; de sachsiske ministrarne började föra undan rikets arkiv och skatter; enskilde räddade sina tillhörigheter. August sjelf befann sig då i Litaven, vid Novogrodek, och för att rädda sitt land såg han ingen annan utväg än att bedja svenske konungen om fred. För detta ändamål afsände August tvenne kommisarier, baron Imhoff och Pfingsten; han gaf dem fullmakt att inleda fredsunderhandlingar, allt efter omständigheterna, och gaf dem rättighet att i nödfall förklara, att August vore villig att afstå polska kronan. Desse kommissarier förestäldes Karl XII i Bischofswerden den 1 Sept. Konferensen började. De svenska fullmäktige yrkade enligt sin konungs vilja bestämdt på Augusts afsägelse; de sachsiske kommissarierne kunde ingenting uträtta och konferensen afbröts. Karl drog såsom segrare djupare in i Sachsen. De sachsiske kommissarierne vågade ej begifva sig hem, utan att hafva afslutat stillestånd, och följde med. Den 10 Sept. kom Karl till Leipzig; kommissarierne, som följde med honom, gjorde allt för att mildra fredsvilkoren, men förgäfves. Den 14 Sept. afslöto de freden i Alt-Ranstadt. August afsade sig polska kronan, förband sig att inom loppet af 6 veckor utfärda en kungörelse, som befriade alla hans polska undersåtar från den till honom aflagda trohetseden, och att erkänna Stanislaus Leszczynski som konung samt bryta förbundet med tsaren. Derjemte lofvade han att till Karl utlemna Patkul. Enligt Alt-Ranstadtska fördraget egde Karl att för den kommande vintern förlägga sin här i Sachsen, men August skulle föra den sachsiska till polska gränsen. Karl utfärdade genast ett påbud att svenska trupperna skulle uppföra sig fredligt i Sachsen och icke behandla invånarne som fiender.

General Mardefelt, som stannat qvar i Polen. hade emellertid ej fått reda på det fredsfördrag, som afslutits, utan drog för att operera tillsammans med Potocki i Kalisz. Då August af Pfingsten underrättats om att fördrag blifvit med svenske konungen afslutadt, stadfäste han det genast. Den sachsiske generalen sände Mardefelt underrättelse härom, men denne, som ännu ej hade sin egen herskares bref härom i handom, trodde ej fienden utan tågade mot Kalisz och inlät sig i strid med den förenade ryska och sachsiska hären under Mensjikovs och general Brandts

befäl[1]), Mardefelt blef slagen och fången. Karl vredgades då han erfor, att sachsarne segrat i denna strid. August skref till Karl, att det hela berott på ett missförstånd; sachsarne ville ej slåss men ryssarne och polakarne tvungo dem. August, som försäkrade svenske konungen om sin uppfigtighet, sökte att någon tid för ryssarne och polakarne af sitt parti dölja den med Karl ingångna förlikningen och försäkrade att, då han affärdat sändebud till svenske konungen, ville han endast lura svenskarne. Då August begaf sig till mötet med svenske konungen, sade han till den ryske residenten, som var hos honom: »Denna färd företager jag ej för att sluta fred med svenskarne utan blott för syns skull. Kunde jag bara få bort dem ur Sachsen, skulle jag sedan med samlad styrka och i förbund med hans tsariska majestät ånyo angripa dem»[2]).

August begaf sig till Sachsen och sammanträffade med Karl. Båda konungarne gjorde hvarandra ömsesidigt vänskapliga besök och gingo tillsammans på jagt, men derunder uppfångades och öfverlemnades till Karl bref, som August skrifvit till sina bundsförvandter i Polen; ur dessa bref fann Karl XII tydligt, att August förfarit falskt emot honom. August hade skrifvit till sina polska anhängare, att om han än af nödtvång afsagt sig kronan, så uppmanade han dem dock att icke taga Stanislaus till konung utan i stället någon annan, som stod under tsar Peters skydd. Karl vredgades öfver denna Augusts dubbelhet och påbjöd derföre ökad krigskontribution i Sachsen; han ville utarma Augusts arfrike och på samma gång minska hans styrka och tillgångar.

Augusts tronafsägelse beröfvade honom hastigt hans bundsförvandter i Polen. En så ifrig och outtröttligt verksam anhängare till honom hade Szmigelski varit, att Karl satt ett pris på hans hufvud. Nu afföll han till Stanislaus Leszczynski och efter honom general Brandt, Mardefelts lycklige besegrare. Begge rättfärdigade sin handling dermed, att August sjelf afsagt sig kronan och löst dem från deras trohetsed. Efter dem afföllo många polakar, som ditintills vacklat; redan nu ansågs Stanislaus Leszczynski såsom Polens laglige herskare.

Denna Karls lysande framgång kunde icke annat än i Ukraina utöfva ett inflytande, som var egnadt att minska tilliten

[1]) Jmfr härom Nordbergs framställning.
[2]) Utr. min. ark. Polonica.

till den ryske herskarens makt, då denne nu drog i strid mot en sådan hjelte som svenske konungen tycktes vara. Nu gjorde omständigheterna Mazepa böjd för att vid tillfälle taga ett steg för att närma sig tsarens fiender. En mängd småförhållanden, i hvilka storryssarne oförsynt och föraktfullt behandlat lillryssarne, gaf ock anledning att icke hos de senare förmoda någon synnerlig kärlek till det ryska väldet. År 1706, och i synnerhet under de senare månaderna af detta år, anträffas i samtida handlingar en mängd klagomål från olika delar af hetmansdömet. »Från alla håll», skref Mazepa till Golovin, »komma klagomål till mig angående storryska truppernas tygellöshet». Hetmanen bad att man måtte uttänka medel till dessa truppers tyglande och afsände en af kosakbefälhafvarnes klagoskrifter.

För lillryssarne var tsarens tjenst vid denna tid mycket betungande, i synnerhet genom den hårda disciplin Peter ville påtvinga dem. Zaporogerne, som voro i hans tjenst, blefvo, derföre att de utan tillåtelse begifvit sig bort, sände till galererna och till annat straffarbete och de, som kommo till Setj, åstadkommo der uppror. Rådet affärdade ett sändebud till tsaren i Kiev, men den afsände atamanen, Ignatius Galagan, kom för sent och fann ej tsaren längre der, utan måste resa tillbaka till Setj. Zaporogerne sattes i sådan jäsning att de beredde sig till att sluta förbund med krimske kanen och uppegga tatarhorden emot Moskva. Dertill drefvos de af kaptenen Gordjejenko. Men de äldre kosakerne motarbetade dessa djerfva och förtviflade försök.

I Kiev rådde äfven mycken jäsning bland de kosaker af åtskilliga regementen, som tvungos till arbete å fästningen. Under loppet af de fem sommarmånaderna måste de på eget underhåll utföra befästningsarbetena. Från den 15 Augusti ökades dessa. Peter hade nämligen funnit, att den under arbete varande fästningens läge icke var tjenligt och beslöt derföre att låta utföra andra befästningar omkring Petjerskij-klostret. Marias Himmelfärdsdag lade Peter sjelf, för att fullborda den högtidliga ceremonien, grundstenen och uppdrog arbetet åt kosakerne under personligt öfverinseende af hetmanen, som han icke tillät aflägsna sig under vinterns lopp, om icke på kort tid. Till hetmanens hjelp lemnades storryske öfversten Hejsen med tsarens folk. De storryske officerarne behandlade kosakerne rått, slogo dem med sina käppar, afhöggo öronen på dem och skymfade dem på

allehanda sätt. De olycklige kosakerne fingo utstå alla möjliga lidanden, ledo af den tryckande hettan under svåra arbeten på åkern och fingo ej heller någon hvila inom hus, då de visste att ingen skaffade dem under deras arbete bröd och foder, samt höllos dessutom i ständig fruktan: storryssarne ströfvade oupphörligt omkring det lillryska landet dels för att rekrytera, dels för att proviantera, våldförde kosakernes hemmavarande hustrur och döttrar, fråntogo dem deras hästar och andra husdjur och slogo till och med de äldste. Öfverstarne Apostol och Gorlenko kommo då till hetmanen och lade sig ut för kosakerne. Gorlenko sade till honom: »Vi alla bedja den allsmäktige Guden att befria Ukraina från det polska oket, men våra barn skola förbanna dig, om du lemnar efter dig kosakerne i sådant här slafveri».

Hetmanen sade, att han många gånger tillskrifvit tsaren om dessa klagomål och erbjöd sig ånyo att sända de äldste i samma ärende.

Några dagar derefter underrättade hetmanen öfverstarne att han rådslagit med vojevoden af Kiev om den föreslagna beskickningen, men vojevoden furst Dmitrij Michajlovitj Golitsin sade, att den skulle misshaga tsaren och skada hetmanerne och kosakerne.

I slutet af Oktober upplöste hetmanen, i enlighet med tsarens vilja, sin här, som var, såsom det heter i hans rapport, barfota, naken och uthungrad, och som utmattats genom fem månaders hårdt arbete. Hetmanen sjelf begaf sig till Baturin. På våren skulle kosakerne ånyo sammandragas i och för befästningsarbeten.

Den 24 December for tsaren ånyo genom Kiev och vidare fram till polska staden Szolkwa. Till Mazepa utfärdades en ukaz om att äfven han skulle infinna sig der till rådplägning. På nyåret 1707 var tsaren i Szolkwa med sina närmaste förtrogne, bland hvilka var den nye kanslern Gabriel Ivanovitj Golovkin, som efterträdt den nyss aflidne chefen för ambassadprikazen Fedor Golovin.

I Lemberg infunno sig vid samma tid åtskilliga polska paner, som efter konung Augusts tronafsägelse icke velat erkänna Stanislaus. De urskuldade sig dermed, att om de antoge honom till konung, skulle de lägga Polen under svenske konungens öfvervälde, emedan denne egenmäktigt tillsatt Stanislaus.

Under vistelsen i Lemberg förklarade de, att de icke skulle antaga någon till konung i Polen utan nationens vilja, endast af utländskt tvång. De förnämste och inflytelserikaste panerne begåfvo sig till Szolkwa för att der sammanträffa med tsaren. Båda partierna, det ryska och det polska, funno då att de behöfde hvarandra. Ryska tsaren stod nu utan bundsförvandter mot Karl; polakarne insågo detta och fordrade, att Ukraina på högra stranden skulle till polska kronan afträdas och befästas. Tsaren gick icke blott in härpå utan förband sig ock att gifva 20,000 rubel i subsidier — så angeläget syntes det honom vara att skilja panerne från Stanislaus.

Emellertid slog Peter in på den diplomatiska vägen för att bereda sig en utgång ur sitt farliga läge. Han affärdade sändebud till de europeiska hofven för att sluta förbund eller erhålla deras medling för fred med svenske konungen och erbjöd sig att förskaffa den lediga polska kronan åt den unge Sobieski, eller fursten i Sedmigrad, Rakoczyi, eller den i England mäktige hertig Marlborough, hvilken, såsom det sades, dessutom skulle få utvälja åt sig i Ryssland furstendömet Kiev, eller Vladimir eller Sibirien.

Peters planer ville icke lyckas, Bättre gick det för hans motståndare Karl, som fortfarande uppehöll sig i Sachsen. August försäkrade honom, att han ej tänkte bryta fördraget och att alla bref, som i hans namn skrifvits till polska republiken, voro understuckna. I Alt-Ranstadt, der Karl vistades, samlades lysande personer från Europas skilda länder med lyckönskningar; den 16 April 1707 besöktes Karl af Marlborough, som ryske tsaren förgäfves sökte vinna. Frankrike, England, Tyska kejsardömet, Holland, Hannover, Preussen, — alla antogo utan vilkor Stanislaus Leszczynski till polsk konung. Enligt tsarens önskan föreslogo de utländske ministrarne medlingsvis Karl förlikning med Peter. Men Peter, som var böjd för medlingen, förklarade från början att han ej skulle vilja afstå ifrån Petersburg och Orjesjek. Karl ville ej gå in på att afträda det minsta af det land han innehade. »Om tsaren», sade Karl, »verkligen vill försonas med mig, så må han erkänna Stanislaus som konung och icke ställa till oroligheter i Polen, Hvarföre han har utnämnt Mensjikov till guvernör i Ingermanland?» »Dermed vill tsaren betala Sverige», förklarade franska ministern. »Jag skall ej gifva bort mina länder», svarade Karl, »men om jag

kommer nära gränsen af Peters rike, skolen I få höra hvad han säger».

Nu försäkrade Peter, som ville för sig vinna de polakar, som ej erkänt Stanislaus' välde, att han icke skulle ingå på några fredsunderhandlingar annat än i förening med polska republiken och att ryktena om att han ernade enskildt underhandla, voro utspridda af svenske konungens ministrar. Primas, till hvilken Peter i detta sitt bref vändt sig, satte synbarligen lit till tsarens ord och tackade honom för att han bevakat Polens intressen. Men i Litaven stärktes Stanislaus' parti allt mera, då den af Karl till guvernör i Livland utnämnde svenska generalen Lewenhaupt der inföll med en här. Bröderne Wisniowiecki förklarade sig öppet för Stanislaus; hetmanen Michael hade, såsom vi sett, redan förut slutit sig till honom, men hans broder Janus var ännu i början af år 1707 i Szolkwa bland de paner, som ingått förbund med Peter; någon tid derefter hade han dock förlikt sig med sin forne fiende Sapieha och förklarat sig för Stanislaus. Den litaviske hetmanen Michael Wisniowiecki utfärdade till invånarne i storfurstendömet Litaven ett cirkulär, i hvilket han uppmanade dem att lyda Stanislaus och fördrifva ryssarne, såsom fiender, från republikens gränser. Bröderne Wisniowieckis exempel var så verksamt, att nästan hela storfurstendömet Litaven befans erkänna konung Stanislaus.

August, som lofvat att till svenske konungen utlemna Patkul, dröjde dermed allt jämt, emedan han fruktade att denna handling skulle mot honom uppreta tsaren, som då skulle kunna på fiendevis förfara emot de sachsiska trupper, hvilken dröjt qvar i vinterqvarter i Polen. Patkul ansågs såsom stående i rysk tjenst. Men i Mars antågade ryssarne sjelfva så att de sachsiske trupperna tågade ur Polen, lemnande platsen åt de ryske. Då fruktade August ej längre någon hämnd för Patkul utan befalde general Meijerfelt att bortföra den olycklige Patkul ifrån Königstein, der han suttit fången, och utlemna honom åt svenskarne. Genast derefter befalde August, som var missnöjd med fördraget i Alt-Ranstadt, såsom för honom förödmjukande, att man skulle i Patkuls ställe insätta i Königstein Pfingsten och baron Imhoff, begge anklagade för att hafva öfverskridit sin fullmakt.

På våren skyndade sig emellertid enligt tsarens befallning kosaker från alla hetmanens regementen med hackor och spadar till Kievska fästningsverken, som tsaren ville hastigt skulle fullbordas i anseende till fiendens hotande inbrott. Peter fruktade att Karl, sedan han gjort upp räkningen med August, nu skulle med hela sin styrka angripa ryska riket. Derföre skref tsaren till Apraksin, att en ukaz skulle utfärdas om, att de invånare som hade att frukta fienden, icke skulle lemna säd qvar i ladorna utan föra bort den till undangömda skogstrakter för att bevaras. »Hela krigets tyngd hvilar nu endast på oss», skref tsaren till Mazepa, då han inbjöd honom till rådplägning i Szolkwa.

I anledning af denna tsarens inbjudning anlände Mazepa med några af de äldste till Szolkwa, långfredagen den 11 April. Den 20 April hölls krigsråd. Hvad der försiggick veta vi ej, men efter krigsrådets slut begaf sig Mazepa ej på middag till tsaren, utan vistades för sig sjelf utan att på hela dagen äta eller dricka och var synbarligen uppretad. Han lät ej de äldste veta hvad som framkallat hans förbittring, men lät inför alla undfalla sig följande gåtolika siare-ord: »Om jag tjenat Gud så troget och flitigt, då skulle jag hafva erhållit den aldra största belöning och blifva förvandlad till en engel, — och här kan jag ej genom min tjenst och trohet erhålla någon tack». Han afskedade de äldste; de gingo bort fullkomligt ovisse om hvad som hände deras hetman.

Andra eller tredje dagen derefter öfverlemnade kosaken Dimitrasjko till öfverste Tanskij ett bref från furst Mensjikov. Denne senare befalde Tanskij, som erhållit för sex månader penningar för att betala sina krigares sold och uppköpa proviant, att med sitt regemente draga i fält. Detta förtröt hetmanen. Han ansåg såsom en stor förolämpning mot sig att fursten vändt sig direkt till kosaköfversten, med förbigående af hetmanen. I sin vrede utropade hetmanen: »Kan väl någon lida mera skymf, hån och förakt än jag! Furst Alexander Danilovitj umgås hela dagen med mig, samtalar ständigt med mig, och har härom ej sagt mig ett enda ord; utan min vetskap och mitt begifvande sänder han folk af mitt regemente såsom sina ordonnanser! Hvem har utan min befallning gifvit Tanskij månadssolden och proviant? Och huru kan Tanskij utan min vilja begifva sig bort med mitt regemente, som jag aflönar? Men begifver han sig bort, skall jag låta skjuta honom som en hund!»

Mazepa anade tydligen nu att hetmansdömet hotades och de äldste hyste med skäl fruktan för en sådan ny tingens ordning, hvarigenom tsarens bojarer började att i stället för de af den zaporogiska hären valde befälhafvarne, sättas i spetsen för kosakerne; fruktan för en sådan förändring hade redan någon tid oroat lillryssarne. I alla händelser var tsar Peters benägenhet för förändringar nära att äfven nå kosakdömet och hans önskan att om möjligt närmare förena detta land med andra delar af ryska väldet, vände honom ifrån den forna moskovitiska politiken. Det var ej underligt att Mazepa missnöjd vände tillbaka från krigsrådet. Der hade, såsom det visar sig, Mazepa erhållit del af tsarens plan att införa åtskilliga förändringar i kosakväsendets organisation; bland alla stadskosaker skulle nämligen uttagas ett visst antal, som skulle bilda kompanier, hvilka erhöllo sold, och de öfriga kosakerne skulle stanna hemma. Detta erfara vi af en senare skrifvelse från Mazepa till Golovkin, hvari säges att ukazen om kompaniernes bildande, hvarom tsaren talat i Szolkwa, icke skulle kunna verkställas på grund af det oroliga folkets upproriskhet. Orlik benämner denna ukaz »ukazen om kosakernes ombildande i likhet med by-regementena till fem-männingar», och säger, att alla de äldste ansågo utväljandet af »fem-männingar» (hvar femte man af kosakerne) vara ett steg till kosakernes förändring till dragoner och soldater. De äldste blefvo mycket orolige, höllo oupphörligen sammanträden och rådgjorde sins emellan. Hetmanen meddelade Golovkin att ukazen om kompanierna mycket misshagat öfverstarne. Hetmanen sjelf visade ej det minsta tecken till missnöje med tsaren personligen. Ukazen blef ej utfärdad.

Vid samma tillfälle, då Mensjikovs befallning till Tanskij i Szolkwa uppretat Mazepa, underrättade man honom om att i mottagningsrummet stod en jesuit från Lemberg, vid namn Zalenskij, rektor vid jesuitskolan i Vinnitsa, och väntade på företräde. Mazepa klarnade genast upp och utropade gladt: »Hvar har man fått tag på honom?» Han befallde, att jesuiten skulle införas till honom i det inre rummet, och lät derefter alla de äldste aflägsna sig.

Mazepa samtalade med denne jesuit mellan fyra ögon; ingen åhörde något af deras samtal, ingen misstänkte något ondt. Slutligen fick Orlik veta af Mazepa sjelf att hetmanen afsändt denne jesuit till Sachsen, till Stanislaus Leszczynski,

som vistades der med sin beskyddare — den svenske konungen.

Kort derefter sände tsaren Mazepa och de äldste tillbaka från Szolkwa jemte sin son, tsarevitj Alexej. Då de tillryggalagt några mil, uppmanade hetmanen tsarevitj att färdas förut, sägande sig erna hinna upp honom; sjelf vek han från vägen och begaf sig till en af de gårdar furstinnan Dolska egde, men träffade henne icke der utan endast en munk, med hvilken han samtalade mellan fyra ögon, hvarefter han fortsatte färden och upphann tsarevitj. »Denna gång» — säger Orlik i sina bref — »var det ingen af oss, som misstänkte det ringaste om hetmanens trolöshet mot tsaren, utan vi tänkte, att furstinnan ville låna penningar af Mazepa för att igenlösa pantsatta smycken, hvarom hon skrifvit till honom».

Efter återkomsten från Szolkwa dröjde hetmanen icke länge i Baturin, utan begaf sig i Juni till Kiev. På befästningarna derstädes arbetade alla kosakerne, både stadskosaker och de frivillige. Arbetena blefvo svårare och mera omfattande än man ursprungligen ernat. I September meddelade Mazepa i bref till Golovkin en skildring af det sorgliga tillstånd, hvari det förlängda arbetet försatt kosakerne. Hetmanen bad om tillstånd att få sända tillbaka sitt folk, sägande det vara nödvändigt att förstärka sina egna städer. Men ukazen om kosakernes hemförlofvande kom honom ej tillhanda förr än den 7 November. Då öfverlemnade han den fullbordade fästningen till guvernören i Kiev, furst Golitzin och utsåg till garnison 500 kosaker. Han begaf sig derefter till Kiev, der hans åldriga moder låg för döden.

I Szolkwa hade såsom vi ofvan nämnt, de polska panerne sökt att utverka tsar Peters samtycke till att Ukraina på högra stranden skulle återställas till Polen. Detta blef Mazepa meddeladt i Szolkwa, men tsaren sade honom, att förr än den kommission, som härom skulle tillsättas, afgifvit sitt yttrande, skulle hetmanen derom erhålla en vink på det att tid måtte gifvas åt dem, som icke ville underkasta sig Polens makt, att begifva sig öfver till venstra stranden af Dnjepr. I Augusti, som utsatts till landets öfverlemnande, vände sig kastellanen i Volynien Wielhorsky till Mazepa med begäran att verka för att Bjelaja-Tserkov och hela högra Ukraina lades under Polens välde i öfverensstämmelse med tsarens öfverenskommelse med de paner,

som med honom ingått förbund mot svenskarne. Den 22 Augusti erhöll Mazepa af tsaren en hemlig ukaz att icke lemna Ukraina åt polakarne, utan förebära, att han icke erhållit tsarens egenhändiga ukaz derom. Wielhorsky ansåg dock att uppskofvet berodde endast på Mazepas motvilja och hotade, att, om motstånd mötte, kunde polska härar trots lillryske hetmanen med våld bemäktiga sig högra Ukraina. Mazepa skref till Golovkin att detta icke skulle aflöpa utan blodsutgjutelse, men framhöll tillika, att hans kosaker splittrats på flera håll, såsom i Polen, Volynien, Kazan, och att de, som voro hos honom, blifvit genom fästningsarbetena urståndsatta till krigstjenst.

Under dåvarande förhållanden, då det ej i Polen fans någon styrelse eller gällande författning, utan största delen af polakarne öfvergått på Stanislaus Leszczynskis sida, var det naturligt att tsaren, som verkligen önskade återlemna Ukraina till Polen, måste dermed uppskjuta. Slutligen blefvo polakarne missnöjde öfver att de icke kunde under sitt välde taga landet, som tsaren sjelf lofvat dem, och gjorde åtskilliga hotelser, som dock blefvo utan följd. Frågan blef tills vidare oafgjord och omöjligt var att förutse huru den skulle lösas. I hvarje fall kunde lillryssarne icke med lugn se sitt land lemnas till sin forne fiende. Hvad Mazepa än må hafva i tysthet tänkt i denna sak, måste han, omgifven af de äldste, visa sig vara af nationens mening.

I polska krigshändelserna togo kosakerne del. Från Szolkwa sändes öfverste Tanskij till polske kronhetmanens disposition och i Maj begärde tsaren ytterligare fem tusen kosaker af Mazepa. Åtskilliga förstärkningar afsändes till olika håll.

Kosakstyrkan i Polen stod detta år under befäl af furst Volkonskij. Kosakerne åtlydde sin herskares befallning, nämligen att förhärja egendomarna, som tillhörde de paner, hvilka ingått förbund med svenskarne och antagit Stanislaus Leszczynski till konung. Detta slags krig hade äfven förut af Peter blifvit Sjeremetjev anbefaldt i Livland; det användes nu i Polen men icke blott af lillryske kosakerne utan i allmänhet af tsarens krigsfolk. I Stor-Polen grasserade då öfversten i tsarens tjenst Schultz med ryssar och kalmuker och nedbrände slott, herregårdar och hela städer. På ett ställe drefvo kalmukerne en mängd barn in i ett hus och tände på. Samtida svenska berättelser förtälja upprörande drag af ryssarnes beteende mot fienden under nordiska krigets gång. Barbarerne stympade de

svenskar, som föllo i deras händer, och skonade icke en gång värnlösa qvinnor, gubbar eller oskyldiga barn, och dem, som de af någon händelse lemnade vid lif, togo de med sig till trälar [1]). Svenskarne klagade, att ryssarne behandlade fångarne på det grymmaste och hånfullaste sätt, och om någon af dem dog, lemnades kroppen till rof för hundar och vilddjur. Icke alltid drabbade härjningarna tsarens fiender. Panen Dengow, en af Stanislaus' motståndare och som i Szolkwa ingått förbund med tsaren, klagade öfver att kosakerne plundrade hans egendomar. Det olyckliga polska landet hemsöktes sålunda af ryssar och kosaker, af svenskar och kalmuker, men värst förhärjades det af infödingarne sjelfve. Några, som ej ville erkänna Stanislaus, yrkade på nytt val, utan att sjelfve veta hvem de skulle välja; andre, och de voro de fleste, antogo Stanislaus, men åter andre bestämde sig icke öppet för något parti, iakttogo blott sina egna fördelar och fiskade i grumligt vatten. Dessa herrar föröfvade allehanda våldsamheter och rofferier under förevändning att dermed vilja tvinga andra att göra sin pligt; anhängarne af Stanislaus eller de som yrkade på nytt val låtsades vilja tvinga de andre att antaga den ene eller den andre till konung, men i sjelfva verket just den, som de sjelfve icke ville hafva.

Hetmanen visade sig såsom en tsarens trogne undersåte och tillkännagaf att han från Moldau erhållit underrättelser om att turkarne ernade draga i fält mot ryske tsaren och sluta sig till hans fiender. Sändebud från Stanislaus befunno sig hos Porten och denna hade i hemlighet sändt vänskapsfulla skrifvelser till svenske konungen och till Stanislaus Leszczynski, aflemnade till seriaskeren i Silistria, som skulle afsända dem med ett särskildt sändebud genom Ungern. Seriaskeren utsåg dertill en aga och

---

[1]) Gegen S. K. M. v. Schweden getreue Unterthanen Männ- und Weiblichen Gechlechts ohne Verschönung der kleiner Kinder Verfahren wann sie nur währenden Krieges das höchstklägliche Unglück gehabt in ihre grausame Gewalt zu gerathen indem sie gegen dieselbe ganz unnatürliche Weise ihre Grausamkeit und Tyranney ausgeübet theils durch den schmerzlichsten Todes Arten jammerlich ermordert und umbs Leben gebracht, theils insonderheit wehrlose Weiber mittels Verstümmelung der Nasen, Ohren und Brüste sambt andern Grausamkeiten zu Tode gequälet oder halb tod liegen lassen, theils kleine Kinder auf Holz und Eysen gespiesset ins Feuer geworfen oder auf andere entsetzliche Arth und Weise entleibet, die übrigen aber mit weggeführet und entweder zur ewigen Sclaverey verkauffet oder zu ihren eigenen Sclaven gemacht, andere zu ihren aberglaubischen Gottesdienst gezwungen, diejenigen aber so sich nicht dazu verstehen wollen anderer Gestalt jämmerlich vergehen und umkommen lassen. *Wahrhaftige Bericht von der Moscowiter .... Verfahren.* Stockholm 1705.

gaf honom i uppdrag att utforska svenske konungens styrka så att turkarne sedan kunde beräkna med hvilken framgång svenskarne skulle kunna föra sitt krig mot den moskovitiske tsaren. Agan skulle ock öfvertala svenskarne, att icke ingå fred med tsaren utan att meddela sig med osmaniska Porten i och för gemensamma fördelars ernående [1]). Denne aga blef, enligt Nordbergs berättelse, i November 1707 i Brest föreställd för svenske konungen, som redan i September lemnat Sachsen. Karl tillkännagaf sin afsigt att tåga emot ryske tsaren; hans här sammandrogs i Polen. Agan rådslog med grefve Piper och lemnade honom bref från paschan i Silistria, som sade att ryktet om Karl hunnit fram till Turkiet och som erbjöd honom sin vänskap. Till tecken på denna vänskap och såsom tack derföre att Karl lössläppt de turkar, som blifvit tillfångatagne i Polen och inneslutits i Lemberg, befalde han att 100 svenska fångar skulle lösas ur ryska fångenskapen. Men då samtalet vände sig till möjligheten af ett närmare politiskt förbund med Stanislaus, sade agan att sultanen vore villig att lemna Stanislaus hjelp men likväl utan att bryta fredsfördraget med tsaren. Karl svarade, att han sjelf aldrig skulle öfvergifva konung Stanislaus och att det vore honom kärt om turkiske sultanen äfven ville understödja honom,

Ytterligare underrättelser meddelade den lillryske hetmanen sin öfverstyrelse vid denna tid och från tsarens sida fans ej det minsta tvifvel om hans trohet. Emellertid försiggick i tysthet åtskilligt, hvarom hvarken tsaren eller hans förtrognaste rådgifvare kunde drömma. Se här, till exempel, hvad som tilldrog sig den 16 Oktober, då Mazepa ännu var qvar i Kiev. Det var på natten. Hetmanens sekreterare, Orlik, var hos honom, sysselsatt med något vidlyftigare skrifveri. Några gånger vände sig Mazepa ifrån ett inre rum till honom och frågade. »När har du slutat? Är det något annat qvar?» Slutligen blef skrifvelsen färdig och sekreteraren lade fram den på ett bord framför hetmanen. Mazepa satte sig vid bordet och höll i handen ett litet bref i kuvert. Han sade:

»Furstinnan Dolska har skickat till mig en valak med detta bref, som hon insytt i hans mössa. Jag vet förut hvad hon skrifver deri, och förbannar henne för denna brefvexling; den galna qvinnan störtar mig i förderf. Icke förgäfves heter det:

---

[1]) Mazepas bref i ryska riksarkivet.

qvinnan har långt hår och kort förstånd. Skulle det vara möjligt att en käring med sitt inskränkta förstånd skulle kunna lura mig. Öppna brefvet och läs!»

Orlik öppnade kuvertet och tog ut ett bref, skrifvet af furstinnan Dolska, men i detta bref var inneslutet ett mindre, förségladt bref. I förmodan att detta också var från furstinnan och utan att gifva akt på sigillet, bröt Orlik äfven detta andra bref, men derefter märkte han att i sigillet stod: *Stanislaw Król* Sekreteraren nämnde intet härom åt hetmanen, utan genomläste först sjelf brefvet från Stanislaus. Mazepa, som fann att Orlik teg och icke läste brefvet högt, yttrade:

»Hvarför tiger du och läser icke? Du har ju förut utan svårighet läst chifferbrefven och klaven har du ju hos dig,»

»Äfven utan klav», svarade Orlik, »skulle jag kunna läsa furstinnans bref, men här är ett bref från Stanislaus, hvartill alls ingen klav behöfves.»

»Från Stanislaus», utropade Mazepa; »Är det möjligt?»

»Det är möjligt», svarade Orlik; »Det är försedt både med hans underskrift och sigill.»

»Tag hit det», sade Mazepa, tog och läste det tyst. Han blef så förskräckt, att brefvet föll ur hans hand på bordet. Han utropade: »Fördömda qvinna, du bereder min undergång!»

Derefter satt han länge tyst och tankfull. Äfven Orlik teg. Slutligen vände sig hetmanen till sin sekreterare och frågade: »Hvad skall jag göra med detta bref? Skall jag sända det till tsaren eller behålla det?»

Orlik svarade: »Eders värdighet inser nog af sitt eget upplysta förstånd att det måste sändas: dermed skulle Du både visa din orubbliga trohet och vinna än större ynnest af hans tsariska majestät.»

Mazepa satt ånyo en lång stund tyst och försänkt i begrundande. Derefter befalde han Orlik att uppläsa furstinnan Dolskas chifferbref.

I detta bref lät hon Mazepa veta, att hon till Sachsen, till Stanislaus' hof, afsändt en munk och samme munk hade begifvit sig derifrån samma dag svenska hären inbröt i Polen. Munken medförde till Mazepa ett bref från Stanislaus, hvilken dessutom befalt honom mundtligen säga, att han skulle taga det öfverenskomna steget, innan svenskarne hunnit öfverskrida Ukrainas gräns. Munken medförde förslag till en traktat med Mazepa

och med hela zaporog-hären. Furstinnan bad Mazepa att sända till henne någon af sine förtrogne.

I ett af sina bref säger Orlik: »Man bör komma ihåg att Mazepa sammanträffade med en munk på furstinnan Dolskas gård, då han på färden från Szolkwa vek af vägen. Det synes mig tydligt att Mazepa uttänkt detta ganska listigt.»

»Bränn upp brefvet i min åsyn», sade Mazepa. Orlik efterkom befallningen. Mazepa satt åter länge tyst.

»Jag strider med mig sjelf», sade han slutligen, »om detta andra bref skall sändas till tsaren eller ej. Vi skola ytterligare rådslå i morgon, begif dig nu hem till din bostad och bed Gud att han måtte styra allt till det bästa. Kanhända din bön täckes honom bättre än min. Du lefver som en kristen. Gud ser väl att jag ej handlar för mig sjelf utan för eder alla, för edra hustrur och edra barn.»

I nyssnämnda bref berättar Orlik vidare: »Då jag kommit hem till mig, tog jag två rubel och gick för att gifva dem till de fattige, som bodde i sina kojor vid samma gata eller i Petjerskij-klostrets hospital. Jag gjorde det på det att den allsmäktige Guden skulle skydda mig för allt det onda, som hotade, och vända Mazepas hjerta ifrån det listiga sveket. I hospitalet tog man mig för en tjuf, som ville bryta sig in midt i natten, men fann snart att jag kom för att utdela almosor, som också mottogos.»

Natten förgick. Tidigt dagen derpå infann sig Orlik hos hetmanen, som då satt vid ett bord, på hvilket låg ett relik-kors.

Mazepa sade till Orlik: »Hittills har jag ej tänkt på förhand yppa för dig min afsigt och den hemlighet, som du händelsevis i går lärde känna. Icke derföre att jag tviflade på din trohet, men jag tänkte: du är en klok och förståndig man, men ännu ung och naturligtvis oerfaren i dylika ting. Jag fruktade att du genom dina förbindelser med storryssarne och vårt eget folk skulle kunna af oförsigtighet röja denna hemlighet och derigenom skada både mig och dig sjelf. Men då du nu händelsevis fått reda härpå, må den allsmäktige Guden vara mitt vittne, att jag icke af egennytta, icke för stora ärebetygelser, icke för rikedomar eller något annat slags egna fördelar, utan för eder alla, som lyda under mig, för edra hustrur och barn, för vår gemensamma, dyra moder, det arma Ukraina, för zaporoghären och det lillryska folket, för bibehållandet af våra krigares fri-

och rättigheter vill med Guds hjelp så handla, att I med edra hustrur och barn och fädernearf och med alla zaporogerne hvarken skola komma att lida af moskoviterne eller af svenskarne. Sker det för min egen fördels skuld, må den treenige Guden straffa mig». Derefter kyste han korset och fortfor: »Jag litar på dig, och hoppas att du icke skall förråda din herre och välgörare, men svärj likväl att förblifva mig trogen och bevara min hemlighet».

Orlik kyste korset, som Mazepa höll i handen. Hittills hade Orlik undrat, om ej Mazepa endast ville pröfva honom, men från denna stund blef det honom tydligt att han talade allvar. Sekreteraren sade: »Jag har nu aflagt min ed, men hvem kan utransaka Herrans domar; huru skall detta krig aflöpa, på hvilken sida skall segerns gudinna ställa sig? Följer hon svenskarne, går det eders värdighet och oss alla väl, men följer hon tsaren, äro vi förlorade».

Mazepa svarade: »Ägget vill lära hönan. Är jag då så dum att jag ej kan beräkna landets fördel, att jag ej inser, att tsaren icke är i stånd att skydda Ukraina, nej icke ens sitt eget rike för svenskarnes makt? Redan då jag var i Szolkwa framstälde jag för tsaren, att om svenske konungen och Stanislaus dela sig, och den förre anfaller det moskovitiska riket och den senare Ukraina, kunna vi icke med våra fåtaliga och af en mängd fälttåg och strider utmattade trupper göra svenskarne och polakarne motstånd. Derföre bad jag tsaren på samma gång att han ville sända oss till hjelp åtminstone tiotusen man reguliära trupper, men han svarade: »icke tiotusen, icke tio man kan jag afstå; Ni må hjelpa eder så godt Ni kunnen»! Då blef jag tvungen att sända den der munken, furstinnan Dolskas kapellan, till Sachsen för att medelst mina förbindelser söka förhindra, att man skulle behandla oss som fiender och förhärja Ukraina med eld och svärd. Derföre kunde jag ej längre vara tsaren trogen, emedan jag visste med hvilken styrka Stanislaus skulle nalkas Ukraina, och hvilken framgång följde de svenska vapnen. Då vi se oss ur stånd att skydda Ukraina och oss, hvarföre skulle vi då bringa oss och vårt land i förderf? Gud och alla helgon må se att vi tvingas att taga detta steg. Utan att landet kräfde det, skulle jag aldrig svikit min trohet mot tsaren. Derföre föll jag på tanken att skrifva till tsaren och sända honom det bref Stanislaus skrifvit till mig. Skrif nu

genast ett bref till tsaren och ett till kansleren Golovkin. Skrifvelsen från Stanislaus skall jag bifoga tsarens bref».

Hetmanen gaf Orlik föreskrifter huru han skulle uppsätta meddelandena till tsaren och brefvet till Golovkin. Orlik nedskref begge brefven och lemnade dem till hetmanen, hvarvid denne yttrade:

»Hos min moder, abbedissan i Petjerskij-klostret, finnes en trogen tjenarinna, som är i slägt med oss; hon har lofvat att sända brefven till Vojnarovskij och denne skall framlemna dem till tsaren och grefve Golovkin».

Mazepa misstänkte sin skrifvare alltsedan denne yttrat betänkligheter om följderna af ett affall från tsaren. Mazepa visste af egen erfarenhet huru lätt en menniska skulle kunna frestas att svika sina vänner. Senare har han sjelf erkänt för Orlik att hans moder, abbedissan Magdalena, icke skulle mottaga dessa bref för att afsända dem, utan för att bevara dem tills inemot sin sannolikt snart förestående död, då hon skulle lemna dem till sin dotterdotter, som efter hennes död skulle återställa dem till hetmanen. Mazepa berättade då äfven »att hans moder uppmanat en from nunna att bedja Gud om ingifvelse huruvida hon skulle afsända eller behålla brefven, och att nunnan då fått en aning om att, om brefven afsändes, skulle hetmanen störtas i förderf».

Dagen efter detta samtal, den 18 Oktober, befalde Mazepa Orlik att skrifva i chiffer till Stanislaus, att han af många orsaker ej kunde efterkomma hans vilja; i brefvet sades, att »Kiev och andra befästa punkter i Ukraina äro uppfylda af talrik moskovitisk garnison, inför hvilken kosakerne ej våga höja hufvudet: dessutom finnas hos mig 1000 man storryska reguliära trupper, som noga bevaka alla mina steg och hela tsarens här befinner sig i Polen nära Ukraina. Hos oss råder split mellan alla, höga och låga, andliga och verldsliga; somlige vilja stå under moskoviternas, andre under turkarnes beskydd, och andra åter sluta sig af medfödt hat mot polakarne till tatarerne. Derföre måste man framför allt söka åstadkomma enighet hos hären och hos folket i Ukraina på båda sidorna om Dnjepr. I hela polska republiken råder dessutom tvedrägt». Mazepa lofvade endast att icke motarbeta Stanislaus eller de svenska truppernas intressen. Han uppmanade Stanislaus att framför allt söka åstadkomma enighet inom republiken, på det att han måtte enhälligt blifva erkänd såsom konung.

Under följande vinter, då Mazepa vistades i Baturin hände det, att under juldagarne jesuiten Zalenskij, som begifvit sig till Ukraina, infann sig i en by några mil från Baturin, och sände ett bref till hetmanen, i hvilket han gaf honom tillkänna sin ankomst och bad honom om ett möte. Mazepa blef öfverraskad deraf och sade till Orlik: »Jag vill nu meddela dig att jag sändt munken Zalenskij till Sachsen för att utforska huru snart svenska trupperna skola aftåga derifrån. Nu har han kommit åter. Kommer han hit, gör han mig misstänkt. Begif dig till honom och säg att han icke kan komma hit utan måste uppsätta en skriftlig redogörelse om det uppdrag han utfört. Bed honom begifva sig till min gård Bachmats».

Orlik begaf sig till jesuiten, som blef mycket förvånad, då han såg att Orlik var invigd i hemligheten. »Jag trodde», sade han, »att icke en enda själ, icke ens Vojnarovskij hade reda härpå. Så sade mig hetmanen sjelf i Szolkwa. — Jag medför en kungörelse af konung Stanislaus, ställd till hela Ukraina; jag kan och mundtligen tillförsäkra alla om konungens nåd och afsigt att bekräfta alla privilegier».

Orlik förde jesuiten Zalenskij till Bachmats, hvarifrån denne tvenne gånger begaf sig på besök till Mazepa, första gången för att erhålla audiens och andra gången för att redogöra om sin färd. Zalenskij öfverlemnade till Mazepa Stanislaus' kungörelse: Konungen berömde zaporoghärens mandom och mod, lofvade att stadfästa och öka alla fri- och rättigheter, erbjöd hela lillryska folket sitt faderliga beskydd, uppmanade alla att öfvergå till honom, såsom deras rätte herre, och att med sin anförare i spetsen söka att med de oöfvervinneliga svenska och polska truppernas bistånd afskudda sig det moskovitiska oket. Sedan Mazepa mottagit skrifvelsen, redogjorde Zalenskij för svenska truppernas tillstånd, sade dem vara manstarka och väl utrustade och tillade att å ena sidan svenske konungen ernade från Litaven rycka mot Moskva och å andra sidan skulle Stanislaus tåga från Polen till Kiev och erhålla understöd af tatariska horden, såsom turkiska sändebudet redan lofvat. Zalenskij medförde ej något särskildt bref från Stanislaus till Mazepa, ej heller lemnade den senare något bref åt jesuiten utan uppmanade honom endast att stadna i Vinnitsa för att der erhålla vidare meddelanden.

Svenska historieskrifvare[1]) berätta, att ett hemligt sändebud från Mazepa affärdats i Oktober 1707 till Stanislaus Leszczynski, nämligen en afsatt bulgarisk eller serbisk biskop, som fått i uppdrag att säga det »ryska trupperna voro ganska fega, och ehuru de berömt sig af att alltid ståndaktigt möta svenskarnes anfall, skingrade de sig åt alla håll. Mazepa erbjöd sig att samverka med svenske och polske konungen och lofvade att ej förstöra broar för svenskarne, om konungarne ville befordra hans afsigter».

I Polen ansåg man allmänt, att kosakerne icke önskade något heldre än att blifva qvitte tsarväldet. De tänkte och sade: den moskovitiska makten är för kosakerna ett olidligt gissel, ehuru de en gång i tiden sjelfve underkastade sig detsamma. Men det var länge sedan; då invaggades de i förhoppningar om allehanda fördelar, som dock uteblefvo. Detta var äfven hvad Stanislaus tänkte och han tviflade ej på Mazepas uppriktighet. Han tackade honom för hans välvilja, lofvade att troget bevara hemligheten och uppmanade honom att göra detsamma samt undvika vidare förbindelser intill dess att kosakerne kunde öppet bryta med Moskva. Då konung Karl fick reda härpå, blef han för första gången missnöjd med sin nye bundsförvandt. Han sade: »Jag vet af egen erfarenhet, att kosakerne äro villige att erbjuda sin tjenst då det gäller att förfölja en slagen fiende, men för öfrigt kan man i krig icke lita på dem».

Sålunda visar det sig, enligt svenska källor, att Mazepa underhöll sin förbindelse med tsarens fiender icke blott medelst katolska prester, utan äfven på andra vägar, som förblefvo okända för hans förtrogne sekreterare Orlik och öfriga personer, som fått reda på den af oss skildrade förbindelsen. Det synes, att hetmanen vid denna tid icke fattat något bestämdt beslut att öfvergå till svenska sidan, men småningom drogs dit allt efter som Karls och Stanislaus Leszczynskis framgångar ingåfvo honom farhåga för att tsaren icke skulle kunna skydda sitt land emot den segerrika motståndaren, som med förenade svenska och polska härsmakter hotade detsamma. Tungt hvilade kriget på det ryska folket, som hemsöktes af utpressningar och uppbåd, och stora hopar började öfvergifva sina hemvist. Tillflyktsorter för flyktingarna blefvo de vid Don belägna delar af ryska Ukraina, med der befintliga städer. Deras invånare mottogo

[1]) Nordberg, Adlerfeldt och efter dem Fryxell.

kosakerne, alla utbredde sig öfver donska kosakdömet och uppträdde fiendtligt mot ryska väldet. En af upprorsmännen var donske atamanen Bulavin, mot hvilken Peter afsände furst Jurij Dolgorukij med en här, som dock blef nedgjord och fursten sjelf dödades. Vid hela Don och öfver hela Ukraina utbredde sig oroligheter.

Kosakerne drogo söderut; de ville icke längre stå under hetmanens befäl. Deras befälhafvare förmådde ej längre styra dem. Dertill kom, att de gamla stridigheterna mellan de storryska trupperna och lillryssarne allt jemt underhöllos. Peter sjelf insåg att förhållandena började blifva outhärdliga för både stor- och lillryssar. I en sträng skrifvelse, ställd till hela lillryska folket, erkände han att folket led af de storryska trupperna, men visade tillika att, så länge kriget med svenska konungen pågick, kunde man ej vänta någon lisa;» man måste», sade han, »fördraga det onda och sin egen person ernade han ej skona». En uppmaning till folket att förhålla sig lugnt, åtföljd af stränga hotelser, ådagalade den kritiska ställningen i landet.

(Forts. i nästa häfte.)

Sverige på kongressen i Wien 1814—1815.

AF

ERNST CARLSON.

Vårt land har mer än en gång spelat en rol inom den europeiska politiken. Så var förhållandet ej blott under det trettioåriga kriget, då svenska folket, anfördt af Gustaf Adolf, inlade odödliga förtjenster om mensklighetens odling. Så var äfven förhållandet — låt vara endast för en kortare tid och i långt blygsammare mån — i början af vårt århundrade, då Sverige under Karl Johans ledning, tog en verksam del i frihetskampen mot Napoleon.

Den ena som den andra af dessa verldsstrider slutade med en stor kongress, deri Sverige såsom en af de fejdande magterna kom att deltaga, ehuru på mycket olika sätt. Vid den westphaliska fredskongressen var Sverige såsom ledare af det protestantiska partiet i Tyskland en af de tongifvande. I Wien åter intog vårt land en mindre framstående ställning, men häfdade dock på grund af sitt uppträdande i kriget en plats åt sig i magternas råd. Den förra af dessa kongresser betecknade vårt inträdande i den stora politiken; den senare kan sägas afsluta och värdigt afsluta vårt deltagande deri. Och liksom det i ena fallet är högst märkligt att se, huru vårt lilla land på ett ärorikt sätt gick att fylla en stor kallelse, föga lämpad efter dess krafter det är sant, men af vigt både för dess egen och för Europas framtid, så är det å andra sidan ej mindre märkligt att iakttaga, huru Sverige med minskadt område, men med tryggad sjelfständighet åter drog sig tillbaka från sin ställning på fastlandet för att lefva ett lyckligt lif för sig inom egna landamären, ej längre famlande efter en yttre storhet, som det

på längden dock aldrig kunnat försvara, men rigtande sina krafter inåt på fredlig förkofran.

Detta vårt tillbakaträdande från verldsskådeplatsen, sådant det efter deltagandet i 1813 och 1814 års händelser gick för sig på kongressen i Wien, är det som vi här vilja taga i närmare skärskådande. Sveriges andel i denna kongress förtjenar vår särskilda uppmärksamhet, ty hvad der förhandlades har i flere afseenden haft ett vigtigt inflytande på fosterlandets framtid. Men om också de svenska frågorna vid kongressen framför andra intressera oss, så få vi derför ej lemna de allmänna ur sigte. Vi anmärka dock redan från början, att dessa i det följande komma att beröras endast i den mån de angå Sverige eller utgöra en nödvändig förutsättning för att förstå den politiska ställningen för tillfället [1]).

Långa och slingriga som irrgångarna i denna tids statskonst ofta nog voro, blifver det emellertid nödvändigt att, innan vi gå närmare in på kongressens förhandlingar, som merändels dolde sig under ytan af stela diplomatiska former eller bländande lustbarheter, först taga en kort öfverblick af

Kongressens allmänna karaktär, dess förnämsta personligheter och dess arbetssätt.

1.

Den hufvuduppgift, som förelåg Wienkongressen att lösa, var att, så vidt möjligt, utplåna spåren efter den franska revolutionen och återställa den politiska jemnvigten i Europa, som genom Napoleons uppträdande blifvit våldsamt skakad.

Detta var ingalunda någon lätt uppgift. Underhandlingarna härom, som man i början hoppats se afslutade inom några veckor, uttänjdes i hela åtta månader. Kongressen var samlad från Oktober 1814 till Juni 1815. Långt före dess öppnande var väl det stora kriget slutadt och Napoleon störtad, men det visade sig icke desto mindre förbundet med många svårigheter att, efter så stora rubbningar, få verldsfreden återstäld.

[1]) Hufvudkällorna för ifrågavarande afhandling hafva varit dels med afseende å de allmänt europeiska frågorna den utländska litteraturen angående kongressen, som å Kongl. Biblioteket funnits tillgänglig, dels ock med afseende å de särskildt svenska frågorna, grefve C. A. Löwenhielms depescher från Wien och regeringens skrifvelser till honom, hvilka förvaras i Utrikes Departementets arkiv.

Förhållandet var, att Napoleons fall, trots hans olyckliga tåg mot Ryssland, trots hans stora motgångar under åren 1813 och 1814, kommit öfver Europa ganska oförberedt. Ingen hade anat, att det franska verldsväldet skulle ramla så plötsligt. Huru skulle man i hast kunna förfoga öfver dess väldiga spillror? De allierade, som följt Napoleon öfver Rhen och intågat i hans hufvudstad, stodo i första ögonblicket handfallna inför en sådan uppgift. Napoleon hade gjort dem ovana vid framgången; de egde ej heller hans djerfva mod att omedelbart kasta sig öfver en stor frågas lösning. Tvekande huru de rätteligen borde begagna sin seger, vidtogo de för tillfället endast de nödvändigaste anordningarne. Soldatkejsaren, som spotskt hade afvisat de förmånliga anbud, som efter hvartannat gjorts honom i Prag, i Frankfurt, i Chatillon, förvisades till Elba. Frankrike inskränktes till sina gamla gränser af 1792, hvilka det dock lyckades furst Talleyrands sluga statskonst att få rundligt tillmätta, och på dess lediga tron återuppsattes de länge landsflyktige bourbonerna. Dessa bestämmelser, som skulle visa de allierades stränghet mot Napoleon, men deras ädelmod mot Frankrike, hade bekräftats genom freden i Paris den 30 Maj 1814.

Der faststäldes sålunda endast Frankrikes förhållanden. I alla öfriga frågor, frågorna om huru det väldiga krigsbytet skulle skiftas, hvilket öde som skulle tilldelas de trettiotre millioner själar, hvilka efter det franska väldets fall voro herrelösa, huru magtfördelningen i Europa för framtiden skulle bestämmas, i alla dessa stora frågor nöjde man sig för tillfället med att uttala allmänna grundsatser. Deras närmare afgörande hänsköts till en kongress. Denna borde samlas i Wien två månader efter Parisfredens afslutande och skulle bestå af ombud från de åtta magter, som deltagit i kriget och undertecknat nämnda fred [1]).

Som nu Sverige var en af dessa åtta magter, var det klart att det skulle deltaga i kongressen. Fosterlandet hade också ej blott ett allmänt intresse att vid de europeiska angelägenheternas afgörande bevaka. Det var äfven att vänta, det frågor, som mera enskildt rörde Sverige, der skulle komma å bane, framför allt frågorna om svenska Pommern, som Sverige visserligen genom freden i Kiel [2]) lofvat afstå till Danmark, men nu efter

---

[1]) Parisfreden, art. XXXII.
[2]) Den 14 Jan. 1814.

utbrottet af upproret i Norge vägrade utlemna, och om den ersättning för ön Guadeloupe, som England genom ett fördrag i London [1]) förbundit sig att under vissa förutsättningar till Sverige utbetala. Underhandlingarne i dessa frågor hade hittils förts i de allierades högqvarter, i Paris och i London. Det var mer än troligt, att de, liksom andra förhandlingar af vigt, nu skulle dragas dit, der alla den europeiska politikens trådar för ögonblicket tycktes löpa samman, nämligen till Wien.

Till att representera Sverige vid den kongress, som der skulle samlas, utsågs en af de erfarnaste diplomater regeringen egde till sitt förfogande, det svenska sändebudet i St. Petersburg, grefve CARL LÖWENHIELM [2]). Denne hade de närmast föregående åren beständigt följt kejsar Alexander i hans krig. Derunder hade Löwenhielm tagit del i de underhandlingar, som från svensk sida drifvits i högqvarteret. Han var altså väl hemmastadd både med Sveriges politik och de allierades planer. Genom det personliga förtroende han åtnjöt hos kejsar Alexander, tidens mägtigaste man och Karl Johans varmt tillgifne vän, var han också mer än någon annan skickad att väl fylla det värf, som nu åt honom uppdrogs.

I god tid [3]) utfärdade den svenska regeringen fullmagt för Löwenhielm att vara Sveriges »fullmyndige ombud» vid kongressen i Wien och försåg honom med föreskrifter om den hållning han der borde iakttaga [4]).

Kongressens sammanträdande kom emellertid af flere skäl att fördröjas. De förbundna monarkerna, kejsar Alexander och Fredrik Wilhelm af Preussen, tycktes ha föresatt sig att visa verlden fastheten af sin vänskap genom att tillsammans gästa Europas hufvudstäder. I stället för att omedelbart från Paris, der de i Maj föreskrifvit freden, begifva sig till kongressen, aflade de först ett besök i London hos sin frände och bundsförvandt, prinsen regenten af England. Härunder fortsattes det lif af fester och triumfer, som börjat i Paris; de båda herskarne

---

[1]) Den 13 Aug. 1814.

[2]) Grefve Carl Axel Löwenhielm var född 1772 i Stockholm. Under sin uppväxt sändes han till Frankrike för att uppfostras. Hemkommen 1787 aflade han kansliexamen och avancerade sedan på den militära och diplomatiska banan. Deltog i Gustaf III:s finska krig och i fälttågen mot Norge och Ryssland 1808—09. Blef öfverste 1809, svensk minister vid ryska hofvet 1812, generalmajor 1814. Var sedermera statsråd i många år (1822—39). Död 1861.

[3]) Den 9 Juli 1814.

[4]) Jfr Löwenhielms instruktion. Bil. N:o 1 och N:o 2.

återvände derpå för en kort tid till sina residensstäder och drogo först i tredje rummet till Wien. Sådana omvägar togo tid 1814. Lord Castlereagh, Englands utrikesminister, hvars närvaro vid kongressen ansågs oundgänglig, hindrades dessutom af parlamentets pågående session att för den närmaste tiden infinna sig.

Det var först i medlet af September som furstar och sändebud började att talrikt anlända till Wien. Löwenhielm, hvilken som vanligt följt kejsar Alexander på hans resor från Paris till London, från London till Petersburg, inträffade i Wien först den 2 Oktober. Han hade ej kunnat komma förr, ty då han reste från Petersburg samma dag som kejsaren eller den 15 September, voro alla hästar i förväg upptingade för dennes räkning. Löwenhielm anlände sålunda sist af alla sändebuden, men likväl i god tid, ty ännu var ej kongressen öppnad; man hade ej ens hunnit ena sig om arbetsordningen [1]).

Det var en lysande samling af storheter utaf alla slag, som Löwenhielm vid sin ankomst fann före sig. Det yppersta samtiden egde af magt, af börd, af rikedom, af stora och lysande namn hade strömmat samman till Wien. Den förnäma verlden bokstafligen trängdes i den lefnadsglada kejsarstaden vid Donau. Priset på våningar och lifsmedel hade stigit oerhördt [2]), då konungar och diplomater med sina stora följen togo hela hotel och den bästa tillförseln i besittning för sin räkning. De goda Wienarne klagade högt, men måste finna sig i att underordna sina intressen under det allmännas. Deras stad var ju för ögonblicket brännpunkten för Europas politiska och intellektuela lif. Här skulle, derom var man lifligt öfvertygad, verldens öde afgöras.

2.

Innan vi gå vidare, låtom oss kasta en blick på den brokiga skaran och dröja något vid de personligheter, som genom den del de togo i händelserna eller genom den framstående ställning de innehade, bidrogo att gifva åt kongressen dess egendomliga prägel.

---

[1]) Löwenhielms depesch den 5 Oktober 1814. Kabinettsarkivet.
[2]) Hegardt till Engeström, Wien den 3 September 1814.

Bland monarkerna — och man räknade i Wien många sådana; Rysslands kejsare, Preussens, Danmarks, Bayerns och Würtembergs konungar förutom en stor mängd hertigar och furstar hade behagat hedra kongressen med sin närvaro — bland monarkerna märka vi först värden på stället, eljes en oansenlig personlighet, kejsar FRANS I af Österrike. Denne var en medelålders man af högst alldagliga böjelser. De föregående årens stora händelser tycktes ha gått honom spårlöst förbi. Maklig och trögtänkt ville han väl öfver de många olika folk och länder, som voro förenade under hans spira, föra ett landsfaderligt regemente, men hela hans statskonst gick egentligen ut på att få vara i fred, låta allt blifva som det var och hindra hvarje tanke på förbättring att sticka opp hufvudet. Till hans nöjen hörde äfven att studera de hemliga polisrapporter och uppbrutna bref, hvarmed ett vidt förgrenadt spionerisystem och de österrikiska polistjenstemännens händighet [1]) förságo honom. Vid kongressen försummade han ej att taga fasta på de fördelar hans ställning som värd erbjöd och, sitt rikes förderfvade finanser till trots, drog han ej i betänkande att dagligen offra en summa af 50.000 gulden på den kejserliga taffeln [2]). Hvad den föregående tidens hårda fredsslut afhändt honom, hoppades han att här utan svärdsslag, endast genom en inställsam och skicklig behandling af sina höga gäster på en gång återfå.

Sjelf var kejsar Frans med sitt anspråkslösa väsen och sin förkärlek för hvardagslifvets små bestyr föga lämpad att glänsa vid kongressens festligheter. Men så var i stället hans förste minister och »bäste vän» [3]), själen i alla hans företag, furst METTERNICH, liksom alldeles skapad för detta. Ingen rörde sig med en sådan ledighet i hofvets salonger, ingen visste att genom sin förbindliga älskvärdhet så intaga furstarnes och damernas hjertan, ingen kunde så inverka på diplomaterna som han. Mästare i att blanda skämt och allvar, försummade han aldrig

[1]) Att brefhemligheten ej respekterades i Österrike var en välbekant sak för kongressens diplomater. Löwenhielm yttrar på flera ställen sin öfvertygelse om, att hans bref, hvaraf dock den vigtigaste delen var i chiffer, öppnades på den österrikiska postanstalten. Understundom valde han t. o. m. uttryckligen sina ord med afseende å den verkan de sålunda kunde göra hos den österrikiska regeringen.

[2]) H. v. Treitschke, Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert I, 601.

[3]) Frans I:s egna ord i hans testamente. Mémoires laissés par le prince de Metternich publiés par son fils I, 2.

att midt under de hopade statsgöromålen sköta sina nöjen. Till börden rhenländare, med en fransk uppfostran, som gjort honom till en ifrig anhängare af det adertonde århundradets idéer, men tidigt anstäld i Österrikes tjenst, leddes han ingalunda af några medfödda nationella fördomar, utan fastmera af vidt omfattande kosmopolitiska tankar.

Endast de yttre angelägenheterna intresserade honom; i de inre blandade han sig ej. Såsom österrikiskt sändebud vid hofvet i Paris, såsom förmedlare af giftermålsförbindelsen mellan Napoleon och Marie Louise och såsom statskansler under de skickelsedigra åren 1812—14, hade han varit i tillfälle att kasta djupa blickar in i de förhållanden, som ledde till det franska väldets upplösning. Nu en man i sina bästa år och mer än andra invigd i den europeiska statskonstens hemligheter var Metternich på kongressen i sitt rätta element. Han älskade att betrakta allt hvad der skedde som sitt eget verk. Wienkongressen betecknar också glanspunkten af hans nära fyratioåriga bana som förste minister. Der grundlades det politiska system, som det sedan blef hans uppgift att söka upprätthålla. Kongressens beslut kunna sägas troget återge furst Metternichs statsgrundsatser. Folken voro i hans ögon egentligen till för furstarnes skull, Europa för Österrikes. Tyskland måste bibehållas i sitt svaghetstillstånd, Italien förblifva splittradt, för att kejsaren så mycket lättare skulle kunna beherska dem båda. Såsom bålverk mot Frankrikes eröfringslystnad borde mellanstaterna, Sardinien och Holland, stärkas genom ökade områden. Endast i Ryssland såg han en farlig medtäflare om öfverväldet i Europa; men genom att räcka handen åt det herskande torypartiet i England hoppades han kunna stäfja zarrikets äregiriga planer.

Så ungefär tedde sig i allmänna drag för den österrikiske statskansleren idealet af Europas blifvande gestalt. Kunde han endast förmå stormagterna att enigt sluta sig tillsammans för att bevara denna noga afvägda magtfördelning staterna emellan, så trodde han sig för tillfället kunna nedslå revolutionen och föra folken tillbaka i 1700-talets politiska omyndighetstillstånd. Frågan huruvida ett sådant system vore helsosamt för framtiden eller om det på längden kunde bära sig, afvisade han helt kort med den bekanta satsen: »*Après nous le déluge*». I de flesta samtidas och sin egen mening var emellertid Metternich en

oförliknelig statsman. Baron v. Stein och Wilhelm v. Humboldt eller i allmänhet de tyska fosterlandsvännerna, som sågo mera framåt än tillbaka, vågade dock vara af en annan åsigt.

Modern i hela sitt uppträdande, men till åsigter och sträfvanden en statsman af gamla skolan, måste furst Metternich snart råka i spänning med den mägtigaste af gästerna vid kongressen, nämligen kejsar ALEXANDER, som hos sig upptagit en god del af samtidens idéer. Kejsaren var ännu en ung man, blott några och trettio år gammal, med sköna, regelbundna anletsdrag. Han tyckte om att göra damerna sin kur och draga uppmärksamheten till sig, då han arm i arm med någon högvälboren kavaljer spatserade på de öppna platserna. I sällskapslifvet var han liksom Metternich en fulländad verldsman, men på det politiska området framträdde skilnaden dem emellan mycket skarpt. Metternich leddes nämligen der af det kalla, beräknande förståndet, Alexander af känslan. Kejsaren var till hela sin natur svärmiskt anlagd. Först hade han med hängifven beundran slutit sig till Napoleon, men sedan han blifvit kränkt af denne, med lågande harm slagit om och i spetsen för det förenade Europa åstadkommit den franske usurpatorns fall. Befrielsekriget mot Napoleon hade lagt en oerhörd magt i Alexanders händer, men han gjorde sig en ära af att vid dess utöfvande visa ett sällspordt föredöme af hofsamhet och oegennytta. I motsats till den nyss störtade store våldsverkaren sökte han spela den vida upphöjdare rolen af verldsbefriare. Han ville vara en sjelfskrifven skyddsherre för alla betryckta folk. Särskildt ömmade hans hjerta för polacker och greker, som i sin nöd vädjat till kejsarens ädelmod, en vädjan som hos honom aldrig förfelade sin verkan. Men ej nog härmed. Intagen af tidens läror om konstitutionel frihet, hade Alexander för en tid gjort sig till dessa lärors ifrigaste förkämpe. Nyss hade han förmått den återvändande Ludvig XVIII att gifva Frankrike en karta. Nu var det kejsarens älsklingsplan att återupprätta det styckade Polen till ett sjelfständigt rike, under hans spira förenadt med Ryssland, och att gifva det olyckliga landet en egen författning.

I sanning en ovanlig sammanställning: alla ryssars sjelfherskare, den oinskränktaste monark i Europa, som ställer sig i spetsen för tidens liberala fordringar! Det må ursäktas furst Metternich, om han misstänkte, att ett sådant tal i kejsarens

mun ej var fullt uppriktigt menadt, utan snarare afsedt att bemantla några baktankar på Rysslands höjande till en förherskande verldsmagt. Hvad Napoleon ej kunnat vinna med våld, kunde kanske Alexànder vinna genom inställsamhet eller hycklad humanitet? Men framför allt fruktade fursten kejsarens planer på ett fritt Polen under ryskt skydd. Detta var i hans ögon endast en förevändning för att på ett högst betänkligt sätt utvidga Rysslands magt i hjertat af Europa. Också var denna plan, som vi få se, nära att framkalla ej blott en fullständig brytning mellan Alexander och furst Metternich utan äfven en ny europeisk förveckling af vidtutseende följder.

I sina planer stärktes emellertid kejsaren särdeles ifrigt af sina vänner och förtrogne rådgifvare, den eldige polacken, furst Adam Czartoryski och den snillrike greken, grefve Johan Capodistria, som trädt i rysk tjenst för att bättre kunna verka för det mål han satt sig före, nämligen Greklands befriande. Desse två män egde i sjelfva verket långt mera kejsarens öra än de ryska diplomaterna i hans följe: statskansleren Nesselrode och grefvarne Rasumovskij och Stackelberg. Utan någon bestämd ställning i de stora frågorna, men missnöjda med det polska projektet, som de fruktade skulle beröfva Ryssland hvad det vunnit genom Polens delningar, sökte dessa ryssar väl understundom att motarbeta kejsarens planer; men utan framgång. Han gick sin egen väg.

Om Alexanders afsigter från hans ryska rådgifvares och från Österrikes sida stötte på afgjordt motstånd, så funno de deremot kraftigt understöd hos Preussen. Dess konung FREDRIK WILHELM III var ingalunda, såsom Alexander och Metternich, en af kongressens mest lysande stjernor. Allvarlig och sluten, drog han sig så mycket som möjligt undan från festernas vimmel och längtade hem till det lugna, patriarkaliska lifvet på sitt slott. I Wien hade han emellertid vigtiga intressen att bevaka och slöt sig dervid nära intill sin vapenbroder, kejsar Alexander, med hvilken han ingått ett vänskapsförbund, som skulle vara lifvet igenom. De pröfningar hans land nyss genomgått under de förnedringens år, som följde på freden i Tilsit, och än mer de stora händelserna 1813, då Preussen efter Napoleons nederlag i Ryssland med hänförelse rest sig för att afskaka sina fjättrar, hade till fyllest öfvertygat Fredrik Wilhelm om nödvändigheten att ega ett fast stöd hos den mägtige grannen i

öster. Endast så kunde Preussen hoppas att få draga full fördel af de förtjenster det inlagt i frihetskampen mot Napoleon. Endast så kunde man vara viss om att tilltvinga sig det afundsamma Europas bifall till den svårt lemlästade preussiska statens återupprättande inom sina gamla gränser.

Både af personlig tillgifvenhet och i sitt rikes välförstådda intresse var altså Fredrik Wilhelm redo att på allt sätt gå Alexanders önskningar till mötes. Han väntade ej utan skäl samma väntjenst af denne tillbaka. Till det nya Polen, som kejsaren hade i sinnet att upprätta, var han till och med villig att enligt dennes förslag afstå de gamla preussiska besittningar, som af Napoleon blifvit lagda till det nyskapade storhertigdömet Varsjava. Preussen skulle i ersättning få konungariket Sachsen, hvilket man ville taga från dess konung, som under kriget blifvit tillfångatagen och nu skulle straffas, derför att han, då Europa reste sig, längst af alla tyska furstar stått qvar på Napoleons sida och sålunda ådragit sig de allierades misshag.

På detta sätt skulle på en gång kejsar Alexanders planer främjas, Preussens ställning som tysk stat stärkas och en akt af mellanfolklig rättvisa skipas! Skada blott att det mellan de båda monarkerna öfverenskomna förslaget till omdaning af Polens och Sachsens öden skulle stöta hela Europa för hufvudet och mer än något annat bidraga att göra kongressens förhandlingar långvariga och invecklade. Sjelf en högst aktningsvärd och redbar karakter, men ingen klarseende politiker, insåg Fredrik Wilhelm ingalunda, i hvilka stora svårigheter han kastade sig genom att i detta som i andra fall helt och hållet följa sin kejserlige väns ledning. Lyckligtvis egde han vid sin sida två så erfarne statsmän som dem, hvilka företrädde Preussen på kongressen. Den ene af dem var den gamle, fryntlige preussiske statskansleren furst HARDENBERG, som med beundransvärdt tålamod burit det misskännande, hvarför han varit utsatt under Preussens olycksår, men nu, ehuru besvärad af döfhet och ålderdomskrämpor, infunnit sig här för att arbeta på dess återupprättande[1]). Den andre var baron WILHELM v. HUMBOLDT, en broder till den ryktbare Alexander, en vän till Schiller och Göthe, en djupt klassiskt bildad man, som förut varit preussiskt sändebud i Rom och i Wien och nu genom sin stora arbets-

[1]) Ranke, Denkwürdigkeiten des Staatskanslers Fürsten v. Hardenberg IV, 451 o. f.

förmåga, sina grundliga kunskaper och den verksamma del han tog i de statistiska förarbeten, som voro en vigtig förutsättning för kongressens beslut, gjorde sitt land stora tjenster. Desse måste uppbjuda alla sina krafter för att förekomma en allmän brytning i den polska frågan och i stället genom att försigtigt söka sammanjemka konungens och kejsarens afsigter med de öfriga magternas fordringar framkalla en lycklig lösning deraf. Vi få ytterligare tillfälle att lära känna dessa båda statsmän och deras sträfvanden genom den del de togo i underhandlingen med Sverige om Pommern.

Medan Preussen sålunda i kongressens stora frågor fast slöt sig intill Ryssland, närmade sig England till Österrike. Det engelska ombudet vid kongressen var lord CASTLEREAGH. En äkta fullblodstory, lärjunge af Pitt d. y., kraftfull och förfaren som administrativ embetsman [1]), ledde han sedan 1812 Storbrittaniens utrikespolitik. Genom de stora subsidier han förskaffat de allierade, och genom det beslutsamma sätt, hvarpå han vetat i Underhuset försvara tory-regeringens hårdt angripna politik, hade han inlagt ej så liten förtjenst om den lyckliga utgången utaf striden mot Napoleon. Men så voro också hans egenkärlek och hans tankar om den medlarerol, som borde tillkomma Storbrittanien i fastlandets angelägenheter, ej af blygsammaste beskaffenhet. På kongressen väckte han munterhet genom sin felaktiga franska och genom sitt och sin omgifnings egendomliga sätt att vara och kläda sig. Såsom mängden af sina landsmän något främmande för kontinentens förhållanden, såg han frågorna blott i stort och lät i detaljerna ofta nog leda sig af furst Metternich. I afseende på Polen ville han till en början i den europeiska rättvisans namn gripa det tillfälle, som här bjöd sig, att godtgöra hvad mot det olyckliga landet blifvit brutet. Men då han såg Rysslands och Preussens magtlystna afsigter, trodde han det långt vigtigare att i förening med Metternich söka motarbeta östmagternas sträfvanden. Rättvisan och folkfriheten voro stora saker, men den europeiska jemnvigten en ännu större. Att verka för dess upprätthållande var efter lord Castlereaghs uppfattning, hans stora kallelse på kontinenten [2]).

---

[1]) Spencer Walpole, A history of England from the conclusion of the great war in 1815. I, 289 o. f.

[2]) Lord Castlereagh till hertigen af Wellington, Wien den 25 Oktober 1814. Letters and despatches of lord Castlereagh. Third series, vol. II.

Näst Englands välde på hafven och den brittiska flaggans ära fans för honom, den praktiske politikern, intet högre mål att kämpa för.

En skarp motsats till den stele, men karaktersfaste engelske statsmannen bildade Frankrikes sändebud vid kongressen, den smidige furst TALLEYRAND. Oaktadt Parisfreden uteslutit Frankrike från deltagande i fördelningen af de länder, som tillhört det napoleonska väldet, så visste likväl denne oöfverträffade mästare i den politiska intrigen att småningom ej blott innästla sig i förhandlingarna, utan äfven derpå utöfva ett starkt inflytande. Genom att samla omkring sig de små krafterna och splittra de stora stärkte han sin ställning; genom att just i det afgörande ögonblicket framkasta nya invändningar förstod han att gång på gång förbrylla diplomaternas hufvuden. Sjelf ogenomtränglig, tillämpande sin sats, »att språket egentligen är till för att dölja tankarne», hade han i ovanlig grad förmågan att skåda till djupet af menniskosjälens böjelser och att väl begagna sig deraf.

Ingen egde också hans politiska erfarenhet. Under de täta omstörtningarne i Frankrike hade han beständigt varit med och beständigt vetat att flyta ofvanpå. Biskop under »ancien regime», under skräckväldet utvandrad till Amerika, der han dref affärer, under direktoriet, äfvensom under Napoleon utrikes-minister och mångbetrodd underhandlare, hade han haft tillfälle att försöka hvarjehanda ställningar i lifvet. Tidigare än någon annan förutsåg han Napoleons fall och hade, när det började gå olyckligt för denne i Spanien, dragit sig tillbaka från det offentliga lifvet och i hemlighet trädt i förbindelse med de fördrifna bourbonerna, hvilkas återkallande han älskade att betrakta som sitt verk. I allmänhet hade han på goda skäl gjort den iagttagelsen, att den styrelse, som han öfvergaf, aldrig blef länge beståndande. Vi kunna tillägga, att han ej heller försummade att i god tid nalkas den, hvars sol var i uppgående.

Någon särdeles sympatisk personlighet var Talleyrand icke, der han med sin klumpfot och sitt pudrade hår, iförd en gammalmodig uniform från direktoriets dagar, med orubblig säkerhet skred fram genom kongressens salonger. Men intressant, bitande qvick som han var, lyssnade man gerna till honom, när han utslungade sina ryktbara »bons mots», hvilka sedan som orakel gingo ifrån mun till mun. Ingen kunde så obesväradt som

Talleyrand begagna sig af alla sällskapslifvets resurser, damernas förtroende, en likgiltig konversation och dylika oansenliga medel, för att inhemta vigtiga upplysningar och hos andra inplanta sina åskådningar.

Tvenne mål hade han i Wien fått i uppdrag att verka för, nämligen bourbonernas återställande i Neapel och förhindrandet af den sachsiske konungens afsättning, en orättvisa, som Ludvig XVIII sade sig aldrig vilja gå in på [1]. Båda dessa mål blefvo slutligen vunna, om också lika mycket till följd af den rigtning händelserna togo, som till följd af hans skickligt anlagda politiska spel. Talleyrands starka sida var i sjelfva verket mindre att genomdrifva en plan än att omintetgöra motståndarens. »Förekomma att något afgörande steg tages», det var enligt furst Metternichs omdöme hemligheten af Talleyrands statskonst. Och Napoleon var af samma tanke. Det visa hans träffande ord till Metternich vid ett tillfälle. »När jag verkligen vill göra en sak», sade kejsaren, »då använder jag icke fursten af Benevent; men då jag, under sken af att vilja göra en sak, icke vill det, då vänder jag mig till honom» [2].

Så olika voro till karakter och talanger de män, hvilka i Wien uppträdde som de ledande vid förhandlingarne. Förutom de nämnda regenterna och stormagternas ombud vimlade der en mängd smärre suveräner, tyska och italienska furstar samt deras sändebud. Alla Europas stater, de minsta som de största, Reuss och påfven, lika väl som Spanien och Portugal, voro här representerade, så när som på sultanen. Dessutom hade en mängd konstnärer, litteratörer, turister och i öfrigt af politiken eller det höga politiska herrskapets närhet intresserade personer samlats till Wien.

Hela denna tillfälligt sammanströmmade skara af främlingar, hvaraf de fleste saknade allvarlig sysselsättning, kastade sig i en hvirfvel af nöjen och förströelser. Det österrikiska hofvet uppbjöd hela sin förmåga, användande alla den angenäma hufvudstadens resurser, för att roa sina gäster. Festligheter af det mest skiftande slag och af den utsöktaste lyx aflöste hvarandra i oafbruten följd, den ena dagen en maskeradbal, den

---

[1] Murats tron i Neapel var deremot för Ludvig XVIII, som var så öm om den offentliga moralen, ett »delenda Carthago». Pallain, Correspondance inédite du prince de Talleyrand et du roi Louis XVIII, 39 och 175.

[2] Mémoires de Metternich I, 70.

andra en lustfärd, den tredje en hoffest, den fjerde en stor militärrevy, den femte ett jagtparti, der villebråd dödades i tusental o. s. v. Så fortgick det i oändlighet. Det var som om den förnäma verlden, som förut under en tid af oro och blodsutgjutelser måst mer eller mindre försaka det högre sällskapslifvets njutningar, här stämt möte för att grundligt taga sin skada igen. Det glada lifvet i Wien blef ett allmänt talämne. Ställningen der tycktes sammanfattad i den gamle fältmarskalken de Ligne's allbekanta ordstäf, som denna tid gjorde sin rund genom den europeiska pressen: *Le Congrès danse, mais ne marche pas* [1]).

3.

Under denna lekande yta, som var allt hvad utanför stående betraktare kunde uppfatta af kongressen, dolde sig dock allvarliga tilldragelser af största vigt. Medan tidningarne endast med prunkande festbeskrifningar kunde trösta de otåliga folken, som väntade att se sitt öde afgjordt, medan i Wien allt syntes gå så obekymradt och gladt till, voro i sjelfva verket diplomaterna snart inbegripna i häftiga tvister.

Dessa började redan i de förberedande frågorna om kongressens sammansättning och om dess arbetsordning. Man hade nämligen varit nog oförsigtig att ej på förhand utarbeta några bestämda föreskrifter härutinnan. Ej blott de magter som undertecknat Parisfreden, utan hela Europa hade skickat fullmägtige till kongressen. Nästan alla stater hade der något intresse att bevaka. Frågan var nu: skulle hela denna svärm af ministrar tillåtas deltaga i kongressens förhandlingar? Hvilka ämnen skulle der förekomma och i hvilken ordning skulle de företagas?

Allt detta var ännu alldeles oklart, då sändebuden anlände till Wien i medlet af September 1814. Englands, Österrikes, Preussens och Rysslands ministrar, d. v. s. ombuden för de fyra stormagter, som gått i spetsen för striden mot Napoleon och som på grund af Parisfreden [2]) ansågo sig hafva rätt att afgöra formen för kongressens sammansättning och verksamhet, började

---

[1]) Metternich har t. o. m. sjelf i sina memoarer ansett nödigt att taga till orda mot den beskyllning, som deri kunde ligga. I, 204.

[2]) I:a hemliga art. D'Angeberg, Bibliothéque des archives diplomatiques. Le Congrès de Vienne, 170.

derför omedelbart efter sin ankomst hålla enskilda öfverläggningar i frågan [1]). Man hade sålunda, redan innan furst Talleyrand anländt, enat sig om ett förslag, som gick ut på att lägga afgörandet i de vigtigaste ärendena uti de fyra allierade magternas händer. Först då besluten af dem voro fattade, skulle de meddelas åt Frankrikes och Spaniens sändebud för att dessa skulle få göra sina anmärkningar [2]). Till Sverige och Portugal, som äfven deltagit i Parisfredens undertecknande, tog man ingen hänsyn.

Men knappt hade furst Talleyrand, jemte Spaniens sändebud, don Labrador, på Metternichs inbjudning infunnit sig i de fyra magternas råd för att få del af detta beslut [3]), förr än han med sina invändningar och motförslag visste att kullkasta detsamma. På hvad grund tilläte man sig att här tala om »allierade» magter efter krigets slut? frågade han. Kunde man tro att Frankrike och Spanien skulle ge sitt samtycke till beslut, som de ej fått vara med om att fatta? Egde ej dessa magter jemte Sverige och Portugal samma rätt som de öfriga, Parisfreden undertecknande magter att deltaga i förhandlingarne? Han protesterade mot stormagternas sätt att gå till väga, höll strängt på allas lika rätt och fordrade till och med, att alla stater, »som voro allmänt erkända och hvilkas tillvaro var fullt fri och oberoende» [4]), skulle få tillträde till kongressen.

De andra ministrarne stodo i första ögonblicket rådvilla inför sådana förslag och påståenden, om hvilkas utspridande Talleyrand ej försummade att draga försorg, då de naturligen voro särdeles egnade att skaffa honom de mindre staternas bevågenhet. De stora magternas ministrar visste han också att draga på sin sida. Metternich lockade han genom att låta honom få vetskap om Ludvig XVIII:s hemliga föreskrift att motarbeta planerna på Sachsens tillintetgörelse. Castlereagh skrämde han med häntydningar på ansvaret inför parlamentet. Kejsar Alexander gjorde han missmodig genom sin vädjan till den allmänna folkrätten och genom påståendet, att kejsaren, eljes så ädel och rättvis, här stode i begrepp att bära hand på densamma [5]).

[1]) De första konferenserna af de fyra stormagternas sändebud höllos den 16 och 22 September 1814.

[2]) Capefigue, Congrès de Vienne 43.

[3]) Den 30 September.

[4]) Det inflickade vilkoret afsåg att utesluta Joachim Murat samt Tysklands och Italiens småfurstar. Löwenhielms apostill den 8 Oktober.

[5]) Talleyrand till Ludvig XVIII den 4 Oktober.

Talleyrands uppträdande var särdeles väl beräknadt på att väcka splittring. Kunde man å ena sidan ej antaga hans förslag, som konseqvent genomfördt, skulle ha gjort Ryssland och Sachsen-Meiningen på kongressen likbetydande; ville man å den andra ej utsätta sig för den storm af ovilja ett rent afslag skulle ha framkallat, så måste man åtminstone i någon mån ga honom till mötes. Med erkännande af hans grundsats, att »en kongress bör vara en fullständig församling af de magter, som blifvit kallade att fritt rådslå om Europas nya karta», blefvo ej blott Frankrikes och Spaniens utan äfven Portugals och Sveriges sändebud inbjudna att deltaga i de fyra stormagternas sammankomster, och Löwenhielm bevistade dem i följd deraf från tiden kort efter sin ankomst, första gången den 8 Oktober [1]).

På detta sätt bildades en ledande centralkomité, bestående af de åtta magter, som undertecknat Parisfreden. Frågan om kongressens sammansättning fick sålunda en helt naturlig lösning. De öfriga magternas anspråk på deltagande voro i sjelfva verket mindre berättigade. Till sitt upphof och till sin befogenhet var nämligen kongressen ingalunda någon allmän beslutande församling för Europa, utan fastmer endast kallad att fortsätta fredsunderhandlingen i Paris i de frågor, som der blifvit uppskjutna. Talleyrands vädjan till den allmänna folkrättens grundsatser var i detta fall endast ett medel att främja Frankrikes sak och ett medel som förde till målet. Ty derigenom blef stormagternas uteslutande herravälde på kongressen förebygdt. Åt Frankrike, hvars rätt att deltaga i förhandlingarna var minst sagdt omtvistad, förvärfvade han en plats i magternas råd. Denna förmån bereddes samtidigt åt Sverige, Spanien och Portugal. Dessa tre magter, om icke Frankrikes afgjorda anhängare, bidrogo dock genom sin närvaro att öka dess utsigter till att kunna motarbeta sina mägtiga motståndares planer. Det var efter denna seger som furst Talleyrand med en viss berättigad stolthet kunde yttra de beryktade orden: *Ja'i su m'asseoir.*

Sedan altså stormagternas afsigt att ensamma tillrycka sig frågornas afgörande gått om intet, var det den sålunda bildade *Conseil préparatoire des huit puissances signataires du Traité de Paris,* som småningom fick högsta ledningen af kongressens angelägenheter i sin hand. Visserligen blef detta mera en följd

[1]) Löwenhielms depesch den 12 Oktober 1814.

af händelsernas utveckling än af något bestämdt beslut, och man sväfvade under förhandlingarnes fortgång i ständig ovisshet om, hvilken kongressens slutliga form skulle blifva. Visserligen sökte Talleyrand ännu en gång att uppträda som de mindre staternas målsman och förfäkta deras rätt att, om ej deltaga i öfverläggningarne, så åtminstone vara med om att vid en allmän sammankomst tillsätta utskotten för de olika frågornas behandling; besluten skulle derigenom få karakteren af en allmän europeisk sanktion. Men hans förslag stötte på det bestämdaste motstånd från stormagternas sida, och någon sådan allmän sammankomst af ombuden från alla de magter, som representerades vid kongressen, förekom aldrig.

Medan Frankrikes sändebud i sitt eget lands intresse och för att vinna de mindre staterna på sin sida sålunda förgäfves sökte häfda den gamla uppfattningen af ordet »kongress» såsom en stor, rådplägande församling, lyckades deremot furst Metternich och de öfriga ministrarne gifva en ny betydelse deråt, nemligen såsom en sammankomst på ett ställe af ombud från alla Europas magter, icke för att samfäldt, men i särskilda mindre grupper, allt efter som förhållandena gåfvo vid handen, träda i underhandling med hvarandra. Förhandlingarna i Wien kommo sålunda att väsendtligen utgöras af enskilda öfverläggningar mellan de i hvar särskild fråga intresserade magterna, och framför allt fortforo stormagternas sändebud att vid sidan af de offentliga förhandlingarne hålla hemliga sammankomster sinsemellan, der de vigtigaste besluten fattades.

Den officiela medelpunkten för kongressens verksamhet var emellertid de åtta magternas komité. Denna, som ständigt beropade sig på Parisfördraget, bestämde öfver tillsättningen af de olika utskott eller mindre komitéer, som skulle förbereda frågorna, och gaf dessas beslut sin stadfästelse genom att upptaga dem i sina protokoll. Då de åtta magterna, utom Sverige och Spanien, på kongressen läto sig företrädas af flere sändebud och alla dessa, ej blott de ledande ministrarne, deltogo i centralkomiténs förhandlingar, så kom denna att bestå af ett tjugutal medlemmar [1]). Vid dess sammanträden intogs, på Talleyrands

[1]) I de åtta magternas komité deltogo: för *Österrike* furst Metternich och baron Wessenberg; för *England* lorderna Castlereagh, Clancarty, Cathcart och Stewart; för *Ryssland* grefvarne Nesselrode, Rasumovskij och Stackelberg; för *Preussen* furst Hardenberg och baron Humboldt; för *Frankrike* furst Talleyrand,

förslag, presidentstolen af furst Metteruich, en artighet åt den magt, i hvars hufvudstad kongressen var samlad. Lifliga meningsutbyten föreföllo väl understundom; men oftast hade ärendena, redan innan de förelades centralkomitén till slutlig pröfning, genom den föregående behandling, som de i utskotten eller de mindre komitéerna genomgått, antagit sin bestämda form.

De olikartade frågor, som förelågo kongressen till lösning, gjorde en hel mängd sådana förberedande komitéer behöfliga, och detta så mycket mer, som den grundsatsen i allmänhet gjordes gällande, att hvar stat skulle deltaga endast i de förhandlingar, der den hade ett eget intresse att bevaka. Den vigtigaste af dessa komitéer var den för Polen och Sachsen, hvilken bestod af de tre i frågan närmast intrèsserade stormagterna: Ryssland, Österrike och Preussen, med England såsom medlare. En annan komité, som var sammansatt af ombud från Tysklands fem konungariken, hade fått den tyska författningsfrågan om hand, en tredje de schweiziska angelägenheterna, medan flere, olika sammansatta utskott skulle utreda de intrasslade förhållandena i Italien. Dessutom nedsattes särskilda kommissioner i åtskilliga allmänna frågor, som på kongressen väcktes eller från förhandlingarne i Paris dit blifvit hänskjutna, såsom angående reglerandet af sjöfarten på Rhen och Schelde, angående negerhandelns afskaffande och angående bestämmandet af rangen mellan de olika magterna, hvilken fråga man för att undvika onödiga tvister var nog klok att uppskjuta till kongressens slut. I de båda sistnämnda kommissionerna deltog äfven Sveriges ombud.

Det var af dessa förberedande utskott och komitéer, som det egentliga arbetet vid kongressen utfördes. Deremot blef verksamheten inom de åttas komité aldrig rätt liflig. Den gaf första tecknet af sin tillvaro genom att utfärda en förklaring[1]), hvarigenom kongressens formliga öppnande framsköts till den 1 November, för att — såsom det hette — de frågor, öfver hvilka man borde uttala sig, måtte vinna en tillräcklig grad af mognad. Under mellantiden afhandlade stormagterna sinsemellan grunderna för de mått och steg, som borde tagas, i öfverläggningar, som egde en så förtrolig karakter, att till och med de i Wien

hertigen af Dalberg, samt grefvarne de la Tour du Pin och de Noailles; för *Sverige* grefve Löwenhielm; för *Spanien* don Labrador; för *Portugal* grefve Palmella, don Lobo da Silveyra och Saldanha.

[1]) Den 8 Oktober. Tryckt hos D'Angeberg, 272.

närvarande, utom dessa rådplägningar stående sändebuden hade svårt att komma under fund med deras resultat [1]).

Den 1 November blef kongressen officielt öppnad. Detta skedde ingalunda med den pomp och ståt, ryktet på förhand vetat förkunna [2]), utan i all stillhet genom en ny förklaring [3]), utfärdad af de åtta magternas sändebud, som derigenom läto verlden veta, att de öfverenskommit att sinsemellan vexla fullmagter, och nu uppmanade de öfriga sändebuden att aflemna sina till granskning hos en byrå, som för sådant ändamål komme att öppnas den 3 November.

Först half annan månad efter det stormagternas sändebud anländt till Wien, och sedan allmänheten, som länge sett diplomaterna roa sig, tröttnat att vänta på något resultat af deras samvaro, togo alltså de officiela förhandlingarne sin början. Äfven efter denna tid blefvo emellertid sammanträdena af de åtta magternas komité föga talrika. De voro under åtta månader, från den 1 November 1814 till den 19 Juni 1815, ej flere än sjutton [4]). Det är också ej till centralkomiténs utan fastmer till de mindre komitéernas verksamhet eller till förhandlingar af ännu mer enskild natur vi skulle ha att vända oss, om vi i detalj ville följa frågornas uppkomst och utveckling på spåren. Detta skulle dock föra oss för långt från vårt föresatta ämne; vi måste inskränka oss till att, innan vi öfvergå till de svenska angelägenheterna vid kongressen, antyda

De allmänna dragen af de stora, europeiska frågorna och Sveriges ställning till desamma.

1.

Vid den storartade omdaning af Europas politiska gestalt, som i Wien förestod, i det brokiga virrvarr af frågor, som dervid uppkommo, hvar finna den ledande grundsats, som kunde beherska det hela och alla enskildheterna?

Furst Metternich uppstälde den, och den lydde så: man skulle söka återställa tillståndet i Europa sådant det varit före

[1]) Löwenhielms apostill den 15 Oktober 1814.
[2]) Mémoires de Metternich I, 203.
[3]) Den 1 November. Tryckt hos D'Angeberg I, 376.
[4]) D'Angeberg, CXCI.

revolutionen. Furst Talleyrand, med den förmåga som alltid utmärkte honom att prägla idéerna med slående uttryck, gaf den sitt namn: legitimiteten. Genom ett skickligt användande af detta slagord hade han nyss lyckats återupprätta bourbonernas tron i Frankrike; genom samma medel ville han här i Wien befästa deras välde i Spanien och återföra dem till Neapel. Ej stort oegennyttigare voro furst Metternichs och de öfriga ministrarnes afsigter, då de genom fasthållande af denna välklingande grundsats ville åt sina respektive länder återförvärfva allt, hvad under de två föregående årtiondenas stora hvälfningar gått förloradt. Med återställandet af den gamla magtfördelningen i Europa skulle följa — så hoppades man — ett allmänt återställande af det politiska lugnet i staternas inre, ett förqväfvande af alla politiska idéer om folkfrihet och jemlikhet.

I tillämpningen af legitimitetens stora grundsats visade sig dock, att man i Wien fattade densamma i inskränkt bemärkelse, d. v. s. såsom en fordran på upprätthållande eller återställande af furstarnes, men ingalunda af folkens rättigheter. Man fasthöll vid den gamla läran om staten såsom furstens privategendom, som blifvit honom af Gudi förlänad och hvaröfver han utan hänsyn till undersåtarnes önskningar egde att fritt förfoga. Nationerna åter betraktades såsom viljelösa ting, hvilka man efter råd och lägenhet kunde lemlästa eller sammanfoga. Befans det lämpligt att taga några tiotusental själar af ett folk och lägga till ett annat, så väckte ett sådant tillvägagående ej minsta betänklighet hos kongressens furstar och diplomater. Man delade med patriarkalisk rätt sina hjordar, och Wienkongressen kom dervid — såsom gamle Blücher träffande anmärkte — att rätt mycket likna årsmarknaden i en liten stad, dit hvar och en drifver sin fänad för att byta och sälja [1]).

Medan altså rättvisa och häfd togos till förevändning, var det ofta nog intresset att få staternas områden väl afrundade, som i Wien ledde magternas sträfvanden. Under legitimitetens mask trifdes 1700-talets gamla arronderingspolitik rätt väl. Derjemte gjorde sig äfven en annan grundsats starkt gällande, nemligen den politiska jemvigtens. Man ville på allt sätt söka förebygga, det någon stat, vare sig Frankrike eller Ryssland, för framtiden skulle kunna intaga en förherskande ställning i

[1]) Treitschke I, 597.

Europa. Om för uppnående af ett så högt mål folkens känslor sårades eller nationalitetens rätt trampades under fötterna, betydde föga.

Detta kongressens sätt att se sakerna visade sig bäst i den stora fråga, som snart trängde alla andra i bakgrunden och på hvars lyckliga lösning Europas fred framför allt berodde, frågan om Polens och Sachsens kommande öde. Det var der mindre de höga grundsatser, till hvilka man vädjade, än den egna fördelen eller den inbördes misstron som bestämde magternas hållning.

2.

Se vi på den polskt-sachsiska tvisten — och den förtjenar äfven från vår sida att beaktas, ty den tog under de första månaderna kongressens uppmärksamhet så i anspråk, att öfriga förhandlingar mer eller mindre kommo att ligga nere — se vi närmare på denna tvist, så hade den sitt upphof i de stora anspråk kejsar Alexander ansåg sig befogad att framställa. Han ville i Wien först och främst infria det löfte, han gifvit polackerne att återupprätta deras oberoende. Af storhertigdömet Varsjava, som med vapnens rätt befann sig i hans händer, tänkte han — såsom ofvan antydt — göra ett fritt Polen under ryskt skydd. Denna plan stötte emellertid både England och Österrike för hufvudet. Man fruktade att ett dylikt polskt rike, i personalunion förenadt med Ryssland, föga annat skulle blifva än en rysk provins och att det således, under skenet af sjelfständighet, endast skulle bidraga att öka faran för kejsarens redan förut nog hotande öfvermagt i Europa.

Sådana invändningar aktade dock Alexander föga. Litande på det stöd 400,000 bajonetter gåfvo åt hans fordran, vägrade han envist att gifva efter. Förgäfves sökte furst Metternich att i enskilda förtroliga samtal, som endast åstadkommo en stark spänning mellan honom och kejsaren, och lord Castlereagh genom långa officiela noter att förmå Alexander ändra plan, att antingen medgifva ett fritt Polen oberoende af Ryssland, eller ock en ny delning af landet [1]). Småningom kommo både Metternich och Castlereagh till den insigten, att endast ett nytt europeiskt krig skulle förmå kejsaren att vika från sin föresats. De

[1]) Gentz' berättelse: Mémoires de Metternich II, 483 o. f.

beslöto derföre att tills vidare lemna den polska frågan åt sitt öde och i stället söka omintetgöra Preussens förhoppningar att erhålla konungariket Sachsen i ersättning för hvad det skulle afstå till Polen. Lyckades man häri, så måste det nya polska rikets gränser betydligt inskränkas. Kunde man ej hindra Alexander från att få fast fot i Polen, så skulle man åtminstone förekomma, det han genom förstärkande af Preussens ställning skaffade sig ett fast stöd i Tyskland.

Denna vestmagternas frontförändring hade likval endast till följd, att Fredrik Wilhelm ännu mera afgjordt än förr kastade sig i sin kejserlige väns armar. De båda herskarne lofvade vid en förtrolig sammankomst att i striden för sina ömsesidiga anspråk ej öfvergifva hvarandra, och som ett bevis på uppriktigheten af sina afsigter lät Alexander, som allt sedan kriget hållit Sachsen besatt med ryska trupper, nu öfverlemna landets förvaltning i den preussiska styrelsens händer [1]) — ett steg, som på kongressen och i hela Europa framkallade allmän bestörtning. Det såg ut som om kejsaren, derest man motsatte sig hans vilja, hade för afsigt att enrådigt bestämma öfver ländernas öde.

Medan altså kejsar Alexander beständigt nekade att för sin egen eller för Preussens del nedsätta sina anspråk, hölls underhandlingen månad efter månad altjemnt på samma punkt, och när de fyra magternas ministrar ändtligen de sista dagarne [2]) af 1814 samlades till gemensamma öfverläggningar i frågan, stod man fortfarande två emot två: på ena sidan Ryssland och Preussen, som i bästa samdrägt med hvarandra framstälde sina öfverdrifna fordringar, och på den andra England och Österrike, som i legitimitetens, i den europeiska jemvigtens intresse påstodo sig ej kunna samtycka till Sachsens tillintetgörande såsom sjelfständig stat.

För att underlätta frågans lösning föreslog då Metternich att låta Frankrikes ombud inträda i de fyra magternas komité. Furst Talleyrand hade dittils stått alldeles utom de officiela förhandlingarne om Polen och Sachsen, men genom sina intriger från sidan hade han i sjelfva verket varit själen i allt, som gjordes till förmån för den sachsiske konungen, hvars sak låg

[1]) Den 8 November 1814.
[2]) Den 29 och 30 December.

Ludvig XVIII så nära om hjertat[1]). Metternichs förslag om det franska sändebudets inträde i komitén bestreds derföre på det lifligaste af Ryssland och Preussen och syntes fallet. Men Talleyrand var ej den, som släppte ett tag han ansåg sig nära att vinna. Han förmådde Castlereagh, som blifvit retad af den höga ton Ryssland och Preussen anslogo, att upptaga en tanke, som Talleyrand redan förut framkastat, men som då hade synts den ädle lorden alltför djerf, tanken på en konvention mellan de tre vestmagterna för att kraftigt understödja hvarandras afsigter[2]). Endast på detta sätt kunde under dåvarande omständigheter, sedan alla dittils gjorda ansträngningar visat sig fruktlösa, ett afgörande af denna invecklade fråga framkallas.

Talleyrands tanke kom hastigt till utförande. Den 3 Januari 1815 ingingo Frankrikes, Englands och Österrikes ledande ministrar ett fördrag[3]), deri de tre magterna förbundo sig att ömsesidigt bistå hvarandra med en styrka af 150,000 man, om någon af dem i följd af deras gemensamt uppstälda, rättvisa och billiga förslag blefve angripen eller hotad. De tre magterna uttryckte derjemte sin afsigt att tillse, det Parisfredens bestämmelser på ett mot deras sanna ändamål och anda möjligast svarande sätt blefve uppfylda. Bayern, Hannover och Holland skulle inbjudas att biträda förbundet. Talleyrand ville till och med, att man skulle försäkra sig om bistånd af Porten, äfvensom af Sverige. Detta sistnämda förslag strandade dock mot betänkligheter hos Ludvig XVIII, som ännu ej var rigtigt på det klara med sin ställning till den svenske kronprinsen[4]).

Förbundet af den 3 Januari var egentligen defensivt, men från försvar hade man lätt kunnat öfvergå till anfall. Karakteristikt är det sätt, hvarpå detsamma åstadkoms. Medan festerna i oafbruten rad aflöste hvarandra och förhandlingarna tycktes gå sin vanliga, långsamma gång, togo de tre statsmännen i djupaste hemlighet detta steg, som allvarsamt hotade Europas fred. I den sammankomst, som den 3 Januari hölls af de fyra magternas komité, föreföll ingenting som kunde tyda på en nära förestående brytning. På aftonen samma dag gaf lord Castlereagh en bal, der en af hans sekreterare hade i uppdrag att föra de

---

[1]) D'Haussonville, Le Congrès de Viennes (Revue des deux Mondes 1862) III, 368 o. f.

[2]) Talleyrand till Ludvig XVIII den 4 och 6 Januari 1815. Pallain.

[3]) Tryckt hos D'Angeberg 589 o. f.

[4]) Ludvig XVIII till Talleyrand den 15 Januari.

ifrågavarande statsmännen, den ene efter den andre, helt obemärkt till sin sängkammare, hvarest de undertecknade det vigtiga aktstycket [1]). De olika exemplaren deraf voro för hemlighetens säkra bevarande af Talleyrand, Castlereagh och Metternich med egen hand utskrifna.

Att förbundet ej var afsedt att blifva en död bokstaf, synes af de truppsammandragningar, som både i Frankrike och Österrike egde rum [2]). General Ricard kallades från Paris för att med Schwartzenberg öfverlägga om planen för det möjligen blifvande fälttåget. Äfven Ryssland och Preussen, som voro fullkomligt okunniga om det mot dem ingångna förbundet, men som kände i luften, att man stod framför möjligheten af ett nytt europeiskt krig, företogo rustningar [3]).

Härvid stannade det emellertid. Krigsfaran gick öfver på några dagar. Lord Castlereagh fann snart, att han kanske lofvat mer än hvad han inför parlamentet kunde svara för. Inom de fyra magternas komité gjorde man å ömse sidor eftergifter. Metternich och Castlereagh lofvade att ej göra de nödiga afträdelserna i Sachsen beroende af den sachsiske konungens samtycke. Ryssland och Preussen läto sitt motstånd falla med afseende på Frankrikes deltagande i förhandlingarne om Polen och Sachsen, och furst Talleyrand intog den 11 Januari sin plats i de fyra magternas råd [4]).

Detta var en ny triumf för furstens statskonst och den vigtigaste följden af förbundet den 3 Januari. Liksom han några månader förut vid kongressens öppnande vetat göra sitt land likställdt med de öfriga Parisfreden undertecknande magterna, så hade han nu genom sina väl beräknade steg skaffat det rätt att med de andra stormagterna deltaga i bestämmelserna angående kongressens vigtigaste fråga. Frankrike stod ej längre ensamt gent emot det öfriga Europa. Det hade sprängt de allierades led och sjelf förskaffat sig bundsförvandter. Man anmärkte med rätta, att Talleyrand tillät sig ett språk och spelade en rol, som ingalunda kunde väntas af sändebudet från ett land, som nyss sett fiendernas härar i sin hufvudstad.

Efter det komitén för Sachsen-Polen genom Talleyrands inträdande deri blifvit förvandlad från de fyra till de fem stor-

[1]) Stapleton: Georg Canning and his times 353.
[2]) Capefigue 55.
[3]) Treitschke I, 649 o. f.
[4]) Ranke, Hardenberg und die Geschichte des preussischen Staates, III, 349.

magternas komité, togo dess förhandlingar en raskare fart. Preussen insåg nu, sedan vestmagternas parti blifvit förstärkt, nödvändigheten af att göra eftergifter, och Hardenberg framträdde med det epokgörande förslaget om Sachsens delning, hvilket bar i sig fröet till frågans lösning. Konungen af Sachsen skulle enligt detta förslag återfå den mindre hälften af sitt land, och Preussen för den återlemnade delen få ersättning på venstra Rhenstranden. Många jemkningar återstodo visserligen att göra; magterna funno ännu de preussiska fordringarne altför öfverdrifna, men frågan var från en principfråga förvandlad till en gränsfråga. En statistisk kommission trädde i verksamhet för att åstadkomma nödig utredning i den sachsiska delningsfrågan. Kejsar Alexander underlättade uppgörelsen genom några medgifvanden med afseende på gränserna för det nya Polen, och mot hans plan att göra detta till ett konstitutionelt konungarike, under en spira förenadt med Ryssland, hördes derefter ej vidare några invändningar från stormagternas sida. De voro tillfredsstälda, sedan kejsaren måst afpruta betydligt på sina fordringar, och vid de sachsiska och polska folkens protester mot det sätt, hvarpå deras områden styckades och deras gränser bestämdes, fästes naturligen intet afseende.

Frågan om Sachsen-Polen, som för ett ögonblick hotat spränga kongressen, kunde sålunda till väsentliga delar anses löst redan i medlet af Februari 1815. Så lifligt hade hon emellertid dittils upptagit stormagternas uppmärksamhet, att öfriga frågor under tiden fått stå tillbaka, och så hemliga hade förhandlingarne hållits, att de utom desamma stående sändebuden vid kongressen derom föga förnummit. Endast på långa omvägar och med mycket besvär hade grefve Löwenhielm kunnat skaffa sig afskrifter af de i frågan vexlade officiela noterna. Ofta var det honom med bästa vilja icke möjligt att få några säkra underrättelser om, hvad vid de förtroliga sammanträdena mellan stormagternas ministrar förekommit. Om förbundet den 3 Januari lefde han naturligen i den största okunnighet, ehuru han å andra sidan ej kunde undgå att märka det sakerna tycktes taga en hotande vändning [1].

De fem stormagternas sätt att, med andras uteslutande och icke i de åtta magternas komité, förhandla kongressens stora

---

[1]) Löwenhielms depescher den 28 December 1814 och 7 Januari 1815.

fråga gjorde naturligtvis, att Sverige kom att stå alldeles utanför densamma. Frågan kunde också på intet sätt sägas beröra fosterlandets intressen. Deremot skulle ett deltagande i förhandlingarne derom hafva försatt grefve Löwenhielm i en särdeles svår ställning. Hans instruktioner ålade honom nemligen att på allt sätt söka upprätthålla det goda förståndet både med England och Ryssland [1]), och dessa magter stodo i denna fråga i häftigaste opposition mot hvarandra. Han undgick nu att stöta sig med någondera, hvilket vid andra frågors behandling kom honom väl till pass.

3.

Frågan om Sachsen-Polen var kongressens »gordiska knut». Sedan den var löst, började förhandlingarna i öfriga frågor att taga en raskare fart. Den egentliga krisen var öfver. Lord Castlereagh, som ansåg sitt medlarekall i det närmaste fyldt, hade rest hem till parlamentet och i Wien efterträdts af hertigen af Wellington. De främmande suveränerna sades reda sig till affärd, och man motsåg ett snart slut på kongressen. Men knappt hade sakerna tagit en lugnare vändning, förr än ett nytt åskmoln uppsteg vid den politiska synranden. I de första dagarna af Mars 1815 ljöd genom Europa underrättelsen om Napoleons återkomst från Elba. Denna händelse skulle orsaka de i Wien församlade diplomaterna mycket hufvudbry och gifva anledning till allvarsamma förhandlingar, i hvilka äfven Sverige blef indraget, hvadan vi åt desamma måste egna en närmare uppmärksamhet.

På Elba hade Napoleon, trots sin furstliga ställning, från första ögonblicket känt sig som en fånge. Otåligt spejade hans herskarblick efter det gynsamma tillfälle, som åter skulle föra honom ut på verldsskådeplatsen. Noga läste han tidningarne och egde dessutom genom den lifliga förbindelse han underhöll med sina slägtingar i Neapel god kännedom om den politiska ställningen i Europa. Han visste ganska väl, att man i Wien var allt utom enig och att i Frankrike stämningen hos hären var emot bourbonerna. Slutligen brast honom tålamodet. Han begagnade sig af tillfället, då den engelska residenten på ön,

[1]) Jfr Löwenhielms instruktion Bil. N:o 1.

öfverste Campbell, som skulle öfvervaka kejsarens steg, var borta på en bal i Livorno, och gick om aftonen den 26 Februari till segels med 1,200 man och 10 kanoner. Som vanligt gynnad af slumpen, lyckades han undgå en fransk örlogsman, som kryssade i dessa farvatten, och landade i daggryningen den 1 Mars i närheten af Cannes.

Underrättelsen om Napoleons afvikande från Elba — man visste ej ännu, hvart han ämnade styra kosan — kom till Wien först natten mellan den 6 och 7 Mars genom ett bref från österrikiske konsuln i Genua till furst Metternich. Trött efter den föregående qvällens konferens, lade fursten brefvet till sides; men då han ej kunde sofva, bröt han det och ilade genast, förvånad öfver innehållet, till kejsar Frans. Denne åhörde honom med sitt vanliga lugn och bad honom underrätta kejsar Alexander och konung Fredrik Wilhelm om händelsen. Så skedde ofördröjligen, och då de tre monarkerna enstämmigt tillkännagåfvo sin fasta afsigt att upprätthålla verldsfreden och att, om så kräfdes, låta sina härar marschera mot Frankrike, så var — enligt Metternichs egna ord — kriget inom mindre än en timma bestämdt [1]).

Var det sålunda redan från första ögonblicket klart, hvilken hållning stormagterna skulle intaga gent emot Napoleon, så dröjde det likväl, innan det afgörande beslutet derom fattades. Man visste i början ej rätt, hvart Napoleon skulle vända sig. Att han skulle gå till Frankrike, syntes mindre troligt, då han der ej egde något större parti; snarare väntade man, att han skulle landa i Italien, der hans svåger, Joachim Murat, herskade i södern och der ett starkt missnöje med österrikarne jäste i norr. Under afvaktan på händelsernas utveckling trodde kongressens ledande män det vara vida vigtigare att först träffa en slutlig öfverenskommelse i den polskt-sachsiska tvisten, som nyss på ett ödesdigert sätt hotat söndra magterna, än att genast taga något kraftigt steg mot Napoleon. Den 8 Februari reste derföre Metternich, Talleyrand och Wellington till Pressburg, der den fångne sachsiske konungen då uppehöll sig, för att erhålla hans bifall till de afträdelser, som från hans sida voro nödiga för den europeiska fredens bevarande. Vestmagterna hade ju at denne monark, som varit på väg att mista allt, återförvärfvat

[1]) Mémoires de Metternich I, 204.

en stor del af hans land, och de väntade nu, att han af tacksamhet genom sin bekräftelse skulle göra de fattade besluten oryggliga. De hade likväl missräknat sig. Den fångne småkonungen, som ingalunda blifvit visare af olyckan, antog en hög ton, och de tre ministrarne måste återvända med oförrättadt ärende[1]). Detta hade dock endast till följd att Talleyrand, som förut strängt hållit på den sachsiske konungens samtycke såsom ett oeftergifligt vilkor för de beslutade afträdelsernas giltighet, nu förklarade hans bifall alldeles öfverflödigt. Legitimitetens och den allmänna folkrättens fordringar, till hvilka fursten under den sachsiska tvistens fortgång så ofta och så vältaligt vädjat, fingo här för ögonblicket maka åt sig. Hufvudsaken var, att enigheten mellan magterna bevarades. Han gick i alla fall att i en annan, långt större och vigtigare fråga med ökad kraft göra dessa grundsatser gällande.

Efter återkomsten från Pressburg och sedan underrättelse inlupit om Napoleons landstigning i södra Frankrike, började nemligen Talleyrand att ur den högre statskonsters synpunkt drifva förslaget om en gemensam aktsförklaring mot Napoleon från alla de magters sida, som undertecknat Parisfreden. Dessa kunde väl näppeligen i första hand anses hotade af exkejsarens företag. Men de hade förpligtat sig att upprätthålla vilkoren i nämnda fred och borde alla bidraga till bevarande af det allmänna lugnet, som nu syntes hotadt. Det var dessutom, enligt Talleyrand, en akt af mellanfolklig rättvisa, som här skipades. Napoleons företag var ett attentat mot legitimiteten och verldsdelens bestående ordning. Det tillhörde derföre ej blott Frankrike utan hela Europa att protestera deremot.

Sådana skäl talade högt hos kongressens statsmän. De skredo också till kraftiga åtgärder. Först antogs vid en förtrolig sammankomst mellan de fem stormagternas ombud den namnkunniga deklarationen af den 13 Mars[2]), hvarigenom Napoleon i följd af sitt senaste företag förklarades »hafva stält sig utom alla civila och sociala förhållanden samt såsom fiende och störare af verldslugnet vara hemfallen åt den offentliga hämden». Magterna förkunnade derjemte sitt fasta beslut vara att gemensamt upprätthålla Parisfredens vilkor och hindra hvarje rubbning af den allmänna freden. Denna förklaring förelades derpå

[1]) Talleyrand till Ludvig XVIII den 12 Mars 1815.
[2]) Tryckt hos D'Angeberg 912.

de åtta magternas komité till antagande och utfärdades samma dag, högtidligen försedd med underskrift af alla komiténs ledamöter. Talleyrand kunde segerglad sända deklarationen till Ludvig XVIII för att den, kungjord i »Moniteuren» och anslagen på alla rikets gathörn, skulle i tid upplysa Frankrike om, hvad Europa tänkte om den återvändande usurpatorn [1]).

En dylik, allmänt europeisk aktsförklaring kunde väl synas vara ett något våldsamt steg, då man vid tiden för dess utfärdande om Napoleon endast erfarit, att han med en handfull krigare lemnat Elba och begifvit sig till Frankrike. Den utgjorde dock ett troget uttryck af stämningen i Wien för tillfället. Furst Talleyrand hade ej behöft göra stora ansträngningar för att åstadkomma densamma. Det gamla hatet mot Napoleon, som tycktes hafva lagt sig, sedan han afträdt från den politiska vädjobanan och på Elba lefde undanskymd för verldens blickar, flammade upp med oförminskad kraft i samma ögonblick han åter visade sig. Den djupt rotade öfvertygelsen om hans omätliga eröfringslystnad, som aldrig skulle nöja sig med Frankrikes gamla gränser utan ständigt föranleda nya försök att återtagå det förlorade, gjorde att furstarne ej behöfde ringaste betänketid för med afseende på honom fatta de mest skickelsedigra beslut. Det var i Wien ej mer än en mening om hvad som borde göras. Man var glad att händelsen inträffat, medan kongressen ännu var samlad, så att man lättare kunde öfverenskomma om gemensamma mått och steg. Allt groll mellan magterna tycktes i ett nu vara glömdt. Kejsar Alexander, som dittills ej kunnat lida Talleyrand, kallade honom till sig och afgaf de varmaste försäkringar, att han betraktade kriget mot Napoleon ej som en fransk, utan som en europeisk angelägenhet. Der skedde till och med ett närmande mellan kejsaren och furst Metternich, som länge lefvat på spänd fot med hvarandra [2]). Preussen och England täflade om att erbjuda sin samverkan. Konungen af Danmark, som var angelägen att utplåna det ogynsamma intrycket af sitt gamla förbund med Napoleon, hastade att ställa sina trupper till stormagternas för-

[1]) Talleyrand till Ludvig XVIII den 14 Mars 1815.

[2]) Det hade till och med gått så långt att kejsaren och fursten ej besökte hvarandras baler och tillställningar. Ja, Alexander sades en gång ha förifrat sig ända derhän, att han hos kejsar Frans anhållit om statskanslerens entledigande, hvilket denne dock varit fast nog att neka. Löwenhielms depesch den 4 Januari.

fogande. Till och med Murat erbjöd dem genom sitt sändebud att biträda förbundet mot sin svåger [1]).

På kongressen, der magterna nyss varit inbegripna i den häftigaste tvist, hade sålunda den gemensamma fara, hvarmed Napoleons återkomst hotade Europa, i hast framkallat den ljufligaste endrägt. Under sådana förhållanden kunde grefve Löwenhielm, ehuru han naturligtvis för en så oförutsedd händelse saknade instruktion, ej vägra att efterkomma den uppmaning, som ställdes till honom, i egenskap af medlem i de åtta magternas komité, att underteckna deklarationen mot Napoleon. Inom sig hyste han visserligen åtskilliga betänkligheter, men han aktade sig väl att högt yppa dessa [2]). Minsta tvifvel om den svenske konungens och kronprinsens tänkesätt i afseende på Napoleon skulle på ett högst betänkligt sätt ha skadat deras sak. Danmark som starkt intrigerade mot Sverige, skulle ej ha underlåtit att begagna sig deraf. Dessutom kunde ej gerna vårt land i en så vigtig fråga uppträda med en annan mening än hela det öfriga Europa, som här stod fast förenadt. Ett sådant uppträdande skulle åtminstone ha stått i rak strid med det politiska system, som följdes af Ryssland och England, och med dessa magter hade Löwenhielm bestämd befallning att undvika hvarje anledning till tvist. Han egde altså goda och fullgiltiga skäl för sitt handlingsätt och kunde med fog hoppas att detsamma, ehuru djerft, skulle vinna den svenska regeringens bifall. Detta uteblef ej heller. Regeringen här hemma var så mycket mer benägen att instämma i aktsförklaringen mot Napoleon som hon gerna sett, att prins Kristian af Danmark till följd af upproret i Norge blifvit satt i samma kategori. Åfven denne borde, skref grefve Engeström [3]), som fredsstörare ställas utom lagen.

I Wien nöjde man sig emellertid ingalunda med det steg, som redan tagits mot Napoleon. Deklarationen af den 13 Mars hade visserligen verkat lugnande på sinnena; fonderna, som vid Napoleons återkomst hastigt sjunkit, hade efter deklarationens utfärdande stigit igen [4]). Den ansågs likväl ej tillfyllestgörande. Så länge man visste Napoleon på fransk botten midt ibland en här, på hvilken hans närvaro, hans blotta namn när som helst

[1]) Löwenhielms depesch den 11 Mars 1815.
[2]) Löwenhielms apostill den 15 Mars.
[3]) Till Löwenhielm den 31 Mars.
[4]) Talleyrand till Ludvig XVIII den 16 Mars.

kunde utöfva sin gamla trollmagt, kände man sig ej trygg. Oaktadt de underrättelser, som inlupo från Frankrike, i början ej voro af oroande beskaffenhet, betraktades dock kriget från första stunden som oundvikligt. De främmande suveränerna öfverlade dagligen med hvarandra i frågan. En kommission, bestående af stormagternas mest framstående generaler, sammanträdde för att uppgöra planen för det blifvande fälttåget, och en närmare förening emellan magterna förbereddes. Den 25 Mars förnyades mellan England, Österrike, Ryssland och Preussen det förbund [1], som de föregående år ingått i Chaumont. Hvar och en af de fyra magterna åtog sig att i händelse af behof uppsätta en här af 150,000 man, och gemensamt erbjödo de sitt biträde åt konungen af Frankrike eller hvilken annan magt som blefve angripen af Napoleon.

Först några dagar efter detta förbunds ingående kände man i Wien [2]) den hastiga utveckling händelserna tagit i Frankrike: härens fullständiga affall, det bourbonska hofvets flykt och Napoleons intåg i Paris. Dessa underrättelser väckte harm, men ingen nedslagenhet i sinnena. De endast tycktes visa, att de redan vidtagna kraftåtgärderna varit berättigade, och eggade att ytterligare fortgå i samma rigtning. Metternich kungjorde i de åtta magternas komité förbundet af den 25 Mars och föredrog derjemte en not af de fyra stormagterna, hvari öfriga ledamöter af komitén uppmanades att biträda detsamma. Medan de andra ministrarne antingen genast biträdde eller togo förslaget »ad referendum», lät Löwenhielm, som visserligen hos regeringen begärt instruktioner för sitt förhållande gent emot Napoleon [3], men ännu ej hunnit erhålla sådana, såsom svar härå till protokollet anteckna, det han genom att underskrifva deklarationen af den 13 Mars redan haft tillfälle att betyga sitt hofs tänkesätt; Europas magter kunde ej betvifla, att dessa alltid skulle förblifva desamma; men hvad inbjudningen att biträda det nu föreslagna förbundet beträffade, skulle han hasta att derom underrätta sin regering, i förhoppning att ofördröjligen blifva i stånd att tillkännagifva dess afsigter. Samma svar upprepade han för bättre eftertrycks skull i en not till de fyra stormagternas ministrar [4].

[1]) Tryckt hos D'Angeberg, 971 o. f.
[2]) Talleyrands och Löwenhielms skrifvelser den 29 Mars 1815.
[3]) Löwenhielms depescher den 18 och 22 Mars.
[4]) Löwenhielms depesch den 30 Mars.

Medan altså Löwenhielm obetingadt biträdde aktsförklaringen mot Napoleon, der det endast gälde att fastställa den synpunkt, från hvilken magterna ville betrakta den återvändande imperatorn, visade han sig mera betänksam, då man skulle öfvergå till verkligheter. Förbundet af den 25 Mars var visserligen att betrakta som en följd utaf deklarationen den 13 i samma månad, men han kunde naturligen ej utan regeringens bestämda föreskrift inlåta sig derpå, då detta lätt kunnat inleda riket i krig. Ställningen var dessutom förändrad. Den 13 Mars var Napoleon ännu intet annat än en djerf äfventyrare, som man kunde hoppas att lätt få bugt med. Fjorton dagar senare, när inbjudningen att biträda förbundet emot honom framstäldes, visste man redan att han åter uppstigit på Frankrikes tron. Endast ett nytt, europeiskt krig syntes kunna störta honom derifrån, och Löwenhielm kände altför väl, att Sverige icke utan att på förhand vara försäkradt om subsidier kunde deltaga i ett sådant krig.

Den försigtighet det svenska sändebudet i denna fråga ådagalade var sålunda ej blott klok, utan rent af nödvändig. Detta hade emellertid stormagternas ministrar svårt att inse, och Löwenhielm råkade under de veckor han gick och väntade på regeringens svar, som med denna tids långsamma postgång ej var att motse på mindre än en månad, i en särdeles obehaglig ställning. Oupphörligt besvärades han af uppmaningar att förklara sig angående Sveriges ställning till Napoleon, och detta så mycket ifrigare som Danmark, hvars konung befann sig vid kongressen och som sålunda var i tillfälle att genast uttala sig, begagnade sin fördel i detta afseende för att skada våra intressen. Danmark sade sig nämligen redo att mot subsidier åt de allierade öfverlåta 20,000 man, men det förklarade derjemte, att dessa trupper ej kunde marschera, så länge man ej vore säker från Sveriges sida, som tycktes vilja bryta freden i Kiel och behålla Pommern. Då stormagterna voro särdeles angelägna att snart komma i besittning af de danska trupperna, blef Löwenhielm utsatt för starka påtryckningar [1]), och han kunde dervid endast svara, att den mot Sverige rigtade förebråelsen att uppehålla de danska truppernas marsch vore högst orättvis. Danmark visste ganska väl, att Sverige intet fiendtligt hade i sinnet och att Pommern innehölls endast som pant för den krigsskade-

[1]) Jfr nedan redogörelsen för underhandlingen angående Pommern.

ersättning Sverige på grund af upproret i Norge vore berättigadt att fordra. I samma ögonblick man beviljade Sverige subsidier, vore Löwenhielm öfvertygad, att hans konung, likaväl som Danmarks, skulle låta sina trupper förena sig med de allierades. Han väntade endast regeringens bestämda ordres i detta afseende [1]).

För hvarje dag framträdde emellertid på kongressen stämningen mot Napoleon allt mera utpräglad. De falska beskyllningar denne efter sin vana utslungade mot sina fiender och de officiela lögner [2]), hvarigenom han sökte bedraga det franska folket i fråga om sin ställning till Europa, endast ökade förbittringen mot honom. Ingen trodde på hans försäkringar att vilja upprätthålla freden och respektera Parisfördragets vilkor. Murats resning i Italien tycktes visa, att faran för det Napoleonska väldets sträfvan att utvidga sig ej var mindre än förr. Alla de försök kejsaren gjorde att närma sig de andra magterna afvisades på det bestämdaste. Hans kurirer hejdades vid gränsen af det land, dit de voro utsända; man vägrade öfverallt att träda i något slags förbindelse med usurpatorn. Äfven hans ansträngningar att väcka splittring bland de allierade voro förgäfves. Förbundet af den 3 Januari, som vid Ludvig XVIII:s brådstörtade flykt blifvit qvarglömdt i Tuilerierna och der fallit i Napoleons händer, hade han öfversändt till kejsar Alexander, men denne, långt ifrån att låta skilja sig från sina bundsförvandter, var nog ädelmodig att bränna upp detsamma i Metternichs närvaro [3]). De hemliga agenter Napoleon eller hans parti utsändt till Wien och Basel för att få kännedom om magternas innersta afsigter, om de till och med skulle tillbakavisa förslaget om ett regentskap i Frankrike under hans sons, konungens af Rom, minderårighet, vände tillbaka med den öfvertygelsen, att Europa mer orubbligt än någonsin stode förenadt mot den franske imperatorn [4]). Det var uppenbart, att man ej skulle hvila, förr än han ånyo vore aflägsnad från verldsskådeplatsen.

För att visa det man äfven nu, sedan Napoleon kommit till magten, ej ändrat sin tanke om honom förbereddes i Wien en ny deklaration. Den skulle utfärdas af alla kejserliga och kungliga hof och innehålla, att suveränerna under intet vilkor

[1]) Löwenhielms depesch den 4 April 1815.
[2]) Af sådana öfverflödade »Moniteuren» under Mars och April månader 1815.
[3]) Treitschke I, 660.
[4]) Capefigue, 74 o. f.

kunde fördraga på tronen Napoleon eller någon medlem af hans familj. Europa såg sig mot sin vilja tvunget att ånyo taga till vapen mot Frankrike, men detta vore ett oundvikligt ondt, så länge det franska folket ej aflägsnade den anledning, som tvang Europa dertill. Så snart denna anledning upphörde att störa magternas lugn, så skulle det vara långt från dem att vilja inblanda sig i Frankrikes inre angelägenheter. Genom sådana uttalanden hoppades man vinna på sin sida den allmänna meningen i Frankrike, der väl hären, men ingalunda den större delen af folket kunde sägas vara för Napoleon. Om bourbonerna nämndes med afsigt ej ett ord. Man ville antyda, att vore väl Napoleon aflägsnad, skulle Europa ej blanda sig i nationens val af styrelse. Äfven Talleyrand gillade detta steg, och Ludvig XVIII underrättades i all hemlighet om, att det var i hans eget intresse, som de allierade i deklarationen förbiginge hans namn. Napoleon skulle eljes kunna framställa honom såsom af utlandet Frankrike påtvingad [1]).

Det var i synnerhet kejsar Alexander, som ifrade för denna nya deklaration. Han sammanhöll denna gång, liksom den föregående, magterna i kampen mot Napoleon och önskade göra det förestående kriget mera populärt både inom och utom Frankrike genom att skarpt betona, det striden gälde icke så mycket att återställa bourbonerna, för hvilka hvarken han sjelf eller Frankrike eller det öfriga Europa hyste några starka sympatier [2]), utan fastmer att störta våldsverkaren, ett mål, som måste intressera alla. Förslaget till den nya deklarationen var tillkommet under kejsarens ledning och rättadt med hans egen hand. Han önskade det undertecknadt af samtliga magter och lät derföre genom en af de första sekreterarne i det ryska kansliet, grefve Vorontsov, meddela detsamma äfven åt Sveriges sändebud.

Löwenhielm, som ogerna afslog en begäran från kejsar Alexanders sida — denne var ju Sveriges fastaste stöd på kongressen — förklarade, att han, efter iakttagande af några små redaktionsförändringar, ej skulle tveka att tillmöteskomma kejsarens önskan och förena sin underskrift med de öfriga ministrarnes, om detta steg vunne allmänt bifall af de europeiska

[1]) Löwenhielms apostill den 22 April 1815.

[2]) Kejsar Alexander fäste denna tid sina blickar på hertigen af Orleans Ludvig Filip, såsom den lämpligaste att efter Napoleons fördrifvande intaga tronen i Frankrike Jfr kejsarens samtal med lord Clancarty, berättadt af Talleyrand till Ludvig XVIII den 23 April.

magterna. Det syntes honom, såsom sakerna då stodo, vara en tvingande nödvändighet att i en så vigtig punkt ej skilja sig från de allierade. Hvarje tvekan i detta afseende skulle ha uttydts såsom benägenhet för Napoleon och skadat Sveriges intressen. Det borde också vara behagligt för Karl Johan, att i deklarationen intet nämndes om bourbonerna, utan att man efter Napoleons aflägsnande öfverlemnade ordnandet af styrelsen i Frankrike åt folkets fria val [1]).

Sådana voro de grunder, som gjorde att grefve Löwenhielm trodde sig handla rätt och fosterländskt, då han underskref den nya deklarationen, sedan den af flera andra ministrar blifvit undertecknad. Då emellertid det engelska sändebudet dröjde att biträda densamma, emedan han såsom tory hyste förkärlek för bourbonerna och ogerna såg deras namn förbigånget i deklarationen, så fick denna tillsvidare hvila [2]). Sedan man en tid bortåt tvistat om dess form, beslöts ändtligen [3]) i de åtta magternas komité att, som de i Frankrike senare timade förändringarne på intet sätt inverkat på magternas ställning till Napoleon, en ny deklaration vore obehöflig, hvadan den af kejsar Alexander föreslagna och af flera sändebud redan underskrifna förklaringen aldrig kom att utfärdas. Om denna altså i öfrigt ej medfört några följder, så hade den likväl för Sveriges del fyllt den vigtiga bestämmelsen, att vid en upprörd tidpunkt utan åtagna förpligtelser hafva öfvertygat magterna om Sveriges ställning till Napoleon.

Helt annorlunda betraktades dock saken af de magtegande här hemma. Väl hade regeringen — såsom ofvan blifvit omnämndt — gillat Löwenhielms åtgärd att underteckna den första deklarationen mot Napoleon. Men att han äfven undertecknat denna senare, fann man sjelfrådigt och inledande riket i vidlyftigheter. Hans handlingssätt i detta fall blef i flera skrifvelser [4]) från grefve Engeström föremål för det skarpaste klander. Han förebråddes att ej hafva tagit ett så vigtigt förslag »ad referendum», utan på eget beråd undertecknat detsamma. Man tillrättavisade honom härför med grundlagen i hand. Endast konungen, men ingalunda hans ministrar vid de främmande hofven egde rätt

[1]) Löwenhielms depesch den 10 April 1815.
[2]) Löwenhielms depescher den 19 April och den 6 Maj.
[3]) Den 12 Maj. D'Angeberg, 1181 o. f.
[4]) Af den 2 Maj, delvis tryckt i öfversättning i Schinkels minnen, VIII: 249 o. f., samt af den 5 och 9 Maj, se Bil. n:o 3 och n:o 4.

att ingå förbund, som kunde inleda riket i krig. Äfven H. M:t måste i ett sådant fall iakttaga stadgade former. Löwenhielms obetänksamhet skulle alltid ha satt regeringen i svår förlägenhet, men så mycket svårare nu under pågående riksdag. Dessutom ville H. M:t, såsom händelserna utvecklat sig i Frankrike, ej ingå på någon förbindelse till krig mot detta land, förr än han fått veta, hvilka fördelar som dervid tillförsäkrades hans båda riken. Ett sådant krig kräfde subsidier. De allierade hade ingalunda visat sig tillmötesgående i fråga om Pommern. I sanning, man måste fordra uppfyllande af deras gifna löften, innan man inläte sig på något vidare. Sverige hade gjort nog, då det undertecknade deklarationen af den 13 Mars. Både af hänsyn till grundlagens bestämmelser och till hvad som kunde kallas politiskt klokt borde Löwenhielm ha handlat försigtigare. Nu måste man desavouera honom.

Först sent eller just i de dagar kongressen höll på att åtskiljas kommo dessa onådiga skrifvelser Löwenhielm tillhanda. De kunde altså ej inverka på hans handlingssätt. Deklarationen i fråga hade visserligen ej blifvit utfärdad. Men detta var ej Löwenhielms förtjenst, och han ville ingalunda medgifva, att han genom dess undertecknande begått något fel. Käckt tillbakavisade han de gjorda beskyllningarna [1]). Man hade förebrått honom, att han öfverskridit sina instruktioner och ej tagit en så vigtig sak »ad referendum». Denna förebråelse hade egt sin rigtighet, om den gält den första deklarationen af den 13 Mars. Men då denna af H. M:t blifvit gillad, upphörde det senare steget, som endast var en följd af det förra, att vara brottsligt. Excellensen hade kallat deklarationen ett »förbund», »en krigsförklaring utan konungens samtycke». Den vore ingendera delen, endast ett protokollsutdrag, som närmare utvecklade den föregående deklarationen, och Sverige förband sig derigenom ingalunda att föra något krig mot Frankrike. Löwenhielm hade tvärt om undvikit att underteckna förbundet af den 25 Mars, der bestämda åtaganden fordrades. Han visste ej, om Napoleons styrelse skulle kunna hålla sig; striden skulle snart afgöra det. Men till dess han hade regeringens bestämda ordres att handla annorlunda, hade han trott sig böra följa de föregående, ofta upprepade befallningarne att i alla väsentliga frågor ej skilja sig

[1]) Löwenhielms depesch den 6 Juni 1815.

från Rysslands och Englands politik. Det hade i sanning ej varit klokt, att utsätta Sverige för misstanken att gynna Napoleon. Man skulle då gått förlustig om kejsar Alexanders stöd, som var så vigtigt för underhandlingen om Pommern och för att motarbeta Danmarks ränker. Då Sverige undertecknat Parisfreden, som för alltid uteslöt Napoleon och hans ätt från franska tronen, så hade Löwenhielm trott sig pligtig att bidraga till dess upprätthållande, tills konungen gifvit andra instruktioner. Han fordrade att få sitt handlingssätt undersökt af den domstol, konungen täcktes förordna. Hade han förgått sig, så vore han redo att lida det honom ådömda straffet; men vore han oskyldig, så fordrade han att rentvås från de gjorda beskyllningarna.

Till någon sådan rättslig undersökning skulle det likväl icke komma. Väl fortfor regeringen här hemma, att betrakta Löwenhielms uppträdande såsom något djerft och sjelfrådigt [1]. Men då den ifrågavarande deklarationen faktiskt aldrig utfärdades, kunde några för Sverige obehagliga följder deraf ej uppstå, och excellensen Engeström förklarade att, då saken så lyckligt aflupit utan att på något sätt kompromettera oss, vore bäst att nedlägga densamma [2]. Den förtjenst, Löwenhielm genom sin bestämda och taktfulla hållning i Wien inlagt, vann först senare rätt erkännande. Efter kongressens slut fick han från kronprinsen mottaga ett handbref, hvari denne under medgifvande af de svårigheter, hvarmed Löwenhielm haft att kämpa, betygade honom sitt höga nöje med hans uppförande, på samma gång han hugnade honom med ett vedermäle af sin ynnest [3].

Den skarpa skriftvexlingen mellan den svenska regeringen och hennes ombud i Wien angående en deklaration, som aldrig blef utfärdad, kan synas mindre vigtig [4]. Men den är icke dess mindre intressant, emedan den på ett bjert sätt visar oss, huru olika den politiska ställningen betraktades här hemma och på kongressen, der trycket af de kontinentala förhållandena förnams

---

[1]) »Je ne doit pas vous cacher que Monseigneur le Prince Royal trouve que vous avez quelque fois durant le temps du Congrès hazardé des demarches qui auraient pu tourner en defaveur de la Suède. Heureusement le bonheur vous a protegé et les circonstances nous ont été favorables». Engeström till Löwenhielm den 20 Juli 1815.

[2]) Engeström till Löwenhielm den 1 Juli.

[3]) Karl Johan till Löwenhielm den 3 Augusti.

[4]) Det framgår dessutom af Engeströms skrifvelser, att regeringen ej tillräckligt skilt mellan två så olika saker som den senare deklarationen mot Napoleon och förbundet den 25 Mars. Hon uppfattade derföre Löwenhielms steg långt farligare än det i sjelfva verket var.

vida starkare. Regeringen önskade, sedan Napoleon åter kommit till magten i Frankrike, att om möjligt hålla sig neutral i det förestående kriget, som föga kunde sägas beröra Sveriges intressen. Hon kände sig starkt bunden af grundlagens stadganden angående anfallskrig och af ekonomiska skäl. Måhända inverkade äfven Karl Johans obenägenhet för ett nytt krig med hans gamla fädernesland. Löwenhielm åter, som stod händelsernas skådeplats närmare, kände sig framför allt nödsakad att handla så, att Sverige under det allmänna hatet och förbittringen mot Napoleon ej komme att stå ensamt gent emot det öfriga Europa. Han kunde i följd af det långa afståndet och den besvärliga postgången ej i hvarje särskildt fall inhemta regeringens föreskrift. Ställningens kraf gjorde det för honom oundvikligt att underteckna de allmänna förklaringarna mot Napoleon, medan han å andra sidan visligen aktade sig att biträda förbundet af den 25 Mars. Han fann i detta sätt att gå till väga ett medel att omintetgöra de gängse ryktena om svenskarnes och kronprinsens bevågenhet för Frankrike [1]) och att upprätthålla det goda förståndet med de allierade, utan att han derför behöfde åtaga Sverige några bestämda förpligtelser i och för kriget.

Under det att den svenska regeringen altså var af olika tankar med Löwenhielm om nödvändigheten att deltaga i en ny, allmänt europeisk förklaring mot Napoleon, så voro dock hennes sympatier afgjordt på hans motståndares sida. Visserligen önskade hon helst att för sin del få behålla freden. Sveriges läge hade efter föreningen med Norge blifvit »insulärt». Vi hade genom freden i Kiel lösgjorts från en närmare förbindelse med fastlandet. Men i ett tidehvarf af revolutionära stormar, måste understundom alla enskilda skäl vika för omsorgen om det allmänna bästa, och regeringen var derföre under vissa förutsättningar ej obenägen att mot subsidier ställa en svensk styrka till de allierades förfogande. Men hon fordrade, att desse först skulle uppfylla sina förbindelser mot Sverige [2]) och ej såsom hittils gynna Danmark i dess anspråk. Sedan Löwenhielm i enlighet med sitt löfte [3]), till regeringen meddelat stormagternas inbjudning till Sverige att biträda förbundet af den

[1]) Löwenhielms depesch den 27 April 1815.

[2]) I fråga om utbekommande af Sveriges andel i krigskontributionerna under det föregående fälttåget och den af England utlofvade ersättningssumman för Guadeloupe. Engeströms skrifvelse den 18 April 1815.

[3]) Jfr ofvan sid. 97.

25 Mars, fick han omsider mottaga bemyndigande att förklara, det hans konung, lika väl som konungen af Danmark, vore färdig att åt de allierade upplåta en här af 20-, 25- eller 30,000 man, endast han först finge närmare del af deras afsigter med kriget och tillförsäkrades om tillbörliga understödsmedel för truppernas sold och underhåll. Och denna förklaring var intet tomt ord, ty derhemma gjorde man sig verkligen redo att i händelse af behof kunna infria sitt löfte [1]).

Efter att ändtligen hafva erhållit visshet om regeringens afsigter underrättade Löwenhielm dels genom förtroliga meddelanden, dels genom en officiel not [2]) de fyra stormagterna, att Sverige under de nyss angifna vilkoren vore villigt att biträda förbundet. I fråga om subsidierna, som härvid voro hufvudsaken hänvände han sig särskildt till lord Clancarty, hvilken sedan Castlereagh rest hem till parlamentet och hertigen of Wellington till sitt befäl i Belgien, var den förnämste vid engelska beskickningen i Wien. Denne svarade emellertid temligen kallt, att den af parlamentet beviljade summan för subsidier redan vore fördelad och att han saknade instruktion för att inlåta sig i ytterligare underhandlingar i detta afseende; sådana kunde med bättre utsigt till framgång öppnas i London. En dylik likgiltighet förspordes ock i det svar, som af de fyra stormagternas ministrar gemensamt afgafs å den svenska regeringens begäran att blifva närmare invigd i de allierades planer i kriget mot Frankrike; dessa vore tillräckligt klart uttryckta i förbundet den 25 Mars [3]).

Af sådana tecken spordes, att stormagterna nu i slutet af Maj ingalunda voro så ifriga att erhålla Sveriges bistånd som de varit i Mars. Under det långa dröjsmålet med svarets afgifvande hade man redan gjort upp krigsplanen och delvis äfven börjat sätta den i verket utan att göra sig räkning på de svenska trupperna. Nu hviskades om att England behöfde spara, och

---

[1]) »Pour être prêt à cooperer avec les alliées, si les circonstances le demandent, S. M. vient d'ordonner que les régiments seront mis au compte, que le »Extra rotering» sera retabli et la conscription remise en activité. Quoique les Norwegiens desireraient de prendre une part active à la guerre sur le continent, S. M. n'a pas voulu consentir à une demarche qui serait contraire à la constitution Norwègienne. Dans le cas que l'armée Suèdoise passerait la mer, les trouppes Norwègiennes pourraient faire le service de garnison en Suède». Engeströms skrifvelse den 19 April 1815.

[2]) Den 20 Maj 1815.

[3]) Löwenhielms depescher den 1 och 11 Juni 1815.

man fruktade dessutom, att dessa trupper i följd af Sveriges aflägsna läge ej i rätt tid skulle kunna hinna fram till krigsskådeplatsen. Vårt land undgick genom denna förhandlingarnes långsamhet att blifva indraget i de hundra dagarnes krigshvirfvel. Händelserna utvecklade sig så hastigt, att då Löwenhielm lemnade Wien [1]), för att i enlighet med den tillåtelse han fått begifva sig till de allierades högqvarter, var striden redan afgjord genom det stora slaget vid Waterloo. Och om altså den omständigheten att Sverige denna gång fick behålla freden är att betrakta mera som en följd af händelsernas snabba utveckling än af grefve Löwenhielms fina statskonst, så förblifver det likväl hans förtjenst att under så kritiska omständigheter ha vetat upprätthålla det goda förståndet med de allierade och genom ett fast och följdrigtigt uppträdande gent emot utlandet bevara vårt diplomatiska anseende.

4.

Hade till en början frågan om Sachsen-Polen i månader fördröjt kongressens förhandlingar, så blefvo dessa så mycket kraftigare påskyndade vid underrättelsen om Napoleons återkomst. Redan dagen innan den första deklarationen mot honom antogs, eller den 12 Mars, beslöts i de åtta magternas komité, att man skulle tillsätta en särskild kommission, som skulle få sig anförtrodd redaktionen af det slutliga fördraget, i hvilket alla vid kongressen gjorda bestämmelser skulle sammanfattas [2]). Denna redaktionskommission skulle bestå af trenne hufvudredaktörer, af hvilka F. Gentz, furst Metternichs sekreterare, var den förnämste, och en medlem för hvar och en af de åtta magter, som undertecknat Parisfreden, hvadan äfven Löwenhielm fick en plats deri. Allt efter som de för de olika frågorna tillsatta komitéerna blefvo färdiga med sina beslut, blefvo dessa förelagda de åtta magternas komité till bekräftelse och sedermera genom redaktionskommissionens försorg införda i den gemensamma Wiener-slutakten [3]). Denna, som i 121 artiklar innehåller resultaten af kongressens verksamhet, bär datum af den 9 Juni 1815, ehuru förhandlingen i åtskilliga detaljbestämmelser fortsattes

[1]) Den 27 Juni 1815.
[2]) D'Angeberg, 910 o. f.
[3]) Tryckt hos D'Angeberg, 1386 o. f.

något längre. Den undertecknades af alla de ledamöter i de åtta magternas komité, som till slutet deltagit i dess sammankomster, så när som på Spaniens, som på grund af åtskilliga anordningar i Italien, och emedan flere af stormagternas beslut ej blifvit underställda centralkomiténs pröfning, vägrade underskrifva.

Midt under tillrustningarne till det stora kriget mot Napoleon, hade altså kongressen, der allting länge tyckts stå stilla, med ifver och endrägt fullbordat sitt besvärliga arbete. Visserligen hade från flera håll uttryck af missnöje låtit höra sig öfver att stormagterna, trots den af dem antagna formen för kongressens verksamhet, ofta nog tilläto sig att i de vigtigaste frågorna, t. ex. angående Sachsen-Polen, Hollands upphöjande till konungarike o. s. v., gifva sina öfverenskommelser namn af beslut utan att först ha inhemtat centralkomiténs tanke derom [1]). Dessa frågor berörde dock föga Sveriges intressen, och Löwenhielm förklarade vid förhandlingarnes slut i sin redogörelse till regeringen [2]), att han ej hade orsak att beklaga sig öfver att man ej iakttagit de former, hvarpå han för sin del kunnat göra anspråk — en förklaring, som från en så van och i etikettsfrågor så fordringsfull diplomat som grefve Löwenhielm ej betydde litet.

Alla kongressens i slutakten innefattade beslut ansåg sig Löwenhielm oförhindrad att biträda utom tvenne, nemligen bestämmelserna om den ersättning de spanska bourbonerna skulle erhålla för hertigdömena Parma, Guastalla och Piacenza [3]), som öfverlätos åt exkejsarinnan Marie Louise, Napoleons gemål — en anordning, hvaremot Spanien lifligt protesterade — och vidare erkännandet af Ferdinand IV såsom konung af de båda Sicilierna [4]). Den förra bestämmelsen förklarade han till följd af Spaniens vägran att gå in derpå vara en oafslutad akt; angående den senare saknade han instruktion, och ehuru han sade sig ingalunda tvifla på sin regerings beredvillighet att erkänna Ferdinand IV, kunde han ej på eget bevåg taga ett så högtidligt steg. Båda dessa bestämmelser tog Löwenhielm altså endast »ad referendum», och hans reservation deremot intogs i ett särskildt protokoll af de åtta magternas komité [5]).

---

[1]) Löwenhielms apostill den 27 April 1815.
[2]) Den 27 Juni.
[3]) Wienertraktaten art. CI och CII.
[4]) Wienertraktaten art. CIV.
[5]) Den 18 Juni. D'Angeberg, 1919 och 1929.

De två nämnda frågorna kunde synas temligen likgiltiga för Sverige. Bakom Löwenhielms sätt att gå till väga dolde sig dock en fin beräkning. Han egde nemligen regeringens bestämda föreskrift att understödja Joachim Murats försök att bibehålla sig på Neapels tron [1]). Denna föreskrift var emellertid gifven långt före Napoleons återkomst och Murats resning i Italien, och så som sakerna sedan gestaltade sig i Wien, der hela kongressen stod fast förenad mot Napoleon och hans svåger, kunde Löwenhielm ej göra bättre än dölja den befallning han fått. Men han kunde ej heller i rak strid deremot, utan att först ha inhemtat regeringens tankar, ge sitt bifall till Ferdinand IV:s erkännande. En reservation i detta afseende kunde dock lätt väcka misstankar om att Sverige i hemlighet ville motarbeta bourbonernas sak och gynna Napoleons. För att afklippa alla sådana misstankar passade Löwenhielm på tillfället att på samma gång inlägga en reservation till förmån för Spaniens fordran, dermed tydligt ådagaläggande, att hans steg ej vore rigtadt mot bourbonerna, ty om han i ena fallet syntes tveka att erkänna den italienska ättegrenens rätt, så höll han i det andra så mycket hårdare på den spanska grenens anspråk [2]).

Den svenska regeringen uttalade också sin tillfredsställelse med Löwenhielms väl beräknade åtgärder i detta afseende [3]). Hon gaf utan vidare svårigheter sin ratifikation [4]) å Wienerslutakten och kom altså att vid stormagternas sida deltaga i bekräftelsen af denna vigtiga statshandling, som skulle blifva grundvalen för besittningstillståndet i Europa under den följande tiden.

Efter att i korthet ha följt kongressens allmänna förhandlingar i den del de kunna sägas angå Sverige, öfvergå vi nu till att redogöra för

De svenska frågor, som i Wien blefvo föremål för underhandling.

1.

De underhandlingar vid kongressen, som närmast rörde Sverige, hade icke sin utgångspunkt i Parisfreden, och resultaten deraf blefvo ej heller synliga i Wienerslutakten. De drefvos all-

[1]) Engeströms apostill den 16 Februari 1815.
[2]) Löwenhielms depesch den 11 Juni.
[3]) Engeströms skrifvelse den 12 Juli.
[4]) Af den 1 November. Kabinettsarkivet.

deles på sidan om de allmänna förhandlingarne och kommo att föras i Wien endast af den anledning, att de furstar och statsmän till hvilka man hade att hänvända sig, för ögonblicket der voro samlade.

Bland de svenska angelägenheter, som i Wien förhandlades, var frågan om svenska Pommern utan jemförelse den vigtigaste. Redan genom sina första instruktioner [1]) hade Löwenhielm fått anvisning, huru han borde förhålla sig, om denna fråga komme på tal. Och man hade starka anledningar att förmoda det så skulle blifva fallet. Man trodde sig nämligen veta, att Preussen önskade förvärfva svenska Pommern för att på ett lämpligt sätt afrunda sitt område i norr, och man fruktade ej utan skäl, att den danske konungens resa till kongressen stode i samband med några hemliga planer att försäkra sig om besittningen af samma land eller annan ersättning för Norge. Preussens uppmärksamhet, liksom de andra stormagternas, blef emellertid under de första månaderna af kongressens samvaro helt och hållet upptagen af tvisten om Sachsen-Polen, så att frågan om Pommern till en början fick dela öfriga frågors öde: att hvila. Det var först i Februari 1815, sedan kongressens hufvudfråga lyckligen blifvit löst, som underhandlingen om Pommern upptogs och började drifvas med ifver.

Under tiden togs emellertid Löwenhielms nit i anspråk för andra ändamål. Af regeringen erhöll han i uppdrag att hos stormagterna söka göra gällande Sveriges fordran på att utfå sin andel af de krigskontributioner, som under det föregående fälttåget af de allierade blifvit utskrifna i de eröfrade länderna [2]). Enligt ett föregående år i Leipzig afslutadt fördrag [3]) egde nämligen Sverige att i förhållande till den truppstyrka, hvarmed det i kriget bidragit, eller 30,000 man, erhålla del af dessa kontributioner. Denna bestämmelse hade emellertid hittils ej haft åsyftad verkan. Nu skulle Löwenhielm påminna om fullgörande af det gifna löftet. Då Sverige deltagit i att bära krigets börda, vore det ock i sin ordning att det finge del af segerns frukter.

Upprepade gånger [4]) gjorde han i sådant syfte framställningar hos Rysslands, Österrikes och Preussens ministrar, men

---

[1]) Jfr Bil. N:o 1 och N:o 2.

[2]) Engeströms skrifvelse den 7 Oktober 1814.

[3]) Den 21 Oktober 1813, art. XIV. D'Angeberg, 60 o. f.

[4]) Den 3 November och ytterligare den 3 December 1814. Löwenhielms depesch sistnämnda dag.

utan påföljd. Löwenhielm klagade, att Ryssland och Preussen tagit Napoleons exempel att i veckor, ja månader låta en vänskaplig magt vänta på svar. Detta var så mycket mer besynnerligt som kejsar Alexander på det mest bestämda sätt lofvat bifalla Sveriges anhållan. Men från hans statskansler, grefve Nesselrode, som ofta gick andra vägar än sin herre, liksom från Hardenberg, hördes ej ett ord till svar. Metternich hjelpte sig som vanligt med ett löfte; han försäkrade, att om de andra stormagterna gåfve sitt bifall, så vore också Österrikes gifvet. Af kejsar Alexander, med hvilken Löwenhielm umgicks på förtrolig fot, fick han emellertid det rådet att gifva sig till tåls och ej drifva denna finansiela angelägenhet för starkt, medan magterna voro upptagna af de stora frågorna [1]).

Först sedan dessa voro afgjorda och nära ett halft år efter sin första framställning fick Löwenhielm från Hardenberg mottaga ett officielt svar, der denne erkände Sveriges rätt att erhålla sin andel af kontributionerna i de under kriget eröfrade och för de allierades räkning förvaltade länderna [2]). Dermed tycktes denna fråga i sjelfva verket vara afgjord, då kejsar Alexander redan förut gifvit sitt samtycke och Metternich gjort Österrikes svar beroende af de andra stormagternas. Underhandlingen om nämnda medels utbekommande fortsattes dock ännu långt efter kongressens slut i Berlin [3]).

Sveriges rätt i detta afseende var visserligen oförtydbar, och hela saken gälde endast en mindre betydande summa [4]), men det visade sig förbundet med många svårigheter att genomdrifva ett anspråk, som grundade sig på redan fullgjorda förpligtelser och hvars tillfredsställande ej vidare var förknippadt med stormagternas intressen.

2.

En annan omständighet, som ej var förutsedd i Löwenhielms instruktioner, men som under de första månaderna af kongressens samvaro kom att lifligt sysselsätta hans uppmärksamhet, var den

[1]) Löwenhielms depescher den 21 December 1814 och den 25 Januari 1815.
[2]) Löwenhielms depesch den 12 April.
[3]) Instruktion för Dehn den 31 Juli. Kabinettsarkivet.
[4]) Sverige gjorde anspråk på andel ($^1/_{17}$) dels i den summa de tyska staterna sammanskjutit i och för kriget, 17 mill. gulden, dels ock i de i Frankrike och Belgien af de allierade utskrifna krigskontributioner, 25 mill. fcs.

afsatta svenska konungafamiljens försök att i Wien under en eller annan form göra sina anspråk gällande.

Gustaf IV Adolf hade väl efter sin afsättning betett sig altför besynnerligt för att vidare kunna påräkna magternas deltagande. Han vistades vid denna tid dels i Schweiz och dels i Triest, helt och hållet upptagen af sin fantastiska plan att i spetsen för ett sällskap äfventyrare, som han kallade »de svarta riddarne», företaga en vallfärd till den heliga grafven [1]). Då detta företag i följd af sultanens vägran att bevilja de nya korsfararne pass och kanske ännu mer i följd af penningeförlägenhet blef om intet, fann han sig vid Napoleons återkomst oförhindrad att hos den engelska regeringen begära Elba, som då blifvit ledigt, äfvensom tillåtelse att begifva sig till Wellingtons högqvarter i Belgien för att deltaga i krigsrörelserna, framställningar, som den engelska ministern i Schweiz, M:r Canning, var nog artig att lofva meddela sin regering, ehuru han ej gaf någon förhoppning om deras bifallande [2]).

Kunde altså sympatierna för den afsatte konungen i följd af hans eget sätt att uppträda ej vara särdeles starka, så hyste deremot många af legitimitetsgrundsatsens anhängare ett lifligt intresse för hans son, den unge prins Gustaf. Redan kort efter sin ankomst till Wien hade Löwenhielm hört omtalas, att några åtgärder påtänktes till dennes förmån; men både Nesselrode och Castlereagh förnekade att så vore fallet [3]). Något senare erfor han dock genom kejsar Alexander sjelf, det man föreslagit honom att slita tvisten om staden Krakau, som denna tid var ett mål för så många olika önskningar, genom att upplåta den åt prins Gustaf såsom ersättning för hans mistade arfsrätt till svenska kronan. Men detta förslag gillades ej af kejsaren, som i stället önskade skaffa prinsen ett tyskt furstendöme. Han ville dock ej taga något vidare steg i denna rigtning utan att ha erhållit del af den svenska regeringens tankar [4]), och denna visade sig ingalunda benägen för kejsarens plan att i Tyskland skaffa prins Gustaf ersättning. Ville kejsaren göra detta i något hörn af sitt eget stora rike, så hade man ej något deremot, endast det skedde så långt från Sveriges gränser som möjligt. I Tyskland

[1]) Löwenhielms depesch den 15 Februari 1815.
[2]) Baron Stjerneld till Engeström den 18 Maj 1815. Kgl. Biblioteket.
[3]) Löwenhielms depesch den 19 Oktober 1814.
[4]) Löwenhielms depesch den 30 November 1815.

åter läte sig sådant ej göra utan att kränka andras rättsanspråk, och dem vore det ju kongressens uppgift att skydda [1]). Efter dessa meddelanden höll kejsaren ej vidare på sitt förslag utan lät det falla.

Från ett alldeles oväntadt håll bragtes emellertid prins Gustafs sak ånyo på tal. I Wien infann sig i slutet af år 1814 den engelske amiralen Sidney Smith, känd som en djerf sjöhjelte, men tillika som en äfventyrlig partigängare. Den egentliga afsigten med hans resa var att i mensklighetens namn söka verka för slafveriets afskaffande, en human fråga, som från förhandlingarna i Paris blifvit hänskjuten till kongressen, och vidare att förmå magterna samtycka till det företag mot barbareskerna, som han planerat och hvarigenom han ville göra slut på det för handeln högst besvärande sjöröfveriet i Medelhafvet. Men amiralen, som i allt ville uppträda som de betrycktas riddare, hade derjemte åtagit sig en beskickning af helt annan art. På uppdrag af den afsatte Gustaf Adolf ville han bringa prins Gustafs anspråk inför kongressen [2]).

Sidney Smith, som en gång följt Gustaf III i hans finska krig och der vid konungens sida med utmärkelse deltagit i slaget vid Svensksund, hyste nemligen en varm tillgifvenhet för det gustavianska konungahuset och såg nu med ömmande hjerta dess motgångar. I hopp att kunna uträtta något för den olycklige prinsen hade han lofvat att till stormagternas ministrar framlemna en deklaration af den afsatte konungen, hvari denne under förnyande af sin egen afsägelse förklarade, att han aldrig afstått sin sons anspråk, men uttryckte sin förhoppning, att prinsen, då han nått myndiga år, skulle uttala sig på ett sätt, som vore värdigt honom sjelf, hans fader och det svenska folket. Denna deklaration [3]) var utfärdad i November 1814, utan uppgifven dag eller ort, och undertecknad af Gustaf Adolf såsom hertig af Holstein-Eutin.

Stormagternas ministrar, som i det ögonblick, då deklarationen till dem öfverlemnades, voro som lifligast upptagna af den polskt-sachsiska tvisten, fäste vid deklarationen intet afseende. Lord Castlereagh meddelade den åt Löwenhielm under förklaring, att Sidney Smith hos sina landsmän gick och gälde som en god

[1]) Engeströms skrifvelse den 5 Januari 1815.
[2]) Jfr Schinkels minnen, IX, 421.
[3]) Tryckt hos D'Angeberg, 476.

sjöman, men i politiken som »ett slags dåre»[1]). Måhända hade deklarationen vid en senare tidpunkt kunnat tagas i öfvervägande eller åtminstone från stormagternas sida föranleda ett svar; men amiralens oförsigtighet att personligen öfverlemna den till kejsar Alexander afgjorde med ens dess öde. Kejsaren afvisade nemligen på det bestämdaste hans framställning, och för Löwenhielm, som oroad af ryktet om amiralens audiens, begärt företräde hos kejsaren, redogjorde denne ej blott i detalj för sitt samtal med amiralen, utan afgaf derjemte de varmaste försäkringar om sin vänskap för Karl Johan. Kejsaren och hela Europa stode till honom i förbindelser, som aldrig kunde förgätas. Han gaf Löwenhielm sitt ord på att denna sak skulle afstanna[2]). Och dervid blef det. Frågan om prins Gustafs anspråk hördes ej vidare af vid kongressen.

I de tyska tidningarne förekommo dock fortfarande uttalanden till hans förmån. Särskildt lästes i »Hamburgerkorrespondenten» flera artiklar, som på det högsta retade de svenska myndigheterna, emedan de ej utan skäl ansågos utgå från det badiska hofvet[3]). Regeringen hemma, som tagit Sidney Smiths försök i Wien temligen lätt, gjorde sig mycket omak för att få dessa artiklar vederlagda och tvinga hofvet i Carlsruhe att lemna upprättelse. Löwenhielm fick gång på gång mottaga befallning att hos den badiska ministern i Wien göra framställningar i sådan rigtning[4]). Man hotade att, om dessa försök ej upphörde, indraga den pension, som blifvit det afsatta konungahuset beviljad, en åtgärd, hvarom riksdagens fyra stånd enhälligt gjorde anhållan hos konungen[5]). Ja, då regeringen ej var nöjd med den förklaring, som den badiske ministern afgaf, gick hon slutligen ända derhän att förmå kejsar Alexander att i egenskap af

---

[1]) Löwenhielms depesch den 24 December 1814.

[2]) Löwenhielms depesch den 18 Januari 1815, delvis tryckt i öfversättning i Schinkels minnen, VIII, 276 o. f.

[3]) »I Carlsruhe finnes någon som har en klåda att bringa förre konungens son på verldstheatern på ett sätt som gör mycket ondt. Jag läser nu i ögonblicket i Hamburger-Avisen en artikel, som säger att prins Gustaf af Sverige aflagt sin trosbekännelse på svenska. Detta tvingar till en dementi af titeln prins af Sverige, som icke torde blifva badiska hofvet angenäm». Engeström till Löwenhielm den 6 Januari

[4]) Engeströms skrifvelse den 7 och 17 Januari, den 24 Februari och den 3 Mars.

[5]) Det var isynnerhet den i Hamburgerkorrespondenten den 10 Februari 1815 införda, af Sidney Smith på kongressen öfverlemnade deklarationen, som föranledde detta riksdagens beslut. Engeströms skrifvelse den 7 Mars.

prinsens förmyndare förena sina föreställningar hos det badiska hofvet med Sveriges [1]), hvarefter dessa stämplingar upphörde.

Illa planlagda och än sämre utförda kunde de olika försöken att bringa prins Gustaf i allmänhetens åtanke synas föga fruktansvärda. Men vid en tidpunkt, då legitimiteten var dagens lösen voro de ej utan all utsigt till framgång. Då bourbonerna restaurerades i Frankrike, i Spanien, i Neapel, huset Oranien i Holland, då med ett ord alla andra under revolutionskrigen störtade konungahus återinsattes i sina rättigheter, hvarför skulle huset Holstein-Gottorp i Sverige ensamt tillbakavisas? Då magterna ej fördrogo Napoleon på Frankrikes tron och Murat på Neapels, hvarföre lemnade de Bernadottes ställning som svensk tronföljare oantastad? Sådana betraktelser lågo nära till hands. De framstäldes också, särskildt inom den franska pressen, och kunde ej undgå Karl Johans uppmärksamhet [2]).

Trots all yttre likhet var det dock en grundväsentlig skilnad mellan Napoleons och Murats ställning å ena sidan, Bernadottes å den andra. De båda förre hade med våld inkräktat sina troner; den senare åter var korad genom folkets fria val. Det var likväl mindre denna vigtiga omständighet, det var mindre den höga tanke man hyste om Bernadottes personliga öfverlägsenhet eller den tacksamhet man var honom skyldig för de stora tjenster han gjort Europa, som förmådde kongressen att med afseende på Sverige och dess nyvalde kronprins göra ett undantag från legitimitetsgrundsatsen. Det var fastmer det kraftiga stöd kejsar Alexander vid alla tillfällen gaf Karl Johans sak, som gjorde att ingen röst på allvar vågade höja sig för att sätta dennes ställning i fråga. I annat fall skulle försök att göra om tronföljden i Sverige ej uteblifvit i Wien. Nu kände hela Europa genom kejsarens öppna uttalanden hans orubbliga tillgifvenhet för den svenske kronprinsen, och denne blef derför af alla de furstar, som under revolutionstiden blifvit upphöjda, den ende, som lemnades i oqvald besittning af sin värdighet. Karl Johan erkände också den förbindelse, hvari han stod till

[1]) Jfr Löwenhielms not den 22 Mars 1815 och Nesselrodes den 26 April s. å., i öfversättning tryckta i Schinkels minnen, VIII, 377 o. f.

[2]) Kronprinsen var också särdeles försigtig i sitt förhållande både till Napoleon och Murat. Mot den förre ville han ej biträda någon våldsam förklaring, sedan han för andra gången kommit till magten. Den senares anspråk ville han på kongressen understödja, och Löwenhielm anbefaldes flera gånger att närma sig Murats minister i Wien. Engeströms skrifvelser den 16 Februari och den 14 Mars 1815.

Alexander i detta afseende, då han kallade kejsarens vänskap en af de säkraste rättstitlarne till sin krona [1]).

3.

Kejsar Alexanders i ord och handling ofta ådagalagda vänskap för Karl Johan kom under kongressen i flera afseenden Sverige till godo. Vi ha sett, huru den föranledde magterna att respektera det svenska folkets val af tronföljare. Den bidrog, och mera än något annat, att framkalla en lycklig lösning af den vigtiga frågan om svenska Pommern.

Underhandlingen i denna fråga hade, såsom ofvan antydt, sin utgångspunkt i Kielfreden. Sverige hade der förbundit sig att mot erhållande af Norge till Danmark afstå svenska Pommern och Rügen. Men efter upproret i Norge, som med vapen i hand måst kufvas, förklarade den svenska regeringen, det hennes förbindelse att utlemna Pommern, hvilken vore åtagen under förutsättning af ett fredligt förvärfvande af Norge, hade upphört. Åtminstone fordrade hon att först hållas skadeslös för kostnaderna af det norska fälttåget. Denna sin ståndpunkt i frågan hade regeringen redan vid fredsunderhandlingarne i Paris gifvit tillkänna [2]) och hon fasthöll densamma i Wien.

Då Danmark bestämdt vägrade att erkänna Sveriges anspråk på skadeersättning för det sista kriget, var man å svenska sidan sinnad att mot bekommande af nämnda ersättning öfverlåta svenska Pommern åt Preussen, som högeligen åstundade denna besittning för att stärka sin ställning i norr. Löwenhielm underrättades altså om regeringens tankar i detta afseende och bemyndigades att om tillfälle gåfves, med furst Hardenberg träda i underhandling härom. Han skulle framför allt hålla på, att det var till Sverige och ej till Danmark som Preussen hade att hänvända sig, om det ville förvärfva Pommern, samt afvisa hvarje försök, som från magternas sida kunde göras, att draga denna fråga under kongressens pröfning. Utan sammanhang med Parisfreden och de europeiska angelägenheterna i öfrigt, hörde den alls icke dit. Den ersättningssumma, som för Pommern skulle erläggas, borde ej sättas lägre än 10 à 12 millioner rdr. Men som Sverige i och med Pommerns afträdande förlorade sitt fotfäste på kontinenten, så skulle Löwenhielm hos

[1]) Karl Johan till kejsar Alexander den 21 Februari 1815.
[2]) Baron Wetterstedts not till de fyra stormagterna den 29 Maj 1814.

magterna derjemte söka utverka, att Sverige för sina i kriget mot Napoleon visade tjenster blefve belönadt med protektoratet öfver Lübeck [1]). Detta skulle blifva af stor nytta både för Sveriges och för stadens handel; det skulle med afseende å samfärdseln med fastlandet medföra samma fördelar som besittningen af Pommern utan att orsaka samma utgifter för försvarsverket.

Regeringens önskan att erhålla skyddsrätten öfver Lübeck hade Löwenhielm mycket svårt att komma fram med. Han framkastade i ett samtal med kejsar Alexander detta förslag. Men då kejsaren trodde, att det skulle väcka starkt motstånd ej blott från den gamla rikssstadens utan äfven från öfriga tyska staters sida [2]), fick saken förfalla. Underhandlingen med Preussen angående Pommern tycktes ock till en början blifva om intet. Löwenhielm, som endast samtalsvis sökte erfara de olika ministrarnes tänkesätt i frågan, ansåg nämligen det bästa för Sverige i denna angelägenhet vara att vinna tid. Han erhöll också regeringens föreskrift att, som man vore i färd med att på annan väg träffa öfverenskommelse med Preussen, intet vidare steg i denna fråga skulle tagas i Wien [3]). Preussens uppmärksamhet var dessutom under de första månaderna helt och hållet fängslad af tvisten om Sachsen-Polen.

Ehuru alltså den svenska regeringen förutsett, att frågan om Pommern lätt kunde komma att väckas vid kongressen, önskade hon, af fruktan för andra magters inblandning, att draga underhandlingen i denna fråga till annan ort. Danmarks ränker och Sveriges behof af kejsar Alexanders kraftiga bistånd för att motarbeta dessa skulle dock till slut göra nödvändigt, att frågan om Pommern i Wien upptogs och der afgjordes.

Danmark, hvars konung Fredrik VI, med sina ministrar, grefvarne Bernstorff och baron Rosencrantz, sjelf begifvit sig till Wien för att bättre kunna öfvervaka sina intressen, sökte nämligen i motsats till Sverige att på allt sätt få frågan om Pommern dragen under kongressens domvärjo. Det klagade högt öfver att Sverige undandroge sig uppfyllandet af Kielfredens bestämmelser. Sedan föreningen med Norge var lyckligen genomförd [4]) och af magterna helsad med bifall, tycktes det mål, som

[1]) Jfr Regeringens instruktion för Löwenhielm. Bil. N:o 1 och N:o 2.

[2]) Löwenhielms depesch den 16 Januari 1815.

[3]) Engeströms skrifvelse den 10 November 1814.

[4]) Nesselrode och Castlereagh hade vid underrättelsen härom genast till Löwenhielm framfört sina lyckönskningar. Löwenhielms depesch den 9 Nov. 1814.

för Sveriges del genom Kielfreden åsyftats, vara tryggadt. Det var i sanning tid på att Danmark å sin sida yrkade på iakttagandet af sina rättsanspråk, och för att göra dessa gällande anhöll Fredrik VI vid kongressen om stormagternas bistånd[1]). Dessa vore väl, då denna framställning gjordes, altför upptagna af sina egna angelägenheter för att kunna lyssna dertill. Men sedan de stora frågorna fått sin lösning, skulle det visa sig att stormagternas sympatier vore på Danmarks och icke på Sveriges sida. Ett steg, hvartill det engelska sändebudet på grund af Danmarks klagomål lät förmå sig, blef närmaste anledningen, att underhandlingen om Pommern drogs till Wien.

Lord Castlereagh, som gerna antog den oegennyttiga rolen af medlare, fann nemligen, att Sverige fått tillräcklig ersättning för sina uppoffringar genom föreningen med Norge, medan Danmark nu var den lidande. I slutet af Januari 1815, då tvisten om Sachsen-Polen började komma på det klara, skref han derföre ett bref till den engelske gesandten i Stockholm m:r Thornton, och anbefalde denne att hos Karl Johan göra en framställning till Danmarks förmån. Detta steg hemlighöll han för Löwenhielm och yttrade endast i sina samtal med denne i fråga om Pommern, det han fruktade, att den danske konungens anspråk skulle föranleda mycket trassel[2]). Löwenhielm hade också näppeligen upptäckt denna intrig, om ej Castlereagh kort derefter rest hem till parlamentet och vid kongressen efterträdts af hertigen af Wellington, som, mera krigare än statsman, genom sin oförsigtighet blottade förhållandet. Då Löwenhielm fick reda på saken, blef han naturligtvis högst uppbragt och förebrådde de engelska ministrarne deras sätt att gå till väga. Han såg deri ej blott ett bevis på misstroende mot honom sjelf, utan också ett försök att undandraga Sverige det kraftiga stöd man visste det ega hos kejsar Alexander, om saken behandlades i Wien[3]).

Thorntons framställning till Karl Johan misslyckades fullkomligt. Kronprinsen förklarade, att Sverige utan ersättning för krigskostnaderna aldrig skulle afstå från Pommern. Han sade sig dessutom af Englands vänskap haft skäl att vänta ett

---

[1]) Grefvarne Bernstorffs not till de fem stormagterna den 19 November 1814. Tryckt hos D'Angeberg, 449 o. f.

[2]) Löwenhielms apostill den 1 Februari 1815.

[3]) Löwenhielms depescher den 18 och 27 Februari 1815.

annat uppförande mot Sverige. Thornton hänvisades till grefve Engeström, och inför denne försäkrade han, att England ej velat taga ett officielt steg i frågan, utan endast vädja till kronprinsens godhet och ädla tänkesätt. Det var tydligt, att man ville förekomma, det Danmark, som nyss lidit en så kännbar förlust i Norge, skulle altför mycket försvagas. Thornton slöt sitt samtal med Engeström med de orden: »*N'écrasez pas les Danois*»[1]).

Det hörde emellertid ej till den engelska statskonstens vanor att uppgifva en sak, som hon en gång åtagit sig. Då försöket i Stockholm ej ledde till önskad påföljd, blefvo ansträngningarne att uträtta något till Danmarks förmån så mycket starkare i Wien. Löwenhielm fann Wellington visserligen rättfram och välvillig, men bunden af Castlereaghs instruktioner. Han höll envist på att, sedan Sverige åstadkommit föreningen med Norge, lika mycket om detta skett först efter ett nytt, kostsamt krig, vore Danmarks rätt att erhålla Pommern obestridbar. De allierade magterna hade förut, under det norska upproret, förenat sig i framställningar till Sveriges förmån; de skulle nu uppträda på Danmarks sida för att tillförsäkra detsamma dess rätt i enlighet med Kielfreden.

Löwenhielm protesterade lifligt mot magternas befogenhet att sålunda upphäfva sig till domare öfver Sverige i fråga om Pommern. Ville de magter, som garanterat Kielfreden, erbjuda sin bemedling i frågan, så vore det billigt. Men de steg, som de allierade i egenskap af stormagter toge för att tvinga Sverige, sade sig Löwenhielm aldrig skola erkänna. Framför allt nekade han, att Frankrike, som stod utom Kielfreden, egde någon som helst rätt att inblanda sig i denna fråga. Han erinrade dessutom om de tjenster Sverige under de föregående åren gjort de allierades sak och sökte, efter de anvisningar han fick mottaga hemifrån [2]), leda i bevis, att den danska regeringen varit delaktig i det norska upproret, hvadan Danmarks rätt att bekomma Pommern vore förverkad. Men allt förgäfves. Både Österrike, hvars kejsare var personlig vän med Fredrik VI, och Preussen, som på sådan väg hoppades lättare förvärfva Pommern,

---

[1]) Engeströms skrifvelse den 16 Februari 1815.

[2]) Man påstod bland annat, att danska regeringen användt de 400,000 rdr, som i enlighet med Kielfreden blifvit utbetalade af Sverige, till att understödja prins Kristians uppror samt att hon, ehuru förgäfves, sökt förmå två franska generaler, Damme och Allemand att taga befälet i Norge. Engeströms skrifvelser den 1 och 15 Mars 1815.

stälde sig på Danmarks sida. Hela kongressen syntes benägen att erkänna rättmätigheten af dess klagomål, sedan det i England funnit en mägtig förespråkare. Till och med kejsar Alexander och de franska ministrarne, som Löwenhielm på kejsarens råd närmat sig för att draga på sin sida, voro mer eller mindre påverkade af Englands åskådningssätt i frågan [1]).

Danmark visste också att skickligt begagna sig af omständigheterna. Då Napoleon vände tillbaka från Elba och magterna med stor ifver rustade sig till kampen emot honom, hastade den danska konungen, såsom nämndt, att erbjuda 20,000 man åt de allierade, men förklarade tillika, att dessa trupper ej kunde erhållas, förr än han från Sveriges sida kände sig tryggad med afseende å Kielfredens fullgörande. Härigenom sammanväfdes frågan om Pommern på ett för Sverige högst menligt sätt med frågan om deltagandet i striden mot Napoleon. Löwenhielm, som först måste inhemta regeringens tankar i detta afseende, var nemligen ej i stånd att genast ställa ett lika lockande anbud emot Danmarks. Och då de allierade önskade snart bekomma de utlofvade danska trupperna, fann den engelska ministern i denna sakernas ställning en anledning att tvinga Sverige till eftergift i fråga om Pommern. Dröjde Sverige att för egen del sluta sig till de förbundne, så skulle det åtminstone ej få hindra Danmark i dess goda afsigter. Han föreslog derför, att de fem stormagterna i en gemensam not skulle uppmana Sverige att fullgöra Kielfredens bestämmelser, särskildt i afseende på Pommerns utlemnande [2]).

Af kejsar Alexander erfor Löwenhielm den fara som hotade. En dylik officiel tvångsåtgärd från stormagternas sida skulle naturligen för Sverige medfört nödvändigheten att rätta sig efter deras önskningar. Han rigtade derföre alla sina ansträngningar på att förekomma densamma och tog för detta ändamål sin tillflykt till kejsar Alexander. Denne åhörde som vanligt med mycken beredvillighet de framställningar, som gjordes till honom i Karl Johans namn; men han var å andra sidan bunden af hänsyn till de allierade, som ständigt förebrådde honom hans partiskhet för Sverige. Kejsarens egna ministrar delade dessutom Englands åsigter i frågan, och det var endast med största svårighet Löwenhielm lyckades förmå honom till löftet att tills

[1]) Löwenhielms depescher den 2 och 4 Mars 1815.
[2]) Löwenhielms apostill den 29 Mars 1815.

vidare undvika att skrifva under den gemensamma noten mot Sverige eller, om man altför hårdt ansatte honom, gifva en särskild not i ämnet [1]).

På detta sätt kunde emellertid Löwenhielm veckor igenom uppehålla den af England föreslagna och af flere magter redan undertecknade noten. Lord Clancarty, som efter Wellingtons afresa till krigsskådeplatsen öfvertagit ledningen af den engelska politiken i Wien, sökte visserligen i de fem stormagternas råd upprepade gånger att få den utfärdad [2]). Han förklarade, att England ej kunde taga ett officielt steg tillbaka; han antydde till och med, att England genom att innehålla utbetalandet af den million pund sterling det lofvat för Guadeloupe hade ett verksamt medel att inverka på Sverige. Men alla hans försök i denna rigtning strandade mot de betänkligheter och dröjsmål, som förorsakades af Ryssland, hvilket som vanligt drog Preussen med sig. Den gemensamma noten fördröjdes sålunda, och hela företaget utmynnade slutligen i en särskild skrifvelse från Clancarty till Löwenhielm, en skrifvelse, som dock förlorade sin udd, då den ej var undertecknad af de öfriga stormagterna [3]).

Genom kejsar Alexanders mägtiga bistånd blef det altsa möjligt att småningom afvända ett steg, hvarigenom hela kongressen skulle ha framstått förenad till Danmarks förmån gent emot Sverige [4]). För att emellertid förebygga all vidare inblandning från stormagternas sida i fråga om Pommern, sökte Löwenhielm att under kejsar Alexanders bemedling inleda en underhandling med Preussen i denna fråga. Han ville derigenom visa, att Sverige under vissa vilkor ej var obenäget att afträda Pommern, men att det tillika bestämdt fasthöll sina ersättningsanspråk. Komme en sådan underhandling till stånd, så kunde man väl vara af olika meningar om ersättningens belopp, men Sveriges rätt att erhålla sådan vore i och med detsamma erkänd. Löwenhielm utvecklade altså i flere samtal med kejsar Alexander och med grefve Capodistria, som af kejsaren blifvit beordrad att öfverlägga med honom i detta ämne, alla de skäl, som borde

[1]) Löwenhielms depescher den 4 och 5 April 1815.
[2]) D'Angeberg, 1083 och 1120.
[3]) Löwenhielms apostill den 27 April 1815.
[4]) Det är lätt att förstå, att Löwenhielm under sådana omständigheter omöjligen kunde afslå den begäran kejsaren just vid denna tid till honom framstälde, att underteckna en ny förklaring mot Napoleon. Jfr ofvan sid. 100.

förmå Ryssland att öfvertaga ett sådant medlarekall, på samma gång han sökte öfvertyga furst Hardenberg, att Pommern lättare kunde erhållas genom en öfverenskommelse med Sverige än med Danmark. Om ersättningens belopp skulle man nog blifva ense, blott underhandlingen kommit i gång [1]).

Sålunda gafs i början af April 1815 från svensk sida uppslaget till en underhandling i Wien emellan Sverige och Preussen angående Pommern. Den plan Löwenhielm uppgjort var visserligen väl lämpad efter dåvarande förhållanden, men den var djerf, ty den stod i strid med regeringens senast gifna föreskrifter, att han ej vidare borde befatta sig med denna fråga, utan endast på allt sätt söka förebygga att den vid kongressen komme på tal. Löwenhielm hade väl ock näppeligen vågat taga detta steg, om han ej vid samma tid i Wien upptäckt en annan svensk underhandlare, en herr Dehn, som af Karl Johan blifvit utsänd för att i hemlighet försäkra sig om Preussens tankar i fråga om Pommern.

Dehn [2]) hade redan en längre tid vistats i Wien och börjat inlåta sig i förhandlingar med furst Hardenberg, då han i följd af den gemensamma not, hvarmed stormagterna hotade göra all vidare underhandling om Pommern från svensk sida omöjlig, närmade sig Löwenhielm. Denne iakttog i förstone gent emot honom en viss försigtighet och hade naturligen, då han ej egde någon officiel karakter, helt och hållet kunnat ignorera honom. Men sedan Löwenhielm öfvertygat sig om att Dehn egde Karl Johans fulla förtroende och genom honom erfarit kronprinsens verkliga afsigter med Pommern, ansåg han sig bäst tillgodose fosterlandets intressen genom att förena sina ansträngningar med Dehns för att med anlitande af kejsar Alexanders välvilja söka åstadkomma en i möjligaste mån fördelaktig uppgörelse. Härigenom utsatte sig Löwenhielm visserligen för obehaget att handla mot sina instruktioner, men i ett sådant sätt att gå till väga såg han enda medlet att på en gång afklippa Danmarks ränker och bevara åt Sverige dess anspråk på ersättning. Hans kloka handlingssätt i detta afseende vann ock i sinom tid erkännande af regeringen, som visade sin ifver att få frågan af-

---

1) Löwenhielms apostill N:o 2 den 5 April 1815.

2) Sigismond Jean Baptiste Dehn var en f. d. bankir i Altona med vidsträckta relationer och stor finansiel erfarenhet. Han hade vetat vinna Karl Johans förtroende och erhöll af honom ofta vigtiga ekonomiska uppdrag.

gjord genom att äfven på en annan väg träda i förbindelse med Preussen [1]).

Vid de förhandlingar, som sålunda i Wien inleddes med Preussen i fråga om Pommern, lades till grund dels de meddelanden Löwenhielm under den föregående tiden från regeringen mottagit i ämnet dels ock de instruktioner Dehn af kronprinsen erhållit. Löwenhielm uppstälde som ledande grundsats, att Preussen skulle godtgöra Sverige dess ersättningsanspråk och dessutom åtaga sig att tillfredsställa Danmark, så att det ej kunde framställa några vidare fordringar på grund af Kielfreden [2]). Sjelf skötte Löwenhielm den politiska, Dehn åter den finansiela sidan af saken, men gemensamt öfverenskommo de om de vigtigaste åtgärderna. Grefve Rasumovskij fick af kejsar Alexander i uppdrag att vara medlare, och å den preussiska sidan uppträdde furst Hardenberg och baron Humboldt som kommissarier.

Underhandlingen tycktes i början gå trögt, då Hardenberg helst ville uppskjuta densamma, tills kriget mot Napoleon vore slutadt. Han påstod, att Preussens krafter för ögonblicket vore för hårdt anlitade för att bära en så stor pekuniär uppoffring, som förvärfvandet af Pommern kräfde. Han fann också de af Dehn uppgjorda beräkningarna altför dryga. Preussen hade dessutom ej ännu af Hannover hunnit tillbyta sig Lauenburg, som det ville lemna Danmark i utbyte mot Pommern. Löwenhielm invände häremot, att Sverige ej begärde att genast utbekomma den fordrade ersättningssumman och att Danmark, som hittills gjort svårigheter, nog snart skulle blifva medgörligare då det märkte det kraftiga stöd Sverige i denna fråga egde hos kejsar Alexander. Han eggade statskanslerns inbillning genom hoppet att inom ett par månader se den preussiska flaggan vaja från Stralsunds murar, ett resultat, som endast kunde uppnås genom tillmötesgående mot Sverige, som faktiskt hade Pommern i sina händer [3]).

Gingo förhandlingarna om Pommern i början långsamt, så togo de snart en så mycket raskare fart i följd af kongressens annalkande slut. Det af Hardenberg föreslagna uppskofvet, som af Löwenhielm misstänktes endast vara ett försök att få

---

[1]) Till Berlin afsändes nemligen general Camps med uppdrag att underhandla om Pommern och Löwenhielm uppmanades att korrespondera med honom i frågan. Engeströms skrifvelse den 20 Maj 1815.

[2]) Löwenhielms depesch den 22 April 1815.

[3]) Löwenhielms depesch den 27 April 1815.

billigare vilkor, var ej heller behagligt för Danmark. Sedan England misslyckats i sitt försök att förena kongressens magter mot Sverige och sålunda tvinga detta att helt och hållet afstå sina anspråk på Pommern, ansåg Danmark rådligast att af sina utsigter rädda hvad räddas kunde genom en öfverenskommelse med Preussen. Det kom snart till den öfvertygelsen, att kejsar Alexander var orubblig i sin föresats att stödja Sveriges sak [1], och visade sig derför beredvilligare än förut att lyssna till de framstälda förslagen. Äfven de svenska underhandlarne som fruktade att efter kejsar Alexanders nära förestående afresa ej kunna uppträda med samma kraft, läto jemka med sig i sina fordringar [2], och kejsaren sjelf sökte underlätta uppgörelsen genom att efterskänka den skuld, hvari Sverige sedan fördraget i Åbo 1812 häftade till Ryssland, eller $1^1/_2$ million rubel. Denna afskrifning var visserligen enligt kejsarens egna ord att betrakta som »ett vedermäle af hans personliga vänskap för den svenske kronprinsen» och berodde på en särskild öfverenskommelse [3], som låg alldeles på sidan om underhandlingen med Preussen. Men då kejsaren önskade, att en half million deraf skulle räknas som afdrag på den ersättningssumma Sverige borde erhålla för Pommern, ansåg sig Löwenhielm ej kunna motsätta sig hans önskan, hvadan nämnda ersättning bestämdes till $3^1/_2$ i stället för 4 millioner rdr preussisk courant.

Sedan man sålunda var öfverens i hufvudsaken, syntes ingenting vidare kunna uppehålla underhandlingens gång. Fördragets närmare bestämmelser voro uppsatta och allt färdigt att undertecknas den 7 Juni 1815. Några dagar förut hade Harden-

[1] Den danske konungen lät genom baron Rosencrantz till kejsar Alexander öfverlemna ett memorandum, deri han klagade öfver Sveriges uppförande och anhöll om kejsarens bistånd. Men denne svarade med att råda honom söka en vänlig öfverenskommelse med Sverige. Först sedan Danmark undanröjt de hinder, som hittills mött för Kielfredens verkställande, kunde kejsaren som garant af denna fred uträtta något till Danmarks förmån. Löwenhielms apostill den 6 Maj 1815.

[2] Man hade visserligen från svenska sidan börjat med att begära 10 millioner rdr pr. cour. för Pommern, men Dehn var enligt sina instruktioner berättigad att sänka sina fordringar ända till $5^1/_2$ million, hvaraf endast 4 behöfde intagas i det öppna fördraget. I ett memorial angående Sveriges fordringar, som Löwenhielm den 15 Maj öfverlemnade till kejsaren för att tillställas Hardenberg, begärdes också i det öppna fördraget endast 4 millioner. Löwenhielms depescher den 10 och 16 Maj 1815.

[3] Afslutad den 15 Maj 1815 (jfr Bil. N:o 5) af Löwenhielms broder, grefve Gustaf Löwenhielm, som för att träffa en uppgörelse angående nämnda rubellån på en särskild beskickning blifvit afsänd till kejsaren. Instruktion för grefve G. Löwenhielm den 31 Januari 1815. Kabinettsarkivet.

berg enligt öfverenskommelse slutit sitt fördrag med Danmark [1]), hvaruti detta mot hertigdömet Lauenburg och 2 millioner rdr pr. cour. afstått sina anspråk på svenska Pommern åt Preussen. Han var nu redo att skrifva under med Sverige. Löwenhielm å sin sida var ock villig att godkänna fördraget sådant det förelåg. Då uppstodo i sista stund formela betänkligheter, som hotade att göra det hela om intet.

Löwenhielm fordrade nemligen, att Preussen hos Danmark skulle utverka en akt, hvarigenom detta gent emot Sverige afsade sig alla de anspråk på Pommern, som på grund af Kielfreden kunde framställas. Detta stod i full öfverensstämmelse med den grundsats Löwenhielm från början uppstält för underhandlingen, nemligen att Sverige, först sedan det vore betäckt från alla vidare anspråk från Danmarks sida, skulle afträda Pommern. Rättmätigheten af denna fordran erkändes också både af Hardenberg och den ryske medlaren, furst Rasumovskij. Det var här i sjelfva verket endast fråga om en formel bekräftelse af den afträdelse utaf anspråken på Pommern Danmark redan gjort i fördraget med Preussen, och afsigten dermed var uppenbarligen endast att för framtiden förebygga all vidare anledning till tvist om detta land. Den danska fullmägtigen, grefve Kristian Bernstorff, gjorde emellertid en mängd svårigherer. Han vore ej bemyndigad att träda i någon underhandling med Sverige; han fordrade, om en förbindelse skulle afgifvas, en dylik från Löwenhielms sida och vidare att akten ej skulle offentliggöras. Genom Hardenbergs och Rasumovskijs fasta uppträdande tvangs han likväl snart att gifva efter i hufvudsaken, och den äskade afsägelseakten från Danmarks sida, likasom en dylik från Sveriges, intogs i en hemlig artikel af fördraget. Den svenske och danske konungens ömsesidiga bekräftelser härå skulle utvexlas i Berlin genom Preussens försorg, ett ytterligare bevis för den ängsliga noggranhet, hvarmed Danmark vid denna underhandling, liksom under hela tiden i Wien, sökte undvika hvarje direkt beröring med Sverige [2]).

Grefve Bernstorffs invändningar tjenade altså endast till att visa Danmarks dåliga lynne gent emot Sverige. Af vida farligare art voro de betänkligheter, som just då fördraget skulle undertecknas hos grefve Rasumovskij, framkommo från den

[1]) Den 4 Juni 1815. Tryckt hos D'Angeberg, 1338.
[2]) Löwenhielms depesch den 7 Juni 1815. Bil. N:o 5.

preussiska sidan. Då nemligen Löwenhielm, som af sin regering ännu ej erhållit någon formlig fullmagt för denna underhandling [1]), ville lemna sin underskrift endast under formen »sub spe rati», förklarade baron Humboldt hela öfverenskommelsen i så fall värdelös; Preussen kunde nöja sig med det fördrag om Pommern, som slutits med Danmark. Då äfven den ryske medlaren vägrade sätta sitt namn under en ofullständig handling, råkade Löwenhielm i en ytterst svår belägenhet. En ytterligare tvekan skulle emellertid endast blottat hans brist på fullmagt och dermed omintetgjort frukten af hela underhandlingen. Han beslöt sig altså för att underteckna som vanligt utan den begärda inskränkningen. Derjemte afgaf han dock en särskild förklaring att endast under förutsättning, att den ytterligare konvention, som närmare borde bestämma om vilkoren och sättet för den betingade ersättningssummans utgörande vunne konungens godkännande kunde han svara för att Pommern i utlofvad ordning blefve öfverlemnadt. Genom en dylik förklaring angående sjelfva hjertpunkten af förslaget ansåg han sig ha förbehållit regeringen lika fria händer att förkasta detsamma, som om han endast undertecknat »sub spe rati» [2]). Steget var djerft, då han hade underhandlat mera på basen af en annans instruktioner än sina egna och nu undertecknade utan fullmagt, men han tog det, ledd såsom mången gång tillförene under sin vistelse i Wien af den fasta öfvertygelsen, att fosterlandets väl borde vara den ensamt afgörande synpunkten för hans handlingssätt, då han saknade bestämda föreskrifter hemifrån.

Sålunda åstadkoms efter hvarjehanda svårigheter fördraget med Preussen den 7 Juni 1815 [3]), hvarigenom vigtiga finansiela fördelar tillskyndades Sverige. Utom den deri bestämda ersättningssnmman $3^1/_2$ millioner rdr pr. cour., åtog sig Preussen att betala, hvad som ännu återstod af den summa Sverige enligt Kielfreden skulle erlägga till Danmark, eller 600,000 rdr sv. b:ko [4]). I nära samband med fördraget ställdes äfven den afskrifning af Sveriges skuld till Ryssland, som kejsar Alexander sam-

---

[1]) Han hade endast blifvit bemyndigad att i Wien förbereda underhandling angående Pommern och tillsvidare taga de anbud. som från Preussens sida gjordes: »sub spe rati.» Engeströms skrifvelse den 18 April 1815.

[2]) Löwenhielms depesch den 9 Juni 1815.

[3]) Tryckt hos D'Angeberg, 1853 o. f.

[4]) Konungen af Sverige förband sig deremot att ersätta dem, som erhållit donationer af de pommerska domängodsen, så att dessa kunde afträdas åt Preussen. Art. VI.

tidigt beviljade. En annan, ej mindre vigtig fördel var, att Danmark tvangs att formligen afstå alla de anspråk, som kunde grundas på den dittils högst ofullständigt verkstälda Kielfreden, hvilken först genom fördraget med Preussen kan anses ha vunnit sin fulla bekräftelse.

Mot dessa fördelar afstod Sverige till Preussen sina anspråk på svenska Pommern med Stralsunds fästning och ön Rügen, anspråk, som dock voro tvifvel underkastade och som endast voro berättigade i den mån det norska upproret kunde anses ha rubbat Kielfredens bestämmelser. Då altså besittningsrätten till landet var minst sagdt tvistig, måste det betraktas som ett särdeles lyckligt resultat af den förda underhandlingen, att Sverige för afsägelsen af så beskaffade anspråk kunde betinga sig en betydlig ersättning [1]). En vigtig omständighet härvid var, att Sverige ännu ej lemnat Pommern ur sina händer och att Preussen var särdeles angeläget att komma i snar besittning deraf. Det fick derför dyrt betala landet genom en dubbel öfverenskommelse, både med den stat, som enligt den allmänna meningen hade de bästa anspråken derpå, och den, som var innehafvare deraf [2]).

Fördraget mellan Sverige och Preussen skulle ytterligare bekräftas derigenom, att Ryssland och England inbjödos att biträda detsamma [3]). Grefve Rasumovskij undertecknade genast såsom ombud för kejsaren; och lord Clancarty, som betygade sin glädje att se tvisten om Pommern afslutad, om också på ett helt annat sätt än det han sträfvat för, lofvade att genom en särskild kurir söka inhemta sin regerings bifall. Ett försök, som gjordes att få fördraget intaget i kongressens slutakt för att gifva detsamma större helgd afvisades deremot på det bestämdaste af Löwenhielm [4]), som enligt regeringens föreskrift

---

[1]) Den svenska regeringen, som offentligen uppträdde med höga ersättningsanspråk på Pommern, var också i hemlighet beredd på att få nedpruta dem högst betydligt. General Camps, som af regeringen utsändes till Berlin för att, om Preussen dertill vore benäget, der afsluta den i Wien inledda underhandlingen, var nemligen bemyndigad att sänka anspråken för Pommern ända till 2 millioner rdr pr. cour. förutom en ersättningssumma åt de pommerska donatärerna. Han egde till och med att, med eller utan ersättning, afstå Sveriges återköpsrätt till Wismar, om detta kunde lätta underhandlingen. Camps instruktion den 21 Maj 1815. Kabinettsarkivet.

[2]) Löwenhielm uttalar sin öfvertygelse att Preussen betalat Pommern långt mer än detta någonsin kan rendera och att Sverige aldrig dragit en inkomst deraf, som kunde motsvara räntan af det nu erhållna kapitalet.

[3]) Art. XVII.

[4]) Jfr Bil. N:o 5.

strängt höll på att frågan om Pommern vore en enskild angelägenhet mellan kronorna Sverige och Preussen, den stormagterna ej egde blanda sig uti.

Genom fördraget den 7 Juni var emellertid endast beloppet af den summa Preussen för Pommern borde erlägga bestämd. De närmare vilkoren för dess utgörande skulle blifva föremål för en särskild öfverenskommelse, och borde de utaf de båda konungarne för detta ändamål utsedde kommissarier oförtöfvadt sammanträda i Berlin [1]. Dehn, som var bäst hemmastadd i i dessa frågor, fick af Löwenhielm en provisorisk fullmagt härtill, ett val, som också stadfästes af regeringen. Han sändes sålunda först till Berlin, der han afslöt en konvention angående sättet för betalningen af de $3^1/_2$ millioner Preussen skulle erlägga för Pommern [2], och sedan till Paris, der Fredrik Wilhelm till följd af kriget mot Napoleon då vistades. Här utvexlades den 16 September 1815 ratifikationerna både af fördraget i Wien och konventionen i Berlin [3]. I November gick derefter utlemnandet af Pommern för sig [4], men om utbekommandet af ersättningssumman fördes sedermera af Dehn i Berlin årslånga underhandlingar, som först 1823 kommo till slutlig uppgörelse [5].

Vid sidan af kongressens förhandlingar hade altså i Wien flere för Sverige vigtiga frågor blifvit afgjorda. Der aftråddes den sista svenska besittningen på Tysklands jord, ett förhållande, som jemte den samtidigt genomförda föreningen med Norge i väsentlig mån bidrog att göra vårt läge insulärt. Der afböjdes försöken att göra den afsatta gustavianska konungafamiljens anspråk gällande och den nya, folkvalda dynastien vann Europas erkännande. Der träffades ock flere för vårt land förmånliga finansiella bestämmelser.

Spörja vi till slut efter anledningen till den lyckliga utgången af Sveriges sträfvanden i Wien, så är den att söka

[1] Art. V.

[2] Summan skulle betalas dels kontant, dels genom obligationer och dels i manufakturvaror. Konventionen med Preussen den 4 Juli 1815. Kabinettsarkivet.

[3] Löwenhielms depesch, Paris den 18 September 1815.

[4] Konventionen i Stralsund den 24 November 1815 mellan general Boije och Ingersleben.

[5] Liqvidationskonventionen i Berlin den 11 Juni 1873. Kabinettsarkivet.

väsentligen i tvenne omständigheter: grefve Löwenhielms statskloka uppträdande och det kraftiga stöd kejsar Alexander på grund af sin trofasta vänskap med Karl Johan alltid visade sig villig att gifva åt Sveriges sak.

Bilagor.

N:o 1. Regeringens instruktion för grefve Löwenhielm.

Stockholm le 21 Sept. 1814.

§ 1.

Le Roi ayant promis à S. M. l'Empereur d'Autriche et à S. M. le Roi de Prusse ses bons offices pour Leur obtenir des indemnisations au Congrés qui va régler définitivement les déstinées du continent; S. M. veut que le Comte de Löwenhielm, en qualité de son Plénipotentiaire, veille aux interêts de ces deux souverains, dans le sens des traités qu'Elle a conclus avec Eux. Les articles de ces traités qui doivent régler la conduite du Comte de Löwenhielm, se trouvent ci joint en copie.

§ 2.

La Poméranie suèdoise fut cédée au Roi de Danemarc, comme une indemnisation pour la perte de la Norvège. A la suite d'une guerre, où le pays de Holstein fut conquis, le Roi de Danemarc aurait dû se contenter de rentrer en possession de ses provinces perdues, mais Msgr. le Prince Royal, par déference pour ses alliés, ayant pris la résolution de terminer aussitôt que possible les differends avec le Danemarc, pour pouvoir se porter sur le Rhin, S. A. R. accorda à S. M. Danoise les conditions les plus avantageuses, espérant toujours de la loyanté de ce Monarque que la Norvège serait immédiatement remise à la Suède. Elle s'est malheureusement vue trompée dans cet espoir et la Suède a été forcée de prendre toutes les mesures pour s'assurer par une guerre de la possession de ce pays. Le traité de Kiel n'étant point rempli par rapport à la Norvège, l'obligation du Roi de céder la Pomeranie à S. M. Danoise a cessé.

Désirant d'entretenir la meilleure harmonie avec Ses alliés en Allemagne, et supposant que la Poméranie Suèdoise pourrait servir d'arrondissement à la Prusse, le Roi n'est pas éloigné de s'entendre avec S. M. Prussienne sur un objet, d'une si grande importance, mais comme la Suède a besoin d'un débouché en Allemagne pour ses productions, et qu'elle n'a rien obtenu pour la part active qu'elle a prise au succés des armes alliées dans la guerre qui vient de finir, le Roi désire que le Comte de Löwenhielm tâche d'obtenir en faveur de la couronne de Suède le protectorat de la ville de Lubec.

S. M. envisage cette concession comme un moyen d'étendre le commerce de son pays pour le bien mutuel de la Suède et de la ville de Lubec et n'entend point diminuer les priviléges ni attenter en rien à sa liberté dont jouissait la ville de Lubec, avant l'entré des troupes françaises et S. M. espère que ses alliés lui procureront un avantage qui n'est réellement utile qu'a son commerce.

§ 3.

Quoique le Roi soit persuadé que les alliés, ayant pris les armes pour faire revivre la justice en Europe, sont déterminés à la maintenir dans un moment ou il est question d'un arrangement qui doit former la base de la tranquilité génerale, il se peut cependant que par le choc des differents intérêts, les états faibles risquent de devenir victimes du pouvoir. Il serait agréable au Roi que le Comte de Löwenhielm put dans des cas pareils intervenir en leur faveur, par des insinuations sages et des répresentations moderées, ainsi que le demande sa qualité de Plénipotentiaire d'un Souverain, qui désire le bien, mais qui ne se trouve pas à même de prendre une part active aux négociations destinées à operer de si grands changemens.

Le Comte de Löwenhielm doit donc avec la perspicacité qui lui est propre tâcher de decouvrir et de distinguer les puissances qui pourraient désirer l'intervention de la Suède pour soutenir leur intérêt. Après avoir acqui cette connaissance il doit saisir l'occasion la plus favorable pour donner des esperances aux cours intéressés sur l'intervention de la Suède et reclamer par reciprocité la leur pour l'obtention à la Suède du protectorat de Lubec.

N:o 2. D:o i chiffer.

Stockholm le 21 Sept. 1814.

Le Roi de Danemarc n'ayant pas rempli les obligations qu'il s'était imposées par le traité de Kiel, il ne peut avoir aucun droit de prétendre que le Roi de son côté observe des engagemens pris au cas que la Norvège eut été rendue à la Suède. S. M. se trouve même dans le cas de pouvoir réclamer la somme de 400 mille Rdr. déjà payée au Roi de Danemarc. Ce Souverain doit se contenter d'avoir regagné les provinces que le sort des armes lui avait enlevées.

La Poméranie Suédoise reste par conséquent à la Suède, et s'il est question de procurer cet arrondissement à la Prusse, c'est par un arrangement avec la Suède et non pas avec le Danemarc que ce but peut-être atteint. La Prusse parait désirer un pareil arrangement et le C:te de Löwenhielm est autorisé à traiter cette affaire avec le Pr. de Hardenberg.

Celui-ci a proposé une fois pour l'acquisition de la Poméranie dix millions de Rdrs de Prusse. Cependant comme l'Etat retire annuellement de cette province un revenu net de 80,000 Rdrs *pour les domaines non compris les dotations et les impositions ordinaires et extra-ordinaires*[1]) il parait juste que la somme soit portée au moins à douze millions de la même monnaie.

Il faut espérer que nos alliés ne mettront aucun obstacle à un pareil arrangement. L'Empereur de Russie est trop ami de la Suède pour ne pas l'appuyer, et l'affaire est avantageuse à la Prusse, en faveur de laquelle il parait que l'Empereur s'interesse.

La bonne harmonie entre la Suède et l'Angleterre est en ce moment-ci plus affermie que jamais. Le Comte de Löwenhjelm tâchera d'entretenir la meilleure intelligence avec la mission Anglaise. La Cour de St. James désire l'acquisition de la Belgique pour la Hollande. Le C:te de Löwenhielm témoignera aux missions d'Angleterre et d'Hollande le désir du Roi que cette acquisition se fasse. Il est à présumer que l'Empereur de Russie n'y soit pas contraire; mais si cela était le cas, le C:te de Löwenhjelm évitera de se prononcer publiquement à çe sujet; l'intention du Roi étant de ne pas séparer Ses interêts de ceux de la Russie sur le continent.

Il parait certain que l'Autriche et l'Angleterre sont intimement liés, et il est à éspérer qu'aucune brouillerie n'existe entre ces puissances et la Russie.

Le Roi se confie au discernement du C:te de Löwenhjelm dans tout ce qui regarde cet objet important. Il est possible qu'il puisse trouver l'occasion de se rendre utile par des moyens d'accomodement. Le Roi le verrait avec d'autant plus de plaisir que l'intérêt du commerce de la Suède et les liaisons contractées avec l'Angleterre font souhaiter à S. M. *de ne point avoir de démêlés avec le Gouvernement Britannique.*

Le commerce de la Prusse dans la Baltique, se trouvant très exposé au cas d'une rupture avec la Suède, il n'est guères probable que S. M. Prussienne, dont les sentimens généreux sont d'ailleurs trop connus voulut

---

[1]) De kursiverade orden utmärka Karl Johans egenhändiga rättelser eller tillägg i konceptet.

se permettre d'envahir la Pomeranie Suèdoise. Si le Ministère prussien juge cependant à propos de prendre un ton menaçant il est du devoir du C:te de Löwenhjelm de montrer la plus grande fermeté. Le Roi ne manquerait pas de faire usage de tous les moyens que lui fournit sa marine aussitôt que le Roi de Prusse, oubliant ce qu'il doit à la Suède, voudrait porter atteinte à la bonne harmonie entre les deux pays.

N:o 3. Skrifvelse från gr. Engeström till gr. Löwenhielm.

Stockholm le 5 Mai 1815.

Ce que j'ai craint est malheureusement arrivé. Vous avez signé. Vous devez concevoir l'embarras où Vous nous avez jetté. Il serait toujours grand, mais il l'est naturellement plus durant la Diête. Le Roi est assurement maitre de faire ce que bon Lui semble en fait de politique, toutefois en observant les formalités prescrites par la constitution. Le Chef d'un païs libre doit aussi, s'il est sage, ménager l'opinion pour pouvoir la modifier. La première declaration a paru violente, mais on ne s'y est arrêté que fort peu puisqu'il n'était question que d'établir un principe general contre l'invasion de Bonaparte, mais celle-ci étant une declaration de guerre on demandra aussitôt qu'elle paraîtra dans les gazettes, est ce que le Roi a demandé l'opinion de son conseil avant que de l'avoir faite? Ce n'est, M:r le Comte, qu'en Vous désavouant qu'on peut répondre à cette question. Le Roi d'Angleterre quelque puissant qu'il soit a des ménagemens pour le Parlement qui ne pardonne pas une seule déviation des formalités. Trouvez-Vous que le Roi de Suède n'a pas le même devoir que le Roi d'Angleterre et les Etats de Suède les mêmes droits que le Parlement?

Vous auriez bien fait d'envoyer une copie de la déclaration en question. Nous l'attendons avec impatience et inquiétude.

N:o 4. Skrifvelse från gr. Engeström till gr. Löwenhielm.

Stockholm le 9 Mai 1815.

Les dépêches du [2 et du 5 de ce mois] vous ont fait connaître la manière dont Sa Majesté envisagerait les propositions tendantes à faire une guerre à la France, dans le projet de renverser le Gouvernement actuel.

La déclaration du 13 Mars que Vous avez signée et qui a reçu la sanction du Roi, a paru à S. M. renfermer tout ce que Ses alliés pouvaient raisonnablement exiger d'Elle. Cette déclaration fut rédigée au moment où Napoléon débarqua en France et à une époque où il était tout simple qu'on présumat à Vienne que le peuple français et l'armée repousserait Napoléon, mais son arrivée à Paris, l'accueil qu'il a reçu pendant sa route, *enfin* l'indépendance dont chaque état doit jouir, sont des motifs assez puissants et des raisons assez solides pour déterminer le Roi et son conseil à connaître, avant de prendre aucun engagement ultérieur, les avantages qui peuvent résulter pour les deux Royaumes, d'une état de guerre avec la nation française sans provocation aucune de sa part. En nous prononçant de suite, n'est-ce pas nous mettre dans la dépendance de ces mêmes puissances et abandonner, sans réservation quelconque le droit inaliénable qu'a tout Gouvernement représentatif d'exiger une négociation préalable, avant de prendre aucun engagement qui lie la nation d'une manière à l'exposer, par une trop grande précipitation, à éprouver d'un côté de grandes pertes, et d'un autre à ne rien obtenir même en cas d'une réussite complette?

Au reste notre état financier demande que le Roi connaisse les subsides qui doivent être accordés à la Suède et quelle est la puissance qui doit les lui payer, car, M:r le Comte, Vous êtes sans doute loin de croire que les états généraux du Royaume assemblés dans ce moment pour couvrir les dépenses de la dernière guerre, puissent être disposés à ouvrir au Roi un crédit de dix ou douze millions de Rixd. pour en commencer une nouvelle. Ces raisonnemens si naturels et si justes se présentent d'abord à la pensée de tout homme qui connaît la Suède et son intérieur, qui sait combien le suèdois est jaloux de sa liberté et pointilleux sur cette matière. Ainsi, si d'un côté il ne faut pas affaiblir par d'injustes défiances nos rapports avec les Gouvernemens dont nous désirons conserver l'amitié, d'un autre côté nous devons respecter nos loix constitutionelles, et regarder comme une obligation de ne point effaroucher les deux peuples de notre péninsule en nous jetant légèrement et sans conditions dans un état de guerre qui prononce sur le fond de cette question, sans avoir préalablement discuté les intérêts de la Suède et de la Norvège. Il ne s'agit donc, M:r le Comte, que de replacer les choses dans leur état primitif et partir du traité de Paris qui a terminé la guerre et mis fin à la coalition contre la France.

S'il s'agît aujourd'hui de former une nouvelle confédération, il faut établir impartiellement les principaux motifs de la guerre et discuter sur le besoin, qu'a telle ou telle autre puissance, de la faire, et sur les raisons que peuvent avoir les autres pour ne pas y prendre part. Les puissances limitrophes ont peut-être un interêt direct, et nous sommes loin de blâmer les précautions que ces mêmes puissances ont cru devoir prendre: mais la Suède est si éloignée des rives du Rhin et des Alpes réthiennes et maritimes, que sa position semble lui prescrire de voir venir les propositions qu'on lui fera et de ne point se presser de s'engager. La mauvaise foi du Gouvernement Danois, l'inexécution du traité de Kiel par ce Gouvernement, les sophismes qu'il a employés pour se faire remettre la Poméranie, l'appui qu'il a trouvé dans Milord Castlereagh et M:r de Metternich; appui qui attaque les principes de la morale, de la justice, de la bonne foi des gouvernements et des promesses écrites: tous ces motifs plaident assez hautement la cause de la Suède et l'autorisent à réclamer l'exécution de promesses anciennes avant de s'exposer aux chances d'une nouvelle guerre qui pourrait ne pas être aussi heureuse que la dernière.

Le Roi veut donc, M:r le Comte que Vous évitiez de placer la Suède en état de guerre contre aucune puissance que ce soit et le Roi Vous ordonne de lui faire connaître les conditions tant priliminaires qu'éventuelles qu'on propose à la Suède, si l'on désire qu'elle rentre en lieu.

Le Roi déplore vivement les malheurs prêts à peser sur l'Europe et S. M. ne saurait voir, sans un sentiment profond et douloureux, ce nouveau choc qui va mettre en jeu toutes les passions et réveiller tant d'intérêts froissés.

N:o 5. Depesch från gr. Löwenhielm till gr. Engeström.

Vienne le 7 Juin 1815.

Les négociations relatives à la Poméranie sont enfin terminées, après bien de peines et bien de craindres de les voir rompre.

Ci-joint j'ai l'honneur de transmettre à Votre Excellence le Traité signé en ce jour par moi sub spe rati, avec toutes ses pièces additionnelles.

Il me reste à détailler à Votre Excellence la marche que cette négociation a eue en dernier lieu.

L'Empereur Alexandre, voulant faciliter la négociation, m'avait fait proposer par le Prince de Rasoumoffsky, de rabattre un demi-million de

ce que la Suède exigeait de la Prusse, au moyen de quoi l'Empereur voulait céder la dette de la Suède. — J'y consentis, quoiqu'une Convention signée le 15 Mai entre mon frère et le Comte de Nesselrode, eût déjà éteint cette dette; mais pour ne pas perdre le fruit de cette Convention, qui avait affecté à ce payement les contributions duës à la Suède par la Russie et par l'Autriche, je désirais que l'Empereur, en cédant sa prétention sur la Suède, voulût alors fixer l'époque du payement des 777,904 Francs qu'il nous doit, et se charger également de la dette de l'Autriche, en nous en tenant compte, chose d'autant plus facile que l'Empereur de son côté doit à cette Puissance plusieurs millions et qu'il pouvait lui donner notre créance sur Elle en payement.

Cette prétention, également juste et simple, ne fut pas bien comprise par le Plénipotentiaire Russe, qui ne sachant pas l'expliquer à l'Empereur, mit ce Souverain dans l'idée que j'avais élevé de nouvelles prétentions sur la Russie.

Averti par le Prince de Rasoumoffsky lui-même, que l'Empereur en avait été mécontent, je fus dans la nécessité d'en éclairer Sa Majesté par une lettre directe avec un exposé simple de la question.

Le lendemain le Plénipotentiaire Russe consentit à fixer les termes du payement de la dette de la Russie d'après la teneur de la dernière Convention signée par mon frère avec le Comte de Nesselrode.

Dès lors rien ne devait plus arrêter la marche des négociations; mais la Prusse voulait, avant de terminer avec la Suède, avoir signé avec le Dannemarc. Il fallut donc attendre que cette affaire fut réglée et ce traité ne fut signé que d'hier.

Il restait alors à régler les relations nouvelles de la Suède avec le Dannemarc par suite de la modification que ces arrangemens avaient apportés au traité de Kiel.

Quoique la Prusse eût accepté pour base de nos négociations l'obligation de satisfaire le Dannemarc sur toutes ses pretentions au sujet de la Poméranie, il me semblait que l'intérêt et la sûreté de la Suède exigeaient un acte formel du Dannemarc par lequel cette Puissance renonçât à toutes ses prétentions.

J'avais en conséquence communiqué au Prince de Hardenberg un projet de traité entre la Suède et le Dannemarc; mais le Plénipotentiaire Danois déclara, qu'il n'avait l'autorisation de signer aucun traité avec la Suède et ne voulût entrer en aucune négociation directe avec le Plénipotentiaire Suèdois sur ce sujet.

Ayant de mon côté représenté au Prince de Hardenberg et au Prince de Rasoumoffsky le droit de la Suède d'être mise à couvert de toutes les prétentions que le Dannemarc pouvait former par la suite, en dépit de son traité avec la Prusse, ces Ministres d'Etat en firent de fortes répré-sentations au Comte de Bernstorff, qui finalement se décida à donner une déclaration qui devrait en remplir l'objet, et qui désira que j'en donnasse une pareille à la décharge du Dannemarc.

Jaloux d'écarter tout ce qui pouvait arrêter ou compromettre la marche d'une négociation aussi essentielle et aussi utile à la Suède que celle dont il s'agit, je me prêtai au désir du Comte de Bernstorff. Je lui fis communiquer par le canal du Prince de Hardenberg un projet de déclaration mutuelle et qui après quelques objections de part et d'autre fut arrêté; mais le Comte de Bernstorff refusa l'article qui impose l'obligation de ratifier les déclarations de part et d'autre. Le Comte de Bernstorff de concert avec le Baron de Humboldt, chargée de la part de la Prusse de négocier avec lui, prétendit qu'il suffisait d'insérer ces déclarations dans les Traités de la Prusse avec la Suède et avec le Dannemarc, et que de cette manière, comme ces traités seraient ratifiés, les déclarations le seraient en même tems.

Je ne pus accepter ce mode, qui privait la Suède Elle-même de l'acte de la ratification pour le placer, dans un acte contracté entre deux Puissances étrangères et qui le cas échéant d'une discussion future sur

cet objet, mettrait la Suède dans la nécessité d'aller chercher cette garantie, si nécessaire, dans les archives d'une autre puissance, qui alors pourrait elle-même avoir des motifs de ne pas s'y prêter.

J'insistai en conséquence sur la nécessité que le Comte de Bernstorff acceptât l'obligation d'échanger à Berlin par le canal du Ministère Prussien et simultanément avec l'échange des autres ratifications nécessaires au Traité avec la Prusse, celle des déclarations réciproques du Dannemarc et de la Suède.

Après bien des peines le Prince de Hardenberg parvint à faire entendre raison au Comte de Bernstorff sur cette affaire, et ce dernier s'engagea à signer la déclaration telle qu'elle est en ce moment mais sur la minute rédigée avec la Prusse il mit la clause: approuvé dans la supposition que la ratification n'aura pas de publicité.

Il me fut en conséquence proposé par la Prusse de n'insérer dans le Traité, que les deux déclarations, sans l'article final relatif à leur ratification, et que cette insertion se ferait dans un article séparé et secret.

Pour ne pas arrêter plus longtems le terme final de toute cette négociation, je me prêtai à cette modification, sous la condition que l'acte signé par le Comte de Bernstorff, et qui me serait remis, contint l'article nécessaire de la ratification. J'y vis d'autant moins de risque, que si jamais le Dannemarc donne à la Suède le besoin de se réclamer de cette déclaration, la Suède ayant et l'acte même et la ratification du Souverain, rien ne saurait empêcher alors de les produire au grand jour.

Votre Exellence verra sans doute combien, dans toutes ces prétentions le Comte de Bernstorff a temoigné un sentiment de vanité puérile et une inimitié qui ne devrait pas subsister entre deux nations aussi voisines et qui devraient bien au contraire adopter désormais des sentimens plus nobles et plus élévés, ce dont la Suède a bien certainement donné l'exemple. J'ignore si le Comte de Bernstorff a été soumis à des instructions rigoureuses de sa Cour pour en agir ainsi, ou s'il faut l'attribuer aux opinions personelles du Comte de Bernstorff, qui prétendait, il y a quelques semaines, que le Dannemarc était en état de guerre avec la Suède.

En attendant le Comte de Bernstorff a dû, quant au fond, se prêter à tout ce que j'ai exigé de lui, et la résistance impuissante qu'il a faite, de même que la mauvaise volonté qu'il a témoigné, ne tournent qu'à son désavantage. Bien loin de lui donner lieu à nourir de pareils sentimens, j'ai invité le Prince de Rasoumoffsky à lui proposer de s'aboucher directement avec moi, sur nos intérêts communs et j'ai témoigné qu'il me paraissait également utile et honorable aux deux nations de ne plus se témoigner aucune malveillance pour des évènemens que rien ne saurait désormais changer. Le Prince de Rasoumoffsky lui en parla le jour même, mais le Comte de Bernstorff se refusa à toute entrevue avec moi au sujet des affaires actuëllement en négociation.

Ci-joint j'ai l'honneur de transmettre à Votre Exellence le plein pouvoir que pro forma j'ai crû devoir donner à M:r Dehn, pour conclure la convention particulière au sujet du mode des payemens que la Prusse doit effectuer. Afin de hâter autant que possible le moment où la Suède pourra entrer en jouissance de tous les avantages qui lui sont assurés, il a été stipulé, que le Commissaire Suédois se rendrait immédiatement à Berlin pour y regler avec celui de la Prusse tout ce qui tient aux arrangemens pécuniaires du Traité, et j'ai, par cette raison crû bien faire, de mettre M:r Dehn, qui possède toute la confiance de Monseigneur le Prince Royal et qui a été l'intermédiaire, par lequel toute la négociation a été menée, en règle vis-à-vis de la Prusse, en lui fournissant un pleinpouvoir ad hoc. Votre Excellence daignera en même tems remarquer, que cette convention qui fait la base essentielle du Traité, devra de même que celui-ci être préalablement soumise à la ratification du Roi, et qu'ainsi rien n'est omis de ce qui peut tenir à la sûreté des intérêts du Roi.

M:r Dehn m'ayant communiqué ici le projet qu'il avait fait pour cette convention, je lui ai témoigné, qu'il me paraissait très conforme aux in-

térêts du Roi, mais que c'est à lui, qui a reçu les instructions nécessaires avant son départ de Suède, à se régler à cet égard d'après ses propres lumières.

Le zèle avec lequel M:r Dehn a travaillé à avancer cette négociation, la justesse de son esprit et l'étenduë de ses lumières, en matière financielle surtout, me sont un garant, que la Suède retirera tout le fruit possible de cette transaction. L'impossibilité où la Prusse se trouve en ce moment de fournir du numéraire, rend indispensable de lui laisser la faculté d'effectuër les payemens, en partie au moins, en produits de son sol et de son industrie, et je crois que cela peut s'allier à tous égards avec les intérêts de la Suède par l'évaluation des prix y affectés.

Il me reste a présent à entretenir Votre Excellence d'un effort que j'ai fait pour obtenir un avantage en sus des autres conditions stipulées, savoir le rétablissement des Postes Suèdoises à travers les états Danois tel qu'il existait avant la dernière guerre.

Le grand nombre de difficultés qu'a opposées le Comte de Bernstorff à toute espèce de transaction directe avec la Suède, me força de chercher à obtenir cet avantage par la voie de la Prusse comme Puissance acquérante et par celle de la Russie comme Puissance médiatrice. Le Prince de Hardenberg avait en général assuré M:r Dehn dans le cours de la négociation, que, pourvu que je consentisse aux derniers arrangemens proposés, les autres conditions exigées par moi ne souffriraient aucune difficulté. Le Prince de Rasoumoffsky m'avait fait à moi directement la même promesse. Mais lorsqu'enfin je pressai l'un et l'autre de ces Ministres d'Etat de remplir leur promesse à l'égard du rétablissement des Postes Suèdoises, le Prince de Hardenberg me fit déclarer par M:r Dehn, qu'il ne voyait aucun moyen d'y réussir; et le Prince de Rasoumoffsky, auquel je rappellai que l'Empereur son Maitre m'avait promis de donner son auguste intervention pour faire réussir cette affaire, ayant employé tous ses moyens pour décider le Comte de Bernstorff à y consentir, m'annonça, il y a peu de jours, que le Plénipotentiaire Danois lui avait déclaré qu'il n'était muni d'aucun pouvoir pour traiter de cet objet ici.

La lettre confidentielle que le Prince de Rasoumoffsky m'a adressée à ce sujet et que j'ai l'honneur de joindre ici, prouve en attendant, qu'on est fondé de faire de cette matière l'objet d'une nouvelle négociation à Stockholm, sous l'intervention de l'Empereur de Russie qui bien certainement donnera des ordres en conséquence à son Ministre près la Cour de Suède.

Ayant obtenu toutes les conditions essentielles, et ayant réussi, à travers tous les obstacles qui se sont présentés, à amener la transaction de la Poméranie à un terme que je crois très satisfaisant pour la Suède, je n'ai pas crû qu'il fallût exposer de nouveau le sort de cette négociation pour obtenir un avantage partiel, comme celui du retablissement des Postes. Content d'avoir mis cette affaire en état d'être de nouveau entamée et d'avoir prouvé au Dannemarc, que l'Empereur Alexandre désire que la Suède soit satisfaite, j'ai laissé tomber cet objet pour le moment.

En tout ce qui concerne la partie financielle de cette négociation, j'ai suivi les instructions que M:r Dehn m'a déclaré avoir reçues et je l'ai laissé libre d'en traiter directement avec le Chancelier. Je n'ai fait de mon côté que soutenir sa marche, par l'appui que l'Empereur Alexandre a accordé aux intérêts de la Suède en cette occasion. M:r Dehn m'a communiqué toujours le resultat de toutes ses démarches et je suis intimément convaincu, qu'il a été de toute impossibilité de pousser les avantages de la Suède au delà de ce qui a été obtenu.

La Prusse en satisfaisant et le Dannemarc et la Suède, paye évidemment la Poméranie au delà de ce que cette Province peut lui rendre en revenu, et je ne crains pas que la Suède en ait jamais rétiré un bénéfice équivalent à la rente du Capital qu'Elle reçoit en ce moment et encore ce Capital est-il devenu une propriété toute Suèdoise.

L'article par lequel la Forteresse de Stralsund est cedée, avec 200 pièces de Canon et 6 Chaloupes Canonières pour sa défence maritime, est

un de ceux que M:r Dehn m'a assuré être conformes à ses instructions, et qui a beaucoup contribué à faciliter la transaction, par l'idée extraordinairement grande qu'on s'en est faite.

Il en est de même de l'article 4, relatif aux Donations, lequel est également conforme aux instructions données à M:r Dehn.

Dans les articles 8, 9, 10, 12, 13, 14 et 15 j'ai suivi les principes du Traité de Kiel.

J'avais dans mon projet rédigé l'article 3 sur la même base; mais la Prusse ayant beaucoup protesté contre l'existence de la dette inconnuë de la Chambre Royale de Poméranie, j'ai été obligé de me prêter à l'amendement qui y a été ajouté, et qui dans le fond n'oblige la Suède à rien de plus, puisque si cette dette, ou partie, a été transformée en dette Nationale de la Suède, elle a dés lors cessé d'être dette Poméranienne et n'aurait plus été à considèrer comme telle.

Quant aux relations de commerce à maintenir entre la Suède et la Poméranie, j'ai considéré comme un grand avantage de les maintenir sur leur pied actuël pendant l'espace de 25 ans. Cela offrira toujours une base utile au traité de Commerce qui devra probablement être le resultat des nouvelles relations entre la Suède et la Prusse.

Le projet du traité ayant été arrêté avec la Prusse avant l'arrivée des depêches de Votre Excellence du 9 Mai, je n'ai pas pû me servir littéralement de la forme de rédaction indiquée par Votre Excellence; mais j'ai toujours maintenu et obtenu que ce soit la Suède qui cède la Poméranie, sans aucune intervention du Dannemarc, qui n'a fait que donner à la Suède sa décharge de toutes ses prétentions, dans la déclaration de ses Plénipotentiaires.

Le Prince de Hardenberg et le Prince de Rasoumoffsky ont fait auprès de moi une tentative pour insérer ce traité dans le récés général du Congrés, sous prétexte de lui donner une plus grande sanction. Je leur ai repondu, que la Suède n'avait besoin que de celle des Puissances déjà appellées à cette négociation, et que comme l'objet de ce traité n'avait rien de commun avec le traité de Paris, il ne pouvait jamais être soumis au Congrés ou mêlé à ses transactions. J'ai même déclaré, en conséquence, que si on faisait la tentative de la part de la Prusse ou de la Russie de l'insérer dans le récés général, non seulement je ne reconnaitrais pas un tel procédé, mais que dès lors je m'abstiendrais de signer au nom de la Suède le traité général du Congrès. Cette déclaration a eu l'effet désiré et on s'est désisté de cette prétention. J'ai depuis vû M:r de Gentz, redacteur en chef du récés, et je l'ai prévenu de ma décision à cet égard; il m'a assuré que notre traité avec la Prusse n'y serait point inséré.

Le resultat général des avantages que l'Etat retire du Traité avec la Prusse est:

1:o.	3,500,000 Rixdalers Courans de Prusse, évalués en argent de banque de Suède à	4,800,000.
2:o.	La remise de la somme duë encore par la Suède au Dannemarc	600,000.
3:o.	La cession au Roi et à Monseigneur le Prince Royal de la dette de la Suède à la Russie	716,000.
	Somme	6,116,000.

4:o. La faculté de revenir sur l'arrangement des Postes avec le Dannemarc.

5:o. La conservation d'un Commerce libre avec la Poméranie c. d. Suèdoise, pendant 25 ans.

6:o. La décharge complette du Dannemarc de toutes ses prétentions au sujet du traité de Kiel.

Je serai heureux si le Roi, en donnant son auguste ratification à ce traité, daigne y trouver la preuve du zèle qui m'animera toujours pour son service et pour le bien être de ma patrie, qui en est inséparable.

Strödda meddelanden och aktstycken.[1])

Vita Höpkenii.

Uti Sjöholms arkiv förvaras conceptet till den lefnadsbeskrifning, som Riksrådet frih. Anders Johan v. Höpken såsom serafimerriddare hade att enligt ordensreglorna afgifva. Man lärer der icke finna några nya bidrag till den berömda statsmannens biografi, men väl prof på den tankerikedom, som utmärker äfven de mer tillfälliga alstren af hans penna. Man får vid läsningen anledning att lyckönska fäderneslandet till de verkliga framsteg dess historieskrifning gjort sedan Höpkens tid, liksom att beklaga att han sjelf ej följt de franska skribenters mönster som han berömmer. Den korta uppsatsen meddelas här efter en af Hr Baron L. De Geer gjord och Red. meddelad afskrift. Stafningen har något moderniserats.

* *
*

Enligit Ordens Constitutionerne åligger mig at aflemna mitt lefverneslopp, och efter den föreskrift, som finnes ibland handlingarne kan jag göra berättelsen mycket kort och mera interessant för närmaste släckt, än för historien, ehuru jag tror at man aldeles misstagit sig om afsickten, som Ordensreglorne innebära. Jag anmärcker detta för framtiden. Utur enskyltas lefverne bör man kunna sambla och uplysa mycket, hälst som de herrar, som varit prydde med det förnämsta Ordensband, måste hafva varit brukade uti stora ämbeten och vid stora omstendigheter, hvarigenom de hunnit förvärfva sig tillförlåteliga kundskaper, dem efterkommande hafva rättighet att fodra besked före och af deras insickter och förfarenhet att förvänta. Fåfängt inbillar man sig kunna sammanskrifva en god Rikets historia utur allmänna handlingar hvilcka bevisa blott de beslut, som kommit till allmänhetens kundskap, men driffjedern till desse beslut, caracteren af personer som dem utvärckat, ofta osynlige händelser, hvarigenom många evenemens blifvit å väga brackte, och äfven sådana evenemens, som skakat Rikens grundvalar, och förorsakat märckvärdige revolutioner, alt sådant träffas ingenstädes bättre än uti deras minnesböcker, som blifvit brukade uti stora Ämbeten, under så artade ombytelige och sällsamma tider. Uppå denna

[1]) Det strängt anlitade utrymmet i häftet har gjort det nödvändigt att väsentligen förkorta denna afdelning. Red.

grund tyckes ingen historia vara bättre upplyst, än den frantzöska på 200 år, och utom Livier och Taciter med flere af de älsta Rom. Auctores har ingen nation framfödt skickeligare skribenter i detta ämnet än frantzoserne.

Med scribenter af lika värde kunna vy icke särdeles skryta här i Sverige. Våra stora Konungars lefverne och bedrifter måste man söka hos fremmande; och en Abbé Vertot blef anmodat härifrån at författa les revolutions de Suede. Vy leta efter runstenar, men icke efter manuscripter, skrifva dissertationer öfver Eric Menved, och känna icke nogare Gustaf Adolph än som han visar sig uti ordningen af genealogiska taflan öfver K. Wasafamilien. Till denna uselhet tyckes mig tvenne orsaker kunna angifvas: Dels historieskrifvarnes omstendigheter, som hindrat honom at känna sakernas lopp här uti verlden; dels ock att hos de bättre underrättade herrar, som uti stora angelägenheter varit nyttiade, icke gifvit efterdömmen huru en biographie bör ställas att blifva mera värdig för historien än tienlig för torra personalier at häftas vid en likpredikan.

Jag anförer detta i den mening at bevisa at Ordens Constitutionerne, som fodra lefvernesbeskrifningar af Riddarne, syfta derpå at utur enskyltas minnesskrifter göra en sambling för allmän historia och icke för en familieberättelse, hvilcken utom familien kan vara för efterverlden mycket indifferent.

Jag är nu på mitt 70 år, har lefvat under tre särskilta konungahus, Pfalziska, Hessiska, Hollstenska, och tre olika regeringsformar, despotisk, anarchisk och tempererad, sedt olyckeliga krig, uppror uti landet, revolutioner af olika art och följder, små orsaker till stora evenemens, stora anläggningar utan någon värckan, et sparsamt folck, ärligit, troget och som hade fädernesland, et snålt yppigt och corrumperadt folck, färdigt at sälja sig sjelft jemte den jord, som det bebodde; Alt detta at beskrifva af en bättre penna än min, kunde för efterverlden vara nyttigt och långt angelägnare än at jag

År 1712 vore född, at jag ifrån 1730 till 1734 rest utrikes, at min lycka börjat åhr 1738 först som Cancellie Juncker, sedan som Expeditionssecreterare, vidare som Cammarherre, och Hofmarskalck, ändtel. RiksRåd 1746. President uti Cancelliet och Upsala Academiæ Canceller 1752—1760. Afskedad 1761, åter inkallad samma Riksdag, dock utan at afbryta min stillhet under den påstående förvirring, til dess H. K. M. min allernådigste Konung å nyo befalte mig träda till samma ämbete 1773, hvarifrån jag begärte och erhölt et mycket nådigt afsked 1780. Gud välsigne H. K. M. och hela des Kongl. hus till verldenes ände!

Uti min publique caractere och i anseende till Rikets invärtes svaga ställning hade jag för ögonen Paullini tänckesätt, häldre Cauta consilia cum ratione qvam prospera ex casu. Men på mit vapen är mit symbolum: Pro fide, lege, Rege.

St. d. 31 Maji 1781.

Underrättelser.

— Svenska Litteratursällskapet har varit i tillfälle att rikta sina publikationer med en ny upplaga af öfverbibliotekarien Klemmings af bokvänner högt skattade arbete **Ur en Antecknares Samlingar,** hvars första upplaga tillhör den moderna litteraturens rariteter. Mellan denna och den nu fullt afslutade nya upplagan förefinnas åtskilliga skiljaktigheter, bestående dels deri, att tio af de äldre artiklarna nu blifvit af lätt insedda anledningar uteslutna (de rörde »Själens Tröst», P. Svarts Krönika om Gustaf I, Stadga för Hammars treding i Trögden c. 1320, Dalins »grafskrifter» öfver C. C. Taube, Skånska supplikationen 1677, Upsala-missalerna och numismatik), dels ock deri, att många af de öfriga artiklarna blifvit tillökta (och någon gång rättade). Såsom exempel på dem vilja vi här blott framhålla en. Den innehåller en, »af en i händelserna invigd man» lemnad, ganska egendomlig historik om den undertryckta, tredje delen af »Mémoires du Comte de Stedingk». Sedan de två första delarna af detta vigtiga memoir-verk, blifvit i Paris tryckta, önskade deras utgifvare att fortsätta arbetet med ännu en tredje, kanske ock en fjerde del, innehållande bl. a. grefve Carl Lövenhjelms depescher 1812—1814. Besinnar man, att detta var på 1840-talet, torde man mindre undra på att konungen enligt utrikesministern baron Ihres framställning, förbjöd depeschernas offentliggörande, än att utgifvaren, sjelf en statsman, kunde något sådant ifrågasätta. Men — en gång då baron Ihre vistades vid en utrikes badort och krigsministern omhänderhade äfven hans portfölj, förnyade utgifvaren sin framställan med den aldra största framgång. Grefve Carl Lövenhjelms depescher trycktes i mängd hos madame Arthus Bertrand i Paris, naturligtvis författaren ovetande. Hans broder, ministern derstädes, grefve Gustaf Lövenhjelm, fick dock underrättelse härom och följden blef »des lettres assez fortes, qui doivent se trouver conservées au ministère des Aff. Etrangères», samt upplagans konfiskation. »Scripta manent» är ett ordspråk, som med ännu större skäl kan tillämpas på tryckalster. Boken, omfattande vid pass 400 intressanta sidor, finnes så väl i offentlig som enskild ego.

Det var helt visst en lycklig idé af Litteratur-Sällskapet att föranstalta denna nya *upplaga;* en ännu lyckligare hade varit att bjuda på en ny *del,* hvartill den boksynte antecknaren helt visst eger material nog.

— Af anslaget till reseunderstöd och lärda verk har för år 1883 till historiska ändamål beviljats åt Dr H. Hernlund för utgifvande af fortsättningen af arbetet »Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarfvet 1718—1809» 1,200 kr. samt åt Kammarherre C. Silfverstolpe för en andra serie af »Kronologisk förteckning öfver tryckta handlingar rörande Sveriges historia t. o. m. 1718» 1,000 kr.

— Till e. o. professor i allmän historia vid universitet i Helsingfors har utnämts den genom sina arbeten rörande förhandlingarna angående Sveriges deltagande i trettioåriga kriget fördelaktigt kände forskaren, docenten M. G. SCHYBERGSON.

— Den 16 dec. f. å. afled den danska historikern professor FREDERIK SCHIERN vid 62 års ålder. Han har författat ett vidlyftigt etnografiskt arbete, »Europas Folkestammer», hvars första del utkom 1850, dessutom en mängd mindre afhandlingar, som han samlade i fyra band under titeln »Historiska Studier» och »Nyere Historiske Studier». Schiern var länge den ende, som i Danmark hade omfattande insigter i verldshistorien, och hans föreläsningar vid Köpenhamns universitet samlade en stor åhörarkrets. Af naturen helt säkert den bäst begåfvade af Danmarks nyare historici, förstod han att i lika hög grad intressera genom sina stora allmänna synpunkter och sina detaljundersökningar, hvilka framstäldes i ett formfulländadt språk. Man måste beklaga att han icke fick nedlägga sina vidsträckta insigter i nästan alla historiens grenar i större verk och aldrig fullbordade ofvan nämda arbete, som i många fall var vägbrytande. Under de senare åren var hans styrka bruten af långvarig sjuklighet.

— År 1882, hvarunder Danmark förlorade både Paludan-Müller och Schiern, har vid sitt slut medfört en vigtig förändring i dess arkivväsende. Geheimearkivarien, konferensrådet WEGENER, bekant äfven för mer än en generation svenske forskare, som i december uppnådde sitt 80:de år, lemnade sitt ämbete med nämnda månads slut, och till hans efterträdare utsågs A. D. JÖRGENSEN, en af de mest framstående historici af den nitiskt verksamma yngre generationen. Samtidigt ställdes det s. k. »Kongerigets arkiv» under geheimearkivariens öfverstyrelse, och häri torde man få se ett första steg till upprättande af ett verkligt Riksarkiv för Danmark, liksom man har alla anledningar att under den nye chefen motse en rask och tidsenlig utveckling af hela det danska arkivväsendet.

— Af hr VAUPELLS stora monografi öfver den danska rikskansleren grefve GRIFFENFELD (jf. Hist. Tidskr. 1881, s. LXXIX) ha vi fått oss andra delen tillsänd (Kbhvn 1882, 216 + 117 ss.). Den behandlar den yttre politiken åren 1675—76, Griffenfelds hemlif, hans störtande 1676 och hans senare öden. En hvar måste med intresse läsa den detaljerade skildringen af de i sitt slag utomordentliga tilldragelser, som medförde den allsmäktiga ministerns fall, och af den orättfärdiga rättegången emot honom, ehuru den är något nedtyngd genom intagande i texten af en del vidlyftiga aktstycken angående processen; likaså den sista afdelningen om hans fångenskap i Köpenhamn, på det ödsliga Munksholm i de Trondhjemska skären och slutligen i Trondhjem. En väl utförd bild af Munkholm i fototypi åtföljer bandet, liksom en profil af dess torn; äfvenså en bild af Griffenfelds bostad i Köpenhamn. Äfven bilagorna till denna del innehålla aktstycken af intresse: Wrangels rapporter om slaget vid Fehrbellin, de i Danmark uppsnappade depecherna från Ludvig

XIV och Pomponne till den franska ambassadören i Sverige de Fenquières, handlingar angående de holsteinska tvistigheterna m. m.

— Det år 1877 i Köpenhamn stiftade sällskapet för utgifvande af källor till Danmarks Historia har åter utgifvit ett vackert band, Christian IV:s egenhändiga bref åren 1636—1640, genom hrr C. F. Bricka och J. A. Fridericia. Redaktionen är gjord med samma omsorg som förut; en mängd noter upplyser texten och ett godt register afslutar det hela. Utgifvarne synas ha verkstält interpunktionen, de kunde gerna ha gått litet längre i sin redaktion, t. ex. i afs. på bruket af stora bokstäfver. Skrifvelserna beröra visserligen till en stor del löpande ärenden, understundom äro de både i ett och annat afseende mycket kuriösa. Äfven för Sverige sakna de ej intresse, ehuru de icke ha så stort, som man måhända skulle ha väntat. Nästa band kommer säkerligen att i det fallet blifva innehållsrikare.

— Senast utgifna »Report of the deputy keeper of the Public records» i England innehåller bl..a. tvänne rapporter om arkivundersökningar anstälda i Sverige för det engelska Riksarkivets räkning. Rev. W. Dunn Macray, M. A., besökte Sverige sommaren 1881 och fick tillfälle att genomgå handskriftsamlingarna på Skokloster, i Upsala universitetsbibliotek och K. Biblioteket i Stockholm; han har redogjort för de handlingar och handskrifter som i ett eller annat hänseende angå England, engelska personer och förhållanden. Mr W. Bliss, som under vintrarne för engelska Riksarkivets räkning anställer forskningar uti Vatikanen, har under tvänne somrar besökt vårt Riksarkiv för att förteckna de dokument som angå Englands och Sveriges diplomatiska förbindelser och af vigtigare aktstycken taga afskrifter, och har härom afgifvit en första berättelse. Oafsedt enstaka misstag, som förlåtligt nog insmugit sig, äro båda redogörelserna genom sin detaljrikedom äfven utaf värde för oss och vitna om det intresse, hvarmed de båda forskarne egnat sig åt sitt verk.

— »La commission des archives diplomatiques» i Paris har utgifvit en *Inventaire sommaire* öfver en särskild afdelning: »Fonds de France et mémoires divers», samt förbereder till utgifvande en samling af *Instruktioner* till Frankrikes ambassadörer under åren 1648—1789. Första bandet (Österrike), red. af M. Sorel utkommer i Mars. Två band torde komma att utgifvas om året med följande utgifvare: England: Baschet; — Ryssland och Polen: Rambaud; — Preussen: Lavisse; — Spanien: Morel-Fatio; — Skandinaviska länderna: Geffroy; — Holland: Maze; — Turkiet: Girard de Rialle; — Rom: Hanotaux. (Revue Hist.).

— Förf. till den i Historisk Tidskrifts fjerde häfte förlidet år intagna uppsatsen om *Arkivskolor och arkivväsende i Italien*, har anhållit att till densamma få göra ett fullständigande tillägg af följande innehåll:

Sedan ett par månader tillbaka har en central arkivskola verkligen kommit till stånd i Rom genom enskild samverkan af några framstående vetenskapsmän. Om denna nya »Scuola superiore per

gli alunni archivisti e bibliothecarj» har en af dess stiftare, en af Italiens förnämste romanske filologer prof. E. Monaci meddelat de upplysningar, som för det följande ligger till grund.

För inträde i skolan fordras maturitetsexamen (licenza liceale), och skall derföre icke meddelas undervisning i klassiska språk. Deremot äro studierna på medeltidens område afsedda att blifva större än hvad förut i arkivskolorna varit fallet. Efter slutad kurs, som varierar efter elevens förmåga och fallenhet, utdelas ett diplom eller certifikat. Undervisningen meddelas gratis och är fri. Som lärare fungera dels professorer vid universitetet, dels docenter och bland dem nämnas flere af Italiens mest framstående lärde, såsom prof. Monaci sjelf, prof. Levi (paleografi), Manzoni, Italiens nu lefvande främste bibliognost (bibliologi) m. fl.

Ändamålet med skolan, som af regeringen auktoriserats, är att utbilda biblioteks- och arkivtjenstemän. Undervisningen meddelas hufvudsakligen genom praktiska öfningar och omfattar de i sådana skolor vanliga ämnen, paleografi och diplomatik, historia, språkkunskap, bibliologi, rättshistoria, italiensk topografi samt konsthistoria och arkeologi.

Till red. insända böcker:

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri, utg. af Letterstedtska Föreningen, red. af D:r O. Montelius m. fl. 1882, h. 8 o. 1883, h. 1. Sthlm, Norstedt & Söner,

Valda Skrifter af Hans Järta. Utg. af H. Forssell. H. 4, 5. Sthlm, Norstedt & Söner, 1883.

Möller, P. von, Strödda utkast rörande svenska jordbrukets historia. H. 3. Sthlm, Norstedt & Söner, 1882.

Hildebrand, H., Från äldre tider. Kulturvetenskapliga och historiska studier. Sthlm, Norstedt & Söner, 1882.

Sjögren, O., Johan Reinhold Patkul. Historisk karaktersbild. Sthlm, Norstedt & Söner, 1882.

Gödecke, P. A. På Gustaf-Adolfs-festen i Vexiö seminarium d. 6 nov. 1882. Sthlm, 1882.

Rysslands Historia i biografier af N. Kostomarov. Öfvers. af C. Silfverstolpe. Sthlm, Norstedt & Söner. 1882.

Om Noraskog. Äldre och nyare anteckningar, utg. af J. Johansson. II. Tredje häftet. Sthlm, 1882.

Weber, G., Allmän Verldshistoria. Tredje svenska upplagan, öfversedd, tillökt och delvis omarbetad af D:r O. Sjögren. H. 4. Sthlm, A. Bonnier, 1882.

Die Urkunden der grafen de Lagardie in der Univ.-bibliothek zu Dorpat. Herausgegeben von J. Lossius. Dorpat, 1882.

INNEHÅLL.

Historisk Tidskrift utkommer i fyra häften om året, i Februari, April, September och November månader, med omkring 8 ark i hvarje häfte och utdelas kostnadsfritt till Föreningens medlemmar efter den 15 i hvar och en af de nämnda månaderna.

Ledamotsafgiften är 5 kr. om året eller en gång för alla 75 kr.

Nya medlemmar kunna anmäla sig hos Föreningens sekreterare, d:r E. Hildebrand, adr. *Riksarkivet*, *Stockholm*, till hvilken äfven alla meddelanden rörande Tidskriftens innehåll ställas.

För den historiska litteratur, som till Redaktionen insändes, skall redogörelse lemnas.

Boklådspriset i Sverige, Norge och Danmark är 2 kr. för häfte.

De exemplar af Tidskriften, som lemnas i bokhandeln, distribueras af C. E. Fritzes K. Hofbokhandel.

För medlemmar i den Svenska historiska föreningen är tillfälle beredt att inträda i de Danska och Norska historiska föreningarna mot en nedsatt afgift af 2 kr. i hvardera. Afgiften berättigar till erhållande af dessa föreningars årspublikationer. Öfverenskommelsen gäller för Norge från och med 1881; för Danmark åter, för dem som så önska, från och med andra halfåret 1878, då en »Ny Række» af Dansk Historisk Tidskrift börjar, så att för 5 kr. kunna de från hösten 1878 t. o. m. 1880 utgifna häftena erhållas. De, som vilja begagna sig af denna öfverenskommelse, torde anmäla sig hos sekreteraren i den Svenska historiska föreningen.

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND.

3 ÅRGÅNGEN. 1883. HÄFTET 2.

STOCKHOLM, 1883. KONGL. BOKTRYCKERIET.

Med detta häfte följer: *Sv. Hist. Föreningens årssammankomst den 24 Februari 1883.*

Nya medlemmar i Svenska Historiska Föreningen.

(Till den 15 Maj 1883.)

Armfelt, A., Grefve. Wiurila, Salo.

Behm, W., Funäsdalen.
Bonde, C., Frih. Gimmersta, Ås.

Grafström, G. Upsala.
Gyllenstjerna, J., Frih. Bjersgård, Klippan.

Hansen, Cand. Phil. Skive, Oddense.

Petrelli, D. T. J., Löjtnant. Sthlm.

Red. af Nord. Familjebok. Sthlm.

Schäfer, D., Professor. Jena.
Silfverschiöld, N., Frih. Lund.

= 10.

Mazepa och Karl XII.

(Fortsättning från sid. 66.)

3.

Det i Lill-Rysslands historia ödesdigra året 1708 började under ett ömsesidigt godt förhållande mellan Mazepa och Rysslands tsar. Peter, som fullkomligt litade på hetmanen, uppdrog åt honom att till regementena under hans befäl afsända befallning om att gripa och med tortyr pina de personer, som anträffats med »förföriska» bref från svenske konungen och Stanislaus; han hade nämligen fått veta att Karl XII i Dantzig låtit trycka upprop till folket på ryska och utsprida dem i Ukraina genom ryske öfverlöpare [1]).

Sedan sändebud så väl från Turkiet som från hetmanen ingifvit svenska partiet förhoppningar om samverkan, beslöt Karl XII djerft att flytta kriget inom ryska rikets område. Tsar Peter begaf sig till Grodno, i hjertat af storfurstendömet Litaven. I egen person slog konung Karl, i spetsen för en obetydlig styrka, två tusen ryska dragoner, som uppstält sig vid en bro vid Njemen, och fördref dem. Ryssarne begåfvo sig ur staden till hamnen på motsatta sidan och svenskarne intågade i Grodno. Följande natt försökte tsaren fördrifva dem, men förgäfves. Svenska styrkan bemäktigade sig hela staden och för tsaren återstod intet annat än att låta förhärja det kringliggande landet för att hindra de i Grodno varande svenskarne att från omnejderna förskaffa sig sitt uppehälle.

Konung Karl trängde med sin här allt längre fram. Den 11 Februari tog han sitt högqvarter i Smorgona och den 18

[1]) Utrikes min:s ark. Mazepas bref Febr. 1708.

Mars i Radosovice. Tsaren med sin styrka stod i Vilna; hans generaler voro med sina trupper spridda i Polotsk, Minsk och Mohilev.

Mazepa erhöll befallning att sammandraga sina regementen och begifva sig till Kiev för att i händelse af behof samverka med polakarne, som tillhörde Sieniawskis mot svenskarne fiendtliga parti, och att förlägga en polsk garnison i Bjelaja-Tserkov samt vid Sieniawskis sida ställa en lillrysk resident. Den 6 Februari var Mazepa ännu qvar med hälften af sin styrka i Chvastova. Sieniawski skref till honom att icke sjelf tåga längre, men sända 6,000 kosaker till Polen, hvarpå Mazepa svarade att det var honom omöjligt.

Mazepa, som umgicks med tankarne att öfvergifva tsaren och, när tillfälle gafs, begifva sig öfver till den motsatta sidan, kände sig synbarligen försatt i en falsk ställning, då man nödgade honom att sända sin krigsstyrka emot dem, med hvilka han stod i hemligt förbund, hvarföre han af alla krafter sökte att under olika förevändningar hindra kosakernes afsändande till hjelp åt de polakar, som voro i strid med Stanislaus. Tsaren befalde honom att sända regementet från Starodub till Bichov, för att förena sig med dervarande polska trupper. Mazepa sökte visa, att detta vore äfventyrligt, emedan polakarne ej voro att lita på. Han framhöll att, i händelse af ett förbund mellan svenskarne och turkarne, måste man hålla sig beredd att möta ett anfall af svenske konungens muhamedanske bundsförvandter, hvarföre man ej kunde draga Ukrainas krigsfolk ur landet. Förgäfves begärde Sieniawski att kosakerne skulle afsändas och Ukraina öfverlemnas, dervid stödjande sig på tsarens uttryckliga vilja. Mazepa ursäktade sig allt jemt dermed, att han icke erhållit tsarens ukaz härom, och Sieniawski skref till tsaren, framställande skälen, hvarföre Bjelaja-Tserkov utan tillhörande distrikt icke vore tillfylles, samt beklagade sig öfver Mazepa och bad att tsaren måtte tillhålla honom att uppfylla tsarens vilja. Mazepa skref åter, att det vore farligt att ställa kosaker under polakars kommando, emedan de senare voro falske. Efter någon tid begärde Sieniawski att icke 6,000, utan 10,000 kosaker skulle sändas till hans »understöd», och anhöll dessutom att Mazepa sjelf med återstoden af kosakhären skulle tåga till Dubno, enär Stanislaus' trupper tågade emot Sieniawski. Tsaren befalde Mazepa att uppfylla Sieniawskis begäran, emedan man

måste understödja polska hären, åt hvilken man gifvit subsidier. Mazepa blef nödsakad att sända till Sieniawskis hjelp kosaker under befäl af öfverste Mokievskij, men han sökte derjemte på allt sätt att icke motverka sina hemliga planer.

Hetmanen skref till Golovkin, att han af några tsaren tillgifne polakar fått höra, att fienden ernade sig till Ukraina samt att Sieniawski var opålitlig och umgicks med tanken att öfvergå till svenskarne. »Möjligtvis», skref han, »har Sieniawski velat erhålla dessa 10,000 kosaker blott för att splittra min styrka och för fienden öppna vägen till Ukraina». Mazepa visade farorna såväl från serjaskirens som zaporogernes sida, hvilka icke tilläto honom att med sin här lemna Ukraina. Sieniawski ville icke låta sig nöja med Bjelaja-Tserkov, utan fordrade ovilkorligen hela området. Mazepa gjorde allt för att öfvertyga tsaren derom, att ifall Bjelaja-Tserkov med sitt distrikt afträddes och polska trupper der insläpptes, skulle mellan polakarne och kosakerne uppstå ständiga strider. Detta syntes ock ganska sannolikt. Hos tsaren pågingo då hemliga underhandlingar med konung August, för att förmå honom återvända till Polen och med sin dervaro förstärka det mot Stanislaus fiendtliga partiet; han lyssnade till Mazepas varningar, uppsköt Ukrainas afträdande till Augusts återkomst till Polen, instälde Mazepas afsändande med lillryska trupper till Sieniawski i Volynien och gaf slutligen penningesubsidier till polska hären. Misstankarne mot Sieniawski, hvilka Mazepa ingifvit tsaren, underhöllos äfven från annat håll. Tsarens resident, som vistades hos Sieniawski, underrättade tsaren om att denne pan i ett obevakadt ögonblick yttrat: »om förhållandena göra det för mig omöjligt att qvarstå på tsarens sida, öfvergår jag på den motsatta, men jag blifver aldrig en *skälm*, utan kommer att underrätta derom på förhand». Enligt Nordberg, skall Sieniawski hafva vacklat hit och dit och slutligen under franska sändebudet markis de Bonacs inflytande öfvergått på Stanislaus' sida, men derefter återgått till tsarens. De polske panerne gingo så lätt öfver ifrån den ena sidan till den andra, att man ej kunde i afseende på dem göra några beräkningar.

Mazepa uppväckte misstankar mot Sieniawski, dermed betygande sin egen trohet mot tsaren, men Sieniawski blef honom intet skyldig, utan sökte äfven å sin sida göra tsaren misstänksam mot hetmanen. Då han i April inför de ryske residenterne

beklagade sig deröfver att Mazepa, trots tsarens löfte, icke afträdt Ukraina och ej heller sjelf med hären tågat till Dubno, tillade han: »Gifven akt, att eder hetman icke har hemliga förbindelser med svenske konungen och Leszczynski». Mazepa erhöll sjelf underrättelse om att turkiska sändebudet, som begifvit sig till Stanislaus och Karl i Polen, hört Stanislaus yttra, att han hade vänner i Moskva och att hetmanen från Ukraina skulle bistå honom mot Moskva, då Porten lät samla horden till Stanisláus' understöd. Mazepa meddelade Golovkin dylika rykten och ansåg dem härröra från serjaskiren, som ville egga Porten till krig mot ryske tsaren. I Maj anlände till Sieniawski från Mazepa ett bud, med hvilket Sieniawski återsände ett bref af och till okänd person, i hvilket man ville förmå den senare att öfvergå till Stanislaus och såsom exempel framhöll zaporoghärens hetman, som redan tagit detta steg. Äfven detta meddelade Mazepa genast Golovkin och ansåg detta bref härröra från de svenske »adherenterne», hvilka täflade sins emellan och och ville draga honom ned i smutsen. Mazepa klagade öfver att baktalarne icke ville låta honom i ro sluta sina dagar och antydde att hetmanskapet vore honom besvärligt. Golovkin sökte trösta honom med att framhålla huru som andra af tsarens tjenare äfven varit utsatta för dylika beskyllningar.

Sieniawski, som länge yrkat på hela venstra Ukrainas afträdande, visade sig nu nöjd att mottaga endast Bjelaja-Tserkov med dess distrikt. Golovkin skref i anledning deraf till Mazepa. att allt berodde på hans godtfinnande: om hetmanen hoppades att Bjelaja-Tserkovs afträdande icke skulle framkalla missnöje hos det lillryska folket, kunde Sieniawskis anhållan villfaras. annars icke.

På detta sätt lyckades det Mazepa att ordna förhållandet till polakarne, såsom det vid denna tid för honom var nödvändigt. Han underhöll tsarens misstankar mot polakarne, drog icke sjelf till Polen för att hjelpa Stanislaus' motståndare. skickade ej heller dit flera kosaker och afträdde ej Bjelaja-Tserkov.

Emellertid växte misstankar upp emot honom. Personer funnos, som hade ett och annat att anföra, egnadt att göra hans trohet mot tsaren tvifvelaktig. Bland desse var öfverste Iskra, som afgaf en berättelse i 27 punkter, innehållande skarpa anklagelser mot honom. Bland annat yttrade han, att Mazepa

i midten af Maj 1707 till honom sagt: »Jag har bekommit säkra underrättelser om att svenske konungen ernar tåga till Moskva och tillsätta en ny tsar och konung Stanislaus skall tåga till Kiev med polska trupper och en svensk afdelning under general Rehnsköld. Jag har af tsaren begärt trupper för att skydda Kiev och Ukraina, men han har vägrat, hvarföre vi måste mot vår vilja sluta oss till Stanislaus». I en annan punkt visste han berätta huru jesuiten Zalenskij förklarat för kosakerne, att svenske konungens härnadståg icke gälde dem, utan Moskva. Tortyr förmådde Iskra att återtaga sina anklagelser och tills vidare fick Mazepa obehindradt drifva sitt spel.

Bland Mazepas närmaste omgifning fans ingen annan än generalsekreteraren Orlik, som hade reda på hans innersta tankar. Af egen erfarenhet från sin vistelse hos Samojlovitj visste Mazepa, huru lätt en förtrogen kunde störta hetmanen och han fruktade Orlik. En dag sade han till honom: »Låt se att du är mig trogen; du vet hvad du har mig att tacka för. Ingen skall skilja oss åt. Du är fattig, jag är rik och Moskva slukar mynt. Mig skall intet hända, men du kan störtas i olycka.»

Mazepas misstankar mot Orlik voro ej ogrundade. Denne hyste planer, såsom han sjelf sedan erkänt, att förråda hetmanen, men han öfvervann frestelsen; hans samvete förbjöd honom att svika den trohet han var skyldig sin herre och välgörare, redan då han ännu var en främling för tsaren, hvilken han icke ens sedermera någonsin svurit trohetsed. Då Iskra och andre, hvilka anklagat Mazepa, undkommit dennes hämnd, började Mazepa blifva orolig och ångra sig. För någon tid, åtminstone under förra hälften af år 1708, afbrötos hans förbindelser med tsarens fiender. Det var ej underligt att hetmanen blef missnöjd med dem, med hvilka han trädt i förbund, då det blef honom bekant att bland polakarne utspridt sig ryktet om att han ernade öfvergå till svenska sidan. Ryktet härledde sig från Stanislaus sjelf och hans egen ordhållighet sattes derigenom i tvifvel. Mazepas ånger växte ännu mera, då han erhöll af tsaren och af Golovkin försäkringar om att ingen tro sattes till förtalet mot honom, men å andra sidan märkte han hos sin egen omgifning och bland de äldsta en viss lutning åt samma håll; detta lättade hans samvete. Han hade icke ännu förtrott sig åt någon annan än åt Orlik, men intendenten Lomikovskij samt öfverstarne Gorlenko, Apostol och Zelenskij hade börjat med honom samtala

om de moskovitiske krigarnes våldsamheter och framstält önskan om att under nu pågående krig söka skydda kosakdömets och hela Ukrainas oberoende; de tänkte sålunda detsamma som Mazepa. Han låtsades att småningom allt mera lyssna till deras framställningar och sade slutligen: »Skrifven upp hvad I menen. jag skall handla efter eder vilja». Lomikovskij uppsatte en skrift och lemnade den å sina meningsfränders vägnar till Mazepa, som mottog den och rättade åtskilligt deri, samt bjöd dem alla hem till sig. Bibeln och korset togos fram. Den ene efter den andre aflade ed, och sist inför alla Mazepa. De förbundo sig alla att i följd af omständigheterne öfvergå till Karl XII och Stanislaus och bistå dem mot Moskvas tsar, med vilkor att vid fredslutet Ukraina skulle förklaras såsom ett sjelfständigt land. På detta sätt kom det att se ut som om frågan blifvit väckt af de äldste, då desse i sjelfva verket, utan att veta det, endast uppfylde sin hetmans önskan och voro hans blinda verktyg. Ifrån den trängre kretsen af desse fem personer utbredde sig deras tankar till flere bland de äldste och bland befälhafvarne.

Under det att Mazepa ledde det hela, liksom om han ej varit lillryss, och lillryssarne arbetade på hans affall från tsaren för Ukrainas sjelständighets skull, hade hans för de äldste okände hemlige agent, den afsatte bulgariske biskopen, begifvit sig till tsarens fiender och åter från dem till Mazepa, efter att hafva enligt hans vilja afslutit förbund med Karl och Stanislaus. De första vilkoren rörde blott krigets gång. Mazepa bad Karl att med hans segerrika här infalla i Ukraina och befria kosakerne från moskoviternes tyranni. Han förband sig derföre att till vinterqvarter åt svenskarne upplåta de befästa städerna Starodub, Mglin, Novgorod-Severskij m. fl. hvilka förut räknats till storfurstendömet Litaven. Mazepa förband sig äfven att från Ukraina lemna proviant till de svenska trupper, som skulle der förläggas. Dessutom lofvade han att till svenskarne öfverföra äfven de donske kosakerne, som voro likasom de lillryske missnöjde med tsaren derföre att deras privilegier blifvit kränkta. Slutligen lofvade Mazepa att med all makt söka förmå kanen Ajuka att med sina kalmukiska härskaror göra gemensam sak med svenskarne emot tsaren. Vid denna tid drog Karl med en del af sin här mot Moskva, och samtidigt tågade general Lybecker med en annan svensk här från Finland mot Petersburg och vidare mot Novgorod och Pskov. Tsaren måste, om-

ringad på flera håll, öfvergifva sin hufvudstad och draga sig till norra delen af Volga, der landet icke var så fruktbart som i de södra delarna af hans rike. De ryska trupperna visste af erfarenhet att de icke kunde på öppna fältet mäta sig med den tappra svenska hären och konung Karl kunde hoppas att få föreskrifva tsaren lagar.

Med Stanislaus, som uppehöll sig hos Karl, afslöts likaledes en öfverenskommelse. Hela Ukraina jemte furstendömet Severien samt Tjernigov och Kiev äfvensom Smolensk skulle anammas af polska republiken och åt Mazepa skulle, såsom belöning för hans tjenst, gifvas furstetitel och anslås vojevodskapen Polotsk och Vitebsk med samma besittningsrätt, hvarmed hertigen af Kurland innehade sitt land. Vidare utsattes dag, då Mazepa skulle sammankalla sina öfverstar, meddela dem fördraget samt söka förmå dem godvilligt gilla detsamma, enär de derigenom kunde hoppas att återvinna sin forna frihet, hvaraf moskoviterne lemnat endast skuggan qvar.

I Karl XII:s historia berättar Fryxell, att Mazepa dragits till Stanislaus Leszczynskis sida hufvudsakligen af jesuiterne, dem han lydde, emedan han i sin ungdom tillhört romersk-katolska bekännelsen, och, ehuru han sedan till det yttre bekänt sig till grekiska kyrkan, i sjelfva verket aldrig öfvergifvit den förra. Något dylikt yttras om Mazepa äfven i tsar Peters manifest och hetmanen Skoropadskijs kungörelse, der Mazepa anklagas för att hafva ernat lemna Lill-Ryssland åt Polen och der införa romerska läran och unionen. I de fördrag och öfverenskommelser, som meddelas af Adlerfeldt, hvilken många gånger varit i tillfälle att se Mazepa, nämnes deremot ingenting om denna sak.

4.

Kort efter det att Iskra och andra af Mazepas fiender blifvit bestraffade, erhöll Mazepa ett egenhändigt bref från tsaren med befallning att afsända hela kosak-kavalleriet och om möjligt sjelf följa med. Han svarade, att han sjelf gerna skulle föra sin här i kriget, men hindrades af sjukdom, och dessutom kunde man ej öfvergifva Ukraina, enär fienden alltjemt sökte att med sina utliggare uppvigla den opålitliga och fega befolkningen. Sålunda kastade hetmanen, under det han dolde sin

hemliga afsigt att öfvergifva tsaren, på hela lillryska folket en beskyllning för att luta till förräderi.

Karl, som den 6 Juni stod i Radosovice, hade emellertid den 15 i samma månad begifvit sig till Berezina och den 3 Juli egde en för ryssarne olycklig drabbning rum vid Holovtsina. Den 16 Juli var Karl i Mohilev, hvarifrån ryska trupperna dragit sig undan. Karl qvardröjde der till den 8 Augusti. Under denna tid infann sig ånyo hos honom Mazepas hemlige agent, den afsatte bulgariske biskopen. Genom honom ville hetmanen påskynda konung Karls marsch till Ukraina, ty om svenskarne dröjde, skulle kosakerne sluta sig till de ryska trupperna. Qvartermästaren Gyllenkrok rådde konungen att ej lita på Mazepa, att icke tåga till Ukraina utan till Vitebsk för att vara närmare Livland, hvarifrån konungen väntade en förstärknings-kår under Lewenhaupts befäl. Af samma åsigt var ock grefve Piper, som sökte förmå konungen att ej vända sig till Ukraina förr än Lewenhaupts kår ankommit, ty annars skulle tsaren kunna falla denna i ryggen. Men andre svenske generaler, Rehnsköld och Meijerfeldt, de förres motståndare, inverkade i annan rigtning på Karl; de berömde kosakernes duglighet och styrka, hånade ryska trupperna och sökte visa att tsaren ej kunde anfalla Lewenhaupt och att Karl, om han inbröte i Ukraina, skulle finna hela folket på sin sida. Karl gaf vika för förhoppningar, som sedan visade sig bedrägliga. Han hoppades på hjelp från Turkiet, men visste icke att storvizirens politik icke gillats af pascharne, han hoppades på uppror inom tsarens rike, men visste ej att de redan voro dämpade, han hoppades på att Ukraina skulle gripa till vapen, men kände ej det lillryska folkets lynne, som icke ens var bekant för Mazepa, ehuru denne 20 år fört hetmanstafven. Slutligen hoppades Karl XII att general Lybecker, som blifvit sänd mot Petersburg, skulle intaga denna stad, men han visste ej och kunde ej veta att motgångar drabbat denne. Tron på att lejonet från norden skulle sönderslita örnen var hos Karl så stark att han ej ville lyssna på de fredsförslag, som framstäldes af Peter, hvilken ville afstå till svenske konungen till och med Pskov men ovillkorligen behålla Petersburg, skulle han ock betala penningar derför. Karl svarade, att han skulle sluta fred i Moskva, då han fullkomligt besegrat tsaren.

Under det att Mazepa påskyndade sin hemliga bundsförvandt, fortfor han att liksom förut spela rollen af tsarens trogne

tjenare och vidtog åtskilliga mått och steg för att drifva svensvarne ur Ukraina, om de ernade sig dit. Han befalde att spannmålsmagasin skulle uprättas i Tjernigov för ryska trupperna, utfärdade skrifvelser till alla regementena med uppmaning att vara tsaren trogna, lät i kyrkorna bedja att tsaren måtte segra öfver de svenske kättarne, och uppmanade invånarne att i jorden nedgräfva sina egodelar och begifva sig till städerna. Han befalde ock att åtskilliga städer skulle befästas i anledning af svenskarnes befarade ankomst. Hvarken tsaren eller någon af de ryske stormännen kunde hafva den aflägsnaste aning om det, som ett par månader sednare uppenbarades.

Den 1 Augusti befann sig hetmanen i Kiev, der han afvaktade vidare ordres hvart han skulle tåga. Den 4 s. m. befalde Peter honom att ej lemna Kiev, men sända tre eller fyra tusen ryttare till Polen för att förstärka de dervarande trupperna och »understödja de vänligt sinnade polakarne, men göra fienden allt möjligt afbräck.» En annan afdelning skulle sändas till Propojsk i Litaven för att operera tillsammans med de storryska trupperna, som skulle hålla svenskarne tillbaka. Hetmanen åtlydde tsarens befallning och sände till Propojsk 4,500 stadskosaker och 1,600 kompani-kosaker, och till Polen 2,000 man, som förut varit förlagde i Kiev, samt 1,000 man rekryter. Dessutom sändes till Smolensk två regementen fotfolk om två tusen man och 1,000 man ryttare. Mazepa beklagade att så liten styrka qvarlemnades och bad den 16 Augusti att återfå de trupper, som afsändts till Smolensk, för att med en del deraf förstärka garnisonen i Kiev.

Under halfva Augusti månad visste tsaren icke bestämdt hvart Karl med sin här tågat, till Ukraina eller Smolensk, och befalde hetmanen att intaga ställning mellan Kiev och Tjernigov och der invänta vidare befallning, huruvida han, i händelse svenskarne anföllo Smolensk, skulle tåga till Bjelaja-Tserkov för att uppträda i samband med polakarne af tsarens parti. Den 6 September blef tsaren öfvertygad om att fienden drog mot Smolensk och skref den 14 till hetmanen att han skulle göra sig redo att tåga till Bjelaja-Tserkov. Men den 16 sände Golovkin hetmanen befallning att dröja, enär fienden tagit en annan väg.

Vid denna tid hade Karl bestämt sig för att tåga till Ukraina och den 16 September sände han förtrupper under

general Lagerkronas befäl att intaga Starodub. Lagerkrona var en sjelfrådig och envis man, men af föga duglighet; han motsatte sig konungen och ville ej lyssna till några råd. Då han ryckte emot regementet i Starodub, kom äfven den ryske generalen Iffland dit med tsarens trupper. Den af de båda generalerne, som först lyckades intåga i Starodub, borde blifva den andres besegrare. Lagerkrona litade på en bonde, som åtagit sig att föra svenskarne genaste vägen, men bonden, som var en af öfverste Skoropadskijs spioner, lurade den svenske befälhafvaren, så att general Iffland först framkom till staden.

Strax efter Lagerkrona kom konungen och den 21 September öfverskred han med 8,000 man hetmansdömets gräns, för att derinom förlägga sin här. Derefter följde den öfriga styrkan. Den förlades utefter floden Iputa. Sitt hufvudqvarter valde Karl i Drokova, som han lät befästa. Landet, der svenskarne befunno sig, var folkrikt och fruktbart, så att trupperna icke befarade att lida någon brist, äfven om deras uppehåll der blefve flera månader. De dröjde der två veckor. Lewenhaupt, som från Livland tågat genom Litaven, blef den 27 September slagen nära Propojsk vid Liesna och stötte sedan med återsto- af sina trupper till konungens här.

I sina bref säger Orlik, att då Mazepa erfor, att svenske konungen inryckt i Ukraina, utropade han inför de äldste: »Hvad har han här att göra. Han vill gäcka mina anordningar och draga efter sig de storryska trupperna in i Ukraina och bereda vår undergång.» Ehuru Mazepa lockat de äldste öfver på sin sida, lät han dem icke få fullständigt veta hvad han sjelf tänkte, utan låtsades, som om han endast i yttersta nödens stund ernade sluta sig till svenskarne.

Efter general Ifflands afsändande till Starodub, befalde Peter hetmanen att operera tillsammans med denne. Då Mazepa mottagit befallningen härom, meddelade han den åt Lomikovskij och de andre sammansvurne, och sade: »Jag fruktar att man vill sända mig till denne general för att få mig i sina händer. Skall jag enligt tsarens ukaz begifva mig dit?»

»Nej, gå icke», utropade alla med en mun. »Dröj icke längre med att sända bud till svenske konungen och bed om hans beskydd. Skulle icke vi förena oss med svenskarne vid gränsen och hindra storryssarne att bryta in i Ukraina!»

Någon frågade honom då hvad man hade att hoppas och sedan han ingifvit dem godt mod tillade han, att han sjelf skulle blifva underrättad om när tiden vore inne att sätta sig i förening med svenskarne.

För att öka deras tillit till honom framtog Mazepa de kungörelser Stanislaus afsändt med munken Zalenskij och befalde Orlik uppläsa dem. Alla syntes dermed nöjde. Men de öfverenskommelser, som medelst den bulgariske ex-biskopen blifvit ingångna med Stanislaus', höllos hemliga. Lillryssarne skulle ej hafva varit nöjde med dem. Då Mazepa gaf de äldste del af det hufvudsakligaste i sina planer, dolde han dock för dem mycket, men frågade dem alltid till råds om hvad han borde göra och låtsades derföre som om då först och efter deras åsigter de planer uppstått, hvilka han långt förut uppgjort, och som om han endast var en lydig verkställare af deras vilja. Han förklarade sig ock vara illa sjuk, så att han knappt kunde gå, än mindre rida, och mottog sängliggande buden ifrån tsaren. Denne hade velat att Mazepa sjelf skulle begifva sig till Starodub, men då han tillkännagaf sig vara sjuk, befalde tsaren honom att sända kosakerne dit, hvilket ock skedde.

Innan kosakerne anlände till Starodub hade der uppstått stor förvirring. General Iffland hade befalt invånarne i trakten att föra sin lösegendom till befästade orter och bränna upp byar, gårdar, qvarnar m. m. för att inga förråd måtte komma fienden till godo. Invånarne blefvo uppskrämde och flydde, dragande kosakerne med sig. Endast en ringa del af dem kom fram till de fyra bataljoner och fyrahundra dragoner, som utgjorde garnisonen i Starodub. Af dem spredos rykten öfver hela Ukraina om att svenskarne, som tågade till Starodub, icke ernade göra invånarne något ondt, men att deremot storryssarne voro sinnade att förhärja landet. Flyktingar utbredde sådan skräck bland kosakerne att deras kamrater från flera regementen begåfvo sig till hetmanen och aflemnade till honom böneskrifter. Bland storryska hären fortforo våldsamheter mot lillryssarne och kommo nu Mazepa väl till pass, då han ernade föra svenskarne in i Ukraina såsom lillryssarnes befriare från moskovit-väldet. Men då inträffade något, som Mazepa aldrig kunnat beräkna. Då general Lagerkrona närmade sig Starodub, lät han genast utsprida upprop till befolkningen, »förföriska» bref, såsom ryssarne kallade dem. Den svenske generalen uppmanade lillryssarne att

ej frukta svenskarne, att lugnt förblifva i sina hem och att från Starodub sända borgmästaren och några ansedda personer för vidare samtal, äfvensom att tillhandahålla svenska truppen lifsmedel. Folket lyssnade ej till lockelserna men flydde utan att våga se sig om, fruktande lika mycket storryssarne som svenskarne. Ibland dem som utbredde de »förföriska» brefven befans en polsk adelsman, Jakob Ulaszin; han hade fört med sig ett bref från Poniatowski, Stanislaus' sändebud hos konung Karl, hvilket var skrifvet till Mazepa. Poniatowski bad den lillryske hetmanen att lösgifva hans fångne broder, såsom erkänsla för det välvilliga mottagande Poniatowski visat Mazepa i Luczek. Härigenom blef Ulaszin misstänkt och general Iffland sände honom till fältkansliet. Han underkastades tortyr med eld och då han ej kunde uthärda plågorna, tillkännagaf han att Mazepa vacklade i sin trohet mot tsaren och att Poniatowski sändt bud till honom om att, då svenskarne inföllo i Ukraina, underrätta honom derom och jemte hela zaporog-hären med Guds hjelp öfvergå till svenskarne. Ytterligare en gång blef Ulaszin pinad med eld, men hade ej mer att förtälja. Man trodde ej mycket på hans uppgifter, men en afskrift sändes till hetmanen. Alla dessa beskyllningar mot Mazepa föreföllo tsaren och hans ministrar falska och på samma gång sökte denne ådagalägga sin trohet genom att meddela Golovkin att Stanislaus med svenska och polska trupper vore på tåg till Volynien för att derifrån infalla i Ukraina; vidare bad Mazepa att reguliära trupper måtte så fort som möjligt ditsändas, emedan lillryssarne annars skulle kunna begå förräderi och affalla till fienden. Emellertid anmodades hetmanen ånyo att förena sig med tsarens här. Mazepa svarade att polaken Ulaszins berättelse endast var ett listigt påfund af fienden, som ville göra hetmanens trohet misstänkt hos tsaren och dermed utbreda oroligheter i Ukraina. »Poniatowskis broder har aldrig varit hos mig, jag känner honom ej», skref Mazepa. Angående förening med de storryska trupperna anförde Mazepa, att i Lill-Ryssland spred sig upprorsandan allt mer och mer; hopar af rusige äfventyrare ströfvade omkring i landet, hvilka öfvade allehanda röfverier och våldsamheter. Hetmanen kunde derför ej lemna landet, så mycket mindre som Stanislaus hvarje stund kunde väntas.

Mazepa ville synbarligen dröja qvar med kosakerne i Ukraina intill dess att svenskarne der inryckte och då plötsligt öfvergå

till tsar Peters fiender. Men innan konung Karl ankom med sin här, ville man förmå honom att med storryssarne uppträda fiendtligt mot svenskarne. Det var nu icke så synnerligen svårt för honom att taga steget ut. Då han den 6 Oktober erhöll förnyad befallning att förena sin styrka med storryssarnes och att sjelf vistas vid tsarens högqvarter, kallade han sina förtrogne till rådplägning och frågade dem, om han skulle begifva sig till tsaren. Alla svarade: »Nej. Går du dit, bringar du oss och hela landet i förderf». Då befalde Mazepa att det bref, som vi förut omnämnt, skulle utskrifvas. Enligt Orliks berättelse sammankallade Mazepa de äldste endast för syns skuld och lurade dem; han visade benägenhet att åtlyda tsarens befallning, men tänkte det i sjelfva verket alldeles icke. Tvärtom fruktade han, att tsarens ministrar endast ville få honom i sitt våld, så mycket mera, som han fått reda på att rykten voro i omlopp i Polen om att han stod i hemliga förbindelser med Karl och Stanislaus.

Sedan Mazepa den 6 Oktober afsändt brefvet, erhöll han svar derpå den 10. Tsarens ministrar underrättade honom om att de i samråd med Sjeremetiev beslutit att sända en tsarens ukaz till vojevoden i Kiev, furst Golitsin, att han med tsarens krigsfolk, som fans i Kiev, jemte behöfligt artilleri skulle begifva sig in i Ukraina för att kufva oroligheterna bland lillryska befolkningen. Hetmanen måste sända till honom för samma ändamål en kosakstyrka, samlad från flera regementen och sjelf med de återstående trupperna begifva sig till Novgorod-Severskij, låta dem lägra sig vid Desna och sjelf begifva sig till högqvarteret för att rådslå med fältmarskalken. Han föranleddes härtill äfven af de omständigheterna, att bland folket rykten uppstått om att hetmanen ernade öfvergifva Ukraina då fienden närmade sig och att hans närvaro vid tsarens här skulle vederlägga dylika rykten. Dessutom kände han ju till det lillryska folkets lynne och åtskilliga lokala förhållanden, om hvilka han kunde meddela ministrarne och befälhafvarne underrättelser. Oroligheterna, som utbrutit i Ukraina blefvo snart stillade. Hvad angick Stanislaus' antågande, lugnade ministrarne hetmanen; man hade nu fått veta att ryktet derom var osant, att Stanislaus ännu vistades i Marienburg och att han icke före slutet af Oktober skulle lemna Preussen.

Stor oro fylde nu Mazepas själ. Han måste hålla sig undan och befarade hvarje minut att hans list skulle blifva

uppdagad eller att ministrarne skulle märka något. De hade ock kommit underfund med att det låg något besynnerligt i hetmanens uppförande, men låtsades ej derom för tsaren, hvilken fortfarande satte lit till hans trohet. Peter hyste så stort förtroende till honom att han, då han trodde att Mazepa oroade sig öfver Ulaszins angifvelser, skref till Mensjikov med befallning, att fursten skulle lugna honom. För att så mycket mer öka detta tsarens förtroende, sände Mazepa till tsaren en af sina förtrogne med begäran att tsaren ville bekräfta hans besittning af jord inom distriktet Rilsk, som han nyligen genom köp förvärfvat sig. Huru skulle väl någon kunna tro att han tänkte öfvergifva tsarens parti, då han som bäst ökade sina jordbesittningar! Budbäraren erbjöd Peter å hetmanens vägnar 2,000 dukater, såsom gåfva, men tsaren behöfde dem ej. Samtidigt uppvaktade Mazepa tsaren, i anledning af hans seger öfver general Lewenhaupt vid Liesna, med ett smickrande bref, hvari han bland annat yttrar sin önskan att tsaren »nu ändtligen» måtte få bugt med sina fiender [1]). Efter slaget vid Liesna begaf sig tsaren till Smolensk, der han, enligt sin vana efter hvarje framgång i kriget, intågade såsom triumfator, under salut, och lät föra framför sig de från fienden tagna fanor och kanoner. Den 20 Oktober begaf sig tsaren från Smolensk till hären i Ukraina.

Det var nödvändigt att söka hindra tsarens färd och att uppehålla ministrarne till dess att Karl XII kommit närmare. Tsaren ville, att Mazepa skulle begifva sig till de ryske befälhafvarne för att rådslå med dem. Mazepa svarade. att han skulle uppfylla tsarens vilja, skulle han ock dö under vägen. Han färdades i båt till Borzna, och syntes vara illa sjuk. Han sade till de äldsta: »Man skall föra mig till tsarens här. Men jag har vänner der; de hafva underrättat min kanslist Bolbot derom, att, jag ej bör infinna mig vid tsarens hof, om jag vill söka rädda mig och hela lillryska folket. Att hvar och en skulle nedgräfva i jorden sin egendom, har blifvit befalt derföre, att tsaren, som ej litar på Ukraina i händelse fienden nalkas, vill bringa förderf öfver mig och folket». Detta meddelades de äldste i största hemlighet.

Såsom det senare visade sig var allt detta ett påhitt, som fullkomligt stod i strid med sanna förhållandet. Man hade näm-

[1]) Mazepas bref i ryska riksarkivet. Tsaren hade meddelat honom i tvenne bref nyheterna om dennna seger.

ligen trärtom sagt Bolbot att tsaren var nådigare stämd mot Mazepa än mot Mensjikov och icke lyssnat till något ondt, som man talat om den förre. Rådet att lösegendomen skulle nedgräfvas hade, såsom vi förut sett, gifvits då man väntade ett anfall af svenskarne.

Både tsaren och hans ministrar visade omsorg om hetmanen. Han erhöll befallning att för sin sjukdoms skuld stanna qvar i lägret på venstra stranden af Desna. Hetmanen låg till sängs. Det föreföll som om han ej skulle lefva länge. Af metropoliten i Kiev mottog han i Borzna sista smörjelsen. Ministrarne fortforo att sända bref till Mazepa och påskynda hans afresa till tsaren och Mazepa beklagade sig i bref till Golovkin att de ej ville sätta tro till hans sjukdom, ehuru hans lif sväfvade i fara. Golovkin öfvertygade i sitt svar Mazepa om att han fullkomligt litade på hans uppgifter och att ingen förtalare vågade säga något annat, emedan han då ej skulle blifva trodd.

Vi veta emellertid af Orliks bref huru det förhöll sig.

Lomikovskij och de andre sammansvurne yrkade på att Mazepa skulle sända bud till konung Karl. Mazepa uppsköt allt jemt dermed under allehanda förevändningar. Slutligen en afton i Borzna kallade han till sig Orlik och sade: »Begif dig till Lomikovskij och de andre och bed dem bestämdt säga om jag skall sända budet till konungen eller ej». Orlik trodde att Mazepa ville sätta dem på prof.

De sammansvurne blefvo uppbragte öfver denna onödiga fråga. »Vi se huru Mazepa dröjer», hette det, »oaktadt våra böner; man hade bort sända bud till konung Karl redan då han nalkades vår gräns, men genom Mazepas uppskof har storryska hären lockats till Ukraina, och nu då svenskarne äro midt för vår näsa, dröjer han på samma sätt».

Sålunda dref hetmanen de äldste derhän, att de yttrade sig i sådan ton, som om de blifvit förbittrade på hetmanen derföre att han icke, i öfverensstämmelse med den allmänna viljan, slutit sig till konung Karl. Då han af Orlik fick höra detta, sände han bud efter Lomikovskij och de andre sammansvurne. Då de infunnit sig, låtsades Mazepa vara uppbragt och sade: »Hvad vill detta säga? I tagen icke råd, utan dömen blott öfver mig. I förderfven alltsammans».

Slutligen lugnade han sig och frågade utan vrede: »Nå väl, skall man sända bud till konung Karl». De svarade: »Ja visst.

För länge sedan hade det bort ske». Liksom rättande sig efter hvad de äldste sagt, lät hetmanen tillkalla polaken Bystritski hans frände och förvaltare af hans län. Mazepa befalde honom att inför alla aflägga ed på att i hemlighet bevara allt, som blefve honom anförtrodt. Bystritski lydde. Derpå befalde Mazepa Orlik att på latin uppsätta en instruktion, som skulle lemnas till grefve Piper, lät sin apotekare öfversätta den på tyska, och öfverlemnade både original och öfversättning till Bystritski. De blefvo hvarken beseglade eller underskrifna. Från sig sjelf sände Mazepa hvarken till konungen eller grefve Piper något bref. Denna instruktion innehöll: hetmanen uppdrog åt Bystritski att frambära hans tacksägelser derför, att svenske konungen inryckt i Ukraina och bad Karl skänka zaporoghärens hetman och hela lillryska folket sitt beskydd, att de måtte kunna afskudda sig det tryckande moskovitiska oket. Han lofvade svenska hären, att den icke skulle oroas, och bad vidare att hjelptrupper skulle sändas för landets försvar, för hvilka farkoster skulle hållas i beredskap vid Desna i Makosjinas hamn (guvernementet Tjernigov.)

Då Mazepa afsände Bystritski med instruktionen, som hvarken var beseglad eller undertecknad och ej heller åtföljd af något egenhändigt bref, utsatte han Bystritski för faran att, i händelse han fölle i ryssarnes händer, blifva tagen för en af dem, som, enligt Mazepas påstående, voro hans hemlige fiender och många gånger sökt att minska tsarens tillit till honom. Det är ganska sannolikt att Mazepa beräknade detta, då han ej medsände något bref. I »Peter den stores historia» af Prokopovitj är infördt ett bref, som skulle hafva varit sändt af hetmanen till Karl XII, men Orliks uppgift, att Mazepa sände Bystritski endast med den ej undertecknade instruktionen, är vida sannolikare, då den ju härflyter från en person, som stod händelserna så nära. Måhända är det bref Prokopovitj anfört endast ett sammandrag af den till Bystritski lemnade instruktionen, d. v. s. hufvudinnehallet af hvad denne skulle i hetmanens namn framföra till grefve Piper [1]).

[1]) Innehållet i brefvet angifves hafva varit hufvudsakligen följande: Mazepa framhöll att de många oförrätter lillryska folket nu lidit af storryssarne gjorde tidpunkten särdeles lämplig för en brytning med Moskva, hvarföre han gerna ville förena sig med konung Karl och hans mäktiga här; han skulle anskaffa furage, proviant och amunition; att två obetydliga strider förlorats, vore ej att anse såsom något olyckligt förebud; komme äfven Stanislaus utan dröjsmål med sin styrka, vore segern snart på deras sida.

Efter att sålunda hafva affärdat Bystritski till svenskarne meddelade Mazepa samma dag Golovkin i ett bref, att han nu i tio dagar hvarken förmått äta eller dricka och att han åstundade den sista smörjelsen.

Svenska hären rörde sig i riktning mot Starodub. Ryska härens högqvarter var förlagdt till Pogar. General Iffland, som blifvit sänd emot fienden, måste draga sig tillbaka. Ryssarne trodde att svenskarne ernade intaga Starodub, men dessa gingo förbi staden och drogo sig åt höger, tågande på tvenne kolonner, af hvilka den ena stod under konung Karls eget befäl. Natten mellan den 20 och 21 Oktober befunno de sig i Semenovka (vid floden Esmana i distriktet Gluchov.) Tydligt var, att de drogo mot Novgorod-Severskij. Ryska högqvarteret flyttades till Grimjatsj (vid floden Sudosta i distriktet Starodub.) Mensjikov tågade emellertid med kavalleriet mellan Starodub och Tjernigov, följde fiendens rörelser och, då han förnummit att fienden aftågat från Starodub, skref han till tsaren, att svenskarne troligtvis tänkte tåga bort till Volynien, emedan den inbrytande vintern icke tillät dem tränga längre in i Ukraina. Mensjikov sände bud till Mazepa för att bedja honom infinna sig för rådplägning och inträffade sjelf med sitt kavalleri den 20 Oktober i Gorsk. Mazepa sände Vojnarovskij i sitt ställe och med honom bref till Mensjikov, hvari han lät denne veta att han låg på sitt yttersta. Detta meddelade Mensjikov tsaren, beklagande att hetmanen var sjuk. På samma gång yttrade han sitt missnöje med de kosaker hetmanen, enligt tsarens befallning, afsändt mot svenskarne.

De af hetmanen i fält sände öfverstarne, som voro invigde i hans tankar, lemnade honom rapport om att åtskilliga regementen visat missnöje och begärt att ej blifva afsända till Desna, emedan deras bröder lidit allehanda ondt af storryssarne. Denna kosakernes sinnesstämning kom Mazepa förträffligt till pass och kunde ingifva honom hopp om att Karl skulle finna bundsförvandter i Ukraina.

Bystritski, som blifvit afsänd jemte svenska fångar, förestäldes för konung Karl i byn Panorovka, belägen mellan Starodub och Desna. Han blef omedelbart derefter återsänd, men medförde icke något bref till Mazepa, utan anförde mundtligen att konungen lofvat vara den 22 Oktober vid Desna, då äfven Bystritski skulle der infinna sig. Den 23 anlände Vojnarovskij

till Borzna och omtalade, att Mensjikov följde tätt efter honom. Vojnarovskij hade öfvergifvit sina tjenare och fordon och skyndat sig undan Mensjikov, emedan han hört en officer, tysk till börden, säga till en annan: »Gud hjelpe dessa menniskor, i morgon äro de fast». Orlik, som skildrat dessa dagars händelser, yttrar: »Jag har aldrig fått veta huruvida Vojnarovskij verkligen hört detta, eller om Mazepa förmått honom säga så. för att lura oss». Men af Mensjikovs bref till tsaren synes det, att Mensjikov verkligen då haft afsigt att gripa Mazepa.

Då hetmanen fått veta att Mensjikov var på väg till honom, blef han orolig och begaf sig till Baturin. Med honom följde några af de äldste. Natten efter framkomsten vidtog han åtskilliga anordningar. Han tillkallade tsarens öfverste Annenkov och affärdade honom till Mensjikov med ett bref, hvari han bad om förlåtelse för sin slägting Vojnarovskij, hvars beteende han kallade lättsinnigt. På detta lyckliga sätt afvände hetmanen alla misstankar, som tsarens spion kunnat hysa mot honom.

Derefter anförtrodde han Baturin åt tvenne af sina förtrogna. Hos dem qvarlemnades en krigsstyrka af fyra regementen, samt en afdelning af några stadsregementen, hvilkas återstående manskap hetmanen tog med sig. De personer, som qvarlemnades i Baturin och der förde befälet, voro invigde i hetmanens planer. Han förbjöd dem att gifva sig åt ryssarne och gaf dem förhoppning om att han inom kort skulle komma dem till hjelp och da i sällskap med svenske konungen och hans segervana här. Den 24 på morgonen lemnade Mazepa för alltid sitt Baturin; öfver Sejm färdades han denna dag till Korop (nu en stad i Krolovetska distriktet), der han tillbragte natten samt fortsatte dagen derpå vägen öfver Desna till Obolonja (4 mil från Krolovets). Kosakerne lefde i den tro, att deras hetman förde dem enligt tsarens befallning mot fienden. Den här, som åtföljde Mazepa, uppgick till 4—5,000 man. En annan afdelning, 5—6,000 man stark, stod på venstra stranden af Desna. Alldenstund de andra kosakregementena i tsarens tjenst blifvit förlagda på åtskilliga håll, erhöll Karl XII nu med sin nye bundsförvandt endast ungefär fjerdedelen af den utlofvade krigsstyrkan, men äfven denna oberedd på förhållandena. Utom en och annan af de förtrogne fans det ingen af de äldste eller af manskapet som hade någon aning om, att deras befälhafvare alls icke förde dem i strid emot tsarens fiende. Sedan man passerat förbi Desna, befalde

hetmanen att kosakerne skulle ställas upp och höll till dem ett tal. Deri underrättade han dem om att han förde dem, icke mot svenske konungen, utan mot tsaren — deras frihets tillintetgörare. Hetmanen skildrade de fri- och rättigheter tsaren beröfvat Ukraina, och framhöll isynnerhet att han ville göra kosakerne till soldater. Dylika rykten hade kosakerne redan förut förnummit. Hetmanen försäkrade dem att ofta, då han varit hos tsaren, hade han märkt dennes hemliga afsigter: han ville göra slut på Ukrainas frihet och lägga landet under moskovitiskt välde. Mazepa förstod att lägga skickligt an på kosakernes hjertan; fruktan för det moskovitiska väldet och de storryske befälhafvarne, som trädt i stället för infödde, hade utöfvat inflytande på lillryssarne under forne hetmaner och gått i arf till efterkommande.

Hetmanens tal blef dock icke besvaradt [1]). De som icke förut voro invigde i hetmanens tankar, vågade ej motsäga honom, enär man trodde, att hetmanen var omgifven af många, som ville följa hans råd; motstånd vore derföre helt visst förgäfves, tänkte man, och kunde blott skada den, som vågade höja sin röst. På detta sätt blefvo många, som aldrig tänkt följa den af Mazepa anvisade vägen, helt plötsligt betänkte på att, då lämpligt tillfälle gafs, draga sig ifrån honom.

Hetmanen sände Lomikovskij och sekreteraren Orlik till svenska förpost-befälhafvarne Hjelm och Gyllenstierna, som förde befälet öfver tvenne dragonregementen och voro förlagde i byn Orlavka (vid floden Ubjeda i distriktet Novgorod-Severskij). Desse blefvo öfverraskade af en så oförmodad syn. Öfverste Hjelm ville icke tro dem, utan misstänkte något knep. Vid hans regemente fans en italiensk officer, som förut varit i rysk tjenst och kände Mazepa personligen. Hjelm sände honom till kosakerne för att riktigt få veta hvad det var fråga om. Denne utförde snart sitt uppdrag, återvände och berättade öfversten att hetmanen sjelf var på väg till honom.

Hjelm mottog Mazepa med den ärebetygelse, som tillkom härens och folkets öfverhufvud, och hetmanen qvardröjde hos de svenske öfverstarne till den 28 Oktober. Emellertid underrättade desse härom sin konung, hvilken tagit sitt högqvarter i Gorki (1 mil från Novgorod-Severskij) vid Desna.

---

[1]) Kostomarov meddelar talet efter Fryxell 22, s. 147. Ö. a.

Konungen var redan förut af Bystritski beredd på kosakhetmanens ankomst, men han hyste misstankar mot en man, som så länge och troget förut tjent sin herskare, och detta sa mycket mera, som Karl fått reda på det upprop till lillryska folket, som Mazepa låtit utfärda för att dölja sin benägenhet att öfvergå till svenskarne. Detta var anledning till att konungen icke skyndade sig att öfvergå Desna, så som Mazepa önskat, på det att Karl skulle vara i besittning af denna stranden innan Mazepa öppet öfvergick till honom. Troligtvis beräknade Mazepa, att landet, som låg på venstra stranden af Desna, skulle vara honom lydaktigt; i etnografiskt hänseende voro dess inbyggare ursprungligen lillryssar och dessutom hade detta land först af Bogdan Chmelnitskij blifvit jemte det öfriga Lill-Ryssland införlifvadt med det moskovitiska väldet, under det att högra stranden af Desna i forna tider (redan i 15 och 16 århundradena) utgjorde en moskovitisk besittning och dess befolkning bildade en öfvergång från stor- till lillryssar. Det är mycket möjligt att dessa förhållanden gjorde att hetmanen önskade det svenske konungen skulle så fort som möjligt öfverga floden, hvarefter han kunde sluta sig till honom. Karl hyste dock betänkligheter och uppslog derföre sitt läger, då han hunnit fram till Desna, på flodens venstra strand.

Efter att hafva meddelat sig med svenskarne, sammankallade Mazepa åter sina kosaker och befalde dem aflägga ed derpå, att de skulle träda i förbund med svenskarne för att befria Ukraina från det moskovitiska oket. Men då blef Mazepa varse huru litet han kunde räkna på sina krigare. Hos honom qvarstannade enligt somliga vid pass halftannat tusental kosaker, enligt andra blott några hundra. Alla de öfriga, som nu sågo hvad, som var i fråga, men som aldrig blifvit tillfrågade om sin önskan, flydde ifrån honom.

På aftonen den 28 Oktober anlände Mazepa till Karl XII. Hetmanen blef honom föreställd dagen derpå. Konungen var omgifven af de förnämste krigsbefälhafvarne, grefve Piper, generalqvartermästaren Gyllenkrook m. fl. Mazepa åtföljdes af personer, som buro tecknen af hetmansvärdigheten, baton och staf. Han höll inför konungen ett kort, men väl sammansatt tal på latin. Deri bad han Karl skänka kosakerne sitt skydd och tackade Gud, som sändt honom till deras befrielse från tsarens

förtryck. I följd af sina år och sin sjukdom lät man honom sätta sig. Stående åhörde honom Karl.

Karls samtal med honom räckte halfva dagen. Nyfiket betraktade svenskarne honom. Framför dem stod en gubbe om 80 år, af medelmåttig längd, mager, utan skägg men med mustascher på polskt vis. Oftast såg han allvarsam ut, men emellanåt antog han en skämtsam ton och ådagalade i sitt tal mycken takt och klokhet. Han var tydligen en bildad man och fullt mäktig latinska språket. Karl fattade tycke för honom och inbjöd honom till den kungliga taffeln jemte de förnämsta personerna i hans följe. För de öfriga kosakerna dukades tvenne stora bord och dessutom blefvo några af dem inbjudne till grefve Piper och general Rehnsköld.

Efter middagen gick konungen in i sitt rum och med honom följde Mazepa, hvilken, såsom bevis på att han ville tjena konungen, för dennes fötter nedlade hetmans-värdighetens insignier. Derefter tog han afsked af Karl och steg till häst, under det hans folk lät trumpeterna smattra.

Man fick veta att en del af tsarens här blifvit utsänd för att gripa Mazepa, men icke fått fatt på mer än några trossfordon, som ej hunnit föras öfver Desna. Karl sände samma afton öfverste Deldorf med svenskt kavalleri och kosaker öfver Desna till Oboloňja för att följa fiendens rörelser och söka kringgå hans venstra flÿgel. Från den 25 till den 30 Oktober var svenska högqvarteret förlagdt i Gorka.

Den 29 öfvergick tsarens här Desna. Ryssarne, som följt efter svenskarne, sökte att förekomma sin fiendes öfvergång öfver floden och man hade derföre låtit bränna åtskilliga bebodda orter på den sidan af floden, hvarifrån de kommo. Deras öfverbefälhafvare Sjeremetiev misstänkte alls icke Mazepa, utan skref till honom, samma dag han öfvergick floden, med begäran att han skulle sända upprop till hela Lill-Ryssland om att folket icke skulle rätta sig efter de svenska uppropen, som blifvit spridda öfver landet.

Den 24 Oktober hade emellertid Mensjikov begifvit sig i väg för att träffa Mazepa personligen, men mötte i Menja (mellan Sosnitsa och Tjernigov) öfverste Annenkov, som var på väg till honom. Denne lemnade honom Mazepas bref och underrättade honom om att hetmanen begifvit sig till Baturin. Mensjikov fortsatte då icke färden till Borzna utan sade till Annenkov:

»Sänd ett ilbud till Mazepa och säg, att jag är på väg till honom». Men i samma stund ankom guvernören i Kiev, furst Golitsin, som hade vistats i trakten med uppdrag att upprätthålla lugnet bland lillryska folket. Båda befälhafvarne började ana att något ondt förestod.

Mensjikov och Golitsin tillbragte natten 24—25 Oktober vid Desna och återvände hastigt till Baturin. Vid byn Obmatjeva, i närheten af Baturin, anlände till Mensjikov en viss Sobolevskij, som i ett enskildt samtal med honom omtalade att, Mazepa begifvit sig öfver till konungen af Sverige och befalt, att inga ryssar finge insläppas i Baturin innan han sjelf hunnit dit med svenska trupper, i fall nämligen ryssarne kommo i stort antal; voro de deremot få, skulle de insläppas och befälhafvarne tillfångatagas.

Sådant rykte hade utspridt sig. Mensjikov samtalade i all vänlighet med Sobolevskij, men ville icke riktigt tro honom. Båda befälhafvarne begåfvo sig till Baturin.

Vid Baturin befunno sig några ryske officerare och soldater af Annenkovs regemente. De berättade, att hetmanen dagen förut begifvit sig till Korop. Invånarne i Baturin och Serdjuk hade begifvit sig till slottet och der inneslutit sig. På murarna stodo beväpnade män. Kanoner voro der uppstälda. Mensjikov sände Annenkov för att samtala med folket.

»Hvad vill detta säga» utropade Annenkov till vakterna. »Hvarföre hafven I befästat eder liksom mot en fiende? Öppnen portarna och insläppen i staden furstarne och tsarens krigsfolk!»

Han erhöll till svar: »Hetmanen tillåter ingen storryss att inträda, emedan det skulle medföra lillryssarnes undergång; redan hafva icke få städer och byar af storryssarne blifvit förstörda.»

»Hvar är hetmanen» frågade Annenkov.

»Han har begifvit sig till Korop och derifrån till tsarens här», lydde svaret.

»I beten eder illa» utropade ryssarne och begåfvo sig likaledes till Korop, i hopp om att träffa Mazepa. På vägen erhöllo de underrättelse om att han öfvergått Desna vid Obolonja.

För Mensjikov blef det nu klart, att Mazepa gått öfver till fienden. Han insåg nu hvarföre Vojnarovskij utan att taga afsked begifvit sig bort midt i natten och hvarföre hetmanen, då han lemnade Baturin, icke tog någon af ryssarne med sig, utan sände dem åt andra håll.

Sjelf begaf sig Mensjikov till Makosjin (vid Desna, ej långt ifrån Sosnitsa). Dit började samlas manskap och kosaker från närliggande orter, som bekräftade att Mazepa begifvit sig till svenskarne, beklagade hans tilltag och bådo om förböner för sig hos tsaren, enär de alls icke tagit del i hetmanens förräderi. Mensjikov affärdade en kurir till tsaren med redogörelse för hvad, som tilldragit sig, och med råd att utfärda en allmän kungörelse, som kunde lugna folket. Han hade hvarken hos de högre eller lägre förmärkt några stämplingar.

Naturligtvis måste denna underrättelse öfverraska tsaren; för ingen var den så oväntad som för honom, emedan ingen var så öfvertygad som han om Mazepas pålitlighet och trohet. Men inga oförutsedda händelser kunde bringa tsar Peter ur jemnvigt; han förstod att reda sig i alla omständigheter. Den 27 erhöll han brefvet i Pogrebki (vid Desna, i distriktet Novgorod-Severskij), och följande natt sände han Mensjikov ett så lydande svar: »Vi hafva med stor öfverraskning erhållit edert bref i anledning af hetmanens oväntade förräderi. Man måste söka förebygga att kosakhären öfvergår Desna i följd af hetmanens lockelser. Sänd genast dit några dragonregementen, som afhålla den derifrån. Öfverstarne och de äldste böra behandlas välvilligt och tillsägas att begifva sig hit för att välja hetman. Skynda dig hit.»

Hvarken tsaren eller hans närmaste rådgifvare visste hvilket inflytande hetmanens affall till svenskarne utöfvat på lillryssarne och derföre beslöt man först att behandla dem vänligt, för att vända dem ifrån hetmanen. Tsaren hade icke mycket reda på oroligheterna inom hetmansdömet, hvarföre han ock i sitt snart sagdt på stående fot skrifna bref till Mensjikov uppmanade honom att vänligt bemöta öfversten i Mirgorod, utan att ana, att denne var en af de förste, som sammansvurit sig med Mazepa.

Samma dag underrättade tsaren i ett manifest hela kosakhären, som stod vid Desna och på andra orter, äfvensom alla myndigheter i Lill-Ryssland om attMazepa helt oförmodadt affallit och slutit sig till det fiendtliga »partiet». I anledning häraf uppmanades alla de äldste och öfverstarne att omedelbart begifva sig till tsarens läger för att rådslå och, om det visade sig att hetmanen begått förräderi, skrida till nytt hetmansval. Det synes att tsaren till den grad litade på hetmanen att han till och med ännu tviflade på hans förräderi.

Följande dag kom kanslisten Andrej Kandiba ifrån Baturin, Mazepas hufvudstad, till tsaren och medförde underrättelse, att hetmanen med några af de äldste befälhafvarne och öfverstarne begifvit sig till svenskarne, men qvarlemnat kosaker till Baturins försvar.

Da utfärdades ett nytt manifest, hvari omtalades hvad tsaren nu fått veta: hetmanen Mazepa hade, glömsk af sin ed och sin Gud, gått öfver till fienden, den svenske konungen, i enlighet med ett med Leszczynski träffadt aftal, för att i förening med honom bringa lillryska landet liksom förr under Polens välde och der införa kyrko-unionen. Alla de äldste befälhafvarne och öfverstarne kallades att inställa sig i Gluchov för att, enligt kosakernes gamla privilegier, fritt välja ny hetman.

Den 29 Oktober utfärdade tsaren särskilda kallelsebref till öfverstarne på båda sidor om Dnjepr. Äfven sändes ett bref till öfverste Tjetjel, som förde befälet i Baturin. Tsaren, som icke misstänkte denne, befalde honom att i slottet förlägga ett regemente storryskt infanteri, för att försvara det mot fienden, och sade att han skulle snart sjelf infinna sig i Baturin. I ett af de bref tsaren afsände till sina på skilda håll förlagde generaler kallade han Mazepa den nye Judas.

Den 30 Oktober infann sig Mensjikov i Pogrebki, der krigsråd hölls, hvarvid beslöts, att man skulle sätta sig i besittning af Baturin, och i händelse af motstånd, förstöra staden. Furst Golitsin begaf sig då till Baturin och sände tsarens ukaz upp till slottet. Folket derstädes svarade: »Utan ny hetman släppa vi icke moskoviterne in i slottet, men för att välja hetman fordras allmänt, fritt val; nu då svenske fienden står i landet, kan man ej välja hetman».

Den 31 Oktober inträffade Mensjikov med storryska trupper i Baturin och sände öfverste Mankovitj upp till slottet, som var på alla håll tillslutet och hvars portar voro fylda med jord. I furstens namn uppmanade han besättningen att öppna portarna för tsarens krigsfolk. Det svarades: »Detta våga vi ej göra, då icke hetmanen befalt det».

»Men eder hetman är en förrädare, som öfvergått till fienden», förestälde Mankovitj de motspänstige; »I ären tsarens undersåtar och furst Mensjikov är hans minister, huru kunnen I stänga eder inne för honom?» De svarade: »Vi våga ej utan vår befälhafvares befallning, men att vår hetman begått

förräderi och slutit sig till fienden, skall ingen få oss att tro». De begärde tre dagars anstånd, då Mensjikov uppfordrade dem att gifva sig, men detta vägrades, emedan han misstänkte att de väntade hjelp af svenskarne. Slutligen, natten mellan den 1 och 2 November, kom en kosak, Ivan Noss, till Mensjikov och gaf honom anvisning på en mindre port, genom hvilken han kunde låta ryssarne rycka in i staden, som på detta sätt intogs.

Då Peter erhöll underrättelse härom, befann han sig i Voronesj. Han blef mycket nöjd, tackade skriftligen Mensjikov och lemnade staden helt och hållet till hans förfogande; visade det sig att Baturin kunde göra fienden motstånd, då skulle der qvarlemnas garnison, men i motsatt fall borde staden brännas och allt artilleri föras derifrån äfvensom hetmansinsignierna och hetmanens kansli.

Baturin brändes. Invånarne utsattes för en allmän förödelse, men befälhafvarne skonades. Åtskilliga underrättelser gifva vid handen att det gick barbariskt till, ehuru Mensjikov icke derom skref till tsaren, utan lemnade honom endast mundtligt besked.

Ryktet om det öde, som öfvergått hetmanens hufvudstad, spred förskräckelse i landet. Folket från kringliggande städer och byar öfvergåfvo sina hem och flydde utan att veta hvarthän, ropande: »Moskva rasar, Moskva har förstört Baturin, utrotat dess innevånare och icke skonat ens barnen!» Då Mensjikov från sin krigsbedrift återvände till tsaren i Gluchov, hade han förut gjort några kanoner odugliga, men medtagit det öfriga artilleriet samt insignierna.

Sedan Mazepa öfvergått till svenskarne, flyttades deras högqvarter till Dechterevka vid Desna, (fyra verst från Gorok och $1^1/_2$ mil från Novgorod-Severskij). Derifrån sände Mazepa ett bref till öfversten i Starodub, Skoropadskij. Hetmanen redogjorde för de orsaker, som föranledt honom till detta steg: det förhatliga moskovitiska väldet hade på senare tider sökt underlägga sig de lillryska städerna, utdrifva deras invånare och i stället dit förlägga ryska trupper. Så hade moskoviterne gjort icke blott med Starodub, Tjernigov och Njesjin, under förevändning att det skedde derföre att svenskarne väntades dit, utan äfven med aflägsnare städer, der ingen fara för svenskarne fans. Moskoviterne ville få i sina händer hetmanen, de äldste befälhafvarne och öfverstarne, och föra dem i tyranniskt slafveri, göra kosakerne till dragoner, utplåna zaporog-namnet och

för alltid underkufva Lill-Ryssland. I dylik afsigt hade Mensjikov och Golitsin velat locka Mazepa till moskoviternes läger, men han hade i samråd med zaporoghärens befälhafvare, öfverstar och äldste tagit sin tillflykt till svenske konungens beskydd under förhoppning, att denne skulle befria det lillryska fosterlandet från moskoviternes tyranniska ok och icke blott återupprätta kosakernes tillintetgjorda fri- och rättigheter, utan ytterligare öka dem, hvarom konungen gifvit sitt ord och skriftliga försäkran. Hetmanen sökte öfvertala Skoropadskij att i samråd med öfverstarne utrota ryska garnisonen i Starodub; om han icke förmådde det, borde han begifva sig till Baturin, men akta sig att icke falla i moskoviternes våld. Enligt svenska källor var Skoropadskij i början en af Mazepas anhängare i afseende på öfvergången till svenskarne, men blef af annan mening efter det missöde, som drabbat general Lybecker vid Petersburg, och började ana att lyckan kunde svika de svenska vapnen. I de officiela källorna från denna tid förefinnes intet, som bestyrker denna uppgift, men Mazepas förhållande till Skoropadskij gör den åtminstone i viss grad sannolik. Hvilka bevekelsegrunder än må hafva ledt Skoropadskij, gjorde han intet af hvad Mazepa föreskrifvit; möjligen kunde han det ej, omgifven som han var på alla sidor af ryska trupper.

Den 31 Oktober närmade sig konung Karl ännu mera Desna, och kom tillsammans med sina generaler, sin slägting hertigen af Würtemberg, Axel Sparre och sitt garde, fram till byn Ignatovka (i Krolevetska distriktet) samt utsåg en för öfvergången af floden lämplig plats i närheten af byn Mezina. Den 4 och 5 November verkstäldes öfvergången med mycken svårighet. Ryska hären innehade motsatta stranden och hade der uppfört batterier, som besköto dem, hvilka ernade sig öfver floden. Derigenom nödgades svenskarne att flytta öfvergången till ett ställe, der ryssarne icke kunde vänta att den skulle ega rum, men hvilket var mycket otillgängligt. Stranden var brant; officerare och manskap måste klättra ned och hästarne nedhissas. Vid stranden höggo svenskarne ned träd, af hvilka de sammanbundo flottar, och kommo sålunda öfver till andra stranden. General-major Stackelberg var den förste, som uppnådde den med sin trupp, och banade sig väg genom fienden både med eld och blanka vapen. Från 12 kanoner besköto svenskarne fienden med kartescher. Detta tvang ryssarne att vika och på tvenne broar

tågade hela svenska hären öfver floden. Mazepa var då närvarande hos Karl. Den 5 November var en mycket kall dag och konungen gick, som vanligt, tunt klädd. Mazepa varnade honom derför och bad att få skänka honom dyrbart pelsverk, hvaraf förfärdigades en klädnad, hvilken konungen iklädde sig, men då någon, som såg konungen i denna drägt, förundrade sig öfver att han så hastigt fetmat, aflade han den för alltid [1]).

Ryske öfverbefälhafvarens högqvarter flyttades till Tjartorij (vid floden Slivka, $1^1/_2$ mil från Gluchov). Sjeremetiev erhöll der besök af furst Jurij Fedorovitj Romodanovskij — en fruktad man på sin tid, chef för Preobrasjenskij-prikazen, hvilken, som bekant, tog hand om dem, som dömts till tortyr. Då han fick höra omtalas Mazepas förräderi, föll han i vanmakt, och vid uppvaknandet utöste han ord, som ej kunna återgifvas.

5.

Mazepas affall från tsaren lyckades ej förleda lillryska folket att beträda samma väg, i synnerhet som storryska trupper med tsaren sjelf i spetsen öfverskridit hetmansdömets gränser. Lillryssarne hade visserligen ådagalagt stort missnöje med tsarens tjenstemän i synnerhet under den hårda krigstiden, då desse behandlade dem rått; derföre hördes öfver hela landet bittra utgjutelser mot det moskovitiska herraväldet. Men den skulle hafva irrat sig mycket, som deraf velat sluta till att folket varit benäget att förena sig med hvarje utländsk härsmakt, som kunnat lösgöra det ur ryskt tvång. De förhållanden, som bland folket framkallat förbittring mot moskoviterne, voro ännu hvarken så många eller så betydelsefulla att de åstadkommit den fiendskap, som kunnat bringa en allmän resning i gång, och de personer, som skulle hafva stått i spetsen för densamma, voro icke sådana gunstlingar hos folket, att de kunnat leda det huru de behagat. Ända hittills hade hetmanen Mazepa understödt det ryska väldet; för lillryssarne var han en polsk pan, som öfvergått på ryska sidan, men som alltjemt hade mycket gemensamt med de polska panerne; alltid fans det personer, som skulle varit redo, i fall tsaren velat afsätta hetmanen. Storryska trupper under öfverste Annenkovs befäl bevakade alltid hans person och utländingar, som besökte

1) Nordberg, I, 873.

hetmanens land, märkte att, om desse icke bevakat honom. skulle lillryssarne snart hafva gjort sig hetmanen qvitt. Om ock bland folket fans, såsom Mazepa framstält, en viss benägenhet för uppror och öfvergång till fienden, var dock ingen af samma mening som hetmanen. Vid gynnsamt tillfälle hade nog folket kunnat i viss mån följa zaporogerne och landstrykarne, som icke visste hvad de ville, samt utbrutit i våldsamheter mot panerne och arrendatorerne, men en dylik benägenhet kunde dock aldrig förmå folket att nu göra gemensam sak med Mazepa. Denna benägenhet hos folket hade Mazepa hittills sjelf i det ryska väldets intresse motarbetat. Hade han nu velat begagna sig deraf, skulle man mindre hafva lyssnat till honom än till hvilken som helst annan. Men det var ej att räkna på någon tillgifvenhet hos folket för hetmanerne, som stödde sig på den främmande svenska styrkan, hvilken inträngt i landet och som folket nästan icke kände till, samt på polakarne, hvilka den ena generationen lärt den andra att hata.

Då det förhöll sig så med folket, var det ej att undra på att, så snart det blifvit kändt, att Mazepa affallit till de mot tsaren fiendtlige svenskarne, genast försäkringar afgåfvos om lillryssarnes underdånighet under tsartronen, och detta icke blott ifrån de delar af landet, der storryska trupper intågat, utan äfven från de håll, der desse icke visat sig och sålunda icke kunnat framkalla något slags fruktan. Från många håll kommo befälhafvare för att uppvakta tsaren.

Den 1 November infunno sig äfven hos honom i Bogdonovka. enligt hans kallelse, Skoropadskij, öfverste i Starodub, och Polubotok, öfverste i Tjernigov, m. fl. Till plats för nytt hetmansval utsåg Peter Gluchov och uppdrog valförrättandet åt sin bojar, furst Dolgorukij. För att upprätthålla lugn och ordning stäldes ett dragonregemente till hans förfogande. Allt tillgick på gammalt sätt, med noga iakttagande af de formaliteter, som vid dylika tillfällen plägade följas.

Den 3 November infunno sig alla i Gluchov. De mottogos af sotniken Turanskij, som förde befälet på platsen. På aftonen samma dag öfverlade furst Dolgorukij med öfverstarne och befälhafvarne om valet; den 4 infann sig tsaren sjelf. Fursten meddelade honom att kosakerne ansett tvenne personer värde att vid valet ifrågakomma, nämligen öfverstarne Polubotok och Skoropadskij. Tsaren sade: »Polubotok är listig; han kan blifva

en ny Mazepa; då är bäst att välja Skoropadskij.» Till följd af valmännens ringa antal kan man säga att valet skedde endast för syns skuld och i sjelfva verket måste den blifva hetman, som tsaren utsåg.

Den 5 November blef Mazepa offentligen afsatt från hetmanskapet och straffad (hängd) in effigie [1]).

På aftonen den 5 tillkännagåfvo öfverstarne att allt blifvit verkstäldt enligt tsarens befallning och den 6 egde valet rum. Efter gudstjenst i Trojtsa-kyrkan, gick man ut på gatan, der kosakerne och polakarne stodo. Furst Dolgorukij höll till dem ett tal och lät uppläsa tsarens skrifvelse. Allt var förberedt, Skoropadskijs namn utropades. Han förklarade väl att han var för gammal men gaf slutligen vika, och bekläddes med insignierna. Han gjorde derefter tsaren sin uppvaktning. Så väl i Trojtsakyrkan som i en af Moskvas kyrkor (Uspenskij-Sobor) hölls gudstjenst, hvarvid förbannelse utslungades mot Mazepa med trefaldigt »anathema».

Under sin vistelse i Gluchov utfärdade tsaren tvenne manifest till lillryska folket. I det ena, af den 9 November, uppmanade han lillryssarne att icke tro de skrifter, med hvilka fienden sökte inbilla folket att den ryska öfverheten ville undertrycka de forna fri- och rättigheterna. »Vi kunna påstå» heter det bl. a., »att intet folk under solen finnes, som kan skryta med sådana friheter, som lillryska folket eger». Penningar utlofvades för hvar och en svensk, som tillfångatogs, nämligen 2,000 rubel för en general, 1,000 för en öfverste, mindre för öfriga officerare, allt efter deras rang, samt fem rubel för en man ur ledet. Tre rubel betalades för en dödad fiende. Med dödsstraff hotades en hvar, som tillförde fienden förråd. Invånarne uppmanades att dölja allt hvad de egde. Afskrifter af detta manifest uppspikades på kyrkor och värdshus och skulle dessutom uppläsas för folket. I det andra manifestet, af den 10, sökte tsaren förmå alla dem, som »genom den bedragaren Mazepas förräderi råkat i fiendehand», att återvända i tsarens tjenst. Förlåtelse utlofvades åt dem, som inom en månad återkommo, men de öfriga skulle räknas som förrädare. Åt dem, som under denna tid visat sig trogne, betygade tsaren i särskilda skrifvelser sin synnerliga bevågenhet.

---

[1]) Se Nordberg, I, 874.

Så snart svenskarne öfvergått Desna fingo de erfara att folket ingalunda var benäget att taga dem till sina beskyddare; tvärtom flydde folket ur byarna vid de objudna gästernas ankomst. Ett undantag skedde i byn Atjutsja (3 mil från Krolevets), der de mottogos med bröd och salt. Den 12 framkommo svenskarne till Sejm, i närheten af Baturin. Ett hemskt skådespel erbjöd dem hetmanens hufvudstad, der nyss Mazepa hoppats få mottaga sina vänner och beskyddare. Hela staden var en hög af grus och bränder; luften var uppfyld af ångorna från halfförbrända och förruttnade mennisko- och djurkroppar, så att man knappt kunde andas. Konungen dröjde några dagar i Goroditsj. Åsynen af Baturin slog Mazepa med skräck. Han började ångra att han hängifvit sig åt beräkningar, som han nu fann vara bedrägliga. Han yttrade till sin sekreterare: »Hur illa har det ej gått! Jag ser att Gud ej gynnar mitt förehafvande. Men Han vare mitt vittne att jag ej velat utgjuta kristet blod, jag har blott tänkt så: jag skall med svenske konungen begifva mig till Baturin och derifrån skrifva till hans tsariska majestät ett bref med tacksägelser för hans beskydd men derjemte framhålla våra forna och nuvarande lidanden, våra kränkta fri- och rättigheter, landets förödelse och hela folkets olycka, samt slutligen tillägga, att vi, likasom vi förut frivilligt för den ortodoxa lärans skuld gifvit oss i tsarens hand, nu också frivilligt såsom ett fritt folk draga oss derifrån, tacka honom för hans skydd, vilja ej besudla våra händer med kristet blod, utan söka vår hjelp hos svenske konungen. Jag hade hoppats att vinna vår frihet ej genom krig, men genom fred. medelst fördrag; jag ville på allt sätt söka förmå konungen af Sverige till fred med tsaren. Men nu har allt gått annorlunda: Ukraina, uppskrämdt af Baturins öde, skall frukta att göra gemensam sak med oss [1].» Slutligen var det ej blott Baturins förödelse, som oroade Mazepa; det hade blifvit honom klart att han ej kunde leda folket dit han ville. Äfven bland sina anhängare, som med honom affallit till svenskarne, började han finna dem, som vacklade, i synnerhet efter det att Peter utfärdat sina manifest. Detta föranledde Mazepa att inbjuda dem alla till sitt gods Porosjutska, utanför Bachmats, der rådplägning egde rum och alla aflade ed på evangelium. Mazepa svor,

[1]) Orliks bref.

att han ej för egen vinning, utan för fosterlandets, Ukrainas, och för hela zaporoghärens skuld begärt konung Karls beskydd. De äldste, öfverstarne och befälhafvarne, som voro närvarande, svuro att förblifva hetmanen trogne och sätta sitt hopp till svenske konungen. Enligt deras råd utsände Mazepa kungörelser, i hvilka han framstälde de orsaker, som förmått honom att vända sig till Karl XII [1]. Dessa angifna orsaker äro oss bekanta genom den vederläggning af dem, som innehölls i Skoropadskijs kungörelse af den 8 December [2]. Mazepa skref att Moskva, fiendtligt sinnadt mot lillryska folket, ständigt eftertraktat dess undergång och på sista tiden sökt att genom städers och byars ödeläggelse tvinga lillryssarne att befolka tsarriket; hans vänner, som vistades vid Peters hof, hade gifvit honom del af dylika afsigter, annars hade han och de äldste blifvit tillfångatagne, kosakerne ombildade till dragoner, folket fördt öfver Volga och lillryska landet uppfyldt af storryssar. Mazepa framhöll Mensjikovs och Golitsins ankomst såsom ett ondt anslag mot lillryssarne, ehuru det var allom bekant att de storryska trupperna blifvit ditförda för att kufva de oroligheter, om hvilka hetmanen meddelat styrelsen falska underrättelser. Ytterligare framhöll han ock att svenskarne segrade öfver ryssarne och att dessa flydde. Sanningen att säga, var det nog detta senare, det vill säga, hans tro på svenske konungens makt och på ryska väldets svaghet gent emot den segerrike hjelten ifrån norden, som var den egentliga orsaken till hans förräderi. Alltid hade Mazepa beräknat sina egna fördelar och deri förblef han sig lik. Det var icke svårt för Skoropadskij att vederlägga beskyllningarna mot tsaren och mot storryssarne i allmänhet; till och med Mazepas närmaste vänner trodde honom ej.

Mazepa nöjde sig ej med dessa kungörelser utan sände äfven särskilda skrifvelser till de mera framstående personerna. Han sökte öfvertyga zaporogerne om, att han blott för att lösgöra Ukraina från Moskvas tyranni begifvit sig till konung Karl, och förmå dem att ödelägga de ryska städerna i trakten af Setj. Njesjin var i ryska truppernas våld. Till fästningen derstädes skulle, enligt Golovkins befallning, Bystritskis hustru föras som fånge. Mazepa sökte öfvertala det der förlagda regementet att ej lyda tsarens befallningar och lofvade snar hjelp af sven-

[1] Orliks bref.
[2] Utr. minist. arkiv, 1708, N. 108.

skarne. Äfven de kosak-öfverstar, som följde med svenska hären, utsände skrifvelser, hvilka bland annat meddelade, att svenska trupper voro utbredda ifrån Borzna till Romni och att svenske konungen befann sig på sistnämnda ställe. De, som anträffades med tsarens och Skoropadskijs bref, grepos och sändes till svenska lägret.

Den 16 November tågade konung Karl från Goroditsj till Golenka, hvarifrån han sände general Linroth till eftertrupperna, men denne blef på vägen öfverfallen af kosakerne och nedgjord jemte dem, som åtföljde honom, så att blott en man, hvilken också var svårt sårad, återstod, hvilken kunde meddela konungen underrättelse härom [1]). Detta var, så till sägandes, ett första uttryck af de känslor, med hvilka lillryssarne ernade mottaga sina svenska beskyddare.

Den 17 November var Karl i Dmitrovka [2]) och den 18 i Romni [3]).

Dagen derpå, den 19, begaf sig Mazepa till Gadjatsj jemte en svensk styrka under öfverste Daldorfs befäl. De bemäktigade sig staden utan svårighet. Mazepa qvarlemnade hos Daldorf en del af sina kosaker, gjorde åtskilliga nödiga anordningar för stadens befästande och återvände derefter till konungen i Romni.

Svenska hären utbredde sig från Romni och Gadjatsj till Lochvitsa och Priluka, pä en omkrets af 10—12 mil. Landet här var rikt befolkadt, byar och bondgardar funnos i mängd, och i början funno svenskarne öfverflöd pa allt; men lillryssarne började ifrån första stunden så bemöta dem, att de snart tviflade på, huruvida de voro välkomne gäster. I staden Smjeloje [4]) t. ex., ville invånarne icke på något vilkor insläppa svenskarne, som der skulle taga qvarter, utan öppnade i stället midt för deras ögon portarne för en rysk styrka under general Rehn. Efter en ganska blodig drabbning, hvarunder tvenne svenska regementen blefvo upprifna, drog sig Rehn hastigt tillbaka och Karl lät bränna Smjeloje [5]). Ryssarne blefvo förföljda till hetmansdömets gräns. Tsaren befann sig i Lebedinj och Mensjikov i Chorusjevka. Tvenne ryska härar stodo i hjertat af hetmanens land, den ena i Mirgorod, den andra i Njesjin.

---

[1]) Enligt Adlerfeld.
[2]) En by, 4½ mil från Konotop.
[3]) Stad i distriktet Poltava.
[4]) Nu en stor by i distriktet Romni, 2½ mil från Romni.
[5]) Enl. Adlerfeld.

Karl utdelade i Ukraina sina manifest, i hvilka han försäkrade, att han kommit för att frigöra lillryssarne från moskovitiskt öfvervälde och uppmanade folket att lyda hetman Mazepa, enär denne trädt i förbund med svenskarne, icke af lättsinne eller för egen fördels skull, utan i afsigt att befria sitt fosterland, och detta hade han dessutom gjort på de mest framstående personers begäran. Denna skrift, som var i original skrifven på latin af Hermelin och öfversatt på lillryska af någon af Mazepas följe (troligtvis af hans sekreterare Orlik), blef tvenne gånger utfärdad och framkallade från tsarens sida ett annat manifest i hvilket de af tsarens motståndare framkastade beskyllningarna vederlades. Det uppstod sålunda ett slags skriftlig polemik mellan de begge stridande parterna. Både på ena och andra sidan ville man urskulda sig inför lillryska folket och skjuta skulden på motparten. Men, enligt svenskarnes eget medgifvande, verkade Karls och Mazepas skrifter mycket mindre på folket än Peters och Skoropadskijs, emedan de senare bättre förstått sig på folkets karaktär och i synnerhet sedan de af handlingar, som påträffats i Mazepas ego vid Baturins intagande, visat att Mazepa träffat aftal med Stanislaus om att lägga Ukraina under Polen. Under det att Mazepa vistades hos Karl i Romni, ditkommo på hans kallelse åtskillige af befälhafvarne, hvilka han befalde att för svenskarnes räkning anskaffa 24,000 oxar, 40,000 svin och mjöl af flera slag. Detta var icke lätt emedan folket flyktat och svenskarne, som icke ville vänta tills man gaf dem, började sjelfve att på fiendevis taga allt hvad de behöfde och retade mot sig derigenom så mycket mera landets invånare. Befälhafvaren i Lochvitsa, Jakob Eremenko, som af general Meyerfeld, hvilken vistades i Lochvitsa, erhållit befallning att hopsamla förnödenheter i Sentja [1]), blef af dervarande ataman sänd till ryske generalen Volkonskij, som vidare sände honom till högqvarteret att förhöras. Under påtrycket af de svenska vapnen var det dock icke många af befälhafvarne, som visade benägenhet att lyda Mazepa. Sjelfva zaporogerne, som slutligen ifrigt slöto sig till honom, ville i början ej lyssna till hans upprop, utan frågade hvilket öde han beredt dem, om de afföllo från ryske tsaren. Högra Ukraina var honom än mindre bevåget. Öfverste Omeljtjenko i Bjelaja-Tserkov frågade ej efter att Ma-

[1]) I distriktet Lochvitsa vid floden Sulitsa.

zepa förut varit hans gynnare, utan tillkännagaf för tsaren att kosakerne på högra Dnjeprstranden voro sin lagliga öfverhet trogne och afskydde Mazepas namn, så mycket mer som Mazepa velat göra dem till bönder och tvinga dem att tjena jordegarne. Bönderne, som blifvit eggade af Skoropadskijs manifest, bildade hopar och öfverföllo svenskarne. Detta vållade den gamle Mazepa bekymmer, som ytterligare ökades då han erfor att ryssarne lagt beslag på de skatter han egt i Bjelaja-Tserkov och på hvilka han bygt sitt hopp.

Af de lillryssar, som begifvit sig till svenskarne och vistades i deras läger, började åtskillige att begagna sig af tsarens löften om nåd och tillgift. Den 21 November begåfvo sig tvenne af dem från svenska lägret; den ene var öfverste Apostol. Efter dem följde andra personer, som förut satt sitt hopp till konung Karl. Adlerfelt säger att Mazepa befalt, att deras familjer skulle föras till Romni och att detta var orsaken till deras flykt, men af andra källor visar det sig att de drogo sig bort med Mazepas vetskap. Denne som begynt att tvifla på sin bundsförvandts makt, tänkte nämligen att bryta med honom och sökte utvägar att försonas med tsaren. Han insåg tydligt att han bedragit sig i sina beräkningar och att det ej var honom möjligt att som han ville leda det lillryska folket. Apostol skref till Skoropadskij och bad honom medla hos tsaren, att denne icke måtte vredgas, samt försäkrade att han i sin fåvitskhet blifvit vilseledd af Mazepa och varit nödgad att lyda honom till dess att nu tillfälle gafs honom att återvända.

Tsaren kallade Apostol till Lebedinj, gaf honom företräde, mottog honom vänligt, sade honom att han skulle få behålla sin rang och sina egendomar, samt försäkrade honom om sin nåd för framtiden. Då meddelade Apostol tsaren Mazepas hemliga förslag. Tsaren åhörde det med nöje, men yttrade att det var besynnerligt att Mazepa icke sändt något skriftligt med Apostol; för öfrigt uppdrog han åt Golovkin att taga närmare reda på Mazepas förslag. Kansleren kallade öfversten till sig, befalde honom först att med ed bedyra sin trohet och lät honom derefter undergå ett hemligt förhör. Apostol berättade att han, då han var hos Mazepa, sett hos honom Stanislaus Leszczynskis privilegier, i hvilka han tillförsäkrade Ukraina samma rättigheter som Polska kronan och storhertigdömet Litaven åtnjöto. Mazepa hade äfven visat honom bref, som han erhållit af stor-kron-kansleren

Jablonowski och litaviske underkansleren, hvilka försäkrade honom om att Stanislaus' privilegier skulle utfärdas på vintern, men Apostol hade hvarken kunnat förskaffa sig afskrift af privilegierna eller af brefven. Derjemte meddelade Apostol att Mazepa sändt bud från Bachmats till konung Stanislaus med bref från sig och från konung Karl, med begäran att han måtte intåga i Ukraina samt med löfte om att Kiev, Njesjin och Perejaslavsk skulle upplåtas åt hans trupper. Apostol hade hört att fienden uppgjort en plan att Karl skulle tåga mot Moskva och Stanislaus till de mindre städerna. Slutligen sade öfversten, hvilket var det vigtigaste af allt, att Mazepa erbjöd sig att lemna svenske konungen och hans förnämste generaler i tsarens händer, men med vilkor att löftet om säkerhet för Mazepa skulle garanteras af de utländska hof, han sjelf uppgaf. Golovkin drog sig för att afgifva löfte härom, men då Apostol genast förklarade att Mazepa annars icke skulle stå vid sina ord, samtyckte han dertill, ehuru han icke fullt litade på hela berättelsen, hvarföre han ock förbjöd Apostol att skrifva till Mazepa.

Några dagar derefter erhöll Apostol bref från Mazepa och skref då till honom, ehuru i allmänna ordalag, om att hans förslag antagits. Efter någon tid kom en ny öfverlöpare från svenska lägret, nämligen öfverste Ignat Khalagan, som medförde samma förslag från Mazepa [1]). Då skref Golovkin till Mazepa

[1]) Intressanta detaljer angående Khalagans företräde hos tsaren meddelas i en krönika af Rigelman, hvilken hört dem omtalas af Khalagan sjelf, som lefde ända till 1745. Deraf erfara vi, att Khalagan, då han med sina följeslagare begaf sig bort från svenska lägret, öfverföll svenska drabanterne och medförde 16 af dem som fångar till tsaren, såsom tecken på sin trohet. Då Khalagan kom till det ställe, der företrädet hos tsaren skulle ega rum, kastade han ifrån sig sin sabel, och då han såg tsaren, föll han på knä, bad om förlåtelse och nåd samt öfverlemnade sig och sina kosaker i tsarens hand. Peter såg skarpt på honom och sade: »Khalagan! Du har liksom Mazepa förrått mig!» »Nej, herskare», svarade han. »Har du då icke flyktat med honom», frågade tsaren. Khalagan svarade: »Nej, det var oss sagdt att Mazepa på tsarens befallning skulle föra oss mot svenskarne; då vi redan voro dem nära, underrättade Mazepa oss om att han skulle öfvergå till konung Karl för att slippa ifrån Ryssland och att folket skulle under hans styrelse blifva fritt från alla herskare. Några af kosakerne flydde undan, men mig och mitt regemente äfvensom andra tog Mazepa med sig. Det var ej möjligt att komma undan den fiendtliga styrkan och jag beslöt att finna mig i mitt öde och afvakta den stund då jag kunde blifva fri. Konung Karl mottog oss alla vänligt och befalde att vi skulle införas i hans läger på tredje dagen bad jag Mazepa om tillåtelse att anskaffa foder åt hästarne, som icke fanns i svenska lägret men väl i trakten. Från den stunden sände konungen oss på rekognosceringar och som patruller, sedan vi svurit att ej svika honom. Ehuru jag lofvat att lyda honom, tänkte jag i mitt sinne att jag förut svurit min herskare trohetsed. Då vi nu fingo större frihet och utsändes att patrullera, anföllo vi dessa svenska drabanter, som voro försumlige, enär de ej

att tsaren gick in på de framstälda vilkoren. Apostol erhöll rikliga skänker, hans forna egendomar återstäldes till honom och blefvo till och med ökade, såsom ersättning för de förluster fienden vållat honom. Äfven hans följeslagare, som återvändt från svenska lägret, omhuldades.

Till hvilken grad man satte tro ej blott till Mazepas förslag utan ock till redligheten hos dem, hvilka muudtligen framburo detsamma, veta vi ej, men tsarens politik försummade såsom vanligt inga tillfällen, som erbjödo sig och som kunde minska fiendens hopp om framgång. Förutsättningen för en förlikning med Mazepa var ej att räkna på. Från Mazepas sida var denna förlikning aldrig allvarligt menad; den erbjöds af en person, som var i stånd till allt, som svek alla och öfvergick från den ene till den andre allt efter omständigheterna. Då Mazepa visade sig benägen till försoning med tsaren och till affall från sin nye bundsförvandt, visste han ej hvad ryssarne tänkte om honom, utan fortfor att verka i Karls intressen liksom förut i Peters. Den 5 December hade han ej ännu erhållit något svar från Apostol, men sände då bref till Stanislaus Leszczynski, i hvilket han ånyo bad honom med sin här skynda till ett gemensamt anfall mot »Moskva», som genom sina skrifter uppretade det lägre folket i Ukraina. Hans budbärare blef dock på vägen uppsnappad och sänd till Kiev; der tog man ifrån honom Mazepas egenhändiga bref, förségladt med hans sigill, och sände det till Peter, som lät Skoropadskij öfversätta och bland folket sprida detsamma, såsom bevis på Mazepas list; denne hade inbillat sina landsmän att han affallit från tsaren för att göra landet fritt både från ryskt och polskt öfvervälde, men i sitt bref sagt sig vara Leszczynskis undersåte och Ukraina hans arfrike samt visat sin afsigt vara att bringa landet under polskt ok. Äfven en annan från Mazepa afsänd kosak blef gripen. Han sade, att han fört bref från Mazepa till erkebiskopen i Tjernigov och till furst Tjetvertinskij, men då han underkastades

fruktade något af oss. Vi kringrände dem, togo all ammunition ifrån dem och galopperade bort med dem och nu öfverlemna vi dem åt eders majestät. Låt oss, herre, blifva lika trogne tjenare som förut.» Peter sade: »Låt se Khalagan, att du icke spelar mig samma spratt som Karl.» »Desse svenskar», svarade Khalagan, »äro underpanten på vår trohet.» Peter förlät Khalagan och befalde honom och hans kosaker att patrullera och söka lära sig fiendens språk. Det lyckades honom att uppsnappa svenska kurirer och att bemäktiga sig tross, som från Polen ernade sig till svenskarne med ammuntion och penningar. Penningarna lät tsaren honom och hans regemente behålla som krigsbyte.

tortyr, erkände han, att han kommit för att uppvigla folket och icke medfört några bref, fastän Mazepa befalt honom säga det, för att väcka misstankar mot personer, som aldrig varit hans anhängare. Allt detta lät tsaren i ett manifest kungöras för folket.

I stället för att öppna en väg till förlikning med tsaren, stängde Mazepa den sålunda. Det är klart att då man fått i sina händer bevis på att Mazepa ej upphörde med sitt förräderi, ville man ej sluta förbund med honom. Äfven svenskarne började att misstro lillryssarne efter öfverste Apostols flykt. Öfverste Zelenskij ernade följa dennes exempel, men svenskarne upptäckte hans afsigt och läto honom bevakas af 50 man. Äfven andre af kosakernes äldste höllos under bevakning, vanligtvis af två man för hvarje. Då först började man visa mera tillit till dem, när deras hustrur kommo till dem, och icke längre vistades i Romni, men alltjemt höll man ögonen på dem och tillät aldrig man och hustru att på en gång gå ut. Hos Mazepa stod alltid vakt, liksom för hederns skull, men i sjelfva verket för att bevaka honom. Mazepas hufvudstyrka utgjordes af 500 man af Kosjuchovs regemente och 150 af Andriatjs. I hans omgifning voro Orlik, Lomikovskij och Gorlenko; de öfriga höllo sig på afstånd. Mazepa låg sjelf ständigt till sängs. Svenskarnes misstro mot kosakerne minskades när den af tsaren bestämda nådetiden var ute. Det hade sålunda icke varit möjligt för Mazepa att underhandla med tsaren, äfven om denne velat det, icke ens att i hemlighet underhålla förbindelser med Golovkin.

Från midten af December föreföllo ständigt strider mellan ryssarne och svenskarne. I Lebedinj, tsarens högqvarter, hölls krigsråd och uppgjordes plan till att drifva konung Karl ifrån Romni. Man beslöt derföre göra ett anfall mot Gadjatj, der svenska förposterna stodo. Man hoppades kunna locka dit konungen, emedan man beräknade att han, med sitt hjeltelynne, icke skulle tveka att skynda de sina till hjelp, oeh under tiden, då han lemnat Romni, skulle en annan rysk styrka der göra anfall och bemäktiga sig staden. I närheten af Gadjatj stod redan den ryska hären. 12 verst derifrån ligger byn Veprik, som då var en befästad stad. Sedan Gadjatj blifvit af svenskarne och Mazepas folk intaget, hade lillryska bönder, som väpnat sig och ej ville lyda Mazepa, bedit ryssarne om hjelp. Man hade då sändt 1,500 soldater till Veprik. I kringliggande

byar och gårdar var general Rehns styrka förlagd. Han erhöll befallning att återtaga Gadjatj. Så snart svenskarne fått veta att ryssarne hyste dessa planer, ditskyndade de ifrån Romni, hvarvid ryssarne aftågade och brände förstäderna, hvarigenom svenskarne förorsakades betydlig skada, enär det nu började blifva full vinter.

General Alart begagnade sig emellertid af svenskarnes aftågande och angrep Romni. Den i Lebedinj uppgjorda planen lyckades. Svenskarne hade icke lemnat några trupper qvar i Romni, som ryssarne derföre utan motstånd bemäktigade sig. Två timmar före ryssarnes ankomst hade Mazepa flytt derifrån och var nära att blifva fången. Invånarne gladde sig, men deras glädje öfvergick snart till sorg, då soldaterne började plundra och begå våldsamheter.

Under den i hela Europa ovanligt stränga och snörika vintern 1708—1709 grupperade sig de förnämsta krigshändelserna omkring Gadjatj och Veprik [1]. Konung Karls tåg till det »bebygda» Ukraina (Slobodskaja Ukraina) var, som bekant, ett olyckståg; under tiden fingo ryssarne bakom honom öfvertaget inom hetmansdömet. I Januari sände furst Dolgorukij, som befann sig i Njesjin, generalmajor Gynther att intaga Priluki. Svenskarne, som i slutet af November eröfrat denna stad, väntade icke ryssarne; hos dem hade infunnit sig åtskilliga lillryska familjer. Gynther intog staden och tillsatte der en kommendant samt sände till tsaren beskrifning på staden. Af densamma erfara vi att Priluki varit en ganska vidsträckt stad med höga vallar och en graf, men vallarna bristfälliga. Staden led brist på vatten; inom befästningarna fans ej en enda brunn, hvarföre Gynther lät ditföra is i mängd. Furst Dolgorukij sände äfven kanoner till stadens befästande. Nu visade sig öfverste Apostol såsom tsarens nitiske tjenare och gjorde svenskarne mycket afbräck; han uppsnappade både deras och Mazepas tross, samt undertryckte de röfvarhopar, som visste att begagna sig af den oroliga tiden [2].

Mazepa hade på högra Ukrainas kosaker byggt stora förhoppningar, hvilka alldeles slogo fel. För att icke tala derom, att öfversten i Bjelaja-Tserkov var en af de första som återgingo till tsaren, var man äfven å andra håll sysselsatt med

[1]) Se härom Fryxell.
[2]) Handl. i ryska riksarkivet; Dolgorukijs bref af d. 3 Mars.

att uppfånga och till general Iffland öfversända Mazepas utskickade, hvilka såsom formän eller under annan förklädnad drogo omkring för att mot tsaren uppvigla folket.

I Februari sände fältmarskalken Sjeremetiev brigadieren Behm med fyra dragonregementen och två bataljoner lifgarde för att ifrån Batsjevka [1]) fördrifva svenskarne. Der befann sig då öfverste d'Albedyhl med 325 man dragoner samt 130 man fotfolk. d'Albedyhl blef fången, hans folk, som tog till flykten, nedgjordes af bönderne [2]). Då beslöt Sjeremetiev att bemägtiga sig Lochvitsa, der general Creutz stod och dit Mazepas kontanta kassa blifvit förd. Äfven åtskilliga lillryska familjer af Mazepas anhängare hade der samlats. Creutz drog sig undan till Savinets [3]). Ryssarne sökte att afskära vägen för honom och lyckades taga några foror med Mazepas tillhörigheter. Äfven der utmärkte sig Apostol. Creutz drog sig till Rjetsjetilovka [4]). Till honom samlades andra svenska afdelningar och alla tågade till hufvudstyrkan, som utbredde sig på högra stranden af Vorskla, med högqvarterat i Velikija-Buditjsji [5]). Sjeremetiev stod i Holtva. (Mars 1709). Några krigsrörelser kunde nu icke väntas förrän det höga vattenståndet började sänka sig, som plägar ske i Juni. Nu var landet så öfversvämmadt att till och med förbindelsen mellan invånare i grannbyar var afbruten.

Denna tidpunkt kan anses afsluta första perioden af konung Karls krigsföretag mot ryssarne i Lill-Ryssland. Nu vidtager den andra, som slutar med Poltavaslaget, — en tilldragelse, som af ryssarne betecknas såsom den betydelsefullaste i deras historia.

6.

I midten af Februari infann sig tsaren i Voronesj, der hans flotta allt jemt ökades. I anledning af kriget med Karl XII ville Peter sända några fartyg till Azovska sjön och Svarta hafvet för att gifva turkarne hög tanke om hans styrka i händelse de skulle visa sig benägne till fredsbrott. Samtidigt sökte tsarens sändebud i Konstantinopel, Tolstoj, af alla krafter att uppegga divanen emot Karl XII och hans bundsförvandter; han

[1]) By i distiktet Gadjatj
[2]) Major Gljebovs rapport af d. 14 Febr. R. Riksark.
[3]) By i distriktet Mirgorod.
[4]) I distriktet Poltava, $3\frac{1}{2}$ mil från Poltava.
[5]) I distriktet Zenjkow, vid pass 5 mil från Zenjkow.

sökte göra troligt att Karl, om det lyckades honom att besegra Ryssland, skulle vända sina krigiska tankar till Turkiet.

Öfverbefälet i Ukraina fördes af furst Mensjikov, hvilken stod i ständig brefvexling med tsaren. Från den 1 April uppehöll han sig i Charkov, hvarifrån han gjorde några utflygter för att mönstra trupperna, eller göra sig bekant med krigsteatern. Af största vigt var att bringa zaporogerne till lydnad mot tsaren och afhålla dem från förbund med Mazepa. För detta ändamål afsändes till Setj arkimandriten Sjurachovskij, åtföljd af några tsarens tjenstemän och ett sändebud från hetmanen, medförande penningeskänker från tsaren. De blefvo dock illa mottagne af zaporogerne, som hotade att bränna upp dem. Detta var alls icke något oerhördt bland detta folk. Men en del af de äldre kosakerne, som befunno sig der, skref till Mazepa ett bref, hvari de kallade sig tsarens trupper och förklarade att de ernade tillsammans med hans andra krigsmän befria Ukraina från främlingarne. Tsaren skref till Mensjikov, att det vore högst nödvändigt att försäkra sig om kosakernes trosschefs, Kostja Gordjejenkos trohet, emedan denne var zaporogernes hufvudbefälhafvare och ledare. Men han var en oförsonlig fiende till moskovitiska väldet. Mazepa hade skrifvit ett upprop till zaporogerne men Kostja förekom hans sändebuds ankomst till Setj, mötte dem med tusen förbundne, medtog nio kanoner och drog sig till Perevolotsjna [1]), som zaporogerne i Setj kallade sin besittning. Deras öfverste derstädes var Nestulej. Ett möte egde rum mellan honom, Kostja och Mazepas sändebud, hvarvid en lång skrifvelse från Mazepa upplästes. Det vanliga talet om Ukrainas lidanden under moskoviternas ok upprepades och Mazepa försäkrade sig hafva hört tsaren yttra, att »det var nödvändigt att tillintetgöra de zaporogiska lymlarne och våldsverkarne». Svenske konungen, skref Mazepa vidare, hyste deremot alls inga onda tankar mot Ukraina eller mot zaporogerne, han blott förföljde sina fiender, moskoviterne, som retat svenskarne men nu icke längre voro i stånd att motstå dem utan begifvit sig till Ukraina, der de gjort större skada än svenskarne. Zaporogerne borde liksom lillryssarne glädjas åt svenske konungens ankomst, emedan de först derigenom kunde hoppas blifva ett fritt, ett lyckligt folk. Slutligen upprepades den gamla sagan om tsarens afsigt att sända lillryssarne bort till andra sidan Volga.

[1]) Vid Dnjepr nära Vorsklas mynning.

Mazepas sändebud medförde penningar åt Kostja, hvilken genast började utdela dem bland sina kamrater, som, då de hört Mazepas skrifvelse, ropade: »Allt för Mazepa! Tsaren har också sändt penningar till Setj, men derföre vilja vi dock ej följa honom mot svenske konungen och Mazepa; dessa penningar hade ryssarne förut tagit af våra bröder kosakerne». Mycket verkade äfven på zaporogerne ett bref ifrån kanen af Krim, som tillrådde dem att lyda Mazepa och lofvade att i händelse af behof hjelpa dem. Nestulej och hans kamrater tvekade först men slöto sig sedan till Mazepa. Kostja skref till konung Karl att alla zaporogerne önskade erhålla hans beskydd och bådo Gud om framgång för de svenska vapnen. En deputation afsändes till konung Karl och anlände den 19 Mars till hans läger i Buditsja [1]). Under tiden företogo sig andre zaporoger åtskilliga våldsamheter mot ryssarne, dödade en mängd af dem samt sände förnödenheter till svenskarne. Den 26 Mars begaf sig Kostja Gordjejenko sjelf till Buditsja. Mazepa, som icke ville släppa honom fram till Buditsja, sände honom till möte tvenne öfverstar med 2,000 man för att föra honom till Dikanjka, der han ville sammanträffa med honom. Kostja hälsade Mazepa med dessa ord: »Vi, zaporoghären, tacka dig för din välvilja att, såsom det höfves Ukrainas främste man, behjerta det öde oss öfvergått och söka rädda oss från moskoviternes förtryck. Vi äro öfvertygade om att du ej för egna fördelar sökt svenske konungens beskydd. Vi vilja troget följa dig och offra lif och blod för det efterlängtade målet. Vi tacka dig särskildt derföre, att du underrättat oss om dina afsigter att förena dig med svenske konungen. Vi hoppas ock att genom din medling vinna hans beskydd». Mazepa svarade och framhöll som vanligt skälen, hvarför han öfvergått till konung Karl i stället för att begifva sig till Polen, der han i lugn kunnat sluta sina dagar. »Redan är Mensjikov», sade han vidare, »i antågande med en betydande truppstyrka och vi måste anse såsom en särskild försynens skickelse att konung Karl XII på samma gång tågat in i vårt land och ingifvit alla rättsinnige hopp om befrielse. Jag har ansett det vara min pligt att förena mig med honom och hoppas att Gud skall beskydda och frälsa oss. Låtom oss handla i endrägt. Jag skall aflägga min ed, men svärjen äfven I att vara mig trogne».

[1]) Se vidare härom Nordberg.

Alla de, som åtföljt Gordjejenko, afhörde detta samtal. Zaporogerne skulle icke hafva låtit sin befälhafvare ensam tala med hetmanen, af en vanlig och ganska betecknande fruktan hos dem, att deras chef skulle säga något helt annat än de alla ville. Det var ingalunda lätt att afhålla zaporogerne ifrån sina råa vanor och ohyfsade sätt. Ganska våldsamma uppträden egde rum under deras besök. Slutligen blefvo Gordjejenko och 50 af hans följeslagare förestälde för konung Karl i Buditsja. De framförde till honom 150 ryske fångar, som blifvit tagne i Tsaritjenka och nu medförda. — Gordjejenko höll ett tal, hvari han tackade konungen derför, att han velat skydda dem och hela Ukraina för den gemensamme fienden. I konungens namn uppläste Hermelin ett latinskt tal, som öfversattes på ryska. Deri framhölls konungens bevågenhet samt fördelen för zaporogerne att begagna sig af det gynsamma tillfälle, som nu erbjöds, att befästa sin gamla frihet; deras tapperhet, särskildt vid Tsaritjenka, prisades. Gordjejenko yttrade vidare: »Vi hafva sändt ett hundratal moskoviter för att visas för krimske kanen och hoppas att då tatarerne få se dem, skola de nog göra gemensam sak med oss».

Under några följande dagar blefvo zaporogerne på konungens befallning undfägnade och begåfvade med åtskilliga gåfvor [1]. Nu uppgjordes förslag till ett fördrag med Karl, hvilket bestod i fyra punkter och framlemnades till honom. Han förband sig att icke sluta fred med tsaren utan att Ukraina och zaporogernes land skulle frigöras från det moskovitiska väldet och åtnjuta sina forna privilegier. Under de svenska truppernas vistelse inom Ukrainas gränser, skulle invånarne icke af dem ofredas. Konung Karl lofvade att förlåta folket, som flyktat från byarna, i fall det återvände till sina hemvist och anskaffade lifsförnödenheter åt hans trupper. Sträng krigstukt anbefalde han. Fördraget blef af honom underskrifvet.

Zaporogerne framstälde då för konungen sin önskan att en hufvuddrabbning nu måtte komma att ega rum. Derpå svarade konungen, att krigsoperationerna måste rätta sig efter omständigheterna och fiendens rörelser och att man nu ej kunde utsätta tid ej eller plats dertill, men tackade dem för deras beredvillighet. Zaporogerne återvände derefter hem och nalkades Pol-

[1]) Se vidare Adlerfelt, sid. 430.

tava. Då ryssarne sågo dem ifrån murarna, började de skjuta på dem, men då lät Gordjejenko hundra man rycka fram, som klättrade upp på murarna och nedgjorde några af besättningen. Vidare hade zaporogerne erhållit i uppdrag att ledsaga ett svenskt sändebud till serjaskiren, som medförde bref från Mazepa, hvari denne tillkännagaf att nu vore rätta stunden att anfalla moskoviterne. Konung Karl blef missnöjd med turkarnes långsamhet och sade att de voro liksom förblindade.

Den omständigheten att zaporogerne förklarat sig för Mazepa kunde i betydlig mån underlätta hans förehafvande, åtminstone för en kort tid. Lillryssarne tyckte icke om Mazepa, hvilken de utpekade såsom en till kosakerne öfvergången polak, och zaporogerne betraktades såsom det lägre folkets förkämpar, hvarföre ock Mensjikov skref till tsaren: »Gordjejenko utbreder förgift rundt omkring vid Dnjepr». Under Gordjejenkos frånvaro fördes befälet i Setj af Jakov Simontjenk. Den outtröttlige öfverste Apostol sände till kosakerne i Setj en skriftlig uppmaning att icke lyda Gordjejenko utan förblifva tsaren trogne. Denna skrifvelse lät Simontjenk uppläsa och önskade veta hvad man ville göra. Zaporogerne ropade att skrifvelsen skulle sändas till Gordjejenko och att kosakerne, som framfört den, skulle med fötterna fastbindas vid kanoner. Apostols bref blef afsändt och då budet återkom från Gordjejenko, blefvo kosakerne bundne, icke med fötterna utan med halsen vid kanonerna och man sade dem att de skulle skjutas. På natten lyckades det dem att lösgöra hvarandra, hvarefter de begåfvo sig från Setj. Vid återkomsten till sin öfverste berättade de att det i Setj ej fans mera än tusen kosaker och att de äldste icke ville öfvergifva tsaren, men Simontjenko, som stod på Gordjejenkos sida, eggade dem mot moskoviterne.

Det moraliska tillståndet bland zaporogerne var i allmänhet så undergräfdt att man hvarken i ett eller annat afseende kunde lita på dem. Det partiet, som i dag hade öfvervigten i Setj, kunde i morgon duka under. Svenskarne kunde ej lita på Gordjejenkos försäkran om zaporogernes enhälliga önskan att draga i strid mot ryssarne. Då Gordjejenko återvände från konung Karl och Mazepa, yttrade han ock till sina följeslagare: »Nu har jag genomskådat svenskarne och hört nog af dem; nu tycker jag att det varit bättre för oss att som förut lyda tsaren». Hos honom herskade det gamla zaporoglynnet att ofta säga

annat än han tänkte. Men i Setj fans verkligen ännu ett icke obetydligt parti kosaker, som icke ville deltaga i förräderiet. Gordjejenko hade icke ännu framkommit till Setj, då han mottog ett bref, hvari zaporoger underrättade honom om att de ville tjena tsaren och välja ny befälhafvare. Mensjikov blef derom underrättad, då han anländt till Charkov, der man visste berätta att till Gordjejenkos efterträdare blifvit utsedd Peter Sorotjenskij. Tsaren yttrade sin tillfredsställelse med detta val och den nye befälhafvaren visade sig i början trogen tsaren och uppmanade zaporogerne att följa hans exempel, men snart började tvedrägt uppstå ibland dem och Sorotjenskij öfvergick på Mazepas sida samt begaf sig sjelf, på hans uppmaning, till Krim för att bedja kanen om hjelp mot moskoviterne.

I Februari sände tsaren en generaladjutant till Karl XII för att underhandla om fångarnes utvexling. Särskildt önskade han att hans sändebud i Stockholm, Chilkov, skulle lösgifvas, så mycket mera, som svenske residenten i Moskva, Knipercrona, blifvit frigifven, men Karl gick ej in derpå, förebärande att Knipercrona flera år förut varit resident i Moskva, men att Chilkov anländt och blifvit arresterad sedan tsaren redan börjat kriget. Tsarens sändebud medförde äfven fredsförslag, som af Karl förkastades. I Mars anlände från Karl till tsaren i Voronesj ett sändebud i anledning af fångarnes utvexling och tillika med anhållan om att Karl måtte få köpa läkemedel och vin för de sjukas behof. Tsaren lät lemna både det ena och det andra utan betalning. De frigifna svenska fångarne kommo till hären i Ukraina. I början visade sig zaporogerne, som hatade Mazepa, fiendtligt sinnade mot dem, men då de gjort deras bekantskap, blef förhållandet dem emellan annorlunda. I synnerhet märktes detta inom Poltavaregementets område, som gränsade till zaporogernes. De ryske krigsbefälhafvarne, tyskarne Rehn och Kampel, behandlade omildt de lillryssar, som visade sig välvilligt stämde mot svenskarne, och i några städer utrotades befolkningen. Detta retade zaporogerne och förband dem ytterligare med svenskarne.

Det var uteslutande der, hvarest zaporoger funnos, som folket i någon mån närmade sig till svenskarne. På alla andra håll fortforo Ukrainas invånare att visa sig som deras fiender. Då i April månad den blida väderleken begynt, samlade sig skaror i skogarne och angrepo svenska truppafdelningar, som

tågat ut att furagera, och de djerfvaste inbröto till och med i svenskarnes qvarter; så snart svenske officerare eller soldater lemnade sina bostäder, blefvo de genast angripne af bönderne. Förgäfves utfärdade Mazepa sina upprop för att uppmana de bönder, som flyktat till skogarne, att återvända till sina hem och försäkrade dem att svenskarne voro beskedligt folk, som betalade frikostigt hvarje bevisad tjenst, samt förklarade att det vore farligare för bönderne att uppehålla sig i skogarne, der svenskarne kunde nedgöra dem, än att vistas i sina hem, der intet ondt skulle dem vederfaras. De lillryske bönderne lemnade skogarne endast då de ville stjäla svenskarnes hästar eller nedgöra soldaterne. Några af dem tillfångatogos af svenskarne och bl. a. tvenne bönder ifrån Rjetsjetilovka [1]), der general Creutz stod med sina trupper; näsa och öron afskuros på dem, hvarefter de sändes till Sjeremetiev. Men dessa exempel medförde ej åsyftad verkan. Till och med i Buditsja, Karls och Mazepas högqvarter, var det ganska otryggt; nattliga ströftåg förekommo der, men konung Karl brydde sig ej om att vidtaga några försigtighetsmått.

Svenska hären, som icke förstärktes med friska krafter, började förminskas och demoraliseras. Ehuru alla tyckte om sin konung, ville man ej lyda generalerne. Man började misströsta om en lycklig utgång på kriget och främlingar, som tjenade i svenska hären, började allt mer och mer öfvergå till ryssarne. I krigsrådet herskade olika meningar. Några ville att man skulle draga sig tillbaka öfver Dnjepr, som förut, in på polskt område. Af denna mening var Piper, som framstälde för konungen, att han då kunde förena sig med Stanislaus och med general Krassovs kår, som stod i Polen. Mazepa var den, som mest yrkade på att man skulle bemäktiga sig Poltava, för att hafva fast fot i Ukraina, och att underhålla förbindelsen med zaporogerne. Karl tyckte att det skulle vara en lätt sak att taga Poltava, emedan denna plats icke var synnerligen befästad, och belägringsarbetena skulle öfverlemnas åt zaporogerne. Då yttrade generalqvartermästaren Gyllenkrook, som icke ansåg att man borde dröja qvar i Ukraina, och som alltid motsatte sig Mazepa, helt ironiskt till konungen: »Sker det ej ett underverk med oss, kommer ingen enda af oss från Ukraina; kon-

---

[1]) Se sid. 181, not. 4.

ungen förlorar både här och rike och blir den olyckligaste monark historien känner».

Den 17 April sände Karl en del af sin här för att blokera Poltava. Löpgrafvar voro der uppkastade af zaporoger och lillryske bönder, som man mot deras vilja tvungit att arbeta. Den 24 April gick general Creutz ut ifrån Rjetsjetilovka och undslapp lyckligt Sjeremetiev, som förföljde honom, samt förenade sin styrka med konungens här. Den 1 Maj tågade Mensjikov från Charkov med en del af tsarens här till Poltava och intog Vorsklas venstra strand, gent emot Opotsjna. Den 19 April stod Mensjikov emellan Sorotjenets och Holtva och underhöll ständig förbindelse med Mensjikov, för hvilket ändamål särskild postgång var anordnad; brefven lemnades af bönder till general Rehn, som med kavalleriet stod på stranden af Vorskla, nära Poltava. Under någon tid föregingo inga sammandrabbningar mellan de båda härarna, som åtskildes af floden. Men vid sjelfva Poltava arbetades med ifver på grafvarna och emellanåt kastades bomber. Emellertid gingo öfverlöpare från både Karl och Mazepa öfver till fienden. Två ryttmästare, medförande tvenne standar, samt Mazepas stallmästare flydde till öfverste Apostol och dessutom en öfverste med 8 kosaker; på denne öfverste hade Mazepa fullkomligt litat, så att han yttrade vid underrättelsen härom: »Nu vet jag ej mera på hvem jag skall tro». [1])

Den 1 Maj tågade Karl till Sjuki, i närheten af Poltava. Mazepa med sin styrka stannade qvar i Buditsja. Under marschen åsåg Karl belägringsarbetena.

Den 7 Maj, då svenska artilleriet kraftigare än förut opererade emot Poltava, kallade Mensjikov sina generaler till krigsråd. Man beslöt att, för att vända fienden ifrån Poltava, sända utföre Vorskla en stor styrka under general Bellings befäl, och låta denna öfvergå floden, gå omkring Poltava och röra sig framåt Opotsjna, samt en annan afdelning under generalqvartermästaren Holtz's befäl uppföre floden och öfver bron gent emot Opotsjna; af denna senare styrka skulle en del kavalleri under general Schaumburgs och öfverste Kropotovs befäl skickas till Buditsja. Flodens öfvergång verkstäldes på natten å båda ställena med stor svårighet. De trupper, som blifvit sända uppföre floden, ledo vid öfvergången först af elden från en skans, som uppförts

[1]) Mensjikovs bref i R. Riksark.

på stranden och stötte sedan på tre svenska kavalleri- och två infanteriregementen, hvilka tågat ut från Opotsjna för att understödja besättningen i skansen. Ryssarne drefvo dem undan och tvungo svenskarne att draga sig tillbaka till Opotsjna samt brände förstaden. Svenskarne inneslöto sig i fästningen. Om general Belling hunnit fram i tid, — yttrade Mensjikov i sin rapport — hade ingen enda skonats af ryska vapnen, men han måste på natten göra en stor omväg. Ryssarne lyckades göra 750 fångar och befria några hundra lillryske bönder, som af svenskarne tvungits att arbeta vid Poltava. Emellertid drog sig svenska hären ifrån Buditsja; konungen sjelf tågade med Rehnsköld till sina truppers undsättning. Ryssarne lyckades öfvergå floden och förstörde bron efter sig. Målet var vunnet. Svenskarne hade blifvit oroade och begynte draga sig ifrån Poltava. Kommendanten Kelin gjorde ett utfall; många af svenskarne nedgjordes, och dagen derpå uppgräfdes åtskilliga minor, som svenskarne anlagt under en del af befästningarna vid Poltava, den s. k. Mazurovska vallen, och det ditförda krutet borttogs [1]).

Derefter lemnade svenskarne Buditsja och det ödelagda Opotsjna och hela svenska hären nalkades Poltava. Sjuki blef konungens och Mazepas högqvarter. Ryssarne öfvergingo floden Merla och stälde sig midt framför Poltava. Orten var mycket sumpig, hvarföre de måste bygga ett slags broar af faskiner; äfven uppfördes batterier och konung Karl lät uppkasta 2 reduter med fyra kanoner.

Garnisonen i Poltava hade minskats, så att man nu måste ditsända förstärkning. Mensjikov lät på åtskilliga ställen uppföra flera reduter och bygga broar, för att låtsas som om han ernade låta hären öfvergå, samt gjorde några smärre anfall både uppföre och utföre floden, för att ditåt rikta svenskarnes uppmärksamhet. Med tillhjelp af lillryske bönder, som väl kände till trakten, bygdes en brygga och på den gick brigadieren Golovin med 1,200 man [2]) och tillräcklig ammunition lyckligt öfver floden till Poltava. Men den 18 Maj blef Golovin, då han gjorde ett utfall från Poltava, tagen till fånga jemte 40 man; de återstående återvände i största oordning till Poltava [3]).

[1]) Mensjikovs bref i R. Riksark.
[2]) Enligt andra 900
[3]) Mensjikovs bref.

Nu gjordes ett slutligt försök med zaporogerne. Öfverste Jakovlev erhöll den 28 April från Mensjikov i Charkov en kejserlig ukaz och öfvergick Dnjepr till Gamla Kodak. Zaporogöfversten, som förde befälet i denna stad, gjorde intet motstånd, men några af hans folk flydde undan till en ö. Alla, som lydde sin laglige herskare, sände Jakovlev till Novobogorodsk men förföljde flyktingarne, som begåfvo sig ut i stepperna. Den 30 April gick Jakovlev öfver floden vid Kodaksfallen. Tvenne af farkosterna förstördes, men ingen af manskapet omkom. Zaporogerne började nu att begifva sig till Jakovlev, som dock ej ville lita på dem, utan lät bränna Gamla och Nya Kodak. Han sände en kosak till Setj med bref ifrån Mensjikov till zaporogerne. Budbäraren återkom ej; det sades att han blifvit dränkt. En af zaporogerne omtalade att bud afgått ifrån dem till Krim och att kanen derifrån afsändt till Setj 15 tatarer, som sedan fördes till Mazepa. Zaporogerne väntade hvarje stund tatariska hjelptrupper, och trodde, då de sågo Jakovlev antåga, att det var tatarerne. Jakovlev företog en stormning på Setj, men den misslyckades. Då anlände till honom öfverste Khalagan med sitt regemente och dragoner. Han var bekant med zaporogerne. Äfven nu trodde desse att det var tatarerne som kommo. Nu lät Jakovlev ödelägga Setj, hvilket vann tsarens bifall; han ansåg zaporogernes land vara härden för upproren i Ukraina.

Den 27 Maj anlände Sjeremetiev till den framför Poltava stående hären och den 31 Juni tsaren sjelf, som länge varit väntad och som nu medförde friska trupper.

Svenska hären hade nu börjat försvagas i förhållande till den ryska. Den senare förstärktes alltjemt och uppgick nu, såsom det påstods, till 80,000 man. Svenskarne hade förlorat mycket folk i följd af såväl sjukdom som andra slags lidanden. Allt talrikare blefvo öfverlöparne till ryssarne. Det blef icke så lätt att intaga Poltava som Mazepa inbillat Karl. Belägringen drog ut på tiden. Angreppen medförde inga fördelar. Tsar Peter inkastade med en tom bomb ett bref till kommendanten med underrättelse om sin ankomst, berömde garnisonen för dess tapperhet och lofvade snar räddning.

På samma sätt inslungades åtskilliga skrifvelser både till soldaterne och invånarne i Poltava. Detta medförde i Poltava den verkan, att man efter läsningen af tsarens bref aflade ed på att försvara sig till sista blodsdroppen och som förrädare

anse hvar och en som handlade emot denna ed. En förnumstig borgare började vid rådplägningen att framställa, huruvida det icke voro skäl att, i anseende till styrkans ringhet och brist på lifsmedel, Poltava skulle gifva sig och förmånliga vilkor utverkas af fienden. Invånarne, som hörde ett sådant råd, förbittrades, tillkallade en prest och tillsade honom att gifva talaren nattvarden, hvarefter de förde honom ur kyrkan och stenade honom. Utom den nämnda skriftliga förbindelsen plägade äfven lillryssarne från högra Vorsklastranden öfvergå floden och lemna ryssarne underrättelser om hvad svenskarne förehade, så att de alltid kunde följa fiendens rörelser.

Den 14 Juni förlorade svenskarne Starij Sancharov [1]), nära Vorskla, som de bemäktigat sig i April och som ända hittills utgjort svenska härens förnämsta stödjepunkt samt föreningspunkten med zaporogerne, hvilkas hufvudstyrka tillika med Gordjejenko befann sig i Novij Sancharov, längre ned vid Vorskla. I Starij Sancharov var en fåtalig svensk styrka förlagd och dit hade äfven förts de ryska fångar, som utgjort garnisonen i Veprik. Bland dem befann sig öfverstelöjtnanten Jurlov. Genom en spion hade han gifvit ryssarne tillkänna, att svenskarne voro fåtalige och att de lätt skulle kunna öfvermannas, i synnerhet som ryske fångarne genast skulle bistå sina kamrater. I anledning af denna upplysning ditsände Peter den 14 Juni generallöjtnanten Hejking med sju regementen; denne vann först en seger öfver generalmajor Kruse och angrep derpå Starij Sancharov. Ryska fångarne nedgjorde sina väktare och biträdde Hejking att intaga staden. Svenskarne gjorde ett hårdnackadt motstånd; 800 man föllo i striden och de återstående 300 gåfvo sig; 1,200 ryske fångar frigjordes. Denna framgång kostade ryssarne 200 man i sårade och döde.

I midten af Juni inträffade stark hetta, som, till råga på svenskarnes olyckor, medförde sjukdomar särskildt bland de sårade. Konungen höll krigsråd för att höra huru länge belägringen kunde draga ut. Svenske generalerne ansågo bäst att draga sig ifrån Poltava och öfver Dnjepr intåga på polskt område, men detta hade sig nu icke så lätt. Bakom dem stod hetman Skoropadskij med lillryska hären i Sorotjentsi och med honom förenade sig furst Dolgorukij med sex regementen och

[1]) Då en stad, nu en by i distriktet Poltava, något öfver 2 mil ifrån Poltava.

4,000 kalmuker och valaker. Vidare öfvergick fältmarskalklöjtnanten Holtz till högra Dnjepr-stranden, rörde sig mot Volynien och förband sig med Oginskys polska här. Karls återtåg under deras ögon skulle hafva varit ett ganska vågsamt företag.

7.

Å båda sidorna började det blifva odrägligt att icke komma till något afgörande. Svenskarne erhöllo icke i det främmande landet några friska krafter; brist på lifsmedel hotade dem, och äfven ryssarne kunde icke med lugn förnimma underrättelserna från Poltava om att deras lifsförnödenheter icke räckte längre än två veckor till. I början tänkte Peter befria Poltava och icke inlåta sig i någon allmän strid, men den 18 Juni kom han på andra tankar. Vid krigsrådet på aftonen denna dag beslöts att hela hären skulle gå öfver till Vorsklas högra strand. Öfvergången begynte den 19 vid byn Petrovka [1]) och den 20 hade hela hären gått öfver floden. Den 25 tågade ryssarne till Poltava och uppstälde sig $1^1/_2$ verst från svenskarne. Med utomordentlig hastighet uppförde ryssarne under natten befästningar, uppstälde kavalleriet i skogen på högra stranden och framför detsamma uppkastades 10 redutter.

Hvarken i ryssarnes eller svenskarnes krigsråd kunde strategerne komma till något afgjordt beslut om, huruvida man borde skrida till anfall eller afvakta sin motståndares. Men Karl fattade i sin vanliga djerfhet beslutet. En tysk öfverlöpare från ryska lägret hade meddelat svenskarne att ryssarne väntade flera tusen kalmuker till förstärkning. Karl ansåg det vara nödvändigt att förekomma detta. Ryssarne voro visserligen i alla fall till antalet öfverlägsna svenskarne, men konungen trodde ej på deras tapperhet och duglighet. Han sände 2,000 man till förstärkning i löpgrafvarna utanför Poltavas vall; 2,400 man sändes att betäcka trossen der Mazepa befann sig, som för hvarje dag blef märkbart sjukare. 1,200 man skulle bevaka Vorskla nedanför Poltava, på det att icke ryssarne skulle falla svenskarne i ryggen. Dessutom förlades svenska truppafdelningar i städerna Novij Sancharov, Bjeliki [2]), Sokolki och Kobyljaki, tillsammans 1,200 man. Enligt svenska källor ut-

[1]) $1^1/_2$ mil från Poltava.
[2]) Vid Vorskla i distriktet Kobyljaki.

gjorde Karls återstående styrka 13,000 man, utom zaporogerne. Enligt ryska uppgifter steg den till 40,000. Det är otvifvelaktigt, att svenska berättelserna om härens fåtalighet icke bestå inför kritiken, hvilket framgår af de i slaget dödes och sårades antal.

Den 26 Juni beslöts i svenska krigsrådet att dagen derpå hufvuddrabbning skulle ega rum och äfven i ryska lägret beredde man sig dertill. Tsaren samlade sina trupper och, stående framför Alarts division, höll han till dem följande tal:

»Svenske konungen och den falske Leszczynski hafva fått på sin sida förrädaren Mazepa och med ed förbundit sig att intaga Lill-Ryssland och deraf bilda ett furstendöme under förrädarens herravälde, dermed förena Volynien och lägga zaporogerne och de donske kosakerne under Mazepa. Intagen af dylikt hopp har förrädaren räknat på att få en kosakhär om tvåhundratusen man till sitt förfogande, retat Porten, krimska kanen och horden emot oss och, för att fullborda sina onda uppsåt, lockat svenske konungen till Lill-Ryssland med hela hans och Leszczynskis styrka; den senare har uppgått till 25,000 man. Men genom Guds hjelp hafva kosakerne och lillryssarne icke låtit förleda sig utan förblifvit oss trogne; svenskarnes här är genom nederlag och den förgångna vinterns stränghet förminskad till hälften, Leszczynskis trupper äro slagne och skingrade, sultanen har bekräftat freden med oss, sändt oss hjelptrupper och förbjudit kanen och horden att förena sig med fienden. Nu bestå våra fiender blott af 34 regementen, och dessa ej fulltaliga, utmattade, förstämda. Oss återstår att besegra dem. Deran kamrater! Vår tro, kyrkan och fosterlandet fordra det af er».

Huru striden gick är bekant. Om Karl XII derunder ådagalade sin vanliga tapperhet, gaf tsaren honom deri icke efter. En kula genomborrade hans mössa, en annan träffade hans sadelknapp och en tredje hans bröst, men stannade mot ett kors, som han bar. Bland de många svenska generaler, som togos till fånga och fördes till tsaren, var äfven hertig Maximilian af Würtemberg. Då tsaren såg honom, trodde han att det var konungen, men då han märkte sitt misstag frågade han: »Hur kommer det sig att jag ej sett min broder Karl i dag?» Då framfördes till honom spillrorna af konungens bår, hvilka sedan dess förvarats i arsenalen i Moskva. Peter trodde först att Karl var död, men då han sedan fick veta att han lyckats

undkomma till trossen, blef han mycket glad och betygade honom i ett långt bref sin vördnad [1].

Från kl. 4 på morgonen följande dag började ryssarne att på tsarens befallning uppkasta grafvar för de fallne. Tsaren sjelf infann sig på platsen och höll ett kort tal samt nedkastade sjelf de första skoflarna jord. Ett minnesmärke blef på grafhögen uppsatt. Sedan ryssarne blifvit sålunda jordade, befalde tsaren att man skulle hopsamla äfven de stupade fienderna, hvilka blefvo begrafna efter fullständigt luthersk ritus [2].

Derefter intågade tsaren, som var stor vän af festliga tåg, åtföljd af sina generaler, i Poltava, mottog der sina truppers och invånarnes hyllning, tackade dem för deras tapperhet samt bevistade derefter messan under salut från kanoner och handgevär. Då anlände general Meyerfelt, som Karl afsändt till honom ifrån Starij-Sancharov, men utan något bref, endast med mundtligt uppdrag angående afslutande af fred på de vilkor tsaren förut föreslagit. Tsaren sade sig väl vara böjd för fred men ville att först underhandlingar skulle ega rum. Detta svar återsändes med den trumpetare, som åtföljt Meyerfelt, men han sjelf blef qvarhållen, enär han kommit utan något slags pass. Tsaren befalde furst Mensjikov att med hela sin kår förfölja svenskarne och att, i händelse konung Karl blefve fången, fråntaga honom värjan, men för öfrigt behandla honom med all aktning, samt sätta förrädaren Mazepa under stark bevakning och noga tillse det han icke kunde bära hand på sig sjelf. Sannolikt är att de många ceremonier, som alltid plägade föregå sådana företags utförande, voro orsaken till det dröjsmål, som hade till följd att både Karl och Mazepa kommo undan.

Den 29 Juni var tsarens namnsdag. Äfven då, liksom segerdagen, inbjödos de svenske fångarne till fest, men de lillryske anhängarne af Mazepa fingo, enligt Nordbergs påstående, undergå

---

[1]) Katifor: »Peter den stores lefnadsbeskrifning». IV, 248.

[2]) I »Svenska krigets historia» berättar tsaren om Poltava-slaget sålunda: Ehuru båda härarna slogos ursinnigt, räckte striden ej längre än två timmar, då de oöfvervinnerlige svenskarne slutligen tvungos att vända ryggen och ansattes tappert af våra trupper, som dervid ej ledo stor förlust. Kavalleriet och infanteriet blefvo tillbakakastade och svenskarne måste för våra sablar och bajonetter draga sig till den närbelägna skogen, hvarvid generalmajor Stackelberg, generalmajor Hamilton, fältmarskalken Rehnsköld och hertigen af Würtemberg gjordes till fångar jemte många öfverstar och andre officerare samt några tusen man. Liken af fienden, hvilka påträffades på stridsplatsen samt i redutterna, uppgingo till 9,234, utom deras, hvilka i skogarna eller ute på fälten sedan dogo af sina blessyrer. (Handskrift i r. riksark.)

sträng tortyr. Nordberg söker vederlägga en annan historikers uppgift, att tsaren visade kosakerne nåd. Vi kunna ej obetingadt lita på den förre; från säkra officiela källor hafva vi inhemtat att någre bland de förnämste af Mazepas anhängare omedelbart före Poltavaslaget återvände till ryska lägret, med bön om tillgift. Bland desse voro generaldomaren Tjujkevitj, generalasaulen Maximovitj, åtskillige öfverstar, kanslisten Gregorovitj och sekreteraren Gretjanij. Strax efter den 8 Augusti anstäldes med dem förhör; dithörande handlingar förvaras i utrikeskollegiets arkiv. Tjujkevitj berättade att han före öfvergången af Desna icke egt kännedom om förräderiet, emedan hetmanen sagt, att han tågade för att förena sig med Sjeremetiev, men så snart floden var passerad, tillkännagaf Mazepa att han, som fruktade att tsaren skulle gripa honom, nu gick att ställa sig under konung Karls beskydd. Då Tjujkevitj gjorde några invändningar, blef Mazepa missnöjd och lät sätta honom under bevakning. Hvarken han eller de andra äldste deltogo i några rådplägningar med hetmanen, endast dennes slägting Mokievskij och generalsekreteraren Orlik. Tjujkevitj sändes en gång af Mezepa till Perevolotsjna till zaporogerne; han hade undanbedt sig denna beskickning, men derpå ville Mazepa ej lyssna. Det var likväl ej han utan Mokievskij som förde sjelfva underhandlingarna för att förmå zaporogerne till förräderi. Tjujkevitj sökte flera gånger fly men hölls under sträng bevakning af svenska soldater ända till slaget. Maximovitj sade sig icke heller ana förräderiet före flodöfvergången, men då de voro på halfannan versts afstånd från svenskarne blef han sänd till dem, men ordet fördes då ej af honom utan af en kapten, som Mazepa förut skickat som sändebud till konung Karl. Trenne gånger erhöll han sedan uppdrag att taga reda på hvar konungen hade sitt högqvarter. Sedan Apostol flytt, hölls han under strängare bevakning. Öfverste Zelenskij hade, då han efter öfvergången af Desna märkt Mazepas afsigt, yttrat att man ej skulle kunna undgå tsarens vrede, men då svarade Mazepa: »Sen blott på mig och gån dit jag går.» Han företedde intyg af Mensjikov och Golovkin om att det icke varit honom möjligt att fly. Ungefär af samma slag voro de öfriges berättelser. De erhöllo ej förlåtelse utan sattes i arrest, ehuru de försäkrade, att de blifvit bedragne. Men den tid tsaren en gång utsatt för dem, som ville återvända till honom, var nu ute, och tydligt

var att desse lillryssar först då återkommo, när de sågo att förslaget om att affalla från ryska väldet icke kunde genomföras. Deras ursäkter blefvo ej antagna. Ehuru de såsom förrädare förtjenat att straffas med döden, benådade likväl tsaren dem och dömde dem i stället till landsflykt; några skulle sändas till Sibirien, andra till staden Archangelsk. Meningen var först att sända dem efter förhöret till Moskva, men de fingo qvarblifva i Ukraina till April 1711. Anledningen till detta dröjsmål var att i Sibirien pest utbrutit. Detta bevisar att alls icke något dödsstraff blef dem ådömdt. I fall Nordbergs berättelse om de grymma straff, som skulle hafva öfvergått de lillryske förrädarne, icke är alldeles falsk, måste de sålunda hafva drabbat några zaporoger, som blifvit tillfångatagne i sjelfva Poltavaslaget.

8.

Vi hafva svårt att tänka oss de hemska stunder Ukrainas hetman nu hade att upplefva. Alla hans förhoppningar voro krossade, allt var förloradt. Hans lif led mot sitt slut. Det fans intet qvar af den förslagenhet och listighet, hvarpå han nyss var så rik. Redan genast efter sitt förräderi började han ana sin olycka. Mer än en gång hade han beklagat att han kommit in på en brant väg, hvarifrån det var honom omöjligt att återvända. Oro och ånger plågade honom dagligen. Ingen hade heller så mycket att frukta som Mazepa. Hvarje minut kunde ryssarne komma och gripa honom och föra honom — hvarthän? — till tsaren! Blott tanken på hvad, som der väntade honom, kunde komma den skröplige gubbens blod att stanna i hans ådror. Han började bedja, besvärja Karl att skyndsamt med spillrorna af sin här fly till Turkiet. Till Polen var det omöjligt att komma. Några af de ryska trupperna skulle då anfalla de flyende i ryggen och vid Dnjepr väntade dem Holtz. De turkiska stepperna syntes vara det närmast liggande målet.

Då Lewenhaupt, sedan han beräknat att Karl hunnit öfverga Dnjepr, vid Perevolotsjna kapitulerade inför furst Mensjikov, blefvo zaporogerne icke inberäknade i kapitulationen. Så snart de erforo detta, kastade de sig i floden, föredragande en frivillig död framför de straff, som väntade dem i fall de gåfvo sig at ryssarne. Deras exempel följdes af några bland de sårade sven-

skarne, hvilka sleto af sig förbanden och störtade sig i floden heldre än att råka i händerna på ryssarne, som de ansågo såsom grymme barbarer. Men den stora mängden af folket var belåten. I ryska underrättelser angående de vid Poltava och Perevolotsjna tagne fångarnes antal säges på ett ställe, att det uppgick till 16,275 man; [1]) på ett annat ställe [2]) uppgifves 15,753, och på ett tredje [3]) 16,947. I sitt bref till tsaren, dateradt den 30 Juni, yttrar Mensjikov efter redogörelse för fiendens styrka i Perevolotsjna: »Fienden började just att öfvergå floden, och konungen med sina drabanter, samt Mazepa hade natten förut hunnit öfver. Lewenhaupt stod på denna sida och uppstälde sitt folk i stridsordning, men då vi sågo att fiendens antal ej var ringa, utan uppgick åtminstone till omkring 8,000 man, funno vi genast att om vi inläto oss i strid med denna talrika och ursinniga styrka, skulle den icke kunna aflöpa utan stor förlust för oss, hvarföre jag, som också uppstälde mina trupper i slagtordning, sände min generaladjutant till Lewenhaupt för att föreställa honom att det för honom icke fans någon annan utväg än att gifva sig med eller utan vilkor. Då sändes general Creutz till oss och vilkoren antogos slutligen, hvarefter alla, så väl generaler, som andre officerare och manskap öfverlemnade sig med all ammunition till oss och sattes under bevakning. Alla våra fångar, bland hvilka voro flera officerare, äfven tillhörande mina trupper, blefvo nu befriade» [4]).

Zaporogerne hade öfvergifvit alla förhoppningar om att nåd skulle vederfaras dem, men icke alla hade beslutat sig för att i Dnjepr ända sitt lif. 220 man ryssar togos bland svenskarne till fånga.

Efter Mensjikov anlände tsaren sjelf till Perevolotsjna. De dervarande lillryssar, som icke lyckats undkomma med Mazepa och som ledo hunger, beslöto att på nåd och onåd öfverlemna sig åt tsaren. Enligt Golikovs berättelse förlät tsaren dem alla och inskränkte deras straff dertill, att han befalde dem att utträda ur kosak-hären och återgå till pospoliten, d. v. s. blifva bönder, samt förbjöd dem bära vapen. Troligtvis hade desse kort förut varit bönder men af Mazepa lockats att ingå i kosakhären. De

---

[1]) Golikov: Bidrag till Peter den Stores hist. (på ryska).
[2]) Rigelmann.
[3]) Solovjev.
[4]) Ryska riksark. Mensjikovs bref.

voro 2,700 man. Samma nåd visade tsaren deremot icke de zaporoger, som med sitt Setj redan af tsaren blifvit dömde till undergång. De fängslades och fördes till döden, men några blefvo för alltid sände till Sibirien. Tsaren mottog Lewenhaupt mycket vänligt äfvensom alla hans officerare. Då han af dem fått höra att Karl flydde till Turkiet sände han brigadieren Kropotov och generalmajor Volkonskij med fyra kavalleriregementen att förfölja honom.

Konung Karl med återstoden af sin här samt Mazepa med skaran af sina anhängare flyktade öfver de öde och obanade stepperna. Strax på andra sidan Dnjepr var marken kärrig, betäckt med något slags vass, men sedan uppnådde flyktingarna en mera kuperad mark. Ingenstädes kunde ögat skönja någon menniskobostad, någon menniska eller husdjur; man såg blott en mängd gräs, men icke någon odlad växt. Der fans ej spår af skog; till Bratslavska vojevodskapet ledde en väg på hvilken formän plägade färdas, men der vågade icke flyktingarne sig fram, emedan de fruktade att ryssarne skulle falla öfver dem. De veko derföre af åt venster på stepper, der, såsom det tycktes, ingen menniskofot trampat sedan århundraden tillbaka. Svenskarne jagade der villebråd och vilda får, som funnos i mängd. Hären var fördelad på tvenne afdelningar; den ena åtföljde konungen, den andra Mazepa och kosakerne. Mazepa sjelf färdades i vagn; den gamle gubben vårdades af någon högre kosak. Han syntes icke hafva lång tid att lefva, låg ständigt och kunde ej stå på fötterna. Ständigt befarade han att blifva gripen af ryssarne. Icke desto mindre var han till stort gagn för sina bundsförvandter, ty han kände till alla stigar i dessa stepper, der han många gånger färdats både i sin ungdom och sedermera såsom hetman, då han förde krig mot de turkiska gränsorterna. Utom Mazepa fans det äfven många kosaker, som kunde vägleda svenskarne.

Den 15 Juli (n. st.) stötte svenskarne på en väg, som ledde ifrån Bratslavska vojevodskapet till Ukraina. Der anträffades salthandlare, hvilka kosakerne fråntogo deras vara, för att denna nödvändighetsartikel icke skulle falla i händerna på fienden. De fråntogo dem äfven deras hästar, som de på tatariskt vis använde till föda. Så påstår en samtida berättelse, ehuru det synes oss besynnerligt att köpmännen förde saltet på hästar och icke på oxar, såsom det vanligtvis skedde.

Efter en lång och ostörd färd öfver den glödande Akkermanska steppen anlände man slutligen till Bender (d. $\frac{1}{10}$ Augusti). Der fick konung Karl veta att tsaren sändt till paschan en anhållan om att han icke skulle under sitt beskydd mottaga Mazepa utan utlemna honom till tsaren. Paschan afslog denna begäran; det ansågs nämligen af muselmanerne såsom stridande emot Koràn att utlemna de fogelfrie, som sökt skydd hos dem. Tsarens sändebud Tolstoj bjöd förgäfves stormufti 300,000 thaler för att han skulle medverka till Mazepas utlemnande. Två gånger framställdes tsarens begäran till paschan och en gång äfven till konung Karl. Så länge Peter hyste förhoppning att kunna bemäktiga sig den från Poltava flyende konungen, qvarhöll han general Meyerfelt och sekreteraren Cederhjelm såsom fångar, men då han fått veta att Karl hunnit in på turkiskt område sände han dem till honom med mundtligt tillkännagifvande att han ville ingå fred på vissa uppgifna vilkor, hvaribland äfven det, att Mazepa skulle utlemnas. Detta förtröt Karl, som deremot protesterade, hvarvid Peter påminde honom om att han sjelf fordrat Patkuls utlemnande. Tsarens önskan att få i sina händer Mazepa förskräckte den gamle mannen. Hans kroppskrafter voro redan förut mycket medtagna i följd af ödets hårda slag, som drabbat honom, och det fordrades den spänstiga och härdade kosaknaturen, för att de icke alldeles skulle taga slut. Derhän led det dock nu synbarligen. Serjaskiren mottog Mazepa vänligt och meddelade honom att paschan befalt att han skulle åtnjuta skydd, men Mazepa kände väl till förhållandena i den muselmanska östern. Han visste att guldet spelade en stor roll vid osmaniska hofvet. Om Peter, hvars hushållsaktighet var bekant för Mazepa, icke ville spara på en större summa för att få den vanmäktige gubben i sitt våld, kunde Mazepa frukta att divanen skulle gifva vika för förnyade frestelser. Denna tanke verkade menligt på hela hans organism. Från sin ankomst till Bender lemnade han aldrig sin bädd och hans tillstånd försämrades dag efter dag. Slutligen afled han den 22 Augusti. Rykten utspridde sig om att han, af fruktan för att blifva till Peter utlemnad, genom gift förkortat sina dagar, men de sakna historisk trovärdighet. Han begrofs nära konungens läger i Varnitsa, ej långt ifrån Bender, men efter någon tid fördes hans stoft till Jassi. Karl bevistade sin bundsförvandts begrafning, som firades med ståt och allehanda ärebetygelser. Bland lillryssarne utbredde

sig sedermera åtskilliga fantastiska sagor om att han flytt till Kiev, der blifvit munk o. s. v.

Om hans sista stunder är oss intet kändt. Hans egendomar konfiskerades.

Såsom historisk personlighet var hetman Mazepa icke en förkämpe för någon nationell idé. Han drefs endast af egennytta i detta ords fulla betydelse. Polak till uppfostran och skick hade han anländt till Lill-Ryssland och der öppnat sig sin bana; han åtnjöt, såsom vi sett, ryska regeringens förtroende, men ryggade ej tillbaka för att beträda slippriga vägar. Det riktigaste omdömet om denne man vore, om man sade att lögnens ande bodde i honom. Han ljög inför alla, bedrog alla, polakar, ryssar, tsaren och Karl, var beredd att skada alla, om han blott kunde vinna fördel deraf eller derigenom rädda sig ur någon fara. Han begagnade sig af lillryssarnes längtan efter att deras land skulle få åtnjuta full sjelfstyrelse och att nationaliteten skulle komma till heder, samt inbillade de äldre att hans planer gingo ut på att göra Ukraina sjelfständigt. Men i sjelfva verket, såsom det framgick af den hemliga underhandlingen med Leszczynski, tänkte han att lemna landet i Polens våld, eller med andra ord, han handlade på gamla dagar på samma sätt som i sin ungdom, då konung Johan Kazimir sände honom såsom underhandlare till Ukraina för att söka åter bringa det från Polen affallna landet under sin forne herskare. Inför svenske och polske konungarne kunde han icke yrka på Ukrainas oafhängighet; Stanislaus, såsom polsk konung, kunde ej afstå från republikens gamla anspråk på landet. Dessutom visste Mazepa mycket väl att folket, som hatade honom, icke skulle lyda den nya dynasti, som skulle göra sin början med honom, Mazepa. Lill-Ryssland lemnade han till rof för det krig, som utan tvifvel skulle utbryta mot polakarne om Ukraina gaf sig under polskt välde, och han tvekade ej att förtrycka det folk, hvars kärlek han ej under sitt tjuguåriga välde kunnat uppväcka. Att han endast lurade sina lillryske anhängare genom att förespegla dem deras frihet, men i sjelfva verket ernade bringa hela landet i träldom, derom finnes intet tvifvel, och då Peter inför hela lillryska folket anklagade Mazepa, var han i sin fulla rätt. Det

är tydligt att Mazepa icke skulle hafva förrådt tsar Peter om han ej funnit att, så till sägandes, tsarens aktier föllo under det att Karls stego. Karl tvang August att afsäga sig sin krona, Karl utkräfde kontributioner från Sachsen; af polske panerne antog den ene efter den andre konung Stanislaus; främmande hof sände Karl sina lyckönskningar. Karl ernade göra upp sina affärer med tsaren. Under tiden egde inom den senares riken oroligheter rum och hans härar ledo af svenskar och polakar det ena nederlaget efter det andra. Tsaren fruktade redan för sin hufvudstad och förde derifrån sina skatter, för att de ej skulle falla i händerna på hans fiender. Under dessa förhållanden tänkte dock ännu ej Mazepa att svika tsaren; men knappt hade en månad förgått, sedan han verkligen fattat ett sådant beslut, för än han såg att hans beräkningar slogo fel. Massan af kosakerne och hela lillryska folket kommo icke till honom utan emot honom. Han tänkte göra tsarens fiende en stor tjenst, men gjorde honom blott skada. Mazepa var då beredd att söka försona sig med den vredgade tsaren och derigenom svika sin nye bundsförvandt, men hans list misslyckades. Den tråd, han så slugt spunnit, brast i förtid.

I hela ryska historien förekommer ej någon tilldragelse med så betydelsefulla följder som Poltavaslaget, med undantag måhända af slaget vid Kulikov, och ej heller har någon i samma grad bibehållit sig i folkets minne. Ryska kyrkan firar ännu minnet deraf. Ryska rikets vinst var ock oberäknelig och dess ära räddades. Faran, som hotade, var stor. Om, såsom Karl hoppats, lillryska folket skulle hafva blifvit hänfördt af sin hetmans förespeglingar och den nordiske hjeltens bragder, hade Peter ej kunnat reda sig mot sin motståndare. Och om något var hufvudorsaken till ryska rikets räddning, så var det det lillryska folket, ehuru detta förhållande ända hittills icke blifvit tillräckligt beaktadt af historien. Mycket har i senare tider ordats om den stora betydelse massan af folket i allvarliga ögonblick utöfvar på sin historias utveckling. Aldrig har detta varit mera i ögonen fallande än i Mazepas dagar. Man kan visst icke säga, att det lillryska folket erfor någon dragningskraft till det ryska väldet; tvertom föreföllo ju ständiga strider mellan de två ryska folken. Ej heller kan man påstå att lillryska folket icke fattats af någon nationalkänsla eller att det icke önskade att blifva ett sjelfständigt folk. Många anledningar funnos, som kunnat

möjliggöra lillryssarnes affall ifrån tsarens välde. Men det gick likväl icke så. Instinktmässigt märkte folket huru falska förespeglingarna om dess frihet voro. Förr än sjelfve Peter och hans ministrar hade folket genomskådat sin hetman; det kallade honom en polak, som hade för afsigt att förråda tsaren för att bringa Ukraina under polskt ok. Inga försäkringar från hetmanens sida, inga af honom, framstälda anklagelser mot ryska väldet kunde förmå folket att öfvervinna sin motvilja mot honom. Folket blef tsaren troget icke i följd af någon känsla af vördnad för honom utan derföre, att man af två onda ting måste välja det minst onda. Det ryska oket var tryckande, men folket visste att de polske panernes var ännu olidligare. Under ryskt välde skyddades åtminstone deras fäderneärfda tro. Endast detta hade varit afgörande.

Johan Adolph Clodts anteckningar.

AF

MARTIN WEIBULL.

»Clodts journal», »Clodts dagbok», »Clodts memoirer» äro namn, hvilka enhvar erinrar sig från anföringsställen till And. Fryxells skildring af kriget i Skåne 1676. Den handskrift, som betecknas med dessa om hvarandra nyttjade benämningar, åberopas så väl vid angifvandet af förut obegagnade källor till krigets allmänna historia (And. Fryxell, Berättelser ur svenska historien XV, 105), som äfven särskildt vid anförandet af källorna till skildringen af slaget vid Lund, hvarest nämnes, »att en stor mängd förut okända omständigheter, som i denna influtit, härröra just från denna handskrift (XV, 143). Slutligen tillägges, när berättelsen hunnit fram till slaget vid Landskrona (XV, 158), att »till oersättlig skada för svenska krigshistorien redan för längre tid tillbaka ur Bondeska arkivet på Säfstaholm förvunnit de delar af Clodts memoirer, som handla om detta slag och den senare delen af danska kriget». Angående sjelfva handskriften och dess författare nämner Fryxell för öfrigt intet. Efter honom synes Clodts handskrift icke vidare vara begagnad. Hvad Fryxell derur upptagit har, såsom det af honom anförts, öfvergått i literaturen.

Det bidrag till vår historia under ett märkligt tidskifte, hvilket nämda handskrift innehåller, är emellertid otvifvelaktigt förtjent af att i dess helhet, för enhvar tillgängligt, föreligga inom den historiska literaturen, och detta icke blott för de enskilda omständigheter, som kunna tjena historieskrifvaren — såsom de tjenat Fryxell — att göra hans framställning mera fullständig

och mera lefvande (samt äfven till kontroll å denna), utan också såsom en sjelfständig skildring med tidens färg af en samtida och ett ögonvittne till hvad som skildras.

Den livländske adelsmannen, generallöjtnanten, baron Johan Adolph Clodt von Jürgensburgs anteckningar — för att här åt författaren gifva den mera fullständiga och åt hans verk den rätta benämningen — innehålla nämligen i de båda afdelningar, hvari de sönderfalla, tvenne taflor, hvilka ur olika synpunkter hvar för sig ega ett ej ringa historiskt intresse. De utgöra en af de få källskrifter vi ega från det 17:de århundradet, som kunna inrymmas under memoireliteraturen, och med Fryxell måste man beklaga, att de nu föreligga endast såsom fragment, detta senare så mycket mera som icke blott fortsättningen af anteckningarne rörande kriget i Skåne (för åren 1677—79) utan äfven, såsom af förordet antydes, en afdelning berörande Carl XI:s reduktion i Östersjöprovinserna, hörer till det förmodligen för alltid förlorade. I den första af de afdelningar, som äro bevarade, framställer författaren sina ungdomserinringar, uppfostran och familjeförhållanden. Vi ögna der konturbilden af den unge livländske ädlingen i Sverige under storhetstiden, som bereder sig till att göra sin lycka i likhet med så många af hans landsmän, hvilka då flyttade öfver Östersjön och grundade familjer, som sedan varit räknade bland Sveriges förnämsta. Vi se i en liten bild förhållandet mellan den baltiska adeln och de svenske store den tid, då Gustaf Adolfs politik i fråga om östersjölanden ännu följdes och bandet mellan dem och Sveriges krona tillika var ett vänskapsband mellan riddarhuset i Riga och det i Stockholm. På samma gång som vi lära känna författarens personlighet med den brist och förtjenst han sjelf visar, framskymtar ett och annat drag af intresse för sedernas historia, som skänker en blick in i tidens lefnadsförhållanden, i lifvets allmänna gång; af särskildt intresse blir alltid den skildring af den svenska högadliga borgen, som han lemnar. — I den andra afdelningen liksom försvinner personen för de händelser, som tilldraga sig omkring honom; han går upp uti att med ögonvittnets omedelbarhet förtälja, och hvad han förtäljer är hvad som för dess egen skull alltid drager intresset till sig: Carl XI:s krig i Skåne 1676—79 och slaget vid Lund.

Det stora tidhvarfvet har i allmänhet ej rätt många dylika samtidsskildringar. Slumpen har dock fogat att särskildt för

den tidrymd. Johan Adolph Clodts anteckningar omfatta, ännu tvenne andra finnas: Rutger von Aschebergs och Nils Bielkes. Alla tre ha det gemensamt, att de ej äro författade på svenska: Clodt och Ascheberg ha begge skrifvit på sitt modersmål, tyska, och Nils Bielke på franska. Ingendera har blifvit tryckt, säkerligen just på grund häraf [1]). Författarne ha det gemensamt, att de alla äro i första ledet framträdande män, män af svärdet ännu mera än af pennan. Ej i bredd med de båda andra står Clodt, men han är, äfven han, en af Sveriges tappre krigare med ännu större anspråk på en plats i dess historia än bland dess historieskrifvare. Det är kanske här stället att nämna några ord om honom.

JOHAN ADOLPH CLODT von Jürgensburg, herre till Peut, Festen och Leholep, svensk baron Clodt, stammade ur en af Livlands förnämsta adelsslägter, som tidigt anslutit sig till Sverige [2]). Farfadren Jost Clodt, som gått i svensk krigstjenst, — 1611 äfven häradshöfding i Vaxala härad i Upland — blef 1616 öfverste fältvaktmästare. Han stupade 1621 under Rigas belägring såsom öfverste för en infanteribrigad, träffad af en kanonkula vid Gustaf II Adolfs sida. Den son, som han i sitt gifte med friherrinnan Elisabeth Ungern-Sternberg efterlemnade, trädde, när han tog värjan, i drottning Christinas lifvakt, blef 1648 v. landshöfding i Åbo och 1649 slottshauptman på Riga slott samt 1663 landtråd i Estland: det var Gustaf Adolph

[1]) Med Rutger v. Aschebergs anteckningar är dock förhållandet, att Sven Lagerbring i sin bok, Rutger v. Aschebergs lefverne, fullständigt meddelat hela innehållet, ja, egentliga planen för detta arbete är att i svensk berättelse öfverföra Aschebergs tyska text. Den samvetsgranne historieskrifvaren ansåg sig på detta sätt bäst utföra det uppdrag han erhållit af Aschebergs dotter, grefvinnan Margareta Ascheberg Barnekow, att utgifva en minnesteckning öfver fadren. Sjelf yttrar Lagerbring (Aschebergs lefverne, s. 1): »Jag gör mig det hopp att sjelfva beskrifningen med nöje genomläses, emedan den är tagen till största delen af framlidne fältmarskalkens egen dagbok. — Denne journal eller dagbok finner läsaren här alldeles inryckt. Någre tillökningar äro här och der bifogade och skall framdeles visas hvarutur de äro tagne. — Ett åsyna vittne anser alltid en ting med andra ögon än den, som måste rätta sig efter andras berättelse, och den som icke allenast varit åskådare, utan ock tagit värkelig del uti en saks utförande har i många mål en utförligare underrättelse, än den som på annat sätt skaffat sig kunskap derom».

[2]) Slägten Clodt, introducerad på Riddarhuset i Riga bland de härmästerliga slägterna under n:o 16 och 53, hör ej till Livlands äldsta familjer. Den invandrade till Östersjölanden från Vestfalen i början af 16:de århundradet. Sedan Jost Clodt, hertig Gotthard Kettlers kansler, köpt slottet Jürgensburg i Livland, antog den namnet Clodt von Jürgensburg. Den blef 1566 naturaliserad i Polen och intogs 1719 på svenska riddarhuset. Slägten har der sedan mer än ett århundrade förlorat säte och stämma, men fortlefver i Livland. Den berömde bildhuggaren baron Clodt var af denna slägt och en ättling till anteckningarnes författare.

Clodt, Johan Adolphs fader; modern var Brita Stuart. Vid 17 års ålder trädde Johan Adolph i Carl XI:s lifgarde och följde alltsedan konungen under kriget i Skåne intill 1679, då han tog afsked. Efter att genom reduktionen ha förlorat sina gods, blef han 1694 öfverstlöjtnant vid Nylands infanteriregemente. Det var, medan han skild från sin familj vistades på Frigges-by öfverstelöjtnantsboställe i Nyland, som han grep till pennan och begynte författandet af dessa anteckningar [1]. — I begynnelsen af Carl XII:s krig finna vi honom såsom öfverste för ett värfvadt regemente, Rigiska guvernements infanteriet. Med detta deltog han i fälttågen i Kurland, der hans morbroder, generalen baron Carl Magnus Stuart intill 1703 förde befälet. När efter Stuarts afskedstagande Adam Ludwig Lewenhaupt trädde i spetsen för den kurländsk-littauiska hären, blef Clodt dennes andre man liksom Lewenhaupt varit Stuarts. Det var hans förstärkning af 400 man, som satte Lewenhaupt i stånd att 1703 efter Birzens eröfring med de 1300 svenskarne vinna segern vid Schagarin öfver Oginskis 6,500 ryssar och polackar. Då Sjeremetjef 1705 angrep Lewenhaupt i Kurland, mötte Clodt med framgång första angreppet (i Januari) vid Labori, der han tappert tillbakaslog 6,000 ryssar: det var förspelet till Lewenhaupts seger vid Gemäuerthof i Juli s. å. 1706 utnämdes han till generalmajor, och när Lewenhaupt kallades till konungen, öfvertog Clodt öfverbefälet. Men efter slaget vid Pultava hösten 1709 då, de ryska härarne öfversvämmade Kurland, tvangs han att draga sig inom Rigas murar. Han uthärdade nu Rigas belägring 1710 och ledde såsom dess siste svenske vice guvernör, jemte guvernören grefve Stromberg, det hjeltemodiga försvaret mot Sjeremetjev. Den 7 Juli 1710 måste emellertid Riga uppgifvas. I trots af dagtingans bestämmelse om fritt aftåg blef Clodt jemte den öfriga besättningen tsarens fånge och fördes till det inre af Ryssland, der han vistades i Pereslav Saletski. Under fångenskapen upphöjdes han 1714 till svensk friherre (intr. 1719 under n:r 126) och utnämdes 1720 till generallöjt-

[1]) Titelbladet har följande inskrift:

»Der anfang der memoires
bis anno 1679 inclusive,
welche Ich
Johan Adolph Clodt von Jürgensburg
zu meiner Familie und Angehörigen Nachricht
aus nächstfolgenden Motiven zu verfassen bewogen worden.
Geschrieben zu Friggesby in Nyland 1699.»

nant och landtråd i det då redan länge förlorade Estland. Han hemkom samma år ur fångenskapen och dog enligt en uppgift (Anrep, Ättartaflor) hemkomståret, enligt en annan (Ennes, Carl XII:s krigare) först 1734 vid öfver 80 års ålder [1]).

Hvad nu handskriften till anteckningarne angår, så utgör den del, som ännu finnes qvar (19,1 Bond. arkivet, Säfstaholm) en qvartvolym, hvilken tvärt afbrytes med skildringen af slaget vid Lund. Den innehåller utöfver denna endast några få betydelselösa rader under rubriken »Relation om hvad som vid andra angreppet på Helsingborg och denna fästnings eröfring vid utgången af året 1676 är förelupet», och slutar midt i en mening. Sedan längre tid saknas följande delar; skulle en fortsättning finnas, torde det vara ej på denna, utan på andra sidan Östersjön.

Svårigheten vid anteckningarnes meddelande har varit den, att de ej äro författade på svenska, utan liksom Rutger v. Aschebergs på tyska och dertill i det 17:de århundradets mest tillkrånglade kanslistil. Att utgifva dem urkundsmessigt på originalspråket skulle för det ändamål, som här afsetts, varit fullkomligt olämpligt: de hade då lika litet kommit att tillhöra den svenska historiska literaturen, som om de alltid förblifvit i arkivens gömma. En ordagrann öfversättning af det tysk-franska blandspråket med bibehållande af de hela sidor och blad upptagande satsbyggnaderna, skulle ej heller fört närmare målet. Ett friare återgifvande af den yttre formens detaljer med trohet i fråga om det väsentliga innehållet, har här varit af nöden. Det är detta som meddelaren försökt, när handskriften af öfverstekammarjunkaren grefve Gustaf Bonde godhetsfullt ställts till förfogande.

Den första af de båda afdelningarne, hvari handskriften sönderfaller, den som innehåller mindre af allmännare natur, lemnas för korthetens skull, med undantag af skildringen af besöket på Visingsborg, i berättelse af meddelaren, hvarvid emellertid efter

[1]) Generallöjtnanten baron Clodt var tvenne gånger gift. I sitt första gifte med friherrinnan Anna Marg. v. Liewen, en syster till riksrådet grefve Hans Henric v. Liewen, hade han 13 barn. Den äldste, Christian Benedict, som dog ogift 1734, blef fången vid Pultava. Far och son fördes från olika håll begge till Pereslav-Saletski. Med andra sonens, Gustaf Adolfs son, kaptenen vid dalregementet baron Berndt Johan Clodt utdog slägten i Sverige. I sitt andra gifte 1706 med grefvinnan Juliana Christina Bonde af Björnö, en syster till riksrådet grefve Gustaf Bonde och omgift med generallöjtnanten baron C. A. Stackelberg († 1758) hade han sonen Carl, som fortplantade ätten i Livland. — Det är antagligt att slägtförbindelsen fört handskriften, som bär alla tecken att vara originalet, till Bondeska arkivet på Säfstaholm.

Sven Lagerbrings föredöme originalet på det närmaste blifvit följdt. Den andra och vigtigare meddelas i författarens egen utförliga berättelse.

Intet, som varit af vigt har i den förra blifvit förbigånget; ingenstädes har något blifvit tillagdt. Det är Johan Adolph Clodts anteckningar, blott bragte vårt folk och vår tid närmare.

* *
*

Clodts anteckningar inledas med ett förord, hvilket ej bör förbigås, då det lemnar ett bidrag till kännedomen om författarens personlighet, de förhållanden och den stämning, hvari han företagit sitt arbete. Sjelf kallar han det ett

»*Avertissement* an einen jedweden, dem diese memoires
entweder par hazarde oder mit consens oder durch sonst
andere zufällen in den händen kommen möchten,
führnemlich aber
an meine hertzliebe und werthe angehörige.»

Det är dateradt öfverstelöjtnantsbostället Friggesby i Nyland den 1 Oktober 1699 och lemnar sålunda en säker uppgift rörande tidpunkten för anteckningarnes författande.

I detta förord, som upptager handskriftens 4 första qvartblad, redogör Clodt utförligt för de bevekelsegrunder, hvilka föranledt honom till författandet. Först försäkrar han, att han ej dervid ledts af någon »eitele vanité, welche nicht minder von vernünftigen als malicieusen leuten mir verdacht und mit fug zur disavantage expliciret werden könte»: han vet väl, att hans vandel och hans »avantures» ej äro af den beskaffenhet, att de kunna vara efterverlden till ett exempel och att hvad honom till rykte och någon gloire kan lända, det har han endast och allenast Guds nåd att tacka för, hvilken ledt honom ur så många olyckor och farligheter.

Men hans bevekelsegrunder äro i korthet följande:

1. För att han sjelf måtte göra en tillbakablick på de otaliga välgerningar, de rika källor af den aldra högstes outgrundeliga godhet och barmhertighet, ur hvilka han öst alltifrån sin barndom och under hela sitt lif, så att han med ett ödmjukt hjerta och tacksamt sinne måtte desamma erkänna, helst han i stället för sina många Gudi misshagliga gerningar, »— die Seine Aller heiligste Majestät beständig beleidiget, — lauter ungnade und verwerfung verdienet habe.»

2. För familjens skull: »da bei allen raisonablen und honnetten leuten eine natürliche begierde sich aufzuhalten pfleget, von deren jenigen leben und wandel, aus dem sie herstammen oder sonst verwandt und bekant mit sind, unterrichtet zu sein». Han hoppas, att hvad han skrifver skall vara hans familj till gagn och ej blott nöje; och särskildt fäster han sig här vid den stora omstörtning, som öfvergått familjen (genom Carl XI:s reduktion): »welche unsere Familie und Güter in so grosser veränderung gesetzet und zurücke gebracht». — Han vill, att den må blifva underrättad om dess omständigheter och orsaker, så att den i framtiden må kunna taga sina mått och steg derefter, — »ihre mesures danach formiren».
3. För hans egen skull: — »ein gewisser soin vor meine eigene honneur und reputation, vor der ich mehr wie vor allem anderen sensible sein muss». De som sett, hvilka tillfällen lyckan bjudit honom till uppkomst i hans ungdom och barndom, kunde tro, att han hade sina egna fauter att skylla för att han blifvit tillbaka framför så många andra, »so in den vorigen zeiten theils mir weit inferieur gewesen, theils mir cediret und theils gar unter mein commando gestanden». Men en »veritable detaile der unterthänigen treue, passion und zêle», som han nedlagt för sin öfverhets fötter i alla honom anförtrodda så väl civila som militära värf, skall föra till ett annat omdöme och visa, att det är lyckan — »oder die sogenannte Fortuna» —, som vändt honom ryggen och blindt gynnat dem som gått förbi honom. Henne är att tillskrifva att honom »durch mein malheur oder des Königes darzu habende recht bereits anno 1682 bei der reducierung alles dess vornehmsten, so ich von meinen elteren ererbet und sie mir nachgelassen, benommen worden». Dock ser han häruti framför allt den allvisaste Gudens outforskliga rådslut, hvarför han ock lidit allt utan chagrin och otålighet.
4. »Ist es im gleichen», säger han i ett språk och med en satsbyggnad, som kan anses typisk för hans framställning [1]), »eine verantwortliche motive, wie Ich hoffe, so wie es der vornehmsten ursachen eine auch mit ist, welche mich nachfolgenden begebenheiten und was denenselben anhängig zu memoriren und aufzuzeichnen antreiben, nämlich dass, [da man aus allen Relationen und Raporten, so von denen glorieusen actionen die zu der zeit unsers höchstseligsten und gloirwürdigsten königes Carel des 11:ten unter dessen eigene hohe anführung handelen, mehr als zu viel vermercket und inne worden, was mochsen entweder eine gewisse unerfaren- und unwissenheit oder auch eine tadelhafte dissimulation und eignes interesse, so wohl als zuweilen nöthige etatspolitique wie nicht minder envie, jalousie und confusion von seiten unserer feinde und deren neider der gloire und

[1]) För att lemna prof af den barbariska språkformen har detta det vigtigaste stället af förordet blifvit valdt; parenteser äro för lättare öfverskådlighet tillsatta.

reputation unserer nation, von welchen die meisten im drucke ausgegeben, die rechte wahre und eigentliche beschaffenheit der sache vorstellen und entdecken zu können, verhindert und zurück gehalten haben, und auch viel unterschiedne particulariteten als merckwürdige passagen, die zu höchst bemehlten und unvergleichlich tapferen königes mehreren nachruhm gereichen könten, zu annectiren negligiret und unterlassen worden,] ich mich [als der diese glorwürdigste May:t in allen sothanen dessen weltberühmten expeditionen und grossen verrichtungen gefolget und wegen meiner damaligen employe in denen vornehmsten bei dessen heilige und hohe personne mich inseparable zu finden die glückseligkeit und gnade gehabt und dem also vielleicht mehr wie vielen anderen die gelegenheit eröffnet worden, gewisse denckwürdige begebenheiten, welche jenen nicht bekant werden und vorkommen können, zu observiren und zu beobachten] nicht entziehen wollen, aber mehr überreden lassen sollen, eine sincere ouverture derselben, so mich nach so vielen verflossenen jahren annoch im gedächtnisse bleiben können auf diese blätter zu machen, damit ein jeder, der diese meine memoires ohne malicieuse bewegungen anzusehen bewürdigen will und eine aufrichtigen und ungefärbete nachricht zu verstehen von demselben, wobey ich zugegen gewesen und was ich selbst gesehen und angehöret habe, mit ihren eigentlichen particulariteten zu gewiesen desideriren mochte, es hieraus einholen und erhalten könne; dan mit dem übrigen sich zu meliren will ich dem es gebühre oder die dazu verordnet sein möchten ihrem gefallen nach darin zu verfahren gerne überlassen.»

5. För det ensamma och tunga lif, — des einsamen und soliden lebens wegen — hvilket han i och för tjenstens skull framlefver. skild från de sina: att skrifva hvad han skrifver är för honom sjelf »ein nicht gar unnützliches amusement ohne blamiret zu werden». I de långa vinteraftnarne har han intet annat »passetemps»; att upplifva minnena är något som honom »ein angenehmen plaisir causiret». För öfrigt lemnar han enhvar sin frihet att döma öfver hans företag såsom honom lyster. Han har till de sina och till sina vänner, hvilka han egentligen afser, det förtroende, att de skola godkänna de bevekelsegrunder han angifvit. Andra beder han ej besvära sig med att läsa hvad han skrifvit, och om någon, uppfylld af illvillig nyfikenhet, honom afvog, skulle få anteckningarne i sin hand, så erinrar han om Mandeslo's ord:

»Warum das mich dieser neidet
Ist daran er mangel leidet».

* * *

Im namen
des Allerheiligsten und Dreieinigen
Gottes

begynner han sitt arbete under uttalande af en tacksägelse till honom för alla de välgerningar han emottagit.

Främst bland dessa Guds välgerningar ställer han med äkta estländsk adelsstolthet anorna och börden — »die hohe wohlthat, dass ich von dem gemeinen wesen abgesondert und von solchen eltern gezeuget und zur welt [ge]kommen bin, durch deren gottesfurcht, stand, vermögen, erfahrenheit und getreuer sorgfalt ich die education und erziehung gewinnen konnte, dass auch der zeitlichen zu geniessen (ich) die hoffnung mir machen und zu derselben nichts hinderliches mir sein noch im wege stehen möchte.»

Sina fäderneanor uppgifver han på följande sätt:
Clodt von Jürgensburg, Wigandt, Hennichen, Alten Bockum,
Ungern von Püzküll, Hastfer, v. der Walden, Vitinghof.

Fadren var Gustaf Adolph Clodt [1]). I honom prisar han adelsmannen af högt förstånd, fromhet och alla utmärkta själens och kroppens egenskaper. Hans bildning var förvärfvad vid Europas hof; om lyckan gjort hans förtjenster rättvisa, säger sonen, hade han, såsom han dertill var skickad, kunnat eftersträfva Sveriges förnämsta embeten; i sitt fädernesland Estland hann han till hertigdömets högsta värdighet, den att vara dess första och äldsta landtråd.

Modren var Brigitta Stuart. Om henne säger han, att hon gudfruktig och älskad af hög och låg, stammade ur en slägt, som gifvit England och Skottland 18 krönta hufvud, hvilket kunde visas af de vittnesbörd, som morbrodren, generalmajoren Carl Stuart, ännu i original förvarade och hvaraf äldre brodren Carl Gustaf Clodt egde en copia. Det var utfärdadt af konung Jacob VI för farfadren till hans mor, den förste af namnet Stuart, som nedsatt sig i Sverige. Det framgick derur att denna slägt var de äkta Stuarternas, grefvarne af Arran, konungens förnämsta blodsförvandter. På mödernesida tillhörde der-

---

[1]) *Gustaf Adolph Clodt* von Jürgensburg, herre till Peut i Wesenberg, Bershof, Festen, Lauck och Sommel, inträdde som fänrik vid Dr. Christinas lif- och hofregemente 1638, blef löjtnant 1640 och kapten 1644 vid samma. Var underlandshöfding i Åbo län 1648. Slottshauptman på Riga slott 1649; landtråd i Estland 1663. Anrep, Ättartaflor.

emot modren den svenska slägten Kruse af Elghammar[1]). Möderneanorna voro:

Stuart, Forbus, Soop, Månesköld,
Kruse, Natt och Dag, Hård, Ulfsax.

Om föräldrarnes bröllop berättar han, att det »mit grösster pompe und magnificence» firades på Stockholms slott 1648[2]), i stora rikssalen och i närvaro af drottning Christina, enkedrottning Maria Eleonora, hertigen af Würtemberg, pfalzgrefven och pfalzfröken af Sulzbach samt andra höga personer. Orsaken härtill var den, att fadren vid denna tid tjenstgjorde såsom kapten vid drottning Christinas lifgarde och att modren, som uppvuxit vid hofvet jemte drottningen, alltsedan fortfarit att tillhöra detsamma. Hon hedrades nu med en hoffrökens bröllop.

Af dessa föräldrar föddes den 5 augusti 1658 JOHAN ADOLPH CLODT, sina föräldrars 5:te barn, på Elghammar i Södermanland; fadren innehade då detta gods på arrende af Kruseslägten. Här och i den svenska hufvudstaden framlefde familjen Clodt fyra år, flyktad från Estland undan det ryska kriget och pesten, som härjande följt kriget i spåren, derjemte också uppehållen af en process med modrens styfmor. Först 1660 skedde återflyttningen till Estland. Två år derefter, 1662, måste fadren ånyo fara öfver till Sverige såsom medlem af den deputation — de andra medlemmarne af denna voro landtrådet Hans v. Fersen, sedan generalen och guvernören i Riga, samt ridderskapshauptmannen Fromhold v. Tiesenhausen — hvilken estländska ridderskapet sände till Stockholm angående den långa tvisten med staden Reval, särskildt i fråga om adelns fria sädeshandel. Modren och några af syskonen följde då med, men Johan Adolph lem-

[1]) Stamfadren för den svenska slägten Stuart (adlig n:o 86, friherrlig 111), är Johannes Stuart, hvilken liksom Pontus de la Gardie blef fånge vid Varbergs eröfring 1565 och liksom han ingick i Erik XIV:s soldtrupper. Han dog 1618 såsom generalfältqvartermästare och mönsterherre öfver främmande krigsfolk i Sverige. Omtalta brefvet, dateradt 1585 $^{14}/_{6}$ Holyrood House, gifvet på kanslern grefven af Arrans ansökan, meddelade tillåtelse att nyttja grefvarnes af Arran vapen, tre silfverstjernor i blått fält.

Sonen David Stuart, kammarherre hos drottning Christina († 1659) var gift 1:o med Anna Kruse af Elghammar, 2:o med Beata Nilsdotter Lilljeram, dotter af hofkanslern d:r Nic. Chesnecopherus (Lilljeram) omgift med biskop Johannes Mathiæ (Oljeqvist). Dotter af första giftet var Brigitta Clodt; son af andra Carl Magnus, baron Stuart, Carl XII:s utmärkte fortifikationsofficer, † 1705 såsom generallöjtnant och direktör öfver fortifikationsverket. — I den redan omtalta process Gustaf Adolph Clodt förde med sin styf-svärmor utverkade han, att hon 1658 af Svea Hofrätt förklarades för ofrälse, men hon erhöll 1660 för sig och systrar kunglig stadfästelse på Lilljeramarnes adelskap. Anrep, Ättartaflor.

[2]) Årtalet 1643 i ättartaflorna härmed rättadt.

nades hemma i vård hos fru Margareta Lodhe. Deputationen hade framgång och processen, som förts i öfver 100 år, blef afgjord; familjen Clodt återvände då till Estland, men for redan 1665 ånyo till Sverige, denna gång i enskilda ärenden; då vistades han jemte sin lärare hos fru Elisabeth Wrangel. När följande året fadren jemte fältmarskalken Helmfelt och landtrådet i Livland, baron Gustaf von Mengden, begaf sig till Narva för att der, i närheten vid Plysströmmen, möta de moskovitiska gesandter, med hvilka freden skulle ånyo bekräftas och gränsregleringen uppgöras, lät han sina båda söner, den nu åttaårige Johan Adolph och den fyra år äldre Carl Gustaf följa med. Blygheten skulle borttagas, ett friare väsen vinnas genom att färdas bland så många främmande; Helmfelt medförde likaledes sin med de båda bröderna Clodt jemnårige broder Jacob Grundel, sedan generalen baron Grundel. De unga fingo deltaga i ceremonierna; Clodt erinrar sig ännu med välbehag, hurusom de på sina små svart-hvita hästar med vackra munderingar redo framför ambassadörernas och storlegaternas karosser. Alla lediga stunder tillbragte de i Helmfelts omgifning enligt hans önskan, vänskapsfull och vänlig som han alltid var mot fadren och dem. Dagligen höllos konferenser med de moskovitiska legaterna; nöjen omvexlade, hvartill i synnerhet guvernören general Jacob Johan Taube bidrog med sitt glädtiga lynne. Så förgick nästan hela sommarn 1666, till dess traktaterna ändtligen blifvit färdiga och det svenska gesandtskapet under kanoners dån, helsadt till afsked af både trupper och borgerskap med samma vördnads- och hedersbetygelser som vid intåget, kunde återvända från Narva till Reval.

Snart kom för familjen Clodt en ny resa till Sverige. Vid återkomsten till Reval hade ett dödsfall inträffat som på det djupaste gripit alla dess medlemmar: äldsta dottren, Christina Elisabeth, hvilken i början af året firat sitt bröllop med landtrådet Otto Magnus von Essen, afled nämligen efter att ha skänkt lifvet åt en son. För att skingra sorgen följde nu modren med tvänne söner och tvänne döttrar fadren till Stockholm, när han året 1667 begaf sig dit för att jemte Helmfeld aflägga rapport om traktaten med Ryssland. Denna gång medföljde äfven Johan Adolph, som nu för första gången återsåg sitt födelseland. Han berättar resans omständigheter, hurusom på Ålands haf en storm mötte, hvilken hotade fartyget med undergång; allt hopp var redan förloradt, när det utan ankar dref in i de svenska skären

Men räddning kom. Fartyget reparerades med tillskyndande landtbors hjelp, och familjen anlände lyckligt till Stockholm.

Lifligt står för hans erinring det vänliga emottagande, som der mötte. Hans höggrefliga exellence riksdrotset grefve Per Brahe, berättar han, emottog nu som alltid tillförne föräldrarne med de största vänskapsbetygelser. Så snart han erhållit kunskap om deras ankomst, sände han en adelsman ur sitt hof att komplimentera och erbjöd sitt hus i förstaden på Ladugårdslandet intill dess beqvämligare lägenhet i sjelfva staden kunde anskaffas. Följande dagen infann han sig sjelf i trots af sin ålder och sin vanliga opasslighet samt fogade anstalt, att de mottogos såsom hans gäster; när i följd häraf flyttningen in till staden påskyndades, anhöll han att ett hus, som var beläget midt emot hans eget, måtte väljas, för att de skulle vara så mycket som möjligt oskiljaktiga från honom. Aftonmåltiderna spisades mestadels hos honom — middagsmåltid åt riksdrotset aldrig — stundom hade också främlingarne äran att se honom hos sig. Alla som lefde i Sverige den tiden, säger han, kunde erinra sig den godhet, hvarmed högbemälte herre hedrade familjen. Orsaken blef tydd på olika sätt, men han kunde på sin honneur försäkra, att den ingen annan var än »die extraordinairen qvalitäten und esclatanten tugenden, die meine wehrtesten Elteren possediret». Hans barnsliga pligt bjuder honom derför att dröja vid »solche niemals erhörter hohen gewogenheit und estime».

Men riksdrotset stannade ej vid vänskaps- och hedersbetygelser allena; han ville också såsom bästa profvet på dessas uppriktighet, åstadkomma familjen Clodts öfverflyttning till Sverige. När han emellertid märkte, att landtrådet sjelf ej önskade någon högre värdighet för sig än den han redan innehade, utan beslutat att tillbringa sitt lif stilla i sitt fädernesland, kastade han sina blickar på sönerna. Och då första steget till vidare lycka — fortsätter han — alltid varit att blifva känd af sin konung och vara i hans omgifning samt han fann, att vi i följd af den uppfostran vi erhållit af våra föräldrar »ohne confusion und zu ihrer beschämung», kunde presenteras för konung Carl XI, begagnade han tillfället att sända Carl Gustaf, — den äldste af bröderna — till Upsala, der konungen, som då ej ännu fyllt 12 år, vistades för sina studier; han förde med sig de små hästarne från Narvabeskickningen, hvilka förts öfver Östersjön för att erbjudas till en underdånig gåfva åt konungen. Skän-

ken blef välkommen, då hästarne voro af en sällsynt färg och skönhet. I konungens omgifning fann den unge estländaren en blodsfrände i dåvarande kammarherren sedermera kungl. rådet grefve Fabian Wrede. Han befalldes stanna qvar och blef upptagen i den corps af unga adelsmän, grefvar och de förnämsta herrars söner, som konungen bildat för sina lekar och krigiska öfningar. Och när ej långt derefter Carl XI återkom till Stockholm, fick äfven Johan Adolph nåden att bli för honom presenterad och blef, såsom han yttrar sig, »in selbige plaisante compagnie auch von dem ehrsten tage an mit einer so sonderbaren faveur beglücket dass allen denen anderen nicht eine geringe envie und jalousie dadurch erwuchs, so mehrentheils durch dem befordert wurde, dass S. Majestät, wie (er) in denen handgriffen und dubbelirungen unterrichtet werden solte, vermerkete dass (ich) derselben schon mit beliebter grace und en perfection mich acqvitiren könte, (weilen mein sehl. Vater bereits vor verschiedene jahre her bey müssigen stunden selbst uns darin zu üben und fertig zu machen sich die mühe gegeben hatte)». Han tillägger med samma välbehag att efter några veckor utmärkte Hans Majestät de båda unga estländarne »durch gewisser avancement bey dieser angenehmen kleinen truppe vor vielen anderen, die älter auch vornehmer wie ich zu sein sich einbildeten und nicht wenig nach ihrer art disgustiret sich befunden». De deltogo »in allen Dero innocente divertissements als carussel und ringrennen zu fuss wie auch wirthschafften, masqueraden, baletten und dergleichen, so dass wir zu unterschiedenen mahlen die hohe gnade gehabt mit unseren könige zu tafel zu sitzen und von Ihro May:t der verwittibten königin selbst auf das aller magnifiqu'ste tractiret zu werden».

Så tillbragtes på det nöjsammaste sätt, hela hösten och en del af vintern intill julen all den tid »Ihro Mayestäten von wichtigeren und importanteren amusements sich entladen und befreyen wollten».

Från denna vistelse i Sverige lemnar oss Clodt följande karakteristiska bild af lifvet på den gamla högadelns slott.

* * *

»Hans Höggrefliga Excellence Riksdrotset grefve Per Brahe hade enträget anhållit, att mina föräldrar ville tillbringa julen

hos honom på Wisingsborg; sjelf hade han några veckor i förväg begifvit sig ned till detta sitt grefskap. Svårt är att förtälja med hvad fröjde- och hedersbetygelser vi här blefvo af honom emottagne, ty om Hans Majestät sjelf hade visat nåden att bjuda oss, ingen större »magnificence und despence» hade kunnat läggas i dagen än den som här blef »von diesem gar gnädigen Herren uns tesmoigniret».

»Innan vi nådde fram till sjelfva slottet, der riksdrotset inväntade mina föräldrar — det ligger, en präktig byggnad på Wisingsö, som är en herlig ö i den stora sjön Vettern, hvilken skiljer Vestergötland från Östergötland och Småland — hade vi på alla inom grefskapet belägna gods och gästgifvaregårdar, som vi passerade, under några dagars tid blifvit emottagna »mit grösster submission» samt öfverflödigt trakterade utan att få erlägga någon betalning derför. Vid ankomsten till Grenna, grefve Brahes stad, hade det goda borgerskapet der ställt sig i gevär, och vi blefvo »mit möglichster sollennität nach ihren vermögen und tiefsten respect beneventiret». Följande dag anlände ett stort antal båtar, på hvilka befunno sig ombord grefskapets förnämste betjente jemte några trumpetare; det fartyg, som skulle föra oss gäster till ön, var beklädt med rödt tyg och siradt med många blå och hvita flaggor; de öfriga beledsagade oss ända fram till ön och slottet, och vid annalkandet hörde vi välkomsthelsning ljuda från på vallen uppställda trumpetare och pukslagare. Ej ringa blef här vår bestörtning, när vid landstigningen vi bemärkte, att den högbemälte herren med sin fru grefvinna och hela sitt hof hadè kommit oss till möte utanför slottsporten och der inväntade oss. I trots af sin vanliga opasslighet — han stödde sig på två kammartjenare vid gåendet — och oaktadt alla mina föräldrars böner beledsagade han dem till fots, enär på denna sida kaross ej kunde användas. Då trädgården passerades, funno vi två kompanier der uppställda i parad, klädde i blå uniform, fodrad med hvitt; när vi bestego trappan, lossade de en dubbel muskötsalva. Oupphörligt hade under tiden, alltifrån landstigningen talrika kanoner dånat från vallarne och öfverallt hade visats tecken af allt slags hedersbevisning, intill dess mina föräldrar, som genom öfvermåttet kände sig helt confunderade, af bemälta höga personer infördes och ledsagades i för dem bestämda med sköna tapeter möblerade och i alla afseenden rikt utstyrda gemak. Der lemnades

de allena för några timmar att hvila ut, men då de läto anhålla att få göra sin uppvaktning hos värdfolket, infunno sig riksdrotset och hans gemål ånyo för att hålla dem sällskap, och de dröjde qvar hos dem äfven till aftonmåltiden, hvilken serverades i gästernas gemak under uppförande af en vacker musik. Man kunde nu väl förmodat, att med första dagen »eine trève von so überflüssiger gnade und honneur gemachet worden;» men nej, alla de följande, mer än 15 till 16, så länge mina föräldrar nästan nödgades stanna qvar, bemöttes de med samma hedersbetygelser och dertill fogades också »alle imaginable und dort zu bekommende divertissements», ty den högbemälte herren hade till deras ankomst låtit uppskjuta alla sina vanliga nöjen för att hvarje dag kunna gifva dem någon ny hedersbevisning och tidsfördrif. Än höllo gymnasisterna musikaliska öfningar, omvexlande i kyrkorna och skolsalarne, än orationer, och än spelade de comedier på slottet; ockå gåfvos fyrverkerier och dylika nöjen. Särskildt gjorde ett mycket lustigt bondbröllop stort nöje. Alla under föregående året förlofvade par inom hela det vidsträckta grefskapet hade nämligen måst låta anstå med bröllopen för att på en och samma dag infinna sig till bröllops på Wisingsborg, och när de nu, till antalet öfver 30, dit ankommo i glada bröllopståg och med muntra åthäfvor blefvo de der i en och samma sal vigda under vanliga bröllopsceremonier och med all bröllopsundfägnad.»

»Men det är nödvändigt att innan jag går vidare i berättelsen betaga dem, som kände denne herres mycket indragna och hushållsamma lif i Stockholm — in Stockholm geführtes sehr menagirliches leben und sehr eingezogenen estat — alla skrupler (angående berättelsens sanning). Årligen besökte han nämligen på bestämd tid denna angenäma ö för att förströ sig från den tunga regeringsbördan under hela den öfriga delen af året; der allena fann han sitt nöje. Vid hofvet fann han det aldrig; dertill var hans sinne för rättframt. — Han var vid denna tid en herre om inemot 70 år, som kände afsmak för de nya seder och lefnadsvanor, hvilka då inträngde sig. Men på Wisingsborg lät han intet fela, som kunde göra nöje och förströelse, och hade inrättat allt så i grefskapet, att det kunde göras utan synnerliga kostnader, fast der fördes mera en furstlig än en greflig stat. Alla personer, som härvid användes, så väl högre som lägre, voro i följd af åtskilliga dem förlänade beneficier eller vissa

gods förpligtade till dylik tjenst. Så bestod också den omförmälta soldatesken på ön af dess bönder hvilka af dertill förordnade officerare inöfvats och vid riksdrotsets afresa åter till tyghuset inlemnade sina livréer.»

* *
*

Men all den ståt, som utvecklades på Visingsborg verkade i längden tröttande på gästerna, helst som de nu, efter hvad författaren säger, aldrig funnit »plaisir an solchen eitelkeiten»; dessutom begynte redan modren känna förebuden till den sjukdom, som vid återkomsten till Stockholm, i slutet af Februari 1668 skulle lägga henne i grafven. Dag utsattes för afresan och de lemnade »denna sköna ö, fordom de götiska konungarnes residens», sedan de besett allting der, antiqviteter och rariteter, de kostbara rustkamrarne och biblioteket. Till skänk vid afskedet gåfvos åtskilliga utmärkta hästar och afresan skedde under enahanda hedersbetygelser som ankomsten. — Fru Clodts tillstånd förvärrades emellertid under resan, så att hon öfver 30 mil måste föras i bår. Färden från Visingsborg till Stockholm varade derför några veckors tid; 10 dagar efter ankomsten dit, den 22 Februari, afled hon till de sinas djupa sorg; den delades af alla familjens vänner och bland dessa särskildt af riksdrotset, dess gemål och riksmarskalken grefve Gabriel Oxenstjernas grefvinna, Maria Christina Oxenstjerna, född grefvinna af Löwenstein och Scharfeneck. Dotter af öfverkommendanten i Erfurt grefve Georg v. Löwenstein, hade denna senare uppvuxit i hofvet jemte den aflidna och var med henne förenad som en syster. Enkedrottning Hedvig Eleonora hade besökt den sjuka på dödsbädden och lofvat henne att antaga sig döttrarne. Begrafningen hölls i Jacobs kyrka i Stockholm med alla ceremonier i närvaro af enkedrottningen, hela hofvet och den förnämsta adeln, »gräflichen und anderen hohen standespersonen»; särskildt hade alla engelsmän och skottar i Stockholm infunnit sig i sorgetåget: de voro dertill förbundna, sade de, emedan den aflidna stammade ur deras konungars blod.

Fadren återvände derpå till Reval, medförande den dödas qvarlefvor, som i en kostbar kopparkista nedsattes i familjen Clodts nybyggda grafkapell vid Nicolaikyrkan derstädes. Den yngre af döttrarne följde med honom; den andra qvarstannade i öfverensstämmelse med enkedrottningens löfte hos henne i hof-

vet, och likaledes qvarstannade i Sverige Johan Adolf och hans äldre broder. De voro hos riksdrotset Brahe betraktade såsom barn i huset; vid hans taffel spisade de dagligen, och oftare lät han dem följa med på sina resor; de delade till och med bädd med honom »an solche orten, da die gelegenheit es zugeben wollte». Han drog den ömmaste försorg och tillsyn om deras uppfostran och undervisning såväl i latinska och franska språken som i ridning, dans, fäktkonst och andra »unserm stande anständigen exercitien». Äfven stod nästan dagligen hofvet öppet för dem; de fingo der med den unge konungen deltaga och fullkomna sig i alla de militära öfningar, hvari han handleddes af de dertill förordnade erfarnaste officerare och generaler. De bästa utsigter för deras anställning i Sverige öppnade sig sålunda, och än mera ökades framtidsutsigterna, när grefve Curt Christoffer Königsmark, då för tiden generalföjtnant i Generalstaternas tjenst, anlände till Stockholm efter några års frånvaro i utlandet, hvarunder han bland annat deltagit i Candias försvar mot turkarne. — Denne herre, berättar Clodt, visade en ynnest och en böjelse att befordra deras väl, som af intet kunde öfverträffas. Sjelf en »sehr erudirter und perfectionirter Herr», följde han uppmärksamt deras undervisning och exercitier, anvisande läromästarne de bästa methoder. — Han erbjöd den äldre af bröderna, ehuru denna då knapt var mer än 17 år, ett fritt kompani i det regemente, som han värfvade i Sverige för Generalstaterna. Derjemte lofvade han honom till hustru sin dotter, den sedan för sin skönhet och sina själsgåfvor så ryktbara Maria Aurora Königsmarck. För att göra sig förtjent af så mycken godhet beslöt då Carl Gustaf Clodt att först på en utländsk resa besöka de främmande hofven, innan han följande året anträdde sitt första fälttåg. Riksdrotset gaf härtill sitt bifall och äfven så grefve Königsmarck.

I slutet af 1671 följde de båda bröderna, såsom vanligt, riksdrotset Brahe till Visingsborg och derifrån anträdde nu Carl Gustaf Clodt sin utomlandsfärd, väl försedd med penningar och vexlar af riksdrotset och grefve Königsmarck. Johan Adolf deremot följde med riksdrotset tillbaka till Stockholm, men då Königsmarck ej utan orsak befarade att lifvet inom hufvudstadens dåvarande ungdomskretsar och vid hofvet skulle vara för honom skadligt — helst som riksdrotset mestadels var sängliggande, så att han ej kunde öfva tillsyn, och grefve Königs-

marcks egen afresa till Holland förestod — höll han för rådsammast att sända den unge Clodt hem till fadren i Estland. I början ville ej riksdrotset gå in derpå, men giltiga skäl framlades, och efter att hafva »die hohe gnade genossen beiderseits Majestäten die hände zu küssen», hvarvid konungen befalt honom snart åter infinna sig hos honom, afreste Clodt från Stockholm i sällskap med riksrådet, presidenten i Dorpts hofrätt Lars Fleming, som just vid den tiden begaf sig till Östersjöprovinserna. Han hade då tillbragt nära 5 år i Sverige, såsom han sjelf säger»: »mit mehrer glückseligkeit, gnade und wohlthaten wie jemals einen knaben von meiner condition und alter wiederfahren ist». Han prisar sig lycklig att ha njutit riksdrotsets och sjelfva konungens ynnest, att ha haft tillfälle »alle während der zeit am hofe sich ereigneten solennitäten und plaisirs mit ungehindeter liberté beyzuwohnen und anzusehen»; särskildt att ha fått skåda »die magnifiques festen und acten» vid konungens tronanträde och strumpebandsordens öfverlemnande, enär dessa händelser högtidlighöllos med »vielen raren und unschätzbaren feuerwercken, wirdtschaften, baletten und anderen dergleichen kostbaren presentationen und despencen».

Hemkommen till Estland träffade han för första gången sin styfmoder Margareta Wrangel, med hvilken fadren sedan två år var omgift [1]. Jemte henne fann han i hemmet två styfsyskon, en syster och en broder, hvilka han aldrig heller sett förut; i hemmet funnos också tre helsystrar och en broder.

Den närmast följande tiden tillbragte han nu hos de sina. Fadren fann, säger han, med glädje de framsteg han gjort under vistelsen i Sverige; det var »ein notabler unterschied zwischen meiner und anderer jungen Ritterschaft conduite: viele vornehme und alte cavaliers bezeugeten verlangen mich mit ihrer gesellschaft und entretien zu honoriren». Fadren, som var en vidtberest man och som tillbragt sin ungdom vid åtskilliga hof i Europa, antog sig nu hans vidare utveckling, Han hade bland annat fört med sig kopparstick öfver alla de märkvärdigheter han sett; dessa spelade nu en rol vid sonens undervisning. Franska och italienska språkens inhemtande äfven som alla öfliga ridderliga exercitier sysselsatte honom, men framför allt ridkonsten, hvari fadren uti Italien »eine gantz völlige und admi-

[1]) Hon hade förut varit gift med en Wrangel af Jensell och lefde ännu då anteckningarne nedskrefvos (1699).

rable cognoissance sich zugeleget». Derutinnan dref han sin färdighet så vidt, »das er darinnen (ohne vànité zu sagen) die perfection, welche wenige sich werden rühmen können erreichete». Till bevis härpå anför han, att då några år derefter Carl XI i hufvudqvarteret på Ljungby i Skåne anställde »ein exercitie zu pferde so wohl im ringrennen als der bekanten manège nach den mohren-, turcken- und jungferköpfen zu stecken», var han den som hade äran att många särskilda gånger göra Sveriges berömdaste ryttare, då varande landshöfding Reutercrantz, det utsatta priset stridigt.

Under dessa sysselsättningar uppnådde Clodt sitt 16:de år och började känna längtan att använda hvad han lärt »mit mehrer gloire und in wichtigeren affairen wie die damalige ruhe in unserem Königreich und meinem vaterland anleitung geben könte». Derför bad han fadren om tillstånd att få gå ut i holländsk-franska kriget; men i stället blef beslutet, att han först skulle besöka utlandet och de främmande hofven. En hofmästare, som redan kände de förnämsta af dessa från en föregående utländsk resa blef för honom anställd. Men samma höst, som resan skulle företagas, anlände från Sverige till Reval generallöjtnanten baron Wolmar Wrangel till Oberpahlen [1]; han kom för att i Estland värfva ett kavalleriregemente, då efter allt utseende freden komme att få ett slut genom fältmarskalken grefve Carl Gustaf Wrangels inryckning på kurfurstens af Brandenburg område. Fadren tillät honom då att inträda i detta regemente såsom kornett, och de för den utländska resan afsedda penningarne blefvo nu i stället använda till ekipering och mundering för den unge officeren.

Den långt framskridna årstiden förhindrade emellertid det nyvärfvade regementets öfverförande till Pommern under loppet af året 1674; endast Wrangel sjelf företog färden dit landvägen genom Livland och Preussen. Han for under förklädnad åtföljd af 3 till 4 personer, qvarlemnande order till de öfriga att vid första öppna vatten följa efter.

I Juni 1675 tog Clodt afsked af de sina och inskeppade sig för att stöta till armeen i Pommern, men en förfärlig storm

---

[1] Wolmar Wrangel, baron Wrangel af Lindeberg, son till fältmarskalken Herman Wrangel och halfbroder till riksmarsken grefve Carl Gustaf Wrangel; då nyss utnämnd generallöjtnant af kavalleriet, förlorade i Januari 1675 slaget vid Fehrbellin och dog i December s. å.

kastade på höjden af Gotland fartyget först mot den livländska kusten och sedan upp mot finska skären. Först efter 6 dagars oupphörlig lifsfara kom han i säkerhet i Ljusala klipphamn. Af den i Östersjön kryssande schoutbynachten baron Gustaf Sparre erhöll han vid Hangö udde nyheten om slaget vid Fehrbellin och svenska härens återtåg inom pommerska gränsen samt Danmarks krigsförklaring. Danska kapare gjorde redan hafvet osäkert och Carl XI tänkte, så snart kröningen var öfver, i egen person, föra den i sjelfva Sverige stående hären mot sin danske fiende. Allt detta föranledde Clodt att begifva sig till Stockholm och erbjuda konungen sin personliga tjenst i stället för att förfoga sig till pommerska armeen. Han blef här af konungen emottagen med stor nåd och, som han säger, framför flera unga grefvar och förnäma herrars söner, anvisad plats som fänrik vid lifgardet på dåvarande kaptenen, sedan fältmarskalken Jacob Johan Hastfehrs compagnie. Han deltog såsom sådan i kröningshögtidligheterna i Upsala d. 25 Oktober s. å., följde derifrån konungen till Dalarön, der han såg stora flottans affärd under riksamiralen Stenbocks befäl samt afgick derefter till Venersborg, hvarifrån konungen i egen person följde den norske ståthållaren Gyldenlöves rörelser.

Under hela denna vinter stod han i ständig beröring med Carl XI; han hade frihet att alla dagar och stunder göra honom sin uppvaktning. Han uttalar sin beundran öfver den »magnanimitet und unvergleichliche constance», som konungen röjde. Af intet bland de många olycksbuden, säger han, hvarken af den stora flottans olyckliga expedition eller af den ena pommerska och bremenska fästningens fall efter den andra blef han »esbranliret, weilen er alles zu redressiren auf die gnade Gottes und seiner ungemeinen heldenmuth bauete».

Först fram emot våren 1676 lemnade Carl XI Venersborg, der hans närvaro hindrat Gyldenlöves planer på Sverige och tvingat denne att åter draga sig inom norska gränsen. Sjelf begaf sig konungen med gardeskompanierna till Göteborg, medan de öfriga trupperna qvarlemnades för att hindra ett nytt inträngande af fienden. Från Göteborg gjorde han kort derefter en resa till Stockholm i vigtiga regeringsärenden. Gardet erhöll då på samtliga officerarnes anhållan tillstånd att i konungens frånvaro bestrida garnisonstjenst inom fästningen, för att dymedelst göra sig så mycket mera skicklige till hans tjenst, en sak som

sedan blef för honom och de andra unga officerarne till icke ringa gagn. Under vistelsen i Göteborg stötte 8 nya kompanier till och sedan konungen återvändt från Stockholm, beordrades dessa jemte de förut anlända kungliga drabanterna och gardes du corps till häst samt åtskilliga andra regementer till häst och till fots, som legat inqvarterade i byarne omkring att beledsaga konungen till Malmö. Der afvaktades med stor längtan en lycklig utgång af flottans rörelser; för andra gången, nu under befäl af riksrådet baron Lorentz Creutz hade denna lupit ut. På en sjöseger skulle följa — det viste man — armeens utskeppning och landstigning i fiendens eget land.

Men snart förnam man, att den svenska flottans öde blifvit ett helt annat än man väntat. Fiendens flotta hade till en början blifvit trängd tillbaka ända in i Kjöbenhavns hamn och samma dag hade den svenska hären firat en tacksägelsefest för den vunna framgången, uppställd i full slagordning på stranden ej långt från Malmö. Men omedelbart efter sågs en stark holländsk örlogsflotta passera helt nära förbi skånska kusten och förena sig med den danska. Med samlad makt begåfvo sig derpå dessa båda flottor åter ut för att i öppna sjön uppsöka den svenska. Alla väntade nu att få höra nyheten om ett afgörande slag, helst man visste att denna hade order att ej undvika utan söka drabbning. Alla hoppades äfven en god utgång, när några dagar efter ett starkt skjutande hördes från hafvet. Men tyvärr, snart blef i stället den olycka bekant som den svenska flottan lidit.

Följande söndag, berättar Clodt, när Carl XI satt i Malmö kyrka, hördes under sjelfva predikan en häftig kanonad från Kjöbenhavn. Ehuru afståndet är 4 mil, darrade fönstren. Enhvar kunde lätt gissa orsaken, och oro grep alla sinnen; men konungens hela hållning förrådde ingen oro. Hans lugna förtröstan till Gud framlyste tillräckligt ur de märkliga ord han fällde, hvilka jag sjelf med förundran åhörde, då han samma dag af grefve Gustaf Carlson erhöll mer än tillräcklig rapport om händelsen, hurusom ej allenast vår flotta blifvit slagen utan äfven de största skeppen, bland dem den så kallade Stora Kronan, hvars like ej varit sedd hvarken förut eller sedermera i Östersjön och som förde ombord amiralen baron L. Creutz, dels blifvit skjutna i sank dels sprängda i luften. Hans majestät sade, sedan han med undransvärd sinnesstyrka hört sig föreläsas

berättelsen om denna stora förlust, utan att hans ansigte röjde spår till missmod, utan förändring af en min, allenast följande:

»Ske Herrans vilje! Han skall i sinom tid också bistå och hjelpa mig!»

Härmed har författaren nått in på sitt hufvudämne, den vigtigaste delen af anteckningarne, och vi låta honom nu sjelf förtälja.

(Forts.)

Strödda Meddelanden och Aktstycken.

Smärre kritiska och historiska utflykter.

1.

Svenska prestslägter under medeltiden.

Det är allmänt kändt i hvilken grad ärftlighetsgrundsatsen gjorde sig gällande vid valet af yrke under ståndens välmaktsdagar. Med det första ståndet har jag ej här att göra, då jag kan hänvisa till dess ättartaflor. Men äfven i kyrkans och lärdomens tjenst äro vissa slägter för nyare tid bekanta, inom hvilka under generationer och i olika slägtled samma förhållande eger rum. Det är naturligtvis svårare att göra dylika iakttagelser för äldre tider. Enstaka fall bestyrka dock huru mycket äfven under medeltiden fråndskapen betydde vid valet af det andliga kallet och huru äfven då, ehuru visserligen icke i samma mening som sedermera, verkliga prestslägter funnos, inom hvilka flere, stundom alla kände ättegrenar hamnade i kyrkans eller klostrets sköte eller snarare deri slocknade. Man får härigenom också bestyrkt, hvad som ju icke heller kan öfverraska, att mången gång en påtaglig nepotism torde ha gjort sig gällande. Under de tider då de högre platserna inom kyrkan regelmässigt besattes genom en apostolisk provision från romerska curian, var det synbarligen ofta lätt nog att utverka något förmånligt för en frände. Jag skall anföra ett par märkliga fall, märkliga äfven derigenom, att de härstamma från en tid, då en djup rörelse uppenbarligen grep det kyrkliga lifvet i Sverige till följd af Birgittas verksamhet. Det är personer, som stått henne och hennes stiftelse synnerligt nära, sådana som Nils Hermansson, den berömde biskopen i Linköping, bröderne Magnus och Johan Petersson, två bland hennes trognaste vänner, från hvilka åtminstone delvis inflytandet utgått. I det ena, särskildt karakteristiska fallet, är det efter hand sex familjer som förena sig och åtta linier, som bildas; alla sluta de i kyrkan, inom hvilken många intogo framstående platser. Med den fjerde generationen var utvecklingen fullbordad eller afskuren.

1.

(Peter.) — (halfsyskon?) [1] — (Nils.)

MAGNUS, generalkonf. i Vadst. † 1396.
JOHAN, g.m. KATARINA BRYNIOLFS-DOTTER, † som nunna i Vadst. 1401. — Johan † som munk i Vadst. 1405.
Haqvon Benktsson, g.m. Ingrid.
INGEBORG, »Soror ab extra» i Vadst. † 1428, g.m. Birger Larsbo.

Haqvon Benktsson och Ingrid:
JÖNIS, munk i Vadst., ärkebisk. i Ups. † 1432.
Märta g.m. Gudmund Gregersson.

Märta och Gudmund Gregersson:
KATARINA [2], † som nunna i Vadst. 1444.

Ingeborg och Birger Larsbo:
ULF, munk (gen.konf. i Vadst.) † 1433.

1) SRP. n. 1134: Haqvon Benktsson kallas der för Katarinas broder. — 2) Diar. Vadst. 1425.

2.

(Tyrgils.)

JOHANNES, ärkedjekne i Link., † o. 1340.
PETRUS, kpr. i Färingtuna, bisk. i Linköping, ärkebiskop i Upsala, † 1366.
Margareta, g. m. Herman (fr. Skeninge).

Margareta och Herman:
TYRGILS, kpr. i Färingtuna [1].
NILS, bisk. i Linköping, † 1391.
N. N., g. m. Johan.
N. N., g.m. Henik.

N. N. och Johan:
INGEBORG, † som nunna 1400, g.m. Hartlef Bolk [2], i Skeninge.
Katarina g. m. Hans Klinga [2].

N. N. och Henik:
HENRIK [3], dekan i Upsala.

Ingeborg och Hartlef Bolk:
PEDER [4], kanik i Link., † 1411.
GERDIKA [4], abbedissa i Vadst. † 1438.

Katarina och Hans Klinga:
BIRGITTA, † som nunna i Vadst. 1454.

1) Munchs ant. ur Vat. ark. 1342. — 2) SRP. n. 1407. — 3) SRP. n. 2684. — 4) SRP. n. 2882.

2.

Conrad v. Pyhy och Dionysius Beurreus.

Gustaf I:s bekanta kansler samt öfverste krigs- och regementsråd tillhör alltjämt de gåtfulla personligheterna i vår historia. Hans senaste biograf (i Sv. Biogr. Lexikon, N. F., VIII, s. 170 f.) har lemnat en god redogörelse för de allmänna dragen i hans lefnadsteckning och för de dubbla uppgifterna om hans föregående öden — den kejserlige hofmannens och den frankfurtiske körsnärssonens — utan att lösa hufvudfrågan. Vi kunna endast lemna några nya bidrag

de svenska stränderna och blockera deras hamnar. Alt beror på amiral Greighs framgång, men allra mest bekymrar oss Finlands läge, som det är mycket svårt att försvara, ty äfven om de trupper, som tagas från de archangelska transportskeppen hinna fram, blir det i alt 10,000 man, men fienderna ha utom galererna och arméns flotta 20,000 man, ett talrikt och starkt artilleri. Tobolska regementet och karabiniererna skola icke komma så fort.

Franska hofvet har befalt sin ambassadör att skynda till Stockholm och der försöka att afvärja kriget. Hofvet i Berlin tillkännagifver sin benägenhet för medling, och vi skola afsända våra svar med de enklaste förklaringar, öppnande dem vägen till så vänskapliga försök. Ehuru England ensamt framhärdar i tystnad, har äfven dit ett sådant svar afgått. Det är svårt emellertid att lugna konungen af Sverige, ty hans hufvud är så upptändt af detta krig, att han riktat alla sina krafter på detsamma. Ända till denna tid har ingen förklaring kommit från honom . . . . . .

8) 1788, 28 juli (8 aug.).

. . . .

Danska hofvet rustar sig till aktivt uppträdande, men begär penningar; jag vet icke om det blir belåtet med den halfva million gulden, som lofvats för innevarande år.

Vice-amiral von Desin, som redan länge legat i Sundet, har alt ifrån början befalts att under väntan på den Archangelska eskadern göra ett försök mot Göteborg och Marstrand för att om möjligt förstöra dessa orter och deras hamnar. Nyligen ha order afgått till honom, såsom synes i rapporten. Från amiral Greigh ingår just nu underrättelse att han med 18 skepp gått ut för att uppsöka den fientliga flottan och ånyo inlåta sig i strid med densamma. Den mot fienden föreslagna diversionen från norra sidan af sjön Ladoga genom bjeloozerska regementet, en sqvadron ryttare, de der samlade provinstiraljörerne och kosackerna skall med all säkerhet, såsom det vill synas, börja i midten af augusti.

9) 1788, 13 (24) sept.

. . . . . Återupptagandet af fabrikerna i Lipets börjar blifva så mycket vigtigare och oundgängligare för oss, som det är omöjligt att från England få några kanoner, så länge detta krig räcker. Våra korrespondenter underrätta oss att icke ett enda neutralt fartyg vill åtaga sig att öfverföra förbjudna varor af fruktan för svenska kapare, och vi kunna ej verkställa transporten annat än med konvoj. Vi äro nu i bekymmer för de fem skepp och två fregatter som byggas vid Archangelsk, ty vi begripa ej hvar vi skola få bestyckning åt dem; verkstäderna i Olonets räcka knapt till för behofven här.

Från Danmark höra vi att den förenade flottan under befäl af vice-amiral v. Desin begifvit sig åt Karlskrona, bestående af våra 3 hundra-kanon- och fyra 74- à 66-kanonskepp samt tre danska skepp och tre fregatter med några små fartyg för att möta fienden,

om han kommer ut från Sveaborg. Amiralen [Greigh] har bestämt i sådan händelse att lemna 5 skepp för att blokera roddflottan och till förstärkande af vår roddflotta, men sjelf följa fienden efter, t. o. m. ända till Karlskrona och der bringa den mellan två eldar. Framför Köpenhamn har lemnats till försvar tre danska skepp och i Sundet till stöd för våra små skepp och kapare ett af våra och två af deras skepp med en fregatt. Antalet af våra priser i Sundet uppgår till 27 fartyg, bland dem ett från Amerika med socker, kaffe och bomull. Med afseende på svenskarne hålla vi det språk, som E. H. i Er depesj ansett passande. Hufvudsvårigheten består deri att vi ej kunna underhandla med konungen, utan att på samma gång göra det med ständerna församlade till riksdag och att vi ej kunna undgå att fordra för oss godtgörelse för den skymf som tillfogats oss genom hans orättfärdiga anfall . . . . . .

10) 1788, 20 sept. (1 okt.)

Af bilagda papper ser Ni att den svenske konungen öfverallt försöker att börja tala om fred och huru han åtminstone så till vida lyckas, att flera makter ha erbjudit medling och sina goda tjenster. Vi äro verkligen i icke ringa förlägenhet om hvad vi skola svara hvar och en på hans särskilda meddelanden; i allmänhet skola vi försöka att på det vänskapligaste sätt låta förstå, hur föga vi kunna bygga på fördrag med svenske konungen och hur omöjligt det är att sluta med honom och lemna tingen i det läge hvari de befunno sig före brytningen, såsom hofvet i Berlin antyder. Man bör veta att det första svaret från Berlin var skrifvet, när ännu konungen af Preussen ej satt sig i förbindelse med England, men det sista, redan till en del mindre höfligt, efter mottagandet af en kurir från London. Hvad beträffar finnarne och svenskarne smickrar man dem så mycket som möjligt, och nu väntar man på baron Sprengtportens återkomst från gränsen; han försäkrar att de skola sammankalla en riksdag till vintern, och der blir det möjligt att föra saken närmare sin fullbordan.

(Forts.)

Underrättelser.

— Den 28 sistlidne April afled d:r H. Hofberg, senast föreståndare för statens lifrustkammare, känd genom en omfattande i synnerhet litterär verksamhet, som på många punkter berörde arkeologiska och historiska områden. I antiqvariskt-historiskt syfte undersökte han på uppdrag af Vitterhets-, Hist.- och Antiqvitets-akademien Närike, Vestmanland, Halland, Södermanland och Åland, samt

har om dessa resor afgifvit berättelser. Af hans skrifter nämna vi: »Edsbergs socken i Nerike, hist. och antiqv. beskrifning» (1863); »Nerikes gamla minnen» (1868); »Förteckning öfver Nerikes fasta fornlemningar» (1871); »Svenskt biografiskt handlexikon» (1876).

— Vi ha det nöjet att kunna meddela, att till ordinarie professor i historia vid universitetet i Köpenhamn efter aflidne F. A. Schiern utnämnts vår medarbetare och korrespondent D:r Kr. Erslev.

— J. R. Green, förf. till en berömd och mycket spridd »Short history of the English people», har den 7 Mars d. å. aflidit i Mentone efter en längre tids sjuklighet. Hans nyssnämda hufvudverk, sedermera omarbetadt och utvidgadt till fyra delar, väckte uppseende genom sina många slarffel i afseende på fakta, men ännu mera genom sin fängslande stil och sina öfversigter af förändringarne i tänkesätten och kulturens utveckling, hvilka vitnade om sann historisk uppfattning och voro rika på nya och originella synpunkter. — Ett senare arbete af samme förf., »The making of England», skildrade den engelska statens uppkomst.

— Professor W. Herbst, utgifvaren af »Encyclopædie der neueren Geschichte» (Perthes, Gotha), har aflidit den 21 December förlidet år.

— Hr Arkivarien O. S. Rydberg tog den 15 maj inträde i K. Vitterhets-, historie- och antiqvitetsakademien med ett tal *Om det från unionsmötet i Kalmar år 1397 bevarade dokumentet rörande de nordiska rikenas förening.*

— För filosofiska gradens erhållande ha under vårterminen i Upsala förevarats afhandlingar af fil. lic. J. A. Lagermark om Karl XII:s *krig i Norge 1716* samt af lic. G. Berg om *Riksdagen i Stockkolm 1602.*

— Vi ha redan omtalat bildandet af ett »Historiskt Museum» i Åbo (Hist. Tidskr., 1882, s. 101). Om den lifliga verksamhet som för detsamma under förlidet år utvecklats föreligga nu några närmare underrättelser. Man finner sålunda att t. v. ett rum i Åbo slott förhyrts för detsamma samt att styrelsen ingått med hemställan om att erhålla dispositionsrätt till någon större lokal å nämda slott för att kunna ordna föremålen. Genom uppköp och gåfvor ha nämligen en mängd sådana sammanförts och intresset synes ha varit ganska lifligt för företaget, äfven om på ett och annat håll man mötts af afslag. Ett bibliotek af omkring 1000 disputationer och småtryck, 7—800 volymer har likaledes bildats, och från Stockholm anskaffats afskrifter rörande Åbo historia eller afbildningar af planer och ritningar af Åbo slott. I Danmark (från Ejby kyrka på Seeland) har styrelsen gjort försök att återfå en vid Åbos plundring 1509 af danskarne bortröfvad kalk af förgyldt silfver med vapensköldar för slägterna Stjernkors, Tavast och Bitz, hvilka alla tre gifvit Finland framstående biskopar. Framställningen om ett utbyte af detta för ett finskt museum ganska värdefulla föremål har emellertid af det danska kultusministeriet ej beviljats, ehuru kyrkan för sin del ej hade

något att invända deremot. Vi finna slutligen att styrelsen äfven är betänkt på utgifvandet af otryckta handlingar belysande Åbo stads historia, samt att ett häfte snart lärer vara motse, hvars tryckningskostnader bestridas af styrelsens ordförande, svenske v. konsuln F. Rettig, som härigenom gifvit ett nytt prof på sitt lifliga intresse för historien, ett intresse, som äfven den Svenska Historiska Föreningen för sin del har att med tacksamhet erkänna. Hr R. har nämligen benäget åtagit sig värfvet att vara Föreningens ombud i Åbo, der densamma också räknar sina flesta finska medlemmar.

— Af tredje delen af D:r RÖRDAMS »*Monumenta Historiæ Danicæ*», hvars första häfte anmäldes i vår Tidskrift (1882, s. XCIV) har nu andra häftet utgifvits, innehållande, förutom en samtida tysk biografi öfver Daniel Rantzov, fortsättning och afslutning af den urkundsamling utg. tillagt till dagboken om Rantzovs vinterfälttåg i Sverige 1567—1568. Dessa urkunder, hvilkas svenska afdelning, bestående af 72 nummer, under kriget föll i danskarnes händer, särskildt i slaget vid Kungs Norby, förvaras nu i danska geheimearkivet. Förlusten af dessa handlingar är i viss mån, i afseende på den historiska forskningen, nu ersatt genom deras offentliggörande. De röra alla naturligtvis krigshändelserna och bestå i meddelanden och befallningar, utfärdade af befälhafvarne, samt af vid pass 20 kungliga bref, af hvilka de flesta återfinnas i K. Eriks registratur, men ingalunda alla. Särskildt synas de af konungen till allmogen i landets skilda delar utfärdade uppropen om bistånd mot de inbrytande fienderna, icke hafva allmänt införts i registraturet. Det är lika lätt att inse vigten för fienden att en gång få dessa bref i sin hand, som betydelsen för historieforskningen att nu få dem publicerade.

— Hr R. HAUSEN, t. f. Statsarkivarie i Helsingfors, har nyss med ett andra häfte fullbordat sin monografi öfver Kuustö slott, det gamla finska biskopssätet s. ö. om Åbo, hvars ruiner för ett par år sedan på offentlig bekostnad undersöktes. Det var på Kuusto ö i Piikis socken, der Åbo biskopsbord hade sin första kända besittning, som biskoparne längre fram uppförde ett fast hus, af ganska betydliga dimensioner, som bestod ända fram i början af Gustaf I:s regering, då det lemnades att förfalla. I förra häftet (1881) meddelade hr H. en historik öfver gården och slottet, så långt de knappa källorna medgåfvo, samt öfver dess innehafvare. Det senare häftet (Helsingfors, 1883) innehåller den arkeologiska beskrifningen af de till en stor del genom förf. framgräfda lemningarne. En bild af ruinerna, en annan i stor skala öfver ortens vackra omgifningar, samt kartor, planritningar och profiler gifva en, så vidt för närvarande är möjligt, åskådlig föreställning om detta gamla fäste, hvars omfång var ganska stort och hvars lemningar ännu kunna vara af intresse för kännedomen af medeltidens byggnadskonst i norden.

— I Tyskland har nyligen tredje bandet utkommit af ett historiskt arbete, som väckt synnerlig uppmärksamhet. Det bär titeln

»Geschichte des deutschen Volkes seit dem Ausgange des Mittelalters», tager i betraktande framför allt kulturens utveckling och har till förf. en katolik, JOHANNES JANSSEN. Lika mycket förf:s beläsenhet och framställningsgåfva som hans utpräglade katolska ståndpunkt har gifvit hans verk en stor spridning — vi ha framför oss sjunde och åttonde upplagorna af de olika banden — men också börjat framkalla en hel litteratur af stridsskrifter. Det visar sig nämligen mer och mer som ett synnerligen talangfullt angrepp mot reformationen och protestantismen, dess befogenhet och dess berättigande och hra uppkallat vedersakare både bland protestantiske historieskrifvare och teologer. Förf. har åter utgifvit tvänne särskilda vederläggningar i starka upplagor — en på 9000, en på 2000 exemplar — och ådagalägger en obestridlig talang i uppletande af de svaga punkterna både hos sina motståndare för dagen och reformationens hjeltar, men också en ensidighet som, trots eller kanske snarare tack vare den obestridliga lärdomen, blott mycket mer springer i ögonen.

— I den af Macmillan and co. utgifna af JOHN MORLEY redigerade serien »English men of letters» förekommer äfven en monografi öfver MACAULAY af hr J. MORISON. Det var ej längesedan den af Macaulays systerson Trevelyan med lika stor som förklarlig pietet författade biografien (Life and letters of lord M.) utkom. I ofvan nämda arbete får man göra bekantskap med den reaktion mot M:s författarskap, som mer och mer, åtminstone i vissa kretsar, gör sig gällande i England och som samlar sig i beskyllningarne för brist på öfverskådlighet eller förmåga att syntetisera, för öfverdrifven vidlyftighet och för bristande djup i historisk uppfattning. Den sista anmärkningen är utan tvifvel den allvarligaste och förf. återkommer till densamma flerestädes. Vi hänvisa de intresserade till den lilla förtjenstfulla teckningen, liksom till den här likaledes påpekade synnerligt underhållande biografien af den berömde historikerns frände.

— D:r O. HARNACK i Wenden (Livland) har utgifvit en af universitetet i Göttingen prisbelönt undersökning om Kurfurstekollegiets uppkomst i Tyskland (»Das Kurfürstencollegium bis zur Mitte des vierzehnten Jahrhunderts. Nebst Kritischem Abdrucke der ältesten Ausfertigung der Goldenen Bulle.» 271 ss. Göttingen.)

— Af »Literarische Gesellschaft» i Fellin har utgifvits genom d:r T. SCHIEMANN »Der älteste schwedische Kataster Liv- und Estlands» (110 ss.; Kluge, Reval, 1882) efter en handskrift på universitetsbiblioteket i Dorpat, enligt utg. sjelfva originalet till det jordboksarbete som år 1601 företogs öfver de den tiden svenska besittningarna i Est- och Livland efter all sannolikhet på uppdrag af hertig Karl. Ett fac-simile åtföljer boken.

— Af det Historiska sällskapets i Berlin *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft* har tredje årgången, för år 1880, utkommit. Den långt drifna arbetsfördelningen möjliggör en förvånande rikedom på bibliografiska notiser. Att behandlingen af de enskilda partierna är något ojämn faller för öfrigt af sig sjelf. Den svenska

afdelningen är fortfarande behandlad af Hr C. ANNERSTEDT, som äfven upptagit en del utländska arbeten rörande Sverige. Här och hvar på de tyska afdelningarna finner man likväl äfven notiser af intresse för oss. En del rätt förargliga tryckfel förekomma på nämda kapitel om Sverige, något för hvilket vi naturligtvis icke gifva deras aktade förf. skulden.

till dess belysande, framkastande som en möjlighet en förmodan att någon förvexling af två personer kan ha egt rum. Luthers framställning är bekant om äfventyraren Peutinger från Frankfurt, som ingick äktenskap med en adelig fröken Catarina Unwerdin och sedan öfvergaf henne. Ur hennes egen klagoskrift och bifogade intyg från senaten i Leipzig och vittnena vid hennes bröllop synes emellertid framgå, att hon varit borgaredotter från Leipzig; mannen kallar hon doktor Conrad Peutinger, nämde senat åter Conrad Beutinger, med tillägget »Augustanus», hvilket torde hänvisa på Augsburg som hans födelseort. Han hade haft henne, säges det sedan, någon tid »pro legitima uxore», men derpå lemnat orten. I Sverige uppträdde Pyhy såsom gift med Anna v. Kökeritz och alt tyder på att det är hon som äfven under hans fängelsetid gäller som hans hustru, oaktadt fru Katarinas klagomål då måste ha varit framförda och pröfvade. De ofvan nämda aktstyckena (fr. 1544) förvaras i RA. (A. H. fr. Gustaf I:s tid). Sjelf synes åter Pyhy ha framlagt för rätten några handlingar för att styrka sin egen uppgift. Det är nämligen afskrifter af en brefvexling mellan honom och det kurmainziska rådet Johannes Hornsberg, der han sjelf kallas för doktor och kejserligt råd och der hans förbindelse med familjen Kökeritz framgår ur innehållet; det rör en arfstvist, i hvilken denna var invecklad.

Hvad hans öfriga familjeförhållanden angår, ha vi ingenting att meddela om hans son. Att han hade en dotter, framgår återigen af ett bref till drottning Margareta (1540 d. 16 Juli), der han bjuder henne till fadder vid sin *dotters* dop.

Den version af sitt förflutna lif, som han sjelf antagligen ville ha trodd, framgår af en vittnesberättelse vid hans förhör, som vi här nedan meddela, då den synes i vissa punkter afvika från den vanliga framställningen (se a. a. s. 171 [1]):

Dyeweyl und E. Ko. M:t Conrads van Pyhy etc., meins herren veryrrung halber clare ursachen zu verstehen gnediglichst begerth, so werde ich von wegen meynes herren verursacht alles das jenig, so myr in seynen sachen bewust und offenbar yst, E. Ko. M:t dasselbtig nyth zuverhalten.

Demnach obgedachter Conrad von Pyhy etc., der geburth allein ein adelsman war, ist er durch sein studiren und schuelsbegreyffen der welschen lender sprach, arth und eygenschaft zu der yetzigen Kay. M:t durch seynen vettern und blutzverwanthen (weyland des althen kaysers Maximiliani, hochlöbl. gedechtnüs) hofkanzler verfürdert worden aldo in Hyspanien bey Kay. M:t myth vernunft, verstandt und ritterlicher manheit zu recht- und kryegshendlen sich euben und gebrauchen lassen. Darumb er dan von Kay. M:t erstlich zu rytter geschlagen und kurtz darnach zu eynem hof- und kryegsradth

[1]) Att han skulle vistats i kejsar Ferdinands hof, såsom der uppgifves, är naturligtvis en misskrifning, då Ferdinand blef kejsare först flere år efter Pyhys fall uti Sverige. — Hans vapen är ingalunda sådant det efter Stiernman framställes i a. a., s. 171, not. Det visar en fyrdelad sköld med två fält styckade, i de två andra otydliga figurer, liknande ett djur (en grip eller lejon?).

genediglichst angenommen worden; denselbtigen stand manch jar lang glueckseliglich und mith grossem zunemen seyner eer und guth gefuerth hat, also das er ym selbs durch augenscheinliche seyner eere und gut zunemung wyllen etliche hofdiener (so von hohen geslechten geboren, doch solchen stand nyt erreichen mögen) gehessig und seyner eeren . . . . . . uberkummen hat, dye in gegen kayserliche . . . . . . zu verungelimpfen mancherley suptile . . . . . practicen vilnahet under den bencken felschlich herfürgeschlepft und mytl emsygen obligen seine M:t eingebildet haben, gleichsam sollte er der Lauterischen sect ein anhenger seyn; wy dan E. Ko. M:t on zweyfel aus hochlöbl. natürlicher angeborner weysheyt des althen römersspruch gute erfarung tragen, das wo godt der eeren eim gandt(?) das er wurth aus niedrigem stand erhöcht, understodt sich der bes mensch durch neyd und has, mith aller falscher argelistigkeit in daraus zu entzetzen, welches dan do zeyth meynem herren auch widerfaren.

Zum andern, Allergnedigster her könig, hat der graf von Monecа (zu welchem sych meyn her Conrad von Pyhy aller treu und freundschaft versehen hat) argelistiger weys eins erdichten und zum schein aufgeblömten verdochts habber in ghen Kay. M:t unwarhaftiglich in rücken klagende angetragen und dorüber meynem herren etliche teysche diener (so von guthen adelichen stammen und eltern und meynem herren in sonderheit in guthe achtung empfolen waren) gefangklich auf freyer strassen in gottes fryden unabgesagter freyndschaft annemen, dye selbtigen myth grausamer marter peynigen lassen. Solcher und anderer ursachen halber mehr, hat sych meyn herr selbs in eygner person vor Kay. M:t beclagt, von welcher im nyth so schleunigst hilf wyderfaren mögen, hat er ritterlich underwunden an dem grafen sych zu rechen, dye seyne diener von gröster yrer leybs befarunge zu erledigen; hat ungefarlichen mith fiertzig personen unzuversychtlicher ding mit steigzeig(?) den grafen in seynem geschlos uberfallen, seyne diener wyder heraus gewaltigklich, doch on eynerley des grafen gutz entfremdung genommen, under welchem gerimpel und lermen der graf von meynes herren diener eynem entleipt worden, deswegen dan von des grafen blutsverwanten und von anderen seynen abgunnern meynem herren so heftig und ser nachgestelt, das er myt zehen seynen dienern gar schwerlich enthrytthen, auch in Kay. M:t ungenad dardurch gerathen ist. [1])

Jag sammanstälde här ofvan v. Pyhys namn med Dionysius Beurrei ännu mera kända och icke utan orsak. Den vanliga uppgiften är att Beurreus omkring 1547 uppträder i Sverige, inkallad såsom lärare för prins Erik (se bl. a. Nordisk Familjebok, II, s. 419). B. uppträder emellertid för första gången i Sverige på ett helt annat sätt och under förhållanden, som för honom icke kunna

[1]) Ett stycke är utrifvet ur brefvet. I slutet ber skrifvaren om ursäkt för beskaffenheten af sin uppsats skyllande på sin ungdom och, såsom uttrycket möjligen kan ha varit, sitt fängelse.

ha varit synnerligt angenäma och i efterverldens ögon ställa honom i en icke fullt klar belysning. Det är nämligen såsom vitne mot sin forne herre Kansleren v. Pyhy, således antagligen 1543; sjelfva vitnesskriften är nämligen odaterad. Härmed får man nu en osökt anledning att sammanställa det faktum, att redan i 1543 års räntekammarbok (kammarark.) är *Dionisius matematicus* uppförd på stat med en årsbesoldning, som efter hand stiger ända till 900 mark. I de följande utgiftsstaterna återfinnes han nämligen, åtminstone t. o. m. 1558, under de vexlande benämningarna M. Dionisius, D. Dionisius Burro, Borrhe, Burreus och med titel af konungens matematicus (det vanliga) eller »phisicus och matematicus» (1544). Jag är långt ifrån att vilja påstå att Beurreus öfver sin fallne herre klifvit upp till makt och inflytande; ur det anförda framgår deremot, att han redan 1542 torde ha trädt i kanslerens tjenst under den mission till Frankrike, hvilken för denne skulle få så olyckliga följder. Äfven ofvannämnda vitnesmål af B. meddela vi här nedan, såsom i sin mån belysande de med Pyhy förknippade dunkla förhållandena:

Ego Dionysius Beurreus, natione Gallus invictissimæ et potentissimæ S. R. M:is humilimus famulus, sub eo sacramento et jureiurando, quo sum obstrictus et obligatus sancte recipio et promitto ad interrogata de gestis domini Cancellarii domini mei, quæ mihi sine omni dubio constabunt, vobis, S. D. consiliarii, me vere et sine ullo mendacio responsurum.

Primum ad interrogatum, an ullas ab hostibus literas acceperit d. Cancellarius, dum sibi sum famulatus, respondeo me vidisse sæpius dum essemus Bremis, quendam a Burgundis nuntium quindenis diebus a nobis discedentem et redeuntem, quod cum iniquo a nobis ferri animo percepisset, Cancellarius dicebat ad se quidem a Burgundionibus literas dari, quibus sibi duo comitatus in Flandria promittebantur, si a partibus cæsareanis stare vellet.

Ad interrogatum autem, an adhuc supersint eæ literæ, respondeo mihi satis non constare; id vero esse verissimum ingentem tum a se tum ab aliis scriptorum copiam a me suo iussu atque etiam se præsente partim Amburgi partim Lubecæ partim Hafniæ exustam et in cineres redactam esse.

Ad interrogatum, quibus modis eam pecuniam quam novissime Amburgi recepit, consumpserit, respondeo me non ommia certe tenere posse, hoc autem mihi esse conspectum Hermanum Wolmarum quendam Bremensem, ubi primum pecunia adpulit, duo milia talerorum asportasse.

Item plusquam tria milia talerorum apud Amburgenses negotiatores c̄um auro, nempe portugalesiis et hungaricis et lubecanis ex omne genus aureis numis commutata esse.

Item vestes, thoraces, tibialia tum ex serico villoso, tum ex alio panno, pellibus subductas, præterea lectos, telas, magnamque aliam suppelectilem illic empta et persoluta esse.

Item suis astitoribus, equitibus, suis famulis et multis aliis magnam panni copiam distributam esse.

Item mihi concreditos aliquot centum taleros cuius dispensam suo manu scriptam habetis serenissimi domini consiliarii.

Porro ad interrogatum ubi illud aurum reliquerit, respondeo, dum adhuc Amburgi essemus, torquem aureum pondere sexaginta duplorum ducatorum et triginta quinque talerorum factum fuisse, præterea annulum grossum ex auro et deauratum scyphum argenteum ibidem sibi parata esse.

Item plusquam octoginta portugalesias et magnum hungaricorum et lubecanorum aureorum numerum partim a me partim a Marte, altero gallo, usque Sudrecopiam portatum esse, quæ omnia sibi reddidimus sequente die quo sua uxor ad Sudrecopiam venit. [1])

Hd.

Bref upplysande Svenska historien.

Bland de vidlyftiga bilagorna till den biografi öfver den ryske kansleren Bezborodko, ur hvilken vi redan förra året meddelade ett utdrag, förekomma äfven ett stort antal bref från nämnde statsman till furst Potemkin, af hvilka vi här nedan skola meddela några från 1788 och 1789, som ha särskildt afseende på Sverige och det då utbrytande kriget med Ryssland.

1) 1788, 5 (16) juni.

Afskrifter af de från Sverige komna brefven har jag äran öfversända. Ni behagade finna af dem, att förhållandena kommit till en viss kris och att de ganska snart måste afgöras. Konungen framhåller på det mest orättfärdiga sätt, att hotelser från vår sida gjorts honom, under det att icke ett ord derom talats med hans minister här, under väntan på ett svar från deras sida, hvari deras missnöje kunde bestå. Nolken har ej talat annorlunda, såsom af sig sjelf, och vice-kansleren har särskildt meddelat honom att, om vi icke hyste några planer mot dem, när vi voro fria, det knappast vore möjligt att upptagna af ett krig vi skulle vilja skaffa oss nya bekymmer. Som den svenska ministèren gjort meddelande härom till det danska sändebudet, så skall i morgon en kurir afgå till nämnda sändebud i Stockholm för att gifva upplysningar om allt det

[1]) Handlingen har följande påskrift: Dionisii och Marcii bekennelse om Cancelleren.

ogrundade i svenskarnes misstankar eller bättre sagdt verkliga förtal och till dervarande hofs lugnande afgifva försäkringar om kejsarinnans afsigt att bevara lugnet och grannsämjan oförkränkt, så framt hon icke utmanas till motsatsen genom sina grannars åtgärder. När det danska sändebudet bereder tillfälle för grefve Razumovskij att inlåta sig på förklaringar, skall denna minister upprepa samma försäkringar. Under tiden skola vi fordra af det danska hofvet en kraftig föreställning till konungen af Sverige, att det skall uppträda aktivt för hvarje händelse, som ej öfverensstämmer med freden och lugnet, och dessutom att öka sina rustningar till sjös, närma de hos dem till ett läger i Norge samlade trupperna till den svenska gränsen och göra någon rörelse åt den skånska sidan ..... Lätta fartyg äro utsända på rekognoscering och inom kort skola vi känna den svenska flottans och truppernas rörelser. Den till Medelhafvet bestämda flottan kan ej före den 10 juni begifva sig härifrån; men af den skola i morgon tre hundra-kanonskepp gå till Köpenhamns redd för att ha tid under passagen af Sundet att proviantera och icke uppehålla flottan. Man har tillförlitliga underrättelser att genom Hamburg en 700,000 gulden förts öfver till Sverige och att i Göteborg en icke ringa summa in natura tillförts genom engelska kontor, hvarföre man äfven tror att der skett öfverförandet af de turkiska subsidierna.

2) 1788, 15 (26) juni.

Efter den sista expeditionen, som skedde förliden vecka, har ingenting nytt inträffat. Ryktet om den svenska flottans uppträdande i sigte af det sista fyrtornet åt Reval till har befunnits falskt, men i stället syntes der köpmansskepp som samlat sig i mängd och som nu hunnit till Kronstadt.

3) 1788, 22 juni (3 juli).

Vi väntade att den förklaring grefve Razumovskij fått i uppdrag att göra den svenska regeringen, understödd af det danska sändebudet, skulle medföra god verkan; men för det första undandrog sig det danska sändebudet denna medverkan; och den svenske konungen tillgrep chikaner; när i grefve Razumovskijs not det talades om härvarande hofs vänskapliga förhållande till konungen och de öfriga riksstånden och nationen, tydde han det som en afsigt att omstörta hans regeringsform och befalte gr. Razumovskij att inom en vecka begifva sig från Stockholm, förebärande att han gjort denna förklaring på eget bevåg och icke på regeringens befallning, samt lät honom veta att han skulle underrättas om resten genom hans minister efter hans ankomst till Finland. Denna tilldragelse gjorde han bekant genom en cirkulärnot. Här befaltes att affärda Nolken på samma sätt samt att, hållande sig i beredskap, såvidt möjligt icke börja fientligheterna. Hans flotta består af 12 linieskepp och 4 fregatter, arméns flotta af 10 nya fartyg och 22 galerer. Hela dess bemanning uppgår till 30,000 man. Gränserna åt Danmark på den

norska sidan äro alldeles blottade. I Skåne har lemnats ett regemente och i Göteborg tre icke bevärade fregatter. Kejsarinnan har tills vidare qvarhållit sin flotta som var bestämd till Medelhafvet och efter aflägsnandet af de tre hundra-kanonskeppen består den efter föreningen med härvarande eskader af 17 linieskepp, 11 fregatter och 4 bombarder samt 2 kuttrar utom transportskepp. Hundrakanonskeppen skicka vi att förena sig med 6 danska skepp, ifall de göra gemensam sak, och företaga en rekognoscering mot Göteborg, men den stora flottan skall, om det blir brytning, gå från Reval och anfalla svenska flottan. Om två veckor tillkomma tre skepp från Kronstadt, och i augusti anlända 5 archangelska skepp och 2 fregatter. I Finland finnes en kår enligt den af E. H. år 1784 gjorda anordningen, men mycket litet folk och gifve gud att det vore nog till försvar, i fall det danska hofvet icke går in på vår plan att med den till ett läger samlade norska milisen göra ett anfall på det angränsande öppna svenska landet . . . .

4) 1788, 24 juni (5 juli.)

Efter underrättelsen om gr. Razumovskijs afsändande från Stockholm har ingenting nytt afhörts, och den svenske konungen med galerflottan väntade man till den 25 juni d. v. s. till i morgon i Helsingfors; der äro anordnade 12 stycken belägringsartilleri och 30 fältstycken och förliden vecka ankommo kanonierer från Stockholm. Den preussiske konungen har på den föreställning, som gjorts honom från Danmark om faran att i norden lugnet stördes genom brytningen mellan oss och svenskarne, svarat att som alla dessa oroligheter framgått ur missförstånd mellan grannhofven, så måste man vänta. tills de sjelfva först sins emellan förklarat sig, men om brytningen mot förmodan skulle ske, skall han icke underlåta att på det allvarligaste arbeta för freden, i öfverensstämmelse med danska hofvet och fördenskull skall han nu ge i uppdrag åt sina ministrar i Stockholm och Petersburg att i sinom tid göra gemensamma föreställningar. Hos oss är det beslutadt att mottaga en vänskaplig medling eller goda tjenster i denna affär, om blott från preussiska sidan man ej börjar föreslå eller understödja sådana svenskarnes vilkor, som för oss äro skadliga; de anses vara oantagliga om 1) konungen i Sverige yrkar på att vi erkänna den regeringsform, som han utfärdat, eller 2) påstår att storfursten icke har rätt att öfverflytta det holsteinska väldet på en yngre linie af detta hus och 3) om till ersättning derför man fordrar för hertigen af Södermanland afträdande af hertigdömet Kurland. Detta sistnämda är ganska sannolikt, ty nämde hertig har brefvexlat med några hof och det är uppenbart att han vill intala dem att börja öppen strid med hertig Biron. förespeglande, att Ryssland ej vidare kan gifva någon hjelp. Han har afsändt från sin flotta lätta fregatter till Libau och Vindau för att speja under förevändning att uppköpa förråd . . . . . Amiral Greigh har i går fått befallning att taga sin position vid Reval

och vänta på utgången, utan att sjelf angripa, men om svenskarne börja fientligheter, skall han gå mot deras flotta.

Hans afdelning är bevärad såsom E. H. behagat föreslå, men de med honom förenade skeppen och fregatterna af östersjöeskadern äro icke alla försedda med kanoner efter samma mått, utan några äro af mindre kaliber. Enär redan tre hundra-kanonskepp äro i Sundet, anser amiralen det svårt att återkalla dem och föreslår att, då på dem fins 500 man landtrupper, två med koppar beklädda och med karonader bevärade kuttrar och fyra transportbåtar försedda med små kanoner, de förena sig med den danska, fast lilla eskadern eller också utan densamma efter brytningen plötsligt afgå till Göteborg, der det endast finnes tre fregatter, för att förstöra dess handelsflotta och göra detsamma äfven med den närbelägna hamnen Marstrand; och sedan med skeppen stanna till slutet på saken tillsammans med den danska eskadern, och med kuttrarne i Sundet och deromkring förstöra den svenska handelsfarten. Sjelf ämnar han begifva sig till Karlskrona. Sprengtporten råder, då nu enligt underrättelser i Stockholm endast är lemnadt halftannat regemente, att göra ett öfverfall på denna ort med lätta fartyg.

5) 1788, 27 juni (8 juli).

Tre dagar har förgått sedan mitt sista utan att något nytt har inträffat med undantag deraf att enligt depesjer från gr. Bernstorf till hr S. Saforin den danska flottan på gränserna af Seeland och Norge förstärkt sina krigsmagasin, tillrustat artilleri och materiel och redan bevärat fullständigt sina sex linieskepp och två fregatter. Han har meddelat kabinetten i Versailles, Berlin, London och Madrid att han icke kan underlåta att uppfylla sina förbindelser mot Ryssland. Från kabinettet i Versailles har han på detta förberedande meddelande fått till svar att Frankrike skall försöka använda sina bemödanden till återställande af endrägten i Norden, men oss har det meddelat att Konungen af Sverige under förebärande af den fara som hotade honom från Ryssland äskade understöd af Frankrike enligt traktaten, att det har tillbakavisat en så oblyg fordran och sagt honom tydligt att det finnes ingen anledning för honom att befara något af oss, ty Frankrike känner att alla våra krafter äro riktade endast på att sluta vårt krig med turkarne. Det har affärdat sin ambassadör till Finland och befalt honom använda alla medel för att upplysa konungen af Sverige. Lord Caermarthen har ännu icke gifvit något formligt svar, men har på förhand sagt att kabinettet i London ej hade något intresse i att önska ett krig mellan Ryssland och Sverige, desto mer som under dessa oroligheter handeln på Östersjön utsättes för förlust och som, oaktadt kölden mellan England och Ryssland, det förra aldrig varit obenäget att närma sig det senare. Äfven från hofvet i Berlin voro svaren vänskapliga, utan att likväl visa något åt någondera sidan . . . . .

6) 1788, 8 (19) juli.

Våra bekymmer ha ökats genom vår grannes oro, som uppenbarligen ansett denna tidpunkt gynsam för sig; vi veta ännu icke ens, om vi kunna hoppas på hjelp från Danmark, som verkligen skulle underlätta hela saken genom att göra en diversion under Norge med sina färdiga trupper, och med en ringa del till Skåne. Om några dagar kommer en kurir derifrån, som skall medföra säkra underrättelser. Vår flotta är stark och väl rustad. Men i Finland fins föga trupper; då man hos svenske konungen räknar ända till 30,000 man, fins hos oss icke mer än 18,000 med de för flottan bestämda med inbegrepp af Riga, Reval, Petersburg och Kronstadt

7) 1788, 10 (21) juli.

(Underrättar om striden vid Hogland.)

Danska hofvet har efter hvad som skett med gr. Razumovskij, utan att uppgifva hoppet att det icke skulle komma till brytning, interimsvis försäkrat att det skulle uppfylla sina förbindelser, och ehuru det ej kan utrusta mera än sex skepp och två fregatter för detta år, förbereda sina trupper på landsidan. I slutet af denna månad hoppas vi få ett bestämdt svar och antagande af vår plan. Åt hofvet i Berlin har hela förhållandet meddelats i likhet med de mest vänskapliga makter . . .

8) 1788, 14 (25) juli.

. . . . . Efter gårdagens post har underrättelse inlupit att svenskarne tagit tullbarrièren och rycka mot Nyslott. I dag har underrättelse kommit att de tagit ett fartyg med proviant och mundering för trupperna i Nyslott, inträngt i staden och omringat fästningen, ja äfven börjat närma sig gränsen. Konungen bör i dag vara i Lovisa. I denna stund har befallning afgått till amiral Greigh att utlöpa med 18 skepp, 10 fregatter, två bombarder och tre brännare att uppsöka den svenska flottan och angripa den. Danskarne börja skrida till verket, fastän partielt och sent; de ha redan befalt göra den svenske konungen en föreställning, och kronprinsen har svarat honom att han beklagar att sakerna kommit derhän, så mycket mer som de ha förbindelser till oss, som de icke kunna och icke vilja uppfylla.[1] De ha i Norge 16,000 man, som de kunna, om de vilja, föra till Sverige. I Köpenhamn ha de också 10,000 och mera, med hvilka de icke ha svårt att göra en diversion i Skåne, der svenskarne icke lemnat någonting. De tänka förstora sin sjöutrustning, och som vi ha redan i Köpenhamn tre hundra-kanonskepp, fyra bevärade transportskepp med 500 man landtrupper och två kuttrar, väpnade med karonader, så föreslå vi danska hofvet att förena dem med deras eskader och göra ett angrepp på Göteborg och Marstrand och sedan vända sig till Östersjön, invänta konteramiral Povalisjins eskader från Archangelsk och gemensamt vända sig mot

[1] Originalets ord kunna ej annorlunda återgifvas.

Till red. insända böcker:

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri, utg. af Letterstedtska Föreningen, red. af D:r O. Montelius m. fl. 1883, h. 2, 3. Sthlm. Norstedt & Söner.

Upplands Fornminnesförenings Tidskrift, utg. af C. A. Klingspor. XI. Sthlm 1883.

Müller, S., Handbok i Verldsliteraturens Historia. Öfversatt och bearbetad af C. v. Friesen. Sthlm, Norstedt & Söner 1883.

Valda Skrifter af H. Järta, utg. af H. Forssell. H. 6 och 7. Sthlm, Norstedt & Söner 1883.

Key, E., Försök till Svenska Tidningspressens historia. Första delen 1634—1719. Sthlm, Bonnier 1883.

Samling af Kongens Retterfingsdomme, udg. af V. A. Secher. Fierde bæfte. Kbhvn 1883.

Radikalisme og Historieskrifning. I anledning af prof. E. Sars's nyeste tolkning af Danmark-Norges Historie. Kbhvn 1883.

INNEHÅLL.

Historisk Tidskrift utkommer i fyra häften om året, i Februari, April, September och November månader, med omkring 8 ark i hvarje häfte och utdelas kostnadsfritt till Föreningens medlemmar efter den 15 i hvar och en af de nämnda månaderna.

Ledamotsafgiften är 5 kr. om året eller en gång för alla 75 kr.

Nya medlemmar kunna anmäla sig hos Föreningens sekreterare, d:r E. Hildebrand, adr. *Riksarkivet, Stockholm*, till hvilken äfven alla meddelanden rörande Tidskriftens innehåll ställas.

För den historiska litteratur, som till Redaktionen insändes, skall redogörelse lemnas.

Boklådspriset i Sverige, Norge och Danmark är 2 kr. för häfte.

De exemplar af Tidskriften, som lemnas i bokhandeln, distribueras af C. E. Fritzes K. Hofbokhandel.

För medlemmar i den Svenska historiska föreningen är tillfälle beredt att inträda i de Danska och Norska historiska föreningarna mot en nedsatt afgift af 2 Kr. i hvardera. Afgiften berättigar till erhållande af dessa föreningars årspublikationer. Öfverenskommelsen gäller för Norge från och med 1881; för Danmark åter, för dem som så önska, från och med andra halfåret 1878, då en »Ny Række» af Dansk Historisk Tidskrift börjar, så att för 5 kr. kunna de från hösten 1878 t. o. m. 1880 utgifna häftena erhållas. De, som vilja begagna sig af denna öfverenskommelse, torde anmäla sig hos sekreteraren i den Svenska historiska föreningen.

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND.

3 ÅRGÅNGEN. 1883. HÄFTET 3.

STOCKHOLM, 1883. KONGL. BOKTRYCKERIET.

Bidrag

till

historien om Sigismunds förhållande till det Habsburgska huset 1589—1604.

AF

H. HJÄRNE.

Det habsburgska husets politiska förbindelse med de östeuropeiska staterna i slutet af det sextonde århundradet och början af det sjuttonde utmärkte sig för särdeles vidt omfattande planer, hvilka, om de än ej ledde till de närmast åsyftade stora resultaten, likväl utöfvat ett betydligt inflytande på händelsernas utveckling. Medelbart berördes äfven vårt land af dessa invecklade diplomatiska förhandlingar och deras följder. Särskildt för en noggrannare kunskap om de driffjedrar, som bestämde Sigismunds och polska republikens uppträdande under striden med hertig Karl, vore det af stor vigt att vinna en klar och fullständig öfversigt af den habsburgska politiken under ifrågavarande tidskifte. Detta ämne är dock jemförelsevis föga behandladt af den historiska forskningen, vare sig hos oss eller i utlandet, och för de dermed sammanhängande spörsmålens utredning tarfvas vidlyftiga undersökningar icke blott af österrikiska, utan äfven af polska, ryska och svenska arkivakter. På senare åren hafva i synnerhet polske historici vändt sin uppmärksamhet åt detta håll, och med tiden torde åtskilliga äfven för oss intressanta frukter af deras arbeten i denna rigtning vara att vänta. Tills vidare måste man nöja sig med mera fragmentariska antydningar, hemtade ur det material, som hittills blifvit bragt i dagen. Afsigten med denna uppsats är endast att i någon mån belysa vissa episoder af dessa förvecklingar med ledning af hvarjehanda tryckta och otryckta källor, som hittills icke blifvit begagnade för vår svenska historieskrifning.

Det är bekant, att så väl konung Johan som Sigismund sjelf med temligen tungt hjerta beslöto sig för att mottaga kallelsen till den polska kronan, som endast en del af den väljande adeln hade anförtrott åt den svenske tronföljaren [1]. Kanske den förnämsta orsaken, hvarföre konung Johan så ifrigt hade arbetat för sin sons val, var en fullkomligt befogad fruktan, att den ryske tsaren möjligen eljest skulle blifva den lycklige och förena de båda slaviska rikenas makt emot Sverige. Denna fara var visserligen nu försvunnen, men i stället hotade en konflikt med kejsaren och hans ätt, hvilkas ovänskap icke kunde vara annat än högst oläglig för Sverige. Dessutom kände sig Johan III föga tilltalad af den polska statsförfattningens antimonarkiska skaplynne, och de polska anspråken på Sveriges besittningar i Lifland voro äfven i hög grad motbjudande för honom. Sigismund var icke heller den man, som förtröstansfullt kunde beträda en bana, full af svårigheter och äfventyrliga utsigter. Hans karakter var ännu ringa utvecklad och oklar äfven för personer, som med honom stått i närmare beröring. En af Sigismunds polske samtida berättar, att Erik Sparre, när den unge konungen aflade sin edliga försäkran i Olivas klosterkyrka den 7 Oktober 1587, sade till de närvarande polske senatorerna: »Han är ung, blott 22 år gammal, och liknar en bok, der ingenting är skrifvet. Hvad polackarne der inrista, det skall fastna som i vax. Om I gören en god eller dålig herre af honom, kunnen I tillskrifva eder det sjelfve, ty för hans naturs godhet borgar hans fader och Sverige» [2]. Det dröjde icke länge, förr än polackarne, i synnerhet just det parti, som hade genomdrifvit Sigismunds val, började fatta misshag till hans person. Han föreföll dem stel och tillbakadragen, mera benägen för tyska än för polska seder, och man tyckte illa vara, att bland hans förtrogne funnos åtskilliga personer af svensk och tysk härkomst. Det misstänktes, att hans syster Anna och hennes hofdamer utöfvade ett obehörigt inflytande på hans beslut och handlingar. Kanslern Johan Zamojski, som hade förskaffat honom kronan och tillfångatagit hans medtäflare, erkehertig Maximilian, i öppen drabbning, fann sig missbelåten med »den tigande djefvulsungen»,

[1] Ahlqvist, Om aristokratien under Johan den tredjes regering, I, s. 98—102.

[2] Ur Stanislaus Albrecht Radziwills anteckningar, anf. af Przezdziecki. *Listy Annibala z Kapuy* (påfl. nuntien Hannibals af Kapua bref), Warschau 1852, sid. 97. Ett liknande yttrande tillskrifves vojevoden Lesniowolski i Piaseckis *Chronica* (sub anno 1587).

såsom han lär hafva kallat konungen, och lät honom på ett tryckande sätt känna sin öfverlägsenhet.

Det var derför icke underligt, att Sigismund hade svårt, med sitt inbundna och tröga, men stolta sinnelag, att göra sig rätt hemmastadd bland de liflige, orolige polackarne. Bäst förliktes han med några af de förnämste prelaterna, ehuru just ibland dem Maximilian hade haft sina mäktigaste anhängare Men han öfverensstämde med dem både i deras strängare kyrkliga riktning och i motviljan för en brytning med det österrikiska huset, som till en början hade visat mycken förbittring öfver den skymf en af dess medlemmar hade lidit i Polen, men som vid närmare besinnande, till en del i följd af kardinal Aldobrandinis bemedling å påfvens vägnar, hade föredragit att på fredlig väg söka en upppgörelse af trontvisten. Efter långvariga underhandlingar, som väsentligen försvårades genom Zamojskis öfvermod och envishet, afslöts af de båda rikenas legater fördraget i Beuthen-Bendzin (9 Mars 1589), enligt hvilket Maximilian skulle afsäga sig alla anspråk på polska kronan. Fördraget skulle med ed bekräftas af Sigismund och polska riksdagen å ena sidan, af kejsaren, Maximilian sjelf, alla öfrige erkehertigar samt de ungerska, böhmiska, mähriska, schlesiska och österrikiska ständerna å andra sidan. Den polska ratifikationen försiggick i vederbörlig ordning, men vid det österrikiska hofvet gjorde man invändningar emot de föreskrifna formaliteterna såsom kränkande för kejsarens och hans familjs värdighet. Till slut beqvämade sig kejsar Rudolf att personligen gå eden inför de polska sändebuden i Prag. Erkehertigarne afgåfvo en skriftlig försäkran; ständerna besvuro traktaten, med undantag af de ungerska, som af särskilda orsaker icke ville deltaga i denna bekräftelse. Likväl lofvade kejsaren genom ett särskildt sändebud, som han affärdade jemte kardinal Georg Radziwill och de öfrige polske legaterna, att utverka de ungerska ständernas samtycke vid nästa riksdag, om blott erkehertig Maximilian genast lössläpptes. Zamojski yrkade på alla fördragsvilkorens stränga uppfyllelse, men konung Sigismund genomdref dock emot hans vilja, att kejsarens ed och anbud af polska senaten antogos, och att Maximilian skulle befrias, så framt han sjelf besvure traktaten.

Emellertid sökte Sigismund i hemlighet att ännu mer närma sig det habsburgska huset. Redan 1587 hade Maximilians polske

anhängare, innan ännu Sigismund hade anträdt sin öfverresa, föreslagit konung Johan ett giftermål emellan hans dotter och Maximilian, som i sådant fall skulle erkännas för polsk konung af sin medtäflare [1]). Det talades äfven sedermera om underhandlingar emellan konung Johan och kejsaren angående en dylik plan, men huru dermed förhåller sig, är ännu icke tillfylles utredt. Det spanska hofvet sökte 1588 förmå påfven Sixtus V att använda sitt inflytande hos Sigismund för samma syfte, som så mycket lättare ansågs kunna vinnas, om Maximilian tillika utfäste sig att till Sverige afträda Polens andel af Lifland. Påfven ville dock ej inblanda sig i denna sak af fruktan, att hans anseende i Polen och Sverige deraf skulle lida, men gerna i sin mån bidraga till den fångne erkehertigens befrielse, som han också genom sin nitiska bemedling främjade [2]). För Sigismund öppnade sig dock nu en annan, mera välkommen utväg att göra sig Polens besvärliga krona qvitt till förmån för det habsburgska huset, utan att han behöfde gynna den svårt förödmjukade och förbittrade Maximilian, som genom sitt föregående uppträdande tillika hade förverkat alla sympatier hos största delen af det polska folket.

Af Rudolf II:s bröder var erkehertig Ernst, sedan 1577 ståthållare i Österrike och Ungern, den ende som bestämdt hade afstyrkt en väpnad inblandning i den polska tronstriden och öfvertalat kejsaren att genom ed bekräfta fördraget i Beuthen-Bendzin [3]). Med honom trädde nu Sigismund i underhandling, efter att hafva gjort ett besök hos Maximilian på godset Krasnystaw, der han vistades under mild och hänsynsfull bevakning. Det förtäljes, att Maximilian vid detta tillfälle uppfört sig ganska högmodigt och till och med vägrat Sigismund konungatiteln. Några dagar senare, den 27 Maj, lät Sigismund en af sina svenska hofmän, Gustaf Brahe, skrifva till erkehertig Ernst, för att i största förtroende underrätta honom om konungens afsigt att afsäga sig polska kronan och föreslå honom att för denna händelse ingå ett aftal om vilkoren för dess öfverflyttande på erkehertigen [4]). Med detta bref jemte muntligt uppdrag affärdades konungens

[1]) Ahlqvist, sid. 100.
[2]) E. v. Mayer, Des Olmützer Bischofes Stanislaus Pawlowski Gesandtschaftsreisen nach Polen, Wien 1861, sid 140.
[3]) E. v. Mayer, sid 173.
[4]) Den följande framställningen om underhandlingarne med erkehertig Ernst är hufvudsakligen hemtad ur en afhandling af prof. V. V. Tomek i Prag. (*Časopis*

handsekreterare, lifländaren Lambert Wrader till Wien, hvarifrån erkehertigen den 28 Juni gaf ett undvikande svar med förklaring, att ingen öfverenskommelse kunde ingås, så länge Maximilian icke vore satt i frihet och hade afsagt sig sina anspråk.

När Sigismund och Johan längre fram på året sammanträffade i Reval, gjorde både de svenske och de polske rådsherrarne, såsom bekant, allvarliga föreställningar emot konungens afsigt att lemna Polen. Från Reval sändes ännu en gång Lambert Wrader till erkehertig Ernst med förnyade anbud i samma rigtning. De vilkor, som Sigismund föreslog, voro följande: när erkehertigen tillträdt polska kronan, skulle han med Sigismund ingå ett förbund emot alla Sveriges och Polens fiendtlige grannar; den del af Lifland, som redan är i konungens af Sverige besittning, skall utan gensaga från Polen tillhöra Sveriges krona, men både denna och föregående bestämmelse måste uppfyllas med de polska och littauiska ständernas samtycke och vetskap; erkehertigen skall betala 400,000 floriner på grund af åtskilliga penningefordringar, som Sigismund ärft af sina polske fränder emot kejsaren; erkehertigen och kejsaren skola hos konungen af Spanien utverka uppfyllelsen af Sigismunds anspråk i Neapel efter drottning Bona af Polen; arfvet efter konungens moster, drottning Anna, skall efter hennes död utan motsägelse öfverlemnas till Sigismund och hans syster; erkehertigen skall såsom konung af Polen vid embetens och värdigheters utdelning ihågkomma dem, som gjort sig väl förtjente om Sigismunds sak; om slutligen de polska ständerna göra svårigheter vid uppfyllandet af dessa vilkor, i synnerhet beträffande de båda förstnämnda och arfvet efter enkedrottningen, förbinder sig erkehertigen att, sedan han kommit till makten, efter förmåga så snart som möjligt undanrödja dessa svårigheter[1]). Vid det kejserliga hofvet mottogs denna framställning med belåtenhet, men man hyste ännu någon tvekan att inlåta sig närmare på saken.

českého muzeum, 1853, sidd. 776 ff.), som har varit i tillfälle att begagna förut okända handlingar angående denna statshemlighet, hvaraf man sedermera sökte utplåna alla spår. Ryktet derom var dock redan spridt ibland de samtida, ehuru det betviflades både då och sedermera. Utom af de hos Geijer (Sv. folkets hist. II, sid. 236, not 10) anförde författarne, omnämnes det äfven af Piasecki, *Chronica* (s. a. 1589). Sigismund lär till och med på dödsbädden hafva förnekat dess sanningsenlighet.

[1]) Dessa vilkor meddelas, efter en anteckning i kejs. statsarkivet i Wien, af E. v. Mayer, sid 461.

Erkehertig Maximilian hade, när han enligt Sigismunds befallning blifvit lösgifven och väl kommit öfver den schlesisk-polska gränsen, till sina polske ledsagares förvåning rent ut vägrat att med ed bekräfta sin afsägelse af kronan, såsom det stadgades i fördraget. Han hade nemligen ännu i sin fångenskap hört talas om Sigismunds önskan att lemna Polen, och han ville nu så mycket mindre uppgifva sina anspråk, vore det ock till förmån för en af sina bröder. Det var alltså fara för handen, att en splittring skulle inträda inom sjelfva det kejserliga huset, om erkehertig Ernst antoge Sigismunds förslag. Dessutom fruktade man, att Sigismund, som ännu icke hade återvändt från Reval, skulle utan vidare begifva sig till Sverige med sin fader, lemna den polska kronan i sticket och derigenom beröfva sig möjligheten att utföra hvad han hade förespeglat erkehertig Ernst. Kejsar Rudolf gaf derför denne det rådet att begära någon betänketid, tills förhållandena hunnit reda sig. Erkehertig Ernst skref också i denna syftning till Gustaf Brahe (Sept. 1589).

Sigismund svalnade ingalunda i sin ifver för den ifrågasatta uppgörelsen. I Februari 1590 måste han visserligen på de polska ständernas yrkande officielt anhålla hos kejsaren, att denne måtte förmå Maximilian till afläggande af det föreskrifna edliga löftet, men samtidigt sände han en af sina förtrogne, Johan Secyminski, till erkehertig Ernst, som just då uppehöll sig i Prag. I anledning deraf tillspordes de kejserlige rådgifvarne, hvilka tillstyrkte anbudets mottagande för Ernsts räkning, eftersom å ena sidan Polens förening med österrikiska huset var af så stor betydelse med hänsyn till kristenhetens välfärd och rikets försvar emot turkarne, å andra sidan allt hopp syntes vara ute för Maximilian. Erkehertigarne Karl af Steyermark och Ferdinand af Tyrolen voro af samma tanke; likaledes var påfven för saken, åtminstone efter hvad nuntien försäkrade erkehertig Ferdinand. Endast erkehertig Mathias förfäktade i viss mån Maximilians anspråk. Erkehertig Ernst anhöll i ett bref af den 23 Februari, att Maximilian, som redan omedelbart efter sin hemkomst från Polen hade blifvit i förtroende underrättad om saken, måtte tillkännagifva sin åsigt derom, och tillika utvecklade han de skäl, som talade för antagandet af Sigismunds anbud. Maximilian, som befann sig på en resa i Tyskland, svarade först ett par gånger undvikande, att han ville hemta råd af sin broder Ferdinand, men påminde Ernst om sin egen

goda rätt och bad, att han tills vidare icke skulle affärda något sändebud till Polen, såsom hans afsigt hade varit. Till slut förklarade han dock uttryckligen (den 2 April), att han räknade på sina talrike anhängare i Polen, hvilka, i fall Sigismund afsade sig kronan, helt enkelt skulle förskaffa Maximilians genom det förra valet vunna anspråk erkännande, utan att något nytt val behöfde företagas; han ville derför icke »mein jus jetzo so liederlich cediren oder fallen lassen», så mycket mindre som Sigismunds projekt endast åsyftade att stifta oenighet mellan bröderna.

Emellertid hade den polska riksdagen just nyss förklarat Maximilian utesluten från möjligheten att komma i åtanke vid nästa blifvande konungaval, enär han icke uppfylt fördraget i Beuthen-Bendzin. Derjemte inberättade kejsarens sändebud, som hade haft instruktion att noga utforska sinnesstämningen i Polen, att Maximilians utsigter alls icke voro så gynnsamma, som han sjelf förestälde sig. Till följd af kejsarens resolution (af den 8 Maj) afsände derför erkehertig Ernst trots Maximilians envishet sitt sändebud Jonas Heisperk till Krakau (den 4 Juni), med tillkännagifvande, att eftersom Maximilian ännu icke hade afsagt sig sin rätt, hvilken, hurudan den än vore beskaffad, likväl borde tagas i betraktande bröder emellan, så anhölle erkehertigen hos konungen, att denne måtte låta sin abdikation komma Maximilian till godo, i hvilket fall Ernst åtoge sig att uppträda som medlare; blott i händelse detta vore omöjligt, emottoge Ernst konungens anbud med tacksamhet för egen räkning. Tillika skulle sändebudet hos Sigismund utverka, att afträdelsen af kronan försigginge på sådant sätt, att de polska ständerna icke finge skäl att beklaga sig öfver något intrång i deras friheter. Konungen borde derför först söka vinna senatorerna, i synnerhet, om det vore möjligt, Zamojski; derefter skulle han afsäga sig kronan, men behålla makten i sina händer, tills valet vore på öfligt vis försigganget, och under tiden med alla lagliga medel förmå ständerna att välja Ernst.

Resultatet af dessa underhandlingar var ett formligt fördrag, som Ernst å sin sida underskref i Gratz den 20 November 1590. Vilkoren voro de samma som ofvan blifvit framstälda. Några dagar förut (den 16 Nov.) hade kejsarens sändebud i Polen fått instruktion att förmå Sigismund att i främsta rummet afträda kronan till Maximilian, men till Ernst endast, om den förre inga

utsigter hade. När fördraget blifvit ingånget, underrättades dock sändebuden (den 29 Nov.), att kejsaren gillat det, och de fingo i uppdrag att söka vinna de polske senatorerna, framför allt Zamojski, för saken. Under de efterföljande förhandlingarna, som fördes i Warschau emellan Sigismund och kejsarens sändebud, förklarade konungen, att han omöjligt kunde verka för Maximilian, emedan han derigenom skulle på sätt och vis förråda dem, som genomdrifvit hans eget val och sålunda gjort sig till Maximilians ovänner. Från Ernsts sida påyrkades, att konungen skulle öfverlägga med de förnämsta personer, af hvilka valet skulle komma att bero, och när allt vore färdigt, skulle han underrätta Ernst eller kejsaren genom Lambert Wrader om sättet och tiden för sin resignation. Enligt ett bref af kejsarens sändebud Richard Strein till Gustaf Brahe och enligt en berättelse, som kejsar Rudolf lät meddela det spanska hofvet om denna underhandling, hafva också redan nu några inflytelserike senatorer låtit öfvertala sig att understödja Sigismunds plan; man gjorde sig till och med någon förhoppning om Zamojski. Denna förhoppning var dock säkerligen utan grund. Zamojski hade på 1590 års riksdag till och med påyrkat, att republiken skulle förklara kejsaren krig, om ej Maximilian inom en viss utsatt tid besvure fördraget i Beuthen-Bendzin. Detta förslag omintetgjordes dock af primas Stanislaus Karnkowski, som efter riksdagen sjelfrådigt sammankallade Storpolens adel till ett möte i Kolo (Aug.), der oppositionen emot den mäktige kanslern gaf sig luft på ett våldsamt sätt. Men tillika genomdrefs äfven det för konungen förolämpande beslutet, att man skulle anhålla hos hans fader konung Johan att icke inbjuda honom till Sverige. Sigismund å sin sida förklarade detta mötes sammankallande för ett intrång i sina rättigheter och utlyste sjelf en riksdag till den 3 December. Under tiden kringsände Zamojski skrifvelser till alla landtdagar (*sejmiki*), der riksdagsombuden skulle utses. Han anklagade nu temligen öppet konungen för planen att genom sin afsägelse bana väg för en österrikisk furste. Riksdagen blef ytterst stormig; en mängd rent af vansinniga beslut fattades, hvilka endast betecknade den, såsom det synes, mot österrikarne mindre fiendtligt sinnade Karnkowskis seger öfver Zamojskis politik [1]).

[1]) J. Szujski, *Dzieje Polski*, III, sid. 134; dens. *Historya Polski*, sid. 223.

Under alla dessa förbittrade partistrider förstod Sigismund att i tysthet arbeta på sina egna syftemåls uppnående. Han tillkännagaf för kejsarens sändebud sin önskan att förmäla sig med en dotter till den året förut aflidne erkehertig Karl och fick äfven den försäkran, att hans frieri ej vore kejsaren emot. Han utbad sig porträtt af Karls båda äldsta döttrar, hvarpå Gustaf Brahe sändes till München för att personligen uppvakta prinsessan Anna, som konungen hade utvalt (Maj 1591). Kort efteråt började officiela underhandlingar, som ledde till det önskade resultatet, i det att brölloppet, genom ombud å Sigismunds vägnar, firades i Wien den 4 Maj 1592, och den 31 i samma månad kröntes drottningen i Krakau.

Enligt Sigismunds löfte till kejsarens sändebud skulle tronafsägelsen till erkehertig Ernsts förmån förkunnas samtidigt med bröllopet. Men denna plan omintetgjordes af Zamojski, till en del med erkehertig Maximilians tillhjelp. Denne hade aldrig kunnat förlika sig med tanken, att hans broder skulle erhålla Polens krona framför honom sjelf. Kejsaren hade förgäfves, genom långvariga underhandlingar, sökt förmå honom att afstå från sina anspråk. Han gaf icke med sig det ringaste och klagade till och med personligen inför påfven, att han hade blifvit »bedragen af dem, af hvilka han hade väntat sig bättre». När han förnam att frågan om Sigismunds giftermål nalkades sin lösning, lät han sin hofmästare Antonin Trautson affärda (14 Mars 1592) ett sändebud, Johan Ducker, till Polen, för att underrätta Maximilians vänner om Sigismunds öfverenskommelse med erkehertig Ernst, hvarigenom åsyftades att hemligen bortgifva kronan i stället för att låta dess innehafvare utses genom fritt val. Detta vore också rätta orsaken, hvarför Maximilian hittills icke hade velat formligen uppgifva sin på polska folkets val grundade rätt. Tidpunkten för detta afslöjande var ganska väl vald, ty just vid samma tid hade ryktet om konungens snart förestående förmälning väckt mycken oro bland polackarne. Zamojski begagnade sig af detta tillfälle för att ånyo befästa sitt inflytande. Han sammankallade sina anhängare till Lublin (April), der årligen vid denna tid republikens öfverdomstol (appellationstribunal) sammanträdde. Konungen, som hade erfarit Zamojskis plan, ditsände flere af sina anhängare för att motverka kanslerns afsigter. Denne framstälde inför den församlade adeln hvad han hade fått veta om förhandlingarna med erkehertig

Ernst och genomdref, att en beskickning affärdades till konungen, för att tillkännagifva den fruktan, som nationen ända sedan mötet i Reval hyste rörande konungens önskan att lemna Polen, och för att bedja honom inställa sitt tillämnade bröllop eller åtminstone uppskjuta det, tills Maximilian hade aflagt sin ed. Konungens parti deremot afsände likaledes från mötet i Lublin en annan beskickning, som uppfordrade honom att icke tåla dylika olagliga sammankomster och icke fästa sig vid der fattade beslut om ärenden, hvilka endast tillhörde en allmän riksdag. Sigismund lät svara båda deputationerna, som på samma gång fingo företräde, att han icke hade inlåtit sig i några hemliga förhandlingar med habsburgska huset, icke ämnade resa till Sverige utan ständernas samtycke, men ej heller kunde, utan att bryta mot det passande, nu mera afstå från det länge förberedda giftermålet.

Zamojski tillgrep nu än våldsammare medel. Just i samma dagar, då bröllopsfesten firades vid det kungliga hofvet, samlade han, trots konungens förbud, i Jendrzejow sina anhängare ånyo omkring sig. Der klagades häftigt så väl öfver de »österrikiska praktikerna» som öfver utländingarnes inflytande i konungens omgifning, och man beslöt att fordra utlysandet af en riksdag och der anställa en sträng »inqvisition» rörande alla de saker, som lades konungen till last. En deputation afsändes till konungen den 6 Juni med detta yrkande. Antagligen hade de församlade oppositionsmännen redan fått kännedom om det bref, som Maximilian efter sin hemkomst från Rom hade i sitt eget namn adresserat till kommissarierna vid underhandlingarna i Bendzin (den 20 Maj). I denna skrifvelse upprepade han, utan att nämna erkehertig Ernst, men för öfrigt tillräckligt tydligt, sin beskyllning mot Sigismund, att denne ville afträda kronan till »en annan», lemna riket och sålunda kränka polackarnes valrätt. För sin egen del åberopade han den ed, han redan aflagt, då han mottog valet, såsom ett hinder för sin afsägelse, och han förnekar att han ingått något aftal derom med »sin broder» [1]).

[1]) Maximilians bref är tryckt hos v. Mayer, sid. 463. Det heter der, att hans förra bud icke i Lublin kunnat uträtta sitt ärende: quod etsi ille non neglexit, quo minus tamen commode in isto conventu perfici potuerit, quasdam nobis difficultates ea in re Duckerus exposuit. Vidare säger sig Maximilian hafva förklarat sig inför påfven angående det edsbrott, hvarför han beskyldes. Det heter äfven bland annat: Cum e Polonia ad Silesiæ confinia a vobis deduceremur, quod

Sigismund såg sig tvungen att utlysa en riksdag i Warschau till den 7 September. Öfver allt i landet rådde den mest uppjagade sinnesstämning. Konungen var i sin förskräckelse nog svag att till samtliga vojevodskapens landtdagar, der riksdagsmannavalen skulle försiggå, utfärda en kungörelse (den 4 Juli), hvari han förnekade alla rykten om sin tillämnade abdikation och förklarade dem vara allenast Maximilians påfund för att ådraga konungen misstankar och på detta sätt bana sig väg till tronen. Sigismund vore derför icke blott belåten med det föregående riksdagsbeslutet om Maximilians uteslutande vid nästa val, utan hade äfven ingenting emot, att denna bestämmelse utsträcktes till hela det österrikiska huset, och att riksdagen anstälde den fordrade »inqvisitionen» angående de omtalta stämplingarna. Sjelf ville konungen icke så länge han lefde afstå från kronan; han ville försvara det fria konungavalet och landets andra friheter, samt endast med ständernas »vetskap, vilja och hjelp» företaga en möjligen framdeles nödig resa till Sverige.

Maximilian afsände ett eget ombud, Operstorf, till riksdagen med ett bref (den 1 September), hvari han, för att emot Sigismunds förnekelse bevisa sanningen af sina afslöjanden, namngaf för ständerna Wrader och Secyminski såsom de hemlige agenterna i förhandlingarna med erkehertig Ernst. Kejsaren skyndade sig dock, när han erfor detta nya streck af Maximilian, att i tid skicka Operstorf en uttrycklig befallning att hvarken framlemna brefvet eller ens nämna ett ord om dess innehåll för hvem det vara månde.

Den nu sammanträdande »inqvisitionsriksdagen» behöfde för visso inga ytterligare eggelser. Men det är betecknande för den oreda, som herskade i det polska riksdagsväsendet, att man oaktadt alla föregående agitationer icke kunde komma till något bestämdt resultat. Det är till och med oklart, för så vidt som de hittills tillgängliga källorna lemna någon ledning för bedömandet, hvilketdera partiet egentligen kunde sägas hafva haft öfverhanden. Både »regalister» och »kancellarister» infunno sig beväpnade; de senare hotade till och med att bilda ett särskildt möte, när deras yrkanden på konungens ställande till

vosmet ipsos adhuc recordari non dubitamus, jam tum per universum Regnum non solum fama increbuerat, quod et eventus ipse post comprobarit, *sed nobis etiam a primariis ac fide dignis viris revelatum fuit*, S. Sigismundum eo animo iter Revaliam suscepisse, ut, relicta Polonia, cum S. patre suo in patriam concederet, sed *firmam indubitatamque spem ac promissionem certæ successionis alio dedisse.*

ansvar icke gingo igenom i deras fulla omfattning. Zamojski, Lesniowolski m. fl. Sigismunds förre anhängare fingo tillfälle att framdraga hvarjehanda bevis för hans »praktiker» med habsburgarne, under det att de förre »maximilianisterna» togo hans försvar i senaten och inför landtbåden. Till slut synes primas Karnkowski, som i början af riksdagen hade nyttjat mycket skarpa ordalag emot konungen, hafva förmått honom att lugna sinnena genom en »deklaration», som beröfvade kanslern möjligheten att drifva saken till det yttersta. Riksdagen upplöstes under tumult utan »konstitution» eller samfäldt beslut [1]).

För Sigismund var det dock nu ute med den så mycket omhuldade planen att nedlägga kronan till förmån för erkehertig Ernst. Denne utnämndes året derpå af Filip II till stat-

[1]) »Inqvisitionsriksdagens» verkliga förlopp är ännu icke noggrant utredt. Heidenstein och Piasecki, som senare författare i allmänhet hafva följt, framställa händelserna allt igenom i en för Sigismund förödmjukande dager; men på deras opartiskhet har man grundade skäl att tvifla. En annan samtida, Joachim Bielski (i sin polska krönika, utgifven i Warschau 1851), gifver i sin kortfattade, men objektivt hållna berättelse ett tydligare begrepp om Karnkowskis betydelsefulla inflytande. Af de nyare har Szujski i ett tidigare arbete (*Dzieje*, III. sid. 137) följt den för konungen minst förmånliga uppfattningen, i ett senare åter (*Historya*, sid. 224) tolkat saken sålunda, att Karnkowski, »säkerligen icke utan påstötning från Rom», arbetat för konungens qvarstannande i Polen mot vilkor, att polackarne åtoge sig att hjelpa honom vid försvaret af hans svenska tron. Uppmuntrad häraf skulle konungen då hafva framstält den begäran till ständerna, att de måtte affärda en legation till Sverige för att, efter undersökning af den dervarande ställningen, afgöra, huruvida konungens ditresa vore nödvändig eller ej. Genom denna »oväntade vändning» skulle Zamojskis anhängare hafva blifvit förvirrade, enär de hvarken ville eller kunde åtaga sig något ansvar för Sigismunds svenska krona, hvadan »kanslern lemnade riksdagen med ett uppenbart nederlag». Hos Niemcewicz (*Panow. Zygm. III*, I, kap. 5), skildras riksdagen till en del efter ett samtidigt diarium, hvarur utdrag anföras. Enligt detta yttrade Karnkowski bland annat: »Nådigste konung, du herskar öfver frie män, öfver välborne ädlingar, hvilkas likar icke finnas hos något annat folk. Och dock vet du ej, att du är högre i ära än din fader, som, efter hvad man har berättat mig, råder endast öfver bönder. Betänk, hvad högtsalig konung Stefan sade: jag skall en gång qväsa desse svenske småkonungar och lära dem att hålla sig stilla». Det berättas vidare, att Zamojski uppläste ett bref från en svensk herre till en polsk senator, hvari det hette: »I yrken på eder herres qvarstannande, men han kan ingalunda förpaktas till eder». Då bad storkronmarskalken Zamojski att icke nämna brefskrifvarens namn, emedan han eljes vore nödsakad att låta halshugga mannen. Konungens deklaration fins bäst återgifven hos Bielski (sid. 183). Sigismund lofvar deri att icke hysa agg till någon för hvad som passerat och att aldrig öfvergifva riket. Om hans närvaro af vigtiga orsaker tarfvades i Sverige, föredroge han, att riksdagen afsände legater till Sveriges konung och ständer för att underhandla med dem, huruledes konungen efter sin faders död måtte kunna tillträda sitt arfrike. Doge åter konung Johan, förbehöll sig Sigismund, enligt sina *pacta*, rätt att fara till Sverige med ständernas vetskap. Slutligen rådde han ständerna att genom en beskickning hos hans fader utverka, att denne uppmanade »angränsande herrar» att icke vidare störa Polens lugn; »med sina egna ville konungen göra en säker och rättfärdig process, så att ingen hädanefter skulle understå sig något sådant».

hållare i Nederländerna, der han dog 1595. På Sigismunds begäran skickade han de bref, som han mottagit af honom, medan underhandlingarna om polska tronföljden pågingo, till hans svärmoder erkehertiginnan Maria, som i Gratz lär egenhändigt hafva öfverantvardat dem åt lågorna [1]).

---

[1]) Att Zamojski har haft bevis i handom emot konungen, kan knappast betviflas. Heidenstein säger, att han på mötet i Lublin framlade »bref från kejsaren och andre furstar»; Piasecki omtalar, att Zamojski på riksdagen i Warschau visat bref till erkehertig Ernst med konungens egen underskrift, men att regalisterna förklarat dem vara förfalskade af en skrifvare, som lärt sig härma konungens hand, ehuru denne skrifvare, som sedermera greps, sattes i fängelse i Marienburg och till och med underkastades tortur, aldrig ville erkänna något dylikt. *Huru* Zamojski erhållit dessa bref och den första underrättelsen om saken, förtäljes olika. Heidenstein (i Zamojskis biografi) säger, att kardinal Aldobrandini i hans egen närvaro visat kanslern aftalet emellan konungen och Ernst. Enligt andre författare har Lambert Wrader af pratsamhet förrådt saken för en italiensk läkare, som sedan underrättat Zamojski. Hos Naruszewicz (Chodkiewicz' biografi, Krakau 1858, I, sid. 118, not.) meddelas efter en samtidig handskrift i kungliga biblioteket i Warschau en ganska intressant berättelse om »österrikarnes praktiker år 1592». Det heter der, att »österrikarne» efter Sigismunds val skickat sändebud till konung Johan och hotat honom dermed, att, om han icke hemtade Sigismund tillbaka, skulle de förklara krig emot honom, ingå förbund med dansken och moskoviten och såsom tronpretendent emot honom uppsätta »hans brorson Henrik (!), hvars fader förut hade varit konung och blifvit galen». Denne »Henrik» vistades då än i Polen och än i Tyskland. Konung Johan hade då blifvit rädd och inbjudit sin son till Reval, der han »med tårar» bad honom återvända. Till Reval sände ock österrikarne ett förslag till traktat, hvars vilkor uppräknas, till en del riktigt, till en del oriktigt (bl. a. lofvas, att »Henrik» skall halshuggas). Sigismund lofvade att återvända till Sverige inom ett år, och när detta icke skedde, hämnades konung Johan på »de svenske grefvar», som lofvat att bringa honom hem. Desse bådo då Sigismund att så snart som möjligt besvärja fördraget med erkehertig Ernst, hvilket han gjorde i biskopens af Breslau närvaro. Med de förseglade och underskrifna brefven reste »en grefve, konungens broder» (eller »frände») till Ernst och tog på vägen in hos starosten i Oswiencim vid schlesiska gränsen. Denne undfägnade honom så väl, att han blef drucken, hvarpå starosten lät en ung dam frånstjäla den sofvande nycklarne till hans schatull och borttaga brefven. Dessa öfversändes till Zamojski, som visade dem i Jendrzejow. Konungen hade för öfrigt under tystnadsed meddelat saken för flere polske herrar, bland dem Karnkowski, och kardinal Radziwill, hvilka gifvit sitt samtycke. Lesniowolski sändes till Zamojski för att vinna äfven honom, hvilket misslyckades, hvadan konungen blef förbittrad på dem båda. Emellertid kommo erkehertigarne Ernst och Maximilian i osämja för detta ärendes skull (»de hade nära nog slagit ihjäl hvarandra», heter det), och Maximilian skickade sin hofmästares sekreterare med bref derom till åtskillige herrar i Polen. »Furstbiskopen af Breslau, inför hvilken konungen hade svurit sin ed, var hos konungen äfven vid hans bröllop och påminde honom, att han skulle uppfylla sitt löfte, under hotelse med bannlysning af påfven». — Konung Johan beklagar sig ofta under loppet af 1588 i sina bref till Sigismund öfver kejsarens ohöfliga skrifvelser, talar om »de österrikiskes trotsighet» o. s. v. Han omnämner äfven i sammanhang dermed konung Eriks son Gustaf (Norrköping den 12 Juli, R. Reg. 1588, fol. 171 verso): »Hvad kong Eriks son tillkommer, ändock vi väl tillförene hafve haft varkunsamhet öfver hans fattigdom, dock efter oss nu sedan är blifvet tillkännagifvit, att han skall hafva gifvit sig till biskopen uti Olmutz under kejsarens försvar, såsom han ock der skall utsprida mycket otillbörligt och förakteligt tal om vår käre son, så ock stygge och vanskapelige målninger, kunne vi icke veta, hvad förhoppning vi om honom hafva skole. Och

Den habsburgska diplomatien upphörde likväl icke att spinna sina nät omkring Sigismunds tron, ehuru målet för dess sträfvanden förändrades, sedan han genom sitt giftermål blifvit en medlem af den kejserliga familjen. Det gälde icke längre att med godo eller ondo aflägsna honom från regeringen i Polen, utan att begagna honom och hans rike för att trygga den österrikiska monarkien emot dess dåvarande fruktansvärdaste fiende, storturken. Behofvet af bistånd emot den osmaniska makten, som ständigt företog nya inkräktningar och härjningar i de ungerska länderna, bestämde öfver hufvud en god del af kejsarens yttre politik och ledde till kombinationer, hvilka ofta förefalla ganska underliga. Derigenom kunde icke alltid undgås, att en konflikt uppstod emellan kejsarens och andra makters intressen. Ty sultanen var ju icke den enda barbariske potentat, som på den tiden hotade den vesterländska odlingen. Der funnos i östra Europa flere andra besvärliga stater och stammar, hvilka lika litet som han betraktades såsom jemnbördiga med den egentliga kristenhetens ledamöter, och mot hvilka deras grannar hade lika stort intresse att värja sig. Hvar och en var sig sjelf närmast och sökte för sin egen räkning afleda farorna från detta håll, äfven om andra skulle råka så mycket sämre ut. Det är ett sällsamt spel, som i detta oroliga tidehvarf bedrifves med tsaren och sultanen, kosacker och tatarer, szekler och valacher. Hvarken kejsaren, Polen eller Sverige hyste minsta betänkligheter att hetsa barbarerna till inbördes strid eller att emot hvarandra begagna deras otyglade krafter. För dessa förvecklingar är här icke stället att utförligare redogöra; men några antydningar må dock lemnas, för så vidt de kunna tjena att belysa det habsburgska husets förhållande till Sigismund och till Sverige.

Med moskoviten, Sveriges och Polens ovän, hade kejsaren af gammalt förbindelser, som underhöllos genom täta ömsesidiga beskickningar [1]). Boris Godunov, som i sjelfva verket skötte regeringen i sin svågers tsar Feodors namn (sedan 1584), visade

---

hvar så är, derom nu med det förste kan blifva ransakadt, då vore bäst, att fjädrarne på en sådan fugel icke måtte blifva för långe. Dock ehuru det ock härom vara kan, anten han är deruti skyldig eller icke, så råde vi ingeledes dertill, att vår käre son brukar honom, antigen uti hofvet eller krigssaker».

[1]) För de rysk-österrikiska förhandlingarna finnas värderika källor i *Pamiatniki diplomatitjeskich snosjenij*, tom. I—IX (Petersburg 1851—68), der moskovitiska sändebudsrelationer och protokoll för konferenser med österrikiske legater äro aftryckta efter originalhandlingar i Moskva-arkivet. Jag har äfven genomgått dithörande outgifna akter i Wienska statsarkivet.

sig synnerligen mån om Österrikes vänskap. Medan ännu Stefan Bathory lefde, hade man från rysk sida gjort Rudolf II uppmärksam på fördelen af att sins emellan dela hans rike, en framtidstanke, som under sakernas dåvarande ställning knappast kunde gälla för mer än ett tomt hugskott af en öfverspänd ärelystnad. När det polska konungavalet förestod, hade erkehertig Maximilian sändt en agent med bref så väl till tsaren som till Godunov och anhållit om understöd för sin kandidatur, om tsarens eget val icke kunde åstadkommas, och vid valriksdagen uppträdde ryssarne äfven i detta syfte. Förslaget förnyades efter valet, men ryssarne dröjde med affärdandet af egna sändebud till långt fram på året 1588, så att desse måste återvända med besked om Sigismunds framgång och Maximilians tillfångatagande. Johan III var ganska ängslig för dessa »hemliga praktiker och stämplingar med muskoviten». Så t. ex. skrifver han (den 4 Januari 1588) till Göran Boje och andre sina embetsmän i Lifland, att en polsk adelsman, Stadnicki, systerson till Maximilians förnämste anhängare, bröderna Zborowski, »skall med sådana ärender vara sänd till storfursten i Ryssland», och befaller, »att der man kunde öfverkomma någon, som anten af kejsaren eller hans broder Maximilian och hans medhjelpare kunde vara sänd till Ryssland, oaktadt det vore kejsarens egne tjenare, att de då strax måtte blifva upptagne med bref och allt hvad de hos sig hafva och oförsumligen till oss sände». Till Sigismund skrifver han ock vid samma tid (den 16 Januari): »vi begäre ock veta, om de polske ständer hafva något handlat med tattaren mot muskoviten; och vore godt, att tattaren i tillkommande sommar droge in i hans land till att göra honom skada och nederlag. Derigenom kunde kejsarens och muskovitens förehafvande mycket blifva förhindradt». Samma år var äfven i Stockholm en tatarisk beskickning, som af konungen fick ett särskildt rekommendationsbref till Sigismund (den 7 November). Deri heter det, att »det tatterske sändebudet hafver bland annat begärt vår föreskrift, att de kassaker måtte blifva afskaffade, hvilka skola göra daglig skada inom den tatterske gränsen», hvilket konungen, utan att sjelf påyrka något bestämdt, hemställer till Sigismunds eget ompröfvande [1]). Meningen var, att tatarerna skulle erhålla säkerhet för anfall från

[1]) R. Reg. 1588, fol. 1, 18, 236.

Polens svårstyrde undersåtar, kosackerna, på det att de sjelfve utan bekymmer skulle kunna oroa moskoviten.

I slutet af samma år afsände verkligen kejsaren till Moskva såsom sin egen legat herr Niklas Warkotsch, hvilken sedermera ytterligare några gånger användes i liknande uppdrag. Han passerade landvägen öfver polska gränsen och anlände efter åtskilliga besvärligheter till sin bestämmelseort i Mars 1589. Han framförde till tsaren kejsarens och hela österrikiska husets tacksägelse för det understöd som lemnats Maximilian vid konungavalet, och sporde vidare, hvilken hjelp kejsaren kunde vänta af tsaren i ett krig med Polen och Turkiet. Ryssarne, som just under legatens dervaro hotades med ett tatariskt härjningståg och måste lösköpa sig derifrån med stora skänker, ville icke inlåta sig på alltför vidlyftiga företag. Emellertid lofvades, att tsaren icke skulle sluta någon fred eller längre stillestånd med Polen, om ej Maximilian der blefve konung. Dessutom fick kejsaren i gåfva, såsom bidrag till kostnaderna för det turkiska kriget, icke mindre än tre millioner riksgulden i ryskt silfvermynt, som nedsmältes i tackor och inpackades i vax, på det att Warkotsch utan fara för upptäckt måtte kunna hemforsla summan. Till yttermera säkerhet for han tillbaka sjövägen från Archangel till Amsterdam, men kort före hans afresa i Juni månad erhöll man vid det moskovitiska hofvet underrättelse derom, att fred vore ingången emellan kejsaren och Polen, att Maximilian hade afsagt sina anspråk på detta rikes krona, skulle få halfva Lifland och konungens af Sverige dotter till äkta samt i förening med kronorna Sverige och Polen bekriga moskoviten från den lifländska sidan. Detta rykte vållade Warkotsch stor förlägenhet; han förklarade det visserligen vara alldeles osant, men misstron till honom minskades först, sedan nya och pålitliga tidender inlupit, att österrikarne väl hade slutit ett fördrag med Polen, men ingalunda velat inlåta sig på ett förbund emot Ryssland. Boris Godunov lät sig dermed nöja, ehuru han fann det underligt, att kejsaren hade kunnat förlåta den skymf, som Zamojski tillfogat hans hus. Emellertid hemkom Warkotsch lyckligt med sin dyrbara börda [1]).

---

[1]) Jfr. utom de ofvan anförda ryska berättelserna: Adelung, Reisenden in Russland, I, sid. 402 ff., der utdrag ur »Herr Niklas Warkotsch moskovitische Relation» meddelas.

Erkehertig Maximilian lät, sommaren 1590, meddela tsaren, att kejsarens fördrag med Sigismund vore ingånget emot hans egen vilja, och att han derför ville hämnas på polackarne för den smälek han lidit, hvarför han anhöll om penningehjelp af tsaren. Senare under loppet af samma år skickade han, troligen i samma ärende, till Ryssland sin agent Erik Lassota von Steblau, men denne föll vid Narva i svenskarnes händer, fördes öfver till Sverige och behandlades temligen strängt af hertig Karl. Först 1593 frigafs han på kejsarens förbön [1]). Ryssarne synas icke hafva varit mycket benägne för vidare penningeuppoffringar; 1591 har Godunov klagat öfver kejsarens underhandlingar med sultanen om stillestånd, med konungen af »Litaven» om evig fred och svågerlag. Johan III har dock fortfarande sväfvat i stor oro för kejsarens stämplingar med moskoviten. I ett bref till Sigismund (den 27 Januari 1591) säger han sig hafva erfarit, »att de österrikiske beflita sig uti alla måtto om vår och vårt kongerikes skada och förderf, och vele än ytterligare göra förbund med ryssen emot oss, såsom de här fångne äro det bekänt hafva. Desslikes är oss ock tillkännagifvet, att det blifver handlat om giftermål emellan en af det österrikiske huset och storfurstens uti Ryssland broder, som ogift är. Så äro ock nyligen sändebud dragne genom Norge och akta sig till Danmark, att förnya förbundet, som dem emellan tillförene varit hafver, kanske ock sedan vidare till kejsaren och andre potentater» [2]). Om man undantager erkehertig Maximilians af kejsaren näppeligen godkända beskickningar, torde dock dessa farhågor egentligen hafva hemtat näring af konung Johans egen uppskrämda inbillning och böjelse att fästa tro till hvarjehanda lösa kunskaparrapporter.

Under loppet af de följande åren taga händelserna en mera vidtutseende vändning. Påfvetronen bestiges i Januari år 1592 af Clemens VIII, samme kardinal Aldobrandini, hvilken trenne år förut genom sin bemedling så väsentligen bidragit till erkehertig Maximilians befrielse ur den polska fångenskapen. Han var en vän till det habsburgska huset (till honom hade äfven, såsom ofvan nämndes, Maximilian sedermera, ehuru förgäfves,

[1]) Jfr. Tagebuch des E. Lassota von Steblau, Halle 1866; R. Bergström, Svenska bilder, sid. 1 ff. Enligt en anteckning (ur det förlorade utrikes registraturet) i Titul.Reg· 1522—1592, har Johan III i Febr. 1591 skrifvit till kejsar Rudolf »om sex män, som föregifva vara sände af kejsaren till ryssen».

[2]) R. Reg. 1591, fol. 29.

vädjat), genom sin föregående verksamhet invigd i de polska förhållandena, full af nit för den katolska kyrkans utbredning emot de otrogne och de schismatiske i östern. Under hans auspicier arbetas sedan 1593, då turkarne begynna ett förhärjande krig emot kejsarens ungerska länder, på bildandet af en stor liga emot kristenhetens arffiende. Kejsaren måste vara det naturliga hufvudet för ett dylikt förbund, som, i fall det kunde komma till stånd, skulle lyfta det österrikiska huset till ny makt. Men det var ingen lätt sak att till inbördes samverkan förena de många stridiga element, som fordrades för denna kombination. Den polska adeln hade visserligen under Stefan Batory, som hvälfde liknande korstågsplaner i sitt ärelystna sinne, visat sig tillgänglig för den jesuitiska propagandan och de glödande uppmaningarna från den påfliga stolen. Men dess mäktige ledare och arftagaren till Stefans politik, Johan Zamojski, tänkte sig en fortsättning af de krigiska äfventyren endast under det vilkor, att den förnämsta rollen förbehölles republiken. Till det habsburgska huset hyste han och hans medbröder ständig misstro, och för att sprida ärans glans kring en konung, som gick i dess ledband, ville de icke uppoffra landets krafter och utsätta sina stora gods i gränsprovinserna för sultanens vasallers, tatarernas plundringar. Men konung Sigismund sjelf var ett så mycket villigare redskap för de romersk-österrikiska syftena, och derför uppmuntrades och understöddes han tillbaka på mångfaldigt sätt. Vid hans bröllop i Krakau öfverlemnade påfvens legat den gyllena rosen, det största hederstecknet, som den helige fadren kunde utdela, till den unga drottningen; hennes jesuitiske biktfader och legaten Malaspina gjorde sitt bästa att jemna vägen för Sigismund, då han i Upsala vacklade emellan sina samvetsskrupler och begäret att taga sin ärfda krona i besittning. För de östeuropeiska förhållandenas utveckling var Johan III:s död en ingalunda ovigtig tilldragelse. Lyckades Sigismund befästa sin ställning i sitt arfrike, öppnades derigenom utsigter icke blott för Sveriges återkatolisering, utan äfven för den polska konungamaktens och de dermed förbundna intressenas främjande, i det att han då kunde förfoga öfver hjelpkällor, som voro oberoende af de polska ständernas inskränkningar. Tillika kunde han såsom Sveriges konung bereda ryssarne tillfälle att närmare ansluta sig till den österrikiska politiken, så framt han nämligen ville uppträda något försonligare emot dem

än hans fader hade gjort, hvilket icke borde förefalla honom svårt, då det svenska folket var utledset vid det långvariga ryska kriget och måste med tacksamhet hålla honom räkning för en omsider åvägabragt fred.

Kejsaren rättade äfven sin diplomati efter detta sakernas läge. Hans sändebud, biskop Stanislaus Pawlowski af Olmütz, fick befallning att iakttaga en försigtig hållning vid riksdagen i Warschau (Maj 1593), der konungen skulle utverka tillåtelse att afresa till Sverige. Det gälde att icke i detta ögonblick försvåra hans ställning genom yrkanden, som kunde väcka anstöt. I sitt offentliga tal beklagade biskopen å kejsarens vägnar Johan III:s frånfälle, »hvarigenom Sverige förlorat en konung, som i många år regerat det ärofullt och berömligt, kristenheten en ryktbar, mäktig och fredsälskande furste», lofvade att icke tilllåta några stämplingar emot Polen och att förmå erkehertig Maximilian att ställa konungen och republiken till freds. I sin berättelse till kejsaren uttalade sändebudet såsom sin uppfattning, att katolikerna i Polen vore gynsamt stämde för Maximilian, protestanterna deremot och i synnerhet litaverna för Ernst. men att båda bröderna skulle göra klokt, om de icke under Sigismunds regeringstid sökte värfva nye anhängare eller atminstone icke använde komprometterande agenter, såsom särskildt Maximilian hade gjort. Frågan om ett förbund emot storturken bragtes denna gång icke öppet på tal [1]).

Medan Sigismund ännu kringdrefs af höststormarne på Östersund, ankom Warkotsch ånyo såsom kejsarens legat till Moskva (i slutet af Sept.). Han mottogs med en viss misstänksamhet, ty man var vid tsarens hof orolig öfver Sigismunds förändrade maktställning i följd af fadrens död och hans österrikiska gifte. Den prestaf, som skickades Warkotsch till mötes, ålades att utspeja, huru det hade gått till, att kejsaren och hans broder hade förlikt sig med Sigismund och att denne hade fått kejsarens brorsdotter till äkta, hurudana rykten gingo om Sigismund, om han skulle komma tillbaka till Polen eller blott behålla sitt svenska rike, och i den senare händelsen, hvem som skulle väljas till polsk konung, och slutligen huru det stod till emellan kejsaren och sultanen. Warkotsch bevakades noga i sitt herberge, och ingen utom prestafverna och uppassarne in-

[1]) E. v. Mayer, sid. 219 ff., 466 ff.; Joachim Bielski, sid. 197.

släpptes till honom. Till slut lyckades han dock, efter hvad han sjelf berättar, sätta sig i förbindelse med en tysk, Lucas Pauli, som länge hade varit i tsarens tjenst och särskildt användts i vigtiga diplomatiska ärenden af chefen för utrikes ministeriet (*posolskij prikaz*), »kanslern» (*dumnyj diak*) Andrej Jakovlevitsch Stjelkalov. Denne man redogjorde för ryssarnes farhågor i anledning af kejsarens närmande till Sigismund, och i anledning deraf beslöt Warkotsch att föreslå dem kejsarens bemedling till åstadkommande af fred emellan tsaren och Sverige. (Bil. 1).

Innan Warkotsch i högtidlig audiens inför tsaren framstälde detta förslag och anhöll om hjelp emot turkarne, hade han en enskild sammankomst med Boris Godunov (oktob.), hvarvid åtskilliga mer eller mindre ärligt menade afslöjanden gjordes å ömse sidor. Enligt de ryska handlingarna har Warkotsch tillkännagifvit, att Sigismund icke ville stanna qvar i Polen utan nöja sig med Sverige allenast, emedan de polske herrarne voro alltför sjelfrådige och icke ville lyda honom (»de behandla honom som fånge men icke såsom herre»); Zamojski ämnade uppsätta sin svåger, Sigismund Bathori, furste af Transsilvanien, på tronen och omedelbart efter konungens afsägelse föra honom till Krakau. Warkotsch bad, att tsaren skulle hindra tatarerna att komma sultanen till hjelp genom ett infall i Ungern, och att han måtte få underhandla med persiske schahens sändebud, som just då voro i Moskva, likaledes för att förmå tsaren till krig med turkarne. Vidare meddelade han, att de zaporogiske kosackerna begärt tillåtelse att få tjena kejsaren i Ungern emot turkarne, och frågade, om de voro lydige undersåtar åt tsaren och om han hade något emot denna deras anhållan. Warkotsch berättar, att Boris Godunov yttrat sitt missnöje öfver Sigismunds giftermål, men att han visat stor glädje öfver anbudet om bemedling med Sverige, på samma gång som han stortaligt utbredde sig om svenskarnes orättfärdighet och tsarens makt att straffa dem, om han blott ville [1]).

[1]) »Mit diesem ward sein Gebärd gleichsam fröhlicher verwandelt, und fing an weitläuftig (allhier unnötig zu wiederholen) zu erzählen von mancherlei vielen Injurien, dem alten und itzigen Grossfürsten von den schwedichen Königen widerfahren. Doch, sagt er, mein grossmächtigster Herr ist von Gottes Segen also mächtig, dass er die Ungerechtigkeit, ihme von den Schweden begegnet, wohl rächen konnt, aber ich verhoff, ihre Grossmächtigkeit werden zu bewegen sein,, dass er, seinem theuresten Bruder, der Kay. Mayt. Rudolfo, zu Gefallen.

Sedan Warkotsch några gånger haft företräde hos tsaren, erhöll han till svar å dennes vägnar, att tatarerna skulle anmodas att hålla sig stilla och schahen af Persien att fortsätta kriget med sultanen. Rörande zaporogerna förklarades det, att de icke voro tsarens undersåtar, men derjemte varnades kejsaren för deras oregerlighet. Med anledning af hvad Warkotsch meddelat Godunov om Sigismund, tillstyrktes kejsaren att förskaffa sin broder Maximilian Polens krona, för hvilket ändamål han kunde vara förvissad om tsarens hjelp. Tsaren önskade veta, hvilka bundsförvandter kejsaren hade för det turkiska kriget, i synnerhet om han kunde hoppas på bistånd af påfven i Rom, dogen af Venedig, konungarne af Spanien och Danmark »och andra herrar vid hafvet», samt om han hade ingått förbund med konungen af Polen. Warkotsch upplyste, att kejsaren, påfven och konungen af Spanien hade slutit förbund sins emellan emot turkarne; till andre furstar hade man ännu icke vändt sig (»konungen af Danmark är ung, och hans rådsherrar vilja lefva i fred»); med Sigismund hade man icke velat underhandla, emedan de polske herrarne voro oense med honom och icke ville lyda honom [1]). Slutet blef, att tsaren icke ville inlåta sig på ett aktivt deltagande i kriget, men deremot lemnade kejsaren en betydlig penningesumma jemte en myckenhet dyrbara pelsverk såsom ren gåfva. Såsom andra punkten i den öfverenskommelse, som uppgjordes, stadgades, att kejsaren skulle medverka till fredens återställande emellan moskoviten och Sverige. Warkotsch omnämnde »i hemlighet» för tsarens rådgifvare, att kejsaren ville bringa Lifland under sitt eget välde och ej unnade det hvarken åt Polen eller Sverige, men att han först ville höra, huruvida tsaren hade något deremot. Bojarerna svarade, att tsaren »af broderlig kärlek» ville till kejsaren afstå hela Lifland, undantagandes Dorpat och Narva med deras områden.

Dagen före sin afresa från Moskva hade det österrikiska sändebudet besök af diaken Andrej Stjelkalov, som i största hemlighet framstälde vissa förslag, för hvilka Warkotsch, utan

---

ein solches einräumen wird; ich will dessen alles gegen meinem Herrn Czarn gedenken, und du wollests auch in der Audienz vorbringen. Ich sagte: In Gottes Namen.»

[1]) Det berättas, att Godunov, när Warkotsch talade om påfven och Spanien, afbröt honom och sade, »der Babst wäre ein Mann, der gebe nur den Segen zum Kriege, der König aus Hispanien aber könnte seine eigene rebellische Unterthanen in Holland und Seeland nicht zwingen» (Wien Ark. Russica 1600. »Bericht» af Abrah. v. Dohna).

att närmare antyda dem i sin berättelse, förbehöll sig att muntligen få redogöra för kejsaren. Att det härvid har varit fråga om ingenting mindre än en plan att göra erkehertig Maximilian till tsar efter den sjuklige Feodor Ivanovitsch, framgår af en i wienska statsarkivet förvarad »schedula», å kejsarens vägnar tillsänd hans öfverste hofmästare. Detta egendomliga projekt framträder, efter hvad det synes, såsom ett uttryck af några ryske magnaters opposition emot Boris Godunovs högtflygande ärelystnad. Han sjelf å sin sida gaf Lucas Pauli, som medföljde Warkotsch till Tyskland, hemliga muntliga uppdrag, förmodligen angående den polska tronföljden, jemte skrifvelser och skänker till erkehertig Maximilian. Han sökte äfven skada Sigismund på annat sätt. Af Warkotsch hade han fått veta, att Erik XIV:s son Gustaf uppehöll sig i kejsarens »italienska länder», och Lucas Pauli ombetroddes derför att till denne landsflyktige pretendent öfverlemna några sobelskinn jemte tvenne bref, ett från tsaren sjelf och det andra från Boris, innehållande en inbjudning till Ryssland. Warkotsch affordrade på hemvägen Lucas dessa bref och förstörde dem, efter att hafva brutit och läst dem [1]).

Hvarken Ryssland eller Polen läto locka sig till krig med turkarne; båda fruktade att derigenom draga öfver sig tatarerna, hvilka de helst sågo sysselsatte annorstädes, vore det äfven på kejsarens bekostnad. Österrikarne uttänkte likväl medel att inveckla de stora slaviska rikena i striden, äfven emot deras

[1]) Wien Ark. Russica 1594. Brefven till Gustaf Eriksson äro tryckta i *Pamiatniki dipl. snosj.* Lucas säger i sin berättelse till kejsaren: »Es hat auch allergnädigster Kaiser und Herr, der Boris Feodorowitz Godunow mir zweien unterschiedliche versiegelte Schreiben, das eine vom Herrn Grossfürsten, das ander von ihme Borisio Feodorowitzen selbst, zugestellt und mitgegeben, an des gewesenen Künings zu Schweden Erici Sohn Gustavum, welche beide Schreiben Euer Kay. Mayt. Gesandter Nicolaus Warkotsch auf der Moskowitischen und Polnischen Grentzen von mir gefürdert und dabei angezeigt, dass dieselben Briefe ohn sonderliche grosse Gefahr nicht konnen durchgebracht werden, dieselben erbrochen und nach Durchlesung verbrannt, welchs mir dennoch auch gebüret Eur Rom. Kay. Mayt. anzumelden». När Lucas Pauli sedermera återvände till Ryssland, undskylde han sig dermed, att Gustaf begifvit sig till Sigismund, hvarföre ärendet icke kunnat uträttas. Såsom ersättning för sobelskinnen fråntogs honom af tsarens embetsmän en dyrbar guldkedja, som han dock fick igen på den kejserlige legaten Dohnas begäran (Wien Ark. Russica 1597. Bref fr. Vasilij Stjerkalov till Abrah. v. Dohna, Moskva 19 Aug. 7102). Om Gustafs irrfärder må här endast nämnas, att han i början af 1593 passerade Dresden på väg till Prag och fick en penningegåfva af det kurfurstliga hofvet, 1594 på sommaren vårdades som sinnesrubbad i ett böhmiskt kloster, och ändtligen 1599 kom till Moskva från Dantzig (handlingar i kongl. saxiska statsarkivet, i erkebiskopsarkivet i Prag och i utr. min. ark. i Moskva).

egen vilja. Kejserlige agenter uppsökte zaporogerna, gåfvo dem subsidier, vapen och fälttecken till striden emot de otrogne, och 1594 infann sig en kosackhöfding i Moskva med rekommendationsbref från kejsar Rudolf, anhöll om moskovitiska hjelptrupper och tillåtelse att få begagna tsarens fanor för sitt eget manskap. Denna begäran afslogs, och tsaren tillkännagaf sitt missnöje öfver kejsarens sällsamma sätt att meddela sig med honom. Samtidigt skickade kejsaren bud och bref till primas Karnkowski, som under konungens frånvaro i Sverige officielt stod i spetsen för republiken. Polackarne anmodades att noga stänga vägen till Ungern för tatarerna och smickrades med utsigten att återvinna sitt gamla lydland Moldau. Men primas och senaten gåfvo icke vika för frestelsen. Då får man plötsligt höra, att hospodaren af Moldau släppt tatarerna igenom, och att zaporogerna fallit dem i ryggen. Förbittrade häröfver kastade sig tatarerna öfver de polska gränsprovinserna, för att låta republiken umgälla hvad hennes vasaller brutit. Fursten af Transsilvanien anslöt sig, bearbetad af jesuiterna, i sin förskräckelse till kejsaren, erhöll en erkehertiginna, konung Sigismunds svägerska, till gemål och uppmuntrades med hoppet om eröfringen af Moldau och Valachiet. Midt under denna förvirring återvände konung Sigismund till Polen. Zamojski lyckades med den i hast uppbådade adeln tillbakaslå tatarerna, och zaporogerna näpstes för sin sjelfrådighet. Men fröet var lagdt till de kosackuppror, som under de följande åren oroade republiken, och misstron till det österrikiska husets konstgrepp växte ännu mer hos polackarne [1]).

Kejsaren lät sig angeläget vara att undanrödja den förstämning, som hade uppstått i Moskva genom kosackernas beteende der. Warkotsch fick befallning att återvända dit; i hans instruktion (Prag den 3 Maj 1594) åläggеs honom att erbjuda sin bemedling vid fredsförhandlingarna med Sverige, och kejsaren skref sjelf till tsaren (Regensburg den 17 Juli), att sändebudet hade fullmakt att derom träffa aftal, dock under förbehåll af kejsarens ratifikation. Derjemte ålades friherre von Minckwitz, som vid samma tid afsändes till Danmark i och för ligan emot turkarne, att derifrån begifva sig till den ort, der underhandlingarna emellan Sverige och Ryssland pågingo (kejsaren till

[1]) Joachim Bielski, sid. 212; Szujski, *Dzieje,* III, sid. 142; Soloviev, *Istorija Rossii,* VIII, sid. 302; Lassotas Tagebuch, sidd. 195 ff.

tsaren, Prag den 22 September). För att särskildt vinna den mäktige Boris Godunov, medförde Warkotsch till honom »vänskapliga gåfvor, sådana som kejsaren plägar tillsända sina bröder och kurfurstarne: tvänne guldkedjor, den ena med kejsarens porträtt, och ett guldur med planeter». Resan till Ryssland gick temligen långsamt, enär det var nödvändigt att på förhand försäkra sig om obehindrad genomfärd genom de polska och svenska besittningarna. Konung Sigismund, som under sin vistelse i Sverige hade mycket vinlagt sig om att få slut på osämjan med ryssarne, gaf kejsarens sändebud det begärda passet och skref derom till hertig Karl, men denne hyste vissa misstankar angående kejsarens afsigter med beskickningen. Huru som helst, anlände Warkotsch till Moskva i slutet af året och rönte ett godt mottagande. Godunov kände sig smickrad af kejsarens artighet emot honom personligen; löfte gafs om ytterligare understöd för det turkiska kriget, men det ifrågasatta förbundet kom ej heller nu till stånd. De kejserliga ombuden infunno sig vid den rysk-svenska gränsen, der omsider (Maj 1595) freden i Teusina afslöts efter långvariga förhandlingar, hvilka icke här kunna lämpligen framställas. Å kejsarens vägnar afgafs en högtidlig protest, hvari rättigheten till Lifland förbehölls det heliga romerska riket [1]).

Året derpå kommo verkligen till Prag sändebud från tsaren med en stor massa pelsverk, som uppskattades till ofantligt värde. Men för alla uppmaningar till krig förblefvo ryssarne döfve, oaktadt till och med påfven 1595 och 1597 sände en egen legat, Alexander Comuleo, till Moskva, för att förespegla tsaren möjligheten att eröfra Konstantinopel, hvartill han ju

[1]) Wien Ark. Russica 1594, 1595. Hertig Karl till sändebuden i Lifland. Stockholm den 12 November 1594: »är vår nådige vilje och begäran, att I icke tillstädje honom draga der hädan, förr än välbe:te sändebud först utlofvar och tillsäger, det han icke allena intet ville hos för:de rysse företaga eller handla, som detta lofliga konungarike kunde vara för när eller till skada i någon måtto, utan fast mera råda och förmana ryssen, att han med sitt otillbörliga förehafvande och blodgirighet utaf står, som han utan orsak och i oträngde måle på begynt hafver, och ännu i många år med månge kristne mäns blodspillan varat hafver. Man vill sig visserligen förse, att hvar han af kejsaren och kristne potentater sådant blifver rådd och förehållen, att det ock mycket kan hjelpa i saken, förty der han ville eller kunde göra kejsaren någon hjelp emot turken, som man af hög:te K. Mtz bref förnimmer, att han tillsagt hafver (den dock föga eller ganska ringa kan förslå), så kan han den så mycket mindre komma till väga, så länge han förer fejd emot oss på denna sida, ty han hafver väl förnummit, hvad han vunnit hafver i de 26 år han hafver fört krig emot Sverige» (Hert. Karls Reg. 1594, I, fol. 208). De kejserlige legaternas protest fins i en kopiebok, sign. K. Riksark. *Muscovitica.*

hade arfsrätt efter sina förfäder, och att befria sultanens kristne undersåtar, ryssarnes bröder i tro och tungomål [1]). Det sista kejserliga sändebud, som under tsar Feodors regering besökte Moskva, var Abraham, borggrefve af Dohna (1597), som utom det vanliga yrkandet på förbund emot turken äfven hade i uppdrag att bilägga oenigheten emellan tsaren och konungen af Danmark, hvilken senare hade föreburit denna orsak för att slippa ingå i den stora ligan [2]).

Ännu sämre gestaltade sig förhållandet till Polen. Vid riksdagen 1595 (juli) gjordes stora ansträngningar för att förmå republiken att inträda i korstågsligan; biskopen af Olmütz höll å kejsarens vägnar en bevekande oration till de församlade ständerna, nuntien Malaspina understödde hans bemödande, furstarne af Transsilvanien, Moldau och Valachiet lofvade sitt biträde. Men icke blott Zamojski, utan äfven primas Karnkowski afrådde hvarje förhastadt uppträdande; liksom förut tsaren, föreburo nu äfven polackarne, att ingenting kunde uträttas emot de otrogne, om man ej vore förvissad om andre mäktige bundsförvandter, såsom Spanien, Venedig, de tyske riksfurstarne. Endast maximilianisterna visade någon lust för krig. Till slut nedsattes en kommission för att grundligt öfverväga ärendet; men dess sammansättning af ligans motståndare bådade intet godt, och snart uppkommo dessutom nya förvecklingar emellan habsburgarnes och republikens intressen. I Moldau utbröto inre oroligheter, hvaraf fursten af Transsilvanien begagnade sig för att öka sin makt. Turkarne vände sig då emot hans eget land, kejsarens trupper voro under erkehertig Maximilians befäl fullt sysselsatta i Ungern, och Zamojski, som han förgäfves anropat om hjelp, skyndade att med polska trupper besätta Moldau, der han utnämnde en hospodar, som svor republiken huld och trohet. Denna hänsynslösa politik, hvilken tolkades såsom ett uppenbart förräderi emot kristenheten, väckte

[1]) Soloviev, VII, sid. 307; Adelung, I, sid. 463.

[2])) Wien Ark. Russica 1597. Minckwitz till kejsaren, 31 Mars 1597. Kejsaren till sina sändebud till Moskva, 12 April 1597, med befallning, »des Grossfürsten Liebden von unsertwegen zur Pillichkeit und Continuierung des Friedens mit allem Eifer zu ermahnen, damit nit, bei so beschwerlich und gefärlichem Stand der ganzen Christenheit, zu unnötigen und schädlichen Kriegen und Uneinigkeit zwichen den Christlichen Potentaten, welche pillich jetziger Zeit mehr als vor nie zusammen halten sollen, Ursach gegeben». Att kejsaren fortfarande vidhöll sina anspråk på Lifland, synes deraf, att han låtit Lucas Pauli för Dohnas räkning utarbeta ett vidlyftigt memorial om denna frågas utveckling allt ifrån kongressen i Stettin 1570.

mycket missnöje så väl vid det kejserliga hofvet som i Rom, der konung Sigismund måste rättfärdiga sig genom en särskild beskickning. Påfven höll, åtminstone skenbart, denna ursäkt till godo, enär han måste skona den polska regeringen af hänsyn till de maktpåliggande kyrkliga förhandlingar, som följande år ledde till unionen i Brest och den romerska stolens herravälde öfver de grekiske trosbekännarne i Polens sydöstra provinser. De vid riksdagen 1596 förnyade rådplägningarna om ligan strandade helt och hållet, ehuru den smidige påflige diplomaten Vanozzi enkom sändes till Zamojski, för att med fagra ord och lysande löften öfvervinna hans envishet. Kanslern förklarade rent ut, att Maximilians anhängare blott hade för afsigt att sätta honom i spetsen för den tillämnade ligans här och med dennas tillhjelp förskaffa honom Polens krona, ja, att de äfven i Sverige underblåste oppositionen emot konungen, som derigenom skulle aflägsnas från Polen. En efterlängtad bekräftelse på misstankarne om österrikiska stämplingar trodde man sig kort derefter finna i de kejserliga fälttecken, som eröfrades från den upproriske kosackhöfdingen Nalevajko, och i dennes aftvungna bekännelser under fångenskapen. Oviljan mot Österrike gick ända derhän, att riksdagen 1597 åvägabragte ett formligt fördrag med sultanen, som erkände republikens öfverhöghet öfver Moldau [1].

Efter denna tid upphörde kejsaren tills vidare att officielt arbeta på vinnandet af den polska republiken för sina politiska syften. Men att de förstuckna intrigerna icke afstannade, är säkert, ehuru det ännu icke är möjligt att historiskt följa deras utveckling. Med drottning Annas död (Febr. 1598) afbrötos icke förbindelserna emellan de båda hofven; omedelbart derefter reste konungens svärmoder, erkehertiginnan Maria, till Krakau, och genom henne öppnades hemliga underhandlingar, dels angående ett nytt giftermål med en af hennes döttrar, dels angående andra saker, såsom det förmodas af polske författare, om förhållandet till Sverige och om förändringar i den polska statsförfattningen [2]. Hos adeln väckte dessa rådplägningar stor oro och fiendskap emot konungen. Det förklarades till och med högljudt, att man med vapen i hand skulle hindra »österrikiskan» att öfverskrida gränsen, och man lyckades åtminstone att i flere

[1]) Joachim Bielski, sidd 226 ff.; Szujski, *Dzieje*, III, sidd. 143 ff.
[2]) Szujski, *Dzieje*, III, sid. 164.

år fördröja giftermålsplanens utförande. Under tiden invecklades både konungen och republiken i stora vidlyftigheter. I Sverige kom den länge förberedda krisen till fullt utbrott 1598, och inom få år stod hertig Karl i vapen emot de polska härarne i Lifland. I söder hotade icke mindre faror. Furst Sigismund Bathori af Transsilvanien afsade sig (Mars 1598) regeringen till förmån för erkehertig Maximilian, men inom kort ångrade han sig, återvände till sitt land, och då han der icke länge kunde hålla sig qvar, öfverlät han styrelsen åt sin frände, kardinal Andreas Bathori, som fick understöd af polska friskaror. Hospodaren Michael af Valachiet, hvilken kort förut hyllat kejsaren som länsherre, samlade en stark här emot kardinalen, medan denne af kejsaren sysselsattes med underhandlingar, som fördes genom den bekante nuntien Malaspina. Fullkomligt oförberedd anfölls Andreas Bathori af Michael, blef i grund slagen och dödades på flykten af de uppretade szeklerna (Oktober 1599). Derefter sökte den ärelystne hospodaren att under kejsarens beskydd bemäktiga sig äfven Moldau. Det påstås, att han äfven inlät sig i förbindelse med moskoviterna och hertig Karl [1]). Zamojski hade stor möda att skydda republikens gränsländer emot hans vilda angrepp.

Några antydningar om den österrikiska politiken emot Polen och Sigismund vid denna tid finner man i förhandlingarna emellan det kejserliga hofvet och tsaren. Boris Godunov, som 1598 besteg ryska tronen, kom snart i ett mycket spändt förhållande till Polen. Redan 1599 sände han till kejsaren diaken Afanasij Vlasiev, som efter att hafva tillkännagifvit tsarens brinnande åstundan att »med sina många ryska och tatariska härskaror kämpa emot fienderna till Kristi kors», anförde häftiga klagomål emot konung Sigismund och de polske herrarne, de der icke blott hade ingått vänskap med sultanen, utan äfven hade tillfogat kejsaren och hans broder Maximilian svåra förolämpningar. Derför lät tsaren spörja, huru vida icke kejsaren ock-hade i sinnet att hämnas på polackarne och för detta ändamål sluta förbund med tsaren. Det ryska sändebudet hade äfven enskildt företräde hos erkehertig Maximilian och lofvade honom, att tsaren skulle jemte kejsaren förskaffa honom Polens krona eller, så vida han ansåge sig bunden af sin abdikation, åtminstone hans rättmätiga

[1]) Szujski, *Dzieje*, III, sid. 154.

ordensländer (Maximilian var sedan 1595 högmästare för tyska orden); tsaren vore redan i ordning att med 80,000 man göra ett infall i Polen och »hade gjort Gud ett löfte och en ed att icke hvila, förr än han såge Maximilian herskare i Polen». Kejsaren lät, sedan han inhemtat sina rådgifvares mening, svara, att han visserligen hade skäl att beklaga sig öfver polackarnes oförrätter emot hans hus och deras obenägenhet för kriget emot de otrogne, men att han och hans broder nu hade förlikt sig med konungen af Polen och derför stälde hämnden till Gud och framtiden; för öfrigt hade konung Sigismund sedermera visat sig vänligt sinnad emot kejsaren, hvarför felet icke så mycket läge hos honom som hos visse »mot österrikiska huset fiendtlige polackar». Diaken Vlasiev väckte äfven i största hemlighet fråga om ett giftermål emellan tsarens dotter och någon af erkehertigarne. Det svarades, att kejsaren, innan han kunde hemställa saken till någon af sina bröder eller fränder, först måste veta, hvari hemgiften skulle bestå. Så vida legaten ej derom kunde gifva besked, skulle man sedermera kunna förhandla om saken »genom ömsesidiga beskickningar eller på eljes lämpligt sätt». (Bil. 2).

Kejsaren affärdade inom kort Dohna med ett bref till tsaren angående dessa vigtiga ärenden (Prag den 20 Aug. 1600), särskildt om giftermålsplanen, som han säger sig hafva hänskjutit till erkehertigarne, hvilka funnit saken tarfva noggrannare öfvervägande, i synnerhet med afseende på den ovissa arfföljden emellan bröderna. Dohna tillstyrkte kejsaren att sluta ett förbund »i allmänhet» med moskoviten, men med förbehåll, att denne ej börjar krig utan att hafva tillsport kejsaren; derigenom skulle icke freden med Polen störas, ehuru polackarne sjelfve brutit den på flerehanda sätt. Han ansåg det äfven rådligast att resa sjövägen ifrån Lübeck, men i sådant fall behöfde han rekommendationsbref till konungen af Danmark och hertig Karl, emedan eljes åtminstone den senare, som vore »ett underligt hufvud», torde göra honom hinder på färden. För återresan måste man välja landvägen, ty moskoviterna plägade hålla alla sändebud qvar så länge, att de icke kunde fara för den sena årstiden till sjös. Men att taga vägen genom Polen och Littauen, vore farligt, emedan dels fred icke vore ingången emellan Polen och tsaren, dels »polackarne alls icke tro oss»; »genom Lifland deremot, som vore i hertig Karls händer, hade det ingen nöd».

Emellertid ansåg han det vara klokt att begära ett pass af konung Sigismund, på det att polackarne icke skulle tänka, att kejsaren »favoriserade» hertig Karl, och deraf taga sig anledning till nya oroligheter i Transsilvanien och Valachiet; afsloges detta pass kunde man opåtaldt vända sig till andra, men om det lemnades, vore ju genomresan så mycket lättare. Det beslöts, att Dohna skulle resa till Ryssland genom Polen, och pass begärdes derför. Men när han kom till den polsk-schlesiska gränsen, hindrades han under förevändning af pesten att fara vidare (Sept. 1600) (Bil. 3). Följande år skulle Dohna företaga den uppskjutna resan och medföra dyrbara gåfvor till tsaren, men äfven denna gång blef det ingenting af, emedan han fick befrielse från uppdraget på grund af sjuklighet [1]).

Deremot affärdades (Jan. 1601) ett mindre förnämt ombud, »hoftjenaren» Michael Schiel, med skrifvelser till tsaren. För säkerhets skull reste han icke genom Polen, utan genom Lifland, men när han kom till Dorpat, anhölls han af den svenske ståthållaren och fick befallning att infinna sig hos hertig Karl i Reval (April). Hertigen, som någon tid förut hade låtit erbjuda erkehertig Maximilian Lifland, var något orolig öfver kejsarens beskickning till tsaren, med hvilken just då svenska sändebud tvistade om fredsfördragets stadfästelse och besittningen af Narva m. fl. orter. Men då Schiel upplyste, att han endast skulle bebåda en högtidligare legation, som ej tilläts passera genom Polen, erbjöd sig hertigen att konvojera denna legation med sina egna fartyg öfver Östersjön. Tillika skref han, då Schiel reste vidare inåt Ryssland, till tsaren, dels för att meddela honom det kejserliga budets ankomst, dels för att i skarpa ordalag förehålla honom hans opålitliga handlingssätt. Boris Godunov hade nämligen föreslagit hertigen ett gemensamt krig emot Polen, för att både Sverige och Ryssland »skulle få sig en ny rock». Hertigen skulle anfalla från ena sidan, tsaren från den andra och derjemte rikligen bidraga till de svenska krigskostnaderna. Men när hertigen väl hade invecklat sig i det lifländska kriget, höll sig Boris stilla och började i stället

---

[1]) Wien Ark. Russica 1601. Dohna till kejs. geh. råden, 6 Aug. 1601: »Über Meer so stattlich Present wagen, weilen Herzog Carl ein armer und bei itzigem Krieg ausgeschöpfter und ohn diess falscher und untreuer Fürst, welcher alle Port occupiret und ein starke Armada aufm Meer liegen hat, ist meines gehorsamen Erachtens gar gefährlich». Konungen af Danmark borde anmodas att med örlogsskepp konvojera legatens fartyg till Narva.

pocka på Lifland såsom sitt »fädernearf». Hertig Karl förklarade nu, att om han skulle afstå något, skulle det ske till kejsaren och romerska riket, som Ivan Vasilievitsch orättmätigt beröfvat Lifland. Och när Schiel återvände, hade han en ny audiens i Pernau hos hertig Karl (Aug. 1601), som meddelade honom sin afsigt att till kejsaren sända en beskickning med värf af stor vigt för både kejsaren och det heliga romerska riket. Hertigen skref också ett bref till kejsaren, hvari han påminde om sitt anbud till erkehertig Maximilian, försvarade sitt uppträdande emot Sigismund och uttryckligen erkände Sveriges på fredsfördraget i Stettin grundade skyldighet att mot någon ersättning upplåta Lifland till tyska riket (Bil. 4).

Det var kejsarens mening att året derpå låta Dohna afgå i spetsen för den stora beskickningen. Man ämnade utverka befordringen af dess resa icke blott hos konungen af Danmark, utan äfven hos hertig Karl. I instruktionen föreskrifves, att om det i Moskva föresloges att vända ligan emot Polen, skulle legaten försigtigt afböja detta med åberopande af gamla fördrag emellan Polen och Böhmen, äfvensom af kejsarens förlikning med den nuvarande konungen under påfvens bemedling. I hvarje fall kunde således ingenting göras, så vida icke polackarne gåfve »ny orsak till offension». Skulle åter moskoviten starkt yrka på förbund emot Polen, borde legaten »protrahera» saken och inberätta derom till kejsaren, med särskild kurir, för att kejsaren måtte fatta beslut. Dohna befriades emellertid från uppdraget, som öfverflyttades på friherre von Logau. Innan denne kunde anträda sin resa, skickade likväl kejsaren en landsflyktig grekisk prelat, erkebiskop Dionysius af Tirnova i Bulgarien, såsom hemlig agent till tsaren (Aug. 1603), med hvilken ensam, utan att några andra invigdes i förtroendet, han skulle underhandla om erkehertig Maximilians förmälning med hans dotter. Tsaren mottog detta förnyade förslag med stor belåtenhet, och derför väckte det hans förvåning och missnöje, när Logau ändtligen ankom (Juli 1604), att denne icke hade någon instruktion att fortsätta förhandlingarna derom. Logau kunde egentligen ingenting uträtta i Moskva till följd af tsarens och hans rådgifvares dåliga lynne, som ytterligare förvärrades af underrättelserna om den falske Demetrii framgångsrika uppträdande i Polen. Emellertid erhöll Logau af tsaren ett bref till kejsaren, hvari erinras om Dionysii löften angående erkehertigens giftermål och förbundet

emot Polen. För dessa planer kunde likväl nu det kejserliga hofvet icke hysa mycken benägenhet. Måhända var syftet med Dionysii beskickning egentligen att aflocka tsaren rikliga gåfvor genom att smickra hans fåfänga och eröfringslystnad [1]).

Logau återkom mot slutet af år 1604 till Prag. I Narva hade han så godt som med våld blifvit förd öfver till Sverige, der han dock behandlades med stor uppmärksamhet af Karl IX, som rådgjorde med honom angående de lifländska angelägenheterna och bad honom hos kejsaren understödja konungens förslag derom. Hvari dessa förslag hafva bestått, känna vi ej; men en närmare förbindelse emellan kejsaren och Sverige emot Polen blef icke frukten deraf. I de östeuropeiska förhållandena inträdde vid denna tid stora förändringar. I Ryssland utbröt en våldsam revolution, som lemnade grannarne tillfälle att inblanda sig i rikets inre angelägenheter. I Polen dog Zamojski (Juni 1605) och kort derpå firade Sigismund sitt bröllop med erkehertiginnan Constantia. Hans personliga förbindelser med det österrikiska huset blefvo år för år fastare och förtroligare, genom sin ryska politik och sedermera genom sin strid emot

[1]) Adelung, II, sidd. 146—156. Wien Ark. Russica 1602, 1603. Fullmakt för Dohna, Prag 20 Aug. 1602; instr. för dens. Prag 10 Maj s. å.; Kejs. till hertig Karl, Prag 16 April s. å.; Kejs. till Dohna, Prag 22 Okt. s. å. Huru stor förbittringen ännu var emot Polen, synes af ett bref från Dohna till kejserliga »rikshofrådet» Joh. Barvitius, Breslau 7 April 1602: »*De novis* mehres nit, als dass vor gewiss der Cantzler (Zamojski) *infecta re magnis acceptis detrimentis* vor Dorpt abgezogen sein soll. Man spüret, dass die polnischen Bestien des geringen Krieges allrait ermüdet; wofern *Carolus*, obwohl allein *defensive, bellum* wird ein Jahr continuiren konnen, werden die übermütige Leut nahender geben; *offensive, nisi magnis propositis conditionibus Danum in societatem belli pertraxerit*, kann ich nit sehen, wie er mit Polen zu kriegen vermag». Instr. för Logau, Prag 15 Febr. 1604; Logaus relation till kejsaren. Logau erfor de första ryktena om den falske Demetrius på vägen (Bil. 5). Kejsarens kreditiv för Dionysius Paleologus Rali, Prag 8 Aug. 1603; odat. betänkande till kejsaren om detta ärende, der det heter, att Dionysius »förderfvat» sin »Werbung», enär denna eljes ej skulle hafva aflupit utan stor hjelp. Af Dionysius sjelf finnas åtskilliga bref på grekiska och italienska derom. Tsaren till kejsaren, Moskva, Aug. 7112 (= 1604, orig. på ryska); innehållet deraf är, att kejsaren har sändt den grekiske metropoliten Dionysius i hemligt uppdrag (att framföras endast till tsaren personligen, hvilket också skett, ehuru bruket var, att bojarerna förhörde främmande sändebud), att kejsarens broder skulle förmälas med tsarens dotter Oxenia, och kejsaren och tsaren sluta förbund emot Polen till polske konungens fördrifvande; kejsaren skulle sända en här från Schlesien; ungrare, transsilvanier och valacher skulle anfalla Krakau, och tsaren framrycka öfver Smolensk; sedan skulle Polen slås till kejsarens länder, och Littauen till tsarens; angående krimske tatarerna och Persien samt förbundet för öfrigt hänvisades till kejsarens snart ankommande legat; sedermera hade Logau kommit och förklarat sig intet uppdrag hafva angående den sak, som Dionysius andragit, hvilket föreföll tsaren underligt; emellertid hade Logau rest, och tsaren beder kejsaren att noga förhöra Dionysius, huru vida han riktigt framfört tsarens svar.

Gustaf Adolf, framstod han såsom en katolicismens förkämpe i ännu vidsträcktare mening än tillförene. Denna hans ställning bevarade hans krona i nära trenne årtionden, trots all den opposition och alla de förödmjukelser, för hvilka han ofta nog var utsatt från sina trotsige undersåtars sida. Men skildringen af dessa förhållanden tillhör icke föreliggande uppsats, som endast har varit afsedd att i någon mån visa, huruledes äfven vår historia under det tidskifte, som ofvan behandlats, är förknippad med tilldragelserna i den aflägsna slaviska östern.

Bilaga 1.

Wien Ark. Russica 1594, »Relation aus Moskau», afgifven af Warkotsch till kejsaren den 19 Mars 1594 (några utdrag tryckta hos Adelung, I, sidd. 424 ff.): »Doch habe ich der Aufwarter einen, der mir zuvor bekannt gewesen, dahin bewogen, dass ich den *statum* des Moskowittrischen Hofes und Regimentes von ihme erfahren, welcher mich unter Andern berichtet, der Lucas Pauli wollte gern mit mir conversiren, wann er dörffte, dann er pflegte oft bei dem obristen Cantzler zu sein; er würde mir viel nothwendige Sachen, die er in der Zeit, seit er drinnen vorplieben, erfahren, anzeigen. Die weil mir dann seine Erfahrenheit des Moskowittrischen Hofes, Vorhabens und Gelegenheit vorhin auch bekannt, so habe ich darnach getrachtet, wie ich mich mit ihme besprechen möchte, welches aber Anfangs nicht sein noch gestattet worden. Doch haben wir in gehaimb Schreiben einander zugefertiget, dadurch er sich erboten, mir Sachen Euer Rom. Kay. Mayt. zum besten zu sagen, darumb ich ihn durch kein ander Mittel zu mir bekommen konnen, dann dass bei dem Boris Fedrowitz ein Vorbiet vor ihm gethan, auf dass er frei geben und mit mir heraus ziehen lassen, welches dann ohn einige Difficultet bewilliget. Als ihm nun zu mir zu kommen erleubet worden, hat er mir den Vorlauf aller Sachen, die fünf Jahr über beschehen, vormeldet, da er dann mir unter andern angezeiget, wie hoch die Heirath der Erzherzogin von Österreich mit dem König von Polen und Schweden sie offendiret, dass sie auch nun vormeinen, die Rom. Kay. Mayt. und hochlöblich Haus Österreich hatten sie gar übergeben, ihre Zuneigung von ihnen und hergegen zum Schweden gewandt. Demnach, die Schweden ihre, der Moskowitter, wärende Feinde, es mocht Euer Rom. Kay. Mayt. nun mehr wegen der Befreundung dem Könige mehr beilegen, und beförderlicher sein, dann Ihnen, und sie also gar fahren lassen. Dem selben Argwohn wär mit nichts bessers zu helfen so man anders was fruchtbarliches Euer Kay. Mayt. vorrichten sollt, dann dass man dem Grossfürsten zu Euer Kay. Mayt. ein rechtes Vortrauen erbauet, welches durch nichts bessers beschehen konnt, dann durch Proponirung des Friedens mit Schweden, welches sie hoch begierig wären, allein grosser Reputation halber selbsten dasselbige nicht begehren wollten. Darauf ich mich als bald entschlossen, würden sie in der Audientz die schwedische Heyrath vorwerfen, als hernacher geschehen, so wollte ich vorwenden, solches würde ihnen eben so wohl als uns zu gemeinem christlichem Frieden und Ruhe gedeihen, dann Euer Rom. Kay. Mayt. würden desto eher den Schweden mit dem Grossfürsten zu vereinigen vermögen konnen, wie dann diese Heyrath dahin angesehen und

darumben gestiftet worden, damit zwischen christlichen Potentaten Lieb und Fried erhalten, und dargegen die Feind der Christenheit gedämpft werden mochten.» Lucas Pauli berättar (i en »ganz getreuer und wohlmaintlicher Bericht zu Moskowittrischen Sachen», ibid.), att Godunov ämnat affärda honom till kejsaren »mit überaus gar guten und dem allerhöchstlöblichsten Hause Österreich nützlichen und zuträglichen Werbungen», men afstått derifrån vid underrättelsen om Sigismunds förmälning, »welches ihn gar sehr befremdet und irre gemacht».

Bilaga 2.

Wien Ark. Russica 1599, 1600. I svaret på Vlasievs förslag heter det bl. a.: »Quamvis quidem Rex ipse ab aliquo tempore erga Cæs.[am] suam M.[tem] ita se gesserit et declaraverit, ut non omnem culpam ipsi imputare liceat, sed maximam potius aliis, Cæs.[æ] suæ M.[tis] et laudatissimæ domui Austriacæ adversariis Polonis, nominatim vero Magno Poloniæ Cancellario et ejus adhærentibus». Erkeh. Maximilian till kejsaren, Mergentheim 17 Jan. 1600. Enligt en anteckning på ett koncept till »Responsum legato Magni Moscoviæ Ducis dandum» synes man hafva föreslagit såsom hemgift »*Twiria* (= Tver) zwischen Moskaw und Novigrad neben anderm». De kejserliga geheimeråden förklarade i sitt utlåtande, att förslaget skulle lända till anseende och reputation i verlden och till hjelp emot turkar och tatarer, men att religionen vore en svårighet; man borde begära ett »konterfej» af tsarens dotter samt upplysning om hemgiften; skulle man tvärt afslå, blefve tsaren »disgusterad». Ibland handlingarna fins äfven ett »Responsum legati Mosci in negotio secreto matrimoniali» i 4 punkter: 1) erkehertigen och hans tjenare må lefva *in fide Romana* och medtaga sina prester; *Czareu magnitudo nemini prohibet qualemcunque fidem velit credere;* 2) om erkehertigen för sina ärenden vill resa till Tyskland, står det honom fritt, men att han, såsom kejsaren föreslagit, skulle, om en af hans bröder doge, med sin gemål återresa till dennes land, det kan ej tillåtas, utom blott för en kort tid, emedan tsaren har blott en enda dotter och vill hafva henne hos sig; 3) tsaren gifver erkehertigen storfurstendömet Tver på samma vilkor som åt sin egen son; inkomsterna deraf äro 50,000 (rubel?) utom spanmål m. m.; tsarens son kan ej återtaga det, utan bortgifver det tillika med sin fader. *et hoc erit in æternum Domini Maximiliani;* 4) geheimeråden hade framstält den önskan, att saken måtte afgöras snart och icke på förhand uppenbaras för påfven eller konungarne af Spanien och Polen. hvartill svaras, att tsaren också ville hafva saken afgjord *in hac æstate*; månge furstar ville komma i frändskap med tsaren, men denne föredroge en förbindelse med kejsaren; för påfven eller konungen af Spanien eller andre skall intet röjas; i synnerhet vore det

vigtigt, att konungen af Polen, som vill skada både tsaren och kejsaren (*multa mala ostendit*), ingenting finge veta.

Bilaga 3.

Wien Ark. Russica 1599, 1600. I kejsar Rudolfs bref till tsaren säges *difficultatem præcipuam eam esse, quæ ex incerta fraternæ successionis spe promanet.* I ett referat af Dohnas åsigter heter det: »Es erinnert aber der von Dohna beinebens gehorsamblich, dass die Polen, wann sie erfahren, dass Ihr Mt. Gesandter in den Schwedischen Porten gesehen, hierfür halten werden, samb Ihre Mt. dem Herzog *Carolo* favorisiren, und dahero in künfftig, gleich wie vom Zaun, Ursach nehmen möchten, was weiters in Siebenbürgen und Walachei zu tentieren». Enligt ett yttrande af Dohna sjelf hade hertig Karl redan nu sökt inleda förhandlingar med kejsaren: »Sintemal dann auch Herzog Carl, wann ich in seine Port komme, mich leicht zu sich erfordern möchte und etwan ingedenckt sein, was bei Ihr Mt. alhie er gehorsambst gesucht, damit ich nit *imparatus* offendire, stelle meinem Herrn och weiter anheimb, do Ihr Mt. hierin kein bedencken, ob mir nit ein mündliche Instruction zu geben sei, wie ich mich diess Orts zu verhalten, dann ich hierfür halte, dass sein itziger Krieg in Iffland, *quocunque tandem titulo*, gewisslichen die Polen zurückhalte, dass sie in der Walachei und Siebenbürgen keine grossere *progressus* thun konnen». Den polska adelsoppositionen var öfvertygad derom, att habsburgarne understödde hertig Karl. Malaspina skall hafva varnat några magnater för dessa stämplingar, och från Rom skrefs till en senator, att hertig Karl fick penningar från österrikiska huset med vilkor att draga ut på tiden med kriget, så att polackarne måtte förstöra sina tillgångar derpå och icke kunna vända sig åt annat håll. Detta bref skall hafva visats för Sigismund, som det dock ej syntes mycket bekomma, hvadan många misstankar uppstodo emot honom sjelf. Enligt hvad polackarne visste berätta, sade man vid kejserliga hofvet, att »hertig Karl är kejsarens tjenare och gör allt efter hans vilja» (K. Kozlowski, *Przed rokoszem*, Warschau 1866, sid. 23). Hvad man än må tro om dessa rykten, synes det dock lätt förklarligt, att kejsarens anhängare hyste en viss skadeglädje öfver Sigismunds motgångar i Sverige. En kejserlig agent i Nordtyskland utbrister, när han inberättar om Sigismunds afsättning: »Und ist dem Kuning in Schweden Recht widerfahren, *et justo Dei judicio punitur et regno privatur et spolians spoliatur* (Wien Ark. Russica 1599: bref fr. Hermann von der Becke, Stade 24 Aug. 1599).

Bilaga 4.

Wien Ark. Russica 1601. »Den 17 Aprilis hat Ihr Fürstlich Gnaden Herzog Carl aus Schweden mir ein Schreiben zugeschickt, ich soll mich je eher, je besser gein Rewell bei ihme einstellen. Den 21 Aprilis bin ich zu Rewel ankommen, und den 29 diess hab ich bei Ihr Fürstl. Gn. Herzog Carl Audientz gehabt. Mit diesen Worten hat Ihr Fürstl. Gn. anfangen zu reden, wie ich darzu käme, dass ich nicht lieber durch Polen reisete, da mein Weg in die Moscaw näher fiele, dann hieher durch Ihr Fürstl. Gn. Jurisdiction, die abgelegner, und der König in Polen Ihr Kay. Mayt. Blutsverwandter wäre, daher Ihr Fürstl. Gn. allerlei Bedencken hätten, es möchte darunter etwas wider Ihr Fürstl. Gn. verdächtiges sein. Darauf hab ich geantwort, dass ich von keinen Ihr Fürstl. Gn. Widerwärtigkeiten wisse, sondern es hätten Ihr Röm. Kay. Mayt. Ihre grosse Potschaft an den Grossfürsten in die Moscau abgefertiget, welche durch Polen reisen sollen, die Polen aber hätten solche Botschaft mit nichten durchgestattet, derohalben dann Ihre Kay. Mayt. mich mit Derselben Kayserlichen und Persianischen schreiben dieses Weges an den Moscowitterischen Grossfürsten abgefertigt, nach Laut meines gezeigten Passes, Ihme anzumelden, dass Ihr Röm. Kay. Mayt. grosse Potschaft durch Dennemark und Schweden zu Wasser und Lande, als sie am besten könnte durchkommen; daraus Ihr Fürstl. Gn. zu merken, dass Ihr Kay. Mayt. wider Ihr Fürstl. Gn. nichts feindlichs meineten noch fürhätten. Wie nun Ihr Fürstl. Gn. diesen Bericht von mir vernommen, wurden sie wohl zufrieden und haben sie gutwillig erboten, Ihr Fürstl. Gn. Ihrer Kay. Mayt. Botschaft in ihrer Ankunft nichst allein ungehindert passiren, sondern auch mit Ihrer *Armada* beleiten zu lassen, und derselben allen gnädigen Willen zu erzeigen, ja wo Euer Kay. Mayt. sich recht wegen Ihr Fürstl. Gn. in Ihren fürhabenden Geschäften erzeigen würden, Derselben wider alle Ihre und des Römischen Reichs Feinde getreuen Beistand zu Wasser und Land zu leisten. Damit ich meinen Abschied genommen. — — — Sontag den 12 Augusti pin ich zur Pernau frühe zwischen 8 und 9 Uhr zukommen. Daselbst hat Ihr Fürstl. Gn. mich zu sich gein Hofe beschieden und gefragt, wie es mir die Reise ergangen, und was daselbst in du Moscau vor Zeitung vorhanden. Darauf ich Ihr Fürstl. Gn. richtige Antwort von des Landes Zustande gegeben. Da haben mir Ihr Fürstl. Gn. Ursach angezaigt, warumb Ihr Fürstl. Gn. zu sich verschrieben, nemblich dass Ihr Fürstl. Gn. geneigt und entschlossen wären, an Ihr Kay. Mayt. eine Botschaft wegen etlicher geschäft abzufertigen, daran Ihr Röm. Kay. Mayt. und dem Römischen Reich viel und hoch gelegen, und mir also Ihr Fürstl. Gn. zu meiner Reise Glück gewünschet» (»Hofdiener» Michael Schiels relation till kejsaren; dateringen efter *nya* stilen). Hertig Karl till storfursten, Reval 20 April; »Pass für den Kayserlichen Post Michell Schelen», Reval 22 April (RReg. 1601 fol.

55; RReg. 1601 utl. fol. 191 v.). I en instruktion för sändebuden till Ryssland, Wittensten 8 Dec. 1600, heter det: »Till detta så är ock uti det Stettinske fördrag, som för några år sedan emellan Sverige och Danmark upprättadt blef, beviljadt och efterlåtet, att det romerska riket' skall vara fritt och öppet, om det synes, att lösa denna landsort igen, till hvilket hin fordom hafver hört och legat, hvarföre H. F. N. nu hafver för den store vänskaps skuld, som H. F. N. med det kejserliga huset hafver och *särdeles med kejsarens broder Maximiliano uppdragit honom samme landsände igenom H. F. N:s utskickade sändebud för tillbörlig lösen*, och för den skuld så kan H. F. N. hans zarske höghet samme landsände eller något deraf icke inrymma eller upplåta, med mindre hans zarske höghet H. F. N. synnerligen och på ett annat sätt derom ville låta handla, och det romerska riket först sitt samtycke dertill gifva vill» (RReg. 1600, vol. 2, fol. 344 v.). *När* dessa anbud till erkeh. Maximilian blifvit gjorda, kan jag ej närmare bestämma; i RReg. har jag icke sett något bref till honom. I sitt bref till kejsaren, Pernau 8 Aug. 1601, säger hertig Karl blott, att det skett »verschienen Jahres (RReg. 1601 utl. fol. 393 v.). Hertig Karl till storf., Reval 22 April 1601: »Wir haben nicht die Lifländischen Städte eingenommen in deinem Namen, sondern in unserm Namen, und wundern sich keine Kaiser, Chur- und Fürsten darüber, dann wir habens ihnen zum besten gethan, dann die Polen haben Freundschaft und Verbund mit des Römischen Kaisers, Teutschen Erzerzogen, auch Chur- und Fürsten und der ganzen Christenheit Erbfeinde, dem Turken; und deine Zarische Hoheit weiss wohl, dass die Lifländischen Städte dem Römischen Kaiser von Alters haben zugehöret, und nicht dem Könige von Polen oder Littauen, und nich Lifland und die Städte alleine, sondern ganz Preussen, welches dem Römischen Reich von Alters gehört und keinem Andern» (RReg. 1601 utl. fol. 184 v. ff.). Erkehertig Maximilian var sedan 1595 tyska ordens högmästare och kunde derför sägas hafva anspråk på dess förra besittningar. Hertig Karl säger sig (i brefvet till kejs.) hafva lofvat honom »zu dem polnischen Königreich und Cron zu verhelfen». I en senare skrifvelse till tsaren, Stockholm 3 Juni 1602, säger hertigen: »Och det du föregifver att Lifland är ditt arf, så hafve vi det icke i någon historia läsit, ej heller kan det bevisas, att det någonsin hafver hört med rätta Ryssland till, utan det veta vi, att Lifland hafver alltid hört under kejsaren och det romerska riket, sedan kristendomen uppkom. — — — Derföre så må du uppå ingen rätt beropa dig eller tänka, att du några lifländska städer af oss uppå det sättet bekommer, utan när romerske kejsaren handlar med oss derom, som är vår svåger och gode vän, då vele vi veta tillbörligen att svara honom deruppå» (RReg. 1602 fol. 143 v.)

Bilaga 5.

Logaus bref till kejsaren, Wolgast den 17 Maj 1604 (Wien Ark. Russica 1604), förtjenar en viss uppmärksamhet såsom ett bevis derför, att den falske Demitrius redan från första början i angränsande länder ansågs vara ett redskap för polackarnes intriger (L. ämnar oförtöfvadt fortsätta sin resa.) »Wie wohl, allergnedigster Kaiser, Kunig und Herr, aus Polen viel Zeitung hin und wieder viel erschollen wegen des verstorbenen vorigen Grossfürsten Brudern Demetrio, welcher anno 1591, seines Alters damals im 9. Jahr, solle umbkommen und im Fürstentumb Uglitz, 50 Meil von der Muscau begraben sein, wie Ihr Kay. Mtt. Hofdiener Lucas Pauli, den ich drumb befragt, wohl wissentlich, und itzo in Polen wieder herfür kompt, dessen sich die Polen, auf vermeinte Hoffnung, imbe und ihren Landen sehr zu Nutz, annehmen, ihn hochhalten, auch der Gestalt, dass ihm der Kunig aigene Kuche und die Notturft seines Tisches, etzlich hundert Schüsseln und ander Silbergeschirr, worauf das Moscowiterische Wappen gestochen, hat machen und anordnen lassen, wie er dann täglich, auch mit dem jungen Fürsten, bei des Koniges Sohn umbgehen und sein soll, und dass sich auch viel Reussiche und Littauische Herren seiner annehmen thun, sonderlich der Wischniwetschky und Odronsky; vermeinen vielleicht durch erpracticirte Mittel, mit Hülfe der Neprischen und Tanaischen Cossaken, das Muscowiterische Landvolk vom Herrn Borisio zu bewegen und abfällig zu machen, und wieder imbe im Lande unter den vornembsten Edlen und Bojarn Aufruhr zu erregen, damit derselbe Demetrius dadurch zur Muscowiterischen Regierung kommen könte, den Borisium vertreiben und Muscau zu dero Cron Polen zu bringen, deswegen auch der Herr Borisius Feodorowitz die Gränzen allent halben besatzt und geschlossen haben soll.»

Johan Adolph Clodts anteckningar.

AF

MARTIN WEIBULL.

(Forts. fr. sid. 224 [1]).

Clodts berättelse om kriget i Skåne 1676 före slaget vid Halmstad.

Efter den olycka, som drabbat svenska flottan vid Öland, kunde med säkerhet antagas, att Christian V, som stod på Sjælland med en talrik här och som äfvenledes afvaktat utgången af sjöstriden, nu ej heller skulle dröja att göra sitt tilltänkta besök i Skåne. På vår sida fingo också samtliga regementer order att väl bevaka kusterna och hålla sig redo till deras försvar. Men en olycka härvid var, att fienden kunde göra min af att samtidigt landstiga på flera ställen; detta satte Carl XI och generalerna i en oupphörlig oro och tvang till att splittra regementer och trupper, som marscherade åt olika håll för att göra motstånd. Detta var nödvändigt, men farligt, ty motståndet blef derigenom på alla punkter försvagadt.

Länge dröjde det emellertid icke, innan man försporde, mot hvilka punkter fiendens angrepp framför allt var riktadt. Den 24 juni, Johannis dag, kommo underrättelser så väl från Ystad som från Helsingborg, att fiendtliga flottor, åtföljda af ett oräkneligt antal transportfartyg, nalkades dessa begge städer med tydlig afsigt att verkställa landstigning. Konungen såg sig på grund häraf nödsakad att beordra närmast liggande trupper att samla sig och i ilmarsch rycka fram mot de hotade punkterna. I följd deraf kommo några hundrade man af kongl. gardet att marschera mot Ystad, och ibland andra officerare, som deltogo

[1] Sidan 212 noten rad 5 nedifrån har influtit ett meningen störande tryckfel: *redan*, läs *nedan;* sidan 221 noten rad 2 nedifrån *Jan.*, läs *Juni.*

i denna expedition, befann jag mig också. Olyckan ville emellertid, att jag, då infanteriet, för att så mycket hastigare komma fram, fördes i vagnar, på hvilka pikenerarne lagt sina pikar med spetsarne bakut, blef sårad i högra benet af ej mindre än fem pikspetsar, när en trång väg under nattens mörker passerades; tvänne af dem trängde nästan tvärt igenom under knät. I följd deraf måste jag på en i hast förfärdigad bår föras tillbaka till Malmö. Fienden gjorde vid Ystad ett häftigt angrepp, hvarvid åtskilliga officerare stupade, ibland andra majoren vid Kgl. M:ts lifregemente till häst, Gyllenpatron; derjemte föllo också många gemena, både ryttare och soldater. Men detta landstigningsförsök blef med ej ringa förlust, genom då varande general-löjtnanten, nuvarande fältmarskalken Otto Wilhelm von Fersen, tillbakaslaget. Denne krigare af berömd tapperhet var det nämligen som på detta håll förde befälet. På motsatta sidan mellan Landskrona och Helsingborg, invid Råå by, uppnådde deremot fienden sitt syfte. Här var den svenska styrkan, som stod skild från öfriga trupper, allt för svag för att göra motstånd.

Konungen blef i följd häraf tvungen att efter samtliga generalers inrådan draga sig tillbaka till Christianstad och gifva order till de på olika orter fördelade trupperna att samla sig dit. Ehuru lidande af en häftig sårfeber och under ständig fara att falla i händerna på fienden, hvilken redan öfverallt gjorde vägen osäker genom sina ströfkårer, lät jag dock föra mig dit, för att ej bli skild från konungens person, hvilket han också upptog med synnerlig nåd. Som prof deraf erhöll jag i slutet af juni månad löjtnantsbeställning vid lifgardet på då varande kaptenen, nuvarande general-löjtnanten baron Reinhold Rehbinders kompani.

Emellertid inlupo efter några dagar ledsamma nyheter. Konungen af Danmark hade omedelbart efter landstigningen slagit läger framför Helsingborg och för att skaffa sig fast fot låtit uppfordra denna stad. Med synnerliga glädjebetygelser hade staden, sedan den öfverlemnat sina nycklar, redan första dagen fegt fogat sig efter uppfordringen, och i följd deraf hade äfven kommendanten Hästesko efter att ha gjort några fåfänga försök till försvar sett sig tvungen att uppgifva kastellet. Efter denna lyckliga begynnelse hade fienden vändt sig mot Landskrona. Besättningen hade der lemnat staden öppen för fienden

och sjelf dragit sig inom fästningens vallar. Fienden ryckte in i staden och gjorde sig i ordning att begynna en formlig belägring af fästningen. Generalmajor Dunkam hade också med 5000 man afmarscherat för att blockera Halmstads fästning. Den infödda befolkningens rätta sinnelag hade i bredd härmed visat sig i öppen dag. Alla skogar voro redan uppfylda af farliga snapphanar och stråtröfvare; under nyuppfunna grymheter massakrerades på det jämmerligaste sätt alla af armeen, som hade olyckan att falla i deras händer. Dessa grymheter fortsattes sedan så länge kriget varade, oaktadt konungen upprepade gånger lät utgå pardonplakat för att blidka dessa onda och gudförgätna menniskor och han äfven, då pardonplakaten ej gjorde verkan, lät anställa de aldra hårdaste exekutioner på de med lifvet gripna. Ingenting halp; tvärtom förbittrades blott stämningen alltmera och dref till de mest förtviflade företag, hvaraf den svenska hären led icke ringa skada och förlust.

Till dessa nyheter om Danmarks framgångar i Skåne kommo nu också de ledsammaste tidningar från Pommern och Bremen. Kurfursten af Brandenburg bemäktigade sig den ena fästningen efter den andra; den svenska armeen befann sig i sådant tillstånd, att den ej kunde förhindra det. Ringa blef ej heller förvåningen öfver kommendanten och öfversten Lindeberg, som utan nödtvång uppgaf det nästan ointagliga citadellet i Landskrona, så snart öfverstelöjtnanten Arend Dietr. von Metstack stupat, en man, hvilken för sin synnerliga tapperhet och sitt goda uppförande i allo väckt äfven fiendens erkännande. I kapitulationen hade Lindeberg ej bättre sörjt för besättningen än att den blef transporterad till Riga i Livland, i följd hvaraf större delen af manskapet omkom och de öfverlefvande ej förrän följande året kunde återvända till armeen. I hufvudqvarteret Ljungby blef också sedan process anställd mot kommendanten Lindeberg och han till döden dömd samt der afrättad.

Men under allt detta satte vår konung sin förtröstan till den allsmäktige Guden och till sitt eget orubbliga hjeltemod samt beslöt att, utan att längre afvakta de från Sverige anryckande trupperna, hämnas de förluster han lidit. Ju förr dess heldre ville han skrida till verket och uppbröt derför från Christianstad, sedan han der qvarlemnat öfverste Ufvenklo med tillräcklig besättning. Marschen ställdes öfver Vexiö på Halmstad för att undsätta denna fästning, hvilken redan af fienden blockerades.

Hären var för svag för att våga något mot den fyra gånger starkare danska hären, hvilken hvarje dag växte genom nya förstärkningar. Då kom underrättelsen, att efter Landskronas eröfring fienden stod i begrepp att vända sig mot Christianstad; redan hade den fiendtliga hären satt sig i marsch. Carl XI:s första tanke var att med den ringa styrka han hade till hands vända om igen och vid Christianstad invänta dess ankomst. Men samtlige tillstädes varande fältmarskalkar och generaler förestälde Kgl. M:t de farliga följderna af detta företag, huru hjeltemodigt det ock i sig sjelf kunde vara; de gjorde detta med så vägande skäl och i så underdåniga uttryck att Kgl. M:t visserligen lät desamma hos sig gälla, men dock för sin egen person beslöt att med ett detachement af omkring 2000 man till häst och till fots bryta upp från Carlshamn, der armeen då stod, med afsigt att öfverraska den lika stora fiendtliga styrka. som i förväg för danska hären kommenderats att besätta passen vid den förbi Christianstad flytande Helgeå. Man hade genom några danska officerare och gardes du corps, som ryttmästaren vid lifregementet grefve Axel Oxenstjerna tagit till fånga, erhållit kunskap om denna styrkas ankomst. Men en missräkning mötte vid återkomsten till Christianstad. Kommendanten. öfverste Ulfvenklo hade nämligen vid fiendens annalkande låtit upprifva Långe bro, och konungen blef derför tvungen att försöka gå öfver Helgeå några mil längre upp vid Torsebro. Men äfven här befans bryggan upprifven af några hundra fiendtliga dragoner, som på andra sidan ån lägrat sig i en fast redutt med förskansningar och der inväntade oss. Kgl. M:t beslöt straxt angripa, och detta så mycket mera, som i händelse af dröjsmål fienden lätt kunde erhålla undsättning från den öfriga ej långt ifrån stående danska hären. Infanteriet gick öfver Helgeå i båtar, som fienden lemnat på andra stranden; rytteriet såg sig nödsakadt att låta hästarne simma öfver. Öfvergången verkstäldes på kortaste tid och utan synnerlig förlust, i trots af fiendens tappra motstånd, så att han, lemnande efter sig många döda och flera fängar, tvangs att söka sin räddning genom flykten. Men emedan det försäkrades, att hela den fiendtliga hären redan anländt till närmaste grannskapet och förenat sig med den omtalta i förväg afsända härafdelningen, insåg konungen klarligen omöjligheten att våga något utöfver hvad redan blifvit gjordt. Han vände derför ännu samma dag tillbaka för att

upphinna armeen, hvilken under general Schultz's befäl hade order att gå fram till Vexiö och der invänta konungen, till dess med samlad makt planen att undsätta Halmstad i Guds namn kunde verkställas; hvilket också med den Aldrahögstes bistånd och vår store konungs oförlikneliga tapperhet blef så lyckligen utfördt att nästan aldrig en så herrlig victoria och ett så totalt nederlag varit försporda. Ty vi förlorade der knappt 100 man, medan hela fiendens här utom några få dragoner, som i en förtviflans kamp slogo sig igenom, antingen blef liggande på valplatsen eller också med allt sitt artilleri och sitt bagage såväl som med alla fanor och standar måste för segrarens fötter tigga om hans mildhet.

Redan länge sedan är detta berömda fältslag genom många rapporter och historieböcker för verlden kunnigt, så att onödigt skulle vara att nu vidlyftigt derom orda, derest icke med rätta anmärkt blifvit, att de flesta äro af våre fiender utgifna och mera efter deras böjelse och intressen än efter sakens egentliga beskaffenhet, sådan den var, författade, samt dessutom också en del enskildheter, som förtjena omtalan, blifvit förbigångna. Dock har jag härvid ej företagit mig att berätta annat, än hvad jag sjelf hört och sett och hvad jag på det ställe och på den post jag då innehade kunnat iakttaga.

Relation om slaget vid Halmstad 1676.

Det hade en tid bortåt enhvar kunnat fatta och förstå af vår nådige konungs både uppsyn och tal, att de oförmodade framgångar fienden vunnit ej blott till sjös utan äfven vid landstigningen och genom den snabbt derpå följande eröfringen af de båda fästningarne Helsingborg och Landskrona, hos Kgl. M:t mera uppväckt hjeltemod och täflan än fruktan för att ej kunna återupprätta nederlagen. Detta bekräftades också deraf, att Kgl. M:t utan att afvakta den förstärkning från Sverige, som redan befann sig på marsch, och emot samtliga generalernas mening lät framlysa en högsint otålighet att hämnas den lidna skadan. Han tillät ej en enda dags uppskof med utförandet af den fattade planen att befria den i Halland liggande staden och fästningen Halmstad från den danske generalen M. Dunkams

blockad. Derför skyndade Kgl. M:t att efter affären vid Torsebro förena sig med de vid Vexiö väntande trupperna. Genom dag och natt gick tåget derifrån med största möjliga skyndsamhet — infanteriet skiftevis på vagnar — i afsigt att hindra fiendens aftåg. Hvarken möda eller besvär sparades för att vinna detta mål, och vid dagbräckningen den 9 augusti hade man hunnit 1 ½ mil nära Halmstad. Fiendens återtåg till hufvudarmeen var dermed afskuret; äfven om han, utan att leverera batalj, straxt försökt verkställa det, skulle han ej ha lyckats. I betraktan häraf fann Kgl. M:t nödigt att låta manskapet hålla några timmar och uppfriska sig, i synnerhet som i den närbelägna kyrkan [1]) fans öfverflöd på allehanda lifsförnödenheter, hvilka bönderna i grannskapet samlat dit; men ej mindre nödigt fann han att smida jernet, medan det var varmt, och ej gifva den öfver vår oförmodade ankomst bestörta fienden betänketid och tillfälle att rädda sig. Efter ungefär två timmars rast gafs åt hela hären order att hålla sig beredd till marsch igen. Konungen ordnade i egen hög person slagordningen, hvarefter genom allmän bön den store Guden anropades om bistånd. Kgl. M:t. vår högt älskade konung, uppmuntrade med en hjeltes frimodighet hvarje bataljon och sqvadron för sig att göra sin pligt. Han utdelade dervid sjelf till hvar och en af dem dagens lösen. som var: »Gud med oss». Derpå ryckte han med kavalleriet af begge flyglar fienden under ögonen utan fältmusik och med sänkta standar.

Denne hade äfvenledes uppställt sig i full slagordning en half mil framför staden; emot all krigsmaxim hade han till slagfält valt en sådan terräng, att i dess rygg flöt en ganska bred å. Den svenska härens ankomst var redan känd, ty en ströfkår, som utsändts, hade under föregående natten mött oss och vetat ställa sig så väl, att den under marschen blandat sig med våra trupper och mer än en timme marscherat jemte oss; den hade derefter före dagens inbrott förstått att rädda sig undan. Men man var i den föreställningen, att vår här utgjordes endast af en större ströfkår till häst, utan allt infanteri. Detta trodde man så mycket säkrare, som den nämda fiendtliga ströfkåren ej blifvit något infanteri varse; ej heller kunde man förmoda, att en så stor skyndsamhet varit möjlig, om infanteri och artilleri

---

[1]) Troligen Eldsberga.

följt med. Detta föranledde fienden att låta den svenska hären obehindradt defilera fram öfver en smal damm och genom en framför liggande by samt låta den förblifva i denna farliga, ofördelaktiga ställning i mer än 1 1/2 timme, allt under det att vårt infanteri ej var i stånd att följa med samma hastighet.

Men snart skulle fienden finna, huru mycket han bedragit sig. Infanteriet, bestående af 6 starka bataljoner, ryckte upp genom den omtalta defiléen. Det intog det mellan båda flyglarne lemnade mellanrummet. Dervid lyftes på en gång alla fanor och standar, och under fladdrande fanor, medan fältmusiken ljudade från alla håll och artilleriet med god verkan begynte sitt dunder, började slaget. Fienden varseblef då med skräck, att det ej var ett kavalleridetachement, såsom han antagit. Hans ånger vaknade vid att se det gynsamma ögonblicket försummadt. Men nu var det för sent. Han såg sig tvungen att ställa sig till motvärn och lät också ögonblickligen alla kanoner utspy en häftig eld, samt förde i god ordning sina sqvadroner och bataljoner emot våra, hvilka redan börjat sätta sig i rörelse.

Bland fiendens sqvadroner var en, tillhörande öfverste Tropps dragonregemente, som kommenderades af major Hein, hvilken vid detta tillfälle visade ett sällsynt mannamod och käckhet. Han bröt sig ur slaglinien och kastade sig i full galopp med hela sqvadronen på det Börstelska regementet af vårt infanteri, hvilket han lätt kunnat bringa i oordning, då det ännu icke intagit sin post, i fall icke öfverste-löjtnanten Jürgen Johan Maidel, nuvarande öfversten vid Tavastehus regemente, som stod på dess vestra sida och der förde en rytterisqvadron, hade mött honom med lika kallblodighet. En vacker, tapper strid uppstod sålunda mellan de begge härarnes första linier och fortsatte sig en stund bortåt, till dess Hein karakolerande befann sig på vår sida och med undransvärd säkerhet, i trots af den eld, som riktades emot honom, passerade den svenska härens båda linier och reserv. Lätt skulle han alltså kunnat undkomma, om han icke varit tvungen att passera omförmälta defilé, som nu var uppfyld af den svenska trossén. Men här sattes han i sådant trångmål, att han slutligen måste gifva sig fången åt öfverste-löjtnant Maidel, efter det han i striden emot denne, som städse följt honom på hälarne, förlorat allt sitt folk på några tjogtal när, hvilka ensamma räddade sig undan och bragte Christian V underrättelse om nederlaget.

Under tiden förde vår allernådigste konung i egen hög person med en oförliknelig tapperhet och en beundransvärd hållning i allo, som man ej af hans ungdom kunnat vänta, vår högra flygel mot fiendens venstra och bragte denna redan vid första angreppet, i trots af det tappra motståndet, i sådan oordning att dess förhoppning om seger med ens försvann: den såg sig i stället tvungen att söka sin räddning genom en flykt öfver ån, som flöt i dess rygg. Men konungen, åtföljd af sina segrande sqvadroner, satte också öfver denna, oafbrutet fullföljande kampen. Samma fördel vann också den venstra flygeln, anförd af generallöjtnant von Fersen, mot fiendens högra. Vårt infanteri, som med stor häftighet förföljde, dref öfver ån alla som gjorde motstånd, så att inom kort icke allenast den fiendtliga hären i sin helhet var totalt slagen och i upplösning stadd, utan äfven till ytterligare insegel på sitt nederlag måste på valplatsen qvarlemna allt sitt artilleri och sitt ammunitionsförråd. Befälhafvaren, generalmajor Dunkam, jemte öfverste Tropp och många andra både regements- och kompaniofficerare, hvilka på förut omtalta sätt sökt rädda sig genom flykt, voro nödsakade att med spillrorna af hären anropa sin store segrares mildhet, hvilken konungen också med stort ädelmod visade, i det han åt alla skänkte pardon, som på nåd och onåd underkastade sig och jemte sina vapen inför hans fötter nedlade de från slaget räddade fanorna och standaren. Den egendom och mundering, som de ej under plundringen förlorat, återskänkte han dem ädelmodigt, ehuru de båda förstnämda ej af sådan nåd gjort sig förtjenta, då begge förut stått i vår konungs tjenst och erhållit afsked under försäkran, att de aldrig skulle draga värja mot Kgl. M:ts person. Vår allernådigste konung ansåg emellertid sig ej värdigt att hämnas detta, ehuru han sjelf erinrade dem derom, då han bevisade dem denna stora nåd.

Största motstånd i denna drabbning — och derför äfven största förlusten — mötte första bataljonen af Kgl. M:ts garde, hvilken då kommenderades af öfversten Christoffer Gyldenstierna, numera grefven och öfverståthållaren i Stockholm; vid denna befann jag mig då som löjtnant och hade äran att såsom sådan i slaget deltaga. Emot denna bataljon stodo nämligen två fiendtliga bataljoner, af hvilka den svagaste i styrka ej gaf efter för den svenska ensam. Dessa voro båda, i fronten såväl som på flankerna, försedda med så kallade spetsvagnsmaskiner, hvilka

hindrade de angrepp med värja i hand, som vi flera gånger försökte. De gjorde också, att fienden midt under reträtten städse kunde underhålla elden och tillfoga motståndaren betydande skada, i följd hvaraf också vår bataljons förlust af manskap blef större än alla de öfriga regementernas tillsamman. Sedan dock begge befälhafvarne, öfverste Rosenkrandts och öfverstelöjtnant Wernstedt, den förre stupat, den senare blifvit dödligt sårad och större delen af officerarne fallit, samt bataljonerna hotades att blifva tagna i ryggen af de två sqvadroner, hvilka konungen, som åsåg den hårdnackade striden, sändt gardesbataljonen till bistånd, följde de hela den öfriga härens föredöme och nedlade sina vapen samt bådo om qvarter. Denna gardesbataljon skördade alltså ej ringa ära i denna ryktbara seger, ehuru en general, som ej insett rätta orsaken till att vi ej så fort som de öfriga kunde blifva segrare öfver våra motståndare, lät höra ett ogynsamt omdöme, för hvilket upprättelse dock blef oss gifven genom den några dagar senare sammanträdande generalkrigsrätt, som nedsattes för att döma i denna sak. Krigsrätten uttryckte nämligen sitt synnerliga erkännande åt så väl officerarnes som gemenskapens välförhållande och utvisade tapperhet. Den skyldige måste också erkänna, att han tillfogat oss en oförrätt, och Kgl. M:t lät i följd deraf förordna, att de kgl. gardena, för att ej för framtiden vara underkastade obefogade förebråelser, skulle vara befriade från generalitetets omedelbara kommando och blott bero af Kgl. M:ts och sina egna officerares.

Efter denna af Gud vår nådige konung förlänta herrliga seger, begaf sig Kgl. M:t ännu samma dag till Halmstad och blef af dess innevånare med särdeles fröjdebetygelser emottagen. De segrande trupperna marscherade äfvenledes före nattens inbrott genom staden och slogo sitt läger på andra sidan om densamma, enär fienden uttömt alla medel till underhåll söder om Halmstad. Med armeen följde de i slaget tagna fångarne, hvilka efter vår ädelmodige konungs nådiga befallning förseddes med qvarter och underhåll mera som vänner än som öfvervunna fiender. Men Kgl. M:t nöjde sig ej med att visa detta ädelmod, utan ville gifva dem ännu flera tecken till sin nåd, så att han några dagar derefter, när alla förberedelser till deras afförande till Sverige voro gjorda, lät uppvakta ej mindre alla officerarne

än generalen sjelf med ett präktigt gästabud — »eine gar magnifique collation». Man bemärkte härvid nogsamt, att ehuru alla samtliga med djupaste vördnad och beundran emottogo en så utomordentlig nåd, de dock — och i synnerhet de förnämste — gerna skulle försakat denna stora heder, ty de visade vid tillfället mera höflighet än belåtenhet. Dock iakttogs ej höfligheten öfver allt. När vinet begynte verka, började också åtskilliga af subalternerna att förebrå cheferna deras sällsamma uppförande och deras fel att uppställa armeen framför det omtalta passet — i sjelfva verket var det ej heller den ringaste orsaken till det fullständiga nederlaget — ja, när öfversten för Troppska regementet tillrättavisade en löjtnant vid detsamma med orden: »att han nu höll ett så obetänksamt tal och felade så mycket i skyldig respekt, derför att han visste, att konungen af Sverige beröfvat honom, hans öfverste, medlet att tygla en sådan insolence», svarade denne med föraktlig min i följande ordalag: »konungen af Sverige har också beröfvat mig hvarmed jag kan hämna mig; derför kunde öfversten, i fall han egde mera mannamod än han visat under drabbningen, bedja om sin värja på en fjerndels timme; han vore försäkrad om att konungen lemnade honom den, då det helt visst var honom likgiltigt, om någondera af dem båda funnes i verlden eller icke», ord, som visserligen i och för sig sjelfva ej förtjente att upprepas. men som dock ej här för sina orsakers skull torde böra förbigås.

Sedan Kgl. M:t efter slaget uppehållit sig i Halmstad några dagar och träffat alla nödiga anstalter för dess försvar i händelse fienden skulle ånyo vilja angripa, såg han sig af brist på foder för hästarne, nödsakad att åter bryta upp och uppställa hären vid ett fördelaktigt pass för att invänta förstärkning af från Sverige och Finland anryckande regementer. Glädjen öfver den vunna herrliga victorian blef dock i ej ringa mån förminskad genom den ledsamma tidningen att den starka fästningen Christianstad just samma dag, hälften genom förräderi, hälften genom stormning kommit i fiendens våld. Kommendanten, öfverste Ulfvenklo, blef sedan på sin resa till Kgl. M:t, hvartill han erhållit konungens af Danmark permission, dödad af öfverste Tungel. De hade stött på hvarandra på vägen, Tungel kommande från Stockholm, och beslutat fortsätta resan till armeen i sällskap. Då Tungel förebrådde Ulfvenklo hans uppförande, uppstod ett sådant uppträde, att denna olycka inträffade.

Efter Christianstads eröfring syntes den danske konungen, som i egen person kommenderade sin här, ej vilja försumma att draga ytterligare fördel af sina framgångar, ty snart erhöll man underrättelse i svenska lägret genom på rekognoscering utsända ströfkårer, att han befann sig i fullt antåg mot vår här. Några öfverlöpare, till härkomsten fransmän, bekräftade detta: de hade lemnat den danske konungen med sin här lägrad på samma valplats, der slaget stått; de visste bland annat berätta, att framför andra, som stupat, öfverste Lützow — densamme som var så ryktbar för sin sällsynta kroppstyrka — blifvit djupt sörjd inom danska hären och att fiendens plan nu var att uppsöka och angripa svenska armeen, innan den hunnit till sig draga förstärkningarne.

Hans exc. fältmarskalken Helmfelt ej mindre än de andra generaler och öfverstar, hvilkas mening vår glorvördigste konung vid alla vigtiga öfverläggningar allernådigst inhemtade, höll icke för rådsamt att utan nödtvång, och helst då inom få dagar en ansenlig förstärkning kunde väntas från Finland och Sverige, med så olika styrka våga ett afgörande fältslag, hvarpå hela rikets väl berodde; men Kgl. M:t hindrades af sin stora behjertenhet och sin till det högsta stegrade stridslust att låta en sådan mening gälla. Han hyste tvärtom den öfvertygelsen, att vid ett tillfälle som detta största svårigheter och största faror också föra med sig största ära och beröm; hans hjeltemodiga sinne kunde ej förmås att vika för en fiende, som sökte drabbning. Derför blef hans beslut att stanna qvar och afvakta fiendens vidare företag under iakttagande af alla försigtighetsmått, som kunskap och erfarenhet i krigsmaximer i förening med behjertenhet och käckhet i utförandet kunde ingifva. Icke blott blef ett läger afstucket på fördelaktigaste ställe, der en ström bidrog till dess styrka. Till yttermera säkerhet och desto större afbräck för fienden upprefvos alla mellan fienden och lägret liggande bryggor. Vägar och pass befästes, och sjelfva lägret förseddes med redutter och retranchementer [1]). Men — vare sig i följd af Kgl. M:ts visade försigtighet och oförsagdhet eller också, såsom några säga, i följd af den plan fienden fattat att före deras förening med armeen angripa de från Sverige kommande förstärkningarne, hvilka befunno sig ej långt från Skånes

[1]) ɔ: Lägret vid Åskloster vid Viskan med hufvudqvarteret Syllinge.

gränser — den fiendtliga hären, fastän så öfverlägsen, vågade ej något angrepp, utan bröt i stället åter upp och lade sin marschruta mot svenska gränsen. Vår konung å sin sida ville ej försumma ett ögonblick för att, om planen gick ut på att angripa våra förstärkningar, förekomma detta, hvarför han äfvenledes, så snart säker underrättelse inlupit om den fiendtliga härens uppbrott, lät sin här uppbryta och med största möjliga skyndsamhet riktade dess marsch på Ljungby, dit alla förstärkningskårer blifvit beordrade att samlas. Marschen gjordes så hastigt, för att afskäringen skulle hinna förekommas. Men vid framkomsten till besagda mötesplats erhöll Kgl. M:t underrättelse, att fienden, i stället för att utföra denna plan, låtit sina trupper rycka i vinterqvarter, hvarför han beslöt att så snart de första förstärkningskårerna anländt, i ilmarscher åter närma sig honom och om möjligt öfverrumpla honom i qvarteren. Detta ville dock denna gång ej lyckas, ty de trolösa innevånarne följde truppernas rörelser och röjde dem för fienden. De gudlösa snapphanarne gjorde förhuggningar i de skogar och pass, som vi i stor mängd hade att passera, samt försenade derigenom vår marsch. Dessa bofvar följde också på båda sidor om vägen armeens marsch; de tjocka snåren och vildmarkerna gjorde omöjligt att förhindra dem derifrån. De lemnade härunder intet tillfälle obegagnadt att göra skada och afbräck samt hindrade oss att framtränga med den snabbhet som Kgl. M:t önskat, hvilket ej litet grämde vår konung, som brann af otålig längtan att ju förr dess heldre komma i handgemäng med den öfver sina framgångar stoltserande fienden, helst nu också djerfheten och fräckheten hos dessa bofvar dagligen tillväxte. Så fälde, midt under pågående marsch, ett olycksbringande skott ur skogssnåret kaptenlöjtnanten Hammarsköld af drabanterna död till marken vid konungens egen sida, utan att man kunde gripa gerningsmannen.

Likväl höjde sig snart vår allernådigste konungs tillförsigt, när ryttmästaren, nuvarande landtrådet i Estland, Hans von Rosen återkom från den rekognoscering, hvartill han några dagar förut varit utkommenderad. Han medförde nämligen nyheten, att den fiendtliga hären åter brutit upp ur sina qvarter och sammandragit sig till ett läger vid Åby, hvarest den stod besluten att invänta vår ankomst. Detta gaf konungen hopp att snart få skåda den dag, då fiendens mod åter kunde stäfjas och

Sveriges gamla ära åter upprättas. Han beslöt alltså att nästa morgon göra ett angrepp, oaktadt fienden intagit en fördelaktig ställning vid ett vigtigt pass. Men mot all förmodan befans vid framkomsten till Åby lägret redan öfvergifvet och fienden med stor skyndsamhet stadd på återtåg till Helsingborg. Konungen beslöt att straxt låta sitt kavalleri förfölja, medan infanteriet under tiden tilläts hålla rast.

Förföljandet blef emellertid vid detta tillfälle ej af vidare betydelse, enär fienden med sådan omsigt verkstälde sin reträtt, att han innan Kgl. M:t förmådde inhemta honom, vunnit en trång och fördelaktig defilé på Herrevadsklosters sidan, genom hvilken Kgl. M:t ej fann lämpligt att följa honom efter. Men några dagar derefter yppade sig ett tillfälle att ej låta honom så utan all förlust undslippa. När fienden nämligen var i närheten af Helsingborg, blef det för Kgl. M:t möjligt att med mera fördel än förut göra ett angrepp. Enhvar höll sig också redo att denna dag göra sin pligt och så mycket mera befästa sig i sin store tapperhetsälskande konungs nåd, men så snart vi kommo fienden i sigte, släcktes hoppet att komma till afgörande fältslag, emedan han ej väl funnit vår afsigt vara allvarlig, förrän han i största hast bröt upp, lemnande till och med kittlarne på lägerelden och, under stor oordning, förande hela trossen med sig, sökte rädda sig in i staden Helsingborg. Utan arbete blef dock ej dagen, och den slöts med betydande afbräck för fienden, om nu också fördelen, som vans af oss, blott kom några enskilda personer till godo, medan förlusten och skadan, som dermed följde, drabbade Kgl. M:t och det allmänna, hvilket står till att se af följande.

Sannfärdig relation om hvad som förefallit vid första angreppet på staden Helsingborg (d. 30 october) 1676.

Knappt hade H. Kgl. M:t, vår nådigaste konung, erhållit visshet om att H. M:t konungen af Danmark i det läger han uppslagit ungefär 2 till 3 mil från Helsingborg — på en ort, hvars namn gått ur mitt minne — icke enligt beräkning ville invänta och emottaga det erbjudna fältslaget, utan att han tvärtom med största skyndsamhet dragit sig undan och sökt rädda sina sjuka och bagaget in i denna stad, förrän han använde all möjlig möda att antingen tvinga fienden att hålla stånd eller åtminstone, så

vidt möjligt, från honom bortsnappa de sjuka och bagaget. Detta senare lyckades i så måtto som en stor mängd af beggedera och derjemte åtskilliga fångar, hvilka eftertrupperna måst lemna i sticket, under detta återtåg gingo för fienden förlorade. Men att denna dag förmå honom att hålla stånd, dertill fans ingen utsigt, enär han, efter att ha kommit en half mil nära bemälte stad och dit in räddat hvad bagage och sjuka vi ej kunnat bortsnappa, vände sig åt Landskronasidan och der intog en fördelaktig ställning. I följd häraf ville vår allernådigste konung ej låta det förblifva vid den fördel och den ära fienden vunnit, i all synnerhet som han med rättmätig harm ej heller ville passera förbi den upproriska staden och dess förrädiska innevånare, utan att låta dem vederfaras ett rättvist straff. De hade nämligen från kastellets höga torn låtit vid vår ankomst hissa blodsfanan, som derifrån svajade. Han beordrade derföre hela infanteriet att utan dröjsmål med värja i hand storma den olyckliga staden och plundrande bemäktiga sig allt, ej mindre hvad borgerskapet än hvad fienden tillhörde. Sjelf förblef han under tiden stilla med kavalleriet för att iakttaga den fiendtliga hären, hvilken visade sig i vår åsyn.

Detta uppdrag blef, ehuru farligt, emottaget med stora glädjeyttringar så väl af gemene man som officerare och under anförande och kommando af hans exc., nuvarande kgl. rådet och öfverståthållaren i Stockholm, då varande öfversten för kgl. garderna Christoffer Gyllenstjerna, såsom en ej oangenäm expedition verkstäldt allt efter olika lynnen, antingen med oförskräckt mod eller af plundrings- och ärelystnad. Dock funnos också några, om hvilka man ej skulle förmodat det, som när de passerade den stora längs stranden invallade slättmarken och kanonerna korsvis spelade sitt välkommen från stadens vallar och från kastellet, icke kunde dölja, att de gerna, om de med godt manér det kunnat, skulle ha sålt sin förhoppning om ett rikt byte mot äfven den aldra minsta penning.

Med större lätthet än någon förmodat blefvo vi emellertid herrar öfver staden. Dess befästning var icke den bästa, da den allenast bestod af en jordvall af ringa höjd, en torr graf och en enda rad palisader, men vi funno detta värn helt och hållet uppfyldt af manskap, hvilket, om det gjort sin pligt, kunnat gifva oss ett surt äpple nog att bita uti. Knappt hade vi emellertid satt bilorna till palisaden, förrän efter att ha gifvit

någon ringa eller ingen eld samtliga flyktade in i kastellet, lemnande efter sig blott några ryttare i gatorna, för att underlätta sin egen reträtt. Dessa tvingades dock snart att följa de andra. Men utan att ens invänta detta begynte redan de våra att, i trots af officerarnes bestraffningar och hotelser, låta plundring och delvis äfven massaker öfvergå alla hus i staden, så att befälhafvaren öfverste Gyllenstjerna allvarligen måste taga i betraktan de farliga följder som kunde uppstå, i fall försigtighetsmått ej i tid vidtogos. Han gjorde också en början till att förebygga faran genom att i spetsen för två bataljoner af gardet, som visat mera lydnad än de öfriga, fatta posto på stora kyrkogården, hvarifrån de ständiga utfallen från kastellet beqvämast kunde hindras. Men här såg han sin egen person utsatt för en ej ringa fara, i det åtskilliga af de honom närmast stående, särskildt tvänne af hans tjenare och lifskyttar, träffades af dödande skott, utan att man kunde upptäcka hvarifrån dessa kommo, intill dess man slutligen kom underfund med, att de härrörde från ett midt öfver kyrkogården liggande hus. Jag fick befallning att med en del manskap bryta mig in i huset och tillfångataga eller nedhugga alla som deri funnos. Men jag måste tillstå, att ingen handling, som jag under dylika förhållanden begått, hvarken förr eller senare, väckt hos mig en så djup grämelse — »sensible regret» — som den hvilken vidriga stjernor här förde mig till att tillfoga en i detta hus boende olycklig enka af Rosenkrandsernas slägt. Då huset med möda blifvit intaget, fann jag henne omgifven af fyra döttrar, försmält i tårar, mera af den orsaken, att sedan hon kort förut förlorat en son, hon nu såg den andre ligga död framför sitt fönster, än för den ångest och fara hon sjelf utstod. Olyckan ville, att jag nu också blef tvungen att inför hennes ögon med egen hand utsläcka lifvet på den tredje och ende återstående, derför att denne unge man var just den, som jemte några andra, dels soldater, dels af andra stånd samlade personer, inspärrat sig på öfversta vinden af samma hus hvarifrån de genom från taket uttagna tegelpannor aflossade sina bössor mot oss och dermed tillfogade oss skadan. Också, när i modrens och systrarnes närvaro dörren — hvilken de med all möjlig list sökte dölja — gick upp eller rättare med våld uppbröts — ty att öppna den som andra, dertill läto de sig ej finna villiga — riktades ett slag af en upp- och nedvänd muskedunder emot mig, hvars verkan dock till-

intetgjordes af öfversta dörrkarmen, som tog emot, medan i samma ögonblick jag försatte angriparen med min värja ett styng, hvilket skulle komma att än mera öka denna olyckliga familjs smärta. Till hvilken höjd i ett ögonblick smärta och förtviflan, raseri och förbittring — »douleur, desespoir, rage, furie und colère» — kunde stiga hos denna olyckliga moder, deröfver hafva de omkringstående ej nog kunnat förvånas; hon blef deraf så gripen, att hon ej kunde hindras att med förvridna anletsdrag och utspärrade fingrar under ett förtviflans skri rusa på mig, så att om de kringstående ej förhindrat det, jag för alltid skulle kommit att bära märken af hennes raseri. Likväl fann jag vid denna sorgliga händelse en icke ringa glädje deruti, att jag till någon tröst för henne kunde gifva huset en sådan säkerhetsvakt, att då alla andra blefvo plundrade till det yttersta, icke för en dalers värde här förlorades.

Men plundringen hade, om konungen ej i tid träffat försigtighetsmått, kunnat blifva till ganska stort men för det hela och fått de farligaste följder. Konungen af Danmark, så snart han märkt, att vårt infanteri på detta sätt aflägsnat sig från kavalleriet, blef nämligen ej sen att deraf söka draga fördel. På engång syntes hela danska lägret i rörelse; riktningen togs mot den punkt, der H. M:t ställt sig för att observera. Fienden anryckte i god ordning och gjorde min att vilja angripa, hvilket tvang vår konung att i sin ordning närma sig den till plundring öfverlemnade staden för att derifrån kunna så mycket förr åter draga infanteriet till sig. Efter utdelade order företogs afmarschen snabbast möjligt af samtliga regementen och i så god ordning, som i den stora förvirringen lät sig göra. Fienden blef härigenom tvungen att åter intaga sitt läger utan att våga angrepp och lemnade oss tid att samla den del af manskapet, som blifvit längre qvar i Helsingborg än de öfriga, hängifvande sig åt plundringen. Dock förlorades flera än man föreställt sig af dessa, som högre aktade byte, vin och öl än pligt och lydnad; ty så snart besättningen i kastellet märkte svenskarnes hastiga afmarsch, — under hvilken de flitigt helsat oss afsked med sina kanoner — gjorde den samlad ett utfall i staden och nedhögg eller tillfångatog de qvarblifna, förrän anstalt till deras räddning kunde träffas. Med skäl har också den anmärkning, som ofvan framställts, kunnat göras, nämligen att fördelen af expeditionen kommit blott några få enskilda personer till godo, men skadan

Kgl. M:t och det allmänna. Jag tackar Gud, att jag ej riktat mig med en dalers värde af sådant gods.

Kgl. M:t beslöt nu att, ehuru platsen ej erbjöd bästa läglighet dertill, blifva stilla der han stod invid staden, i synnerhet som natten redan begynt inbryta. Nästa dag skulle så försök göras, om ej fienden kunde fås att hålla stånd och leverera batalj. Men då dagen grydde, fingo vi erfara, att han under mörkret lemnat sitt förra läger och stod i begrepp att begifva sig öfver Fladmansvad [1]) till andra sidan ån, hvarför Kgl. M:t slog sitt läger på denna sidan, midt emot hans, med hufvudqvarteret vid stranden.

Huru mycket våra trupper under den tid vi i detta läger förblefvo — in på tredje veckan — uttröttades och sammansmälte, kunna de bevittna, som jemte mig gjort detta af hela verlden beundrade vinterfälttåg. Det saknades der eld, ved, hus, hyddor och tält; det saknades salt och bröd under allt öfverflöd på kött; det saknades vatten, som blott under största lifsfara kunde fås. Kölden och det råa höstvädret var det olidligaste. Smutsen var sådan, att den stod upp på halfva skenbenet. Ständigt ljöd fiendens kanondunder, och det hade större verkan än vårt på grund af det fiendtliga lägrets högre läge; vår förlust stod i förhållande dertill. En hvar önskade få ett slut på detta olidliga besvär genom en ärofull hufvuddrabbning. Åtskilliga officerare af förnämt stånd föranleddes att utan afsked eller permission sjelfva göra ett slut på detta fälttåg, hvilket för hela deras lefnadstid bragte dem i onåd hos K. M:t.

Lätteligen kan dömas, att en hvar utan saknad lemnade detta besvärliga, smutsiga läger, som också af gemene man fick det bekanta namn (lortlägret), hvilket det ända intill denna dag bibehållit. Detta inträffade, när konungen af Danmark bröt upp och ungefär (1) mil från staden Lund slog ett nytt läger vid Svenstorp. Hans ställning var der den fördelaktigaste. Alla till fördel tjenande punkter omkring hade han intagit, alla för honom farliga öfvergångar öfver strömmen bredvid hade han försett med posteringar. Af alla rörelser och alla mått och steg kunde vår nådigaste konung lätteligen sluta, att fiendens planer gingo ut på att undvika fältslag och hindra oss från att undsätta Malmö, som han höll blockeradt, medan vår här i följd

[1]) Misskrifning. Fladmansvadet tillhör Lydde ström, ej Rå-ån. Här åsyftas denna senare med svenska lägret i Bårslöf.

af sin redan omtalta brist på det aldra nödvändigaste måste gå under, sammansmälta eller åtminstone i högsta grad försvagas. Å sin sida åter eftertraktade Kgl. M:t att ju förr dess heldre tvinga honom till fältslag, för att få slut på alla dessa sorgliga utsigter. Och för att så mycket snarare verkställa denna om ett högt och ädelt mod vittnande afsigt, beslöt han att ej lemna sin fiende ur sigte, utan åter igen sätta sitt läger midt öfver hans, vid Benstorp, på denna sidan passet. Härifrån ville han oupphörligt observera fiendens vidare företagande.

Men i detta nya läger sågo vi oss nästan ännu mera utmattade och på väg att komma just i det tillstånd, som fienden åsyftade; ty fastän regementerna ej hade att kampera i så djup smuts och så ogynnsam terräng som uti det förra lägret, så förorsakade likväl här icke allenast samma brist på hus och tält, på hyddor och ved samt den dagligen tilltagande kölden, äfvensom saknaden af bröd och salt, att de vid dylika tillfällen vanliga sjukdomar så allmänt uppstodo, att nästan ingen, från den högste till den lägste, kunde berömma sig vara fri derifrån. Också jordades dagligen en mängd, och orternas läge förorsakade att, vid lättheten att komma öfver ån och göra hvarandra afbräck, på båda sidor kräfdes så mycken vakthållning, oro och fatiger, att det menniskoförmåga öfvergick att dermed uthärda. Knappt förlopp en dag utan att än på det ena, än på det andra sättet en del antingen föll för fienden eller bortrycktes af sjukdom. Fienden blefvo vi dock intet skyldiga, utan behöllo alltid fältet mot honom. Vid vår första ankomst till detta läger blefvo visserligen garderna, hvilka Kgl. M:t, af den omsorg han bar om dem, låtit till deras större beqvämlighet inqvartera i byn Lilla Harrie, utsatta för en hela dagen igenom uthållande kanonad, hvaraf de ledo en ej ringa förlust samt tvingades att ur dessa qvarter bortflytta; några dagar derefter inföll också en af fiendens partigängare bakom våra linier i en by, der de sjuka blifvit inqvarterade, och nedgjorde en del af dem samt bortförde en annan del jemte åtskilliga officerare — bland hvilka major Krigsbach af enkedrottningens lifregemente till häst; äfven andra dylika kupper gjorde fienderna tid efter annan. Men dock hade vi nöjet att alltid dubbelt taga skadan igen, såsom då, samma natt som gardet måste lemna Lilla Harrie, Kgl. M:t med glödande kulor sköt den fiendtlige infanterigeneralens, hertigens af Plöen ståndqvarter i brand och tvang hertigen att lemna allt

sitt bagage samt halfklädd i största hast och förvirring flykta ur qvarteret. Fiendens ammunitionsförråd fick då en stor och märklig skada: vi sågo huru det, under ett stort anskri, sprang i luften.

Ej mindre lycklig var en annan expedition, i hvilken jag också befann mig och som utfördes med 200 man af gardet under befäl af en kapten som hade turen, men hvars namn ej behöfver nämnas, emedan den verkliga ledningen var anförtrodd åt mig, ehuru då endast löjtnant, tillsamman med dåvarande fänriken, nu öfversten och kommendanten i Stralsund Isac Ridderhjelm. Vi skulle angripa en fiendtlig infanteripostering, som stod midt öfver venstra flygeln, och lyckades så väl deri, att efter att ha funnit tillfälle praktisera oss öfver ån på en af stenar utlagd fotstig, vi nedgjorde 30 till 40 man jemte den kapten som förde befälet, innan undsättning från reserven hann anlända. De öfriga förjagades och vi återvände med 8 till 9 fångar, utan att ha förlorat mer än 7 döda och 12 sårade. Mig vederfors glädjen att vid återkomsten höra mig i högst nådiga ordalag omnämnas af konungen, som med Helmfeld och en del andra generaler på andra sidan ån, nyfikna att se utgången, åskådat uppträdet. Några dagar efter gjorde Ernst Lode, nuvarande öfversten och kommendanten i Kalmar, samt Johan Anders v. d. Pahlen, sedermera generalmajoren och landtrådet i Estland, två djerfva och ärofulla partier. Den förre vågade sig nattetid, åtföljd af ryttmästare Kollért och blott en tjenare, in i det fiendtliga lägret, nedgjorde en mötande patrull och tog en annan till fånga, som han förde med sig för att skaffa kunskap. Den senare blef utsänd med 2 till 300 hästar och förstod att aftvinga en patrull den danska lösen, hvarigenom tillfälle bereddes honom att borttaga fiendens förvakt och såsom fångar insända befälhafvande löjtnanten med några och tjugu ryttare, hvarefter äfven sjelfva hufvudvakten sprängdes och v. d. Pahlen trängde in i sjelfva lägret. Ännu andra expeditioner utfördes, till dess ändligen öfverste Baranof med sitt kavalleriregemente om 1200 man anlände och Kgl. M:t efter denna förstärkning — hvilken dock ej ersatte den lidna skadan — beslöt att utan vidare väntan, kosta hvad det ville, angripa den emot oss stående dubbelt så starka fiendtliga hären och genom en afgörande hufvuddrabbning sluta detta svåra och besvärliga fälttåg; hvilket hjeltemodiga och af alla sinnen, som höllo äran

högt, hjertligt efterlängtade beslut inom få dagar på ett så fullkomligt sätt utfördes, att kanske så länge verlden stått och så länge den ännu står, ej blifvit försport eller skall förspörjas en så hårdnackad, tapper och i förhållande till de kämpandes antal blodig strid — »ein so valliant, opiniatre und nach proportion der combattants blutiges gefecht».

Hvad mig angående denna är kunnigt och hvad jag om densamma haft tid och tillfälle att observera, vill jag till vår glorvördigste konungs odödliga ära och beröm på dessa blad med all den noggrannhet och sannfärdighet förtälja, som mitt minne efter några och tjugu års förlopp är i stånd till.

Relation om den anno 1676 den 4 december ej långt från Lund i Skåne levererade opiniatre bataille emellan den glorvördigste konung Carl XI och Christian V, konung af Danmark, i egna höga personer.

Jag vet nogsamt, att ett stort antal så väl tryckta som håndskrifna rapporter och relationer redan blifvit författade och utgifna angående detta berömda och af hela verlden antingen beundrade eller afundade och för otroligt hållna fältslag, och jag har äfven haft flera af dem under mina ögon, så att mödan att här beskrifva det rätt väl kunde besparas såsom öfverflödig. Men mestadels äro dessa — ehuru de, med undantag af dem, hvilka våra fiender utspridt, i hvad de förtälja ej afvika från sanningen — så ofullkomliga, att vår kunglige fältherres och allernådigste monarks ära, som derigenom i verkligheten blifvit så mycket ökad, hållits liksom bortskymd bakom ett täckelse. en sak, hvilken otvifvelaktigt härrör antingen deraf, att den prisvärda blygsamhet, som i högsta grad utmärkte H. Kgl. M:t. gjort att han sjelf dolt sitt beröm eller ock att författarne ej haft fullkomlig kunskap om vissa enskildheter, som förtjena att erinras. Denna åter eger jag, som sjelf haft lyckan att vara närvarande och som rörande de tilldragelsers otvifvelaktiga sanning, vid hvilka jag ej sjelf varit närvarande, oftare inhemtat förvissning af Kgl. M:ts egen höga mun, och jag vill också här förnämligast meddela dylika enskilda drag, för så vidt mitt minne är i stånd dertill, på det att åtminstone de, under hvilkas ögon

detta kommer, kunna lära känna de verkliga och sanna omständigheterna; och åberopar jag mig härvid på alla ännu lefvandes vittnesbörd, som bevistat detta ryktbara fältslag, att min berättelse i alla stycken är sannfärdig och utan falskhet.

Så snart H. Kgl. M:t, vår högstsalig glorvördigste konung, såsom förut blifvit omtaladt, stött till armeen med sitt kavalleriregemente, visade han en brinnande otålighet att sammandrabba med fienden. Denne hade nu stått i hans åsyn under mer än tre veckor, och hans önskan, så full af hjeltemod, tycktes också blifva gynnad genom en just i de dagarne infallande stark köld, hvilken belade ån, som skilde de begge härarne från hvarandra, med ett så starkt istäcke, att Kgl. M:t, fastän isen ej legat mer än två till tre dagar, beslöt att föra hela armeen öfver denna svaga brygga. Den 3 december utdelades derför, då parolen gafs, order att vid ordinarie bönestunden på aftonen (hvilken lika litet någonsin uraktläts som bönen på morgonen) den högste Guden skulle på det innerligaste anropas om bistånd och att, så snart månen gått ned, hvarje kår skulle uppstäld i full slagordning utrycka framför sitt lägerstånd, färdig till uppbrott för att gå emot fienden. Detta hann ej förr blifva verkställdt, än vi sågo vår unge Mars, full af fröjd och lust, komma till hvar och en sqvadron och bataljon särskildt, och hörde honom med den honom egna vältaligheten uppmuntra dem alla. Det vittnade ej mindre om han sfasta förtroende till Herran, än om en underbar heroisk frimodighet, och gjorde så väl den simple soldaten som officerarne så förvissade om segren, som om de redan hade den vunnit. Härvid bör ej heller förbigås, att H. Kgl. M:t, medan han på detta vinnande sätt uppmuntrade äfven de mest räddhågade, också behagade utställa order om sättet hvarpå och huru många leder högt kårerna skulle bildas. Han utgaf dessa först till kavalleriet och derefter till infanteriet, görande början med första bataljonen af kgl. gardet, hvilken hade poste d'honneur på högra flygeln; jag åtnjöt dervid äran att blifva förordnad föra äldste kaptenen Reinhold Rehbinders kompani, då denne beordrats föra tredje bataljonen. Den befallning som af Kgl. M:t gafs var, att vi skulle uppställa oss 3 led högt och gå mot fienden intill 80 stegs afstånd; första ledet skulle då aflossa en grof gevärssalfva och så efter hvarandra det andra och

tredje, hvarefter gevären ofördröjligen ånyo borde laddas med 9 smärre kulor, som redan lågo sammanbundna i kartuschen; derefter framrycka på 10 till 12 stegs håll och gifva eld, alla leden på en gång, det första böjande sig ned, det andra med geväret på gaffeln och det tredje med upprest hufvud. H:s exc. fältmarskalken Helmfelt, som jemte andra generaler följde Kgl. M:t, åhörde dessa order med förvåning och utbrast: »och när detta skett, hvad så E. Kgl. M:t? — und wann dieses geschehen wie dann weiter Ihr Majesteten?» Han erhöll då följande ord till svar: »då plijten i näwan, musqveten omwend och så derpå löst!» hvarvid han med all den vördnad, som en konung tillkommer, gaf H. K. M:t att förstå, »att han berömde sig af att ha bevistat tio stora fältslag, men aldrig hade han upplefvat eller sett, att infanteri gått löst på infanteri och att de så i handgemäng om hvarandra drabbat samman, utan alltid hade efter alla krigsmaximer den svagare sett sig tvungen att, innan han låtit det komma så långt, söka i god ordning draga sig undan». Jag har så mycket mera ansett mig böra omtala detta, som hvad denne berömde fältmarskalk i så många olika fältslag ej förr förnummit, blef af denna bataljon på en enda dag trenne olika gånger utfördt, hvarom vidare kan ses af efterföljande. Det visar med huru mycket större häftighet det kämpades i detta fältslag än i mångfaldiga andra.

H. Kgl. M:t hade ej väl utfärdat denna befallning, som så mycket vittnade om hans hjeltemod, äfven till det öfriga infanteriet samt med egen hög mun sjelf utdelat fälttecknet och lösen »Hjelp Jesus», förrän han ansåg rätta stunden vara inne att i den Allerhögstes namn bryta upp till det ärofulla verket och föra sina trupper, beslutna till seger eller död, emot fienden, hvilken å sin sida ingenting mindre väntade än ett så djerft och heroiskt företag. Han lät derföre i möjligast största tysthet, ungefär vid midnattsstunden, först artilleriet och derpå infanteriet göra begynnelsen till uppbrottet. Kavalleriet följde omedelbart efter, den högra flygeln först, derefter den venstra. Tåget verkstäldes på vår sida af strömmen i riktning mot höger, intill dess vi voro komna fiendens venstra flygel förbi och inemot Stora Harrie. Det gröfsta artilleriet lät H. M:t rycka ännu längre ned åt strömmen för att der gå öfver, emedan vid rekognoscering isen der visat sig starkare än högre upp, passerade så i ofvan omtalta ordning och med så klok omsigt emot fienden, att två hela

timmar förflöto, utan att denne på ringaste sätt blef alarmerad, och vi på jemna fältet samt inom knappt ett kanonskotts afstånd från hans läger funno oss stå invid honom. Också kunde K. M:t vinna tid att i någon mån ändra den förra bataljordningen med anledning af Baranofska regementets ankomst, hvilket ej varit förut upptaget i linien, samt formera den sådan som teckningen i min stora resbok visar. Dagen afvaktades så, för att mera i ro och bättre utforska fiendens ställning i afsigt att med mera eftertryck och säkerhet honom angripa. Hos en hvar af oss väckte det ej ringa förvåning, att en så stor och allmän rörelse kunde utföras under en alldeles stilla natt i en så nära stående fiendes närvaro, utan att förrän vid dagens anbrott blifva upptäckt, helst som under lugnt och kallt vinterväder man hör på vida längre håll äfven ett ringare buller än en hel armees uppbrott med kanoner och bagage plägar föra med sig, hvarförutom i vårt läger hos somliga regementen elden qvarlemnats utan tillsyn och den rapport, som tvänne fiendens generaler gifvit, att de funnit ett stort antal af vårt kavalleri stiget till häst, bort föranleda till en större vaksamhet. General Carl Arensdorf — jemte generalmajor Meerheimb, danskarnes förnämste partigängare, — hade nämligen med några sqvadroner af högra flygeln en timme eller något mera före vårt uppbrott kommit öfver isen och in på vår sida, antingen för att rekognoscera eller för att öfverraska vår midt öfver stående venstra flygel, men snart blifvit af general Ascheberg (sedermera grefven, kgl. rådet och fältmarskalken), som just befann sig på denna flygel och redan stigit till häst och ryckt ut för att afmarschera, på sådant sätt tillbakavisad, att han med sitt följe glömde att se sig om. När han åter befann sig på sin sida af strömmen, hade han sökt att af våra trupper, som stannat qvar på den motsatta utan att förfölja, få veta hvem som förde befälet öfver dem, men den nyss omtalte generalen, som på rösten igenkänt Arensdorf som en gammal god vän och bekant, hade efter det han gifvit sig tillkänna, liksom på skämt — för att ännu mera dölja vårt uppbrott — låtit honom veta, »att han», såsom orden föllo, »gjorde bättre i att fukta sin näsa och begifva sig till ro, än störa annat hederligt folk i deras sömn, den de också borde få njuta». Härvid gaf han, för att göra fienden så mycket säkrare, befallning att aflossa tvänne kanoner, som ännu ej blifvit afförda.

Dagen hade emellertid ännu ej inbrutit, innan man af det alarm, som hördes från danskarnes läger, kunde sluta till deras öfverraskning; men med förundran fick man också förnimma på huru kort tid och med hvad stor ordning allting der gjordes redo till uppbrott. Den danska hären tog samma väg på och utefter höjdsträckningen, som Kgl. M:t alltjemt hållit, nämligen mot staden Lund, under marschen alltjemt noggrant bevarande sin slagordning och med afsigt att afskära motståndaren från denna ort samt vinna så väl passet vid Verpinge som Malmö fästning i ryggen; den hade oss på venster hand och följde efter sin venstra flygel på samma sätt som vi efter vår högra, hvilken på vår sida bildade avantgardet — allt intill dess slutligen, dock redan före solens uppgång, dessa båda flyglar nästan på en gång stötte emot hvarandra och förtrupperna på begge sidor begynte en tapper fäktning, utan att likväl hvarken den ene eller den andre efter sin önskan och använda flit förmådde att vinna nämda stad i ryggen.

I denna strid var till en början fördelen på vår sida, i det öfverste Rolshausen och öfverstelöjtnanten Ernst Lode, som kommenderade de våra, med särdeles bravur jagade fienderna på flykten, ehuru de syntes dubbelt så starka. Men snart kommo de tillbaka med förstärkning och för deras ojemförligt större antal måste de våra då vända ryggen. K. M:t såg det och förde i egen hög person till undsättning sina drabanter och gardes du corps till häst, som under kommando af öfverstelöjtnant v. Siegroth och båda löjtnanterna Gyldenclo och baron Spens hade första poste d'honneur af kavalleriet. En hårdnackad strid uppstod, sedan fienden, mer än dubbelt öfverlägsen öfver oss, vida öfverflyglat vår linie, så att en stor del af dessa tappre män måste bita i gräset eller rättare sagdt i snön, då de icke ville vika för mängden utan med ståndaktigt mod uthöllo fiendens anfall och åter skredo till angrepp. Denna kår jemte kgl. lifregementet under befäl af sin öfverste Nils Bielke (sedermera grefven, kongl. rådet, fältmarskalken och generalguvernören i Pommern, som i dessa år nogsamt, såsom hela verlden kunnigt är, måst erfara lyckans nycker och obeständighet), hvilket stod der närmast intill på venster hand, fördeladt i 5 sqvadroner, hade sålunda äran att ända till 18 särskilda gånger komma à la charge med fienden. Dessa och vi samtliga af infanteriet hade ej det ringaste arbetet på vår lott. Fältmarskalken Helm-

felt och general Ascheberg, som begge följde konungen öfverallt, för att understödja sin hjelte i alla hans företag, förde öfriga sqvadroner, både dragoner och kavalleri, af högra flygeln (hvars första linie eller träffen anfördes af generallöjtnanten baron Otto Wilhelm von Fersen och andra linie eller reserv af generalmajoren grefve Wittenberg), med god hållning emot fiendens venstra flygel, hvilken anryckte emot dem, och de fortsatte liksom konungen med särdeles mandom och tapperhet fäktningen med denna flygel, intill dess fienden till slut måste vika för en så ungdomlig hjeltes beundransvärda bragd, för en djerfhet hvars make aldrig hos ett krönt hufvud tillförne varit spord och en käckhet och behjertenhet värd att förundra sig öfver. Vår store konung hade i stridens faror utsatt sin egen dyrbara person, förande sjelf sqvadronerna, än den ena än den andra, der elden och motståndet förnummos vara häftigast, så att alla dess trogna undersåtar, der närvarande, ofta dödsbleka och stela af fasa det ansågo. Men med lösa tyglar flydde fienden emot sitt förra läger, i hopp att uppnå Helsingborg och dermed också finna en obehindrad väg öfver Sundet till Sjælland.

Det var dock blott det ringaste antalet, som jemte sin konung — hvilken i egen hög person befann sig på denna flygel — uppnådde detta mål, ty endast de första funno jemte honom medel i en större försigtighet än de efterföljande att lyckligen komma öfver den is, som vi föregående natt passerat. De öfriga, hvilka hack i häl eftersattes af vår konung med den största och bäst beridna delen af den segrande högra flygeln, blefvo, sedan H. M:t öfverlemnat åt öfverstarne Baranof, Güntersberg och grefve Carlsson angreppet på dem af denna fiendtliga flygel, som ännu höllo stånd, hvarje gång de försökte åter sätta sig till motvärn upprifna och undergingo ett så sorgligt öde, att de varit vida lyckligare att skatta, om de med sina kroppar betäckt valplatsen såsom deras förbleknade kamrater: dessa olyckliga störtade nämligen under sin flykt, nästan alla i en klump, med så stor häftighet och trängsel på den nyss tillfrusna åns ännu svaga is, att denna ej förmådde bära en så stor tyngd, utan brast under dem. Följande dag hade också att framvisa en sällsam jämmerfull syn, ty ur den då åter tillfrusna strömmen sågs än en half menniskokropp, än ett hufvud, än en arm och än ett ben sticka upp öfver ytan mellan döda hästar och andra föremål.

Men helt annorlunda stodo förhållandena på vår venstra flygel, hvars främsta linie eller träffen generallöjtnanten Galle och hvars andra linie eller reserv generalmajoren Schönleben kommenderade, ehuru densamma, när allt ordnade sig till batalj, med samma bravur skridit fienden till möte. Emot den stod fiendens högra flygel. Vid sammanstötningen emellan dem lossades flera salvor och segern bragtes att vackla, men till slut måste vår flygel vika, sedan sqvadronerna förlorat sina anförare och sin förste befälhafvare — den tappre general Galle, öfverste Borckhusen och jemte dem många tappre, välförtjente så regements- som andra officerare, bland dem beklagad af alla min faders systerson, öfverstelöjtnanten Georg Johan Lode, som utmärkt sig vid åtskilliga tillfällen i holländska kriget mot fransmännen äfvensom också i detta — hvilka alla lågo qvar på platsen, hvarförutom af öfriga chefer de flesta blifvit sårade. En oundviklig förvirring uppstod, så att kavalleriets sqvadroner endast med yttersta möda af generalmajor Schönleben kunde föras bakom vårt infanteri, för att der efter verkstäldt återtåg ånyo ordna sig.

Infanteriets tillstånd var ej heller det bästa, ty det blef, med undantag blott af de båda första bataljonerna af kgl. gardet, till största delen eller snarare fullständigt upprifvet af fiendens helt olika styrka. Vi, åt hvilka den högste Guden skänkte nåden att förmå i denna första träffning besegra våra motståndare, sågo med bedröfvelse äfven vår tredje bataljons fanor. jemte större delen af de öfrigas, råka i fiendernas händer och tjena dem till segertecken, men den samme Guden, som i sin nåd beslutit att denna dag förunna dessa båda bataljoner äran att särskildt utmärka sig — vid dem hade jag äran att anföra förste kaptenens kompani — ville också att dessa segertecken såväl som vårt förlorade artilleri, hvilket fienderna bemäktigat sig efter det öfverste Aschedon [1]) fallit, allenast en kort tid skulle höja deras mod och vara dem till glädje, ty oss vederfors lyckan att icke allenast återtaga samtliga fanor som tillhörde gardet. utan äfven de hvilka öfrige regementen förlorat, jemte våra förlorade kanoner och fiendens hela artilleri och regementsstycken. till antalet (59 [2]).

---

[1]) ɔ: Ashton.

[2]) Senare tillsats med blyerts.

Att vinna denna framgång förlänte oss den nåderike Guden. De båda gardesbataljonerna och jemte dem äfven den tredje, alla under sin öfverstes, nuvarande grefven, kgl. rådet Christoffer Gyllenstjernas anförande och högsta befäl, marscherade tillika med begge flyglarne och hela det öfriga i första träffen stående infanteriet, hvilket anfördes af generallöjtnanten Schultz och generalmajor Mortaigne, emot den samtidigt anryckande fienden. Nästan på en gång kommo de å båda sidor i träffning med hvarandra, hvarvid den första af dessa bataljoner fördes af öfverstelöjtnanten grefve Gustaf Douglas mot det (Arensdorfska)[1]) infanteriregementet och den andra af majoren Jacob Johan Hastfehr mot det (Lewetzauska)[1]) regementet. Med dessa båda regementen, hvilka hvardera bestodo af två slutna bataljoner, råkade de straxt i begynnelsen uti ett handgemäng, som utfördes i enlighet med vår hjeltemodige konungs förut omtalta åstundan och utdelta order. Begge uthöllo med fast hållning både vår första och sista gevärseld, och gardesbataljonerna hade lyckan att, oaktadt deras öfverlägsna antal, drifva dessa motståndare ända in på den i luckorna uppställda reserven och andra linjen, men kampen måste här strax ånyo upptagas, emedan de våra, finnar som kommenderades af öfverstelöjtnant Wagner af Budbergska dragonregementet, visade sig mycket tröga att lyssna till öfverstelöjtnantens och de andra officerarnes uppmuntringar och hotelser, ja, tycktes platt vilja förblifva der de stodo. Alltså fingo vi hvarje ögonblick på nytt samma arbete med nya fiender; dock tillika nåd af den allsmäktige — som också ensam kunde det uträtta — att tvinga äfven dem till reträtt.

Men när vi efter dessa framgångar bemärkte ej endast vår venstra flygels upprifning, utan också det nederlag, som drabbat större delen af vårt infanteri, och den svårighet, oreda och förvirring — »die peine, confusion und disordre» — hvari den öfriga delen af slaglinjen sig befann, item alla ansträngningar och förlägenheter, för hvilka den högra flygelns qvarlemnade sqvadroner voro utsatta (liksom också öfverste Otto Vellingks kavalleriregemente, hvilket denna dag likaledes hade lyckan att utmärka sig genom sin chefs, nuvarande generalen och guvernören öfver Ingermanland, oöfverträffliga tapperhet och i franska kriget förvärfvade krigserfarenhet) under bemödandet att hejda den här segrande fienden i hans redan vunna framgångar

[1]) Senare tillsats med blyerts.

och förebygga nya — allt medan vår allernådigste konungs vunna seger öfver fiendens venstra flygel ännu var för oss obekant och när derjemte vår öfverste, ofta nämde Christoffer Gyllenstjerna, af hvilken vi allena hade att taga order, ingenstädes var att se; funno vi tryggast för oss vara, att äfven vi begåfvo oss bakom några gärdesgårdar och diken på fältet, dit spillrorna af vårt krossade infanteri samlats af general Schultz och der äfven dragoner och det kavalleri, som stått i infanteriets reserv, fattat stånd, aldra helst som fienden ej syntes göra min af att våga något ytterligare angrepp på oss, utan mera tycktes vara angelägen att åter bringa i ordning och uppställa sina egna i temlig förvirring stadda trupper.

Det var under detta frivilliga återtåg som vi — och i synnerhet jag, derför att han stannade just framför det kompani jag kommenderade, — åter fingo syn på vår högt älskade öfverste Christoffer Gyllenstjerna, kär för oss, gemene man så väl som officerare, ej mindre för sitt milda och höfliga sätt såsom befälhafvare än för sin oöfverträffliga tapperhet — »die bravoure im höchsten pointe». Vi sågo honom i ett högst jämmerfullt tillstånd återvända till oss, på en vacker och för mig ej okänd väl munderad häst, men helt och hållet utan kläder och alldeles nedblodad af flera sår, de flesta i hufvud och ansigte, hvilka så förställde honom, att endast rösten gjorde möjligt att honom igenkänna. Den olyckan hade inträffat, att när han sett gardets tredje bataljon stadd i nöd och förvirring, derför att dess befälhafvare kapten Rehbinder och flera andra officerare i första begynnelsen blifvit dödligt sårade och kapten Stormhatt, som efter Rehbinder trädt i befälet, stupat, hade han i afsigt att återställa ordningen och bringa bataljonen till att åter hålla stånd ilat dit och ställt sig sjelf framför fronten för att verka genom sitt föredöme och sin ledning, men dervid fått hästen skjuten under sig och sålunda hemfallit åt de segrande fiendernas första raseri. Han hade då blifvit så illa tilltygad och så plundrad in på kläderna, som man såg honom, och när fienderna åter drogo sig undan, hade de låtit honom ligga bland de döda, in till dess ett lyckligt öde fogat, — hvarförutan denne tappre herre kanske aldrig mera återkommit — att min stjufmors son, dåvarande kaptenlöjtnanten vid Baranofska regementet till häst, Fabian Gustaf Wrangel, lyft honom upp på en af sina egna hästar, i stället för den, hvilken fallit under den sårade, och fört honom

bort från platsen der han låg. Fälttecknet hade röjt, att han var af vårt parti, och när Wrangel förnam, att det var öfversten för gardet, sprang han från hästen och halp honom upp i stället med orden: »Seid Ihr der obrister von der garde, so ist dem könige mehr um Eure als meine person zu thun!» Denne unge man hade då knappt nått sitt tjugonde år. Ofta har Gyldenstierna för mig och andra bekräftat händelsens sanning, hedrande Wrangels minne och beklagande, att denne ej skolat upplefva den lön han tilltänkt honom. — Vår öfverste sågo vi emellertid knappt anlända i sitt beklagliga tillstånd, förrän enhvar sökte vara den förste att skaffa fältskär eller bära till honom nödiga kläder; sådane funnos också i ansenligt förråd att välja på valplatsen, ty någon plundring hade ännu ej egt rum. På detta sätt visade en hvar honom sin tjenst, en sak, som emellertid höll på att få olyckliga följder för mig, ty jag kom att blifva några hundrade steg efter bataljonen, då jag skulle hjelpa med förbindning af de svåraste såren. Jag var till fots och häst fans ej, fienden ryckte åter an emot oss i full slagordning och blott med största möda lyckades jag undkomma, då fältet, som jag måste passera för att komma till min kår, i ett ögonblick fylldes af fiendtliga officerare, hvilka med lösa tyglar hazarderade sig fram på ett pistolskotts håll dels för att rekognoscera, dels för att efter sin vana göra bravad mellan de gärdesgårdar och diken, bakom hvilka våra öfverblifna trupper samlat sig, och der de nu stodo i begrepp att bilda en ny bataljordning, hvilken emellertid tycktes vilja blifva i en mycket förminskad skala.

Här fann jag allt i högsta konsternation öfver vår nådigaste konungs och de förnämsta generalernas och chefernas frånvaro, emedan ingen förnuftigtvis ville tro, att Kgl. M:t så länge behållit och fullföljt den förut omtalta fördel, hvilken han vunnit öfver fiendens högra (ↄ: venstra) flygel. Generallöjtnanten Galle var död, generallöjtnanten Fersen sårad och fången och generalmajoren grefve Wittenberg bortförd med dödliga sår. Der rådde, efter hvad jag fann, ej blott öppen villrådighet om hvad som under dessa bedröfliga omständigheter borde företagas, utan oenighet och tvist hade uppstått och herskade mellan armeens nuvarande högsta befälhafvare och öfverstarne. Under tiden hade våra fiender uppställt sig på en höjd midt emot oss och fortforo att utan uppehör, fast utan att tränga närmare, beskjuta

oss med såväl våra egna förlorade kanoner som sina, hela sitt artilleri, hvaraf en hvar med fördomsfritt omdöme lätteligen kunde döma, att deras egentliga plan var, att på detta sätt, utan att utsätta sina egna trupper för vidare manspillan, genom en ständigt ihållande eld, hvilken vi ej kunde vedergälla, då allt vårt tunga artilleri var i deras händer, till slut jaga oss ur vår fördelaktiga ställning och göra sig till herrar öfver slagfältet. I följd häraf ropade ej mindre gemene man än alla officerare af full hals, att de önskade utan längre tvekan blifva förda emot fienden. Detta blef också i den derom hållna krigskonseljen ansedt för det tryggaste. Jag ser mig alltså tvungen att i det följande af min berättelse, fast i större korthet för att ej blifva tröttande, förtälja de särskilda omständigheterna vid denna andra helt och hållet nya drabbning, som på denna ryktbara dag levererades.

Knappt hade den omtalta allmänna önskan att gå löst på fienden fått gifva sig luft och beslutet derom blifvit i krigsrådet fattadt, förrän vår lilla mestadels af redan slagna trupper bestående här, under anropande af den allsmäktige Gudens bistånd, på en gång, i två linjer, bröt fram ur sin fördelaktiga ställning och med frimodig tillförsigt marscherade emot den öfver sin framgång uppblåsta fienden. I nästan samma ögonblick upplågade en ännu mera häftig och blodig strid än förut, i hvilken vår högra flygel — förd af generalmajor Schönleben i avantgardet och öfverste Güntersberg i reserven — i trots af den största möjliga kraftansträngning och allt tappert motstånd dock till slut blef tvungen att draga sig undan till de bakom en gärdesgård såsom reserv posterade finska dragonerna. Den venstra flygeln — under befäl af amiralen, nuvarande grefven, kgl. rådet och generalamiralen Hans Wachtmeister i avantgardet och öfversten, numera generalen Otto Vellingk i reserven — gjorde med mera lycka tête mot den på fiendens högra flygel stående styrkan. Öfverallt såg man fienden åtskilliga gånger sprängas af densamma, drifvas genom staden Lund och förföljas, fastän han ej derför blef fullständigt på flykten jagad, utan alltid i förlitan på sina sqvadroners öfverlägsna antal satte sig till motstånd och upptog striden ånyo.

Kampen mellan infanterierna fortgick å båda sidor med yttersta häftighet och hårdnackenhet, men med den olikhet att våra

bataljoner alltid genom Guds allmakt vunno nåden att tvinga de fiendtliga till att vika och lemna platsen. Kgl. gardet måste åter, fast med förvärfvande af den största ära, utstå största och hårdaste striden, sedan vi först varit utsatta för den mesta elden af både fiendens och vårt eget artilleri. Rakt på detta avancerade vi, och hvarje bataljon kom att drabba samman med en 3 till 4 gånger starkare fiende, men vi jagade de första som mötte på flykt och bemäktigade oss åter alla våra förlorade kanoner jemte största delen af fiendens samt de flesta af de fanor fienden tagit ifrån oss. En kår af friska trupper satte sig ånyo i rörelse mot oss och anryckte i så god ordning, som om nu först bataljen skulle taga sin början, men genom samma mäktiga arms hjelp, som bistått oss hela dagen, drog den efter förnyad strid det kortare strået och intog en ställning bakom i dess rygg varande gärdesgårdar, öfver hvilka vi ej kunde förfölja den, helst nu också några bataljoner holländska matroser och sjösoldater, som konungen af Danmark låtit föra från flottan för att öka sin armé och göra den så mycket mera oöfvervinnerlig, kommo öfver oss och det med nog fasthet. Vi nödgades nu i stället undervisa dessa sjömän i landtexercis, ehuru blott de färsta deraf profiterade, emedan de flesta uppgåfvo lifvet i läran; dock försvarade de sig med mera ståndaktighet än vi förmodat och visade en stor behjertenhet. Men härvid bör det ihågkommas, att näst den högstes hjelp hade vi för dessa stora fördelar, som vi vunno öfver våra öfverlägsna fiender, i icke ringa mån att tacka den förut omtalte öfverstlöjtnanten, sedan generalmajoren Johan Anders von der Pahlens oförskräckta tapperhet och raska uppförande i allo. I spetsen för två sqvadroner af öfverste Vellingks regemente var han oss öfverallt till hjelp, föll i flanken, när någon hotade få öfvertag öfver oss, liksom han också grep förberörde kår i ryggen, då den, ur stånd att längre göra motstånd, sökte sin räddning bakom omnämda gärdesgårdar och diken. Der gjorde vi efter matrosernas nederlag en fullkomlig jagt och angrepo densamma i dess fördelaktiga ställning: öfverste Bussells[1]) förlorade fanor återtogos der och de som ännu voro vid lif tvungos att nedlägga vapen och gifva sig till krigsfångar.

Härvid må det förunnas mig, att då dessa anteckningars förnämsta syfte är att för anhöriga förtälja mina egna säll-

[1]) ɔ: Börstells.

samma äfventyr samt hvad som för dem kan vara lärorikt, äfven få berätta följande små enskilda drag, fastän de ej tillhöra detta fältslags stora händelser — och detta så mycket mera. som rättvisan kräfver det och jag billigtvis skulle känna samvetsagg, om jag med stillatigande förbiginge den yttring af ett ovanligt ädelmod, som icke en utan tvänne gånger framträdde hos en person, af hvilken jag dittills försport mera af oförsonlig fiendskap än af broderlig kärlek. — Så snart de sist omtalta bataljonerna, med hvilka vi två olika gånger sammandrabbade, innan de af oss öfverväldigades, begynte nedlägga gevär och bedja om qvarter, såg jag nämligen komma till mig min stjufbroder Fabian Gustaf Wrangel (densamme som på ofvan omtalta sätt genom att ädelmodigt öfverlåta sin häst räddat öfverste Christoffer Gyllenstjerna från att falla i dåvarande kaptenens vid danska konungens lifregemente, grefve Reises [1]) händer), nu förande vid handen grefve Reise afklädd ända till underkläderna. Han bad mig förlåta det hat han visat mig från vår första bekantskap till denna stund och förvandla det i en lika stark kärlek och vänskap — ett hat, som haft sin enda grund i täflan och som ofta, då vi råkats i våra föräldrars hus, gifvit anledning till förvecklingar och tilldragelser, hvilka förorsakat dem oro och grämelse och som kanske nu, om ej bataljen inträffat, skulle fört till olycksdigra följder. Han bad med särdeles vänlighet och förbindlighet — »auf besonders obligeante och honnête manier» — att jag skulle taga under mitt beskydd och min omvårdnad hans fånge, hvars fånge han sjelf några timmar varit, och låta denne njuta all höflighet och tjenstbevisning, medan han sjelf såg sig om efter en häst, på hvilken han kunde återvända till den trupp han tillhörde. Han skulle betrakta detta såsom ett högsta bevis på att jag verkligen förgätit hans förra obetänksamheter, hvilka han ångrade. Men i synnerhet blefvo jag och alla närvarande intagna af beundran, när den i min vård öfverlemnade grefve Reise, som låtit taga från honom både kläderna och den sista styfver han egt på sig, nu tillika med hans egna penningar ville tillställa honom äfven sin späckade börs och han då afböjde att emottaga det ena ej mindre än det andra, under det han yttrade följande ord: »Herr Graf, Er darf vielleicht nach diesem mehr benöthiget sein wie ich!»

[1]) kanske Reuss.

Men knappt hade vi lösgjort oss från den sist omtalte fienden och anstaltat om fångarnes säkerhet, förrän vi sågo ett nytt arbete begynna. Befälhafvaren öfver de fiendtliga trupperna, som sett denna strid vara mer än tvänne timmar och som bemärkt den fördel vi hade öfver deras venstra flygel, afsände ej endast 3 bataljoner infanteri utan också några sqvadroner kavalleri från den högra flygeln, hvilka angrepo oss med nästan större kraft, än någon gjort förut, och äfven gåfvo oss mera att uträtta, — till dess, liksom med ett slag, hela denna styrka mot vår förmodan vände om och med stor skyndsamhet och ifver lemnade oss som herrar öfver slagfältet — »mit genugsamer precipitance und empressement uns maistre von dem champ de bataille liessen». Vi hade ej spunnit silke i striden; vi sågo hälften af våra kombattanter utsträckta på valplatsen. De vände mot sitt förra läger, lemnande större delen, eller riktigare sagdt, nästan allt sitt infanteri och sina kanoner. Dermed fingo vi några ögonblicks andrum för att återställa den stora oordning, som uppstått.

Under denna korta mellantid och hvila hände mig ett äfventyr, som förorsakade mig i lika hög grad på samma gång smärta och häpnad. En främmande officer af särdeles utmärkt yttre, hvilken under träffningen blifvit sårad i högra skuldran och derefter gifvit sig fången till mig, föll mig, vid det han hörde mitt namn, hänryckt om halsen med orden: »Ach, mein edlester bruder!» utan tvifvel af den orsak, att han, på grund af en viss likhet mellan oss, tog mig för min broder Carl Gustaf, som han kanske lärt känna i utlandet. Men midt under betygandet af sin glädje deröfver skulle han beklagligen omkomma, ty en korporal på det kompani jag kommenderade gaf akt derpå och då denne i hastigheten ej kunde tänka sig dylika ömhetsbetygelser af en fiende, utan trodde att han ville göra mig något ondt, rände han sin värja genom den olycklige, från halsen och ned i underlifvet, innan jag var i stånd att bemärka det, så att han liflös sjönk ur mina armar. Denna sorgliga tilldragelse gjorde mig så mycket mera nedslagen, som jag ej kunde få tid och tillfälle att af de andra fångna fienderna erhålla kunskap om hans namn, enär det var just i samma ögonblick som vi fingo upplysning om orsaken, hvarför fienderna, just när segren ännu vägde, så plötsligt och oförmodadt uppgåfvo striden och lemnade slagfältet åt oss. Snarare hade de nämligen ej försvunnit ur vår syn och undkommit bakom de mellanliggande kullarne och

höjderna, än ett häftigt och starkt skjutande hördes. En hvar kunde deraf lätt sluta, att vår allernådigste konung utan tvifvel med de 9 eller 10 sqvadroner af högra flygeln, som en tid varit försvunna, nu föll den fiendtliga styrkan på halsen och råkat i fäktning med densamma. Fastän de starkaste och outtröttligaste af oss efter en så långvarig och oafbruten ansträngning voro på det aldra högsta i behof af hvila, skyndade alla utan ett ögonblicks dröjsmål i största möjliga hast till denna nya slagtbänk för att på denna blodiga dag leverera ännu en tredje batalj, hvilken på följande sätt begyntes, fortsattes och fulländades.

Sedan Kgl. M:t jemte h. exc. fältmarskalken Helmfelt och general Ascheberg vid slagets begynnelse, såsom ofvan blifvit skildradt, med vår högra flygel bragt fiendens venstra på flykt och drifvit denna till samma pass, som vi förut gått öfver, samt åstadkommit dess fullständiga upplösning, vände han tillbaka i riktning mot Lund för att komma infanteriet och venstra flygeln till hjelp uti dess nöd. Så snart fienderne märkte detta, beslöto de att i tid undvika faran att komma mellan tvänne eldar — ty H. M:t kom dem i ryggen — helst det ej 'lyckats dem att, i trots af alla föregående rörelser, tillintetgöra oss. Derför drogo de, såsom förut berättats, alla på en gång, nästan i ett och samma ögonblick ifrån oss, upphörande med striden på detta håll, för att med sitt ännu talrika af åtminstone 20 sqvadroner bestående kavalleri samt allt öfrigt återstående infanteri, som kunde följa med, tillintetgöra Kgl. M:t och de få trupper han förde med sig, innan vi kunde vinna tid och medel att förena oss med honom. Men de hade härutinnan högeligen bedragit sig, ty vår konungs oförskräckta skara upptändes ännu mera vid åsynen af denna anträngande öfvermakt, och Kgl. M:t fattade utan spår till tvekan det hjeltemodiga beslutet att utan dröjsmål med sin lilla hop angripa dessa många fiender, »tête baissée», hvilket också ögonblickligt med den framgång utfördes, att Kgl. M:t, sedan han i egen hög person under skarpa skärmytslingar fört än den ena än den andra af sqvadronerna i elden och medan fienderna sågo sin venstra flygels kavalleri, hvilket hittills stått hos oss, i fullt traf ila till denna strid, beundransvärd för den tapperhet han ådagalade, med några få som följde honom bröt sig midt igenom fiendens linier och omedel-

bart med dessa och infanteriet föll dem i ryggen, under det den qvarlemnade resten af högra flygeln lossade sina salvor mot deras front. Då syntes det fienderna ej längre rådligt att vänta, utan veko de för vår oöfvervinnerlige unge hjeltes tappra arm och lemnade oss som herrar öfver detta nya bataljfält och öfver alla sina ännu öfriga kanoner. Men härmed var dock ej ännu allt till ända, utan dansen begynte icke långt derefter ännu en gång eller för fjerde gången, såsom af denna ofärgade och med all sannfärdighet författade relation är till att se.

Kgl. M:t hade väl, såsom förut omtaladt är, genom Guds nåd och sin egen tapperhet tvingat de med högsta hårdnackenhet och bravur kämpande fienderna att under den med kampen följande förvirringen och oordningen gripa till flykten; men de våra blefvo af de många jordvallarne och dikena, af hvilka moståndaren, och särskildt det fiendtliga infanteriet, visste att mästerligen begagna sig, samt också af de genom striden utmattade hästarne hejdade och hindrade från att följa fienderna i hälarne och underhålla upplösningen, till dess de fullständigt rymt fältet. De vunno sålunda tid och tillfälle att rädda sitt öfverblifna, ungefär 6 till 700 man starka infanteri samt att äfven, för att betäcka återtåget, fatta posto vid byn — — —[1]), så att de någorlunda i slagordning åter försatta trupperna blefvo i stånd att göra vår segrande konung motstånd. Men knappt hade de uppnått detta mål, förrän vår unge hjelte med kavalleriet upphunnit dem och med sin förra undransvärda tapperhet skridit till angrepp samt, dock ej utan förnyad blodsutgjutelse och förlust af flera äldre officerare, förjagat fienderna och afskurit dem från hvarje förhoppning att vidare kunna möta sin besegrare. De tvingades att med all den hast, de uttröttade hästarne kunde tillåta, taga vägen till Landskrona, hvarifrån vår konung så litet ville hindra dem, som samma oförmåga att vidare förfölja äfven fans hos våra hästar. Derför vände han i stället sina ögon på det öfvergifna infanteriet, som posterat sig i fyrkant — »en bataillon carrée» -- vid en kyrka, byggd på en höjd i närheten af nämda by, och der visade tydlig lust att våga en förtviflad strid till sitt försvar; genom dess totala nederlag ville han sätta kronan på den redan vunna ärofulla segren. Men Kgl. M:t fann här

[1]) ɔ: Wallkärra.

ett så oväntadt motstånd (hvilket han också ofta hördes med egen hög mun prisa och beundra) att det ej stod till att betvinga, förrän vi med infanteriet hunno anlända. Förnämsta orsaken härtill var, att kavalleriet ej mera egde den styrka, som kräfdes för ett dylikt angrepp, enär ryttaren måste använda större möda att få sina hästar ur stället, än som kräfdes för att tillintetgöra dessa fiender, hvilka försvarade sig med yttersta fasthet. Också lyste ur ryttarnes ögon en grämelse öfver, att detta hinder skulle finnas för dem att efter så många denna dag vunna segrar ej förmå öfvervinna en så liten, från allt stöd afskuren hop. Vi hade emellertid knappast anländt, förrän vi samtliga med hjertligaste fröjd sågo vår konung ila till oss — ty den kärlek vi hyste för vår dyre herre hade hittills hållit en hvar af oss i högsta oro för hans heliga person, hvilken han hvarje ögonblick utsatt för de högsta faror — och hörde honom i de allernådigaste uttryck uppmana oss att utföra hvad kavalleriet ej mera var i stånd till och nederslå högmodet och hårdnackenheten hos dessa små öfverlefvor af fienden. Han var i detta ögonblick ej mera blott vår konung, utan snarare vår store Mars, ett namn, som jag med så mycket större fog kan tillägga denne glorvördigste monark, som man hvarken i föregående eller följande sekler sett och hört eller skall höra, att ett krönt hufvud under eget högt anförande med egen hand en enda gång blott vågat sig in bland fienderna, der svårigheterna varit de största och motståndet det häftigaste, då han deremot under en hel dag gjort sig en vana deraf. Hans gestalt var en Adonis': aldrig syntes oss något mera tjusande, än den heroiska minen, som stridens hetta och fröjden öfver den så herrliga vunna segern framkallade i hans anlete; äfven i skönhet öfverglänste han alla andra furstar i Europa, denne älskansvärde herre.

I ofvan omtalta uttryck talte han till sitt garde eller rättare till de få, som deraf ännu funnos qvar, och värdigades i egen hög person anföra oss mot den nämda fyrkanten, sedan han först beordrat generallöjtnant Schultz att på samma gång falla i flanken med hvad öfrigt infanteri som kunde följa. Men general Bibou, som der förde befälet, visade i samma ögonblick en så grundlig krigserfarenhet och skicklighet, som han förut visat stor fasthet och bravur. Han kastade sig med en förvånande hastighet och dock under bibehållande af god ordning inom den höga kyrkogårdsmur, hvilken omgaf den omtalta kyrkan,

och intog der en så fördelaktig ställning, att Kgl. M:t fann samma svårighet att med framgång storma, som om han skolat utan stegar stiga upp i en väl försedd fästnings försvarsverk. Det beslöts också att kringgå ställningen och, passerande förbi denna sida, söka intränga genom en bresch, som bemärkts på murens venstra sida; men här satte också denne erfarne och skicklige fiendtlige general hinder i vägen, ty först måste vi, när vi passerade förbi kyrkogården, i defileen mellan denna och de närliggande husen, se nästan mera tappert manskap än i åtskilliga skarpa fäktningar förut under denna dag, falla för den ständigt ihållande muskötelden, och vid vår ankomst till breschen sågo vi i stället för fienden, som vi förmodade der ännu skulle göra motstånd, rök och lågor komma oss till möte. Så snart han märkt konungens afsigt, hade han nämligen satt eld i en framför liggande, kyrkan tillhörande byggnad, gammalt trädvirke och annat brännbart ämne samt, tack vare detta raska beslut — och så mycket mera som vi hade vinden emot oss — kunnat draga sig undan och, äfven han, anträda sitt återtåg mot Landskrona.

Härmed fick också denna blodiga strid en ända. Ej endast saknade vårt kavalleri krafter att förfölja fienden — och öfverhufvud stod han ej till att under några omständigheter upphinna — utan mörka natten hade också kommit på och gjort det omöjligt att skilja ej blott den ene från den andre bland de våra, utan också under den stora förvirringen vän från fiende. Ett enda fann derför Kgl. M:t återstå: det var att innan han lemnade denna blodiga valplats, jemte dem som genom Guds nåd sparats, på knä göra honom ett skyldigt tackoffer för hans underbara hjelp och mäktiga bistånd, hvarpå hela hans rikes välfärd berott. Vid denna akt förestälde öfverhofpredikanten Spegel med undransvärd anderik vältalighet den frukt och det gagn. som vi på vår sida hemtat af det segerbringande fältropet: »Hjelp Jesus», hvilket H. M:t lagt alla och enhvar i munnen, samt förde oss till sinnes med genomträngande ord, hurusom vi hade endast och allenast detta namn och denna hjelp att tacka för hvad som skett och att vi ensamma blifvit öfriga bland så många tusenden, som, på ett erbarmligt sätt omkomna, lågo förbleknade omkring oss, dels också i närheten läto höra hjertskärande jämmerskri och qvidan.

Detta slutadt, utdelades den medlidsfulla och lika kristliga som nådiga befallning, att man, så vidt möjligt var och den

mörka natten det tillät, skulle rädda alla och enhvar, fiende så väl som vän, hvilkas klagorop öfver smärta och nöd, såsom nämdt, från alla håll omkring ljödo, och låta dem få njuta kirurgers och sårläkares vård som det behöfde, samt att alla nödiga försigtighetsmått skulle tagas, att ej af trötthet, försumlighet eller sjelfsäkerhet de med så mycket blod förvärfvade frukterna af en fullständig och herrlig seger åter måtte gå förlorade, i fall fienden åter hemtade sig och under natten skulle försöka att öfverraska våra intill döden trötta trupper, hvilka utan ringaste uppehåll under 20 timmar i följd utstått vaka, hunger, törst och fatiger.

Efter dessa kristliga och försigtiga anstalter förfogade sig Kgl. M:t först till den i biskopens i Lund doktor Winstrups hus väntande, men utan allt tvifvel ej för honom, förberedda herrliga måltid, der han emottogs med all magnificence och nogsamma fröjdebetygelser — »der apparence nach»; — der låg han också öfver natten. Men följande morgonen, då han med dagens anbrott steg till häst för att taga de olika bataljfälten i ögonsigte och då han med förfäran blef varse den stora förlust och förminskning som de uppstälda kårerna af kavalleri såväl som infanteri visade, kunde han ej utan sinnesrörelse och ömt medlidande betrakta det sorgliga skådespelet, som ej endast alla gator och platser i denna stad utan äfven alla fält, höjder och dalar omkring på långt afstånd hade att framvisa. Hvart blicken också vände sig, mötte endast olika sällsamma gestalter, utsträckta, nakna, afklädda lik, af hvilkas utgjutna blod den för öfrigt med snö betäckta jorden var färgad helt och hållet röd. Konungen igenkände bland de fallne många tappra officerare, som han lyckliggjort med sin högaktning och sin nåd, hvilka tvifvelsutan med glädje offrat sitt lif på denna ärans bädd, om dem i förväg kunnat blifva bekant deras store konungs parentation och med de nådigaste condoleancer blandade loftal. Men i synnerhet rördes vår store och dyre segerhjelte af medlidande. när han bland de fallne fann jemte nästan hela hans regemente öfverste Borckhusen som H. M:t för hans förtjenster hade gifvit en särdeles plats i sin nåd. Han låg med åtskilliga söner och svärsöner på samma ställe och nästan med dem i en hög. I ett hus och en familj och det inom en timme hade, då de flesta af dem voro gifta, så många blifvit enkor och faderlösa. Och kan jag, då jag med flere andra officerare af gardet bedt

konungen om tillstånd att följa vid detta tillfälle och såsom ett ringa vittne känner allt hvad vid detta tillfälle förekommit, talats och raisonerats, uppriktigt försäkra, att nästan ej mindre häpnad, rörelse och nådigt medlidande öfver förlusten af så många tappra män och så mycket utgjutet kristet blod bemäktigat sig denne vår allernådigaste konungs milda och kristliga sinne, än tillfredsställelse och glädje öfver den herrliga och ärofulla segern intagit hans högsinta hjerta. Det ock en hvar lätt skall kunna föreställa sig, då jag hänvisar honom till de förslag och specifikationer, som befälhafvarne för hvarje regemente med egenhändiga underskrifter måste inlemna öfver förlusterna, hvaraf han så väl som af andra utgifna rapporter och relationer om denna stora batalj skall inhemta, att åtminstone af kombattanter vid kårer, som haft mest att göra, två tredjedelar angifvits såsom döda och sårade, af hvilka senare både hos fienden och oss en stor del derefter likaledes omkommit af sina sår. Relationerna upptaga säkrare namnen på de märkligare bland de döda och sårade, liksom antalet på såväl fångarne som de eröfrade kanonerna, fanorna och standaren, än mitt minne är i stånd till, ty min uppgift är endast att förvara minnet af hvad jag sjelf med säkerhet vet och hvad jag för en hvar kan vittna om. Och härvid vill jag ännu bifoga en och annan anmärkning, som jag dels ej kunnat införa i följden af min berättelse, dels ej då erinrat mig. Dessa äro:

1. Att hästen, som Kgl. M:t först begagnade, träffades af 2 kulor i pannan mellan begge öronen.

2. Att till slut, när drabbningen upplöst sig i sådan förvirring, att man med möda kunde skilja vän och fiende, H. M:t satte sig i spetsen för en fiendtlig sqvadron och ville föra den emot en annan; men den högste Guden visade då sin synnerliga omsorg om honom, i det att misstaget upptäcktes och H. M:t fick tillfälle att kunna lösgöra och rädda sig.

3. Att en så lågande ifver fans hos alla för denne aldra käraste herren, att också de, hvilka det efter deras stånd ej tillkom, visade ett begär att uppoffra sig för sin dyre konung, så att åtskilliga höga ståndspersoner, hof-, cancelli- och andra betjente slöto sig till kårerna och läto sig angeläget vara att jemte dem göra fienden afbräck. Bland dem var H. Kgl. M:t enkedrottningens dåvarande öfverste kammarherre, nuvarande kgl. rådet och guvernören öfver H. Kgl. M:ts lifgeding grefve

Carl Gyllenstjerna, som visade en så oförskräckt tapperhet och behjertenhet vid alla lifregementets till häst skarpa skärmytslingar, att H. M:t ökade sin högaktning för honom och oftare med uttalande af sitt bifall gaf tillkänna sin beundran öfver hans tappra uppförande.

4. Att mellan kaptenen vid kgl. gardet baron Bernhard v. Liewen, nuvarande generalen och guvernören i Wismar, och befälhafvaren för det regemente, som i första träffen marscherade emot andra bataljonen af bemälta garde, uppstod en tapper strid, intill dess den sistnämde sågs ligga på fältet. Denne officerare ville nämligen visa en vid dylikt tillfälle olämplig bravur eller snarare gasconnade, i det han utmanade befälhafvaren för den omtalta bataljonen, vår dåvarande major Hastfehr, till tvekamp eller duel, innan kårerna råkade på hvarandra, hvarvid kapten Liewen, som ej ansåg detta passande för en bataljonschef, antog utmaningen och kampen fortsattes så länge, med stor kallblodighet och god hållning på båda sidor, till dess den utmanande fått hvad han sökte.

6. Att af den händelsen kan slutas, i hvilken grad de, som lyckligast kommit ur de omtalta striderna, fört lifvet som byte ur desamma, att af sju goda vänner, som aftonen förut höllo måltid tillsamman med mig, jag följande dag vid samma tid var den ende qvarlefvande — genom Guds nåd, då så väl som i många andra farligheter bevisad, hvilkens heliga namn jag derför innerligast prisar.

Detta är det verkliga förloppet och de sanna biomständigheterna af det som gjort den 4 december 1676 så berömd i verlden. Men med denna ärofulla bragd kunde dock H. M:ts höga sinne ej tillfredsställas, utan beslöt H. M:t att i trots af den hårda årstiden och den skarpa vintern — då andra makter pläga göra slut på fälttågen och med goda vinterqvarter förnöja sina utblottade trupper — draga fördel af den seger Gud förlänat öfver den högmodiga fienden och med eftertryck smida medan jernet ännu var varmt. Derför fattade han beslutet att ej dröja längre i Lund än för de sårades vård och förflyttning var nödvändigt samt för trofeernas försättande i säkerhet, men då det skulle ännu mera minskat våra trupper att invänta detta till slut, enär staden ej hade tillräckliga hus, för att hela man-

skapet der kunde få tak öfver hufvudet, ryckte H. M:t den tredje påföljande dagen in i det fiendtliga i trakten omkring Svenstorp stående lägret, som var försedt med allt som erfordras för ett beqvämt läger äfven med baracker och hyddor. Det fans uppfyldt med lik och halfdöda menniskor, ty många hundrade af de svårast sårade, som ej kunnat fly längre bort, hade förmenat kunna rädda sig hit. Härifrån vände sig vår allernådigste konung åter mot Helsingborg, för att tvinga fienden till att utrymma denna fästning, hvilken, såsom förut berättadt, fallit i fiendens händer straxt vid krigets begynnelse dels genom lättsinne, dels på förrädiskt sätt. Detta lyckades också H. M:t på sätt som i det följande skall förtäljas.

Efter några få betydelselösa rader om detta andra angrepp på Helsingborg är handskriften tvärt afbruten. — Det återstår blott att tillägga några ord angående den del af anteckningarne, som härofvan blifvit meddelad i Johan Adolf Clodts egen utförliga berättelse.

Om återgifvandet af denna må till hvad i början blifvit yttradt tilläggas, att den tyska urskriften så noggrant som möjligt blifvit följd med undvikande äfven af de talrika insprängda franska orden. Blott i fråga om satsfogningen har, såsom nödvändigt varit, en större frihet i behandlingen fått ega rum. De sidolånga, invecklade, stundom på svenska ordagrant fullkomligt oåtergifliga satserna, i hvilka den tyska urskriftens berättelse fortgår, ha, der så kräfts, blifvit upplösta i mera enkla. Endast på detta sätt har den kunnat utgifvas för 19:de århundradets svenska läsare.

Af flera skäl har ej texten blifvit belamrad med något större antal noter. Det område, anteckningarne beröra, är ett af de jemförelsevis mest kända; lätt skulle derför den upplysande noten ha varit öfverflödig. Literaturen i ämnet är också så stor, att hänvisningar och jemförelser skulle utan motsvarande gagn blifvit för vidlyftiga. I stället inskränka vi oss till att här belysa några dunkla punkter och göra några jemförande hänvisningar till det enda arbete som hittils begagnat dessa anteckningar såsom källa. Man skall kanske deraf finna, huru nödigt det stundom är att framlägga källskriftens berättelse för att återkomma till den enkla historiska verkligheten från de utläggningar, hvilka en föregående tids historieskrifning allt för mycket älskade under sitt sträfvande att göra berättelsen liflig och åskådlig.

1.

Till dunkla punkter hör berättelsen om Rosenkrandsarnes död vid Helsingborgs stormning 1676, en händelse, hvarom ingen annan historisk källskrift än Clodts anteckningar, hvarken inom svensk eller

dansk litteratur, tryckt eller i handskrift, har något att förtälja. Fryxell hemtar af Clodts berättelse, ämne till en längre episod i Berättelser ur svenska historien. (XV, 174—177). Genom det sätt, hvarpå här Rosenkrandsarnes slägtförhållanden sammanställas, väckes emellertid hos en granskande läsare lätt ett tvifvelsmål, huru vida ej Clodts uppgifter hvila på misstag, så att hela händelsen kanske aldrig ens tilldragit sig inom slägten Rosenkrands. Fryxell utgår nämligen från antagandet, att den först fallne sonen varit öfverste Maximilian Rosenkrands, som stupade vid Halmstad, eller kanske general Niels Rosenkrands, som stupade vid Helsingborgs eröfring af Christian V. Vore nu något af dessa antaganden riktigt, skulle Clodts uppgifter vara oantagliga; den af honom omtalta händelsen skulle då aldrig ha kunnat tima inom Rosenkrandska slägten. Hvarken öfverste Maximilian R. af slägtens holländska linie eller general Niels R. af Örupslinien egde sådane familjeförhållanden, som här förutsättas. Emellertid lefde inom Glimmingelinien af denna slägt — hvilket Fryxell och de danske genealoger han tillsport i frågan ej uppmärksammat — en i Skåne bofast familj, hvars alla förhållanden göra möjligt, att Clodts uppgifter kunna vara riktiga och att det verkligen ändå är inom Rosenkrandska slägten, som den skildrade händelsen tilldragit sig. Mogens Holgersen Rosenkrands till Glimminge, son till »Rike Holger» R. och fru Sophia Bilde, hade nämligen af sju söner utom de tre, som öfverlefde dem, trenne (Corfitz, Eiler och Christian Corfitz), om hvilka, utan att nämna vidare omständigheter, genealogierna upptaga anteckningen, att de dött vid vuxen ålder, (ogifta) — den sistnämde såsom kapten — och de hade af fem döttrar fyra som förblefvo i hemmet ogifta. Den arma modren som vid Helsingborgs plundring af Carl XI, omgifven af sina fyra döttrar, såg tvänne söner omkomma, sörjande den tredje nyss förlorade, har då antagligen varit dottren till riksmarsken Anders Bilde till Damsboe, den olycklige från Fredriksuddes fall 1657, fru Sophia Bilde Rosenkrands. Att ingen annan än Clodt förtäljt för efterverlden dessa olycksöden, är då ett märkligt exempel på den hastighet, hvarmed efter freden i Roeskilde Danmarks gamla historiska slägter på andra sidan Sundet blefvo provinsiella och bortglömdes.

Lägger man nu framställngen i Clodts anteckningar vid sidan af den på dem grundade berättelsen hos Fryxell, finner man, huru ur Clodts kortfattade ord genom utläggning utveckla sig noga detaljerade förhållanden. Den son, om hvilken Clodt helt kort säger, att modren »såg honom ligga död framför sitt fönster», är här »den äldre» och »han deltog», heter det vidare om honom, »i fäktandet vid stadens försvar. Men just som striden brusade förbi, blef han skjuten på gatan framför modrens boning och framför hennes och systrarnes ögon. Det var den andre sonen som hon mot svenskarnes vapen förlorade inom fyra månader!» Den tredje sonen är deremot »den yngste». Om honom heter det: »Ynglingamodet kunde ej förblifva overksamt. Han förde några tjenare (hvarmed förstås de af Clodt omtalta »soldater och personer af andra stånd») med sig upp på vinden och

började skjuta på svenskarna». Clodt inleder sin skildring af sjelfva uppträdet vid mordet i modrens åsyn med dessa enkla ord: »Också när i modrens och systrarnes närvaro, dörren — hvilken de med all möjlig list sökte dölja — gick upp eller rättare med våld uppbröts — ty att öppna den som de andra, dertill läto de sig ej finna villiga, riktades ett slag af en upp- och nedvänd muskedunder» etc.; i den utlagda berättelsen blir deremot skildringen följande: »Clodt fordrade att alla rum genast skulle öppnas till undersökning. Fruntimrena efterkommo ofördröjligen och utan motsägelse hans begäran. Dock märktes att de sökte afleda blickarne från en till vinden förande dörr. Då Clodt icke lät vilseleda sig, utan fordrade äfven denna nyckel, sökte de i sin ångest allehanda undflygter. Ynglingen Rosenkrands innanför dörren hörde samtalet och förutsåg dess utgång. Han beslöt sälja sitt lif så dyrt som möjligt och stälde sig innanför med en upp- och nedvänd musqueton i högsta hugg. Utanför dörren stod deremot ynglingen Clodt med dragen värja i hand. När nyckeln icke framlemnades, lät Clodt uppspränga dörren etc». — Det är mer än sannolikt, att Clodt verkligen kunnat skrifva, att han »aldrig under sina krigståg upplefvat ett ögonblick så förskräckligt som detta», men så skrifver han icke, utan han talar i stället om sin »sensible regret». Deremot är hvad som tillägges mera ovisst, att nämligen »sjelfva de plundrande och vildsinta soldaterna vördade och gingo stilla förbi denna den oerhörda sorgens och olyckans boning»; de hade visserligen bort så göra, men den enda källa vi ega gifver oss ej den ringaste upplysning om huru dermed i verkligheten förhållit sig.

2.

Rörande slägtförhållandet mellan Fabian Gustaf Wrangel och Clodt bör ej, såsom hos Fryxell, på grund af de svenska riddarhusgenealogiernas ofullständighet något dunkel råda; Clodt upplyser detta tillräckligt genom sina uppgifter. — Då Spegel i sitt Diarium, bland de fallne i slaget vid Lund upptager kaptenlöjtnanten vid Baranoffs finska regemente Wrangel, lemnas oss en upplysning om den ädle ynglingens öde, som Clodt förgätit att meddela.

3.

En jemförelse mellan Clodts relation om slaget vid Lund och den berömda framställningen af detta slag i Berättelser ur svenska historien visar att den senare i sina vigtigaste delar hvilar på den förra; sjelfva grundteckningen, de fyra skilda bataljerna, härrör från Clodt. I några punkter hafva Clodts misstag blifvit rättade, såsom i fråga om Christian V:s försvinnande från slagfältet. Clodt gifver här ett uttryck åt ett samtida allmännare — och såsom det synes för den svenska samtiden kärt antagande — att den danske konungen visat sin flyende venstra flygel vägen på dess flykt öfver Lydde ström, eller som det heter »jemte de förste funnit medel i en större försigtighet än de efterföljande att lyckligen komma öfver». Fryxell deremot förlägger den otvifvelaktigt personligen tappre danske konungens för-

svinnande till tredje striden och låter öfverbefälhafvaren F. Arensdorf föranleda det, om ock med annan tolkning af dennes afsigt dermed, än den moderna danska historieskrifningen, som anser att det skett, då slaget på dansk sida betraktades som redan vunnet och konungens vidare närvaro der öfverflödig.

4.

Det har länge varit en öppen fråga, hvarest källan är att söka till den bekanta berättelsen om tacksägelsen på slagfältet sjelfva slagdagens afton med Spegels dervid hållna tal öfver fältropet: »med Guds hjelp». Spegel sjelf nämner, som bekant i sitt Diarium ingenting derom. Rörande denna fråga lemna Clodts anteckningar lösningen. Otvifvelaktigt är det deras kortfattade framställning som gifvit ämnet till Fryxells utlagda skildring. Hvad i dem om Spegels ord förekommer har efter den antika historieskrifningens mönster blifvit utlagdt till det formliga utarbetade tal, som lägges i hans mun. — Att en aftonbön hållits efter slaget, såsom annars brukades, är högst sannolikt, och möjligt kan vara, att Spegel då sagt några ord med afseende på dagens händelse, dem han sjelf ej lagt den vigt vid, att han derom något antecknat i sitt Diarium; Clodts uppgift kan derför möjligen vara riktig. Men han kan också ha misstagit sig angående denna omständighet och förblandat tacksägelsen med den som följande morgon hölls och som Spegel sjelf omtalar. Denna fråga torde knappt kunna afgöras; men i hvarje fall har ej Spegels tal hållits i den form, hvari det meddelats.

5.

En punkt, i hvilken Clodts uppgift ej blifvit rättad och hvari han också oftare blifvit följd, är den om biskop Peder Winstrups herrliga måltid eller »ståtliga gästabud», som skulle tillagats för den af de båda konungarne, som blef segrare på valplatsen vid Lund; utläggningen att biskopen unnat anrättningen åt Carl XI, biskopinnan åt Christian V med tillägget om dotterns förlofning med en dansk officer gör ej saken trovärdigare. Biskop Winstrup var ej en biskop af den art, att han, när en del af hans stiftstad stod i lågor och när eld stacks i hans domkyrka, tillagade gästabud åt segraren.

Bidrag till varägerfrågan.

AF

NILS HÖJER.

Ryska rikets grundläggning genom skandinaverna. Af VILHELM THOMSEN. Öfversatt af SVEN SÖDERBERG. Jämte tillägg af HANS HILDEBRAND. Stockholm, 1882.

Warägen und Warangen. Von W. VON GUTZEIT. Riga, 1882.

Det är med vetenskapens segrar som med segrarne på slagfälten: somliga vinnas jämförelsevis lätt, så att det nästan tyckes, som man finge dem till skänks, andra måste man kämpa sig till tum för tum, och för hvarje framgång växa nya hinder upp, som göra dem om intet, så att forskarens arbete, om ock i och för sig aldrig så lyckosamt, får en viss likhet med Sisyphi arbete i underjorden. Visserligen har hvarje nyhet okunnigheten och den mänskliga trögheten emot sig, men sanningens framgång är i alla fall gifven och vinnes jämförelsevis lätt, om den har stora intressen för sig eller åtminstone icke skadar de mägtige eller de månge. Så har fallet varit med en stor mängd af de stora upptäckterna inom de matematiska och naturvetenskapliga facken. Å andra sidan hafva människorna mycket svårt att erkänna och äfven att förstå en sanning, som kan på ett eller annat sätt bringa dem skada. Man skall hafva mycken möda att öfvertyga en man, som lefver af att tappa blod af folk, att åderlåtning är skadlig. Detta är orsaken, hvarför den allra enklaste sanning inom politiken understundom behöft århundraden för att icke säga årtusenden för att arbeta sig fram. Ty hvarje nyhet inom detta område är i någon mån revolutionär eller syftar till en förändring af makt. Motstånd blir således här på visst sätt liktydigt med sjelfförsvar och är derför i och

för sig så naturligt, att man knappast eger rätt att beklaga eller förundra sig deröfver.

Men det gifves ett område, som borde vara fritaget från detta intressenas spel, och det är historiens. Då det icke längre gäller, hvad som skall ske utan hvad som redan skett, borde man väl låta fakta tala. Men en händelse framställer sig nästan aldrig för två människor på alldeles samma sätt. Om de ock bägge äro ärlige män, kunna de dock icke hjelpa, att de se samma sak från olika sidor och derför hafva en något skiljaktig föreställning om densamma. Härtill kommer, att den ene som oftast har förutsättningar för att se eller fästa sig vid ett, den andre vid ett annat, hvarför bilden äfven af denna anledning icke uppfattas lika. Härmed sammanhänger, att den stora mängden af människor ser i det som sker icke detta, utan hvad de vilja eller vänta att se, hvadan till de många skiftningarna af liknande bilder kommer en mängd af irrbilder och dessvärre äfven genom uppsåtlig förfalskning vrångbilder.

Såsom det i detta fall förhåller sig med de enskilda så ock med folken. Man behöfver derför icke synnerligen mycket syssla med historiska studier, förrän man kommer under fund med, att den historiska sanningen är i viss mån nationel, så att man i många fall skulle kunna tala om en tysk, en fransk, en engelsk historisk sanning o. s. v. Eller för att taga ett exempel, som ligger oss nära, hvem känner icke, att sanningen om unionstiden är för oss svenskar väsendtligen en annan, än hvad den är för danskarne? Denna olikhet gäller i många fall såväl händelserna sjelfva som i synnerhet uppfattningen af deras betydelse. I det senare afseendet kan man aldrig hoppas någon enhet. En och samma mellanfolkliga händelse skall olika bedömas af olika personer, så länge det finnes nationer och nationella intressen. och en och samma händelse inom den inre politiken skall bedömas olika, så länge det finnes partier med olika uppfattning af statens väl och ve. Men i det förra hänseendet bör forskningen eftersträfva allmängiltiga resultat och kan, om ock långsamt, både finna dem och tilltvinga dem erkännande. Ett sådant resultat är frågan om folkens härstamning och rikenas uppkomst.

I början af nyare tiden täflade de europeiske historieskrifvarne eller krönikörerna i uråldriga ättledningar för sina respektiva stater, och Noach uppträdde då i Frankrikes och Englands

såväl som i Sveriges kungalängd. Ännu så sent som under Ludvig XIV:s upplysta tidehvarf förfäktade en lärd och ansedd fransk historieskrifvare den åsigten, att Jupiter och Pluto varit konungar i Frankrike, och att Noach var densamme som Gallus, efter hvilken Gallien fått namn. Nu måste alla erkänna, att den franska staten icke eger så ståtliga anor, och att franska folket uppkommit genom en blandning af mycket olikartade element: kelter, romare, tyskar, nórmanner, af hvilka de förstnämde såsom de längst förtryckta och de för en statsbyggnad mest odugliga lemnat minsta spåren efter sig, men öfver detta faktum tröstar sig Frankrikes störste historieskrifvare med den på sin tids fransmän alls icke tillämpliga satsen af en forntida romare, att Gallien föder galler. Norges lärdaste forskare låter sina förfäder komma på skepp öfver Ishafvet, för att icke öfriga skandinaver måtte komma i frestelse att kalla dem svenska nybyggare eller yngre bröder. Och för att häfda en ädel börd åt sina folk tyckas flere historieskrifvare i våra dagar hafva träffat en tyst öfverenskommelse att låta alla trälaätter omkomma — i digerdöden.

Man bör ställa sig dessa och dylika förhållanden för ögonen för att kunna fatta att i vår tid ett historiskt bevisadt faktum så säkert som ryska rikets stiftande af skandinaviska nybyggare har kunnat med så mycken envishet å rysk sida förnekas. Ty då blotta fåfängan kunnat åstadkomma så mycket, huru mycket mera den vaknande nationalkänslan hos en stor folkstam, som hit till dags aldrig visat förmåga att styra sig sjelf och derför verkligen kan tyckas tarfva ett exempel, ett prejudikat från historiens gryning på en stark och väl organiserad, nationel slavisk statsbyggnad. Här ingriper nämligen nyss angifna faktor, intressenas spel. Det är icke blott en historisk utan på sitt sätt äfven en politisk fråga. Germaner och slaver kämpa med hvarandra än i dag öfver hela den slaviska verlden, de förre för sitt fysiska öfvervälde och ännu mera sitt intellektuella förmyndarskap, de senare för sitt oberoende i bägge fallen. Men mod är halfva segern, säger med rätta ett nordiskt ordspråk, och mod är detsamma som tro på sig sjelf och på sin sak. Ingenting kan bättre ingifva och nära en sådan tro än erfarenhet i liknande fall. Hvart man nu vänder blicken inom den slaviska verlden, till čecker, slovener, bulgarer, serber, polackar, vender, och hvilken period af deras historia man än väljer, så

klingar en till mötes den gamla kronistens vemodiga ord: »Vårt land är stort och fruktbart, men det är ingen ordning ibland oss, kom hit och herska öfver oss!» Hvad under då att man med den segaste envishet hänger sig fast vid ett exempel på en slavisk statsbyggnad, på hvilken historiens ljus endast sparsamt faller, och som derför lemnar ett vidt spelrum åt gissningar och konstruktioner. Detta är så mycket mindre underligt, som exemplet gäller slavernas största och mägtigaste samhälle, hvars slaviska ledare i våra dagar tro sig kallade att samla alla slaviska folk till en slavisk stat, såsom deras förfäder fordom skulle hafva samlat alla ryska stammar till ett ryskt rike.

Emellertid är ryska rikets skandinaviska ursprung bevisadt genom så många samstämmiga intyg, att det numera icke kan af någon opartisk domare förnekas, försåvidt han tagit kännedom om handlingarna i målet. De allra flesta af dessa intyg voro redan framdragna i början af detta århundrade, och svenska läsare hade fått en systematisk öfversigt deraf vid midten af 1830-talet i Cronholms Fornnordiska minnen och ännu bättre i Strinnholms historia. Kom så 1844—45 den lärde Kuniks Die »Berufung der schwedischen Rodsen durch die Finnen und Slaven», och med skäl kunde man fråga: hvad göres oss mera vitne behof?

Dessa bevis äro, i största korthet angifna: 1) Den äldsta ryska krönikans berättelse om varägernas inkallande öfver hafvet, dess konseqventa användning af ordet *varäg* i betydelse af skandinav, och den betydande rol, hon tilldelar dessa varäger under det ryska rikets barndom; samma krönikas användning af ordet *rus'* för äldre tider i en gifven motsättning till slaver och dess identifiering med eller underordnande under ordet varäg; 2) Denna inhemska källas bekräftelse hos grekiska, arabiska och vesterländska krönikörer, som ögonskenligen använda ordet *'Ρῶς*, *rûs*, *russi* i betydelse skandinaver eller i Ryssland bosatta skandinaviska nybyggare och äfven på några ställen uttryckligen angifva denna betydelse; 3) De till vår tid bevarade fornryska namnen, som med få undantag äro rent skandinaviska och närmare bestämda svenska; 4) Andra språkprof på fornryskan, som blott ur skandinavisk tunga kunna nöjaktigt förklaras och dessutom uttryckligen angifvas såsom icke slaviska af den författare, som bevarat dem.

Emellertid hafva alla dessa skäl af ofvan angifna grunder icke gjort tillfylles för antinormannisterna, som äfven retats till

en i många stycken berättigad opposition af den s. k. normanniska skolans äflan att ur de skandinaviska språken förklara rent slaviska ord eller ur skandinaviska lagar slaviska eller allmänt europeiska rättssedvänjor. Derför att den normanniska skolan i dessa stycken gått väl långt, då den förbisett att den invandrade, skandinaviska stammen var å ena sidan allt för fåtalig i förhållande till de underkufvade slaverna och å andra sidan var dem allt för litet om ens något öfverlägsen i kultur för att kunna på deras språk och seder öfva något stort och varaktigt inflytande, så vunno antinormannisternas angrepp till en början en framgång, som gaf dem hopp om att kunna affärda hela teorien om det ryska rikets skandinaviska ursprung.

Ehuru den normanniska skolan i Ryssland, i främsta ledet representerad af Pogodin och Kunik, sålunda tvingades till ett kort återtåg, hade den dock allt för fasta positioner bakom sig för att någonsin behöfva rymma hela fältet. Men angreppet har haft det goda med sig, att man dels blifvit mera försigtig i sina sammanställningar och härledningar, dels fått en särskild uppfordran att taga de gamla intygen om ryssarnes skandinaviska ursprung under förnyad ompröfning, att sammanställa olika folks uppgifter i denna sak med hvarandra och med ett noggrant iakttagande af tidpunkten för hvart och ett ibland dem undersöka deras verkliga innebörd.

För de skandinaviske landens del lemnade dansken C. W. Smith redan 1869 ett utmärkt förarbete härutinnan genom de lärda och skarpsinniga noterna till sin öfversättning af den gamla ryska krönikan, men det är i synnerhet hans landsman W. Thomsen, hvilken man har att tacka för de noggranna och systematiska undersökningar om skandinavers, slavers och finnars äldsta förbindelser, som icke blott ytterligare bekräftat, *att* det ryska riket ursprungligen varit en skandinavisk och särskildt svensk statsbygnad, utan äfven lemnat en ganska klar inblick i frågan, *huru* detta skett, och i hvilken omfattning det svenska inflytandet gjort sig gällande.

D:r Thomsen hade redan länge varit känd bland svenska språkforskare och historiker genom sin märkeliga afhandling »Den gotiske Sprogklasses Indflydelse paa den finske», då han 1877 för första gången i Oxford utgaf det arbete, som jag stält i spetsen för denna uppsats, och som straxt derefter anmäldes för den svenska allmänheten i Nord. Tidskrift. Sedermera har

han utgifvit en tysk omarbetad upplaga, hvilken närmast ligger till grund för denna svenska bearbetning.

Här äro dock några vigtiga tillägg gjorda, som innehålla nya intyg, ett arabiskt och ett grekiskt, för ryssars och varägers skandinaviska börd. Det förra af dem, som förskrifver sig från israeliten Ibrahim Ibn Jakub, som omkring år 965 gjorde en resa till Tyskland, då han sannolikt inhemtat närmare kunskap om slavernas land, gifver vid handen, att araberna på hans tid med *rûs* menade dels svenskar i Sverige (»ofta komma rûs vesterifrån på skepp för att plundra i preussarnes land»), dels till Ryssland inflyttade svenskar, som »tala slavernas språk i följd af sin sammanblandning med dem». Det senare intyget innehålles i ett nyligen upptäckt grekiskt strategiskt arbete från elfte århundradet, som kallar Harald Hårdråde konung i Varangia. Häraf styrkes i hög grad Thomsens tidigare antagande, att äfven det grekiska *varang* varit, liksom det arabiska *varank* och det ryska *varäg*, ett folknamn, som betecknat skandinav eller den skandinaviska halföns innebyggare.

Dessa hafva ursprungligen blifvit nämda med sitt finska namn rus i hela Österlandet, men sedan detta ord kommit att hos greker och araber liksom hos slaverna sjelfva särskildt beteckna de bland slaverna invandrade och slaviserade normannerna och slutligen invånarne i deras rike, upptog man i stället såsom särskild beteckning för de egentliga skandinaverna namnet varäger, som Thomsen öfversätter med skyddsförvandter och anser ursprungligen hafva varit de invandrade skandinaviska ryssarnes namn på sina stamförvandter på andra sidan Östersjön.

En annan förslagsmening framställes af Gutzeit, som rörande uppkomsten af ordet varäg sluter sig till den gamla åsigten om dess härledning ur grek. *βάραγγος*, som åter skulle vara det vestskandinaviska *væringi*, edsvuren. Namnet skulle således icke ursprungligen beteckna ett folk utan ett garde. Emellertid blir stamordet detsamma: *vara*, löfte, fördrag, skydd. Tvisten gäller således ordets ursprungliga betydelse och orten, der det först bildats.

I senare afseende har Thomsen efter all sannolikhet rätt, ty för det första är det i och för sig osannolikt att ryssarne, som hade skandinaverna dagligen ibland sig och lärde känna dem först, skulle hafva lånat namnet för att beteckna dem från grekerna. Ett sådant lån kunde väl möjligen hafva skett af

enstaka skriftställare, men svårligen hade ordet kunnat blifva det allmänna folknamnet i Ryssland på skandinaver, såsom dock veterligen skedde. Vidare förekommer redan omkring år 1000 namnet *Varangiska hafvet* på Östersjön bland arabiska skriftställare, hvilket förutsätter, att *varank* såsom folknamn då varit en längre tid i bruk, men just vid den tiden eller något förut synes det grekiska *βάραγγος* börjat användas åtminstone i det grekiska skriftspråket, liksom sannolikt först vid denna tid väringakåren i Konstantinopel som ett kejserligt lifgarde bildades. En annan sak är, att skandinaver (*Ῥῶς*) användes bland värfvade trupper på grekiska expeditioner ända från början af 900-talet. Så deltogo 700 *rhos* i expeditionen mot Kreta år 902, 415 i ett tåg mot Italien år 935 och 584 i en ny expedition mot Kreta år 949 o. s. v.

Deremot tyckes mig Thomsens förklaring af ordet varäg, huru skarpsinnig den än är och långt ifrån orimlig, dock knappast vara den sannolikaste. Det ligger ju något egendomligt deri, att skandinaverna skulle hafva gifvit ordet åt grekerna och sedan lånat det tillbaka igen i dess gamla nordiska form med en ny i Grekland uppkommen betydelse, detta samtidigt dermed, att ordets gamla bemärkelse fortlefde i Ryssland, med hvilket land man allt framgent stod i beröring, och genom hvilket man åtminstone från Sverige gemenligen färdades till Grekland. Jag tror derför, att betydelsen edsvuren krigare är den ursprungliga, och att således fornsv. *varing*, som är upprinnelsen till det ryska varäg och gr. *βάραγγος*, haft samma betydelse som det närslägtade angl. *værgenga*, longob. *waregang*, frank.-lat. *wargengus*. Väl säger Thomsen, att äfven i dessa ord betydelsen skyddsling utan tvifvel är den ursprungliga, men mig tyckes tvärtom att Kunik till fullo bevisat, att den ursprungliga betydelsen är den ofvan angifna: löftesgångare (jemf. isl. *handgenginn*), som trädt i personligt tjensteförhållande hos en (främmande) furste, hvilken betydelse särskildt styrkes af den frankiska lagens stadgande, att samma mansbot skulle erläggas för dråp på en wargeng som på en antrustion (in trusti dominica).[1]) Det fins intet hinder för, att

[1]) Mémoires, de l'académie des sciences de St. Pétersb: VII:e Série, T. XXIII, N:o 1 sid. 249 och 373 o. f. En redan af Ihre föreslagen, men af Förstemann öfvergifven sammanställning med got. *gawairþi*, fred, har förmodligen bidragit till tolkningen skyddsling. Deremot hör ordet säkert samman med got. *tuzvêrjan*, tvifla, fornslav. *věr'n'*, trogen, rys. *vernik* (edsvuren) tro-man etc.

ej ordet i det af Thomsen citerade longob. lagstadgandet kan hafva samma betydelse. Då mot denna härledning af ordet invändes, att det isl. *várar* väl har betydelsen trohetslöfte, men att bemärkelsen trohetslöfte om en krigare i förhållande till sin höfding är fullkomligt främmande för denna ordstam, så är denna skilnad både allt för subtil och sannolikt oriktig. I en vers af Olaf Hvitaskald, intagen i Håkon Håkonssons saga, heter det nämligen om Skule jarl: »(hann) lagði þá allt sitt mál i kné (konungi) ok seldi várar — lituðr tála». Den prosaiska texten återgifver »seldi várar» med» seldi festu». Jag ser icke. att várar här kan betyda någoting annat än »trohetslöfte om en krigare i förhållande till sin höfding» eller en vasalls i förhållande till sin suverän. Att åter ordet varing på grund af sin afledning skall betyda en som tager trohetslöfte eller skydd, således beskyddad, icke en som gifver löfte, torde icke kunna med några enstaka exempel bevisas. Ty utgår man från en sådan allmän lag, huru vill man då förklara sådana ord, som fsv. *niþingr*, *morþingi*, *fæ fylingi*, isl. *ræningi* (i bet. röfvare) m. fl.? En dylik regel af i och för sig tvifvelaktig sanning kan i ingen händelse med någon säkerhet användas på ett enstaka ords förklaring, ty alla de här anmärkta undantagen hafva minst så gamla anor som de af Thomsen anförda exemplen.

Men det är utan exempel, att ett ord, som ursprungligen varit namn för ett lifgarde, sedermera kommit att beteckna den nation, af hvilken gardet förnämligast rekryterades. Om detta är sant, så kunna dock många exempel anföras derpå, att en nation både kallat sig sjelf efter sin hufvudsakliga sysselsättning och af andra blifvit nämnd efter det yrke, under och genom hvilket folket blifvit af dem kändt. Vi behöfva icke gå utom Sverige för att finna exempel i bägge fallen. Så har man ju antagit, att svensk betyder svedjare, odlare eller enligt Geijer krigare, följesman. Vore denna härledning riktig, skulle *svensk* och *varing* betyda ett och detsamma. Visst är att lapparnes *taro, tarolats*, svensk, egentligen betyder köpman. Ja Thomsens egen förklaring af ordet *ruotsi, rus* är ju ett sådant exempel. Emedan svenskarne hufvudsakligen och i början kanske uteslutande voro af finnarne kända såsom *roþsmæn*, båtkarlar, fick hela nationen deraf sitt namn. På samma sätt uppträdde de egentliga svenskarne efter ryska rikets uppkomst derstädes hufvudsakligen som krigare i furstarnes tjenst. De ryska krönikorna

äro fulla af bevis derför, att kärnan af den ryska hären ända till fram på 1000-talet utgjordes af från andra sidan Östersjön inkallade svenskar. Är det fråga om ett krigståg mot grekerna eller vid ett utbrytande inbördes krig mellan den gamla varägiska fursteättens medlemmar, går man öfver hafvet eller skickar öfver hafvet efter varäger. Ett särskildt bevis för svenskarnes exklusiva ställning som följesmän i det gamla ryska riket synes mig ligga i Konstantin Porphyrogennetes' berättelse, att vid November månads början bryta de ryska furstarne upp från Kijev *med alla ryssar* (*μετὰ πάντων τῶν Ῥῶς*) och begifva sig ut (på gästning) till de slaviska stammar, som äro skattskyldiga under dem. Hos Konstantin är nämligen *Ῥῶς* ännu liktydigt med skandinav. Om nu dessa inkallade krigare sjelfva efter sitt yrke hafva kallat sig varingar, hvilket just i den germanska verlden tyckes hafva varit termen för en edsvuren krigare i främmande furstes tjenst, och naturligtvis äfven blifvit så kallade af sina ryska höfdingar och stamförvandter, så måste ordet varäg och begreppet skandinav hafva för slaverna sammanfallit, ty de sågo att börja med inga andra skandinaver än sådana varägiska krigare och väl knappast andra yrkeskrigare än skandinaver. Vi få således här en fullständig analogi: svenskarne blefvo af lapparne kända såsom köpmän och fingo derför detta namn (taro), af finnarne såsom sjömän och fingo derför detta namn (ruotsi), af slaverna såsom edsvurne krigare och fingo derför detta namn (varjag). Säkerligen kan hvar och en från sin egen psykologiska erfarenhet anföra dylika exempel. För egen del minnes jag, att jag i min barndom aldrig såg andra vestgötar än gårdfarihandlare och aldrig andra gårdfarihandlare än vestgötar, och att derför dessa ord i min föreställning voro fullständigt synonyma, hvadan det väckte min synnerliga öfverraskning att en dag träffa en kringvandrande galanterihandlande, som sade sig vara från Polen.

Men — anmärker Gutzeit — ordet *væringi* är på grund af sitt *æ*, omljud af *a*, ett vestskandinaviskt, och det har blott kunnat bildas under förhållanden, som väl voro för handen i Konstantinopel, men i det hedniska Ryssland före år 988 icke. Den förra delen af detta yttrande beror uteslutande på författarens bristande insigter i de nordiska språken och deras ljudlagar, och hvad den senare delen angår, som grundar sig på hans åsigt, att aldrig några väringar funnits i Ryssland, der *varäg* ute-

slutande var ett folknamn, så är det så fullständigt gripet i luften, att det vore långt rättare att säga, att i Ryssland fans före 988 inga andra skandinaver än väringar, det vill säga edsvurne krigare. Det sätt, hvarpå varägerna i krönikan omtalas, ger ju tydligen vid handen, att deras egentliga rol i Ryssland var den värfvade soldatens alldeles på samma sätt, fast i långt större utsträckning, än sedermera och delvis samtidigt i Konstantinopel. Men just vid den angifna tiden började Ryssland allt mera blifva ett genomfartsland för väringarna, som snart uteslutande vände sig till Konstantinopel. Af ett i den ryska krönikan anfördt yttrande af furst Mstislav efter slaget vid Listven 1024 kan man sluta, att kärnan af såväl den svensksinnade Jaroslavs som hans eget följe vid den tiden utgjordes af varäger, och 1043 omtalas de för sista gången som deltagare i ett ryskt härtåg emot grekerna. Detta förklarar, hvarför våra inhemska källor hafva mycket att förtälja om män, som gjort krigstjenst i Grekland, men föga om dem i Ryssland, ty dessa senare funnos ej mer, då våra skriftliga uppteckningar togo sin början. Hvad särskildt Island angår, var der Rysslands äldsta historia nästan alldeles okänd, och af våra svenska runstenar förskrifva sig utan tvifvel den stora mängden från elfte, tolfte och trettonde århundradet, således från en period, vid hvars första början den ryska väringatjensten upphörde, men som omfattar större delen af den grekiska väringakårens tillvaro. Det är derföre naturligt, att våra runstenar måste omtala flere män, som tjenat i Grekland än i Ryssland. Emellertid omtalas äfven många af det senare slaget och bland dessa ett par på ett sätt, som alldeles tydligt gifver vid handen, att de tillhört ett garde. Sålunda säges om en man från Öland, att han »sitr i Garþum», hvilket bör jemföras med Vestgötalagens stadgande: »ängsins mans arv takær þæn mæn i Girklandi sitær». Och om en annan från Södermanland säges att »han föll i strid i Garþum den bäste höfding för sina landsmän» (*lisforunki*, d. v. s. *liþsforungi*, *lanmanna bestr*). Alldeles samma ord användes om en höfding för väringarna i Grekland, såsom ock ordet liþ, krigareföljе, i isl. förekommer i sammansättningen væringjalið och på några runstenar i förbindelsen »vestr i Inklanti i liþi», d. v. s. i den engelska konungens garde, sannolikt Knuts tingmannalid).

Naturligtvis kan man icke med några absolut säkra data ådagalägga, att ordet varäg har sin upprinnelse i Ryssland, ty de första ryska uppteckningarna förskrifva sig sannolikt från en senare tid, än väringagardet bildades i Grekland. Det är derföre möjligt, att ordet varäg användes anakronistiskt på alla ställen i den gamla krönikan, som handlar om en tidigare period än varangerkårens uppkomst i Konstantinopel. Så måste man ju i alla händelser äfven efter Thomsens tolkning antaga på det ställe, som omtalar varägernas första inkallande öfver hafvet. Ett sådant användande af nyare ord är ytterst vanligt i alla tungomål och fullt berättigadt.

Lika litet kan man med säkra bevis ådagalägga, att svenskar eller skandinaver blifvit kallade *rus'* af slaverna. Det är möjligt, att de ställen hos Nestor, der *rus'* ovedersägligen har denna betydelse, hafva grekiska original att tacka för sin upprinnelse; ja Gutzeit har utan tvifvel rätt deri, att ordet på några ställen såsom i Igors fördrag tydligen är ett återgifvande af grek. *Ῥῶς*, och att det sätt, hvarpå kronisten finner sig föranlåten att kommentera det, ganska påtagligt visar, att denna betydelse af ordet på hans tid var för slaverna främmande. Hvad man med full säkerhet vet är endast, att *Ῥῶς* hos grekerna i 9:de och 10:de seklet betydde skandinav och ännu i det 11:te någon gång användes i denna bemärkelse, men då gemenligen med ett förtydligande tillägg af det nya folknamnet *βάραγγος*, vidare att ordet *rûs* af araberna blifvit användt i samma betydelse, samt slutligen att *varang* hos greker och araber betecknar skandinav eller innebyggare på skandinaviska halfön från början af 11:te århundradet, liksom *varäg* hos slaverna i Ryssland allt från deras första skriftliga minnesmärken.

Mer eller mindre osäkert blir derför hvarje försök att angifva skandinavernas äldsta slaviska namn. Men om man beaktar, att slaverna allra först måste fått kunskap om skandinaverna genom finnarne, som skilde deras land från vårt, och således måste hört dem från början omtalas under namnet *ruotsi*, *ruossi*, samt vidare att grekerna nämna skandinaverna med ett så liknande namn, att det genast väcker misstanke om att vara detsamma, så må väl det antagandet icke kallas äfventyrligt, att detta finska namn gått till grekerna genom de mellanboende slaverna och således äfven varit af dessa senare upptaget. Antagandet är så mycket mera berättigadt, som Rysslands äldste

kronist, ehuru han visserligen rör sig med ordet *rus'* i bemärkelsen skandinav såsom ett för dätidens slaver icke fullt bekant, dock uttryckligen uppgifver, att den ryska nationens namn är kommet från detta (slaviska) namn på svenskarne. »Ryssar — säger han — hafva de kallat sig efter varägerna, men förr voro de slaver» (d. v. s. hade inhemska slaviska namn och voro oblandade slaver), och på ett annat ställe med anledning af Kijevs eröfring genom Oleg: »Och han hade både varäger och slaver hos sig och så kallades de ryssar». Det var således åtminstone hans tro, att äfven slaverna brukat detta namn, ty det kan dock icke vara hans mening, att slaverna kallat sig ryssar efter grekers eller finnars namn på slavernas skandinaviska herrar.

Af samma skäl måste man antaga, att ordet *varing* kommit först i bruk i Ryssland, der furstarnes ställning som främmande inkräktare från början uteslutande hänvisade dem till att i sina stamförvandter söka stödet för sitt välde. Det synes mig sannolikt, att det grek. *βάραγγος* från början haft betydelsen skandinav genom inflytande af det ryska *varäg* och först sedermera fått betydelsen lifdrabant antingen genom inverkan af skandinavernas egen användning af ordet varing, eller emedan det var folkets exklusiva yrke i Grekland, således i analogi med de af Thomsen anförda exemplen *schweizare* och *zouaver* och — ännu mera slående — *catalaner*, som under en tid lång i Italien betecknade condottieri utan afseende på nationaliteten, emedan de första fribytaresvärmarne hade rekryterats från Spanien.[1])

Det har dröjt länge, innan man velat erkänna, att det ryska *varäg* icke är något slaviskt ord utan direkt eller indirekt lånadt ur skandinavisk tunga. Likaledes har man gjort sig mycken möda att ur de slaviska språken förklara de äldsta *ryska* namnen på forsarne i Dnjepr, oaktadt de slaviska namnen finnas tillika anförda och mycket riktigt befinnes vara hvad vi i våra dagar skulle kalla de ryska. Dessa fornryska språkprof finnas anförda af kejsar Konstantin Porphyrogennetes i hans under åren 949—952 författade arbete »De administrando imperio». I det kapitel, som handlar »om Rhos, som komma från Ryssland till Konstantinopel i båtar», omtalar han nämligen Dnjeprforsarnes

---

[1]) *Sismondi*, Hist. des republiques ital. VIII, sid. 62.

namn såväl på ryska som på slaviska med en bifogad grekisk öfversättning af namnens betydelse. Att de ryska namnen äro svenska, har man länge iakttagit. Thomsen har lemnat några vigtiga bidrag till deras rätta tolkning. Då jag är i tillfälle att meddela några tillägg och rättelser, af hvilka en synes mig ovedersägligen innebära ifrågavarande ords rätta tolkning, så nödgas jag för sammanhangets skull korteligen angifva de åtta af Konstantin bevarade ryska orden med deras öfversättning.

Den första forsen uppgifves på slaviska och ryska heta *Essupi*, som skall betyda »sof icke». Då detta på slaviska heter *ne s'pi*, har man med rätta antagit, att ordet hos författaren är felskrifvet för *Nessupi*. Den ryska formen har antingen bortfallit, eller — hvad som är mera sannolikt — har Konstantin uppfattat det nord. *ne sofi* som lika ljudande med det slaviska namnet.

Den andra forsen heter på ryska *Ulvorsi*, slaviska *Ostrovuniprach*, som återgifves med »forsens ö», men rätteligen betyder öns fors eller »öforsen». *Ulvorsi* är således *Holmfors*.

Vid den tredje forsen är det slaviska namnet bortfallet, ty formen *Gellandri*, som uppgifves på slaviska betyda »forsens larm», är tydligen det svenska participiet *Gellandi* eller *Gjallandi*. Det nyryska (slaviska) namnet på denna fors *Zvonets* har också samma betydelse och är således det af Konstantin eller hans afskrifvare uteglömda.

Den fjerde forsens ryska namn är *Aifor* eller enligt en annan läsart *Aifar*, slaviska *Neasit*, hvilket namn förklaras dermed, att »pelikaner bygga bo bland stenarne i forsen». I enlighet härmed har man förklarat slav. *Neasit* med det fornslav. *nejęsyt'* (nyryska *nejásyt'*), som betyder pelikan och sökt förklara det ryska namnet med ett germanskt fogelnamn. Med rätta anmärker Thomsen, att en fors ej gerna kunde kallas pelikan, derför att pelikaner bygga bo deri, och att Konstantins förklaring sannalikt beror på ett missförstånd. Visserligen betyder det slav. *Nejęsyt'* pelikan, men dess ursprungliga betydelse är »omättlig», och det nyryska namnet *Nenasytets* kan i likhet med sitt stamord *Nenasyt'* endast betyda »omättlig». Detta namn har forsen fått med hänsyn dertill, att den är den enda af alla Dnjeprs forsar, som aldrig fylles med vatten, hvadan ryssarne också enligt Konstantins berättelse vid denna enda fors måste föra sina båtar öfver land. Det ryska namnet *Aifor* bör derför

hafva en motsvarande betydelse och vara ett adjektivum. Thomsen föreslår *Aiforr*, isl. *Eyforr* den alltid häftiga, semper præceps, hvilket således skulle i jakande form uttrycka ungefär detsamma som det slaviska ordet i nekande. Säkerligen ligger ock det fornsvenska *ai*, alltid, i namnet, men förklaringen af adjektivet synes mig icke tillfredsställande. Då det slaviska ordet egentligen betyder »icke mätt», »icke full (på vatten)», vore en ren motsvarighet härtill i jakande form »alltid hungrig» »alltid (vatten)bristande». Men just denna betydelse har det fornsvenska *Aifar* af *far*, bristande, hvars neutrala form, *fat*, bristande, hvad som fattas, träffas i denna betydelse på mångtaliga ställen i vår äldre literatur och ännu lefver i uttrycket: hur är det *fatt?* och afledt i verbet *fattas*. Om detta *far* redan i äldsta svenskan hade den korta vokal, som den neutrala formen framgent eger och alt från början tyckes hafva haft i våra skriftliga minnesmärken[1]), så hafva vi här, om läsarten *Aifor* skall antagas vara den rätta, såsom Thomsen vill, dels ett ytterligare bevis för att fornryskan var specielt svenskt språk, dels ock en grund för det antagandet, att äfven de ryska namnen blifvit Konstantin meddelade i deras slaviska uttal, det må nu hafva varit af en halft slaviserad ryss eller af en slav. Ty *aifar* blir *aifor*, såsom *Ivar* — *Ivor*, *Gamal* — *Gomal*, *Fast* — *Fost* etc.

Den femte forsen kallas på ryska *Baruforos*, på slaviska *Vulniprach*, »emedan han bildar en stor sjö». Det slaviska ordet betyder ock »böljforsen», och det ryska är således tydligen det nord. *Bárufors* af *bára*, bölja, och *fors*.

Den sjette forsens ryska namn är *Leanti*, den slaviska *Verutzi*, som återgifves med »vattnets sjudande». Det slav. ordet än en participialbildning och betyder »sjudande». Det ryska ordet är likaledes tydligen ett svenskt participium, sannolikt — såsom Thomsen i en not föreslår — *Vellandi*, som har alldeles samma betydelse. Har detta namn meddelats af en slav, så har det sannolikt uttalats *Vleandi*, hvaraf med bortkastadt *v* *Leanti*.

Den sjunde forsens ryska ramn *Strukun*, slaviska *Napresi*, öfversättes med »den lilla forsen». Thomsen lemnar på det slaviska ordet en mycket tilltalande tolkning, på hvilken jag dock icke skall här ingå, och sammanställer det ryska *strukun*

---

[1]) Rydqvist, Svenska Språkets lagar, II, 417.

med de svenska dialekternas *strukk*, liten fors, *stråk* eller *struk* strömdrag, som äfven träffas i norska dialekter under formerna *strok* och *stryk*. Den omständigheten, att detta lemnar ändelsen *un* oförklarad, föranleder öfversättaren att föreslå participialformen af ofvannämda ords stamord *strjukandi*, hvilket på det närmaste svarar till det slaviska ordets betydelse enligt Thomsens tolkning: »den något snabbe». *Strukun* i förhållande till *Strjukandi* kunde då jemföras med det ryska namnet *Truan* i förhållande till ett fornsvenskt *þruandr* eller *þroandi* (i runor *þurutr*, *þorontr*, *þuruti*), som likaledes har bortkastat ändelsen *d* eller *di*.

Utom dessa namn på forsarne meddelar ock Konstantin i början af samma kapitel ett namn på Kijev, i hvilket man länge velat se stadens ryska namn, utan att dock kunna träffa någon antaglig tolkning. Thomsens förslag *Sandbakka-ás* gör det nödvändigt att antaga en temligen grof korrumpering af texten, hvilken utväg endast i nödfall bör anlitas. På nyssnämda ställe säger Konstantin, att de båtar, som komma från det öfre Ryssland, »gå alla nedför floden Dnjepr och förena sig vid borgen Kijev, som blifvit kallad *Sambatas*. Mig tyckes solklart, att i sjelfva berättelsen ligger ordets etymologiska förklaring (*τὸ ἐπονομαζόμενον Σαμβατάς* således = som *derför* fått namnet Sambatas), och att det således är det svenska *Sambáta-ás*. *Sambátar* måste betyda sådana båtar, som följas åt, d. v. s. en flotta, och Sambáta-ás således flottstation.

Konstantin meddelar icke några ytterligare ryska språkprof, men på den af honom beskrifna ryska allfarvägen kunna vi dock ännu träffa ett rent svenskt namn, som veterligen användes af ryssarne. På flere ställen i Nestors krönika förekommer ordet *sud* som nomen proprium i bemärkelse af Bosphoren. Man har länge i detta ord, som icke är slaviskt, igenkänt det svenska *sund*. Ett slående bevis för, huru väl äfven de egentliga svenskarne voro bevandrade på denna väg, ligger deri, att ordet *sund* äfven i fornsvenskan brukades som nomen proprium i betydelsen Bosphoren. Detta tyckes mig tydligt framgå af den s. k. Norundastenen, som i rigtig öfversättning lyder: »Ljut styrman ristade denna sten efter sina söner. Den ene hette Åke, som förgicks i Sundet, Jufur styrde hären (*hari* eller möjligen *knari*, skeppet), kom fram till Greklands hamnar och dog hemma». Professor Säve, som i Nord. Univers. tidskr. tolkat denna sten,

öfversätter »i sundi» med Gibraltarsund, dertill förledd af de isländska sagorna, men det är mycket säkert, att svenskarnes väg till Grekland liksom till Jerusalem i allmänhet gick åt öster, hvilket ock uttryckligen angifves af några runstenar. Derför måste ock *sund* här betyda Bosphoren. Men det är klart, att för att ett dylikt namn skulle kunna användas på en runsten, måste det hafva varit bekant för svenskarne eller åtminstone för uppländingarne i just denna betydelse. Hade Ljot inhemtat namnet under färden, i hvilken han möjligen deltagit, eller af sin son Jufur, skulle han naturligtvis icke hafva användt det, ty han måste ju förstå, att de, som läste stenen, skulle i så fall i det inhemska ordet inlägga en helt annan betydelse. Sund som nomen proprium betydde således äfven i Sverige Bosphoren.

Liksom de fornryska namnen på den gamla vikinga- och handelsvägens stationer äro svenska, så voro ock utan tvifvel de äldsta farkosterna på denna led svenska och äfven deras gamla slaviska namn delvis lånade ur svenska språket. Man känner af slavernas historia, såsom man redan kan sluta a priori af deras boningsplatser, att de i äldre tider icke voro sjöfarande folk, hvaremot man känner om svenskarne, såsom man kan sluta af deras hemlands läge, att de redan i äldsta tider voro ett sjöfolk. I sjelfva verket nämnas svenskarnes skepp och flottor redan första gången deras namn möter oss i historien. Sammanställer man dessa fakta med den omständigheten, att ett sjödugligt folk från det inre Ryssland plötsligen uppträder på Svarta hafvet utanför Konstantinopel alldeles vid samma tid, som de stora vikingatågen utgingo mot vester, måste man redan af denna grund tvingas till det antagandet, att vi i detta folk hafva för oss skandinaver och ej slaver. Ty det är nu en gång så, att sjömän uppfostras på hafvet och icke på åker och äng. Och till alldeles samma resultat kommer man genom att granska språken. Namn på skepp af inhemskt ursprung hafva vi i mängd i de skandinaviska språken, så t. ex. för Sveriges del redan i våra äldsta minnesmärken *knarr*, *skeiþ*, *skip*, *batr*, *snækkia*, m. fl. Först senare under medeltiden och i nyare tid, då vår handel och skeppsbyggeri kom i hanseaternas händer eller råkade under andra folks inflytande, började äfven språket att i detta stycke röja en utländsk inverkan. Orden *skonare*, *slup*, *galeas*, *brigg*, *bark*, *fregatt*, *kutter*, *jakt* m. fl. äro minnen

från denna tid. I den slaviska ryskan deremot finna vi redan från första början låneord för begreppet skepp, men emedan Rysslands slaver omedelbart efter invasionen genom svenskarne sattes i närmare förbindelse och handelssamqväm med grekerna, som hade skepp af helt olika slag, och emedan inga ryska uppteckningar funnits eller blifvit bevarade från den rysksvenska perioden, så möta vi i den äldsta slaviska ryskan grekiska låneord för skepp jemte de svenska.

Det i fornryskan vanligast förekommande skeppsnamn, som till betydelsen på det närmaste motsvarar det svenska *skip*, (d. v. s. farkost af hvarje slag, obs. Helsingelagens »bater eller annat skip») och grek. *πλοῖον*, är *ladija*. Detta ord upptages af Miklosich förslagsvis bland slaviska låneord och sannolikt med rätta, ehuru hans sammanställning med svenska *laþa*, isl. *hlaða*, är väl djerf. Äfven Tham synes benägen att antaga, att ordet är lånadt af såväl litauer som slaver, fast »dess etymon återstår att finna».[1]) Utom detta ord, som i den äldsta krönikan användes såväl om grekiska handelsfartyg som ryska skepp i allmänhet, brukas om de förra ordet *»kubara»* af grek. *κουμβάριον* och om de senare *korabl'* af grek. *κάραβος, καράβιον*. De ryska krigsskepp, som användes vid tågen mot Konstantinopel, nämnas i gen. pl. *skedii* eller *skědei* som man hänfört till en sing. nom. *skedija* af grek. *σχεδία*. Emellertid användes detta ord ingen enda gång i den byzantinska literaturen om ryska fartyg. Det var i det hela ett ovanligt ord, om det ens användes. Jag tror derför, att nämda ryska former böra hänföras till en nom. *sked'* eller *skěd'* som är det svenska *skeiþ*, isl. *skeið* (nord. *ei* = slav. *ě*), som just var namnet på vikingaskepp och, efter hvad en svensk runsten gifver vid handen, användes om svenska skepp på ryska floder (*skaiþar visi* kallas en man, som föll i Holmgård[2]). Ett grekiskt krigsskepp nämnes *oljad'*, som är det grek. *χελάνδιον*. Dessa äro de i den gamla ryska krönikan förekommande orden på skepp af olika slag, hvilka således samtliga befinnas lånade. I fornryskan träffas dessutom *šneka*, som tydligen är det fornsv. *snækkia*.

Vända vi oss emellertid till de byzantinska skriftställarne, så tyckas hvarken de af dem använda namnen eller beskrifningen

[1]) *Tham*, Svenska ord belysta genom slaviska och baltiska språken sid. 6.

[2]) Jag ser af *Steenstrups* Normannerne, IV, sid. 155, att äfven han antager, att ordet blifvit »af Vikingerne indført i Russland». Det lånades äfven af angelsaksarne under formen *scegð*, och *scægðman, skeiðman*, brukades som folknamn på norrmannen alldeles som *ruotsi, roþsman*, i öster.

på de ryska skeppen passa fullt öfverens med de skeppsformer från den äldre vikingatiden, om hvilka vi nu ega en ganska noggrann kännedom genom de vesterländska krönikorna, genom runstenarnas afbildningar eller genom uppgräfda skepp. De kallas nämligen af flere skriftställare och särskildt af de äldre, som veterligen haft de ryska skeppen för sina ögon, *μονόξυλα*, hvilket ord man allmänneligen öfversatt med båtar gjorda af en urhålkad trädstam (»minores lintres, ex unico ligno confectæ» hos Ducange). Detta är ock ordets etymologiska förklaring, men som öfversättning duger det knapt. Enligt Nestors uppgift om Olegs tåg voro de ryska fartygen bemannade med 40 man på hvart skepp, enligt Masûdi de ryska fartygen på Kaspiska hafvet år 913 med 100 på hvart. Dessa uppgifter bekräftas i allo af grekerna. Dock ingalunda, såsom Steenstrup menar[1]), af Konstantin Porphyrogennetes' uppgift (»De ceremoniis aulæ byzantinæ» II, kap. 44), att 20 pamphyler rymde 830 man, således 41—42 i hvart fartyg, ty för det första voro pamphyler inga ryska fartyg, utan en art chelandier, såsom tydligen framgår på många ställen i samma Konstantins bok, och för det andra innehåller ifrågavarande ställe icke att 20 pamphyler hade 830 man, utan att de hade 130 man *hvart* och — fortsätter författaren sin uppräkning af fartyg och folk — 700 ryssar. Om nu dessa 700 ryssar skola räknas med till pamphylernas besättning eller om de redan nu såsom veterligen på senare expeditioner hade egna skepp, är af den grekiska texten ej rätt klart. Det förra synes sannolikt deraf, att straxt förut nämnas 20 pamphyler med 160 mans besättning; fördelar man de 700 ryssarne lika på de 20 pamphylerne med 130 man, får man en ungefär lika summa eller 165 på hvarje. Å andra sidan äro ryssarne ej medräknade i slutsumman öfver samtliga 40 pamphylers besättning, och äfven öfriga, af strategerna utrustade pamphyler, vid hvilka inga rhôs omtalas, indelas i större med 160 och mindre med 130 man. — Deremot omnämnes i samma kapitel, på tal om en senare expedition till Italien år 935, sju ryssbåtar *Ῥῶς καράβια* med 415 mans besättning, således 59—60 på hvart fartyg. Och på en senare expedition mot Kreta år 949 omtalas 584 ryssar som deltagare med nio ryska fartyg, således 64—65 man på hvart[2]).

---

[1]) Normannerne I: sid. 353.

[2]) Enligt Kunik och andra skulle i denna expedition deltagit *οὐσίαι τῶν Ῥουσίων ζ'*, d. v. s. ryssarnes sju usier. Men här synes Kunik hafva gjort sig

Fartygens storlek måste således hafva varit densamma som vikingaskeppens i vester, hvilken också blifvit beräknad till 40—80 mans besättning under samma period. Men hvar i Ryssland eller i hela Europa finnas trädstammar, som kunna rymma en sådan besättning med vapen, utrustning och proviant? Och huru är det tänkbart, att så många menniskor kunnat färdas öfver Svarta och Kaspiska hafven i ekstockar smalare eller åtminstone ej bredare än våra nu brukliga? Redan af detta skäl synes mig gifvet, att den sedvanliga öfversättningen af *μονόξυλον* är oriktig, och den grekiska texten nödgar oss på intet ställe, der det är tal om ryssarnes fartyg, att sålunda återgifva det. Hos de flesta folk har den urhålkade trädstammen varit den första farkosten, och begreppet skepp återgifves också derför i en mängd språk med ett ord, som betecknar trädstam eller stam af ett visst trädslag. Dessa ord hafva sedermera under förändrade förhållanden bibehållits i en öfverflyttad betydelse, så att de antingen kommit att beteckna fartyg i allmänhet eller smärre farkoster utan afseende på deras bygnad. Ett nära till hands liggande exempel härpå är det svenska *ekstock*, hvars etymon är klar för hvar och en. Denna farkost bygges ju gemenligen i våra dagar af furubräder. Ja, vikingarnes egna namn på sina fartyg voro just på detta sätt bildade både i öster och vester, oaktadt skeppen åtminstone icke på sistnämda ställe voro sålunda bygda. Efter namnen på skeppen kallades vikingarne i vester *Askomanni* af *askr* ask, som är ett fornnord. namn på skepp, äfven användt af ryssarne, såsom fram-

skyldig i samma fel, som han sjelf så starkt beifrat i fråga om de beryktade ryska chelandierna af år 773 (Mémoires de l'académie des sciences de S:t Petersbourg. T. XXIII N:o 1 sid. 221 o. f.). Ty äfven grekernas s. k. *οὐσίαι* voro chelandier; det framgår bland annat just af ifrågavarande ställe, som till *χελάνδια οὐσιακὰ* (en art chelandier) räknar dessa sju till Dyrrhachium och Dalmatien kommenderade usierna. Derför måste här *ἐξ αὐτῶν* (sc. *χελανδίων*) *τῶν ῥουσίων* öfversättas med »af dessa röda chelandier», hvilket just synes hafva varit termen för de kejserliga eller kejsarens egna — och om dem är här fråga — i motsättning till de af strategerna utrustade. Ryssarnes fartyg kallas på andra ställen i denna bok *καράβια τῶν Ῥῶς*, *Ῥῶς-καράβια* och *καράβια Ῥουσικά*. Konstantin nämner för öfrigt aldrig ryssarne (skandinaverna) med något annat namn än *Ῥῶς*. Det är derföre oriktigt att med Kunik upptaga *Ῥούσιοι* som ett grekiskt namn på ryssarne sedan omkring 950. I här omhandlade 45 kap. omtalas ej de nio ryska fartygen på samma ställe som de ryska soldenärerna, men i en längre ned upptagen lista öfver omkostnaderna för expeditionen omtalas reparation af de nio ryska skeppen, och på dessa böra naturligtvis ryssarne fördelas, om man vill veta bemanningen på ett ryskt skepp, ej på de grekiska usierna eller chelandierna. Äfven om man här öfversätter »ryssarnes sju usier», kan det dock icke vara fråga om ryska skepp, ty *οὐσίαι* var termen för ett visst slag af *grekiska* krigsskepp. Det är då fråga om ryska legosoldater, fraktade på grekiska skepp.

går af grekernas namn *ἄσκος* eller *ἄσκον* på deras fartyg. Det i norden företrädesvis använda ordet för vikingaskepp var *skeið*, som betyder urhålkadt trästycke. Det kan derför blifva fråga om, huruvida icke *μονόξυλον* rent af är en öfversättning af det svenska *skeiþ*. Det förtjenar härvid att anmärkas, att ordet för första gången användes om ryssarnes fartyg af meranämde Konstantin, som mer än någon annan grekisk författare var bevandrad i de skandinaviska ryssarnes sedvänjor och språk. Också talar Cedrenus om ryssarnes »inhemska skepp, de s. k. *μονόξυλα*» (*πλοίοις ἐγχωρίοις τοῖς λεγομένοις μονοξύλοις*). Monoxyla tyckes således i hvarje fall under den byzantinska kejsartiden hafva öfvergått till att beteckna mindre träfartyg i allmänhet och särskildt de af ryssarne använda i motsättning till de stora grekiska krigsskeppen (*χελάνδια, οὐσίαι, πάμφυλοι*, de bägge senare olika slag af chelandier, och *δρόμονες*).

Den första byzantinske författare, som nämner ryssarnes skepp med ett ord, som i någon mån angifver deras beskaffenhet, är kejsar Leo Philosophus († 912), som kallar dem *ἀκάτια*, d. v. s. brigantiner, ett ord, som användes af greker och byzantinare för att beteckna sjöröfvarnes roddareskepp. Samma ord användes af Leo Diaconus, som äfven brukar *λέμβοι* och *σκάφη*, båtar. Utom dessa ord träffa vi hos andra byzantinare *σκαφίδια* och *καράβια* (bägge hos Konstantin) och allmänneligen *πλοῖα*; derjemte nyssnämda *ἄσκα*. Samtliga dessa ord tyckas synnerligen väl lämpa sig som namn på de nordiska vikingaskeppen, hvilka äfven för våra dagars nordbor, som på museerna taga dem i ögnasigte, snarare väcka föreställningen om båtar än om skepp i modern bemärkelse, hvilken nära öfverensstämmer med den byzantinska.

Men vi hafva ju den meranämde Konstantins egen uttryckliga utsago om, att dessa ryska fartyg voro huggna ur en stam och bygda af slaver och således slaviska skepp? Ifrågavarande ställe lyder i öfversättning: . . . »men slaverna som äro skattskyldige under dem (ryssarne) - - timra om vintern båtar (*κόπτουσι τα μονόξυλα*) på sina berg, rusta ut dem vid öppet vatten och föra dem, när isen smält, ut i de närbelägna skogstjärnarne. Derefter flotta de dem ut i Dnjepr och begifva sig sjelfva ut på floden och fara till Kijev. Och de släpa dem till varfvet och sälja dem till ryssarne. Men ryssarna köpa nu dessa båtar (*σκαφίδια*) och endast dem, sina egna gamla båtar

(*μονόξυλα*) hugga de sönder och taga ifrån dem åror, tofter och öfriga tillbehör och utrusta de nya - -». Man har här allmänneligen återgifvit *κόπτουσι τα μονόξυλα* med »fälla trädstammar», men om ock *μονόξυλα* i den äldre grekiska literaturen användes i betydelsen båtar af urhålkade trädstammar, kan det väl dock ej betyda växande träd. Och vidare betyder *κόπτειν*, särskildt i förbindelse med *ναῦν*, timra, bygga. Slutligen bör märkas, att äfven ryssarnes gamla fartyg, som förde dem till Kijev, kallas *μονόξυλα*. Deremot är det ovedersägligt, att slaverna här angifvas som byggmästare, men detta betyder väl icke mera i östern än i vestern, det vill säga, att skandinaverna, som i likhet med de gamla germanerna i allmänhet voro mycket rädda för allt slags arbete utom krig, använde de af dem underkufvade till tvångsarbete med eller utan betalning. Konstantin omtalar äfven på ett annat ställe[1]) ryska båtar på ett sådant sätt, att deraf tydligen framgår, att åtminstone icke dessa voro urhålkade trädstammar. I sin nyssnämda redogörelse för omkostnaderna för expeditionen mot Kreta talar han om reparation eller sammanfogning af de nio gistna båtarna och spant (*περιβόλων*) och målning af samma fartyg. Det är tydligt att här är fråga om inhemska ryska farkoster, bygda af plank, som börjat slippa sönder i fogarna och derför behöfde ånyo förbindas med spant. Härvid bör beaktas, att borden i vikingaskeppen voro fästa med bast vid spanten, hvilket gjorde fartygen elastiska och lämpliga till flodbåtar, men väl icke bidrog till deras varaktighet eller styrka. Till en approximativ uppfattning af dessa ryssbåtars storlek kan möjligen bidraga Konstantins uppgift att till hvart och ett af dem gjordes segel af 30 (grekiska) alnar. Jag ser således icke något hinder för att anse de ryska skeppen i österväg hafva varit af samma konstruktion som de från Skandinavien och vestern bekanta. Tvärtom passar såväl namn som beskrifning godt in på vikingaskeppen i vesterväg[2]), som också de voro flodbåtar.

[1]) De ceremoniis aulæ byz. II kap. 45.

[2]) Jag använder detta ord oaktadt Thomsens försäkran (sid. 75), att det icke förekommer. Det träffas visserligen ej i isländskan, men deremot på en runsten från Vestergötland (L. 1351) om en man, som dog »i vestervegum i vikingu». Anmärkes häremot, att en svala gör ingen sommar, så svaras, att äfven ordet *austervegr* träffas i vår runskrift blott en gång (L. 864). Deremot träffas aldrig *vesterviking* eller *österviking*. Jag anser derför sannolikt, att de senare orden varit vestskandinaviska, de förre — och månne icke äfven från början *Norvegr?* — varit svenska, men att norrmän och isländare upptagit det svenska *austervegr*, emedan de sällan seglade på denna led och sannolikt oftast i svenskars följe, hvilkas terminologi här derför äfven blef deras.

Intet af de många bevisen för de gamla ryssarnes skandinaviska börd har fallit antinormannisterna så besvärligt som de många rent skandinaviska namn, hvilka vi möta i den ryska historiens gryning. Thomsen, som egnat mycket arbete åt dessa och uppvisandet af deras motsvarighet i de skandinaviska språken, har icke blott beriktigat enskilda misstag af föregående forskare inom detta område utan ock genom en fullständig jemförelse mellan de gamla ryska namnen och de i våra fornminnen och särskildt runstenarne bevarade uppvisat, att en stor del af dessa namn endast ega sin motsvarighet i de svenska provinserna omkring Mälaren eller den gamla Roden, hvarifrån just utvandringen till Ryssland äfven af andra skäl måste antagas hafva utgått.

Det finnes i fornslaviska ryskan och grekiskan omkring hundra sådana skandinaviska namn bevarade på de handlande hufvudpersonerna i Rysslands äldsta historia, och för en hel grupp af dessa namn hafva vi i Igors fördrag med grekerna deras innehafvares uttryckliga vittnesbörd om, att de voro »af rysk stam». Sammanställa vi alla dessa minnen om de gamla skandinaviska ryssarne och beakta derjemte det inflytande, deras språk utöfvat på den slaviska ryskan — Thomsen upptager en lista af 15 gamla svenska låneord i den slaviska ryskan —, så måste man erkänna, att de i jemförelse med andra germaner, som grundat riken bland främmande folk, icke lemnat ringa språkliga spår efter sig. Sjelfva barbarer slogo de sig ned bland okultiverade främlingar, vi hafva inga uppteckningar, ingen skrift från deras rike under hela den period, som föregick deras fullständiga slavisering. Östgoter, vestgoter, gepider, vandaler, burgunder upprättade stater midt i det romerska riket eller på dess gräns; det var här icke ett krigarefölje utan ett helt folk, som upprättade och upprätthöll deras välde; för några af dessa folk hafva deras egna landsmän veterligen upptecknat deras lagar eller historia, och lika fullt hvilka språkliga minnesmärken hafva de lemnat efter sig? Af ostgotiskan känner man med undantag af personnamnen så godt som intet, af vestgoternas språk — från deras galliska och spanska välde — utom personnamnen hufvudsakligen några ord för konungatjenare (jemf. de ryska *grid'*, *jabednik*, *tiun*), och ser man på deras inverkan på den moderna spanskan, måste man erkänna, att denna, åtminstone hvad ordförrådet angår, varit mycket rin-

ga[1]); af gepidernas språk känner man sammanlagdt 14 personnamn, af de mägtiga vandalernas språk summa tre appellativa, af hvilka två äro apokryfiska, samt 30—40 personnamn; af burgundernas förutom nio germanska ord, som blifvit bevarade i deras latinska lagbok af år 490, 4—5 ord, af hvilka de två kanske tillhöra Skandinavien[2]) och de andra äro oförklarade, för öfrigt personnamn. Herulerna grundade väl icke något eget rike, men de spelade en stor rol under det romerska rikets sista dagar och vid medeltidens början; af deras språk känner man *ett* ord, anfördt i latinsk form, utom 15—16 personnamn, af hvilka flere äro oförklarade och otydbara på grund af sin korrumperade form[3]). Skola vi nu på denna grund betvifla, att herulerna voro germaner? eller gepider, burgunder, vandaler och de öfriga? Ingen faller på denna tanke, emedan de af samtiden utgåfvos för germaner, emedan de få bevarade språkprofven, som mest utgöras af namn, bestyrka denna uppgift, och emedan de genom hela sin färd lagt denna börd i dagen. Men äfven de gamla ryssarne kallas af östromarne germaner (franker, som i den byzantinska grekiskan betecknade germaner i allmänhet) och af andra normanner och svenskar, de hafva lemnat oss flere minnesmärken af sitt svenska språk än de flesta germanska statsgrundläggare af sitt tungomål, och de visade sig i hela sin färd som sannskyldiga nordiska vikingar. Anmärkes häremot, att de flesta af dessa riken så hastigt förgingo, att jemförelsen af denna grund intet bevisar, så må man beakta, att romaniseringen var i det närmaste eller helt och hållet genomförd, innan de gingo under, och att således, om man håller sig till språket, intet mera fans att gifva. Lika gerna som att anse fornryssarne för slaver, kan man derför anse burgunder och vestgoter för slaver eller kelter. Bevisen äro ej bättre för de senares germaniska börd än för de förres.

Men det är icke blott säkert, att svenska män grundat ryska riket, det är ock sannolikt, att en god del af det ryska medeltidsväldet varit svenska skattland under nionde och tionde seklen. Man har från antinnormannisternas läger anmärkt

---

[1]) En förslagslista hos *Fabricius*, Forbindelserne mellem Norden og den spanske Halvø. Kjøb. 1882, sid. 12. Huru inskränkt antalet af de upptagna orden än är, böra väl dock en god del förklaras som låneord ur franskan. Söker man blott efter germanska ord i ryskan, behöfver man ej längre räkna i tiotal.

[2]) De träffas på en brakteat från Fyen.

[3]) Se *Förstemann*, Geschichte des deutschen Sprachstammes, B. II.

som ett skäl emot det ryska rikets skandinaviska ursprung, att denna händelse icke omtalas i nordiska eller vesterländska källor, ett skäl, som dock knappast kan anföras af någon, som är något invigd i källorna för Skandinaviens och särskildt Sveriges historia för denna tid. Vi hafva ju om Sveriges rike i det hela under denna period ingenting annat än strödda antydningar. Vi kunna ju icke ens uppställa en någorlunda hjelplig konungalängd, ett område af historien, åt hvilket forntidens människor gemenligen egnat sin första uppmärksamhet. Än mindre kunna vi angifva, hvilket Sveriges område varit under samma tid. Då således Sveriges rike ännu ligger utom historiens område, kunna vi naturligtvis icke begära att finna några detaljerade uppgifter öfver dess välde på andra sidan Östersjön. Hvad vi kunna hoppas är detsamma, som vi ega för Sverige sjelft, det vill säga antingen antydningar af främlingar, för hvilka vårt land och ännu mera den vida Östern var en nästan okänd verld och som hade hela sin kunskap genom hörsägner, eller ock orediga minnen af landsmän eller skandinaviska grannar flere hundra år yngre än det svenska väldet på andra sidan Östersjön. Men dessa antydningar och minnen om ett svenskt Östersjövälde peka åt samma håll och bestyrka hvarandra.

Först och främst hafva vi några upplysningar att hemta af språket. Thomsens öfversättare fäster med rätta uppmärksamhet vid det isländska namnet *Svíþioð mikla* för Gardarike eller det nordliga Ryssland, ett namn, som han sammanställer med den bekanta benämningen på södra Italien, *Græcia magna*. Ett normanniskt välde angifves ock af runskriftens *Austrriki*, som äfven träffas hos Saxo, och det i en af Thjodulfs verser förekommande namnet på Estland *Sýsla*, prosans *Aðalsýsla*.

Att här verkligen varit en normannisk syssla, angifves ej blott af namnet. Rimbert vet att omtala, att Kurland en gång legat under svenskarnes lydno, men att innebyggarne drifvit dem bort, hvarpå landet återtogs under Olof, som var konung i Sverige under Ansgars andra missionsresa, således omkring 850. Äfven M. Adam talar om svenskarnes herravälde öfver de bortom Bornholm belägna öar, »bland hvilka Kurland är den allra största».[1]) Denna uppgift om ett svenskt öfvervälde i Kurland

[1]) Om äfven Einhard ansåg Estland och Kurland såsom öar i likhet med Adam, så hafva vi redan från hans tid en utsago i samma riktning. Han säger, att normannerna innehafva alla »öar i Östersjön».

gälde dock knappast hans tid utan torde vara hemtad från Rimbert. Jag tror icke, att vi vid Rimberts berättelse hafva att tänka på den nuvarande provinsen Kurland ensamt, utan att det särskilda namnet står som beteckning för ett svenskt, till omfattningen för författaren obekant välde på andra sidan Östersjön. I en ännu mera vidsträckt bemärkelse användes Estland i Wulfstans reseberättelse, och på en svensk runsten är det liktydigt med *Austervegr* (L. 551 .... »is sturþi austr skibi miþ Inkvari i Astalantum»). Oredig minnen af dessa eröfringar ligga utan tvifvel i isländarnes och Saxos berättelser om Ivar Vidfamnes, Harald Hildetands, Sigurd Rings, Ragnar Lodbroks och Hvitserks välde i öster eller »Österrike». Närmare den historiska verkligheten kommer Snorre. Han säger, att Erik Emundsson lade under sig »Finland, Karelen, Estland och Kurland och vida om Österland», att dessa länder framgent hörde till Sverige, till dess Olof Skötkonung »lät sina skattland gå ifrån sig». Enligt isländarnes kronologi skulle Erik hafva dött omkring 880, och nämda eröfringar således hafva egt rum vid ungefär samma tid som de af Rimbert under Olof omtalade eller varit en fortsättning och utvidgning af dem. Samtidigt infaller ock enligt den ryska krönikan varägernas inkallande, liksom deras första eröfring och fördrifvande öfver hafvet enligt samma källa stämmer med Rimberts uppgift, att Olofs eröfring blott var ett förnyande af ett tidigare välde. Men öfverensstämmelsen räcker vidare. Efter Kijevs eröfring förordnade Oleg enligt Nestor, att »det skulle betalas skatt af Novgorod till varägerna (svenskarne) *för fredens skull*, och den betalade de till Jaroslavs död». Skatt till varägerna för fredens skull kan ej gerna beteckna annat än skatt till Sveriges rike eller till Upsalakonungen. Enligt Snorre skulle nu visserligen redan Olof Skötkonung hafva låtit sina skattland gå ifrån sig, men denna olikhet i den isländska och ryska uppgiften rörande tiden, då skatten upphörde, torde förklaras deraf, att Snorres uppgift, som finnes intagen i Torgnys tal på Upsala ting, rör tiden före 1019 och att sannolikt redan Vladimir, hos hvilken man först märker ett begär att göra sig oberoende af varägerna och stöda sig på slaver och finnar, i början af Olofs regering uppsagt skattskyldigheten; men att Jaroslav efter sitt nederlag emot sin broder Svätopolk och konung Boleslav i Polen år 1018 vid sitt gifte med Ingegärd 1019 förpligtade sig att åter erlägga den

gamla skatten mot erhållande af hjelptrupper för att återtaga Kijev. Det heter hos Nestor efter berättelsen om Jaroslavs olycka: »Men då Jaroslav kommit till Novgorod, ville han fly öfver hafvet, men posadniken (stadshöfvidsmannen) Ksnjatin och borgarne i Novgorod höggo sönder hans skepp och sade: vi vilja ännu strida mot Boleslav och Svätopolk. Och de började upptaga skatt .... Och de hemtade varäger och gåfvo dem skatt[1]), och Jaroslav samlade en stor här». Samma sak antydes väl ock af Snorres egen berättelse, att Ingegärd satte som vilkor för giftermålet, att hon skulle hafva i medgift »Aldegjaborg och det jarlsrike, som ligger dertill», och att hon skulle föra med sig efter behag en jarl från Sverige. Det var icke första gången, som en infödd svensk man reste öfver hafvet för att administrera de nordliga ryska provinserna eller någon af dem. Sålunda heter det hos Nestor under år 980 om Jaroslavs morfader: »Rogvolod var kommen öfver hafvet och hade sitt furstendöme i Polotsk»[2]).

Är det icke äfven dessa nordliga provinsers egenskap af varägiska skattland, som Nestor antyder, då han kallar čud, slaver, krivičer och vesser — d. v. s. stammarna inom Finska viken omkring Ladoga, Peipus, Ilmen och öfre Dnjepr — för »de novgorodska folken af varägisk ätt»?

En dylik vink gifver oss äfven Konstantin Porphyrogennetes. I sin förut omtalade beskrifning af ryssarnes färd utför Dnjepr kallar han de båtar, som komma från öfre Ryssland: *τὰ ἀπὸ τῆς ἔξω Ῥωσίας μονόξυλα*, »de båtar som komma från andra sidan [det egentliga] Ryssland». Blef icke polanernas land med Kijev till hufvudstad det egentliga Ryssland, *Ῥωσία*, eller rikets centralpunkt framför det äldre Novgorod i slavernas (i trängre mening) land, just derför att det senare en tid lång efter Kijevs eröfring var en varägisk stad i fullaste mening, det vill säga skattskyldigt under Sverige?

Det finsk-slaviska öfre Ryssland har således under den varägiska perioden intagit en ungefär liknande ställning till Sverige

---

[1]) Smidt återgifver här *skot* med krigsskatt. Är denna öfversättning riktig, så är här fråga om en extra utlaga till underhåll af de varägiska legoknektarne, och ordet motsvarar då till betydelsen fullständigt det anglos. *heregyld*. »Skatt till varägerna för fredens skull» måste väl då beteckna *danegeld*, erlagd för att afköpa de svenska vikingarnes härnadståg.

[2]) Kanske var dråpet på Sigrid Storrådas friare, Vladimirs son Vsevolod, en svensk vedergällning för Vladimirs ockupation af dessa norra provinser.

och Ryssland som Normandie efter 1066 till Frankrike och England. Jag ser i Oleg en annan Vilhelm Eröfraren, äfven deri erinrande om honom och hans normanniska ätt, att han och hans ryska ättlingar i början helt och hållet slöto sig till sina stamfränder för att upprätthålla sitt välde gent emot de underkufvade innebyggarne, men småningom sammansmälte med dessa och då med dem gjorde front emot sina forna hjelpare och fränder. Vore icke den gamla ryska krönikan företrädesvis en staden Kijevs krönika eller det egentliga Rysslands (Ῥωσία) historia, skulle vi säkerligen finna långt rikare uppgifter härutinnan, men hvad som nu af Nestor meddelas synes i alla fall tillräckligt för att bekräfta de uppgifter, vi ega från andra håll om svenska skattland i det uppväxande ryska riket. Att vi här icke kunna uppdraga någon bestämd gräns är helt naturligt, ty det kunna vi ju icke ens mellan Sverige och Danmark eller Sverige och Norge under samma period.

I det egentliga Ryssland var, såsom ofvan framhållits, svenskarnes rol krigarens och tromannens. Den ryska storfurstens följe rekryterades under de bägge första århundradena af det ryska rikets tillvaro hufvudsakligen från Sverige, hvilket framför allt bevisas deraf, att de ryska förtroendemän och soldater, som från denna tid omnämnas i såväl slaviska som grekiska källor, bära svenska namn. Då det derför heter hos *Ibn Fadhlan:* »Det är sed hos ryssarnes konung, att med honom uppehålla sig i hans borg 400 de tappraste och tillförlitligaste af hans följe, som äro beredde att dö med honom och för honom offra sitt lif», så är det säkerligen tal om varäger och deras ättlingar (ett ryskt thingmannalið). Det måste derför under denna tid hafva gått en jämn utvandring af enskilda svenska krigare till Kijev, såsom under de bägge följande århundradena till Konstantinopel, men deremellan höra vi äfven talas om större utvandringar af hela krigshärar, som vid större företag på den ryska storfurstens kallelse strömmade till hans fanor, särskildt då det gälde krigståg mot Konstantinopel. Vi känna med säkerhet sex sådana expeditioner och vid de fem af dem nämnes det uttryckligen i den ryska krönikan eller i grekiska källor eller framgår af dem, att den ryske konungen understödts af varägiska för tillfället öfver hafvet inkallade hjelptrupper. Tre af dessa tåg ledde till fördrag med den grekiske kejsaren, hvilka reglerade handeln mellan Ryssland och Grekland och bestämde folkens inbördes

rättsförhållanden. Antingen nu tågets resultat blef en sådan fred eller rätt och slätt ett återtåg efter större eller mindre förluster, uppstår frågan, hvart de varägiska hjelptrupperna tagit vägen efter krigets slut.

Vi kunna tänka oss fyra möjligheter: antingen vände de hem igen, eller gingo de in som förstärkning bland de ryska varägerna i storfurstens liftrupper, eller stannade de i Grekland, eller hafva de slutligen frestat sin lycka på annat håll och fortsatt färden, som för dem — efter hvad grekiska skildringar af deras framfärd ger vid handen — icke var någonting annat än ett vanligt vikinga- eller plundringståg. Jemföra vi tågen i öster med de samtida stora härnads- och eröfringstågen i vester, hvilkas omfattning och detaljer vi närmare känna, så synes den första möjligheten föga sannolik. De nordiska kämparne drogo ut att vinna ära och guld och läto sällan eller aldrig nöja sig med ett enstaka företag, åtminstone icke då detta blef af så fredlig art som t. ex. Igors tåg 944. Då Vladimir den store besegrat sin broder Jaropolk och icke längre behöfde den stora mängden af de öfver hafvet inkallade varägerna, berättas han hafva »utvalt goda, förståndiga och tappra män ibland dem och tilldelat dem städer, och de öfriga gingo till Grekland och Konstantinopel». Det förra alternativet kunna vi ock tänka oss för en liten del af varägerhären vid hvart och ett af de stora tågen mot Konstantinopel, hvari svenskar deltagit, men det senare knappast i andra fall, än då fred och fördrag afslutat tåget och äfven då endast för en liten del af varägerhären. Vi kunna således vänta, att efter hvart och ett af dessa ryska krigståg mot Grekland, som sjelfva tillika voro svenska vikingatåg, finna berättelser om anfall af nordiska vikingar vid Svarta hafvets kuster eller i dess närhet.

Kunik har fäst uppmärksamheten på[1]), att efter fredens afslutande mellan grekiske kejsaren och Igor år 944, har den senare, som sökte tillfredsställa sina bundsförvandter pečenegerna genom att låta dem härja i Bulgarien, sannolikt sökt att på liknande sätt godtgöra eller komma ifrån sina varägiska hjelptrupper. Ty vi veta af araberna, att detta samma år inträffade ett förhärjande anfall af rûs på Kaspiska hafvets kuster. Denna

[1]) *Dorn*, Caspia, sid. 302.

sammanställning är utan tvifvel riktig, men den kan utsträckas långt vidare. Må man beakta följande parallel, i hvilken uppgifterna till venster äro oss meddelade af ryska krönikan och grekerna, de till höger — på ett undantag när — af araber och perser[1]).

År 865 gingo Askold och Dir mot Konstantinopel med 200 (360) skepp, sedan de samlat många maräger. Efter grymma härjningar återvände ryssarne hem.

År 907 samlade Oleg en mängd varäger och slaver och gick mot grekerne på 2000 (200?) skepp och härjade i närheten af Konstantinopel. Derpå afslöts fred och handelsfördrag med grekerna.

År 912 sände Oleg sina män för att bringa freden till stånd och upprätta ordning mellan ryssar och greker. (Jemför man Igors tåg 941 och 944 samt det på det senare tåget följande fördraget, synes sannolikt, att äfven Olegs fördrag af 912 blifvit framtvingadt af ett tåg liknande Igors 944, eller att åtminstone ett härnadståg varit tilltänkt (och således varäger inkallade) men instäldt på grund af fredens bekräftelse och de nya handelsprivilegierna. Intet dera tåget omtalas af grekerna.)

År 941 gick Igor mot grekerna med 10000 (mer än 1000) skepp, men fick hela sin flotta förstörd af grekisk eld, så att blott 10 skepp undkommo.

År 944 gick Igor mot grekerna sedan »han sändt öfver hafvet efter varäger och lockat dem mot gre-

I Hasan [ben] Saids tid (864—884) kommo rûs till Abesgun (sydöstra hörnet af Kasp. hafvet) och förde krig. Hasan sände en krigshär emot dem och dödade dem alla.

År 297 (från Sept. 909—910) kommo rûs med 16 skepp på hafvet till Abesgun och härjade Tabaristan. Efter lyckade plundringståg utefter kusten råkade de ut för ett bakhåll och blefvo nedgjorde till sista man.

Efter år 300 (från Aug. 913) kommo rûs öfver Svarta hafvet, Don och Volga på 500 skepp mot Sari, sedan de slutit förbund med chazarerna, som släpte dem fram utför Volga mot vilkor att dela deras byte. Efter att hafva härjat kusterna vida omkring och från en ö i hafvet lyckligt tillbakaslagit muselmanernas angrepp begåfvo de sig på hemvägen, men blefvo tillintetgjorde vid färden uppför Volga af chazarernas och Volgabulgarernas muhamedanska trupper.

År 332 (från Sept. 943—944) kommo rûs norrifrån till Kaspiska hafvet, färdades uppför Kur, in-

[1]) Dessa senare samlade hos *Frähn,* Ibn Foszlan und anderer Araber Berichte über die Russen, och i *Dorns* Caspia.

kerna». Dock afböjdes kriget genom fred och handelsfördrag.

År 968 (967 enligt Nestor, se Smidts öfversättning sid. 273, not. 61) gjorde Svätoslav sitt första tåg mot Bulgarien, men hemkallades på grund af ett anfall af pečenegerna mot Kijev. År 970 (enligt grekerna 969 och 970, enligt Nestor 971) gjorde han sitt andra tåg mot Bulgarien och grekerna. (Af grekiska historieskrifvares noggranna uppgifter öfver kriget och de ryska soldaternas skick och sedvänjor är det ögonskenligt, att hären till stor del — om ej större delen — utgjorts af normanner, hvadan sannolikt intet undantag blifvit gjordt från det vanliga bruket att vid större krigsföretag inkalla svenskar. Var deras anförare den af grekerna omnämde Ikmor = Ingemar?)

År 1043 sände Jaroslav sin och Ingegärds son Vladimir mot Konstantinopel med mycket krigsfolk, varäger och ryssar (enligt Cedrenus: sin egen krigsmakt och en ganska betydlig här från Oceanens nordliga öar). Dessa blefvo utanför Konstantinopel anfallna af en grekisk flotta, som förstörde en mängd ryska skepp med grekisk eld (enligt Cedrenus; enligt ryska krönikan öfverfölls flottan af ett häftigt oväder med blixt, dunder och storm) och jagade resten på flykt. De flyktade skeppen — ryska krönikan säger uttryckligen, att varägerna flydde — förföljdes af en afdelning af den grekiska flottan, som dock blef i grund slagen,

togo Berdaa och återvände hem efter 6 månader på sina skepp (eller: blefvo under frukttiden på grund af omåttlighet hemsökta af en epidemi, som dödade en stor mängd, hvarpå resten besegrades af muselmanerna).

År 358 (från Nov. 968—969, således mellan Svätoslavs första och andra tåg) intogo rûs Itil, chazarernas hufvudstad vid Volga, och seglade sedan öfver hafvet till Semender vid dess vestra kust, som likaledes förstördes (»och — tillägger Ibn-Haukal — foro derifrån till Grekland och Spanien», hvilket senare sannolikt är hans egen slutsats, grundad derpå, att ett af normannernes stora anfall mot Spanien inföll just samma år).

Ingvar Vidtfarnes tåg till Grekland och Särkland 1041(?).

hvarpå Vladimir fortsatte färden till Ryssland. Då en stor mängd af ryssarnes skepp blifvit förstörda i striden mot grekerna, och andra lidit skeppsbrott, återvände en del af deras här till lands, men blef slagen och delvis tillfångatagen. Efter tre år slöts fred, då de öfverlefvande återsändes.

Det tyckes mig ögonskenligt, att denna märkeliga öfverensstämmelse icke kan bero blott och bart på en slump. Äfven då ett år eller två förflutit emellan anfallet på Konstantinopel och plundringarna på Kaspiska hafvet (såsom 907—909), stå tågen sannolikt i samband med hvarandra, och tidsskilnaden bör väl förklaras deraf, att de varägiska vikingarne under tiden härjat utefter Svarta hafvets kuster, som ju på grund af dessa skandinaviska vikingars härnadståg fick namnet rûshafvet, eller ock — hvad de tre första tågen angår — vistats som väringar hos chazarernas khagan, med hvilkens goda minne de passerade Volga, och i hvilkens krigshär både rûs och slaver tjenstgjorde enligt Masûdys uppgift.

Men till tåget af 1043 känna vi icke någon parallel ur arabiska källor. Dock har säkerligen äfven detta tåg varit åtföljdt af ett liknande angrepp, om icke på Kaspiska hafvets södra och vestra kust såsom de öfriga, dock på trakterna utefter nedre Volga, der polovcerna vid denna tid spelade herrar och kanske stängde vägen, så att vikingarne der ombragtes. I Ingvars saga uppgifves, att den svenske fursten Ingvar, som af sitt stora tåg i österväg fick namnet Vidtfarne, dött 1040 (eller 1041), hvilket väl icke kan vara hans dödsår, om hans tåg stått i samband med Vladimirs mot Konstantinopel, men passar godt för hans affärd från Sverige, ty han säges hafva uppehållit sig hos Jaroslav i tre vintrar. Nu är väl denna saga visserligen i sina detaljer mytisk, men der finnes dock utan tvifvel en historisk kärna, som det icke torde vara omöjligt att upptäcka. Der talas om ett väldigt slag mot skepp stora som öar, som utslungat eld öfver Ingvars skepp, och som en röd tråd går Ingvars upptäckts- och eröfringsfärd utefter en stor flod, hvars mynning var hans mål, genom hela sagan. Det säges, att Ingvar åtföljdes från Gardarike — förutom af Sote, Ketil isländare och Hjelmvige — af en viss Valdemar, och att efter

Ingvars död Valdemar och Ketil skildes åt, den förre för att fara till Miklagård, den senare till Gardarike. Hafva vi ej häri ett minne af den grekiska eldens härjning i Vladimirs flotta, af varägernas färd uppför Don till Volga, hvars rika kustnejder de ville uppsöka, enär deras fäder der skördat ära och guld, men hvarifrån endast få lyckats återvända? Och är ej Valdemar Jaroslavs son Vladimir, af sagan gjord till en biperson, som skulle hafva skilt sig från varägerna för att gå till Miklagård, då han i stället efter det misslyckade anfallet mot Miklagård for hem till Gardarike, under det varägerna fortsatte färden? Att denna verkligen utsträcktes till Volga (och Kaspiska hafvet), det veta vi — förutom af antydningarna i Ingvars saga — af de samtidiga s. k. Ingvars stenar i Upland, Vestmanland, Södermanland och Östergötland. Dessa, 17 eller 19 i talet — ty sannolikt hör B. 745—L. 981 samt B. 854—L. 1131 hit — äro resta efter män, som »farit öster bort med Ingvar» eller »blifvit dräpne med Ingvar» eller »styrt skepp i Ingvars här» eller »styrt skepp med Ingvar österut i Estlanden». Om en man heter det, att han »varit länge i öster och dog österut med Ingvar» (således sannolikt en väring i Jaroslavs tjenst, som följt Ingvar efter nederlaget mot grekerna). En sten är ristad efter män, som »dogo öster med Ingvar *i Särkland*, och en, rest efter Ingvars broder Håvald, innehåller, att »de foro manligen fjerran efter guld och gåfvo i öster åt örnen, *dogo söderut i Särkland*». I Särkland eller Saracenernas land har således tåget slutat och — som vanligt var med alla dessa äfventyrliga färder utefter Volga till Kaspiska hafvet — olyckligt för den stora mängden af deltagare.

Strödda meddelanden och aktstycken.

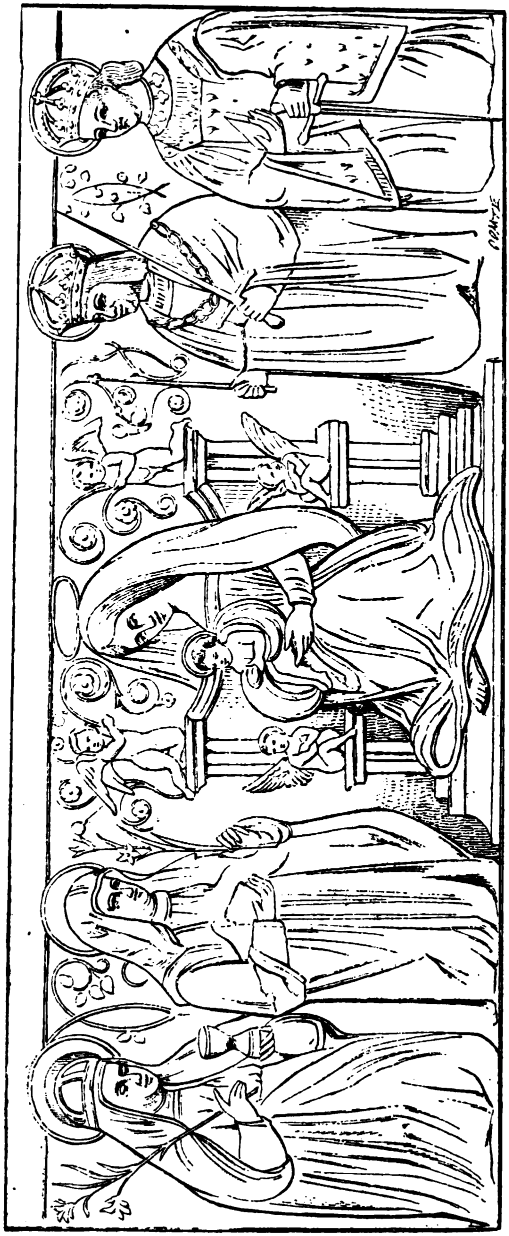
Smärre kritiska och historiska utflykter.

3.

S. Birgittas porträtt, samt några nya upplysningar om hennes hospital i Rom.

Under sin vistelse i Rom har Birgittas dotter Katarina uppmanat ärkebiskop Birger i Upsala att i Sverige låta »skrifva modrens bild», så mycket mer som bilder af henne funnos vida omkring i Italien och påfven sjelf hade hennes »ymaginem scriwat» i sin kammare [1]. Huruvida maningen haft någon påföljd är ej bekant. Åtminstone känner man ej i norden någon bild af Birgitta, i hvilken man vågat finna porträttlikhet och det lärer väl ej haft sig så lätt att ur minnet måla någon sådan. Sannolikt fäste man ej heller så stor vigt vid likheten. Om det porträtt påfven haft känner man ingenting. Deremot torde många erinra sig det ganska tilltalande porträtt af sierskan, som öppnar Hammerichs bekanta monografi och sedan på flere ställen reproducerats. Det är utfördt efter en fotografi af en tafla, som den tiden fans i Birgittas hus uti Rom, på hvilken nyss anförde förf. på ömse sidor om jungfru Maria funnit tvänne bilder af Birgitta och hennes dotter, på ena sidan i furstlig, på den andra i ett slags enkedrägt. I en af de senare figurerna är han, som sagdt, ej obenägen att verkligen se ett porträtt af modren. Nämda tafla har sedan haft märkliga öden. En äfven i Sverige välkänd fransk forskare, grefve Paul Riant har derom i *la Société nationale des antiquaires de France* förlidet år gjort ett meddelande, hvarur vi hemta följande uppgifter. Grefve Riant sökte 1868 att få en kopia utaf taflan, men den fanns då icke längre i Rom. Efter långvariga efterforskningar upptäcktes slutligen att taflan skickats — till Amerika. Der lärer den finnas i staten Indiana och pryda ett katolskt universitet. Som den under transporten farit illa, har den blifvit restaurerad af en artist i Chicago, hvarigenom den nedre delen af taflan visserligen blifvit tydligare, men deremot figurernas öfre delar, enligt grefve Riants mening, förändrats ej obetydligt.

[1]) Se brefvet uti det bekanta verket: »Ur en antecknares samlingar» (nya uppl.) s. 97.

Han har emellertid efter tvänne fotografier, en tagen i Rom 1862, densamma af hvilken Hammerich begagnat sig, den andra i Amerika, låtit utföra en ritning, som åtföljer hans meddelande till ofvan omtalade franska fornforskarsällskap. En cliché af densamma har han öfversändt till samtidens förnämsta Birgittaforskare, öfverbibliotekarien G. E. Klemming, som stält den till mitt förfogande, och kunna vi sålunda här reproducera denna i mer än ett hänseende märkliga bild. Sjelfva originalet har en längd af 1,56 m. och en höjd af 0,625 m.

Hvad som vid första ögonkastet märkes är att bilderna t. v. om madonnan omöjligt kunna föreställa Birgitta och hennes dotter. Det är synnerligen svårt att förstå huru Hammerich i dessa manliga figurer kunnat se de båda qvinliga helgonen uti furstlig drägt. I den närmaste figuren t. h. om jungfru Maria igenkänner man åter lätt förebilden till det Hammerichska porträttet. Men har man verkligen rätt att här se ett porträtt? Grefve Riant yttrar derom: »Hr Klemming, chef för Kongl. Biblioteket i Stockholm, som gjort helgonets lefnad och verk till ett lifsstudium, antager icke Hammerichs förmodan ens för figuren till venster (från åskådarens ståndpunkt). Han finner den allt för fet, om man besinnar den beskrifning S. Birgittas samtida gjort af det utmerglade tillstånd, hvari åldern, späkningarna och resornas mödor försatt henne. Enligt honom, och jag är böjd för att sluta mig till hans mening, vilja visserligen de knäböjande figurerna föreställa Birgitta och hennes dotter, Katarina, iklädda Birgittindrägten, men äro ingalunda *porträtt* af de båda helgonen». Tilläggas kunde, att om man får döma efter här meddelade bild, den bortersta figuren har det äldsta utseendet, liksom den synes ha större och prydligare helgonring kring hjessan, men det torde icke ha så mycket att betyda för frågan om sjelfva porträttlikheten. Grefve Riant är emellertid böjd, jag vet ej rätt på hvad grund, att föra taflans ålder ända tillbaka till slutet af 14 århundradet. Den skulle sålunda vara föga yngre än Katarinas dödsår. Detta förefaller likväl något tvifvelaktigt, och ett skäl deremot synes mig särskildt vara att någon dylik tafla påtagligen icke fanns i Birgittas hus år 1465, då en inventering gjordes af husets och kapellets egendom [1]). Det är uppenbart att om den funnits, den icke gerna kunnat förbigås. Visserligen skulle som en möjlighet kunna anföras att någon af de två bilder af jungfru Maria som omtalas, kunnat syfta på ifrågavarande tafla. Då återigen har man vid porträttlikheten fäst så ringa vigt, att man ej ens ansett den värd att omtalas. Vida sannolikare förefaller dock att om en tafla funnits, der både Birgitta och Katarina varit afbildade, detta förhållande också blifvit omnämdt, helst inventariet icke är så knapphändigt affattadt, utan vid föremålen omtalar en och annan detalj, som ansetts märklig [2]).

[1]) Jämf. Hist. Tidskr. 1882. s. 231.

[2]) »Duo ymagines sancte Marie» heter det helt enkelt.

De båda manliga figurerna äro svårare att identifiera. Grefve Riant, liksom hr Klemming, äro benägna att i dem se Birgittas man, Ulf Gudmarsson och son Karl (enligt grefve R.) eller hvarför icke snarare Birger Ulfsson. Grefve Riant ser visserligen ett hinder i figurernas kronor. Men man kan härvid erinra om att Birgitta i södern ju var känd som en »principissa de Nericia» och af götisk konungastam (»ex nobili genere regum Gottorum»). Att hon varit drottning i Sverige visste resande från midten af 1500-talet att berätta. Men äfven denna omständighet, liksom de helgonringar, som omgifva *alla* figurernas hufvud, synas oss vara ännu ett talande skäl mot den höga ålder grefve Riant vill gifva hela taflan. Det är svårt att tro att man så nära helgonets egen lifstid kunnat göra sig skyldig till ett dylikt misstag.

Ofvanstående ger mig anledning att meddela några tillägg till den i föregående årgång intagna uppsatsen om den svenska kolonien i Rom. Ännu ett bref (från 1533) af den siste från Sverige utsände föreståndaren Holmsten Jonsson, ställdt till biskop Peder i Vesterås, har nämligen kommit i dagen. Det framgår derur att brefskrifvaren redan innan Peder Månssons afresa från Rom 1524 anländt till staden. För öfrigt talar han om sina förbindelser till ärkebiskopen Johannes Magni, som just då varit i Rom, åtföljd af brodern Olaus, hvilken ännu befann sig i hospitalet.

För år 1546 få vi från ett oväntadt håll några nya upplysningar om detsamma. Till Rom anlände då en ung stralsundare, Bartholomeus Sastrow (med tiden rådsherre och borgmästare i sin fädernestad), som genom en der bosatt landsman och frände fick husrum, kost och lön hos den gamle svenska presten i hospitalet mot skyldighet att göra tjenst som kock och uppassare. Han vistades der några veckor och har ett och annat af intresse att omtala om förhållandena. Föreståndaren hade »bordet fullt» af advokater, procuratorer och sollicitatorer vid curian (»in rota»), hvilka antagligen der mot betalning hade sin spisning [1]).

Slutligen har dr H. Hjärne under sina forskningar i de slaviska landen uti Jagellonska universitetsbiblioteket i Krakau (konv. n. 1135) påträffat ett inventarium från 1589, öfver åtminstone en del af de handlingar, som förvarats i nämda hospital. Det är ur mer än en synpunkt af intresse och det aftryckes derföre här nedan med hans medgifvande och efter en af honom gjord afskrift. Man finner af detsamma att der funnits handlingar som måste ha varit af stort intresse för hospitalets senare historia (t. ex. n. 7—9, 16, 22). Man

[1]) Barth. Sastrowen Herkommen, Geburt und Lauf seines gantzen Lebens... Aus der Handschrift herausgegeben von G. C. F. Mohnike, I, s. 323 ff. Greifswald 1823. — Det är prof. L. Daae i Kristiania, som haft välviljan fästa min uppmärksamhet på detta arbete.

finner att der ännu i slutet af 1500-talet förvarats ett exemplar af åtkomsthandlingarna, som äfven åtföljts af konstitutionerna för hospitalet (jämf. Hist. Tidskr. 1882, s. 218, 260) och ordagrant har öfverensstämt med det af Durandus begagnade och af mig citerade, som förvarats i nunneklostret S. Lorenzo in Panisperna. De senare synas emellertid ha varit på pergament (in carta pergamena); de här omtalade på papper (carta bombacina). Det kan sålunda icke ha varit samma exemplar. Alla handlingarna förvarades i en trälåda. Hvart ha de nu tagit vägen? De intressanta upplysningar af hr Hjärne, vi här nedan meddela, göra det ganska troligt att Sigismund haft bättre lycka än Johan III i försöket att komma öfver dem [1]) och att de hamnat i Polen, ehuru man hittills bevisligen ej kommit någon af dem på spåren [2]). Måhända ha de delat öde med Johan Kasimirs papper och förkommit med de tio kistorna svenska handlingar i Paris [3]).

Vi meddela nu inventariet af 1589, försedt med några anmärkningar, som dess värre blifva allt för ofullständiga. Interpunktering och numrering äro vidtagna vid redigeringen till tryckning [4]).

---

[1]) »Kon. Sigismund affärdade», skrifver hr Hjärne, »1589 den dåvarande abboten af Andrzejów Stan. Reszska (Rescius) till Rom såsom sändebud; denne prelats papper förvaras till stor del i det Jagell. univ.-bibl. i Krakau. Jag har der funnit i fråga varande förteckning öfver de handlingar och manuskript, som efter ärkebiskop Olai Magni båda systersöner Laurentius och Olaus funnos qvar i den hel. Birgittas hus, och på påfvens befallning, meddelad genom Kardinal Geronimo Rusticucci, öfverlemnades till Rescius. Kon. Sigismund har mycket intresserat sig för dessa svenska minnen. Underkanslern biskop Wojciech (Albert) Baranowski af Przemysl skrifver till Rescius, Vilna 5 aug. 1589: »tvenne *negotia*, det ena angående återfinnandet af de svenska *monumenta* och *scripturæ*, det andra för återställandet af S. Birgittas svenska hospital, ligga H. M. Kon. om hjertat och enär jag efterforskar, hvarutinnan jag kan råda Eder som en vän, skulle Ni göra H. M. Kon. en icke ringa tjenst, om Ni i båda dessa saker tillfredsställde H. M. Kon:s *expectatio*». I ett annat bref, Varschau 17 dec. 1589, skrifver samma biskop till R.: »H. M. Kon. täcktes vara Eder tacksam, då han erfor, att S. Brigidas kyrka blifvit återställd; han skall ej underlåta att inom kort ditsända ynglingar af svenska nationen. Han täckes äfven vara Eder tacksam derför, att Ni ej förr upphörde att bemöda Eder om de svenska skrifterna, än Ni fann skrinet, der de förvarades. *Ni torde sända dem alla till H. M. Konungen*, han längtar mycket derefter». K. Sigismund sjelf beder i ett bref af samma dag R. »tacka den hel. fadren för återställandet af det svenska hospitalet och S. Brigidas kyrka; inom kort skola vi sända ynglingar af svenska nationen att der studera». De bref, ur hvilka dessa utdrag äro gjorda, äro alla original, skrifna på polska, och förvaras i Jag. univ.-bibl. (konv. n. 1133, 1135).»

[2]) Jämf. dock här nedan s. 361, not. 2.

[3]) Se Hist. Tidskr. 1882, s. 155.

[4]) År 1465 funnos utom andaktsskrifter och arbeten i kanonisk rätt i S. Birgittas hospital följande handskrifter: en »liber de alchima ligatus asseribus et pergameno conscriptus. Item liber papireus continens modum et formam procedendi in judicio. Item liber de regula Salvatoris. Item liber revelacionum ad reges in pergameno. Item liber primus et 29 revelacionum, quem scripsit dominus Ericus. Item liber oracionum propositarum in consistorio ante Urbanum super canonizatione s:te Birgitte. Item defensorium revelacionum s:te Birgitte. Item liber miraculorum sancte Birgitte in papiro. Item hystoria de s:to Anthonio et s:to Eustachio. Item declaraciones articulorum domini Johannis cardinalis s:ti Sixti. Item hystoria s:te Birgitte in papiro. Item hystoria s:te Birgitte in

Inventarium scripturarum Hospitii S:tæ Brigidæ nationis Gotorum.

Inventarium omnium et singularium scripturarum, repertarum in quadam capsula lignea seu, ut dicitur, tamburro, coopertum (!) coramine nigro, existens (!) in domo solitæ habitationis R:mi D. Camilli Caprilupi, protonotarii apostolici, mihi notario publico infradicto per eundem D. R:m Camillum, vigori manditi (!) Ill:mi et R:mi D. Hieronymi Cardinalis Rusticucii s:æ s:tis vicarii, sub die quinto mensis [1]) 1589 confecti, tenoris etc. tradidit et consignavit.

1 In primis. Vn' instrumento publico in carta bambacina di una donatione fatta dalla figliola del D. Hardo [2]) di Marco, moglie del D. Pietro di Jacomo Papazurro de' Papazurri [3]), di una casa del palazzo maggiore nel quale habitava Mr. Francapotto (!) [4]) in Roma nel R(eg)ione di Arenula con la torre particolare horto sule camere et tre altre casette a piana terra et con un' altra casa quale si chiama turricella con la piazza avanti essa. Rogato per Mr. Nicolò del D. Francesco de' Porcariis [5]), cittadino Romano et notario publico, sotto il di otto del mese di Gennaro 1584 [6]) al Monasterio et Abbadissa di S:ta Maria di Vartenon (!) del Regno di Suetia, et divotione di S:ta Brigida di fogli tre et mezo.

2 Item una dechiaratione fatta del detto Monasterio di Monache con alcuni capitoli [7]), et motu proprio di Papa Gregoria [8]). Dat. in Roma sotto l'anno 1433, pontificatus anno tertio, di fogli quattro et mezo, legati insieme con il sopradetto instrumento di donatione.

3 Item un quinterno legato insieme di fogli 42, parte scritto, et parte in bianco, di diverse materie, comincia a dì 2 di Gennai 1546 et finisce: 'libri undecimi finis', che l'ultimo foglio e stampato.

4 Item una copia de instrumento di vendita della tenuta di Snurano (!) di fogli 4, fatta dal monaco signore Lorenzo Chitio a Santi de Vitellensibus sotto il dì XXIII Decembre 1549.

5 Item un' instrumento di procura fatta dal A.(bbate?) Joacchino a latere in persona di Jacomo Eleofeli (!) et Alessandro Sudietri, di fogli 2. Rogato da Nicolò Durando sotto il dì 13 di Novembre 1555.

6 Item un libretto in quarto foglio intitolato de hæresi et hæreticis, scritto a mano.

---

pergameno. Item liber statutorum regule s:ti Salvatoris. Item epistole Senece ad Lucillum in 6 quinternis papiri. Item computus judaicus. Item pauca disputata super anima (?). Item unus liber de miraculis s:te Katerine, filie beate Birgitte, collectus in rubeo corio. Item liber miraculorum ven. domine Ingeridis de regno Svecie».

[1]) Månadens namn uteglömdt. Bör vara: *Novembris*. Jfr nedan.

[2]) *Nardus Marchi* enl. aftrycket hos Durandus.

[3]) Petrus Jacobi enligt nämda aftryck och domen 1395. En felskrifning rättas härmed i min ofvan nämda uppsats s. 214, der det står Jacobo Petri i st. f. Petrus Jacobi.

[4]) »Palatium magnum, ipsius domine Francisce et in quo ipsa nunc inhabitat» lyda de latinska orden som på detta sätt vanstälts.

[5]) Nicolaus Francisci de Porcariis var verkligen notariens namn.

[6]) Bör vara *8 januari 1383*.

[7]) Torde syfta på constitutionerna.

[8]) Bör vara *Eugenius*.

Item un quinterno di fogli 22, comincia: 'emphiteuses liberatæ per Archiepiscopum Olaum Magnum', et finisce: 'quæ nobis bono jure relicta sunt et concernunt'. 7

Item un libro in foglio, coperto di carta pergamena, comincia: 'dicatur inquilinis domorum S:tæ Brigidæ', finisce: 'ut quam primum fieri poterit'. 8

Item un libro scritto a mano in quarto foglio di spese et memorie del Hospitale di S:ta Brigida, comincia: 'penultima die Januarii', et finisce: 'Reidettus (!) est not:s (notarius?)', coperto di carta pergamena. 9

Item un breve dell' erettione et confirmatione dell' Università Uspalensis. 10

Item bulla di Canonicatu Lubicense R:mo avunculo collato. 11

Item una patente in carta pergamena di una collatione fatta Chilmauno (!) de Scorbion (!) della vicaria perpetua del altare Ss:rum Vincentii et Dionisii in ecclesia S:ti Bartholomei Leodicen (-sis? -se?) fatta dall' Archiepiscopo di Rossano. 12

Item diploma canonicatus Lubicensis, et alia per canonicatu (!) Warmiensi (!) [1]. 13

Item un' instrumento publico d'una compagnia d'officio fatta da Mr. Francesco sudetto a favore del sudetto Mr. Jacomo di scudi cento pagati per il detto notario sotto il dì 7 di Maggi 1571. 14

Item una memoria di compagnia di scudi cento a favore di Mr. Jacomo sudetto sopra lo officio del cavalierato di Mr. Alessandro. Rogato per detto Mr Ludovico notario sotto il dì 15 Maij 1555. 15

Item un fasciculo di diverse lettere missive et altre scritture avvoltate in carta pergamena. 16

Item un' altro fasciculo di lettere et altre scritture concernenti alla lite del canonicatu Warmiensi. 17

Item tre quinterni di registro concernenti a lite di detto canonicato. 18

Item un mandato di procura in carta pergamena. 19

Item litera apostolica Papæ Pauli III ad favorem Monasterii Vastenensis ordinis S:ti Salvatoris et Beatæ Mariæ Virginis et Beatæ Brigidæ sub regula S:ti Augustini Lincopensis diœcesis. Dat. Romæ apud S:tum Marcum 1546, pontificatus anno 12:o. 20

Item un libro coperto di pergameno con una littera B di sopro (!) con lacci di corame rosso, quale tratta di diverse materie di fogli 156 [2]. 21

Item un libro con coperta di tavola in quarto foglio quale comincia: 'liber Hospitalis S:tæ Brigidæ. Multi unum corpus sumus'. 22

---

[1]) De af Olaus Magni sökta kanonikaten.

[2]) Skulle denna stora bok kunna vara »Processus canonizationis b. Katarine», som återfans i ett dominikankloster i Krakau och nu tillhör K. Bibl.? Den saknar nu visserligen remmar, den har fått ett nytt omslag och räknar 162 blad. Med såsom x (10) skrifves, kunde det lätt vid ett flyktigt ögonkast tagas för ett v (5) och så slarfvigt som notarien i detta instrument gått till väga, kunde han lätt sätta 156 för 157.

23 Item molte scritture in foglio dentro una coperta d'un libro di carta pecora.
24 Item altre diverse scritture legate nel modo sudetto.
25 Item altre scritture avolte nel modo sopradetto.
26 Item un quinterno intitulato examen sanctitatis S. Brigidæ.
27 Item sette quinternetti in quarto foglio scritto a mano, quali tratta (!) sopra le questioni ecclesiastice.

Actum ibi præsentibus R. D. Cæsare Simoncello clerico de terra Carbii Narniensis diœcesis et D. Gaspare Angeli Perusino.

Die 8 Januarii 1590

Ill. et R:mus pater D. Petrus Antonius Vecedñs (?) episcopus Avellinensis Ill:mi et R:mi Domini Cardinalis Rusticucii S:æ S:tis Vicarii Vicisgerens (!) mandavit consignari scripturas supradictas et in præsenti inventario contentas Ill. et R:mo patri D. Stanislo Reschio (!) Abbati Andreioviensi, super quibus præsentibus sociis testibus etc.

Die XII huius

Deinde

Supradictæ scripturæ in præsenti inventario contentæ ex mandato et commissione patris consignatæ fuerunt per me etc. supradicto Ill. et R:mo D. Stanislao Reschio præsenti: de quibus quittavit etc. et in fidem etc. se subscripsit hac die supradicta [1]).

4.

G. W. Leibnitz och M. G. De la Gardie.

Noterna till de nyligen af hr H. Wieselgren utgifna brefven från Leibnitz till Sparfwenfelt innehålla bland annat af intresse äfven en kort notis om några hundra kronor Leibnitz genom svenske residenten Habbeus v. Lichtenstern skulle fått löfte om af rikskansleren Magnus Gabriel De la Gardie, men aldrig lyckats erhålla. Det är om sammanhanget härmed jag i det följande vill lemna några upplysningar, hvilka, då de röra en så ryktbar man som Leibnitz, måhända icke äro blottade på allt intresse.

* * *

---

[1]) På nästa sida af handskriften förekommer följande afskrift af kardinal Rusticuccis öfverlåtelsemandat:

Copia m:ti (= mandati).

Molto R. Mons:re Camillo Caprilupo. V. S. serà (!) contenta consignare à Mr. Ascanio Malliotto notario della nostra corte tutte le scritture che ha presso di se lasciatole (!) dalle Ss:e Lorenzo et Olao Magno nepoti di Olao Magno Vescovo Uspalense bona memoria pertinenti al Regno et Natione di Gotti et Hospidale di S:ta Brigida di detta Natione, che cosi è ordine di N. S:re.

Di casa il dì 5 di Novembre 1589.

Il Cardinale Rusticuccio (!).

År 1661 afsändes som resident till Strassburg en af Karl X:s förre sekreterare Christian Habbeus (sedermera adlad v. Lichtenstern). Han skulle bevaka Sveriges intressen i synnerhet vid den Öfverrhenska kretsens hof och derifrån insända underrättelser, helst vid den tiden Ludvig XIV:s åtgöranden i dessa trakter väckte farhågor. Ändrade förhållanden gjorde emellertid att han snart nog kom att utbyta Strassburg mot Frankfurt a. M. såsom vistelseort och när den ordinarie residenten derstädes Georg Snoilsky flyttade till Regensburg såsom ombud vid riksdagen för Sveriges tyska provinser, qvarstannade Habbeus i Frankfurt och underhöll derifrån under några års tid den diplomatiska korrespondensen med Sverige. Det var synbarligen en häftig, ombytlig och opålitlig man, med icke ringa sjelfkänsla, som med mindre tålamod än mången annan bar det öde, som då var de flesta svenska diplomaters på utländsk botten, att i åratal vänta på sin aflöning och under tiden förtära sin egen förmögenhet, och derföre ej sällan råkade i spändt förhållande till vederbörande i Stockholm. Han var på samma gång en man med stor erfarenhet, som sett många länder och menniskor, och saknade ej heller litterära intressen. Han har t. ex. hos De la Gardie, den store mecenaten, rekommenderat sonen till en af de utländske författare, som på 1600-talet så gerna behandlade Sveriges historia; det var den unge Jollivet, då engelsk ambassadsekreterare, hvilken på resa till Sverige förde sin faders manuskript med sig, och Habbeus har sålunda måhända bidragit dertill att detta, ehuru otryckt och obegagnadt, stannade här [1]).

När ett par år tidigare De la Gardies äldste son Gustaf Adolf skulle företaga sina utländska resor för att afsluta sin uppfostran och utbildas till en man af verld och erfarenhet, blef Habbeus rådfrågad såväl i afseende på resplanen som valet af ledsagare för den unge grefven, hvars första sällskap ej länge kunde följa honom. Han rekommenderade i början (1668) en i närheten af Frankfurt bosatt förmögen officer, förut i kurpfalzisk tjenst, vid namn Arenten, som verkligen också under ett par års tid ledsagade grefve Gustaf uti Italien och Frankrike, sedermera trädde i svensk statstjenst och en följd af år användes som diplomat vid åtskilliga hof i vestra Tyskland. Habbeus fortfor, som man lätt kan förstå, att med mycket intresse följa sin mäktige förmans och beskyddares son på dessa resor och det var, så vidt jag kunnat finna, år 1669 som han i sammanhang med honom för första gången nämde den unge Leibnitz, hvilken då, vid ett par och tjugo års ålder, fått anställning hos kurfursten af Mainz. »Här vistas», skrifver han bland annat d. 13 Mars 1669, »ett subjectum, som är helt rart och admirabelt i allt vetande (*in omni scibili*); annars till profession en doctor juris, ännu knappt 24 år gammal, heter dr Leibnitz och bördig från Leipzig». »Alla som känna honom», heter det vidare, »hålla honom

---

[1]) Habbeus till De la Gardie 1670 $^{16}/_{8}$. RA. — Jollivets manuskr. finnes för närvarande på K. Bibl.

för incomparabel och *judicii profundissimi ac plane extra-ordinarii,* för öfrigt i umgänget angenäm, talför och en stor latinare. — — — Ers höggrefl. Excellens tör måhända tänka att det är en skolmästare, som pedanten biter eller eljest lärdomsmasken (»der gelahrte Wurm»), men om så vore, skulle jag icke rekommendera honom hos Ers Exc. det är en helt noble och utsökt rar talent». Honom hade Habbeus kommit att tänka på att han skulle vara ytterst lämplig som reskamrat åt Grefve Gustaf, på samma gång som han genom en sådan resa kunde få tillfälle att mera »façonera sig» och blifva lämplig till K. Maj:ts tjenst; han vore dertill ej obenägen; Habbeus hade t. o. m. gifvit honom förhoppning derom och afhållit honom från att följa sin maintziske beskyddare v. Boineburg till Polen. Men som han var obemedlad — *omnia sua secum portat* — måste han understödjas med något penningar. — Några dagar senare hör sig Habbeus för om han fick skicka Leibnitz till den unge grefven i Lyon och föreslår för honom fritt underhåll, 200 riksdaler om året, tills han komme till Sverige, äfvensom en 150 riksdaler i resepenningar till Lyon.

De la Gardie lyssnade verkligen till förslaget I maj samma år inskickade Leibnitz en tacksägelseskrifvelse och var i slutet af månaden alldeles i ordning för resan till Lyon; man väntade endast på den utlofvade vexeln från Sverige, som ännu icke hörts af. Äfven Leibnitz stod sålunda i begrepp att öka antalet af de många illustre främlingar, som lockades af Sveriges dåvarande storhet att för längre eller kortare tid träda uti dess tjenst. Men det kom aldrig att foga sig så. Det lärer ha varit den unge grefven sjelf, som när det kom till saken ej ville höra talas om den lärde doktorn från Maintz som ressällskap; Habbeus gaf längre fram äfven Arenten skulden derför. Grefve Gustaf hade visserligen, enligt Habbei uppgift, lärt känna och beundra Leibnitz uti Frankfurt, men det är väl icke omöjligt att han fruktat något liknande det Habbeus, i all välmening, framhållit för fadren som rekommenderande för Leibnitz: följde han grefven på resan, skulle denne fått ett slags *collegium ambulatorium* med sig, »i vagn, till häst, i herberget, bättre än på någon akademi»; helst den unge De la Gardies både egensinne och lust för nöjen antydas mer än gång under dessa år. Rikskanslern hade emellertid redan anslagit åt Leibnitz en summa af 300 riksdaler, och ehuru resan ej blef af, skulle han få behålla dem som en uppmuntran och ett tacksamhetsbevis för sin goda vilja. Det var denna gåfva som blef anledningen till ett litet efterspel.

Habbeus fick omsider 1670 tillfälle att fara öfver till Sverige och här utförde han, harmsen öfver den långa förhalningen med utbetalande af hans kronofordringar, sin afsigt att lemna Sveriges tjenst. Han lyckades emellertid, enligt eget erkännande (i bref till Leibnitz), att i Stockholm utfå sina restantier och skildes derifrån skenbarligen i all vänskap. Rykten, som man i början ej velat sätta tro till, bekräftades emellertid snart, att han nämligen trädt i

dansk tjenst [1]), och redan detta var nog att göra honom misstänkt. Dertill kom att hans skarpa tunga eller penna snart började användas mot den regering, han nyss tjenat, hvars svagheter han ganska väl synes ha känt. Hans »calomnier» gjorde den svenska regeringen i hög grad förbittrad. Efter hand måste de svenska ministrarne afbryta allt umgänge med honom, man sökte få honom utlemnad till Sverige o. s. v. Det var då man äfven synes ha kommit under fund med eller lagt märke vid att han aldrig till Leibnitz utbetalat de 300 riksdalerna. Den ofvan nämde öfverste Arenten, nu mera eller inom kort i svensk diplomatisk tjenst och Habbei efterträdare vid hofven i vestra Tyskland, underrättade i början af 1672 De la Gardie att det icke stod alldeles rätt till med omförmälda summa, som A. erbjudit sig att tillställa Leibnitz [2]), och en bitter brefväxling följde nu, hvarunder Habbeus efter några mindre hedrande undflykter erkände förhållandet, men påstod sig med Leibnitz' begifvande fått behålla omförmälda penningesumma, helst denne då befann sig i utlandet och H. sjelf genom svenska kronans förvållande råkat i stor förlägenhet [3]). Men under sådana omständigheter var det ej så mycket att undra öfver, om De la Gardie icke ansåg sig behöfva med lån understödja sin då varande motståndare. Han hade gerna unnat penningarna en så duglig karl som Leibnitz sades vara, men trodde ej att denne längre gjorde sig någon förhoppning om dem. »Men att jag hindrar en annan, som visserligen icke förtjenar något sådant, att missbruka min godhet, kan ej gerna misstydas». Arenten befann sig emellertid ej längre i Hamburg, och den dervarande svenske residenten E. v. Grafenthal fick i stället befallning att söka af Habbeus få tillbaka penningarne. Dermed hade det sig emellertid icke så lätt, och slutligen uttalade Habbeus i ett bref till Grafenthal sin förvåning öfver hela krafvet, åberopande De la Gardies både muntliga och skriftliga försäkringar och biläggande ett bref från Leibnitz (dat. Paris 1673, d. 5 maj), der denne ger ett slags erkännande att han mottagit penningarne och beklagar att han icke i Paris fått tillfälle att tacka den unge De la Gardie för gåfvan. Dervid synes saken å Rikskanslerens sida fått bero; det fanns vigtigare orsaker till de åtgärder den svenska regeringen lät företaga mot den trolöse diplomaten. Men icke heller mellan Leibnitz och Habbeus lärer det kommit till någon uppgörelse. Ännu 1676 söker Leibnitz att få tillbaka den lilla summan — men så vidt man vet alldeles utan framgång. Af ofvan anförda bref från Leibnitz till Habbeus, som Grafenthal inskickade till De la Gardie, bestyrkes för öfrigt den förmodan, att det var Habbeus, som denna tiden försåg Leibnitz med underrättelser från de nordiska hofven. Den senare ber honom om

[1]) Såsom resident i Nedersachsiska kretsen.

[2]) Enligt Habbei mindre trovärdiga uppgift till Leibnitz 1672 i Jan. hade de utan vidare blifvit återkräfda.

[3]) Arenten gaf under brefväxlingen härom ett ej fullt så smickrande omdöme om Leibnitz som Habbeus en gång gjort: »er wird», heter det tvärtom, »von jedermänniglich für ein rechter pedant und kahlmeuser geschätzt».

dem inskicka meddelanden, och det är bekant att han denna tid icke yttrade sig särdeles förmånligt om Sverige och dess dåvarande regering. — Något nytt försök att draga Leibnitz öfver i svensk tjenst har veterligen icke gjorts; en frukt af förbindelsen mellan honom och den svenske residenten i Frankfurt blef emellertid den litterära brefväxling han öppnade och fortsatte med några lärde i Sverige, på hvilken, såsom ofvan antyddes, helt nyligen prof blifvit offentliggjorda [1]. *Hd.*

Underrättelser.

— Professor SVEND GRUNDTVIG afled d. 14 sistl. Juli i Köpenhamn. Hans upplaga af Danmarks folkvisor (»Danmarks gamla folkeviser») anses såsom i sitt slag mönstergill, liksom han var nordens störste kännare af folkpoesien. För öfrigt rörde sig hans författareverksamhet hufvudsakligen på den isländska litteraturens och mytologiens område.

— Förre Universitetsbibliotekarien P. G. THORSEN afled i Köpenhamn den 16 sistl. Maj. Han är känd genom sina upplagor af danska lagar från medeltiden, äfvensom genom ett stort, men ofullbordadt arbete öfver Danmarks runristningar.

— Professor W. ARNOLD, en framstående tysk historiker och rättslärd, afled d. 3 Juli vid 56 års ålder. Hans författareverksamhet har hufvudsakligen gält de tyska städerna och stadsnäringarna i deras uppkomst och utveckling. Nyligen utgaf han dels *Studien zur deutschen Culturgeschichte* (1882), dels första bandet af en *Deutsche Geschichte,* båda verken mottagna med mycken uppmärksamhet och erkännande.

— Den berömde orientalisten REINH. DOZY, professor uti historia vid universitet i Leiden, har aflidit den 29 April. Han har utgifvit flere högt värderade arbeten till arabernas historia, dels textpublikationer dels bearbetningar. Hans hufvudverk var *Histoire des Musulmans d'Espagne jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almoravides* (1861; på tyska 1874).

— Under förliden sommar har fil. d:r J. A. LAGERMARK såsom Historiska föreningens stipendiat besökt den ryttmästaren, baron J. G. Sack tillhöriga egendomen Bergshammar i Södermanland och med egarens benägna tillstånd genomgått och förtecknat det der befintliga rätt betydliga familjearkivet, som hufvudsakligen förskrifver sig från 17 och 18 århundradet och är ganska rikt på handlingar för slägterna Sack, Stenbock, Sparre m. fl.

[1]) Jämf. för det ofvanstående Habbei, Arentens och Grafenthals bref till De la Gardie, samt dennes bref till Arenten i RA., äfvensom brefväxlingen mellan Leibnitz och Habbeus i den nya upplagan af L:s »Historisch politische und staatswissenschaftliche Schriften».

— Till statsarkivarie i Helsingfors har utnämts aktuarien R. Hausen, som sedan någon tid tillbaka förestått denna plats och för öfrigt inom den lärda verlden gjort sig känd genom sina publikationer af texter och urkunder rörande Finlands historia.

— På vårt bord ligger en nyss utgifven *Katalog öfver Finspongs Bibliotek,* upprättad af d:r Bernhard Lundstedt (XXVIII + 736 ss.). Det är en särdeles prydligt utstyrd förteckning öfver en af de största enskilda boksamlingarna i vårt land, hvars offentliggörande länder godsets nuvarande egare, brukspatron C. Ekman, till all heder och borde, hoppas vi, mana till efterföljd. Bibliotekets egentliga grundläggare var öfverintendenten Louis de Geer († 1758), som dels efter fadren, dels efter dennes farfar, den förste Louis de Geer, öfvertagit ett icke ringa bokförråd och derpå sjelf tillökt, ordnat och förtecknat detsamma. Det räknade då omkring 6,500 arbeten. Numera har detsamma ungefär fördubblats (mer än 12,600 verk i 20,000 band), hufvudsakligen genom excellensen grefve G. af Wetterstedts och den nuvarande egarens försorg. Man finner der snart sagdt alla ämnen representerade, ehuru naturligtvis något ojämt, icke minst 15- och 1600-talens teologiska litteratur. Samlingen innehåller för öfrigt åtskilliga paleotyper, en mängd andra sällsyntheter, en stor samling disputationer, ett icke ringa antal kartor m. m. Svensk historia finnes ganska väl representerad, utländsk deremot mindre fullständigt. — Utgifvaren, d:r B. Lundstedt, synes med mycken omsorg och stort intresse fullgjort sitt mödosamma arbete (förteckningen upptager omkring 200 olika afdelningar) och har tillagt för bokvännen värdefulla uppgifter, t. ex. om anteckningar i äldre arbeten, anonymer m. m. d. Han har dessutom förtjensten af en liten historik öfver Finspongs äldre öden, som för den äldre tiden innehåller flera nya uppgifter. — Hos bokälskare och boksamlare rekommendera vi öfverintendenten L. de Geers välbetänkta latinska förhållningsregler för dem, som ville begagna hans böcker. — Ett mindre antal exemplar lära vara tryckta med inledning på franska samt plancher öfver Finspong och tvänne dess egare.

— Af vår medarbetare, docenten P. Fahlbecks gradualafhandling »Kritiska studier öfver det frankiska rikets äldsta samfundsskick» har en fransk upplaga nyligen utgifvits af förf. sjelf. Vi se att prof. G. Waitz, en af samtidens hufvudauktoriteter på detta område, i den nya upplagan af sin »Deutsche Verfassungsgeschichte» gjort densamma till föremål för särskild uppmärksamhet.

— Vi höra att en fransyska, fru grefvinnan Katérine de Flavigny, är sysselsatt med ett arbete öfver den heliga Birgitta. Hon lärer ganska väl beherska det svenska språket.

— Hr V. A. Secher i Köpenhamn har fullbordat första bandet af en ny samling »Kongens Rettertingsdomme 1595—1604». Inledningen innehåller bl. a. en redogörelse för de grundsatser som vid tryckningen af handskrifterna blifvit följda. Vi finna med nöje att utg. anslutit sig till de nu mera tämligen allmänt antagna principerna och anbefalla hans detaljerade regler (de första, veterligen, på

danska uppstälda) till deras uppmärksamhet, som ha med dylika arbeten att bestyra.

— I Frankrike har Hr THUASNE börjat utgifva en ny upplaga af den påflige ceremonimästaren Burchards ryktbara dagboksanteckningar, mest kända till följd af sina uppgifter om det förargelseväckande lif innehafvarne af S. Petèrs stol förde i slutet af 1400- och början af 1500-talet. I sjelfva verket är det en med yttersta noggrannhet förd ceremonimästarejournal, som utan omdöme eller reflexion inregistrerar allt som passerat under antecknarens ögon. Man har som bekant sökt förklara vissa anstötliga delar som understuckna. Den nya upplagan, som är beräknad på tre band, kommer förmodligen att i detta hänseende lemna upplysningar.

— I den stora under utgifning varande Onckenska verldshistorien i *Einzeldarstellungen* har prof. A. BRÜCKNER nyss afslutat Katarina II:s historia i ett band på öfver 600 sidor. Framställningen är synnerligt gynsam för kejsarinnan, hvars under de senare åren utgifna brefväxling ställa henne enligt förf. i en helt annan dager än förut. Arbetet är rikt illustreradt, men Gustaf III:s porträtt, efter ett ryskt original, är tämligen misslyckadt. Den svenska litteraturen synes förf., som i smärre monografier förut behandlat partier af Katarinas historia, ej ha kunnat begagna sig af.

Till red. insända böcker:

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri, utg. af Letterstedtska Föreningen, red. af D:r O. Montelius m. fl. 1883, h. 4. Sthlm, Norstedt & Söner.
Antiqvarisk Tidskrift för Sverige, utg. af Kongl. Vitt. Hist. och Ant. Akademien genom H. Hildebrand. Sjunde delen 1—3. Sthlm 1883.
Valda skrifter af H. Järta, utg. af H. Forssell. H. 8—13. Sthlm, Norstedt & Söner 1883.
Katalog öfver Finspongs bibliotek, utarbetad af d:r B. Lundstedt. Sthlm. 1883.
Allmän Verldshistoria af d:r G. Weber. Tredje svenska upplagan ... af d:r O. Sjögren. Häft. 5. Sthlm, Bonnier, 1883.
Samling af Kongens Rettertingsdomme, udg. af V. A. Secher. Femte hæfte. Kbhvn 1883.

Rättelser.

S. 241 r. 7 uppifr. *läs:* förbindelser
S. 255 r. 2 » } » Bathori
S. 258 r. 12 » }
S. 259 r. 13 nedifr. » Östersjön
S. 320 r. 22 uppifr. *står:* son till "Rike Holger" R. och fru Sophie Bilde
läs: son till "Rike Holger" R., och fru Sophie Bilde

INNEHÅLL.

Historisk Tidskrift utkommer i fyra häften om året, i Februari, Maj, September och November månader, med omkring 8 ark i hvarje häfte och utdelas kostnadsfritt till Föreningens medlemmar efter den 15 i hvar och en af de nämnda månaderna.

Ledamotsafgiften är 5 kr. om året eller en gång för alla 75 kr.

Nya medlemmar kunna anmäla sig hos Föreningens sekreterare, d:r E. Hildebrand, adr. *Riksarkivet, Stockholm*, till hvilken äfven alla meddelanden rörande Tidskriftens innehåll ställas.

För den historiska litteratur, som till Redaktionen insändes, skall redogörelse lemnas.

Boklådspriset i Sverige, Norge och Danmark är 2 kr. för häfte.

De exemplar af Tidskriften, som lemnas i bokhandeln, distribueras af C. E. Fritzes K. Hofbokhandel.

För medlemmar i den Svenska historiska föreningen är tillfälle beredt att inträda i de Danska och Norska historiska föreningarna mot en nedsatt afgift af 2 kr. i hvardera. Afgiften berättigar till erhållande af dessa föreningars årspublikationer. Öfverenskommelsen gäller för Norge från och med 1881; för Danmark åter, för dem som så önska, från och med andra halfåret 1878, då en »Ny Række» af Dansk Historisk Tidskrift börjar, så att för 5 kr. kunna de från hösten 1878 t. o. m. 1880 utgifna häftena erhållas. De, som vilja begagna sig af denna öfverenskommelse, torde anmäla sig hos sekreteraren i den Svenska historiska föreningen.

HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN

AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

E. HILDEBRAND.

3 ÅRGÅNGEN 1883. HÄFTET 4.

STOCKHOLM, 1883. KONGL. BOKTRYCKERIET.

Med detta häfte följer ett *Genmäle* af *V. Thomsen.*

Nya medlemmar i Svenska Historiska Föreningen.

Andersson, P. A., Sjögestad.
Carlbom, J. L., Fil. kand., Lund.
Högre Lärarinneseminariet, Sthlm.
Hjelt, A., Stud., Helsingfors.
Liljeqvist, G., Lund.
Noréus, V., v. Häradsh., Sthlm.
Nordström, M., Folkskoleinspektör, Hernösand. (fr. 1884.)
Strömman, O. J., Löjtnant, Göteborg.
Wall, K. J. A., Jur. kand., Sthlm.

Som ständig medlem har ingått:

Antell, H. F., Med. D:r, Vasa.

Wallenstein

och hans förbindelser med svenskarne.

AF

E. HILDEBRAND.

Wallensteins Ende. Ungedruckte Acten und Briefe. Herausgegeben von H. HALLWICH. I, II. Leipzig, 1879.

Die Lösung der Wallensteinfrage. Von E. SCHEBEK. Berlin, 1881.

Kinsky und Feuquières. Nachtrag zur »Lösung der Wallensteinfrage». Von E. SCHEBEK. Berlin, 1882.

Heinrich Matthias Thurn als Zeuge im Process Wallenstein. Ein Denkblatt zur dritten Säcularfeier Wallensteins. Herausgegeben von D:r HERMAN HALLWICH. Leipzig, 1883.

1.

Bidragen till Wallensteins historia kunna endast räknas efter hundratal. En framför mig liggande bibliografi öfver Wallensteinlitteratur upptager öfver 780 nummer [1]). Utmönstrar man derifrån rena notiser, facsimilen, poetiska behandlingar från charaden och visan till det stora sorgespelet m. m. d., återstår i alla fall ett antal af öfver 300 mer och mindre utförliga, direkta och värderika bidrag till hans biografi, alt ifrån 1626 och till 1878, då nämda bokförteckning slutar. Ofvan anförda skrifter visa att antalet sedan dess ytterligare ökats; i sjelfva verket förgår knappt något år, utan att åtminstone en eller annan broskyr tillkommer. Ämnet synes lika rikt och intressant som meningarna svåra att förena. Också är det icke endast fråga om den sällsynt lyckliga soldathöfdingen, som med

---

[1] G. Schmid, Die Wallenstein-Litteratur 1826—1878. Bibliographische Studie. Prag 1878. (Bilaga till Mittheil. d. Vereins f. Gesch. d. Deutschen in Böhmen, XVII.)

sitt svärd och sina krigarskaror grundade ett hertigdöme och på några år från en fattig böhmisk baron svingade sig upp till tysk riksfurste, ehuru redan en sådan bana hör till de ovanliga. Det är icke endast den lysande herskaren, som omgaf sig med sagolik prakt, som inredde sitt palats med pelarsalar, badgrottor, målningar och trädgårdar till ett af Europas underverk och lät sina 300 hästar äta ur marmorkrubbor, som ådragit sig en så liflig uppmärksamhet, icke endast denna öfvertrogne drömmare, som i stjernornas ställning läser sin framtid, låter tidehvarfvets störste astronom ställa sitt horoskop, och försöker att ur samma stjernor äfven tyda sina motståndares utsigter, som sysselsätter fantasien. Det är fältherren, som kallas att hålla uppe det ramlande habsburgska riket och upptaga striden om herraväldet med tidehvarfvets största personlighet, som hejdar honom i hans framgångar och drager honom efter sig till den valplats, der hans bana skulle sluta — för att sjelf några månader efter falla för mördare, som hans kejserlige herre belönar; det är statsmannen, som en kort tid trodde sig hålla Europas öde i sina händer och i en handvändning kunna lösa den tvistefråga, för hvilken man kämpat i femton år och ytterligare skulle kämpa i lika många till, som knyter förbindelser med hela Europa och spinner omkring sig ett nät af intriger i hvilket han sjelf till sist nästan är den ende, som snärjes, det är Wallenstein från de fyra sista åren som ännu, liksom för 250 år sedan, förefaller som en gåta, som lockat de stora författarne liksom de små och framkallat lika hängifna beundrare som obevekliga domare. Han har blifvit ett älsklingsämne för den historiska kritiken och väcker ännu deltagande bland allmänheten; för hans skull ha Europas arkiv genomforskats och man har hört mer än en gång förkunnas att gåtan är löst, för att ett par år efter höra en fullkomligt motsatt åsigt grundligt ledas i bevis och med den djupaste öfvertygelse försvaras. Det goda har här, som annars i liknande fall, meningsbytet haft med sig, att ett alt rikare material af handlingar framdragits hvarur väl till slut en föreställning skall utbilda sig, som kan erhålla mer än ett par års varaktighet, ehuru svårigheterna äro särskildt stora i fråga om en person, som var lika oförsigtig med sin tunga, som rädd att kompromettera sig genom något skriftligt.

Redan samtiden delade sig i tvänne läger med afseende på Wallenstein: å ena sidan svenskar och fransmän, de förre med

det trettioåriga krigets historieskrifvare Chemnitz i spetsen, de senare med Richelieu sjelf, båda gåfvo i det hela taget den mildaste tydning åt hans förhållande till sin herre; å den andra de kejserlige, representerade af de strax efter hans död utgifna officiella statsskrifterna och längre fram af Ferdinand II:s historieskrifvare, Khevenhiller. Såväl Chemnitz som Khevenhiller hade särdeles goda källor till sitt förfogande, den förre Oxenstiernas rika samlingar och upplysningar, den senare, sjelf en af kejsarens förtrogna rådgifvare, utom tillgången till det kejserliga arkivet, sin egen personliga kännedom om personer och förhållanden. Tillsammans meddela de så många detaljer att efterverldens uppgift till en god del har bestått uti att undersöka deras källor och uppgifternas på dem beroende trovärdighet, ehuru i detta hänseende långt ifrån alt blifvit gjordt, som vore önskvärdt. — Italienaren Gualdo Priorato gjorde i sin år 1643 utgifna lefnadsteckning det bästa af sin hjelte, men stil och affattning göra att för frågan om Wallensteins skuld just ingenting är att vinna ur denna skrift och dess deklamationer. Äfven bland Wallensteins egna landsmän funnos redan tidigt varma försvarare, ehuru deras skrifter först i senare tid blifvit föremål för någon större uppmärksamhet[1]). På Khevenhillers, Chemnitz och Prioratos arbeten lefde man hufvudsakligen i fråga om Wallenstein ända till slutet af adertonde århundradet.

Först då framträdde en ny större biografi (utaf Herchenhahn), åtminstone i någon mån grundad på sjelfständiga studier, ehuru längesedan gjord öfverflödig af senare arbeten och för öfrigt slutande med slaget vid Lützen. Vid den tiden drog ock nürnbergaren Murr genom sina omtryck af ett par efter Wallensteins mord utgifna anklagelseskrifter, kända under namnen »Ausführlicher und gründlicher bericht» och »Perduellionis Chaos» (1790), liksom genom publikationen af andra aktstycken, särskildt böhmaren Raschins ryktbara relation om Wallensteins förbindelser med svenskarne (1806), som jag längre ned skall beröra, uppmärksamheten på sjelfva källorna till historien om hans sista år. Samtidigt med den tidigare af Murrs publikationer utgaf Schiller sin »Trettioåriga krigets historia» och några år derefter gjorde han genom sina tre ryktbara skådespel Wal-

[1]) Se t. ex. om domherren Czerwenka Schebek, Lösung d. Wallensteinfr., s. 610, Hallwich, H. M. Thurn, s. IX.

lensteins namn åter till en verklighet för hela den bildade verlden. För att stadga öfvertygelsen om Wallensteins förräderi gjorde det förra arbetet, som spreds i tusentals exemplar, ofantligt mycket. Äfven de hemliga förbindelserna med Gustaf Adolf och svenskarne behandlas der i korthet utan ringaste tvifvel på deras verklighet.

I början af 1800-talet offentliggjordes i flera årgångar af en österrikisk militärisk tidskrift en mängd vigtiga aktstycken angående Wallenstein, särskildt hans förhållande åren 1632, 1633, hämtade ur krigsarkivet i Wien (t. ex. om underhandlingarna med Gustaf Adolf efter striderna vid Nürnberg). Dessa publikationer afstannade emellertid 1813 och några nya bidrag till hans historia hördes ej af på en tid. Då framträdde 1828 Fr. Förster med sin berömda publikation af Wallensteins otryckta bref och andra aktstycken, omkring 500 till antalet, hvilka naturligtvis spredo, åtminstone delvis, ett fullkomligt nytt ljus öfver alla de förhållanden, i hvilka den kejserliga fältherren lefvat och verkat. Aktstyckena i det första bandet voro hufvudsakligen hemtade ur det Arnimska arkivet på Boitzenburg, utan att detsamma dock uttömdes. Utgifvaren fick sedan tillstånd att begagna sig af arkiven i Wien och offentliggjorde ur dem, dock utan närmare angifvande af ursprunget, en mängd handlingar uti andra och tredje banden af sitt verk. Utgifningsmetoden var så tillvida litet obeqväm, som urkunder och förklarande text fortlöpte jämte hvarandra eller aflöste hvarandra då och då. Men Försters bok var egnad att väcka uppseende äfven i annat hänseende. Den var det första djerfva försöket att på grund af historisk kritik rentvå Wallenstein från alla beskyllningar, det första försöket att uppvisa officiella förfalskningar af hans historia. Förster ställer i en bjert dager det mäktiga spansk-klerikala motparti, som under de senare åren arbetade mot Wallenstein vid det kejserliga hofvet; Wallenstein faller enligt honom som representant för det tyska fredspartiet i en ojämn strid med de nämda motståndarne, förstärkta af ett krigsparti utaf afundsjuka främlingar vid hären, en Piccolomini, Gallas m. fl. Om förräderi vill han ej höra talas förr än högsta nöden och faran för lifvet, nyåret 1634, dref Wallenstein att söka skydd hos fienden. Försters arbete skall alltid behålla sitt värde genom rikedomen på aktstycken och vissa af hans synpunkter har forskningen ej låtit falla. Det får dock medgifvas att han något lätt affärdar anklagarnes

berättelser — »det låter osannolikt», »orimligt» m. m. d.[1]); för året 1633, det egentligen kritiska, är hvad han vet knapphändigt nog och har längesedan genom senare forskningar fullständigats och beriktigats, liksom här längre fram några nya bidrag till dess historia skola lemnas. Mot framställningens objektivitet vore slutligen mycket att anmärka; åtskilligt, som Förster håller för »die abgeschmacktesten lügen», måste numera bedömas helt annorlunda.

Från denna tid aflöser det ena bidraget till Wallensteins historia det andra. Förster sjelf uppträdde med tvänne nya arbeten, det äldre (»Wallenstein als Feldherr und Landesfürst», 1834), en bearbetning af det redan offentliggjorda materialet, ehuru med några nya urkundsbidrag, det senare, under den konstlade titeln »Wallensteins Prozess vor den Schranken des Weltgerichts und des k. k. Fiscus zu Prag» (1844), framkalladt lika mycket af den process, som en medlem af slägten Waldstein väckt om det majorat hertigen af Fridland en gång stiftat, som af nödvändigheten att vederlägga några motståndare. Det har också ett kapitel riktadt mot både de gamla och nya förfalskarne af Wallensteins historia, bland de senare i första rummet förf. af Österrikes historia i den Heeren-Ukertska samlingen, grefve Mailáth, som haft tillträde till de österrikiska arkiven och i hufvudsak, ehuru med mycken reservation uppträdde mot Förster (1842). Särskildt bemödade sig den senare att förtaga beviskraften i berättelserna om de underhandlingar som i Wallensteins namn drifvits mellan hans frände grefve Kinsky och det franska sändebudet Feuquières åren 1633 och 1634, på hvilka Mailáth väsentligen stödt sitt omdöme. Just dessa underhandlingar gjordes emellertid redan året efter till föremål för en detaljerad undersökning (i Raumers Historisches Taschenbuch), och förf., R. Roepell, som för öfrigt ej gick fri från åtskilliga misstag, kom på grund af de franska källorna, Feuquières depecher och Richelieus memoirer, liksom de baierska rapporter från Wien, som under tiden publicerats, till alldeles motsatta slutsatser. — Sålunda tycktes, under dessa meningsskiften, blott det svårförklarliga i problemet ökas och de många skrifterna medförde ej motsvarande klarhet. Icke ens om värdet af de kejserliga anklagelseskrifterna hade man kommit till

[1]) Se t. ex. behandlingen af Raschins relation, Wallensteins Briefe, II, s. 129 och flerestädes, liksom i Wallensteins Prozess, s. 183.

något fast resultat. Man var nog tämligen allmänt enig om att förkasta den »utförliga berättelsen» och »förräderiets chaos», men relationen om underhandlingarna med Gustaf Adolf och svenskarne fann fortfarande försvarare, och de supponerade förbindelserna med Frankrike ansågos måhända mest graverande.

På 1850-talet började K. G. Helbig i ett par småskrifter[1]) meddela ett antal vigtiga aktstycken ur det kursachsiska statsarkivet och trodde sig till en början genom dem funnit nyckeln till Wallensteins ryktbara underhandlingar sommaren 1633 med Sachsen, Sverige och Frankrike. Hvad som först meddelades belyste emellertid nästan uteslutande förbindelserna med kurfurstens i Sachsen generallöjtnant Arnim och framställningen blef derigenom både ofullständig och ensidig. Trodde förf. här fullt och fast på oskyldigheten af Wallensteins afsigter, öfvertygades han lika fullständigt af fortsatta forskningar om att Wallenstein redan i december 1633 umgicks med planen att affalla från kejsaren, och redan ett år senare kunde han bestyrka Raschins berättelse om Wallensteins underhandlingar med Gustaf Adolf år 1631 med aktstycken ur Dresdenarkivet, tala om Wallensteins försvarare som ett slaget parti, om honom sjelf såsom beherskad blott af den gränslösaste ärelystnad, utan kärlek och intresse för någon annan än sig sjelf. Hur långt hade man ej kommit från Försters idealbild!

Under tiden hade den lärde benediktinern från Mähren pater B. Dudík företagit en forskningsresa till Sverige (närmast för att söka efter hitförda mähriska handskrifter), men dess resultat äfven i afseende på Wallenstein motsågos med stor nyfikenhet. Han hade ju underhandlat med svenskarne; från Sverige voro ju sålunda upplysningar att vänta. Hvad Dudík hade att meddela[2]) var ett par aktstycken belysande en sammankomst mellan Arnim och Oxenstierna i september 1633, samt några handlingar angående intrigerna i början af det följande året: intressanta nog och enligt utgifvaren tillräckliga att ådagalägga Wallensteins skuld — han var t. o. m. nog försigtig att i det afseendet inhämta ett utlåtande af en österrikisk general-

---

[1]) »Wallenstein und Arnim 1632—1634» (1850); »Der Kaiser Ferdinand und der Herzog von Friedland während des Winters 1633—1634» (1852); »Die Resultate der neuesten Forschungen über Wallensteins Verrath» (Allg. Monatschr. f. Wissensch. u. Litteratur, 1853).

[2]) Forschungen in Schweden für Mährens Geschichte, Brünn 1852.

löjtnant; de bestyrka visserligen den uppfattning Helbig redan hade sökt leda i bevis om Wallensteins förhållande under de sista månaderna. Förväntningarna på hvad de svenska arkiven skulle ha att gifva motsvarade de likväl synbarligen icke. I sjelfva verket innehöllo dessa mera, men Dudík synes ha inskränkt sina forskningar i denna sak blott till ett par smärre grupper af handlingar, och hufvudändamålet med hans resa var ett annat[1]). I flera senare arbeten har Dudík med begagnande af österrikiska handskriftsamlingar lemnat nya och vigtiga bidrag till Wallensteins historia.

Det ligger nära till hands att fråga: ha ej Wallensteins egna papper några upplysningar att lemna? Det Wienska arkiv, som forskarne hittills hufvudsakligen begagnat, krigsministeriets, innehöll de ingående skrifvelserna såväl från Wallenstein som andra generaler liksom koncept till kejsarens eller regeringens svar. Hans eget arkiv, åtminstone från de sista åren, fans emellertid också i Wien, ehuru i ett annat förvaringsrum, nämligen statsarkivet, der det af en händelse påträffades i början af 1840-talet — ej mindre än omkring 3600 aktstycken för åren 1632—1634, och den första som använde dem var den bekante Friedrich Hurter[2]). På grund af forskningar i de Wienska arkiven, som efter egen utsago voro uttömmande, skref denna kejserlige historiograf, utom annat sitt arbete öfver Wallensteins fyra sista lefnadsår. Hade Förster en gång stält sig på den yttersta flygeln åt ena hållet, stälde sig Hurter lika decideradt på den motsatta, och i det värdefulla material han hade framför sig fann han endast bevis för de beskyllningar, som ända från början framkastats mot Wallenstein. Han tog äfven i försvar de kejserliga berättelserna af 1634 och 1635, hvilkas värde angripits med sådan häftighet, och i Wallenstein ser han, åtminstone sedan 1633, förrädaren eller rättare rebellen. Efter 30 års forskningar skulle man sålunda bragts tillbaka till den totaluppfattning, som varit den vanliga, innan Förster framträdde. Att man ej stannade dervid, var mindre att undra på, helst för-

[1]) Han har uppenbarligen icke för Wallenstein gått igenom mer än hertig Bernhards bref till Oxenstierna och dennes bref till Rådet. Som bilagor till de senare återfinner man den ena efter den andra af de handlingar han anför. Deraf förklaras ock måhända ett och annat misstag han begår, t. ex. då han låter Chemnitz' bref, febr. 1634, vara adresseradt till Riksrådet, till hvilket Oxenstierna insände en afskrift. Det är ställdt till consilium generale i Frankfurt.

[2]) Se Hallwich, Wall. Ende, I, s. XXXVI.

troendet för Hurter ej var stort; också började snart allvarsamma anmärkningar göras mot honom och hans sätt att begagna källorna.

Sju år efter Hurters bok (1869) utkom en ny fullständig biografi öfver Wallenstein utaf L. v. Ranke, stödd på det redan i tryck så rikligt föreliggande handskriftsmaterialet, men äfven på egna arkivstudier, särskildt i Dresden, och med begagnande af aktstycken både från Italien och Spanien. Ämnet var helt visst af det slag, att den ryktbare historieskrifvarens utmärkande egenskaper med fördel kunde göra sig gällande. Vid sidan af dessa skildringar i ljus och i svart, der till sist alt går ut på att fria eller fälla, gör Rankes lugna, i allmänhet litet kyliga, men objektiva och för öfrigt, när det gäller, både varma och gripande framställning en mycket angenäm verkan. Sakförarens andragande, både i vanliga fall och äfven inför »die Weltgericht», inger ju gerna tvifvelsmål om opartiskheten och kan aldrig ersätta den trogna, fördomsfria skildringen af verkligheten, så långt den är historikern möjlig. Det sätt, hvarpå Ranke tänker sig biografien af en sådan man som Wallenstein, har han lika lyckligt som sant uttryckt i sitt förord. »Blott under fortfarande deltagande i de allmänna angelägenheterna kan den man mogna, som förtjenar ett rum i efterverldens hågkomst. Under tider af våldsam skakning, då personligheterna bäst utveckla sina medfödda anlag, och handlingskraften kan utstaka sitt mål, förändra sig också förhållandena fortast — man måste i lika hög grad behålla i sigte det allmänna och det individuella för att förstå det ena och det andra. — Mångfalden i historien beror på de biografiska momentens ingripande, men äfven biografien kan vidga sig till historia.» Under fasthållande af sådana synpunkter har också denna lefnadsteckning blifvit en historia i sammandrag öfver de märkvärdiga år, under hvilka Wallenstein lefde. Med mästarens hand skildrar förf. den verldshistoriska bakgrund, framför hvilken detta skådespel uppföres, de politiska strömningar i Europa, hvilka Wallenstein ville betvinga och leda efter sin vilja, men till sist fann sig öfvermäktiga; de representerades ju af män som Olivarez, Richelieu och Oxenstierna. — Bland stycken, som särskildt förtjena framhållas i hans verk, äro undersökningarna om kejsarens ryktbara kapitulation med Wallenstein 1632, om hvilken så öfverdrifna berättelser äro gängse; om fredsunderhandlingarna som-

maren 1633, om de böhmiska emigranternas roll, i synnerhet i fråga om den böhmiska kronan. Äfven med en undersökning af sjelfva källorna har Ranke gjort början och derigenom angifvit en riktning för arbetena i denna fråga, som redan börjat följas och numera torde kunna det med framgång. Sedan 1869, kan man tryggt påstå, har den af Ranke framstälda uppfattningen mer och mer vunnit insteg. Säkert är att det bästa, som numera kan sägas om Wallenstein, har han sagt[1]. — Tilläggas må att kort innan Rankes skrift utkom hade C. Wittich uti »Preussische Jahrbücher» (1868, 1869) gifvit en mycket intressant framställning af den spanska politikens ingripande i Wallensteins lefnad och öde.

Det sista ordet var emellertid ändå icke sagdt. Böhmarne sjelfve ha till sist tagit sin ryktbare landsman om hand, och vi ha en af dem, dr H. Hallwich, att tacka för den synnerligt vackra urkundspublikation vi anfört framför denna uppsats. Den innehåller hittills otryckta aktstycken, ej mindre än 1350, till stor del hämtade ur det kejserliga statsarkivet i Wien, der, såsom redan nämts, Wallensteins papper för åren 1632 (dec.)—1634 förvaras. Men äfven från andra offentliga och enskilda arkiv, krigsministeriets i Wien, Clam-Gallas' i Friedland, Aldringens i Teplitz, Schafgotsch i Warmbrunn, statsarkivet i Dresden m. fl. ha bidrag kommit, och hela samlingen utgör en vigtig källa icke blott för Wallensteins historia, utan äfven för hvarje framställning af krig och underhandlingar under dessa år; svenska namn möter man naturligtvis öfverallt. Sjelfva editionen synes vara gjord med mycken omsorg, och förf:s öfversigt af urkundsmaterialet i inledningen till första bandet läser man med intresse och nytta. Dock missräknar man sig litet, om man här väntar att finna några nya öfvertygande bevis för eller mot Wallenstein. Utg. sjelf torde något förhasta sig, då han i en för öfrigt med sans skrifven inledning (i b. II) ur urkundernas tystnad sluter till frånvaron af alla icke lojala afsigter. I totaluppfattningen synes han för öfrigt här till det mesta vilja ansluta sig till Ranke. Men visserligen är han ej alltid lycklig i försöken att bortförklara de motsägelser och besvärande omständigheter, som möta dem, hvilka ställa sig på Wallensteins sida. Jag får tillfälle

[1]) Rankes »Geschichte Wallensteins» finnes i svensk öfversättning af prof. O. Alin sedan 1870.

längre fram att fästa uppmärksamheten på en eller annan sådan punkt.

Gjorde hr Hallwich, som för öfrigt i några smärre artiklar behandlat samma ämne, genom sina två vackra band den historiska forskningen en väsentlig tjenst, så har en landsman till honom, hr E. Schebek — båda äro de sekreterare i böhmiska handelskammare — beredt de historiska kretsarne en verklig öfverraskning. Får man tro honom, har han funnit lösningen af den gåta, hvarmed så många skarpsinniga hufvuden nu i ett halft århundrade mödat sig: det är en personlig fiende till Wallenstein, som åtminstone från midten af 1620-talet, med ett hat, utan like i konseqvens och styrka, följer honom som en olycka, strör omkring sig utlåtanden och aktstycken af det försåtligaste innehåll, gjuter förtalets gift på hans oskyldigaste handlingar och slutligen får honom snärjd i det nät, der mördarne träffa honom. Denne svurne fiende är Vilhelm Slavata, densamme, hvars ryktbara vräkande ur fönstret i Prag d. 23 maj 1618 blef en anledning till det långa krigets utbrott, Wallensteins frände, numera geheimeråd och öfverste hofkansler i Böhmen. »Det ser ut som om hela Slavatas lif gått upp i tanken att störta Wallenstein», säger förf. på ett ställe; det blef för honom en monomani, en »verfolgungswahn». Om Slavatas fiendskap råder ej något tvifvel och hr S. är ej den förste, som fäster uppmärksamheten derpå, ehuru han onekligen framdrager nya bevis. En annan fråga är hur långt hans förföljelse verkligen sträckte sig. För hr Schebeks varma tro är snart sagdt alt, som yttrades eller skrefs mot Wallenstein, direkt eller indirekt, Slavatas verk. »Den utförliga berättelsen» och »Chaos» voro endast de sista frukterna af en länge fortgående systematisk verksamhet. Slavata är den inspirerande anden i Raschins relation, genom honom smygas aktstycken in i arkiven, som i våra dagar dragits fram och af okunnigheten anförts som ytterst graverande bevis mot Wallenstein. Det är ej långt ifrån att hr S. i Slavata ser upphofsmannen till två ryktbara bref, som i sept. 1633 växlades mellan hertig Bernhard och Oxenstierna med anledning af den senares möte med Arnim, som påtagligen varit kända af Chemnitz, och finnas bland Oxenstiernas papper i Stockholm i original och officiel kopia[1]. En

[1] Jämf. Lösung der Wallensteinfrage, s. 461, not.

lifig uppfattning kan man ej frånkänna förf. Ännu sid. 284 är han endast frestad att hålla brefven för oäkta; s. 517 är hans åsigt derom »schon eine viel entschiedenere» och äfven detta är blott ett genomgångsstadium. Om Wallensteins förbindelser med Gustaf Adolf sjelf kan hans åsigt sammanfattas i orden: »före den 25 febr. 1634 (Wallensteins dödsdag) talas ingenstädes om förhandlingar mellan Friedland och Gustaf Adolf.» Vägen till detta påstående går öfver två eller tre för oäkta förklarade aktstycken: med hvad rätt skola vi snart se. Så mycket om den ena serien af anklagelserna mot Wallenstein. I afseende på den andra, de genom grefve Kinsky ledda underhandlingarna med Frankrike, blir slutet af hans forskningar: »am ende wird man sogar mit der möglichkeit zu rechnen haben, dass der Kinsky eine mystische person gewesen sei», en tanke, som han funnit nog vigtig för att vidare utveckla. Med alt detta har hr S. många vigtiga upplysningar och aktstycken att meddela; med det djupa intresse han har för sitt ämne kan han ej undgå att påpeka synpunkter, som förtjena uppmärksamhet, beriktiga gjorda misstag och sålunda i många fall verkligen gagna forskningen.

Hr Schebeks andra arbete, »Kinsky und Feuquières», öfverträffar i djerfhet det första. Nyss gifna vink om Kinskys personlighet upptager han här, och utvecklar på nära 200 sidor, med en ifver värd sanningen och ej ett hugskott, denna idé, att den Kinsky, som underhandlade med Frankrikes ambassadör uti Dresden, ingenting annat är än en Slavatas utskickade, som helt enkelt dragit Feuquières vid näsan! Med allt skäl fattas förf. sjelf af häpnad öfver ett sådant anslag (s. 168) och på goda grunder anser han sin »errungenschaft» för alldeles »ausserordentlich». Han har äfven i andra punkter kommit till en fastare åsigt. Oxenstiernas omtalade bref, i hvilket flera för Slavata egendomliga idéer lära förekomma, anser han nu för ett bestämdt falsarium, undrar blott, hur Chemnitz, »der vermeintlich officiöse schwedische historiograph», kommit att begagna sig deraf, och blir ohöflig mot dem, som våga tro på dessa aktstyckens äkthet[1]). En tidigare beskickning (maj 1633) i Wallensteins ärenden till den svenska rikskansleren är nu »eine ausgesprochene unwahrheit», Thurns mycket omtalade förbindelser

[1]) Se s. 100, not. mot G. Droysen.

med Wallenstein endast en saga (die Thurnsage). — Vore det så som hr Schebek vill, och bestode den historiska kritiken blott uti den lätta konsten att neka, så hade visserligen ljuset uppgått öfver Wallenstein-frågan. Men sådana maskerader, som här skulle ha uppförts, behöfva verkligen andra bevis än en rad af gissningar; att en sådan väfnad af osanningar, såsom den man här skulle ha framför sig, kunnat oanmärkt hopsättas och finna tro, är i sig sjelft ytterst osannolikt. Men äfven om vi ställa oss på förf:s ståndpunkt och låta anklagelsernas värde bero derpå, om de fakta de innehålla framkomma före eller efter den 25 febr. 1634, skola vi finna att hans ställning är ohållbar: man skulle ej ens behöfva medtaga de skrifvelser från äldre tid han varit så snar i att utdöma. Det är oförsigtigt att förkunna sina upptäckter från en sådan byggnad af hypoteser, när blotta fyndet af ett enda aktstycke kan slå undan den förutsättning, hvarpå det hela hvilar.

Den sista af de ofvan anförda skrifterna är utgifven till minne af trehundraårsdagen af Wallensteins födelse (d. 24 sept. 1683). År 1634 utkom på kejserligt föranstaltande en »utförlig och grundlig berättelse» om Wallensteins stämplingar och planer. i hvilken äfven den bekante grefve H. M. Thurn omtalas såsom deltagare och bland annat kallas för en »hufvudrebell». Detta gick den gamle kavaljeren till sinnes och han afgaf »ett aftvunget dock rättmätigt och sanningsenligt svar» på densamma, som trycktes i Stockholm 1636. Detta genmäle blef genom afskrift bekant för grefve Slavata, han upptog stycken derur till bemötande i sina memoirer, och på detta sätt synes hrr Schebeks och Hallwichs uppmärksamhet blifvit fäst på detsamma. Deras försök att få se sjelfva skriften, som för öfrigt här och hvar fans omtalad, lyckades emellertid icke. Hr Hallwich säger sig för ändamålet fört »die ausgebreitetste correspondenz nach allen richtungen der windrose», men utan resultat. »Från in- och utlandet kommo endast nekande svar.» Upplagan har, enligt hvad hr H. anser troligt, varit ganska stor; då nu alla exemplar äro förkomna, är det för honom klart att skriften blifvit undertryckt på Slavatas anstiftan. Det är för väl att denne ondskefulle mans inflytande ej sträckte sig ända till Sverige, ty här finnes verkligen skriften i behåll, åtminstone på K. Biblioteket i Stockholm och Universitetsbiblioteket i Upsala. I Tyskland upptäcktes slutligen en afskrift uti arkivet i Gotha; det

är den hr H. begagnat för sitt aftryck. Men de förväntningar man gjort sig på innehållet blefvo i någon mån svikna. Den lilla skriften innehåller till allra största delen ett försvar för resningen i Böhmen 1618, blott några sidor äro egnade åt händelserna 1633 och 1634 och dessa föga innehållsrika. Icke desto mindre drager hr H. mycket stora slutsatser ur det lilla förf. har att förmäla. Han finner t. ex. Schebeks antagande om en falsk Kinsky bestyrkt af hvad Thurn här berättar om den verkliga[1]), liksom han i allmänhet visar sig vida bestämdare i sin öfvertygelse om Wallensteins skuldlöshet och antager en ton, som synes något hög. Han tyckes i det närmaste ha i uppfattningen stält sig vid hr Schebeks sida; om det också är närmare den historiska sanningen, är en annan fråga. — Skriften visar i sjelfva verket ingenting annat än att den gamla grefven, annars icke känd som tystlåten, för en gång verkligen kunde tiga. Att det ej kom till någon uppgörelse af ena eller andra slaget mellan honom och Wallenstein, är nog sant, men felet var åtminstone icke Thurns. Hvad karakter åter förbindelserna hade torde af det följande framgå.

Ser man på de skiftningar i omdömena om Wallenstein och hans verk, som under de sista femtio åren aflöst hvarandra — från Förster till Hurter och åter tillbaka till Hallwich och Schebek — kan man nästan ha skäl att känna sig skamsen å den historiska kritikens vägnar. Att den visserligen icke alltid har gripit saken an från den rätta ändan, måste erkännas, och det ensidiga jägtandet efter bevis för eller emot får väl till en stor del anses bära skulden derför[2]). Man har funnit ett par aktstycken och har genast varit färdig med sin dom. Ett och annat resultat har dock vunnits. En stor mängd, ofta synnerligt intressanta akter har publicerats, fastän deras användning är förenad med svårigheter, spridda som de äro i en massa ofta svåråtkomliga skrifter. Hvar och en som träffat på ett bidrag har skyndat att publicera det, vanligen med en längre eller kortare kommentar. — I sina hufvuddrag framstår tämligen klar karakteren af Wallenstein, den utmärkta fältherren och admini-

[1]) Jf. s. XXXIII: Das eine geht mit voller evidenz aus diesen blättern hervor: von irgend welchen verdächtigen oder gar verrätherischen abmachungen Wallensteins mit Thurn im jahre 1633 kan fürderhin keine rede mehr sein.»

[2]) Hr O. Lorenz gör i detta afseende några riktiga anmärkningar i Sybels Hist. Zeitschr., 39 (»Zur WallensteinLitteratur.»).

stratören, som i så mycket höjde sig öfver samtidens tyska furstar, men uti obegränsad ärelystnad ville leda verldshändelserna och saknade mer än de flesta förmågan att beherska sig sjelf, först och sist tänkande på egna fördelar. — Enskilda perioder af hans lif, vissa sidor af hans verksamhet ha skildrats i detalj, och man har deraf fått en verklig behållning. Om hvad han verkligen velat och tänkt kommer man kanske alltid att stanna i ovisshet.

Den öfversigt af litteraturen jag här ofvan lemnat har blifvit både kort och ofullständig, det senare redan af det skäl att jag här saknat tillgång till flera vigtiga publikationer. Det gäller särskildt om dem som kommit ifrån Baiern[1]). Ännu en publikation torde dock böra omnämnas, ehuru jag känner den blott genom ett kort referat. Det är en historia öfver konfiskationerna i Böhmen efter 1618, som i år börjat utgifvas af hr Th. Bilek. Man behöfver ej läsa långt för att finna hvilken roll dessa spela uti Wallensteins historia. Det var på fränders och ståndsbröders bekostnad han grundade sin för den tiden ofantliga förmögenhet och i alla hans transaktioner med kejsaren får frågan härom en i ögonen fallande betydelse. Det uppgifves att den Friedländska kommissionen dömt tillsammans 335 personer; dess verksamhet pågick ännu, då Wallensteins egen förmögenhet drabbades af ett liknande slag[2]).

Min egen uppgift skulle nu blifva att ur de i detta hänseende ofullständigt undersökta svenska arkiven meddela några nya bidrag till belysning af dessa omtvistade förhållanden, i hvilka Wallenstein skall ha stått till svenskarne efter år 1630[3]).

2.

Ett af de förnämsta vitnena mot Wallenstein är en landsman till honom, Jaroslav Sesyma Raschin från Riesenburg (i norra Böhmen), enligt de sparsamma biografiska uppgifter, som stått till buds, en landsflykting af den lägre böhmiska adeln, ehuru en af dem, som tyckas haft rätt att obehindradt då och då be-

[1]) T. ex. Aretins Wallenstein och »Baierns auswärtige Verhältn. seit dem anf. des 16 Jahrh.

[2]) Jämf. Revue Historique, XXIII, p. 384 f.

[3]) Hufvudkällan är Oxenstiernas korrespondens och rika samlingar, som delvis ofullständigt ordnade och begagnade gifvit tillfälle till verkliga fynd.

söka sitt fädernesland. Att han är identisk med den öfverste Raschin som Chemnitz omtalar (II, s. 135) vid historien om de schlesiska underhandlingarna i Maj 1633 är uppenbart, om man jämför hans egen utsago med Chemnitz' berättelse. Huruvida han varit anstäld i svenska armén eller blott tillhört de böhmare, som i Schlesien samlade sig omkring Thurn, kan jag ej upplysa. Det senare synes af åtskilliga omständigheter sannolikast[1]). Denne öfverste Raschin lät använda sig som budbärare mellan Wallenstein, Thurn, Gustaf Adolf och Oxenstierna och har om dessa färder uppsatt en berättelse, ursprungligen på tjechiska, men genast öfversatt både på latin och tyska. Khevenhiller införlifvade den i sina annaler, ehuru utan att angifva sin källa, och på detta sätt blefvo dess uppgifter spridda. Sjelfva relationen, som funnits i många afskrifter, trycktes, i latinsk redaktion, först i början af detta århundrade, har derefter i senare tid omtryckts efter det tyska originalet, såsom det uppgifves[2]). Ingendera af dessa publikationer har, ledsamt nog, här funnits att tillgå. Jag har fått begagna mig af en yngre, delvis felaktig, ehuru i det hela användbar afskrift på tyska (fr. 18 årh.), som med Engeströmska samlingen kommit till K. Biblioteket.

Öfverste Raschins relation omfattar åren 1631—1634, är ganska utförlig och onekligen ytterst graverande för Wallenstein, i fall den är sanningsenlig. Medan de andra mot Wallenstein riktade skrifterna äro vida mer sväfvande och obestämda i sina uppgifter, utmärker sig denna genom en förvånande rikedom på detaljer och en synnerlig noggranhet uti tids- och ortbestämningar, datum uppges noga, t. o. m. klockslag. Förf. måste haft egna anteckningar att gå efter, och sådanas tillvaro antydas också i relationen. Ej under då om de, som icke tro på Wallensteins brottslighet, söka att blifva densamma qvitt, och att omdömena ha varierat efter ståndpunkten. Det var denna berättelse, i hvars uppgifter Förster utan vidare såg de »osmak-

[1]) Enligt ett hos Schebek anfördt citat (Lösung etc. s. 440) skulle han varit Thurns »aufwärter», och hrr S. och Hallwich göra stor affär af detta förhållande. Att detta på sin höjd kan betyda att han någon tid tillhört Thurns militäriska stab, är tämligen tydligt. Efter Wallensteins död följde han ju Arnim och icke Thurn och var då uppenbarligen icke i svensk tjenst. — Att han för öfrigt bör kallas Jaroslav och icke Sesyma, såsom tyskarne vanligen göra, framgår bl. a. af bil. n. 3

[2]) C. G. v. Murr, Die Ermordung Wallensteins. Nürnberg, 1806. — Dvorsky, Historicke doklady k zamerum Albrechta z Valdstyna (Hist. aktstycken ang. Wallensteins planer). Prag 1867. — Om sjelfva originalet se Hallwich, H. M. Thurn als Zeuge etc., s. XXIV.

ligaste lögner». Hurter åter, som utförligt relaterar dess innehåll, sökte bevisa dess sanningsenlighet ur öfverensstämmelsen med flera andra kända förhållanden eller aktstycken, och Ranke sjelf fann den i det stora hela värd förtroende just på grund af dessa öfverensstämmelser. Schebek egnar den först en allmän undersökning i sin stora bok (ss. 431—441), der han meddelar de intressanta upplysningarna om Slavatas andel i dess författande, men för öfrigt uti allmännna ordalag affärdar den på föga bättre grunder än Förster; men han söker derjämte på flera ställen bevisa falskheten af de aktstycken man anfört såsom bevis för relationens sanning (så t. ex. s. 441 f. och på a. st.). Han är så viss på sin framgång i detta hänseende att han i sin senare skrift ej anser sig behöfva vidare spilla ett ord på densamma: dess innehåll är endast Slavatas fiktioner, till hvilka Raschin, Thurns »aufwärter», förmåtts att låna sitt namn. Hallwich anser den blott för en smädeskrift.

Nekas kan ej att den tillkommit under misstänkta omständigheter. Författaren sjelf döljer ingalunda förhållandet. Efter Wallensteins mord följde han Arnim vid det infall i Böhmen, som företogs 1634, och vistades sedan i dennes närhet ända till freden mellan Sachsen och kejsaren 1635, han beslöt sig då att med familj och egendom taga sin tillflykt till svenskarne, af hvilka han säger sig ha mottagit förmånliga anbud och försäkringar [1]). Det var nu han uppsöktes af en f. d. wallensteinisk ämbetsman, Henrik Kustosch, som på vissa vilkor — hvilka de voro, framgår af det följande — erbjöd honom kejsarens pardon och återinsättande i hans egendom. Det var lockande att få återkomma till fäderneslandet, och han rådgjorde såväl med Arnim som med grefvinnan Kinsky, den i Eger mördade Vilhelm Kinskys enka. De afrådde honom mer eller mindre direkt — »du är alt bra svart i kejsarens ögon» — yttrade Arnim och rådde honom att se sig för; grefvinnan Kinsky åter synes ha förutsett utgången och meningen med det hela — men efter att ha sammanträffat med Kustosch och fått betryggande upplysningar, afreste han verkligen till Wien och här uppsatte han i september eller oktober 1635 sin berättelse om de hemliga

[1]) De hade erbjudit honom »gute und stattliche conditionen», samt att uppfylla allt hvad konungen lofvat honom. Härom har jag ej lyckats finna några antydningar i våra samlingar.

underhandlingar, i hvilka han tagit en så långvarig och verksam del — det var priset för den kejserliga benådningen. Af aktstycken, som hr Schebek anför, framgår obestridligt, att det var på tillskyndan af grefve Slavata, som Kustosch vände sig till Raschin, och Slavata lät, såsom han sjelf berättar, under författandet »liksom påminna» honom om ett och annat, som förefallit; han lät derefter öfversätta relationen på tyska, i formelt afseende hyfsa den och slutligen återlemna renskriften till Raschin för genomseende, ändrande, der det behöfdes, och undertecknande. Det senare skedde med förbindelse att i nödfall bekräfta sina uppgifter med ed. Skriften föredrogs derefter för kejsaren i slutet af oktober 1635, men blef tills vidare ej tryckt. Raschin erhöll en gård i norra Böhmen och lefde der sedermera[1]).

Det må gerna medgifvas att ett aktstycke, affattadt så godt som under deras ögon och med påminnelser af dem, som gjorde allt för att rättfärdiga mordet i Eger, af en landsflykting, som önskade återkomma till sitt fädernesland, ej utan vidare kan göra anspråk på trovärdighet. Jag skall ej fästa mig vid att berättelsen genom sin i allmänhet naivt objektiva ton icke på mig gjort ett ofördelaktigt intryck — den har, som vi sett, gjort ett motsatt intryck på andra; ej heller dervid att redogörelsen för de omständigheter, som ledde till författandet, genom sin öppenhjertighet ej direkte tyder på ett falskt vitne, som blifvit köpt, eller en vanlig angifvare. Det må medgifvas att dess uppgifter, för att kunna antagas, behöfva stöd från andra fullt trovärdiga håll, fastän det alltid blir svårt att förklara tillkomsten af de många rent personliga dragen och de bestämda tidsuppgifterna, som i sådant fall äro valda med en öfverraskande sakkännedom. Herr Schebek har dervid blott den dåliga utvägen att tala om Slavatas »hellseherei». Det har emellertid från flera håll ur arkiven framdragits aktstycken, som på ett högst märkvärdigt sätt bestyrka Raschins utsagor. Till dem hör äfven Oxenstiernas ofta nämda bref, hvars äkthet ej kan betviflas. De aktstycken, som längre fram meddelas, på hvilka min framställning väsentligen stöder sig, visa att äfven andra bevis här finnas. Olyckan gör att för senare hälften af år 1631, då, enligt Raschin, ytterst märkliga förhandlingar med Wallenstein pågingo, saknas nästan helt och hållet i vårt riksarkiv de

[1]) Se relationen samt Schebek, Die Lösung etc. s. 333, 432 ff.

till konungen inkomna brefven och rapporterna. I Oxenstiernas samlingar är för den tiden icke mycket att finna; rikskansleren vistades då i Preussen; alldeles utan bevis äro vi emellertid icke ens för detta år.

Ingen, som sysselsatt sig något med litteraturen om Wallenstein, har kunnat undgå att märka huru i historien om hans sista tid ett visst namn framträder ofta och på ett nästan ominöst sätt. Så snart det är fråga om någon tvetydig åtgärd, ett äfventyrligt beslut, en handling af tvifvelaktig lojalitet, ett hemlighetsfullt budskap till fienden, plägar man möta detsamma. Wallensteins eget håller sig i sådana fall gerna liksom i skuggan. Det är namnet Trzka. Adam Erdman Trzka, Wallensteins svåger (gift med Maximiliane Harrach), var son till en af Böhmens rikaste magnater Johan Rudolf Trzka och Maria Magdalena v. Lobkowitz. Från början af utraqvistisk bekännelse hade han. liksom föräldrarne, af nödtvång öfvergått till katolska läran. Tack vare sin förmögenhet hade grefve Adam ensam kunnat uppsätta flera regementen i den Wallensteinska hären och hade sjelf vid sin död avancerat till fältmarskalklöjtnant. Han har tillhört Wallensteins förtrognaste vänner; vid alla vigtigare tillfällen intill det sista synes han ha befunnit sig vid hans sida. En syster var gift med grefve Vilhelm Kinsky. Det är uppenbart att denna familj på Wallensteins öde utöfvat ett stort inflytande. Det var om den gamla grefvinnan, »eine gewaltige practicantin» enligt Raschin, som Wallenstein yttrade att han ville gifva mycket för, om hon vore en man eller om den gamle Trzka vore lika qvick som hon[1]). Af alla tecken att döma var denna krets en härd för de hemliga planerna på ett sjelfständigt valrike Böhmen, denna de böhmiska patrioternas älsklingstanke. Det följande skall visa hvad betydelse just dessa sträfvanden fingo för Wallenstein. I det yttre iakttogs vördnaden för kejsaren; den gamle Trzka blef t. o. m. 1630 af honom gjord till grefve.

Det var grefve Adam Trzka, som i februari 1631 bjöd Raschin till sig uti Böhmen och bland mycket annat yttrade till honom, att om »den andra parten» ville underhandla med Friedland, skulle han nog lätt kunna draga honom öfver på sin

[1]) Med denna gamla grefvinna, Adams mor, har ofta förväxlats hans hustru, grefvinnan Harrach. Så Ranke och efter honom Cronholm.

sida. Först i maj, sedan underrättelserna om Gustaf Adolfs framgångar börjat väcka uppseende, kom det emellertid till ett afgörande steg. Vid ett nytt besök hos Trzka d. 17 maj uppmanade denne å Wallensteins vägnar Raschin att resa till grefve Thurn, som han väl kände, och låta honom förstå att konungen i Sverige, om han ville, lätt kunde bringa Wallenstein på sin sida; han fick dock icke säga annat än att förslaget helt och hållet utgått från Trzka. Raschin åtog sig uppdraget och begaf sig i väg; han träffade Thurn i Berlin och framförde sitt ärende. Thurn glömde, säger han, alt gammalt agg han haft anledning att hysa och reste med Raschin ut till konungen i Spandau, hvarpå de meddelade Trzkas helsning. Konungen blef i början ytterst förundrad, men åhörde i alla fall uppmärksamt hvad man hade att andraga, frågade hvad Trzka var för en person, om han vore förståndig och värd förtroende, och lät, efter att i det fallet fått tillfredsställande underrättelser, muntligen helsa honom, att han skulle försöka draga Wallenstein öfver på konungens sida, och skulle konungen då göra allt hvad denne begärde. Det var i början af juni månad[1]). Så långt Raschin. Underhandlingarna hade uteslutande förts muntligen. Men något senare, d. 17 (27) juni, skrifver Thurn, som redan i början af maj jämte Joachim Transehe skickats såsom Gustaf Adolfs sändebud till Berlin, till konungen: »mit herzlichen verlangen wart ich des Raschin, so dies hochwichtig negotium in Böhem tractirt». Man torde ha rätt att i dessa ord finna en bekräftelse utifrån, den första kända, på relationen. Det var vid samma tid, som böhmiska emigranter började samla sig kring sin forne ledare. Thurn uppräknar bland dessa »redlige och ärlige män af adel» åtskilliga, och tillägger att en annan böhmare, grefve Zdeslaus Herszan, lofvat »att gripa E. M:t ståtligt under armarna». Det var, enligt Thurn, blott fråga om understöd i penningar, och han upplyser i sammanhang dermed, att Herszans fader på sin tid varit den rikaste man i Böhmen, och att sonen af samma skäl hade inflytande vid det kursachsiska hofvet, der han synes ha verkat

[1]) Den 18 juni (n. st.) var Raschin i Prag. — Anknytningen af dessa förbindelser synes sålunda ha gjorts från Böhmen. Hvad Dudik antyder om Arnims förbindelser (Waldstein von seiner Enthebung etc. s. 13 f.) har jag ej funnit bekräftadt, och har Gustaf Adolf låtit uttrycka sitt deltagande för Wallenstein efter afskedandet 1630, har detta uppenbarligen icke haft någon praktisk betydelse. Jämf. Hurter, Wallensteins vier letzte Lebensjahre, s. 93 f. Det torde äfven böra påpekas att, enligt Raschin, Thurn sedan gammalt befann sig på spänd fot med grefvinnan Trzka.

för föreningen med Gustaf Adolf. »Jag hoppas äfven kunna förmå herr Vilhelm Kinsky», tillägger Thurn i sitt förstnämda bref, »till en ståtlig penninghjelp»[1]). Det är första gången detta namn möter i sammanhang med de böhmiska emigrantplanerna, för hvilka det sedermera skulle få en stor betydelse. Hela den böhmiska emigrantkolonien hade kommit i rörelse. Med hvilka lifliga, fastän felslagna, förhoppningar följde den icke sedermera Gustaf Adolfs företag! Grefve Thurn sjelf — den lätt antändliga gubben, som i sina bref så gerna strör in en vers, helst när han är vid godt mod — han gjorde så också nu — greps lifligt af utsigten att kunna befria sitt fädernesland. Det var en illusion, som han icke släppte, förr än den beredt honom de bittraste förödmjukelser.

Den 18 juni återkom Raschin till Prag och uppsökte Trzka. Nu kallade honom Wallenstein sjelf afsides och underhöll sig länge med honom; han anförde hur han blifvit »disgusterad» af kejsaren, som nu gerna ville kalla honom tillbaka, men han skulle ej lyssna dertill, om än, såsom orden föllo sig, hans själ vore i helvetets afgrund och han kunde frälsa den genom att tjena kejsaren. I stället bad han Raschin rekommendera sig hos konungen, erbjöd sig att göra alt för honom, dock först när han såge sin tid och stund; konungen hade ju ännu ej förenat sig med kurfurstarne. För öfrigt uttalade han sin glädje öfver konungens budskap, men tillade att det ej skulle skada, om han finge några rader ifrån honom. — Den 7 juli (27 juni) var Raschin åter hos Thurn i Berlin; denne lät nu uppsätta en skriftlig relation (veterligen ej längre i behåll), och de följdes åt till Tangermünde vid Elbe, der konungen fans[2]). Denne förmåddes nu enligt Raschin att egenhändigt gifva Wallenstein ett skriftligt löfte om hjelp och understöd mot hans fiender, och med detta bref afreste budbäraren. Det synes ha varit nu som Thurn (d. 1 (11) juli) fått konungens fullmakt att vidare underhandla på grund af hvad »der bewuste cavallier» i några för konungen framlagda punkter föreslagit, liksom att genom honom disponera andra »eder stat och fäderneslаnd älskande patrioter» till detsamma[3]). Ett bref från Gustaf Adolf hade Wallenstein ännu

---

[1]) Thurn till Gustaf Adolf d. 16 och 17 juni, RA., Diplom. Brand.

[2]) Tangermünde intogs den 1 (11) juli.

[3]) Fullmakten för Thurn är efter en afskr. i Dresden tryckt af G. Droysen bland »Schriftstücke von Gustaf Adolph», s. 205. Den är dock dat. »vårt hufvud-

qvar 1633; han visade det då för en förtrogen, som talade derom med den svenske residenten i Dresden; Gustaf Adolf har dock möjligen skrifvit ännu ett bref till honom. (Jämf. bil. 2).

Med denna skrifvelse for Raschin till Prag. Det följde nu ett långt samtal med Wallenstein, hvarunder denne på ett föga grannlaga sätt förestälde budbäraren vådorna af att ej vara förtegen, öppet omtalande, huru han ämnade bära sig åt, i händelse de kejserlige komme öfver konungens bref. Lika litet ville han lemna ifrån sig något skriftligt. »Ni kan anteckna Er till minnes hvad jag säger och i händelse Ni kommer i fara kasta bort papperet eller svälja ner det»; men icke ens detta var honom nog: skrif ingenting upp, hette det till sist, Ni kan förvara det i hufvudet. Hvad han nu hade att framställa var några bestämdt formulerade förslag. Han lät försäkra konungen om sin afsigt att i sinom tid affalla från kejsaren. Så snart konungen förenat sig med kurfursten af Sachsen, skulle han sända honom tio eller tolf tusen man jämte grefve Thurn såsom generallöjtnant; artilleri måste denne särskildt medföra; konungen åter borde tåga vidare »in i riket». Sjelf åtog han sig att draga till sig trupperna i Schlesien, hvarigenom konungen lättare skulle kunna fullborda eröfringen af de ännu icke intagna meklenburgska orterna Dömitz, Rostock och Wismar. Men mer än i allmänna ordalag yttrade han sig icke om sina egna afsigter. Ännu en gång uppsökte Raschin grefve Thurn uti Berlin och båda träffade konungen utanför staden Brandenburg[1]). Konungen visade sig mycket belåten: »monsieur Raschin, jag önskar Er lycka; jag vill vara Er nådiga konung», skall han ha yttrat, och sittande till häst undertecknade han ett pass, som hans sekreterare Sadler uppsatt för budbäraren, hvilken derjämte underrättades om konungens afsigter för den närmaste framtiden; om gud gåfve honom lycka mot Tilly, skulle han sända det äskade folket. Efter återkomsten till Prag fick Ra-

---

qvarter Spandau» och hufvudqvarteret var d. 1 juli Jerichow. Troligast föreligger en misskrifning, ty några skriftliga punkter omtalas ej förr än nu, och det är ej gerna möjligt att brefvet skulle syfta på något annat än Raschins underhandling. — Enligt Hurter skall i det forna Trzkaska arkivet i Nachod finnas i afskr. ett bref från Baudissin till Thurn af d. 6 (16) juli, der denne uppmanas att förmå konungen skrifva både till Wallenstein och Trzka. Det är just vid denna tid den ledsamma luckan i Riksarkivets handlingar vidtager. Baudissins namn har jag annars ej stött på i denna historia.

[1]) I midten af aug. 1631 befann sig Gustaf Adolf verkligen i Brandenburg.

schin aflägga en noggrann redogörelse inför Wallenstein för hvad han fått höra. Han stannade nu tills vidare i Böhmen, och sammanträffade under tiden med den gamla grefvinnan Trzka; hon invigdes nu i alla planerna och skall på många sätt ha uttryckt sin belåtenhet; bland annat skickade hon Thurn en kedja om 500 dukater och lät uppmana honom att ifrigt taga sig utaf saken.

Då inträffade slaget vid Breitenfeld och den stora tilldragelsen hade äfven sin inverkan på de hemliga underhandlingarna med Wallenstein. Raschin har lifligt beskrifvit det möte som nu egde rum i grefve Max Wallensteins trädgård, dit han blifvit kallad och der han fann grefve Trzka och hertigen af Friedland. »Har Ni hört att Tilly blifvit slagen vid Leipzig», vände sig den senare till Raschin, »det är en förskräcklig händelse, har ej Tilly jämt haft ett godt namn och har nu mist all sin goda reputation, det är icke möjligt, om det hände mig, skulle jag döda mig sjelf, men för oss är det bra». Och derefter har han på sitt vanliga skroderande och våldsamma sätt utbredt sig öfver alt han skulle företaga; han skulle gå mot Wien och jaga kejsaren till Italien; han skulle eröfra Steiermark, Kärnthen och Krain. Och på samma gång gick det löst öfver jesuiterna och kurfursten af Baiern, öfver de båda »skälmarne» Martinitz och Slavata, hans personliga ovänner; »huset Österrike och Spanien måste förderfvas i grund»; »trädet uppryckas med rötterna»; »döda hundar bitas icke»: dylika uttryck följde på hvarandra. Konungen bad han ej lyssna till några fredsförslag, sjelf ville han ha några sachsiska regementen jämte de svenska för att vara säker på att ej kurfursten skulle göra fred.

Men när Raschin, äfven nu i sällskap med Thurn, upphann den svenske konungen i Schleusingen, en liten ort strax söder om Thüringerwald[1]), förklarade sig denne ej kunna lemna mer än tre regementen och gaf Thurn för öfrigt anvisning på kurfursten af Sachsen och dennes nuvarande generallöjtnant Arnim. Hur bittert Thurn kände sin missräkning, nu då alt »var färdigt att trycka af», visar ett bref han uppsatte för konungen, enär han ej fått tillfälle att personligen yttra sig vidlyftigare. Det innehåller en ny bekräftelse på Raschins relation, ehuru med en och

[1]) Enligt Raschin skedde det den 9 okt. Den 29 sept. (9 okt.) bröt Gustaf Adolf upp från Ilmenau; den 1 (11) okt. hade hären hunnit öfver, men konungen torde ha kunnat hinna fram tidigare till staden.

annan närmare detalj. Thurn åberopar konungens löfte att skicka 12,000 man jämte artilleri; Wallenstein skulle ha blifvit vicekonung och fört kriget i konungens namn; han skulle ryckt mot Wien, samt derefter vid första frost mot de kejserliga arfländerna i södern. Thurn säger sig ha funnit orsaken till förändringen deri att Gustaf Adolf fattat misstro mot Wallenstein; Raschin angifver endast att konungen ej kunde aflåta så mycket folk, då han framför sig hade en stark fiende. Man har sökt förklara detta märkliga aktstycke, som en österrikisk arkivman (Fiedler i Jahrbuch f. Vaterländ. Gesch. s. 189, Wien 1861) meddelat efter ett i Wien förvaradt »concept», för understucket. Skälen synas dock ej hålla streck. Redan en flyktig blick på brefvet måste upptäcka uti uttryckssätt, språk och stafning alla de egenheter man finner i Thurns egenhändiga bref, der tankarne nästan stöta hvarandra och sammanhanget ej alltid är det bästa (jämf. bilagorna längre fram); det förefaller ytterst osannolikt att ett sådant bref kunnat komponeras, äfven af sjelfva Slavata. Att det ej i alla delar öfverensstämmer med en fyra år senare uppsatt berättelse, lärer ej kunna vara afgörande för någonderas äkthet[1]). Men det blir veterligen ej kändt förrän 1637, således senare än Raschins berättelse, då en munk insände det till kejsaren ifrån Prag! Må man dermed sammanställa hvad Wallenstein enligt Arnims utsago yttrade till honom något senare, att hela denna underhandling blifvit röjd genom Thurns förvållande, som dels anförtrott saken åt »eine dame von Tirska», dels i ett bref utan chiffer talat utförligt om altsammans och ofta nämt Wallensteins namn, hvilket bref blifvit uppsnappadt af de kejserlige och saken derigenom känd, äfven för jesuiterna i Prag[2]).

Vi ha hunnit till de delvis ännu dunkla förhållanden som sammanhänga med Wallensteins återinträde i kejsarens tjenst och sachsarnes infall i Böhmen hösten 1631. Betydelsefullt nog, indrages också vid samma tid en person i Wallensteins hemliga politik, som genom sina intriger snart skulle bli svenskarnes harm och förtviflan, den redan flera gånger nämda Hans Georg von Arnim, Wallensteins förtrogne från yngre år, numera

[1]) Det synes vara egenhändigt uppsatt; en undersökning af skriftdragen borde då kunna vara afgörande; de Thurnska äro lätt igenkänliga.

[2]) Bil. 1. Jämf. Schebek, Die Lösung etc. s. 442 f. Hr S. anser äfven att, om brefvet syftar på mötet i Schleusingen, der Thurn sjelf varit närvarande, det aldrig behöft skrifvas, men Thurn säger ju i början, att han ej fått tid att utveckla saken muntligen.

befälhafvare för den kursachsiska arméen och snart själen i de allra hemligaste underhandlingarna. Till en början gingo alla Thurns förhoppningar på ett sjelfständigt uppträdande uti Böhmen upp i rök. Kurfursten Johan Georg vägrade att låta honom anställa värfningar uti Sachsen — äfven här bekräftas från andra håll Raschins utsago i allmänhet. Dock stod han ännu uti förbindelse med Wallenstein, som sålunda, oaktadt Gustaf Adolfs senaste svar, ej afbrutit underhandlingen. Raschin medförde från ett nytt besök i Böhmen ett memorial af Trzka öfver Wallensteins planer, sedan denne sammanträffat med kejsarens utskickade v. Qvestenberg. Han hade vägrat att öfvertaga befälet, men ville icke undandraga sig att träda i underhandling med Arnim. På samma gång bedyrade han att han fortfarande stode vid sitt ord till Gustaf Adolf och hellre ville vara död än svika detsamma. Närmare skulle han öfverlägga med Arnim och grefve Bubna, en af de förnämare böhmiska emigranterna, som säges ha åtnjutit Wallensteins stora förtroende, — och nu för första, men ingalunda sista gången uppträder i dessa hemliga förhandlingar. Thurn sjelf tillägger i ett bref till Gustaf Adolf, att Wallenstein ursäktade konungen, att denne under dåvarande förhållanden ej kunde skicka den utlofvade hjelpen. Äfven de aktstycken, som handla härom, har man nyligen sökt förklara för oäkta och på Slavatas anstiftan insmugglade i det sachsiska statsarkivet, der de förefinnas, ehuru enligt mitt förmenande på ohållbara grunder[1]).

Under tiden hade sachsarne under Arnim från Schlesien vändt sig till Böhmen och inbrutit der. Äfven öfver anledningen till detta företag råder ett visst dunkel. De kejserlige voro efter Wallensteins död enhälliga i att skjuta skulden på dennes hemliga meddelanden till Arnim, och Raschin vet att berätta mycket om sin andel, ehuru ej så redigt man kunde önska. Det förnämsta beviset synes vara en böhmisk utvandrare, öfverste Anton Schlieffs yttrande i ett bref, att Wallenstein rifvit ett blad ur en anteckningsbok och derpå skrifvit den ryktbara upp-

[1]) Schebek, a. a. s. 446 f. Hufvudskälet skulle vara olikheten i skrifsätt mellan detta och det nyss anförda brefvet af Thurn. Den är ej större än den väl kan vara mellan en afskrift och ett original. Det var för öfrigt ej ovanligt att Thurn af gikt hindrades att sjelf skrifva. De öfriga skälen (t. ex. med anledning af mötesorten) äro föga bevisande. Någon bokstaflig öfverensstämmelse får man ej vänta. Handlingarna publicerades först af Helbig i Allg. Monatsschr. f. Wissensch. u. Liter. 1853, s. 719 f.

maningen[1]). På hans och Trzkas uppfordran skulle sachsarne äfven ryckt mot Prag. Naturligtvis förkasta hans försvarare alltsammans. Raschins utsago saknar för sin del icke allt stöd. Enligt aftalet med Gustaf Adolf skulle kurfursten fatta fast fot i Schlesien, och expeditionen till Böhmen synes för de flesta ha varit en öfverraskning. I senare hälften af november (n. st.) anlände till Dresden en svensk resident, Laurens Nicolai (Tungel), en bland de mera begåfvade bland de yngre diplomater, som kring Gustaf Adolf och Oxenstierna uppväxte, längre fram utsedd till Salvii efterträdare i Hamburg, men död i Dresden just vid samma tid (d. 21 okt. 1633). Han hade med förvåning hört om detta böhmiska tåg, »diese schleunige und fast precipitirte expedition», så mycket mer som arméen var svag och illa betryggad uti ryggen; i Dresden fans det blott 600 man. Bland gissningarna om orsaken anför han i första rummet den, »att Wallenstein i detta verk vore det stora hjulet och att allt berodde på ett hemligt förstånd med honom»[2]). Märkvärdigt nog berättar han likaledes, att Thurn i början varit illa tillfreds öfver infallet i Böhmen, som skett utan »consiliorum communicatio»[3]). Så vidt omständigheterna hittills äro bekanta, synes det mesta tala för att Wallenstein hade någon andel i sachsarnes infall uti Böhmen.

Med sammanträffandet med Arnim, hvartill Wallenstein hade kejsarens uppdrag, men hvartill äfven uppmaningar från svensk sida synas ha kommit, drog det ut på tiden. Först den 29 nov. sammanträffade de båda fältherrarne på slottet Kaunitz, en af Trzkas egendomar i norra Böhmen. Enligt Raschin voro både han och Bubna närvarande. Om hvad som här afhandlats har man ej haft någon närmare kännedom; Wallenstein sjelf

---

[1]) Hurter, a. a. s. 110. Raschin, som låter saken gå genom Thurn, antyder att Arnim redan förut var prevenerad. Både Arnim och Thurn anförde sedan som orsak nödvändigheten af att skaffa hären underhåll och bättre qvarter.

[2]) L. Nicolai till Sadler d. 14 nov. 1631, RA. De andra gissningarna äro, att Gustaf Adolf genom Thurn låtit förmå kurfursten af Sachsen härtill; att Arnim på eget bevåg gjort denna »impresa» och slutligen att kurfursten velat bemäktiga sig ett par kretsar i Böhmen som pant för sina försträckningar till kejsaren.

[3]) Detta stämmer visserligen illa med Thurns bref till Oxenstierna af d. $^{3}/_{13}$ dec. 1631, hvari han tillskrifver sig sjelf hela förtjensten af det böhmiska företaget, bättre åter med hans bref till Frans Albrecht af S.-Lauenburg 1633 i maj, der han om Arnims expedition utbrister: »es war der einzug, mittel und ende so schlimm und schlecht, das ich weder liebe, vertrawen noch hofnung haben könte.» (Bil. till ett bref af Salvius från Hamburg till Regeringen i Stockholm. RA. Dipl. Hamb.) Eget är att Arnim på samma sätt sedermera sade sig ha från början varit mot saken (jf. Helbig, Wallenstein und Arnim, s. 9).

skickade ett bud till kejsaren med muntliga underrättelser. Endast Raschin vet berätta att han förklarat för Bubna, att då konungen ej ville skicka folk och sachsarne ryckt in i Böhmen, hade han blifvit nödsakad att mottaga öfverbefälet, och »saken måste gå för sig i en annan form»; sedan han fått i sin hand regementet, kunde han lättare utföra den än förut. I allmänhet har man också räknat brytningen med Gustaf Adolf från sammankomsten i Kaunitz. Det är måhända ej så säkert. Åtminstone berättade Arnim en annan historia för den nyssnämda svenska residenten i Dresden. Enligt honom hade Wallenstein vid deras möte sagt att till följd af Thurns oförsigtighet hade saken i förtid blifvit röjd, och Wallenstein ej haft annan råd, för att befria sig från misstankar, än att mottaga befälet. Men han försäkrade att han vore densamma i sina föresatser mot konungen och hvarken sjelf eller genom andra skulle företaga något till hans skada, utan tvärtom så dirigera alt, att kejsaren med hela sitt hus skulle få känna att han hade »affronterat en kavaljer». Han hade bedt Arnim låta den svenske konungen veta detta, »besvärjande honom vid allt heligt», att det ej måtte ske genom bref. Arnim försäkrade till sist att ingen visste om detta, icke ens kurfursten eller Thurn (bil. 1). Häraf att döma skulle brytningen ej ha skett nu; och om det var Arnim, hvilken förmådde Wallenstein att åter öfvertaga befälet, såsom från kejserlig sida redan 1634 påstods, blir följaktligen ovisst, t. o. m. mindre sannolikt[1]). — Äfven om det senare möte i Aussig, jan. 1632, hvartill Wallenstein »genom en förtrogen i hemlighet» inbjöd Arnim och der Trzka skulle meddela honom något vigtigt, som ej kunde anförtros åt pennan, underrättades Laurens Nicolai af Arnim sjelf. Denne sade honom att Trzka ej kunde komma att tala så listigt och fördoldt, att han ej skulle märka, om Friedland ändrat sig eller stod fast i sin devotion mot konungen, och lofvade att omtala hvad som vid konferensen förelupit[2]). Huruvida detta skett kan jag ej upplysa. Det fins nästan inga bref från Tungel qvar under hela året 1632. Från annat håll är bekant, att Trzka vid sammanträdet betygade för Arnim kejsarens benägenhet för en universalfred på grund af restitutionsediktets återkallande[3]).

[1]) Lika osäkert förefaller det att Thurn skulle ha ingifvit Arnim misstankar mot Gustaf Adolf och uppmanat honom att förena sig med de kejserliga mot svenskarne. Se Hurter, a. a. s. 107.

[2]) L. Nicolai till Sadler 1632, jan. 12. RA.

[3]) Ranke, Gesch. Wallensteins, s. 159.

Det är möjligt att Wallenstein efter samtalet med Eggenberg i Znaim (dec. 1631) funnit utsigter att få sina personliga önskningar lika väl tillfredsstälda hos kejsaren som hos Gustaf Adolf. Möjligen har han börjat frukta, att hans egna äregiriga planer skulle stöta på motstånd hos den segrande svenske konungen. »Två tuppar kunna icke trifvas på samma gödselhög», skall han ju vid ett senare tillfälle ha yttrat, på samma gång han prisade Gustaf Adolfs stora egenskaper. Möjligen, och kanske sannolikast, bestämdes han af hoppet att, på grund af nyss antydda grundval för freden, sjelf kunna genomföra densamma: det synes sedan ha blifvit ledtråden för hans politik; men för en sådan afsigt var det hinder att befara uti Gustaf Adolfs egna planer, liksom stöd att påräkna i en separatuppgörelse med Sachsen. Jag tror att svängningen i Wallensteins politik måste dateras från december 1631 och står i samband med de meddelanden, som då gjordes honom från kejsaren. Säkert synes det vara att de hemliga förbindelserna mellan Gustaf Adolf och honom med slutet af år 1631 afbrötos, om detsamma var fallet äfven i afseende på hans närmaste omgifning är ej lika visst. Att dessa förbindelser, trots alla motbevis, ega full realitet, torde af det föregående vara ådagalagdt[1]. Det kan vara svårare att säga, hvilken Wallensteins mening varit. Hade han menat allvar, dömde Oxenstierna, då vid ett senare tillfälle liknande förslag gjordes i hans namn, hade han redan under konungens lifstid verkstält föreningen. Hvad som kan ha bestämt hans brytning, har redan antydts. I hvarje fall hade han iakttagit den yttersta försigtighet. En skrifven rad utaf hans hand, som kunde kompromettera honom, fans ej; samtalen med Arnim hade försiggått under skygd af kejserlig uppfordran, och hur lätt måste det ej ha varit för den, till hvilken numera alla litade, att bryta bevisningens udd i ett uppsnappadt bref. Kejsarens förtroende synes ha varit fullständigt. »Näst Gud och hans välsignade moder är hela min lit satt till Ers kärlighet», skrifver han till honom d. 21 apr. 1632[2]. När slutligen Wallenstein vid samma tid

[1] Utom Oxenstiernas af många åberopade allmänna uppgift, ha vi uttalanden af Thurn (t. ex. bil. 13) och framför alt af L. Nicolai (bil. 1). Dessutom Thurns bref af d. 17 juni 1631, som ej lär få anses för Slavatas verk. Det är tydligt att både Raschins relation och de i Wien och Dresden funna Thurnska brefven derigenom från början komma i en dager af sannolikhet. Naturligtvis uteslutes dermed ej möjligheten att Raschin i ett och annat kan ha missmint sig.

[2] Dudik, Waldstein, s. 471.

kunde sjelf diktera sina vilkor och med den vidsträcktaste fullmakt till krig och fred öppna 1632 års fälttåg, tycktes han ej ha skäl att beklaga sig. Den, som ej var belåten, var den gamla grefvinnan Trzka: det var henne sällsamt, att hertigen nu kröpe baklänges som en kräfta tvärt emot sina förra utlåtelser, och det gjorde henne ondt, att hvad han begynt med den svenska konungen skulle gå till rygga. De som kände sig mest svikna voro utan tvifvel de böhmiska patrioterna i allmänhet. Gustaf Adolf har veterligen aldrig beklagat sig öfver förhandlingarnas afbrott eller någonsin gifvit förbindelsen med Wallenstein ett stort rum i sina planer. Att han ej helt och hållet uppgifvit tankarne på en separat uppgörelse med sin motståndare, tyckes dock en och annan företeelse under det följande året förråda.

Äfven på Wallensteins verksamhet under år 1632 sökte hans fiender efter hans fall att kasta misstankarnes skugga. Från Prag till Lützen ville de ej se annat än en rad af minst sagdt tvetydiga handlingar. Hurter sjelf har i våra dagar medgifvit att för dessa försåtliga antydningar eller beskyllningar ej förekomma några verkliga bevis. De ryktbara underhandlingar, han i flera månader förde med Arnim, voro åtminstone riktade mot svenskarne; man har i dem uppslaget till den ena sidan af hans verksamhet äfven under nästa år: allmän fred på svenskarnes bekostnad. Hans uppförande utanför Nürnberg var ju fullkomligt korrekt. Har hans omgifning förhållit sig lika afvisande? Jag har ej funnit något direkt anfördt emot dem. Säkert är emellertid att på försommaren 1632 Gustaf Adolfs ankomst till Böhmen var efterlängtad utaf alla dess patrioter, att lifliga förbindelser egde rum mellan Thurn och Hoffkirchen, den förre kommendanten i Prag, att Raschin liksom en sachsisk öfverstelöjtnant v. Steinnecker, som sedan gick i svensk tjenst, användes som budbärare, den senare äfven till konungen. Så heter det i ett bref från Steinnecker till Sadler d. 9 (19) maj att han i Böhmen måste »animiren alle redliche leuthe was mueglich» och försäkra de förnämsta om konungens ynnest. »Gud behålle H. M:t och hjelpe honom i sin nåde hit». Hoffkirchen skrifver till Thurn den 4 juni: »minuterna synas mig långa som dagar, innan konungen af Sverige kommer», och Thurn sjelf berättar att många endast väntade på Gustaf Adolfs ankomst till böhmiska gränsen för att öppet träda på hans sida; han rekommenderar åt honom en

broder till Adam Trzka, grefve Vilhelm, som önskade träda i hans tjenst; en broder till Vilhelm Kinsky, Raczek, som tjenat 12 år i Holland, har lemnat sin tjenst och vill för konungens räkning uppsätta ett regemente; han omtalar en »adlig fru» (månne ej grefvinnan Trzka?), som velat understödja konungen med penningar, men hindrats af sachsarne, och har slutligen det egendomliga yttrandet: »helt der catholische graf Trtzska (grefve Adam) seine wort nit, so er in presenz meiner hern z Bubna und hern Raschin geredet, so ist der schaden sein; hat Gott uber den hertzog zu Fridland zu klagen».[1]) Gustaf Adolf närmade sig verkligen åt Böhmen, men kom ej längre än till Nürnberg; det var Wallenstein, som trädde i hans väg. Märkvärdigt blir det äfven att efter striderna vid Nürnberg Gustaf Adolf sökte återknyta förbindelser med Wallenstein, icke blott genom öfverste Sparrs bekanta uppdrag, utan äfven de gamla hemliga. Han vände sig till Thurn för att höra hans tanke och denne föreslår att till Wallenstein sända en person, som hade hans förtroende, »ein von ihm gehörtes subjectum», som under en förevändning (quasi aliud agendo) kunde öppna en underhandling, möjligen kunde Wallenstein förmås till en hemlig konferens. Till underhandlare föreslår han den ofta nämda Bubna, Thurns medbroder 1618 i de böhmiska ständernas armée, der han varit generalwachtmeister. Som grundval för underhandlingen angifver han: upprättande af den »ädla freden», återställande af friheter, privilegier och författning, samt konungens och Wallensteins särskilda »rekompenz»[2]). Den misstrodda Raschin finner här ett nytt stöd. Han berättar att efter striderna vid Nürnberg konungen skickat grefve Solms[3]) till Bubna och bedt honom liksom af sig sjelf låta Wallenstein förstå, att konungen vore benägen att återupptaga traktaterna, att han ville hjelpa honom till konungakronan i Böhmen och försvara densamma åt honom. Bubna hade svarat, att Wallenstein vore för klok att icke märka, att dylika anbud komme ifrån konungen,

---

[1]) Thurn till Gustaf Adolf d. $^{11}/_{21}$ maj 1632. Man kan ej underlåta att sammanställa dermed Raschins ord i sin relation från samma tid: »und da ist wider zwischen dem König und den grafen tractiret worden», i fall min handskrift här är riktig.

[2]) Thurn t. Gustaf Adolf d. 17 sept. 1632. RA. (Tr. i Sv. Krigshist. ark., 2, n. 834).

[3]) Grefven af Solms var den som både skrifvit och undertecknat nämda bref för Thurn med anledning af dennes »leibes indisposition».

och velat uppskjuta saken. Slaget vid Lützen kom emellan. Eljest, säger Raschin, hade »traktaterna åter upptagits». Det är ej utan, att äfven till innehållet i Raschins sista uppgifter det följande kan erbjuda en anknytningspunkt.

3.

Vi stå vid den sista vändpunkten i Wallensteins lif. Nyåret 1633 fann honom visserligen åter i Böhmen, der han samma tid året förut befunnit sig, och resultatet af föregående års fälttåg kunde synas problematiskt nog; Gustaf Adolf hade visserligen fallit, men hans afsigter fullföljdes i alla delar af Oxenstierna. I det yttre syntes dock förtroendet för Wallenstein orubbadt och i de planer, som af spanska hofvet uppgjordes för det nya året var den förnämsta rollen ämnad åt honom[1]).

Året ingick under en allmän längtan efter fred. Arnim yttrade sig derom till kurfursten af Sachsen i ett ganska märkligt memorial af d. 28 dec. 1632; det var icke direkte ovänligt mot svenskarne; om Wallenstein fäller han de karakteristiska orden: hertigen af Fridland torde ej vara nöjd med äran att ha försatt det romerska riket i tranqvillitet, utan äfven ha den ambition att kunna lemna de efterkommande ett realt minne antingen genom förstoring af sitt land eller förhöjning af sitt stånd[2]). I Dresden öfverlade kurfurstarne af Sachsen och Brandenburg om vilkoren för freden, ehuru utan att komma öfverens. och den gamle fredsmäklaren, landgrefve Georg af Hessen, skaffade sig snart tillfälle till en konferens med kejserliga ombud uti Leitmeritz. Från Danmark afgick den ena beskickningen efter den andra till Wallenstein och kejsaren, för att undersöka ställningen och erbjuda bemedling. Från England och Frankrike kommo utomordentliga sändebud, t. o. m. från Polen anmälde sig tidigt nog en medlare. Alla ville de bedrifva sina värf i den djupaste hemlighet, ehuru den sällan länge kunde bevaras. Hvad som från början åt underhandlingarna gaf en annan riktning, var den, för många oväntade, mäktiga ställning som rikskansleren intog, och omöjligheten att åt den högfärdige, men småsinte dryckeshjelten i Sachsen öfverlemna ledningen af det

[1]) Wittich i Preuss. Jahrb. 1869, 1, s. 26.
[2]) Hallwich, Wall. Ende, II, s. 247.

hela[1]). Märkligt var det nu, att Wallenstein sjelf, den berömda krigarhöfdingen, snart visade sig som den ifrigaste vän af denna allmänt efterlängtade universalfred; kan man egna någon sympati åt hans sista verksamhet, så beror det ensamt på detta förhållande, som ej längre kan betviflas; de synpunkter han i detta hänseende under alla växlingar nästan orubbligt vidhöll, saknade ingalunda sitt berättigande. De växlande förbindelser, i hvilka han inlät sig få endast på detta sätt en möjlig förklaring.

Oxenstierna, som tills vidare nästan uti alt sökte fullfölja Gustaf Adolfs sista tankar, hade egnat en särskild uppmärksamhet åt tillståndet i Schlesien, dit konungen några månader före sin död afsändt öfversten Kochtitzky såsom legat. Med anledning af dennes rapporter (han dog för öfrigt snart) utsåg kanslern den gamle grefve Thurn, befryndad med hertigarne af Lignitz och Öls och för öfrigt i anseende på orten, att öfvertaga direktionen öfver kriget och staten i dessa trakter. Han skulle söka draga öfver på Sveriges sida de evangeliska ständerna, bevaka förbindelselinierna efter Oder och Warthe till Pommern och om möjligt intränga djupare i de kejserliga arfländerna. Affärdandet af en så betydande person som Thurn med en så vidsträckt fullmakt kunde ej undgå att väcka uppseende. Isynnerhet blefvo kurfursten i Sachsen och Arnim upprörda; man talade om rikskanslerns sträfvan efter 'perpetua dictatura' i Romerska riket, man menade att en dylik åtgärd stred mot öfverenskommelsen med Sachsen om gemensamt directorium o. s. v. Ehuru kanslern instruerade Thurn att samverka med sachsarne och undvika all anledning till jalousie, dröjde det icke länge, innan det kom till en tämligen skarp konflikt mellan sachsiska och svenska öfverbefälhafvaren, ovänner ända sedan samvaron i Prag det föregående året. Arnim talade om att lemna befälet, Thurn klagade att han på fyrtio år ej lidit en sådan förargelse; det lyckades slutligen hertig Frans Albrecht af Lauenburg att bilägga tvisten. Att krigsoperationerna under april och maj derigenom skulle förlamas, var naturligt. Något allvarsamt ansågs dock ej vara att befara före Wallensteins bebådade ankomst till Schlesien, men innan dess hade han redan satt sig i hemlig förbindelse med Thurn.

---

[1]) Den i allmänhet väl underrättade residenten i Dresden L. Nicolai relationer till rikskansleren (endast till en ringa del tryckta) gifva en liflig föreställning om förhållanden och underhandlingar uti Sachsen.

Vi måste låta Raschin än en gång få ordet. Han berättar att i april 1633 fick han genom Vilhelm Kinskys bemedling en angelägen uppfordran från Trzka att komma till honom i Prag; underläte han det, skulle han bära ansvaret för alt. Han kom och kl. 11 på natten hade han åter ett samtal med Wallenstein. Det hade mycket ändrat sig på ett år, sade denne, nu först hade han utsigt att föra igenom hvad han haft i sinnet, så till vida var det en lycka, att konungen af Sverige omkommit. Nu förde Thurn befäl öfver den svenska armadan i Schlesien, sakerna kunde då gå lättare, och Thurn måste skicka Bubna till honom — för att han skulle få affärda denne till Oxenstierna, säges han ha tillagt. Att äfven denna gång Raschin är sanningsenlig, kommer det följande att visa. Jag har för detsamma att åberopa Bubnas egenhändiga berättelse, som återfunnits bland Oxenstiernas papper. Han har verkligen, »på furstens af Friedland pass och önskan» och med Thurns samtycke, begifvit sig i sällskap med Raschin till Wallensteinsslott i Gitschin, der han fann både hertigen och grefve Trzka. Det var kl. 10 på qvällen. Hertigen mottog honom nådigt; »äro vi vänner eller fiender», frågade han skämtande, och fortfor: »äro vi icke ärkenarrar (ertzlappen), som krossa hvarandras hufvuden för andras skull, då vi, som ha arméerna i våra händer, också ha makten att göra fred»? Bubna svarade att om man blott kunde lita på alla motståndarne lika mycket som på hertigen, så ginge det lätt. »Hvarken kronan Sverige, fortsatte han, eller vi vilja höra talas om kejsaren, som måste lefva efter sina presters vilja och göra hvad dem lyster. Men om Ers furstl. nåde går in på hvad grefve v. Thurn för några dagar sedan skriftligen föreslagit genom hr Raschin[1]) och antager den böhmiska kronan, så vore med Ers nåd en bättre väg att komma till fred». Och han tillade att den »ett heligt minne värde» konungen i Sverige unnade Ers nåd denna krona framför alla andra, såsom den svenska rikskanslern, grefve Thurn och jag väl veta. Hertigen svarade: »det med kronan vore ett stort skälmstycke». Han utvecklade i stället sin tanke att de, som hade arméerna i sina händer, sjelfva kunde göra en god fred både för de katolske och evangeliske, och hvad de besköte, måste de andra gå in på. Kejsaren skulle ej ha att skaffa med saken. Han anförde vidare att presterna, »die pfaffen»,

[1]) Härom nämner den senare ingenting.

hade blifvit spaka; de voro ledsna och mätta vid kriget, de skulle och måste gerna tiga still. För öfrigt hade de evangeliska intet öfverhufvud. Kurfursten i Sachsen skulle vara den förnämsta. »Men hvad är det för ett kreatur (»ein vieh») och hur han lefver»! Den svenska drottningen kunde ej föra regementet i Tyskland; kurfursten i Brandenburg vore opålitlig; konungen i Frankrike, om de tänkte på honom, fullt ut lika »jesuitisk som någonsin kejsaren». Bubna upplyste med ord, som vitnade om varm tillgifvenhet för den svenska konungen, att denne hade under sin lifstid sörjt för alt och att rikskanslern numera var den som expedierade alla saker, som var den förnämsta och den af hvilken armeerna berodde. Det ser ut, som hade vidden af hans fullmakt ej varit känd af Wallenstein. Denne senare förklarade nu, att han ville öfvertaga den döde konungens uppgift; armeerna skulle förena sig, Thurn blifva hans generallöjtnant, hertigen af Lauenburg fältmarskalk. Sachsen och Baiern finge »framsvetta» de nödiga penningmedlen. Rikskansleren, hoppades han, skulle vara af samma mening och ingå på de föreslagna vilkoren. Bubna sade sig ej ha fullmakt att yttra sig häröfver, men kunde försäkra att Thurn ej skulle göra något utan rikskanslerens vetskap och vilja. — De skildes derefter åt; sammanträdet hade varat två timmar[1]).

Dagen efter skickade hertigen Trzka för att höra efter om Bubna rätt fattat hans mening. »Jag har förstått», svarade denne, ej utan bitterhet, »att man går ut på att behålla kejsaren; äfven om han stälde oss till freds, kunde presterna på nytt hetsa honom mot oss; de upphöra icke med sina anspråk, så länge detta hus regerar.» Trzka försäkrade att kejsaren ej skulle ha med saken att göra, utan endast armeerna, och tillade att hertigen gerna såge om Bubna kunde meddela saken åt rikskanslern, hemställande åt honom att välja formen för en närmare öfverläggning[2]). Bubna och Raschin återvände derefter till Schlesien.

Bubnas berättelse är ett af de få autentiska aktstycken, som belysa den hemliga sidan af Wallensteins verksamhet. Dess ändamål — att tjena till rikskanslerens ledning — författarens egen personlighet och sjelfva innehållet utgöra en borgen för dess

[1]) Hvarken Raschin eller Bubna uppgifva datum för besöket. De sista dagarne af april (g. st.) flyttade Wallenstein från Prag till Gitschin.

[2]) Det är ej alldeles klart, om orden syfta på rikskanslern eller Thurn. Jag har antagit det förra, hufvudsakligen på grund af Oxenstiernas utlåtande (bil. 4).

trovärdighet. Det program Wallenstein här utvecklar blef han i det längsta trogen: en fred på grundvalen af religionsfrihet samt återställande af gamla fri- och rättigheter. Det var ju åtminstone en del af hvad Gustaf Adolf velat. Det är ett par andra drag, som förtjena framhållas; han tycks vara öfvertygad om att »die pfaffen» ej skola lägga hinder i vägen, och han vill, karakteristiskt nog, genomföra det hela genom en förening af armeerna. Vi ha i sjelfva verket hört en del af hans innersta tankar; planen saknade ej en aggressiv karakter — mot svenskarne, men i nödfall äfven mot kejsaren, som ju ingenting skulle ha med saken att göra — för att icke tala om Baiern och Sachsen. Hela sitt mål hade han visserligen icke blottat; med sina sista planer för egen räkning hade han hållit tillbaka.

Berättelsen är äfven i ett annat afseende af värde. Den sätter oss i stånd att kontrollera Raschin i hans författarskap. Hvad han anför om sjelfva händelserna bestyrkes t. o. m. i detaljer. Äfven det närmast föregående af hans relation blir trovärdigt genom denna redogörelse för Bubnas samtal. Men en skilnad, som genast faller i ögonen, är den att den förre låter Wallenstein helsa den svenska rikskansleren, att han numera verkligen ville genomföra sin afsigt och blifva konung i Böhmen. Hvad han *yttrade* om kronan var ju alldeles raka motsatsen. Må man dock icke förhasta sig med den slutsats. som ligger så nära till hands: att Raschins framställning af de yttre fakta antagligen är riktig, men att det ej är lika väl beställdt med de ord han lägger Wallenstein i munnen, eller med den mening han lägger i dessa ord. Här är visserligen en möjlighet för förfalskning — och för Slavatas inverkan. Vi få icke förhasta oss, ty det framgår af alt — det följande skall visa det — att Wallensteins förtrognaste voro öfvertygade om att den böhmiska kronan ändock var hans ärelystnads egentliga och yttersta mål; Thurn och Bubna, Trzka och Kinsky, de som borde känt honom bäst, synas ha varit af samma mening. Hur lätt kan ej Raschin ha åt hans ord och afsigter gifvit den färg, som man i dessa kretsar trodde dem innerst ega. Det *behöfver* ej ha skett uti ond mening, men visserligen gör det att hans vitnesbörd i hvarje sådant fall endast med försigtighet kan antagas.

Den 21 april (1 maj) hade Thurn i bref till Oxenstierna upprepat en redan dagen förut framstäld önskan att få veta.

hvar han vore att finna; han ville »bei tag und nacht» affärda till honom i hemlighet en förtrogen person — »ej med några lamentationer», tillägger han betecknande. Det var måhända med anledning deraf residenten i Dresden fick i uppdrag att anordna en särskild postgång till grefve Thurn uti Schlesien. Kring honom hade åter hans landsmän begynt samla sig; det väckte uppseende och anstöt. »För deras skull får en annan stå tillbaka; alla saker utfärdas genom två böhmare af hvilka den ene fordom varit hans sekreterare»: heter det i ett brefutdrag från Breslau d. 26 april (g. st.). Ett par veckor derefter, d. 11 (21) maj affärdades verkligen generalwachtmeister Bubna till rikskansleren. Under Thurns sigill uppsattes för honom en kortfattad instruktion. Utom det hemliga uppdraget hade han att redogöra för tillståndet vid hären i allmänhet, samt för underhandlingarna med Ragoczy, i hvilka Bubna varit använd af Thurn; två utskickade från Ragoczy hade nyss anländt till lägret med bref[1]). Några dagar dessförinnan hade Wallenstein med en ståt, som väckte samtidens förvåning, brutit upp från Gitschin för att begifva sig till hären. När han stigit upp i vagnen, hade han stannat, sett sig omkring och sagt till de närmaste: »das ist wol ein hübscher und braver train, aber wir wollen mit einem viel schönerer wieder zurück kommen»: berättar L. Nicolai. Redan från den första stationen har ett pass utfärdats för en trumpetare, som skulle följa Raschin tillbaka. Denne hade enligt egen utsago af Thurn skickats för att underrätta hertigen att den svenska arméen skulle förena sig med den sachsiska vid Schweidnitz. Hertigen hade svarat att han snart också skulle bryta upp och se till att han kunde komma ihop med dem[2]). Under sådana förhållanden öpnades fälttåget i Schlesien våren 1633, ett af de sällsammaste under hela det trettioåriga kriget. Det var som fredsstiftare Wallenstein trodde sig draga ut.

Men ännu voro ej förhållandena tillräckligt förvecklade. I förra hälften af maj månad uppsöktes residenten i Dresden, L. Nicolai, af en utskickad från några personer i Böhmen, som väl

[1]) Instr. i orig. i RA. (Tidö saml.): »Und hierauf das bewuste haubtwerk Ihr. Exc. bestermassen vortragen»: äro de ord som syfta på den hemliga underhandlingen.

[2]) Passet tryckt hos Hallwich, Wall. Ende, I, s. 346. Utg. säger, märkvärdigt nog, att Raschin ej omtalar denna sändning. Han har tvärtom bestyrkt relationen. Raschin kallas i en senare af Wallenstein utfärdad handling för »rittmeister».

kände hertigen af Friedland (»voro hos honom *gratiosi*») och äfven förmådde mycket i hela landet, och yppade ett anslag de hade att göra hertigen till Böhmens konung, visse, som det hette, att de kunde förmå honom till brytning med kejsaren och att »taga vid guldhatten». De ville nu höra residentens tankar om möjligheten af Sveriges bistånd samt ett återupptagande å rikskanslerens sida af de traktater Gustaf Adolf två år förut låtit börja med Wallenstein. L. Nicolai låtsade, som han aldrig hört talas om de hemliga underhandlingarna, men den utskickade beropade sig på ett bref från Gustaf Adolf, som Wallenstein nyligen visat honom, hvars innehåll han kunde anföra, och talade äfven om det anbud konungen låtit göra genom grefve Thurn. Den svenske residenten sade sig hvarken känna rikskanslerens eller hans bundsförvandters mening och anförde två betänkligheter: dels ovissheten om Wallenstein skulle gå in på förslaget, dels osannolikheten att ständerna i Böhmen skulle vilja ha till konung en person af lika börd med riddarskapets flertal, af lägre än somliga. Men budbäraren kände Wallenstein som så äregirig, att han skulle gå in på förslaget, blott han såge att det kunde lyckas; de böhmiska ständerna åter insågo att deras fäderneslands ruin endast härigenom kunde förekommas; Wallenstein vore för öfrigt redan ryktbar nog och befryndad med de förnämsta i landet; för öfrigt var han gammal och barnlös, han skulle, såsom tämligen likgiltig för all religion, lemna fullkomlig samvets- och religionsfrihet; han var jesuiternas »spinna fiende» och slutligen ordhållig och trovärdig. Residenten, som fann det hela menadt på fullt allvar och märkte från hvem mannen var utskickad, gaf honom för sin enskilda del god förhoppning och lofvade att taga saken ad referendum. Man kom öfverens om att iakttaga största tystlåtenhet och skyndsamhet, hvarefter den utskickade återvände till Prag. L. Nicolai aflade kort derefter en fullständig redogörelse för förloppet inför rikskansleren (se bil. 2).

Att budet ej direkte kommit från Wallenstein framgår ur berättelsen. Man har sålunda ej någon formlig rätt att leda dessa märkliga meddelanden tillbaka ända till honom. Å andra sidan kom det dock från hans närmaste bekanta uti Prag, som han sjelf visserligen redan hade lemnat, liksom Trzka[1]). Det oaktadt vilja tankarne gerna stanna vid den Trzkaska kretsen,

[1]) Den 25 april (5 maj) är Wallenstein i Gitschin. Hallwich, I, s. 307.

så mycket hellre som vi snart finna ännu en af dess medlemmar verksam i dessa äfventyrliga förehafvanden. Det är annars ett drag i denna berättelse som kan förtjena uppmärksamhet. Det är ej enda gången Wallensteins ordhållighet omtalas. Den var utan tvifvel en hufvudanledning till hans stora inflytande öfver sina trupper. Men framhållandet af denna egenskap har nog en djupare grund. Man kan ej undgå att märka, att den trolöshet katolikerna visat, isynnerhet mot böhmarne, gjort ett svårutplånligt intryck, och att det var jesuiterna, i hvilka man såg roten och upphofvet dertill eller de egentliga »fridsstörarne». Det var icke utan skäl, som denna tiden oupphörligt frågan om jesuiternas utdrifvande ur tyska riket dyker upp som rykte eller formuleradt förslag, eller som man protesterade mot »axiomet»: »hæreticis non est servanda fides»[1]). Kurfursten af Brandenburg hade i Dresden talat om nödvändigheten af en motvigt mot de jesuitiska officianternas rådslag, och om i en för öfrigt ej autentisk redaktion af fredsförslag under sommaren 1633 äfven den punkten upptogs att jesuiterna skulle drifvas ur det tyska riket, är det visserligen ej något bevis för att hela förslaget utspridts af Wallensteins afundsmän. Dennes senaste försvarare ha sökt vederlägga uppgiften att han skulle ha varit någon svuren fiende till jesuiterna. Åtminstone en stor del af samtiden var af en annan mening. Vi ha nyss hört hans förtrognes yttrande. Thurn hörde i Prag 1632 att Wallenstein, när talet råkat falla på en jesuiternas byggnad i Wien, hvars torn instörtat, skulle sagt: det var skada att icke tornet var fullt med jesuiter och pater Lamormain (kejsarens biktfader) satt allra öfverst. Visserligen trodde sig Wallenstein nu ha »die pfaffen» på sin sida. Att han misstagit sig skulle han likväl snart finna.

L. Nicolai afbröt ej förbindelsen med sin böhmiska korrespondent, men efter Wallensteins afresa till Schlesien flyttades också underhandlingen dit: bevis nog att i Wallensteins granskap fans en af dess ändpunkter. Som Thurn emellertid här förde befälet och var invigd i det hela, blef det genom honom som de vigtigaste meddelandena gingo, helst L. Nicolai snart började fatta misstankar. — Han var dock ej den ende, som invigdes i den hemliga politik, som drefs för Wallensteins räkning. Till Dresden ankom den 9 (19) maj Frankrikes ambassa-

[1]) Se t. ex. Chemnitz II, sid. 38.

dör, markisen de Feuquières, med en vidsträckt fullmakt att anknyta förbindelser och rikt försedd med guld. Till honom gjordes, sannolikt kort efter nyssnämda meddelande till L. Nicolai, några »ouvertures» af grefve Vilhelm Kinsky angående Wallenstein. Kinsky var gift med Elisabet Trzka, grefve Adams syster, och åtminstone sedan slutet af föregående år[1]), om icke förr, invigd i dessa planer, men grefvinnan Elisabet visste, efter hvad Raschin säger, lika mycket eller mer än sin man om hvad som förehades, och säges ha varit den, som äggade honom till månget vågadt steg. Hon var i sådan händelse en värdig dotter af den gamla grefvinnan, som vid denna tid har aflidit, och vid hvars död Thurn skall ha sagt: nu är det förbi med huset Trzka. Kinsky sjelf tillhörde ej den egentliga klassen af böhmiske landsflyktige; som protestant skulle han visserligen vistas utom landets gränser, men fick tid efter annan tillåtelse att besöka sina vidsträckta besittningar i Böhmen. Under ett sådant besök lärer han 1631 ha blifvit gjord till krigsfånge vid sachsarnes infall, och derpå berodde att han denna tiden ej hade fullständig handlingsfrihet[2]). — Kinsky hade talat med Feuquières endast på egna vägnar (»comme de lui-même»), men syntes vara altför väl underrättad om Wallensteins afsigter, för att Feuquières skulle ha försummat att begagna sig af ett sådant tillfälle, helst han blifvit försedd med fullmakt att, om tillfälle yppades, inlåta sig äfven med Wallenstein. Åtminstone före d. 17 (27) maj var denna framställning gjord; Feuquières skyndade att underrätta sin regering om saken och uppsatte för Wallensteins räkning ett betänkande, som slutade med uppmaningen att bemäktiga sig Böhmens krona. Under väntan på svar från Wallenstein underhöllos förbindelserna mellan Kinsky och Feuquières, ända tills den senare d. 15 (25) juni reste till Berlin[3]). — Den nära samtidigheten af de meddelanden som gjordes till L. Nicolai från Prag och till Feuquières från Kinsky är nu ett synnerligt märkligt faktum, som visar att man handlade på båda hållen efter

[1]) Så Raschin. Att Thurn redan tidigare stått i förbindelse med honom framgår af det föregående (jf. bil. 13).

[2]) Se Schebek, Kinsky und Feuquières, s. 134 efter Bilek. Hrr Sch. och Hallwich göra dock aldeles för mycket väsen af den omständigheten att han ej var en vanlig »réfugié».

[3]) Hufvudkällorna för denna franska underhandling äro »Lettres et négociations du marq. de Feuquières», t. 1, 2 (Amst. 1753) och densammes »Relation de voyage» i Auberys »Mém. pour servir à l'hist. du cardinal-duc de Richelieu». t. 2 (Köln 1667). Jf. Röpell i Hist. Taschenbuch 1845 och Schebek, a. a.

en gemensam plan, och ställer den senare förbindelsen, hittills den enda beaktade, i en intressant belysning[1]).

Efter den stora framgången i Heilbronn (mars 1633), som var så ovälkommen för Sachsen, hade Oxenstierna begifvit sig till Frankfurt och mottog här den 12 (22) maj L. Nicolai skrifvelse om sitt samtal med böhmaren. Han var sålunda icke oförberedd, då något senare Bubna anlände från Thurn. Det var nu som denne afgaf sin berättelse om det samtal han nyligen haft med Wallenstein, han fick audiens d. 22 maj (1 juni), och saken har förefallit rikskansleren så betydande att han uppsatt ett egenhändigt svar till Bubna d. 28 maj (7 juni), som är lika klart och bestämdt som Wallensteins meddelande var sväfvande och mångtydigt. »Jag har icke förstått», yttrar han här, »om kejsarens generalissimus syftar på en genomgående, allmän och traktatsmässig fred eller om han vill in particulari, såsom den der har arméen i sina händer, underhandla med oss och dymedelst indirekte åvägabringa freden». I afseende på det förra alternativet framhåller han alla svårigheter som mötte, då det icke var fråga blott om två stridande hus, utan om så många intresserade furstar och städer, och då alla tvistigheter voro i så hög grad invecklade i hvarandra: utan principalernas vederbörliga fullmakter och instruktioner, utan att undanrödja en oändlighet af hinder, efter arten och beskaffenheten af romerska rikets ständer, var det icke möjligt att få en sådan traktat till stånd och innan dess kunde många riksständer hinna att gå under, så sannolikt det än vore att till sist det skulle gå derhän. — Det var nästan ett profetiskt ord.

Men det andra alternativet syntes vara »den rätta vägen att komma till fred» och det är nu som rikskansleren åberopar den aflidne konungens afsigter, som han känt. Utan återställande af Böhmens religiösa och politiska frihet och de landsflyktiges återförande kunde ingen förlikning träffas, men något sådant var ej att vänta af kejsaren och huset Österrike. Ville

[1]) L. Nicolai bref till Oxenstierna framkom d. 12 (22) maj; d. 17 (27) maj synes Feuquières första depech om saken ha afgått och d. 9 (19) hade F. ankommit. Huruvida några meddelanden förut gjorts residenten Du Hamel är ej fullt klart af Lettres et nég. de Feuq. I, s. 265. — Cronholm har i en not redogjort för innehållet af L. Nicolai bref, men utan att egna det någon närmare uppmärksamhet.

Vi behöfva ej spilla många ord på Kinskys identitet, hänvisande endast till bilagorna 9—16.

hertigen derföre oförtöfvadt bemäktiga sig Böhmen och mottaga dess krona, var Oxenstierna beredd att i sitt fäderneslands namn förena sig med honom och på alt sätt understödja honom, pa vilkor att han hjelpte den unga drottningen mot hennes fiender och i blifvande traktater läte hennes »satisfaktion» vara sig angelägen, äfvensom att bringa hennes tyska medallierades angelägenheter till ett godt slut. För ändamålet vore lämpligt att meddela sig genom förtrogna och tystlåtna personer; om de ej komme öfverens, genom deputerade eller en »personalkongress», »då skall freden följa af sig sjelf uti mak och sakerna få en ända.» Ej blott återställande af det gamla tillståndet i Tyskland, utan äfven den svenska kronans tillfredsställande gjordes sålunda till hufvudvilkor, men först och främst någonting »realiter» å Wallensteins sida[1]).

Såsom redan nämts hade Wallenstein d. 6 (16) maj brutit upp från Gitschin, befann sig ännu d. 18 (28) uti Glatz — hans marsch var känd för att vara något »gravitetisk», såsom Salvius uttryckte sig — och d. 21 (31) befann han sig i hufvudqvarteret vid Münsterberg i sydvestra Schlesien. De evangeliske hade, vid underrättelsen om hans annalkande med förstärkningar, sammandragit sina trupper och stannat vid Brieg (ungefär 24,000 man enligt Chemnitz). Arnim ryckte först med kavalleriet mot Strehlen, men den öfriga hären följde snart efter och den ville nu erbjuda en slagtning, men fienden låg orörlig i sitt förskansade läger i en hel veckas tid. Wallensteins ankomst utmärktes genom eröfringen af en mindre ort (Niemptsch); hvarpå han tog sitt hufvudqvarter vid Frankenstein, de evangeliska flyttade sitt till Peterwitz längre i vester, och återigen stodo de senare omkring en veckas tid beredda till strid på ett muskötskotts afstånd ifrån fienden[2]). Thurn befann sig sjuk uti Liegnitz, men skickade Raschin till Wallenstein. Denne skall då hafva under-

[1]) Bubnas beskickning kände man förut endast af Raschins berättelse, som med undantag af hvad jag här ofvan påpekat i fråga om innehållet af Wallensteins helsning, är riktig, samt af ett kort yttrande af den engelske gesandten Curtius, som Ranke anför (s. 211). Det är denna beskickning som hr Schebek delvis håller för en »ausgesprochene unwahrheit», delvis misstänker stå i sammanhang med Slavatas verksamhet. (Jf. Förster, Wall Briefe, III, s. 71 mot Khevenhiller, som här endast återgifver Raschin.)

[2]) Jf. Chemnitz, II, s. 134 f., och Arnims bref till kurf., Hallwich, Wall. Ende, II, s. 272.

rättat honom om sin afsigt att nästa dag sluta ett stillestånd med Arnim för att kunna invänta Bubnas ankomst; det oaktadt måste han med sin här gå fienden »under ögonen» för att ej väcka några misstankar. Grefve Trzka afskickades verkligen, medan härarne stodo uppstälda mot hvarandra och skärmytslade, och efter några skickningar fram och tillbaka kom det ändtligen till ett sammanträde mellan Wallenstein och Arnim jämte Trzka, öfverste Burgsdorf från brandenburgarne, öfverste v. Fels från svenskarne och ett par andra; äfven Raschin var närvarande; det var d. 27 maj (6 juni). Följden blef ett stillestånd på 14 dagar, hvarjämte Wallenstein samtalsvis framstälde några punkter, som kunde tjena till grundval för en blifvande fred.

Om det egentliga innehållet och betydelsen af de föreslagna punkterna har man varit af olika mening. Såsom Arnim fattade dem, ha de inneburit att armeerna skulle förena sig och användas mot hvem som hädanefter ville störa »statum imperii» och hämma religionens frihet eller med andra ord att i det romerska riket i fråga om privilegier och religion man skulle återgå till förhållandena sådana de varit 1618 samt att det skulle stå de intresserade parterna fritt att inträda i en sådan allians. Wallenstein har på Arnims begäran genom Trzka låtit förklara att han ingenting hade vid denna formulering att erinra. Det var i sjelfva verket detsamma, som han tidigare sagt Bubna och tillåtit honom att meddela rikskansleren, och till sitt innehåll lika obestämdt. Att det derjämte talats i allmänhet om den svenska kronans »recompens» i penningar och orter, synes vara säkert och är ju ganska naturligt. Men derjämte lärer under sammanträdet Wallenstein efter vanan brukat »extravaganta manér» i sitt tal. Till den svenska öfversten von Fels har han hviskat, att om kejsaren ej ville gå in på freden, skulle han jaga honom »zum teufel»; om jesuiterna skulle han sagt: de hundsfottarne skall jag köra ur riket; så snart han slutit fred, ville han med härarne draga mot turken o. s. v. Sådana uttryck grepos inom kort utaf ryktet och snart nog har man af allvarsamma och förflugna ord satt ihop ett fredsprojekt i sju punkter, som trots sitt besynnerliga innehåll funnit tro hos historieskrifvarne[1]).

---

[1]) Jf. Hallwich, I, s. 396 f., II, s. 274, Helbig, Wallenstein u. Arnim, s. 18, och Chemnitz II, s. 135 samt Rankes förträffliga undersökning, a. a. s. 196 och 330. Öfverensstämmelsen mellan Arnims uppfattning och de fyra punkter, som

Wallenstein önskade nu att få tala med Thurn och den gamle grefven gaf sig, ehuru illa plågad af sin gikt, på väg. Han hade redan (d. 30 maj, g. st.) underrättat rikskansleren om stilleståndet, tilläggande att Arnim numera var invigd i hemligheten och »önskade samma person lycka icke blott till länderna, utan äfven om det vore mera». Han ankom till högqvarteret, besökte hertigen af Friedland den 2 (12) juni och blef på det mest utmärkta och artiga sätt mottagen; han trodde sig kunna försäkra att alt hvad Bubna refererat förblefve oförändradt och väntade endast otåligt på dennes ankomst. En mängd böhmare hade under tiden samlat sig, färdiga, såsom Thurn skrifver (d. 31 maj), att våga hvad de hade qvar, sitt lif. Bubna kom omsider och hade den 9 (19) juni audiens hos Wallenstein. Han lät denne läsa Oxenstiernas skrifvelse; hertigen berömde dess innehåll, och måste bekänna, säger Thurn, att en säkrare, bättre och närmare väg till fred ej kunde upptänkas. Men, skall han ha tillagt, ännu är det icke tid; när tiden kommer skall jag göra alt. Bubna skall då efter audiensens slut beklagat sig för Trzka öfver att hertigen ändrat mening och uppskjutit saken; han, Bubna, skulle i Oxenstiernas ögon stå som en ljugare och ångrade att han någonsin rest till honom. Trzka skall ha skjutit skulden på astrologerna, men bedyrat att fursten menade ärligt. Det är Raschin som omtalar denna del af Wallensteins svar och Bubnas harm. Enligt en berättelse från Prag hade Wallenstein föreslagit än det ena än det andra omöjliga och slutligen uppskjutit sin resolution till Arnims ankomst[1]). Äfven Thurns bref af d. 15 juni (g. st.) förråder redan misstro. »Skall man »plumbwais bloczen» till dessa saker», skrifver han, »vore det oförsvarligt inför E. Exc. och riket»; »det heter *disce caute mercari*». Han tillägger, liksom för att lugna sig sjelf, att han fått Trzka att erkänna »att generalissimus ej kan underlåta att göra hvad E. Exc. föreslagit och jag städse önskat». Karakteristiskt nog är det hans sista bref på länge i denna ömtåliga

---

omtalas i den märkliga berättelse om samtalet, som Ranke först meddelat, är, så när som på talet om Sveriges ersättning, uppenbar, oaktadt hr Schebek finner skilnaden himmelsvid och vädrar Slavatas förfalskningar (Lösung etc. s. 150). De sju punkterna finnas i en afskrift uti Oxenstiernska saml. och Chemnitz behöfver sålunda ej ha tagit den ur Theatrum Europæum.

[1]) Insänd af L. Nicolai till rikskansleren såsom en korrespondens från Prag. (Tr. af Hallwich, efter en annan afskrift dat. Breslau i »H. M. Thurn als zeuge» etc. s. 32.)

sak. Visserligen hade Wallenstein skickat Trzka att möta Thurn uti Strigau, den 11 (21) juni, men skall der ha låtit säga honom detsamma som till Bubna eller att tiden ännu icke vore inne att utföra planen. Thurns harm blef stor; efter stilleståndets definitiva slut skall han förklarat, mycket »disgusterad», att han aldrig vidare ville ha något med hertigen att skaffa, ehuru han förut ofta skulle ha sagt att han sjelf ville sätta den böhmiska kronan på Friedlands hufvud. Raschin berättar så, och i sig sjelft är det ingalunda osannolikt.

Ryktet hade emellertid spridt sig om händelserna i Schlesien. Från olika håll, äfven från Nedersachsen, kommo avisor rikskansleren till handa. Bubnas, Arnims och Thurns namn nämdes vid sidan af Wallensteins, öfver alt med förvåning, osäkerhet, tvifvel. »Allmänt talas om», heter det sålunda en gång, »att Wallenstein söker den böhmiska kronan; kejsaren hör man ej omtalas med ett ord vid traktaterna»[1]).

Hade något inträffat som kunde inverka på Wallenstein? Medan han ännu befann sig i Prag, var det som den för honom ödesdigra frågan först hade väckts att låta en spansk krigshär under hertigen af Feria sjelfständigt operera uti sydvestra Tyskland. Blotta antydan derom hade varit nog att försätta Wallenstein i ett sådant anfall af raseri, denna »schiefer» som samtiden hade så ofta att tala om. Frågan fick för ögonblicket förfalla — så inflytelserik var han ännu — men han hade derigenom skaffat sig en oförsonlig fiende uti den spanske ministern i Wien[2]). Nu är det visserligen sant att stilleståndet i Schlesien ingalunda hemlighölls för kejsaren och hans ministrar, men den spanska ministern gjorde alt för att göra detsamma misstänkt, och äfven till Wien lära väl åtskilliga af de rykten trängt, som flögo kring Tyskland i öfrigt. Nog af, Wallenstein fann sig föranlåten att redan d. 15 (5) juni, sålunda kort innan Bubnas besök, formligen försäkra att han aldrig tänkt vid den pågående fredsunderhandlingen att taga till utgångspunkt återställandet af förhållandena sådana de varit i Tyskland anno 1618; det var tvärtom motparten, som föreslagit detta och han hade »cathegorice» afslagit det[3]). Förklaringen väckte mycken till-

---

[1]) Aus Lignitz $\frac{15}{25}$ juni 1633. Jämf. Extr. schreibens ans Breslau $\frac{20}{30}$ juni. Tidösaml.

[2]) Wittich, Preuss. Jahrb. 1869, s. 27 f.

[3]) Hallwich, a. a. II, s. 401 (n. 476).

fredsställelse, men som vi sett, förhöll det sig på alldeles motsatt vis; »restitueringen» hade ju varit utgångspunkten i Wallensteins meddelanden både till Bubna och Arnim, och att han låtit dem fatta året 1618 som utgångspunkt, är påtagligt. Det är under sådana förhållanden ej så underligt, om han sagt till Bubna och Thurn att rätta stunden ej var kommen. Han har funnit sig sviken i sitt hopp på de katolskes eftergifvenhet. — Men har han icke tänkt på det af Oxenstierna föreslagna alternativet? Vi äro visserligen skyldiga att erinra oss det svar han i det afseendet redan gifvit Bubna (se s. 400), men sällsamt är det i alla fall, att samma dag, som mötet i Strigau egde rum mellan Trzka och Thurn, har hertig Frans Albrecht af Lauenburg på Wallensteins uppmaning skriftligen vändt sig till kurfursten i Sachsen, att han skulle tillåta grefve Kinsky att få komma till honom, ehuru det ej synes ha ledt till något resultat, och att L. Nicolai böhmiske korrespondent på samma tid har befunnit sig vid högqvarteret i Schlesien, derifrån han stundligen väntades åter med underrättelser till Dresden[1]). I hvilket fall som helst har Wallenstein ryggat tillbaka för att använda de yttersta medel, han förespeglat, eller icke haft allvar dermed. Traktaten kan redan nu betraktas som afbruten.

Den väckte också numera endast misstro hos de svenske statsmännen; L. Nicolai uti Dresden kunde icke nog starkt uttrycka densamma och hade beklagat sig för Feuquières, som också gjort kurfursten föreställningar. Denne svarade blott att saken försiggått honom oåtspord och att han ej kunde göra densamma ogjord. Misstron ökades ännu mer genom sachsiska hofvets och Arnims uppförande. Denne fältherre, som var så stark i orden, när det gälde utmåla landets eller härens nöd och fiendens öfverlägsenhet, och outtröttlig, när det var fråga om hemliga budskickningar, hade hållit ett par dagars öfverläggningar med kurfursten och hans förtrogne uti Ortrand med anledning af stilleståndet. Hvad der afhandlades insvepte man i det djupaste dunkel. L. Nicolai fick på sina frågor de kyligaste svar: ingenting af vigt hade förelupit; och det lyckades icke bättre för de andra sändebuden. Man känner numera förhandlingarna[2]); de vitna endast om det sachsiska hofvets villrådighet och om den afvoghet emot Sverige, som mer och mer bemäktigade sig icke blott kurfur-

[1]) Bil. 6; Hallwich, a. a. II, s. 282. L. Nicolai till Oxenstierna d. 18 juni.
[2]) Helbig, Wallenstein und Arnim, s. 19 f.

sten, utan äfven Arnim: intet under derföre om man förteg dem. Man tänkte ej på annat än att icke stöta någon för hufvudet, hvarken kejsaren, Danmark, Wallenstein eller vännerna, men satte icke i fråga att uppträda frankt och uppriktigt. Arnim var visserligen sjelf icke aldeles belåten med det svar han fick. Den hemliga plan, i hvilken han invigts, synes han icke ha förrådt. Från Ortrand reste han lika hemlighetsfullt till kurfursten i Brandenburg, »utan tvifvel för att inbilla honom något särdeles», skref L. Nicolai. Man hade så mycket mera skäl att retas af hemlighetsmakeriet, som svenskarne sjelfva ingalunda voro okunniga om anledningen till stilleståndet, för hvars ingående Arnim offentligen föreburit en hop med svepskäl, och derföre icke saknade orsak till misstanken, att något mot dem mindre vänligt hopspans. Oxenstierna sjelf visste ej hvad han skulle tro. Jag måste bekänna, skref han till Gustaf Horn, »att de schlesiska traktater mig i alla consilier icke litet turbera», och under den ovisshet, hvari han befann sig, viste han ej rätt, hvad han skulle råda honom, annat än att handla efter omständigheterna. Sjelf misstänkte han att Wallenstein blott förberedde någon »impresa» åt ett eller annat håll med Holck eller Aldringen[1]). Och i ett cirkulär ett par dagar senare från Frankfurt hette det: »underligt är att de sachsiska traktera utan vår vetskap, göra stillestånd och kasta oss derigenom krigslasten på halsen». På samma gång fans det dock lämpligt att meddela de svenska diplomaterna en underrättelse om Bubnas beskickning. Wallenstein har låtit hemligen besöka Hans Exc., heter det, om friden genom generalmajoren Sbubenow, således att armeerna måtte konjungeras och kejsaren dertill tvingas. »Han synes till satisfaktion vilja hafva för sig Böhmen, men presenterar fäderneslandet framför recompens. Hans Exc. hafver derpå svarat icke något realt, utan att närmare sondera hans intention». »Det synes likt att Wallensteins förslag icke är utan fundament», heter det verkligen till sist[2]). Oxenstierna räknade emellertid på de fyra öfverkretsarnes och Brandenburgs hjelp mot Sachsens illvilliga planer och ämnade skicka Banér till Schlesien. Det senare skulle visserligen helt säkert alldeles förändrat ställningen der i landet. — För öfrigt hade äfven den

[1]) Oxenstierna till Horn d. 24 juni. Konc. RA.
[2]) Grubbes relation från Frankfurt den 27 juni 1633, bland Oxenst. papperen för detta år.

danska bemedlingen bidragit att ytterligare förvirra förhållandena.

Arnim kom så sent tillbaka från sin resa till de kurfurstliga hofven, att stilleståndet i Schlesien måst förlängas på några dagar. Huruvida han verkligen medfört de i sachsiskt intresse uppsatta, men mot Sverige föga vänliga förslag, som Chemnitz (II, s. 167) omtalar, kan jag ej säga; i alla händelser ha de ej ledt till något resultat. I Schlesien hade det vänskapliga förhållandet mellan officerarne å ömse sidor fortgått till det sista. Sedan Arnim och den brandenburgske öfversten Burgsdorf anländt och den förre meddelat sig med Thurn, hölls omsider det afgörande mötet i Strehlen d. 23 juni (3 juli). Wallenstein lät der genom Ilow och Trzka helt oväntadt yrka, att de evangeliske skulle inrymma åt honom furstendömena Schweidnitz och Jauer till qvarter för hans trupper, och då Arnim vägrade, uppsades stilleståndet, och fiendtligheterna började åter[1]). Icke blott Thurn, utan äfven Arnim visade sig mycket förbittrad. Allmänt ansåg man, att afsigten med det hela blott varit att skilja de evangeliska armeerna.

Underhandlingen med Sachsen har förut i detalj skildrats af bl. a. Helbig, Ranke och Hallwich på grund af det nya och rika material, som under senare tid framdragits. Att samma förslag som de, hvilka framstäldes på fältet vid Heidersdorf i juni, äfven gjorts Thurn och rikskansleren, har ej lika fullständigt framhållits. Man har för denna del af underhandlingen egentligen ej haft annan källa än Raschins relation, som i bästa fall endast med tvekan kunnat användas. Thurns bref och Bubnas redogörelse ha först belyst den verkliga beskaffenheten af de sistnämda förbindelserna.

Omedelbart efter stilleståndets upphäfvande gjorde Wallenstein ett djerft försök att öfverrumpla Schweidnitz. Det misslyckades, mest säger Chemnitz i följd af ett slagregn, och snart låg Wallenstein åter i befästadt läger, mot hvilket alla de evangeliskes ansträngningar voro fruktlösa. Händelserna framför Nürnberg förlidet år tycktes återupprepas. Luftbilden af en annan fredsunderhandling, den under danska auspicier till Breslau beramade, höjde sig för en kort tid och ådrog sig allas upp-

[1]) Jämf. berättelsen från Prag, som var från L. Nicolai böhmiske korrespondent. Wallenstein säges der ha yrkat att svenskarne skulle draga sig till Magdeburg; sjelf ville han med de sina gå till Elsass o. s. v.

märksamhet, men tycktes endast vålla osäkerhet och söndring, och upplöste sig omsider till intet, sannande Oxenstiernas omdöme om svårigheten att få ett dylikt verk till stånd. Den overksamhet som rådde i Schlesien — på hela fyra veckor hörde L. Nicolai i Dresden intet ljud derifrån — blef ytterst förderflig för de evangeliskes stridskrafter, som mer och mer upprefvos genom fiendens kringsvärmande lätta trupper, medan å deras sida en bedröflig brist på förtänksamhet synes ha rådt, befälet inom sig var söndradt, och det olyckliga landet led nästan lika mycket af vänner som fiender. Thurn, Arnim och Frans Albrecht täflade snart i att framställa tillståndet som ohållbart. Någon genomgripande åtgärd visade sig altmer nödvändig — Thurn har saknat all förmåga att uträtta något, fastän viljan var god — men åtskilliga omständigheter synas kommit i vägen. Banér, på hvilken rikskansleren tänkt, hade ämnat resa hem till Sverige och för öfrigt varit sjuk, ehuru underhandlingen om hans qvarstannande ännu ej afbrutits.

Feuquières återvände emellertid, ungefär efter en månads frånvaro, till Dresden ifrån Berlin, der han lyckats draga kurfursten öfver till det svensk-franska partiet. Han kom dels för att höra utgången af den underhandlig Brandenburg öppnat med Sachsen genom Leuchtmar, dels för att sköta sina egna hemliga förbindelser med Kinsky rörande Wallenstein. Hans regering hade med ifver gripit efter de meddelanden han låtit göra densamma i detta hänseende. Memorial, depecher och bref från den franske konungen och hans rådgifvare kommo honom till handa i detta ärende; han hade till och med alternativt fullmakt att sluta en traktat med Wallenstein såsom med en sjelfständig furste, ehuru man visserligen föredrog att han verkstälde sitt affall under Frankrikes beskydd. Men Feuquières eget intresse för saken började snart att svalna. Dels fick han höra att Oxenstierna viste om affären, och att en sådan redan blifvit inledd under den svenska konungens lifstid, dels begynte han sjelf finna det alt svårare att se någon dager i densamma. Wallenstein hade iakttagit en fullkomlig tystnad i afseende på de först gjorda förslagen, och det enda Kinsky hade att meddela var en förfrågan från honom, huruvida Feuquières var lika sinnad nu, som när de första samtalen egde rum med Kinsky. Det var då som Feuquières gaf sitt bekanta genmäle, att hertigen

af Friedland »agissait avec trop de finesse» för honom[1]) och beslöt, att hädanefter endast muntligen meddela sig med Kinsky och icke lemna honom något skriftligt, han har dock visat för honom sin fullmakt och den franska konungens bref till Wallenstein. När han i början af augusti lemnade Dresden, der han blifvit synnerligen ohöfligt emottagen af kurfursten, gaf han visserligen Kinsky sin adress, för den händelse denne skulle få någonting bestämdare att meddela honom; men i sjelfva verket var underhandlingen att betrakta som afbruten. Han mottog visserligen i Freiberg d. 18 (28) aug. nya instruktioner genom Du Hamel i afseende på föreningen med Wallenstein, med tillåtelse, om så behöfdes, att sjelf resa till honom, men föredrog att först rådgöra med Oxenstierna, och några dagar senare kommo de öfverens att det ej fans några skäl att skicka en person å konungens vägnar till Wallenstein, emedan hans skälmstycken (»fourbes») visat sig för påtagliga och han deraf blott kunde begagna sig till sin egen fördel[2]). Det var slutet på det andra skedet af dessa underhandlingar med Frankrike, som gått genom Kinsky, i afseende på hvilka man tvistat så mycket. huruvida de skett med eller utan Wallensteins vilja. Att de skett med hans vetskap är uppenbart, men det andra är ej lika klart. Om Röpell, Mailath och Hurter bejakat, ha Ranke och hans senaste försvarare, Hallwich och Schebek, mer eller mindre bestämdt förnekat det. Den redan nämde Steinnecker, som snart i Friedländska angelägenheter af Oxenstierna skickades till Dresden och der uppenbarligen träffat Kinsky, uppgifver att Wallenstein förbjudit honom att fortsätta förbindelserna med Frankrike (se bil. 9). För denna del af underhandlingen torde måhända hans vitsord få anses vara afgörande.

Besynnerligt blir det nu emellertid att Wallenstein redan d. 16 (26) juli skickade genom Trzka till Kinsky bref och pass med uppmaning till honom att skynda till hertigen; eljest ville denne icke höra talas om några traktater. Grefven öfversände till kurfursten skrifvelse och pass och bad om tillåtelse att resa. men efter en öfverläggning i sitt hemliga råd vägrade denne och kunde oaktadt alla bemödanden ej förmås att ändra sitt beslut. Så berättar Steinnecker (med undantag af tidsuppgiften), sanno-

[1]) Se den långa depechen d. 22 aug. 1633, Négociations etc. II, s. 34 f.
[2]) Mémoires pour l'hist. du card. duc etc. II, s. 204.

likt på grund af hvad han fått höra från Kinsky sjelf[1]). Det har vid samma tid utbytts meddelanden mellan Wallenstein och Arnim angående den brandenburgske öfversten Burgsdorfs öfversändande till den förre. Ännu d. 3 aug. hade Kinsky ej kunnat få någon resolution från kurfursten och antagligen var Wallenstein ännu icke underrättad om dess beskaffenhet, då han genom Trzka och hertigen af Lauenburg lät uppfordra Arnim till ett nytt sammanträde. Det är karakteristiskt att här åter möta dessa namn, i synnerhet det förra. Det var väl icke utan skäl som det i en på italienska mot Wallenstein uppsatt statsskrift heter: »i grefve Trzkas hus känner man alltid våra rådslag förr än i Gallas.» Mötet egde verkligen rum efter ett par dagar; resultatet blef ett nytt stillestånd på fyra veckor, och händelserna uti juni skulle, lika nästan i detalj, komma att upprepas. Äfven Thurn gaf sitt samtycke och underrättade redan samma dag rikskansleren om tilldragelsen genom en enkom afskickad »kavaljer». Trots alt hvad som föregått och ehuru han ännu i juli för L. Nicolai utgjutit sin harm öfver Wallensteins falskhet, omfattade han med lika hänförelse de nya utsigter, som öppnade sig. »Man måste tillskrifva det guds förbarmande», heter det, »som leder de sina underbarligen, att man måste säga: herren har gjort det». — Stilleståndsurkunden förblef ingen hemlighet; Wallenstein sjelf sände den efter några dagar till kejsaren; dock hade det förelupit något, hvarom, enligt Thurns ord, »ingen lefvande menniska vet något mer än Arnim och jag», och han tillägger, ehuru i något oklara ordalag, »att han, W., nu vill taga det på sig; jesuiterna skulle drifvas ur riket, kejsaren gå till Spanien». Man må erinra sig att just vid den tiden det länge hotande gått i fullbordan och att hertigen af Feria var på väg till Tyskland för att undsätta Breisach. Det var ett känbart politiskt nederlag för den stolte hertigen af Friedland, och han hade ytterst svårt att glömma. Det vill också synas, som hade vid samma tid hans motståndare uti Wien vunnit öfvertag; hans

[1]) Bil. 9. — Feuquières i sin depesch af d. 22 (12) aug. omtalar samma skrifvelse och pass. Han reste från Dresden d. 7 aug. (28 juli) och det synes ha varit d. 3 aug. (24 juli) som han af Kinsky fått meddelande om samma Trzkas bref. Feuquières ankom till Dresden d. 25 juli n. st. Åtta dagar efter hans första samtal med Kinsky fick han del af brefvet. Något tvifvel om dagen kan sålunda icke råda.

[2]) »I förgår komme mig tvenne grefvens bref till E. Exc. och ett till mig, deraf jag ser den fromme herrn mina conjecturas om Wallensteins dolo et perfidia mer än mycked sanna och sig deröfver ifra». L. Nicolai till Oxenstierna.

personlige ovän, grefve Schlick afsändes till Schlesien för att taga reda på ställningen och höra sig för, såsom det sades, huruvida Wallenstein läte draga sig vid näsan af fienden. Han hade dessutom i uppdrag att i hemlighet söka vinna Piccolomini, Gallas och andra inflytelserika generaler, för den händelse kejsaren ville företaga en förändring med Friedland »till följd af hans sjukdom eller annars». Från många håll höres ryktet att kejsaren hyste tankar att afsätta sin fältherre[1]). Också lär Schlicks beskickning väckt Wallensteins synnerliga vrede; de vilda rykten, som i det hänseendet voro utspridda, har Khevenhiller relaterat. Hvad man vet är emellertid att hertigen kunde afgifva förklaringar, som tillfredsstält kejsaren. — Äfven bland hären synes missnöje ha rådt med hans krigföring. Enligt Thurn hade Wallenstein yppat, att han ej kunde lita på vissa regementen, och hade derföre bedt honom och Arnim vara beredda på att i nödfall »bringa dem till lydnad». Hur hans verksamhet kritiserades visar ett redan omnämdt italienskt aktstycke, som ej så långt efteråt blifvit uppsatt och i senare tid publiceradt; det är särdeles betecknande såsom framkommet på en tid, då man ännu ej vågade öppet tala om förräderi å Wallensteins sida[2]).

I afseende på underhandlingarna i öfrigt iakttogs mycken hemlighetsfullhet, och i Wallensteins omgifning misstänkte man att han ej omtalade mer än han fann lämpligt. L. Nicolai lemnades utan alla underrättelser från Schlesien, och om Thurn skref något, skedde det i så mystiska ordalag, »att en Oedipus näppeligen kan förstå det». Mot Oxenstierna visade sig dock den gamle grefven mindre förbehållsam. Fem dagar efter stilleståndet försäkrar han å nyo, att »det är beslutet att jaga kejsaren till Spanien». Lätt omstämd som alltid, var han numera full af förtroende för Arnim: »gud har utkorat honom till utförande af detta verk ... vi ha samtliga orsak att älska, lofva och tacka honom».

Denne senare åter hade å sin sida underrättat kurfursten om stilleståndet och anhållit om en ny konferens, som också egde rum i slutet af månaden. Den 22 aug. (1 sept.) meddelade han sig med Oxenstierna från Leipzig, åberopade Thurns

[1]) Jf. Hurter, a. a. s. 194; Steinneckers bref, bil. 9; Arnims framställning till Oxenstierna i sept.

[2]) Tr. i Archiv für kunde Oesterreich. Geschichtsquellen, XI, s. 28 f.

bref och bad honom om ett möte i Fulda, dit han fått kurfurstens tillåtelse att begifva sig. Öfverste Vitztuhm, som affärdades med brefvet, skulle i korthet redogöra för förloppet i Schlesien[1]). På vägen uppsökte Arnim fältmarskalken Holck uti Gera, utan att likväl hinna träffa med honom något bestämdt aftal om utrymmande af Sachsen, dit han kort förut företagit sitt sista plundringståg, och var den 29 aug. i Fulda. Oxenstierna utsatte staden Gelnhausen mellan Frankfurt och Fulda till mötesort, och här hölls den 2 (12) september på morgonen det ryktbara sammanträdet mellan de båda statsmännen, hvarom Oxenstierna samma dag underrättade hertig Bernhard i detta bref, der hr Schebek vädrar Slavatas ingifvelser. Arnims föredrag var egentligen blott en utläggning af hvad Oxenstierna redan fått höra genom Thurn. Han redogjorde för orsakerna till hertigens förbittring, för hans förhållande till sin armée, och hur han räknade på Arnim och hertig Bernhard för att betvinga de motspänstiga. Äfven om kronan Böhmen och dess fria val hade något talats. Hertigen ville, om han finge bistånd från svenskarne, draga sig tillbaka dit och sedan rycka in i Österrike, hertig Bernhard skulle gå mot Baiern, Horn mot Feria o. s. v. Men när alt kom omkring, hade Arnim sjelf icke egentligen vetat hvad han skulle tro, och det enda han varit säker på var att hertigen visat sig mycket förbittrad. Oxenstierna svarade, liksom en gång förr, att hertigen kunde räkna på hans understöd, i fall han fullföljde sitt förehafvande, och att hertig Bernhard skulle komma Holck till hjelp, om han behöfde sådan mot sina trupper, men att om sjelfva hufvudsaken måste vidare underhandlas. Så hette det i brefvet till hertigen af Weimar. Samma tankegång utvecklades åtta dagar senare i en af Grubbes cirkulärrelationer. Sedan han redogjort för Arnims besök och hur det föregifvits att hertigen ville revangera sig på kejsaren och »coniungera sig med oss», tillägges: »ändock man här håller denna handel mäkta suspekt, dock efter ingen skada deraf följa kan, när alla saker hållas in integro och häruppå icke göres någon stor säkerhet, så blifver tiden hemstäldt, huru detta vill sig skicka, och hålles alt mot fienden i full beredskap.» I sitt andra bref till hertig Bernhard, hvilken uttalat starka tvifvel om det hela, visade sig rikskansleren ännu mera reserverad och

[1]) Arnim till Oxenstierna d. 22 aug. Han hade, enligt brefvet, i det längsta vägrat att lyssna till Wallensteins förslag.

sade sig hålla föga eller intet på de Arnimska förslagen; dock skulle man taga alla occasioner i akt. Äfven Feuquières underrättades om mötet i Gelnhausen och Arnims propositioner ganska fullständigt, och som Oxenstierna beslutat att till Schlesien sända öfverstelöjtnant Steinnecker för att på ort och ställe undersöka tillståndet och om möjligt skaffa sig tillträde till Wallenstein sjelf för att utforska hans afsigter, bestämde sig den förre att låta den forne residenten i Dresden Du Hamel, som var invigd i den Kinskyska underhandlingen, följa med, ehuru blott som åskådare, för att rapportera, hvad som föreföll[1]).

Arnim hade, utan att uppsöka Holck, som för öfrigt under tiden aflidit, begifvit sig direkte till kurfursten och underrättade Oxenstierna den 10 (20) sept. om utgången af sitt samtal med honom. I hufvudverket, heter det, har kurfursten ej velat förbinda sig till något, utan uppskjutit frågan, tills han kunde sammanträffa med kanslern; han hade emellertid medgifvit ett något större »vernehmen» mellan de båda armeerna för att ännu mer »engagera» hertigen af Friedland[2]). Sjelf begaf sig Arnim till kurfursten i Brandenburg och fick af honom en liknande resolution. Alt försiggick i största hemlighet och skyndsamhet; vid midnattstid den 6 sept. hade han kommit till kurfursten på Moritzburg och reste kl. 3 på morgonen. Wallensteins länge hysta önskan om armeernas förening tycktes sålunda vara nära att gå i fullbordan.

Men trots all försigtighet, som iakttagits, fick ryktet snart fatt i de nya schlesiska tilldragelserna. Från Frankfurt skrefs till Hamburg att Friedland låtit drifva alla jesuiter ur lägret, att armeerna förenat sig i Schlesien och Holck fått befallning att lyda Arnim i alt; brefskrifvaren ansåg likväl att det hela endast gick ut på »bubenstück und schelmerei». I Hamburg talades allmänt om att Wallenstein ville göra sig till konung i Böhmen. Detta skriet är så starkt på börsen, skrifver Salvius en gång, att man hållit vad om stora summor på saken, och alla fördrifna böhmare fröjda sig, hållande före att deras restitution är nära förhanden»[3]). — Vid hofven i Berlin och Dresden trodde man sig så ha stängt in Friedland och hans officerare, att de ej kunde träda tillbaka, och hyste de bästa förhoppningar om fred[4]).

[1]) Chemnitz. II, s. 193 Mém. pour l'hist. du card. duc etc. II, s. 205.
[2]) Jf. Hallwich, II, s. 318 fullmakten för Arnim af den 6 (16) sept.
[3]) Salvius till reger. d. 27 sept. 1633,
[4]) v. d. Heiden till Oxenstierna d. 30 aug. L. Nicolai d. 6 sept.

Det hade varit förunderligt, om icke Raschin hade hörts af, sedan hemliga underhandlingar återupptagits. Han hade efter det första stilleståndets slut rest till Dresden, men återvände till Schlesien vid ryktet om hvad som timat och besökte både Thurn och Wallenstein, med hvilken senare han åter hade ett märkligt samtal. Hvad han berättar kan i många fall bestyrkas äfven uti bisaker, t. ex. om Thurns förhållande till general Kratz, hvilken vid den tiden gått öfver från fienden till svenskarne; i afseende på den evangeliska härens bedröfliga läge, i fall ej stilleståndet kommit emellan, liksom i afseende på anledningen till hans besök hos Wallenstein[1]). Till honom skulle Wallenstein sagt: hvad som förut bort ske, skall nu sättas i verket, blott Arnim kommer tillbaka från rikskansleren, och för öfrigt berömt sig af sin makt öfver kejsaren. Någon större verksamhet har dock Raschin ej denna gång fått utveckla.

Thurn synes i det längsta ha trott på en lycklig utgång af underhandlingen och har till och med på anmodan af hertig Frans Albrecht velat låta de svenska trupperna stöta till de sachsiska för att börja den länge väntade föreningen. Då gingo traktaterna ännu en gång sönder på Wallensteins »obilliga och absurda fordringar», såsom det hette från svensk sida. Den 16 (26) sept. underrättar Arnim Oxenstierna om sin nya konferens med hertigen. Han hade sagt sig önska en allmän fred — »det förra har han föga berört», — och yrkat att de gemensamt skulle gå »ins reich» och först köra bort kronan Sveriges folk (»der cron Schweden volck heraus schmeissen»); på andra vilkor fann han det ej möjligt att underhandla om en beständig fred. Då Arnim förklarade sig hålla sådana förslag för okristliga och ej ville lyssna derpå, blef stilleståndet uppsagdt och fientligheterna började ånyo. Oxenstiernas och Feuquières utskickade anlände till Dresden endast för att mottaga nyheten derom, den förre stannade dock qvar några dagar för att inhämta underrättelser, särskildt hos grefve Kinsky, om orsakerna till förändringen. Fjorton dagar senare öfverrumplade Wallenstein den svaga och halft upplösta svenska styrkan vid Steinau, sedan Arnim med sina trupper dragit sig till Sachsen, tillfångatog Thurn och Duwall och började sitt ryktbara tåg genom Oderdalen, der stä-

---

[1]) För att utverka frigifvandet af några hos Aldringen fångne böhmare. Jf. Hallwich I, s. 575, 582; på samma sätt yttrandet om Trautmansdorf och pesten med dennes bref, Hallwich, s. 580.

der och fästningar, liksom slagna af skräck, öppnade sina portar för honom.

På detta sätt slutade, för andra gången, en underhandling som redan mystifierade samtiden och sedan dess framkallat så olika omdömen. De som senast yttrat sig om saken beropa sig på, att särskildt denna senare underhandling fördes med kejsarens vetskap och under »ständig kommunikation» med honom[1]). Det har dock varit svårt för dem att komma ifrån underhandlingen med Oxenstierna, och Thurns bref ha de ej känt till. Hr Schebeks förtviflade försök att få de aktstycken, som belysa densamma, förklarade för oäkta förtjena ej något allvarligt bemötande. Hr Hallwich åter anför, liksom många före honom, ett Wallensteins bref af d. 2 september, der han ogillar att Arnim begifver sig »ut i riket», emedan det ej skulle lända till fredens befrämjande. Det är emellertid uppenbart att Arnim ansåg sig ha rest med Wallensteins vetskap och begifvande och så framstält saken. — Att kejsaren vetat om den senare underhandlingen, om ej från början dock snart, är visst, liksom att Wallenstein meddelade sig med de kejserliga sändebuden, sedan de kommit i hans närhet; men hvad har han sagt dem? När brytningen inträdt, sköt Wallenstein skulden på motpartens fordran, att han skulle draga sig tillbaka till Eger[2]), och nämner ej ett ord om hvad både Arnim och Frans Albrecht anförde, att, hade de velat uppträda mot Sverige, hade underhandlingarna fått fortgå. Det var ingalunda hela sanningen, om det ens var någon, och visar blott, att det skrifna ordet ej alltid svarar mot verkligheten.

Å den svenska sidan visade man från början misstro mot det hela; Oxenstierna, hertig Bernhard och L. Nicolai täflade i det fallet med hvarandra och misstänkte att Wallensteins mening endast var att söndra de evangeliska, sjelf stärka sina egna krafter och slå dem hvar och en för sig. Det är sant att utgången ger en skenbar bekräftelse åt denna förmodan, men hur lysande man än må betrakta segern öfver de 2,500 svenskarne vid Steinau och dess följder, förefalla de dock för ringa i förhållande till de fem månadernas overksamhet i Schlesien, och man förstår ej nödvändigheten af så bizarra mått och steg, som de, hvilka under den föregående tiden togos, då Wallenstein

[1]) Hallwich, a. a. II, s. CLIII.
[2]) Hallwich, I, s. 588.

mycket väl måste ha känt det ruinerade tillstånd, hvari den fientliga arméen befann sig redan i slutet af augusti. Marschen längs Oder skedde för öfrigt alldeles i strid med Wallensteins egna uppgifter, att han ville draga »ut i riket»[1]) och det behöfdes blott en enda seger vid Donau för att kalla honom tillbaka, blott att en Banér trädde i en Arnims ställe för att eröfringarna vid Oder skulle gå förlorade. — I stället för denna förklaring har man ju börjat föredraga att betrakta altsammans som uppdiktadt[2]).

I sjelfva verket var det ju icke endast svenskarne, som bedrogos. »Wallenstein hafver icke endast bedraget grefven» (Thurn), skrifver L. Nicolai en gång, »utan äfven väl sine egne, som dagligen med honom umgås, hvilka hafva alldeles varit i det hopp att han de förslag om böhmiska kronan intet utslå skulle». Det var efter det första stilleståndet. Grefve Kinsky skickade efter den andra brytningen ett bud till honom för att få höra »om han verkligen ville göra sig till en skälm» (se bil. 9). Bubna, som enligt Thurn stått Wallenstein mycket nära, afbröt harmsen, all förbindelse med honom, sedan han sett sin mission till rikskansleren misslyckas. — Detsamma gäller äfven om Sachsen och Arnim, med hvilka det dock borde ha legat i hans intresse att stå väl. Den senares harm var nog uppriktig och kurfursten lär ha svurit »en juron af några tusen sacramenten att han ej mer ville veta af sådana bedrägliga traktater[3]). Ett sådant förhållande synes mig åtminstone göra en annan förklaring nödvändig.

Det är mycket, som talar för att Wallenstein 1633 drog i fält i tanke att blifva Tysklands fredsstiftare och i viss mån öfvertaga Gustaf Adolfs roll; i samtalet med Bubna på Gitschin liksom vid junitraktaten med Arnim har han framstält grunderna för denna allmänna »religions- och profanfred», sådana han tänkt sig dem. Tager man denna hans ärelystna dröm till utgångspunkt, blir man frestad att betrakta dessa växlande underhandlingar, med Sverige och med kurfurstarne, samfäldt eller hvar för sig, liksom med hans fördrifna landsmän, blott som olika

[1]) Jf. t. ex. Hallwich, I, s. 603.

[2]) Mycket betecknande för den svenska uppfattningen är dels ett bref af L. Nicolai i sept., innan ännu underhandlingen afbrutits (bil. t. Salvii bref till reger.), dels Chemnitz' framställning, II, s. 155.

[3]) L. Nicolai d. 4 okt. Jf. Arnims många bref dagarne efter brytningen, liksom hans hållning jan. 1634.

möjligheter att vinna målet, som framstälde sig för hans fantasi. Ty lika visst som att svenskarne kunde blifva och voro ett hinder för dessa planer, lika visst är att dessa, om de fingo 1618 till utgångspunkt, också förr eller senare måste få sin udd riktad mot den spansk-österrikiska familjepolitiken och dess katolska traditioner, och att sålunda andras hjelp behöfdes för deras genomdrifvande. Icke ens den böhmiska kronan behöfver sakna sin plats i denna rad af möjligheter, om vi än gerna hålla före, att tanken derpå mera kom utifrån, från hans otåliga böhmiska vänner och landsmän, än från honom sjelf; nog kunde den stundom skimra för honom såsom hans andel vid den slutliga uppgörelsen, som dock till en del måste ske på kejsarens bekostnad, denna kejsare, på hvilken Wallenstein sjelf hade så stora anspråk. — Att han åtminstone hittills tillbakavisat Frankrikes hjelp synes visst och länder ju honom till heder.

Men icke var Wallenstein mannen att genomföra ett sådant fredsverk eller att träda i Gustaf Adolfs ställe, falsk som hans ställning dessutom var genom tjensteförhållandet till kejsaren. Han har enligt Raschin under deras samvaro i september 1633 yttrat till honom: »jag leker med Er som katten med råttan», och orden äro i hög grad betecknande för denne lättsinnigt öfvermodige och hänsynslöse egoist, om hvilken man känner så ytterst få tilltalande rent menskliga drag. Under sådana förhållanden ter sig hans försök att omedelbart efter brytningen i september, genom den politiska vinglaren, Frans Albrecht af Lauenburg anknyta separatförbindelser med Brandenburg och Sachsen på grund af dessa envist fasthållna förslag, som ständigt kommo igen[1]), blott såsom det sista försöket att hålla uppe en förlorad sak; det möttes med ett förtjent afslag och under sådana förhållanden måste Wallenstein vid årets slut anses vara den, som oaktadt de vunna framgångarna lidit ett verkligt nederlag. Han skulle sjelf finna, såsom Oxenstierna uttryckte sig, att hans »skämt varit altför groft».

[1]) Se Chemnitz, II, s. 273. Enligt Arnim var det Wallenstein, som åter anknöt traktaterna (se hans bref till kurf. d. 9 okt. hos Hallwich). Må man dermed jämföra Wallensteins bref till Gallas d. 5 okt. att Frans Albrecht dagligen skrifver och ber att få återupptaga underhandlingen. Frans Albrecht reste d. 27 sept. (7 okt.) till Berlin, men då uppenbarligen icke i Wallensteins ärende (se bil. 10). Två dagar efter kom ett Wallensteins bref och pass till Arnim, som skickade dem efter Frans Albrecht och ber honom återvända. Det har uppenbarligen skett, ty först den 16 (26) okt. har han föredragit saken för kurfursten i Brandenburg (kurf. i Brand. till kurf. i Sachs. s. d.) För min del anser jag det svårt att antaga Wallensteins uppgift. Jf. bil. 10; äfven L. Nicolai bref d. 4 (14) okt.

De egentliga orsakerna till den sista brytningen äro svåra att angifva. Måhända har han missräknat sig på det bistånd han väntat af Gallas och Holck; han hade ju skickat Arnim till den senare och Holck hade ingenting velat förstå, utan endast anat något svek och beredt sig att hos hertigen sjelf hämta närmare förhållningsorder, då han hindrades af döden. Måhända ha de kejserliga sändebudens, Trautmansdorfs och Questenbergs närvaro utöfvat inflytande på honom: så framställdes sedermera saken af Trzka. Förhållandet till kejsaren slutligen synes under september återigen ha gestaltat sig bättre. Han mottog då flera bevis på dennes förtroende och ynnest[1]). Arnim för sin del skref till kurfursten af Brandenburg om brytningen: »ich halte es nur durch eine boutade geschehen, das er anders sinnes geworden.»

Utom Wallenstein fans det en annan, som på dessa underhandlingar hade missräknat sig och förlorat. Det var den gamle grefve Thurn, hvars mission till Schlesien fått en så snöplig utgång till en stor del genom hans eget förvållande. »Det olycksaliga förloppet gör mig mycket ondt», skall rikskansleren ha sagt till honom med afseende på utgången, »men ännu mer att jag anförtrott herr grefven svenskt folk»[2]).

Regensburgs eröfring af hertig Bernhard d. 15 nov. 1633 och Wallensteins misslyckade försök att återtaga staden blefvo för honom olycksbringande. Hans fiender i Wien och annorstädes fördubblade sina anfall och tycktes numera ha giltiga skäl[3]). Redan i slutet af december hördes i Hamburg rykten, dels att Wallenstein var död, dels att kejsaren låtit affordra honom befälet. Till det yttre uppehölls visserligen skenet af öfverensstämmelse mellan honom och kejsaren och den brefväxling, som numera fördes mellan dem, får en så mycket egendomligare färg, om man besinnar hvad som å ömse sidor försiggick i tysthet. Händelserna under de sista månaderna äro så väl kända genom Dudíks, Helbigs och Rankes arbeten, att jag kan fatta mig mycket kort och endast inpassa de nya bidrag jag här har funnit i deras sammanhang.

---

1) Jf. Hurter, a. a., s. 197.

2) Khevenhiller, Annales Ferd., XII, sp. 595. Jf. bref från Schlesien och Frankfurt 1633 i Oxenst. saml. En försvarsskrift af Thurn med afseende på den sista olyckan fins bland hans bref till Oxenstierna.

3) Jf. Wittich, s. 43 f.

Den 26 dec. n. st. skref Adam Trzka till Kinsky i Wallensteins namn med uppmaning att skyndsammast komma till något af sina gods i Böhmen, emedan hertigen nu vore besluten att »förackordera sig» såväl med Sachsen och Brandenburg som med Sverige och Frankrike. Äfven hertigen af Lauenburg och om möjligt Arnim borde infinna sig. Karakteristiskt nog åberopar Trzka ett tidigare bref till sin syster, der han bedt henne förmå sin man till resan. Redan dagen efter, sålunda innan detta bref kunnat komma fram, har Kinsky skrifvit till Thurn, att han ej »af blotta ord, utan kraftigare och beständigare» sett, att »der bewuste person und principal» nu vore villig att gå in på alt, som de förut önskat, och ber derjämte Thurn angifva, hur man skulle kunna åter träda i förbindelse med »det goda partiet»[1]) Då Thurns svar dröjde, upprepar han i ett nytt bref i början af 1634 (n. st.) sin framställning: »vi ha spelet i våra händer. blott vi icke sjelfva försumma det». — Vid samma tid, ehuru något senare, var det han vände sig till Feuquières med en liknande framställning eller att få återupptaga de gamla förbindelserna sedan sommaren. Raschin, som vistades med Kinsky i Pirna, följde honom till Böhmen; Arnim och Frans Albrecht hade blifvit underrättade, och alla de gamla trådarne hade sålunda åter satts i rörelse. Thurn svarade först den 3 (13) januari: det är en vemodig återblick på de förutgångna felslagna planerna ända sedan Gustaf Adolfs tid; väl försäkrar han att om fursten hölle fast vid sitt sista beslut, så kunde han vara viss på att de skulle stå fast vid sina förklaringar, men han måste bekänna: »posito jag ville efter mitt hjertas lust arbeta i saken, har jag genom den förra utgången så kommit på skam, att jag liksom måste slå ned ögonen, emedan krediten fallit så märkbart». Vigtigare är Thurns tillägg att han varit hos rikskansleren i Maintz och talat om saken, men endast funnit »Thomastro». Det var nu som denne yttrat: »hade det varit furstens allvar. hade det skett redan under konungens lifstid». — Till Dresden afskickades strax på nyåret Anton Schlieff, som inför kurfursten och hans geheimeråd afgaf en ytterst märklig redogörelse för ett samtal han haft med hertigen, hvilken ännu en gång visat.

[1]) Härmed kan Ranke beriktigas, Gesch. Wall. s. 273 f., som låter Kinsky först sätta sig i förbindelse med Feuquières. Det skedde i hvarje fall senare: dagen beror på om i det hos Röse, Bernhard der grosse, I, s. 455 meddelade aktstycket användes gamla eller nya stilen.

hur hans djerfva tankar kunde omfatta hela Europa, och gjort utkastet till förändringar, som det behöfdes årtionden att förverkliga[1]), Der saknades dock icke heller de för Wallenstein så egendomliga, äfventyrliga dragen. Men onekligen faller genom dessa föregåenden ett egendomligt ljus öfver det s. k. Pilsenbeslutet (d. 12 jan.), genom hvilket han sökte binda härens öfverstar och generaler vid sin person[2]). Två dagar senare skref Kinsky till hertig Bernhard och bad om ett möte med honom[3]). I Sachsen drogo emellertid öfverläggningarna ut på längden; visserligen afreste hertig Frans Albrecht i midten af januari (n. st.), men Arnim visade en lätt förklarlig misstro: »om jag ej ser tecken och under, tror jag icke.» Oxenstierna åter gaf luft åt sina känslor af misstro och äfven harm öfver dessa hemliga underhandlingar i en skrifvelse till rådet från Erfurt af d. 7 (17) januari, helst han såg sådana tvetydiga personer och falska vänner som Arnim och Frans Albrecht inblandade i dem. Mot slutet af månaden synes Kinskys direkta förbindelse med Thurn ha upphört. Då eller i början af februari hade också Raschin, som med Trzka haft ett långt och mycket karakteristiskt samtal, afsändts för att först uppsöka Bubna, som dragit sig tillbaka till Halle, och sedan i sällskap med honom begifva sig till Oxenstierna[4]). Bubna hade först svarat att »hertigen vore en ljugare», men hade, då han fått höra Kinskys andel i saken, ändrat tankar och rest med till Halberstadt, dit Oxenstierna nyss ankommit (d. 3 (13) febr.). Oxenstierna hade i början svarat ytterst afvisande, men slutligen, då Bubna framhöll, hur Kinsky, hvilken ju fått behålla alla sina egendomar i Böhmen och sålunda hade alt att riskera, vore en borgen för Wallensteins allvar, lofvat att, så snart Wallenstein verkligen brutit med kejsaren, icke blott afskicka en pålitlig person, såsom man begärt, utan sjelf personligen komma till honom. Med detta bud fick Raschin afresa. Han måste ha tagit vägen öfver Frankfurt, ty hit kom i senare hälften af februari, en böhmisk exulant af adel, »af evangelisk bekännelse», som förut varit i

---

[1]) Helbig. Kaiser Ferd. und der herz. von Friedland, s. 11.

[2]) I afseende på detta och berömda banketten hänvisas till Ranke, a. a. s. 259 f.

[3]) Det är detta bref som Dudik, Forsch. in Schweden, s. 435, oriktigt uppgifver vara ställdt till Oxenstierna.

[4]) Det är möjligt att Kinskys bref, bil. 16, är ställdt till Bubna för att introducera Raschin, hvars vistelse i Pilsen derigenom bekräftas.

Halberstadt hos rikskansleren, och uppsökte den gamla Wallensteinaren, grefve Kratz, som numera vistades här, med helsningar från Kinsky och Trzka, att de skulle göra Friedland till »hans bästa vän». Consilium generale i Frankfurt underrättade några dagar senare Oxenstierna om innehållet i »mannens af adel» andragande för Kratz, men kunde derjämte äfven meddela de första nyheterna, att Wallenstein i Linz redan utropats för kejsarens fiende. Nämda bref utgör onekligen en märklig bekräftelse på Raschins relation, icke blott i afseende på resan till Halberstadt, utan äfven i andra fall. Så t. ex. när det utvecklas huru hertigen af Friedland väl hade kunnat undsätta eller återtaga Regensburg, men i stället dragit Gallas till sig i Schlesien, för att hertig Bernhard skulle få luft att taga staden, så öfverensstämmer det nära med hvad Raschin i relationen låter Trzka säga till honom, så föga förmånliga uttrycken än äro för Wallensteins karakter, i fall de förskrifva sig från honom och ej från Trzka ensam (bil. 16).

Feuquières för sin del hade ansett sig böra bedja sin regering om nya instruktioner, som också blifvit uppsatta den 1 febr. Under tiden ankom ett nytt ännu enträgnare bud från Kinsky, och Feuquières beslöt sig då afsända en person ur sitt följe, M. De la Boderie, till Wallenstein, men underrättade samtidigt Oxenstierna om sin åtgärd. Sändebudet möttes emellertid i Zwickau af underrättelsen om katastrofen i Eger och fick vända om med oförrättadt ärende.

I Dresden hade efter Frans Albrechts afresa nya öfverläggningar egt rum mellan kurfursten och Arnim och den senare omsider också beslutat att begifva sig till Böhmen. Man hade utförligt och punktvis genomgått ett helt program för Arnims uppträdande; det var ganska vidtutseende; han skulle blott undvika alt, som syftade på huset Österrikes undergång, och förekomma att Wallenstein sökte hjelp hos svenskar eller fransmän[1]). Men ännu dröjde Arnim att resa och tiden fick förflyta ända till slutet af februari månad. Den nya svenska gesanten v. d. Werder berättar d. 17 (27) februari att dagen förut en tjenare från grefve Kinsky och en trumpetare från hertigen af Friedland ankommit med underrättelse om Wallensteins tåg till Eger och de strider, som förefallit; »Arnim, tillägger han, har

[1]) Se Ranke, a. a., s. 269 f. Jf. s. 268 om Arnims besök i Berlin.

i går afton haft kurfursten till gäst och för så goda tidningars skull ha de supit (»gesoffen») hela natten igenom till kl. 6 om morgonen och ha under tiden oupphörligt marscherat mot Wien»[1]). Dagen efter gaf sig Arnim i väg, men hann icke fram.

Det var på ännu ett håll som Wallensteins vänner sökt hjelp, hos markgrefven Christian af Brandenburg och hos hertig Bernhard; om vi bortse från Kinskys ofvan anförda bref, dock först i februari. På Wallensteins egen begäran reste hertig Frans Albrecht till den senare ifrån Pilsen i slutet af nämda månad, och efter honom kom bref på bref från Ilow med underrättelse om den fullständiga brytningen och de enträgnaste böner om truppsändningar mot Eger. Hertig Bernhard misstänkte endast bedrägeri och arg list, ännu sedan han fått tidningar från Linz om hvad som der förefallit, men beslöt omsider att låta sammandraga trupperna i Öfre Pfalz samt sjelf lemna det för honom så dyrbara Regensburg och draga sig norrut för att vara beredd på alla eventualiter. Också här för sent.

Under tiden hade det spanska intresset uti Wien vunnit en fullständig seger och lika stor framgång hade åtgärderna att vinna trupperna haft, tack vare de främlingars verksamhet, hvilkas lycka Wallenstein till en stor del grundat. I stället för att från Prag bryta upp med ståtlig armé, fick han, sjuk och nästan fullkomligt öfvergifven, söka vägen till Eger, och hann knapt komma inom stadens portar, förrän i största hast de planer smiddes, som kostade honom och hans vänner lifvet. Fruktansvärd hade han varit till slutet; endast genom ett mord kunde den länge påtänkta »förändringen» med kejsarens generalissimus försiggå.

Karakteristiskt är, hur intill det sista Wallenstein sjelf förblef sig lik och lät sina vänner uppträda. Trzka var den, som skref till Kinsky, Kinsky till Thurn och Feuquières, Ilow på det sista till Frans Albrecht. Sällan har väl så vidsträckt bruk gjorts utaf muntliga budskap. Deraf det sväfvande och delvis stridiga, som förekommer i uppgifterna. Så vidt jag vet, kunde efter Wallensteins död ej en rad af honom sjelf framdragas, som komprometterade honom. Det är just gå grund deraf hrr Hallwich och Schebek ha trott sig kunna helt och hållet

[1]) Dudik anför efter en afskr. bilagd en Oxenstiernas skrifvelse till rådet detta v. d. Werders bref, men i afskriften är det karakteristiska yttrandet om dryckeslaget genom öfverhoppandet af ett ord meningslöst. Orig. i RA. Dipl. Sachs.

frikänna honom och de ha tillgripit, isynnerhet den senare, den helt naturliga utvägen att söka bevisa att alt som berättas om hans muntliga yttranden är uppdiktadt eller öfverdrifvet[1]).

Hvilken karakter Wallensteins underhandling med svenskarne haft, åtminstone efter Gustaf Adolfs död, torde det föregående ha visat. Att den icke utgick från Oxenstierna är säkert; a ingendera sidan kom man till densamma med fullt förtroende, och det fins mer än ett bevis på att Wallenstein endast betraktat den som en nödfallsutväg. Att han hyst ännu mindre böjelse för en förening med Frankrike kan icke betviflas, ehuru hans förhållande till Kinskys underhandling intill det sista dock förblir något dunkelt. Men hvad skall man i sjelfva verket döma om hans ställning till dessa sina fränder, Trzka och Kinsky, för att icke tala om Raschin, hvars berättelse, såsom jag torde ha lyckats visa, ej kan affärdas såsom en blott väfnad af osanningar? Om arten af *deras* sträfvanden kan det åtminstone ej råda något tvifvel, men icke kan man väl antaga att Wallenstein fallit som ett oskyldigt offer för dessa böhmiska emigrantplaner[2])! Det dubbla, på ena eller andra sidan falska, spel han förde kunde i sjelfva verket vara nog att bringa på fall en person på säkrare fötter än han, liksom den egendomliga ställning han intog till kejsaren i sig sjelf innebar fröet till konflikter, och i lika hög grad det politiska program han sökte genomföra. Det kan ej heller nekas att förhållandet till Gustaf Adolf också kastar en skugga öfver det följande. Det är derföre måhända för mycket att med Chemnitz säga: »sin herre, den romerska kejsaren, har han städse visat sig trogen och bemödat sig att göra honom större och större», men utan tvekan kan man instämma i Oxenstiernas omdöme, att han tagit mera öfver sig än han kunde utföra, och att det måste falla sig omöjligt att sätta ett förehafvande sådant som hans i verket, liksom att hans »extravanta och underliga maner» i tal och handling väl varit egnade att ådraga honom kejsarens misstankar. De hade äfven väckt misstankar på alla andra håll. Det förhöjer intrycket af händelsen i Eger den 25 febr. att rundt omkring, hos alla dem, som styrde krigets och underhandlingarnas gång, hos Feu-

[1]) Se t. ex. Hallwich, H. M. v. Thurn etc. s. XVIII.

[2]) Se hos Schebek, Lösung etc. s. 338, den mycket kuriösa berättelsen om ett gästabud hos den gamle Trzka kort innan sjelfva katastrofen.

quières och Oxenstierna, hos hertig Bernhard och kurfursten af Sachsen, de ifrigaste försök gjordes till Wallensteins räddning, öfver alt med samma resultat: från alla håll utskickade, till och med trupper, som skyndade till hans hjelp, men för sent, och öfverallt utaf samma skäl.

* * *

Af de öfverlefvande har jag redan omtalat Raschins öde. Den gamla grefve Trzka dog, innan den mot honom väckta processen hunnit föras till ända. Dottern Elisabet, grefve Kinskys enka, fann åtminstone för en tid en tillflyktsort i Sachsen. Hon har ifrån Dresden för sig och sina barn påkallat Oxenstiernas beskydd och lärer också ha fått hans löfte derom. Märkligt nog ha de landsflyktige böhmarne upprepade gånger under år 1634 också vändt sig med sina böneskrifter till rikskansleren; de hade ett särskildt sändebud hos honom. Vi ha sett hvilka förhoppningar, som svekos för dem genom Wallensteins död[1]).

[1]) Grefvinnan Elisabets af Chiniz och Tetau böneskrift 1634 juni; hennes ombud hade varit D:r Helfrich och Wenzel Rabenhaupt till Sucha, den senare känd bl. a. genom Raschins berättelse; de böhmiska emigranternas, stundom med många underskrifter, 1634 febr., mars och april i Oxenst. saml.

Rättelse:

Uppgiften sid. 396 att v. Steinnecker varit i sachsisk tjenst utgår.

Bilagor. [1]

1.

1631, dec. 12.

Laurens Nicolai till Philip Sadler.[2]

Ich lebe der hoffnung, es wirdt M. Hg. H. meine vorige an denselben abgangene schreiben recht empfangen und darab, wie auch aus beschehenen relationen an Mons. Grubb, was communication- und schriftwehrtig, so woll in Ihr. Churf. durchl. abwesend als nach dero wiederkunft aus Böhmen, bey diesem hofe passiert, verstanden haben. Meine relation continuiere ich noch an H. Grubb, dahin ich mich auch will gezogen haben. Eins aber zu erinneren kan ich nicht vorbey gehen, was nahmlich der feltmarschallck Ahrnimb mit mir discourrirt hatt von der vor diesem heimblich practicirten intelligence zwischen Ihr K. M:t und dem von Wallstein, dass dieselbe melée sey auf einem sehr gutem wege gewesen, aber *male agendo* interrumpiret worden, durch den herrn grafen von Thurn, welcher *vitio naturæ*, waren des Arnheimbs formalia, die sache divulgiert hab, erstlich durch eine dame von Tirska, welcher der h. graf dieses vertrawet, darnach durch einen brief, darinnen der ganze handel mit vollen worten und ohne cyphern begrieffen, und der Wallenstein oftermal genandt wirdt, welcher brief von den keyserischen intercipiert, und alles so gemein worden, dass es die jesuwieder zu Praga erfahren haben, und die kinder auf der strassen daselbst damit geloffen seind. Es hatt gedachter Wallenstein sich gegen dem von Arnheimb bey ihrer jüngsten entreveue dess wegen hefftig beschwerendt gesagt, er wuste nicht, wie er diesen wunderlichen process anderst verstehen solle, als dass der herr graf von Thurn dergestalt ihn hat wollen in ungelegenheit, ja woll auf total ruin und fall bringen. Es were numehr so weit kommen, da sich Wallstein von suspicion und blasme befreyen wolle, muste solchs nicht allein mitt blossen worten, sondern würcklich geschehen, darumb er, Walstein, nothwendich verursacht sich zum kayser zu begeben umb sich, so gut er köndte, bey ihme zu purgiren erst durch mundtliche entschuldigung und darnach *realiter* durch annehmung dess generalats. Er soll aber, wie besagter von Arnheimb mir weiter berichtet, protestirt und hoch bedeuret haben, dass er, ein weg alls den andern, in seinem *proposito* und gueter affection gegen ihr Kön. M:t stets continuiren will und weder thuen oder durch andere thuen

---

[1]) Vid tryckningen har *v* som vokal utbytts mot *u*, en och annan dubbelskrifning af bokstäfver förenklats, samt skiljetecken blifvit utsatta. Äfven vid bruket af stora initialer har fullkomlig frihet iakttagits. För öfrigt är det gamla skrifsättet bibehållet.

[2]) Större delen i chiffer.

lassen ichtswas, das Ihr K. M:t præjudicieren oder zum geringsten nachtheil reichen möchte, sonder vielmehr alles dahin dirigieren, dass der kayser mitt seinem ganzem hause soll schmerzlich sehen und empfinden, dass er einen cavaillier affrontiret hab. Dieses sagte von Arnheimb, dass Wallstein hatt gebeten Ihr K. M:t unterthenigst zu berichten, *obtestando per omnia sacra*, dass es nicht geschehe durch brief, sondern dass der von Arnheimb solchs Ihr K. M:t (so ers selber nicht thuen kondte) durch eine vertrawte persohn mündtlich sagen liess. Wan nun mehr erwehnter von Arnheimb keine andere gelegenheit hette, hab er mirs, als von Ihr K. M:t creditirtem, offenbahren wollen, hochnötig haltend, dass Ihr K. M:t diese dess von Wallstein intention je ehe, je besser wüsten, damit, wan Ihr. M:t erfahren, dass Wallstein wieder auf des keysers seite getreten, dass Ihr M:t nicht meinen sollen, er hette darumb sein gemüth geändert, und Ihr K. M:t dadurch offendiert, die causam selbst entdecken möchte, und wurde also, nicht allein seine gegen Ihr K. M:t noch tragende devotion, darinnen er von Walstein gedachte stets zu verharren, übel belohnet, sondern auch die würckliche *servitia*, die er zu seiner zeit und in kurtzen verhoffe zu præstiren, sufflaminiert oder gar verhindert. Der von Arnheimb hatt mehr als ein mal mich beschworen und gebeten hierinnen groster dexteritet zu gebrauchen, und diese dess von Walstein offerte keinem menschen mehr, dan *ser:mo nostro regi* allein zu offenbahren, versicherte mich auch *jurejurando*, dass ers weder dem Churfürsten noch dem grafen von Thurn hab wollen communicieren, damit es nicht auskeme, Ihr K. M:t zu undienst und dem von Wallstein zu disreputation und schaden. Was man von dieser offerte zu halten, und wie weit man sich auf offtbe:ten Wallstein verlassen kan, das werden Ihr Königl. M:t dero hocherleuchtestem verstande nach, woll bey sich wissen zu besinnen. Ich habs bloss, wie es mir angedeutet, referiren sollen, mit angehaffter dienstlicher bitt, m. hg. h. digniere mich doch mitt einer antwordt zur information, wie ich mich verhalten soll, da etwas weiters hierin gesucht wirdt, auch zur nachrichtung, wie meine brief bestelt und geliefert werden. Der graf Brandstein hatt mich seither, unterschiedliche mal, angesprochen wegen der bewusten werbung, thuet dergleichen, als wie es ihme lauter ernst were, wartet mit verlangen auf Ihr K. M:t resolution, wo nicht eher, gewisslich mit m:r Stinacker, durch welchen er auch Ihr K. M:t seine dienste præsentirt hatt. Meine commission betreffend, dieselbe hab ich, so viel es sich hatt thuen lassen, mehrertheils effectuirt. Den 5, 9 und 12 punct meiner instruction hab ich so mundt- als schriftlich proponirt, und werde dess Churf. respontz darzu teglich vertröstet, hoffe es numehr ein mal zu bekommen, möchte wünschen, dass es so willfährig und guet bleibt, als sie langsam seind damit umbgangen. Den 10 und 13 hab ich mündtlich beygebracht *sine ulteriori instantia*, weil ich grosse difficulteten vermerckt, und mir auch express befohlen wirdt alles mit maniere und *decenter* zu treiben. Die personen, derer meldung geschickt in dem 14 puncto, haben sich sehr devot und

officieux erklert, hab sie, sampt etlichen confidenten mehr, dazu gebracht durch gute promessen. Da Ihr K. M:t gnedigst beliebte solche leut durch einiges gnaden zeichen würcklich zu obligieren, bin ich versichert dass solchs nicht übel solle angelegt werden. Womit ich etc.

Laurens Nicolai.

Dresden den 30 Decembris A:o 1631.

P. S. Was I. K. M:t in 6 articulo meines *præscripti* gnedigst befehlen wegen des compositionstags zu Francfort, dem hab ich auch allergehorsambst nachgelebt und so woll bey hiesigen dahin deputirten als andern desshalber unvermerckt erkundiged. Alle sagen dass die unverhofte advisen von der Leiptzischer collation hatt verursacht, dass die damals zu Francfort anwäsende compositoren seind *insalutatis hospitibus* von ein ander gescheiden und *re infecta*, allein dass der kaysersche legat eine proposition gethan hat, welche copialiter hiebey gefüegt.

Orig. RA.

A Monsieur
Monsieur Philippe Sadeler, secretaire
de Sa M:té de Suède.

En court.

Pres. Frankfurth am Meyn
den 28:t Januarii 1632.

2.

1633 (slutet af april eller början af maj).

L. Nicolai till Axel Oxenstierna. [1])

Illustrissime domine.

Efter som hvar och en är skyldig att sökia och fordra ded gemena väsens nytta, män enkannerligen en godh *civis* och patriots plicht att låta *indesinenter* påskina sin devotion till sitt fäderneslands besta, göra dess fiender med rådh och dådh afbreck, föga achtandes *cæteris paribus* antingen ded sker *dolo vel virtute*, så felas fuller hos migh inted på villian. Gåfve Gudh att machten vore högre och meded (!) *concolor*, hoppades jagh att af min intention och flit skulle synas bettre *effecta*. *Interim* remitterar jagh inted af de *curis* hvar till jag *natura* och *propria sponte* vincnlerad är, derföre och inted mått försuma ett nytt *emergens*, som sigh se låter. hvilked, om ded kune stellas i vercked, då är inted tvifvel att vår

[1]) Skrifvelsen är P. S. till ett annat bref — hvilket kan jag ej bestämdt säga — och saknar datum. Det kom emellertid fram den 12 maj och postbefordran från Dresden till Frankfurt synes ha dragit omkring 8—10 dagar. — Större delen af brefvet är i chiffer. — Innehållet förut refereradt af Cronholm i »Trettioåriga kriget och Underhandlingarna i Tyskland», I, 1, s. 90, n.

stat kan derigenom ske stor lisa och fordel. E. Exc. moste jagh uptäckia hvad ded är, nembligen några persohner, som general Fridhlandt mycked väl känna och icke allenast hos honom *gratiosi*, utan jemväl uti hela kongeriked Böhmen mycked förmå, hafvé *per obliquum* igenom en deres confident låted uptäckia migh ett anslagh de hafva för händer att uphäfva Friedlandh för deras konung uthi den vissa *asseurance*, att de kunna bringa honom till ruptur medh keysaren och att taga vedh guldhatten, om de allenast kunde försäkra honom Friedlandh om Sveriges chronans sambt dess confederade *suffragiis* och assistentz; äre och så vida komne, att de igenom bemälte persohn hafva häröfver begärt mitt betenkiande, enkannerligen att veta, om jagh trodde, ded E. Exc. skulle kunna lida, att den tractat, som K. Maj:t för tu åhr sedhan begynna lätt med Wallstein, reassumerades, och der Walsten fattade denna magestarka resolution att bryta med keysaren, om E. Exc. ville *certis conditionibus* på Sveriges cronas vegnar facilitera och favorisera en så harde (?) *entreprinse*, och på hvad sätt fredh kunde försäkras, att han ifrån oss och våre bundzgenossen inted hade att befara. Detta var så summan på be:te böhmiske confidentz proposition. Jagh stelte migh som jagh aldrig tillförene någod hade vist eller hört af den *secreto tractatu** med Wallsten, der till med inted tro·någon hemlig intelligentz K. Maj:t och Wallsten emellan hafva varid å färde. Han refererade sigh på ett K. Maj:ts bref, ded Walsten sielf icke länge säden honom tedt hade, dess *contenta* han viste *memoriter* att recitera, såsom och mycked seya om den *offerte* kongen i Sverige hade derhos *in specie* igenom grefven af Thurn låted göra. Jagh stelte alt på sin ort, svarade honom först, att jagh E. Exc., mycked mindre de andra bundtgenossers interesserades mening härom inted viste, mente om E. Exc. och flere härtill ville förstå och sigh *pro* Walsten declarera, att man billigt hade orsak att fråga, huru Friedlandh E. Exc. sambt dess interessenter assecurera kunde. Han svarade att assecuration moste strax *realiter* ske med de sakers effectuerande man blefve enigh om. Sädan att förfara om denna proposition mig var sked Walsten ovetterligen eller till eventyrs på hans befallning, sade jagh ett sådant *facinus* vara af stort betenckian och i synderhet tvenne *considerationes* infalla: en, om Friedlandh skulle till detta förslaget vela försöka, den andra, om ständer i Böhmen skole vela uphöya till deras konung en, hvilken störste delen af ridderskapet af extraction *pares* och en stor hop *superiores*. Han svarade sigh *intimius* känna Walsten, viste honom så ehrgeizug, att han detta inted recusera skulle, när han såge, att ded kunde säkert gå. Böhmiske ständer belangende, sie solten die finger darnach lecken, för efterfölliande skäl: att de se Böhmens total undergång för ögonen och merkia nogsambt att den genom inted annad än detta medel kan förekommas, efter Walsten hafver allareda landhed uti sitt våldh; 2) att Fridhlandh icke allenast är general nog *clarus* och de ypperste i Böhmen och Mehren antingen med consanguinitet eller med svågerskap förvandt, utan jemväl *res integra facto rege* och

cæsare med; 3) att han är gammal och siuklig, hafveraneä barn och derföre rikedt snart kunne falla på en annan; 4) att han libertet. conscientz och *exercitium religionis* fritt låta skulle, mädan han sigh dess förutan om ingen religion mycket vexerar; 5) är jesuiternas spinna fiende; 6) *tenax verborum* och *fidei*. Desse och andre flere motiver blefvo oss emellan af och till desbatterade, och efter be:te persohn lofvade på sine principalers vägnar, ded de igenom en, två eller flere, om så rådsambt finnes, ville detta verck esbauchera, och jagh af hela hans discours inted annad förnam, än bara alfvared och dertill merkte, hvem honom apposterad hade, giorde jagh och dogh som *privatus* och utan befallning, godh förtröstning, tog saken up *ad referendum*, lofvade migh vela hos E. Exc. detta negociera, som jagh flitigst och best kunde. Han repromitterade uti sine principalers nampn och *vigore literarum fidei* han hade, dedsamma. Och så som hela saken förnembligen består *in silentio et celeritate* bad han, wardt och så *reciproce* förafskedet, att man skulle skynda sigh och smida, mädan järned är varmt, i medler tidh att hålla secret och hemligen. Med sådan stipulation ryckte han tillbaka åt Praga, sinnader att komma igän emot enden på denna månaden eller så snart han af migh blifver fordrad.

Det vore en förmätenhet af migh, om jag ville repræsentera E. Exc. mine phantasier öfver den nytta jagh tror ded gemene evangeliske väsended, i synderhet vår stat, skulle bekomma, och hvad notable afbreck hus Österrik skulle få, der detta anginge. E. Exc. ser sådant allt af eged högt upplyste förstånd nogsambt, andras påminnelse förutan. Fast och detta skulle företagas *irritu conatu*, så ser jagh dogh inted, huru denna *menée*, när *caute* dermed omginges, kan i någon måtto præjudicera vår stat, utan snarare tiena, om icke till annad, åt minstan att uprifva de gamble sår och göra Walsten i sinom tid mehr *odieux* och fördacht hos keysaren, hvilked skall kunna så mycked lättare ske, efter Walsten sigh hafver allareda siälf giordt *suspect parficie* (?) och *ambitus*, dertill med så *redobtable* att keysaren sigh för honom irresolut. Jagh hafver inted mindre kunnad göra än detta uti allsom största hastighet således referera, ded öfriga hemställandes E. Exc. *arbitrio*, att commendera hvad E. Exc. rådsambt och godt finner, med etc.

Eminentia tua imperabit enodatori,
ut omnia tacite habeat eodemque
secum tumulet sepulchro.

Datum ut in litteris.

Orig. RA. (Tidö saml.)

Præsent. Saxenhusen [1]) d. 12 Maji A:o 1633.

---

[1]) En förstad till Frankfurt.

3.

1633, maj.

Generalwachtmeister Bubnas relation.

Ihrer Excellentz Herrn Reichs Cantzlern beschicht zu ersparung der zeit diesse schriftliche relation gehorsamblich, was die selbe zur erleiterung befragen wolten, bericht zu tuhn:

Als ich in Behem sambt den hern Jaroslaw Raschin auf des firsten von Fridland pas und begeren mit Ihr Exc. des hern grafens von Turn beliebung und guetheissen gereist, pin ich zu Gitschin in der nacht umb zehen uhr ahngelanget und habe alda benebens hern Raschin in beiwesen hern obersten graf Tirtschken, deme ich ahnbevohlen war, audientz gehabt.

Erstlichen bei leithseliger, anmutiger empfahung sagt der first schertzweise: sind wir feindt oder freindt. Gab zur andtwort: ich were auf Ihr firstl. gnad. bevehlich ahn khommen zu dero besten, was sie mir comendiren wolten.

Darauf sagt Ihr Firstl. gnad.: seindt wir nicht ertzlappen das wir einander die köpfe zerschmeissen umb anderer willen, da wir uns doch gewinschten frieden, in deme wir die armeen in unserer macht haben, machen khenten.

Ich geandtwortet: wen auf ihrer adversari seiten allen also wie Ihrer firstl. gnaden zu trauen were, so könte man leichtlich darzu gelangen. Ihr firstl. gnad. aber weren den todt auch undterworfen. Die löbliche kron Schweden, also auch wir, wollen vom keiser nichts wissen noch heren. Dann wann auch gleich der selbe das was er verheist halten wolte, so were er doch von seinen pfafen also und dermasen eingenommen, das er nach ihren willen leben und thun miste, was sie wollen, und hete man mehr als ein exempel und beischpiel an uns, wie uns der vom keiser Rudolfo ertheilte maiestatbrif were gehalten worden.

Wann abr Ihr fir. gnad. das jenige, was dero selben Ihr Exel. der her graf von Turn vor wenig tagen durch hern Raschin schriftlich ubersendet, belieben und die böhemische kron auf sich zihen wolten, so wehre mit Ihr fir. gnad. persohn ein besserer zutrit zum friden zue gelangen. Mit dem keiser sei es eine vergebliche sache, in masen dan auch der hochlöblich und heiliger gedachnus wirdige könig zu Schweden solches Ihr gnad. vor allen und andern vergönnet und sie dabei hete manuteniren und bekreftigen helfen, weliches alles Ihr Exell. herrn schwedischen Reichs Kantzlern und hern grafen von Turn, also auch mir bewust ist.

Hierauf vermeldten Ihr first. gnad: was die krone, das wehre ein gros schelmschtuck. Es wehre zwar war, das der keiser ein fromer her sei, liese sich aber fast ein itwedern pfaffen und bernhetern anfiehren undt verleiten. Wir misten sie aber nicht darzu kommen lassen. Wir selbsten könen uns ein gueten frieden machen,

die wir die armeen in unseren henden haben und einen solchen friden, der zure allgemeinen wolfahrt nicht nur einem oder den andern teiln, sonder allen und jeden, sowohl den ewangelischen als den catolischen und den catolischen so wohl als den ewangelischen, zum besten mit einerlei recht und gerechtikeiten. Und was wir, die wir die armeen in unserer macht haben, abhandlen und schliesen, das misten auch die anderen, so gleich nicht wolten, annehmen und belieben. Wie wir uns auch umb der allgemeinen wolfahrt willen vergleichen und schliesig sein würden, darbei solle es auch gantz volkomblich und bestendiglich verbleiben.

Nun habe ich dannoch vernehmen wollen, zu was ende und ziehl solches gemeinet sey, wenn gleich wol der keiser hinfiero verbleiben solte.

Ist mir die andtwort worden: es soll auch hirinnen (?) der keiser nichts zu schafen haben, sondern wir selbst wollen alles rychten und was von uns gericht und gemacht wirdt, darbei mus es auch also verbleiben. Die pfafen ziehen gelinde seiten auf und weren des krieges satt und uberdrissig, die misten und würden gerne schtill schweigen, und haben sich Ihre firstl. gnad. hoch verbunden und verschworen, das solches friede nur alein der algemeinen wolfahrt und einem itwedern, der unrecht leidet, zum besten und zum restitucion gemacht werden solte, ja sich dahin erklert, wann sie es nicht treulich und aufrichtig meineten, so solte gott deroselben seelen die selikeit nicht geben und verleiehen, denn wenn sie es nicht redlich meineten, wolten sie es gegen mir nicht erwehnen undt reden. So kennete ich auch Ihre fir. gnaden vil lange jahre etc., mit fernerer vermeldung, wenn nun Ihr gleich der krig eine lange zeit fiehren woltet, so habt ihr kein haubt. Der kurfirst zu Sachsen solte undter eich im reich der vornembste sein. Was ist aber derselbe ein vieh, und was fiert er vor ein leben. Ich rede es von eine gewisse warheit und versichere ihm, das der kurfirst dem keiser zuegeschrieben, er wolte im reich eine zusammenkhunft ausschreiben, wie wohl er an der erscheinung zweifeldte, so tehete ers doch nur umb der gewohnheit willen, denn wenn sie nicht erscheinen wolten, so wirde er zum keiser zu treten ursache haben, vor die Schlesier wirde er auch nur beim keiser pro forma intercediren. So were der kurfirst zu Brandenburg auch unbeschtendig.

Von Ihrer König. Mei:st. der Printzesin vernehmen Ihr fir. gnaden, das die selbe zu königin in Schweden gekrehnet sey und wirdt das regiment im reich nicht fiehren können. Heten wir nun unsere intention auf den könig in Frangkreich gerichtet, wirden wir es disfals auch nicht verbessern, denn ob sich zwahr der selbe annitzo auch mit einmischet, so sei er doch gleich also jesevitisch, als keiser nimer mehr sein könte.

Hierauf ich vermeldt, das der hoch löblichste könig, kristmildseligster andenkens, noch bei seinem lebenszeiten dies alles hoch vernomftig bedacht hatt und weiln sich Ihre May:t einmal dahin ergeben diese sache mit der hilfe Gottes auszufihren, so heten sie

ihrer als wan sie der aller geringste soldat gewesen nicht geschonet, sondern auch auf den fall wann sie nach Gottes willen mit tot obgingen, in allem anordtnung gemacht so wohl der kron Schweden als der hern Reichs kantzler wegen, wie si sich in allen sachen verhalten und den krig viel lange zeit, weil derselbe continuiren würde, fiehren solten. Ihr Exc. der her Reichs kantzler als ein könig: legatt expedirte alle sachen, were der aller vornehmbste und dependirten alle armeen von ihm und wirde alles also dirigiret und gerichtet, das es in gueter ordnung verbleibet. Und were in königreich Schweden eine solche bereitschaft, das man, wenn es die notorft erfordete und begehret wirde, in die 30 tausendt mann haben und erlangen könte. Annitzo aber were man derselbe nicht bedörftig und heten des auserlesenen gueten krigsvolgk in uberflisige notorft.

Ihr fir. gnad. vermeldten darauf undt rümbeten zwar zuförderst die köng. M:t. zu Schweden sehr wohl und erwehnten dieselbe hoch ansehnlich, das sich Ihr Mai:t nit anders erklehrt und zu dem ende die waffen ergriffen hetten, damit den beengtisten und betrengten kente geholfen werden, nur allein in der allgemeinen sachen.

Nun könte abr diesem unheil nicht anders geholfen werden, Ihr firstl. gnad. wolten solches auf sich nehmen und in deme sie die zwo armeen vereiniget, worbei sie verbleiben würden, dasselb miste alleso effective sein und bleiben.

Der her graf von Turn were ein alter soldat und damahls als Ihr firstl. gnad. noch ein junger her und keine pflicht gehabt, albereit ein obrister gewesen und meretirete vil. Zweiwelte nicht er der her graf wirde nicht darwider sein und könte generallaitenamt und herzog Frantz Albrecht zu Sachsn feldtmarschalkh werden. Der kurfirst v. Sachsen und der Baier misten geldt her schwitzen undt anheimb gesucht werden.

Von Ihr Exc. den hern schwedischen Reichs kantzler wisten Ihr firstl. gnad. das er ein ansehnlicher hoch verschtendiger herr were und verhoften Ihr Exc. würden auch der meinung und des sines sein, damit alle sachen zur allgemeinen wohlfahrt einem itwedern zu helfen und die religon an beiden theilen frey, auch die alte freiheit und gerechtikeyten restituiret zu haben ihren auschlag erreichen mogen; und wann nun dieses also auf ein ort gebracht, so wirden Ihr Exc. daraff bedacht sein, das durch Ihre ansehnliche reputation diesem unheil auch einsten abgeholfen und Ihr also auch den fryden belieben lassen.

Auf des sagete ich Ihr Exc. hern grafn von Turn solches ahn zu melden und hir zu vor meine persohn ein mehrers zu reden wehre ich nicht bevehlicht worden. Ich wiste aber so vil, das der her graf Ihrer Exc. dem hern Reichs kantzler solches würde anzeigen und ohne dieselben willen vor seine selbst eigene persohn nichtes vornehmen könen. Hiermit wir also von einander schieden.

Das anderen tages früe, söndten Ihr firstl. gnad. hern graf Adamen Tirschka zu mir mit vermeldung: Si schtunden in dehnen

gedanken als wen Ihr firstl. gnad. ich nicht wohl verstanden hette, wiederholeten also diese unsere vorige reden.

Deme vermeldete ich, das ich alles sehr wohl verschtanden und man ginge darauf das der keiser dennoch her verbleiben solten und wann man uns befriedigen hete, die pfafen hien widerumb den keiser aufs neue anhetzen könten, sinte mal sie Ihre schtükten nicht lassen wirden, so lang dieses haus regiert tehete. Bemelter her graf geandtwortet: was den keiser anlanget solt derselb hirin in dieser sach nicht zu tuhn und zu schafen haben, sondern nur wir die armeen aleine und wessen wir uns endschliesen würden, das miste also sein verbleibens haben und solte von ihme ich nur kein andere gedanken schepfen. Gott wolle ihm darvor behiten dass er mir als seinem alten freun ein anders reden solte, mit dieser ferneren vermeldung, das Ihr firstl. gnad. gerne sehen, wann ich leibes schwachheit halben solches alles dem hern Reichs kantzler comuniciren könte und ob Ihr Exc. sich mit demselben personlich ersuchen oder durch gewise personen derentwegen undterredung pflegen lassen wölten, dass wirde bei Ihr Exc. discretion verbleiben.

Und was der her graf diesfals vor eine resolution nehmen wirde, da solte der her Raschin alspald widerumb zu Ihr fir. gnad. sich verfigen und solches anzeigen.

Orig. RA. (Tidö saml.)

Ant. af Oxenstierna på sista bladet: her v. Spubena.

4.

1633, maj 28.

A. Oxenstierna till generalwachtmeister Bubna.

Aus des hern generals grafen v. Turn L. schreiben undt meins hochgeerten herrn communication verstehe ich, das der her keyserlicher generalissimus nicht ungeneiget sey sich mitt mihr undt uns allerseits zu vertragen undt einen heilsamen frieden wiederumb helpfen anzurichten, auch sich mitt mihr zu besprechen oder durch *deputatos* tractiren zu lassen, wie solches mitt mehren umbstenden von meinem hochgeerten herrn ist referieret worden. Zur nachricht undt information berge ich meinem herrn nicht, das nicht weiniger meine jetzige principaln, die regierung in Schweden, dan Ihr hochseligst K. M:t undt nuhn mehr in Gott ruhendt, weilandt mein herr glorwürdigsten andenkens, bey dero lebezeiten gewesen, eines bestendigen sichern friedens begierig seien: Woruff aber derselbe beruhe undt welcher gestalt dahin zu gelangen, damit beyden theilen contentament geschehe, hatt seine schwierigkeit undt difficulteten gehabt undt will sich noch nicht endern. Nach dem aber aus meins hochgeerten herrn gethaner relation ich nicht abnehmen können, ob der herr keyserlicher generalissimus intendire uff einen durchgehenden algemeinen frieden, vermittelst welches die jetzige unruhe undt ge-

fürete wapfen ordentlicher weise undt durch tractaten zwischen beyden contendirenden partein hingeleget undt ufgehoben werden soll; oder aber ob S. F. G. *in particulari* als ein generalissimus, der die keyserliche armee in seinen henden undt gewalt habe, vor sich mit uns tractiren undt also *per indirectum* den frieden der mahl eins reducieren undt dem keyser, auch der liga, die *conditiones* vorschreiben will; damitt ich nuhn meine unvergreifliche meinung uber das eine undt das andere eröpfne; als hat das erste sein bewenden, undt seindt viele, die sich dahin bemühen; wünsche meines theils, das es gehen möge, undt soll nicht lassen, so viel an mihr, was dazu dienlich. Weiln aber die sache nicht allein angehet zweier streitende heupter, so entweder selbsten ihr werk regieren oder von einem formierten *consilio* dependiren, sondern es gehören hierzu so viel interessierte heupter undt communen von einer undt anderer seite, undt seindt die streitigkeiten uber der massen in einander gewicklet; die sachen sich auch eins undt anders theils also verlauffen, das sie nicht ohne grosse beschwerde zue redressieren seien, es sey den das der eine oder der andere cedire undt nachgebe; derowegen finde ich nicht allein hierin grosse difficulteten, sondern halte es auch darfür, das ein solches sich nicht tractieren lasse ohne der principalen gebürender vollmacht undt instruction, welche ob sie zuvor nuhr können erhalten werden; scheint auch, es sey dann, das Gott einen andern ausslag giebet, das es zue letz dar zu kommen wirdt.

Dennoch wirdt man mit abreumung der hindernüsse undt ufschuebes so viel zu tuhn kriegen, nach art undt eigenschaft der Stenden des Römischen reichs, das viel noch übrige stende undt lande zu grunde gerichtet werden möchten, ehe undt bevor solche tractaten angestellet, viel mehr ehe sie geendiget werden können.

Das ander aber, da der her keiserliche generalissimus *in particulari* undt vor sich mit uns tractiren wolt, scheint rechte wegk zum friden zu kommen zu sein. Meines S. konigs *dessein* ist mihr bekant, undt sehe keine prompter manier dahin zu gelangen, als wan S. F. G., so die keyserliche wapfen in seinen henden hatt undt ohne diess der liga, so jetzo nicht von grosser consideration, mechtig ist, sich mitt uns *in particulari* wolten vergleichen. Undt nach dem sonder restitution der aus der chron Behem undt keyserlichen erblendher exulirenden cavalliren, auch restabilierung der wohlhergebrachten böhmischen freyheit, so in religion als politik wesen, kein vergleich zu treffen, der aber keins weges vom keyser undt haus Österreich zue vermuthen; ich geschweige andere des Römischen reichs fürsten undt stende gravamina: als würde von nöthen sein, das das fundament unsers vergleiches dahin ziele, das der her keyserlicher generalissimus sich mitt uns *à part* vergliche, den keyser undt liga allerdings ausgeschlossen; undt damitt das werk recht gefasset würde, sonder uffschub oder seumbniss, sich der chron Behem undt interessierten ländern impatronierte, undt die stende gedachter chron ihme die chron uffsetzten. Uff welchen fall ehr nicht allein keine hindernüs von uns zu vermuethen hette, sondern were ich in nahmen

meines vaterlandhes erbötig mit S. F. G. mich zu vereinigen undt allieren undt seinen *dessein* helfen, stercken undt promoviren undt, da ihm an einem oder andern ort hindernüs eingeworffen werden woltt, zur adsistiren nach art undt manier, wie wir uns vergleichen würden: mitt dieser condition, das S. F. G. sich im gleichen obligiret gegen meine jetzige junge königin undt mein vaterlandh, das sie deren wolfardt sich woltt im gleichen angelegen sein lassen, jetzo undt ins künftige, auch derselbe helfen vertreten gegen ihre feinde, undt bey kunftigen tractaten sich ihre satisfaction auch lassen bevohlen sein, wie nicht weniger der andhern alliirten stenden im Römischen reich gemeines wesen zum guten ende verhelfen lassen, wie man sich dessen weiter vereinbaren könte. Da nuhn S. F. G. hiertzu inclinierte, hielt ichs anfangs vor guet, das man sich erstlich gegen einander durch verschwiegene [undt] vertraute personen expectorierte, undt wan man ein andher nicht verstände, als dan entweder durch deputierte oder einen personal congress in der eile das werk schlüsse undt effectuierte. Als dan wirt der friede all gemechlich von sich selbst folgen undt der sachen eine endschaft gegeben werden. Das ubrige wirdt mein hochgeehrter herr weidter wissen zue deducieren undt aus unserer mündtlichen communication erkleren. Hiermitt wünsche ich Ihm eine bestendige gesundheit, gute leibes krefte, glückliche reise undt gewünschete verrichtung undt verbleibe zur jeder zeit

Meines hochgeerten herren dienstwillige

Datirt Frankfurt am Main den 28 Maij A:o 1633.

An den hern v. Spubena. Egenh. konc. RA. (Tidö saml.)

5.

1633, juni $\frac{6}{16}$.

H. M. v. Thurn till Axel Oxenstierna.

Heuttigs tags hab ich[1]) von hern z Bubna schraiben, das er E. Exc. den $\frac{22 \text{ maj}}{1 \text{ juni}}$ zu Frankhfurth am Mayn wol angetroffen, gnedige schleinige ausfürliche audienz erlangt, auch das versprechen des andern tags abzuvertigen, verwart seiner stuentlich mit verlangen.

Wie die fruchbern weiber jarlich *ordinari* pflegen ihn sechs wochen zu liegen, also hab ich mit dem *podigro* mein niederlag. Ihr f. gh. herzog von Friedlandt hatt es auch in dieser zeit bekhomen, hatt es sehr freundlich gesuecht siech mit ainander zu ersehen und wail man sagt, das luest und lieb zu ainem ding macht alle ding gering, hab ich mich aufgemacht, dariber auch, gott lob, gesundt worden. Es where zu lang E. Exc. zue beschraiben, wie überaus ansehlich ich empfangen und auf alle wais ibermassig tractirt worden und ausbeglädt worden. Was schöne conversation sein

---

[1]) Till Thurns egenheter hör att skrifva *ih* f. *ich*, *auh f. auch*, *sh* f. *sch* det har ej iakttagits här.

rgeloffen, wiel ich bey sicherer glegenheit noch lengs erzellen. aibt unverwandelt was herr z Bubna E. Exc. referirt hatt, sthet es ihn guetten *terminis*. Herr Arnhamb meldet, man wierthn in wislich widrumb fhuer ain schelmb ausschraien, auch Ihr F. G. Franz brecht. Nunmher, wail ich hienräss, so werde ich sie guett maen. Ich hab es mit gelachter lassen sein. Zue Wien aber werde ı den geringsten lob und vertraun haben. Hett zwar viel zu schrain, wail ich aber hoff zue Gott, dass diesse sach mir aus viel ligen und mangel wiert helfen, wiel ich schwaigen. Thue mich etc.

Lignicz d. $\frac{6}{16}$ juni 1633.

Orig. RA. (Tidö saml.)

6.

33, juni $\frac{15}{25}$.

H. M. v. Thurn till Axel Oxenstierna.

E. Exc. hochwaisliche schrift, so sie mit agner handt geschri-n, hab ich abgeschriben. Deselb hatt herr z Bubna der principal rsohn *com bel modo* vorgebracht und zue lesen übergeben, welches it grossen flaiss nachsinnendt ibersehen, höchlich gerimbt, auch khennen muessen, das khein bösserer, sieherer, schleiniger und standiger weg khan gefunden, noch erdacht werden, als wie E. Exc. olmainendt vorschlagen; siech der liebhabenden und zuenagenden ection, so man zue seiner persohn tragen thuet, dienstfreundlichen dankhen thuet. Des aber, so Ihr F. G. von Fridlandt imb khopf ekht, ist unot, auch bai diesser glegenheit unsicher E. Exc. zu schraiben, den sie indivinirens durch Ihren hocherleichten ver-andt. Nun, salt man pluemb wais zue diessen sachen bloczen und ech ohn an sieheres vernemen coniungirn, so khöndt man es gen Gott, E. Exc., den Römischen reich, khönighraich und lan-ern nit verantborten. Es häst: *disce caute mercari*. Herr graf rzska ist von den fuerst von Walstein zuerukh khomen bies nach trziga anzuhören den hern general z Bubna, was ich auf sein refe-ren werde zuer antwort geben.

Den hern graf Trzska hab ich so weid gepracht, das er selbst rthelt, das der generalissimus nit umbgang khan haben, sondern ies thuen, was E. Exc. vorgeschlagen und ich jederzeit begert und esuecht hab. Was ohn seiner persohn, wol er flaissig procuriren.

Generalleitenampt Arnhamb ist iberaus wol inclinirt gegen der ohbewusten persohn, das er nit allein das erraichen sol, sondern och ain mehrers. Die khunstlichen zimmerleith verhauen siech laichwol zeitten. Her Arnhamb meldet: vor ainen jahr war die echte zeit nit, jeczundt aber war es *a tempo*. Ich aber war als in stuern, der khein widerred hatt. Schiekh E. Exc. zue sehen vas der feldtmarschalkh schraibt betrefent hern Arnhambs aus-laibens und das er nit schraibt. Von O. Borstorf ist noch khein vissenschaft. Alsbaldt general Arnhamb khombt, was er bringt und

wie es beschaffen, wiel ich E. Exc. bey agnen schraiben alle nachricht geben.

Ich bien, Gott lob, gesundt, heindt räss ich nahner bey den freunden und feinden zue sein, wiel mir alles treulich lassen angelegen sein.

Ihr F. Durchl. von Brandenburg wiel ich ain zukher geben desen lieb und gnad erhalten auf E. Exc:enz bevelich. Thue mich etc.

Datum: Lignicz d. $\frac{15}{25}$ juni 1633.

Orig. RA. (Tidö saml.)

Bilaga: en ämbetsskrifvelse med ett egenhändigt tillägg af hertig Franz Albrecht (dat. Brieg 21 juni) af följande innehåll:

Der generallieutenambt hatt mitt mir verlassen als den 21 wieder hir zu sein. So hore ich gans nichtes von ihm undt hatt mier auch nichtes geschrieben. Gleichwoll ist der letzte stilstandt wieder den 25 dieses aus. Solte ich kein schreiben unterdessen bekommen, er auch selber kegen die zeit sich nicht einstellen, würde noetig sein sich des werkes zu versichgern, beim feinde drum zu vernehmen, ob es konte noch etliche tage aufgeschoben werden. Hab es aber ohne wissen Ihrer Exc., auch was sie vermeinen, nicht thun wollen. Erwarte dero befelich etc.

Frantz Albrecht H. z. S.

Des hern z Bubeno erwarte ich woll mit hogstem verlangen. sonderlich wegen guter verrichtung. Der hertzog von Friedlandt hatt an mich begert dem Churfursten zu schreiben, das er dem hern Kinskie erlaube zu ihm zu kommen, welchs ich gethan undt zu gleich auch den Keski (!) darum gebeten bei einem eigenem curirer.

7.

1633, aug. $\frac{13}{23}$.

H. M. v. Thurn till Axel Oxenstierna.

Es khombt auf diese regeln und waislichen vorschlag, so E. Exc. mit agner handt an mich geschriben und hern generalwachtmeister z Bubna zugestölt: dies hatt die principal persohn, wie es von Ihr Exc. erlaubt war, gelessn, hat es freundlich und wol verstanden, auch damals bekhendt das khein nahner, bösserer und sicherer weg, hatt sich aber damals nit bequemen wollen. Wail aber Gott alles ihn seinen henden hatt und regirt, die glücklichen progres und victori imb raich, auch das man die gedankhen gefast das der ungrische beistandt uns khomen wierth, hatt verandrung des gemuetts erwekht, das die feindt ohne nottdringende ursach zue unserer ererbitung stielstandt begert, welcher mit tausent freiden fhier ain sonderliche schiekhung des Almechtigen abracirt worden.

mit wolbedachtigen *conditiones*, welches der cavaglir, so dies schraiben presentiren wiert, umbstendigklich khan erzellen, ihn was *termines* wier sein gestanden und periclitirt haben. Gott hatt zue ausfihrung dieses werkhs hern generalleitenampt Arnhamb auserkhorn, welher es sehr waislich, vernunftig und wolbedachtig gefhiert und alles mir treulich comunicirt, den zue lieben, loben und dankhen haben wier sametlich ursach. Zue E. Exc. begert herr general Arnhamb verlangent zu khomen von allen sachen bericht zu geben, dahin ich mich wiel referirt haben, dinstlichen E. Exc. bitent, sie wollen so viel mueglich siech nahner gegen Drässen begeben, es sey nach Erfurth oder Hall, damit die hochnöttige muendliche unterredung beschehen und contentament khan aingenomen werden.

Es giebt wunderliche discurs in der weldt, judicirn auch oft unwissent. Wen E. Exc. werden rechten bericht ainemen, so werden sie uns nah Ihrer hohen vernunft zue vertretten wissen und anlass geben, das man es Gottes erbarmung, der uns erhalten, zuschraibe, der die seinigen verwunderlich fhiert und regirt, das man sagen mues: der Herr hats gethan.[1]) — — —

Datum: Schweinicz den $\frac{12}{22}$ augusti 1633.

Orig. RA. (Tidö saml.)

8.

1633, aug. $\frac{13}{23}$.

H. M. v. Thurn till Axel Oxenstierna.

Khain lebendiger mensch hatt von dissen sachen wissenschaft als herr Arnhamb und ich, welcher E. Exc. wierth alles erzellen. Die resolution ist, das ers :W: wiel auf siech nemen, hatt selbst andeitung gethan, was fhuer schware ime unverantwarliche puncten soln vorgeschlagen werden, darein er consentiren wierth; auch die auschaffung der jesuiter aus dem ganczen Römischen reich, welches der Keyser bies in tott empfinden wierth; der muess nach Spania gehn. Etlicher regimenter hatt :W: nit zue trauen, hatt uns angesprochen, wier soln gefast sein, wen er uns als confidenten mueste ersuhen sie zuem gehorsamb zu bringen, das wier asistentz thuen. Dem Holka hatt er geschriben alles mit agner handt die sach auf glaichförmige wais mit herzog Wilhemb und herzog Bernhart wol anzustöllen. Die bekantlihe persohn aylt auf das höchst als mueglich, damit alles noch vor dem winter beschehe. Bitt E. Exc. umb Gottes willen, sie khommen uns etwas nahner. Fuerst von Walstein hatt etwas ursach gehabt auf mich zue zuernen: es ist meiner schraiben aines von feindt intercepirt worden, des ich aus *cordoglio* geschriben, wail ich auch das schiefer gehabt. Ist aber alles sehr

[1]) Resten handlar om armeen, landets tillstånd m. m.

guett, tott und ab. Hatt mir von sich selbst mit agner handt geschriben.

Orig.[1]) RA. (Tidö. saml.)

9.

1633, sept. 24 (okt. 4).

O. J. v. Steinnecker till Axel Oxenstierna.[2])

So eilfertigk als mit meinem langksamen geferten zu reisen gewehsen, habe, weil die endunge des stillestandes unter wegens vernohmen, anhero mich begeben müssen, sonderlichen weil mons. Hamel auch nach H. graf Kinczky geeilet, ob etwas verborgenes unter ihnen passierete, ich zu vernehmen, auch weil der h. graf des gantzen werkes wissenschaft, bei ihne mehr als in Schlesigen, weil alles zerschlagen, information zu suchen mir eingebildet. So ist zwahrt von Mons. Vieekier [Feuquières] gleicher partii, jedoch das Frankreich den nahmen und prioritet vohr andern haben wolte dem von Walnstein zu afisiren, mit Kinscky gehandelt worden, auch schreiben von Kohnigk aus Frankreich, schreiben ahn Walnstein und plenipotens von Mon: Vieckier den grafen gewiesen worden, welcher es dem Friedland zuverstehen geben, der aber dem grafen mit Frangkreich zu schaffen zu haben verbotten. Sonsten ist unter ihnen auch von mons. Hamel itzo nichts dan discurse gepflogen worden, wie wohl etwas absonderliches mir eingebildet, worauf Walnstein eine zeit langk stille gewehsen. In diesem vohr und wehrendem stillestand aber hatt Terzki auf befehl des Friedland ahn Kinzcki geschrieben und umb Gottes willen gebehten, einen pas und schreiben vom fursten gesendet, er solte hinkohmen; geschehe es nicht, wolle der fürst von keinen tractaten wissen. Worauf dem churfürsten der graf das schreiben und pahs in originahl geschicket, welches im geheimen rahd brachd, aber hinzuziehen verweigert worden; worumb sich auch Arnheimb und veldmarschalgk bemühet, aber nichts erhalten mohgen. Ich arbeite itzo darahn. Der graf hat einen eigen botten nach den fürsten, worumb gebrochen sey, zu vernehmen, auch hat er den 22 dieses einen andern abgefertiget vohr sich, das von Ihr Ex. und von Franckreich einer unterwegens, zu affisiren; weil aber der stillestand gebrochen, haben sie wieder zu rücke und nicht nach der armeen gewoldt, er sie aber zu warten persuadiret, woraus der graf den eigentlichen, ob der fürst gantzs zum schelme werden wolte und seine andere intentionen gewisse zu ernehmen vermeinet, welchen, wo nicht der versperrunge zu entgehen ich möcht . . . abwarten werde, was Walnstein des friedenbruches vohr ursachen genohmen. Ist noch nichts anders wissent, als das er zwahrt sich zu coniungi-

---

[1]) Bilaga till ett bref, dat. Schweinitz d. $\frac{13}{23}$ augusti.

[2]) Delvis i bokstafschiffer.

ren begehret, man solte aber mit ihme zugleich in Francken und anderer ohrter die schwedischen ausschlagen helffen, als dan guter frieden zu machen wehre, dan sie zufohren alle geistliche guhter wieder haben müsten. Soviel ich aber vernohmen, ist Walnstein gewisse disgustiret gewehsen, erstlichen weil ducha de Veria in Teutschland generahl sein solte, der fürst aber keinen als sich selbst erkennen wolte; 2) ist er von Wien aus sich zu hütten gewarnet worden, inbetracht er vom keyser und allen vohrnehmen vohr einem practicanten und leichtfertigem schelmb geschetzet, es werde nun über langk oder kurtz, musste er doch der kurtzeren ziehen; worauf diese dractaten geschehen. Unterdessen ist Questenbergk und noch einer seiner crehathüren bei ihme gewehsen, welche ihne umb gewendet haben sollen. Kinscki hoffet aber vom Tetzska das fundament zu erfahren. Was sonsten passieret, auch Arnheimb ahn Ihr Durchl., wiewohl nuhr generalia, geschrieben, auch in geheimen rahd, darzu einmahl der hr residend erfordert worden, vohrgangen, werden Ihr Ex. aus seinem bericht, dan wir mit einander communiciert, gnedigst zu vernehmen haben. Beyde armeen seind aufgebrochen, der herzogh von Sachsen Lauwenburgk gehet auf Bautzen, Arnheimb wil auf des feindes intention sehen. Gallas sol nach Leiptzigk gehen, wie wohl der Gen. lieut. Ihr durchl. nichts gewisses berichtet hat. Herzogk Wilhelmb hat durch dem obersten Brandenstein alhier etwas verrichten lahssen, welches der H. G. von Brandenstein am besten erfahren kan. Ihr Ex. zu langkwierigen wohlergehen, stehter gesundheit, des liebsten gotts schutzs etc.

Dresten den 24 sept. A:o 1633.

Geben von dehme, welcher Ihr Ex. getreuer knecht bis in tod verbleiben will.

Orig. RA. (Tidö saml.)

10.

1633, okt. 2 (12).

O. J. v. Steinnecker till Axel Oxenstjerna.[1]

Die weil ahn diesem tractaten nichtes mehr zu hoffen, wie wohl an einander trompeter, jedoch heimlichen, noch gesendet werden, dan Friedland es nicht so ubel gemeinet zu haben vohrgeben soll, habe mich nach der armee, mit der etliche tage marchiret, mich begeben, wie wohl sie sich starck schetzen. Befinde sie nicht hoher dan 6,000 zu pferdt undt 5,000 zu fuhs, schones volgk. Mit ihr fürstl. gnadhe dem h. veldmarsch., welcher Ihr Exc. seine dienst vermelden lesset, habe gerehdet, klaget uber die untreuw des hertzoges von Friedtlants, wie aber gewisse, wan sie ahn der crohn Schweden zu

---

[1]) Delvis i bokstafschiffer.

schelmen hetten werden wollen, die tractaten nach des hertzoges begehren hetten vohrtgehen konnen. Umb dessen willen seind Ihr f. g. mit schelten undt schmehen von hertzogk von Friedland abgeschieden. Habe aber nichts ausführliches, da Ihr F. G. den 2? sept. eilens nach dem Berlin aufgebrochen und an dem abendt nur eine halbe stunde, wie sie gleich zu pferde sitzen wollen, z. vohr gesprochen, rehden konnen. Vermerkte aber, das wergk Ihr nichts gefellet, haben Fransche: bestellung ahn zu nehmen gesucht dessen erbietnis albereit an Mons. Viekieren, wie er zu Dresten gewehsen, das sie die sechs. armee ahn sich ziehen, 2 monat aus ihren mittelen erhalten wolten, wan sie hinkegen der contentirung halber von Ihr. Ma:t versichert wehren. Damit aber Ihr Ma:t versichert zu treuwen, wolten sie alle Ihr guht in Franckreich schaffen, vohr das bahre geld aber, wohin der königk Ihr F. G. jerne seh oder ahnwisen liesse, guether im lande kaufen: welches aber wegen der Wallensteinschen sachen verblieben, itzo aber von mons: Hame. ahngemahnet worden, dessen halben ich noch ein franschösich schreiben von ihme ahn mich behalten.

Die sechs. armee kommet heute zwischen Pirna undt Dresten zu liegen. Haben eine schifsbrücken, wie vorm jahre, geschlagen logiren das fuhsvolgk darinnen und wollen aldahr des feindes intencion absehen. Zu Leitemersitzs, ungefehr 9 meilen über Dresten schlaget der feind eine brücken, darhin Gallas gewisse inn aufbruch von Eger mit Friedland zu coniungiren sein soll. Wie starck der feind in Schlesigen seine besatzunge hinterlassen, ist mir nicht wissent, als das Schafkutzs aldahr verblieben ist.

Von Arnheims itzigen heimlichen vehrnemen, welches zwahr hochlichen in confusion, habe nichts vernohmen, die weil mit ihm auch nicht rehden konnen. Ihr Exc. schreiben hat er mit sonderbahrer manir von mir bittlichen begehren lahssen, hernacher weil er mit 4,000 pf., dan der feindt die pagagij, weil sie erstlichen vorahn nach Torgauw gesolde, zu plündern vermeinet, eilens hingehen muste konte er itzo mit mir nicht rehden, vohrgeben, zu dehme wehre nur an diesem wergk nichts zu thuen. Ihr Exc. hatte er auch 2 mahl ausführlichen geschrieben, hoffte auch in kurtzen Ihr E. selbst zu sprechen, und weil ich ihme auch zu *suptile* mit mir nicht zu schaffen haben wolte, ich haltes vohr eine alte grille. In Schlesigen haben sie alle pesse, so sie innegehabt, mit der crohn Schweden etwas sechs: und brandenb. volgk besetzet gelassen. Hinkegen ist Schafkutzs ahn des feindes seiten hinterblieben; wie stargk erfahre verner. Friedtlandt . . . die besetzte ohrter von den sachsen in der sechstehten algemach (?) ein, wird sich aparentlichen auf beiden seiten der Elbe theilen. Wie man mir saget, seind sie in Schlesigen 9,000 stargk. I. F. G. der h. veldmarsch, vermeinet, wan I. Ex. 4,000 zu fuhs noch hinsenden konten, wehren sie in allem pastant. Desgleichen begehren sie alhier von Ihr Ex.; 5,000 man zu fuhs ist auch wohl gewisse die lauter (?) nohd. Diese stahd ist, wie lengst, in falschen *terminis*, in hertzen feind, im munde freundt. Ahn Ihr Ex.

habe vom printzs eine behagliche andword. Des Kintcki botte ist alle stunde zu erwarten, welcher mich auch zu warten uber alle masse animiret. Hoffet gewisse das fundament zu erfahren, da die tractaten gewisse noch gerichtet werden, da dehm (?) Walnstein ahn dem g. von Thurn ausganges des stillstandes unterschiedlichen geschrieben haben soll, welches Raschin, so vom g. von Thurn heute khomen, berichtet, welcher auch bei Walnstein newlichen gewehsen, confermieret der tractaten vohrdgangk; wil fahst, als das Arnheim mit den sachen die ehre alleine zu haben, mehr zum verhindern als vordtgangk umhgehen solle. Wehre guhd, kontes man ihme aus der hand reussen, worzu mir vertrohstunge geschehen, wan nuhr das Ihr Exc. keine ungnahde, so darein verner mich begebe, vassen oder tragen wolten, dieweil mein memorial dahin nicht leutet, weil die sachen vohr dieses mahl gebrochen ist, dahero ob Ihr Ex. zu der sachen vernere beliebunge trage, ich nicht wissen kan. Man saget alhier das die unserigen grosse schlege bekohmen, Ihr Ex. H. veldtmarsch. und Ihr F. G. hertzogh Bernhart, wie auch die Beherfürst wehren gebliebeu, wir aber das veld quiettiret. Hat uns der allerhöchste gott mit dieser straffen nicht beleget, sondern den feinden gestürtzet, werden Ihr Ex., das man alhier einschlagen wirdt, gewisse sehen, wan nuhr also da Ihr Ex. auch werden ja sagen wollen. Werde Ihr Ex. gnedigste befehl, interim auch das g. Kintcki alhir erwarten, Ihr Ex. etc.[1]

Dresden den 2 oktober a:o 1633.

Die öhrter so in der Schlesigen noch besetzet so viel ich weis seind als Opeln, Briegk, der Breslauische thumb, Liegnitzs, Stehnauw, Saga, Grosseglogauw.

Orig. RA. (Tidö saml.)

11.

1633, dec. $\frac{17}{27}$.

Vilhelm Kinsky till H. M. v. Thurn.

Mitt diesen wenig zeilen unterlass ich nit E. Exc. mich ganz dienstlich zu befehlen, bittend mich dero zustandt und gutte gesundheit zu verstendigen. Ich hab ein zeit hero viel ungelegenheiten ausgestanden. So ist mein liebes weib lenger als acht wochen gar geferlich lagerhaft gewesen. Der fromme gott hatt es aber zur besserung geschigkt, darfür ihm lob undt dangk gesagt sey. Wüntschen wolt ich von grundt meiner seelen mit E. Exc. wo nit lenger, doch auf ein halbe stunde mich zu unterreden. Ich hab es nit aus blossen wortten, sondern kreftiger und bestendiger gesehen, das die bewuste person und principal begierig alles was wier vorhin gewüntscht

[1] Brefvet är ej undertecknadt.

einzugehen. Sehen E. Exc. für gutt an undt vermeinen Sie, das es der gutten parthey annemblich, deuten Sie mir mit wenigem an, auf was manier man es begehre einzugehen; wolte alsdan das meinige gerne darbey contribuiren undt mich E. Exc. befehlich nach accommodiren. Es muss aber diese materi nit durch gemeine undt unverschwigene leuthe, sondern gar enge, balt undt destramente tractirt werden, das gleichsam knall undt fall eins steg. E. Exc. wissen es besser als ich schreiben khan, was zur solchen handel von nöten. Mehrers diesser zeit nit, als befehl mich, mein weib undt kinder in E. Exc. gnade, alle lieb undt affection, erwarte auch von derselben eilendes resolution undt antwort, werde darneben bleiben biess aufs sterben etc.

W. K.

$\frac{17}{27}$ x:bris.

Afskr. RA. (Tidö saml.)

12.

$\frac{\text{1633, dec. 29 (? 24).}}{\text{1634, jan. 3.}}$

V. Kinsky till H. M. v. Thurn.

Ich wil hopfen, E. Exc. werden mein jüngstes an dieselbe ergangenes briefl zur recht empfangen undt daraus, wie es zum theil mit herrn v. F. beschaffen verstanden haben. Weil ich aber hierauf khein antwort biess hero empfangen, als werde ich verursacht solches zu wiederholen, auch darbey zue berichten, dass ich das werg meines theils so richtig befinde, das deren ganz nit zu zweifeln undt. da wier es nur selbsten nit verabsäumen, das spiel in unsren henden haben. E. Exc. bemühen sich dem vatterlandt zum besten in dem wergke. Meines theils erachte ich, wan es herzog Bernharten so in der nehe, aufgetragen würde, es khönte desto eher geschlossen sein. Ich werde innerhalb 3 tagen nach Tepliz auf instendiges ersuchen G. Z[1]). Möchte sich auch wol schigken, dass ich auf erfordern H. v. F. biess nach den haubtquartir, so wenig meilen davon, reisen thete. Befehl mich etc.

W. Ky.

$\frac{\text{29(!) dec.}}{\text{3. jan.}}$

Afskr. RA. (Tidö saml.)

13.

1634, jan. $^3/_{13}$.

H. M. v. Thurn till V. Kinsky.

Hochwolgeborner herr graf, liebster vertrauter herr vetter undt schwager. Das Gott E. Lbt. mit unterschiedlichen creutz ein zeit

---

[1]) Bör sannolikt vara *T;* Kinskys *T* liknar *Z.*

ıaimbgesucht, darunter diess dass höchste, die krangkheit seiner al-
iebsten trewen gemahlin, hab ich vernohmen mit herzlichem mitlei-
len, doch also balden den trost darbey ergrieffen, Gott hilft den
einigen aus diessem allen, dem sey darumb lob ehr undt dangk
;esagt. Betreffendt die gehaime sachen (kurzlich), E. Lbt. werdens
ıach dero hocherleuchtem verstandt, als der gutte wissenschafften,
vol verstehen undt abnehmen khonnen. Wie aber das wergk anzu-
;reiffen, das gefallene vertrauen aufzurichten, der ausgeloschene glau-
)en aufgeblassen werden mochte, da bedürfte ich weisen undt gutten
aht. Den wass sich bey dess hochlöblichen khüniges lebzeiten, in
)bberürter materi verloffen, wass durch herrn Raschin an undt für-
;ebracht worden, darunter unser liebster schwager undt freundt
nergklich interessirt gewest, ist E. L. unverborgen blieben, auch
vass der edele herr z Bubna als ein aufrichtige seell, darinnen nego-
:irt hat, ist doch alles *in lami* ausgangen. Wass für ein resolution
ler liebe herr General Wachtmeister von dem principal ausgewürgkt
ıatt, seindt nit blosse wort (welche doch hoch zu halten) gewest,
ıondern von aigner handt geschrieben, so der bekhante prinz wol
)edechtig gelessen, den weisslichen verstandt gerühmet, auch be-
khant, dass khein neher undt besserer weg zu erfinden. In meiner
ɜeelen undt herzen hab ich es alles für geschlossen gehalten: gnug
von diesem. Herr Generalleutenant Arnheimb, so listig, wizig, vor-
ɜichtig undt misstrausam gehet (wie es die jezige welt erfordert),
hatt sich doch einen sehr weiten weg schigken lassen, *sincere*
referirt undt mit solcher volkhommenheit die resolutionen gebracht,
dass man khein mehrers hatt desideriren khönnen. Wie es ab-
gelauffen, wass darauf erfolget, davon wil ich schweigen. Gott sizt
am gericht.

Wass der will undt meinung auf unserer seiten gewesen, ist
dem prinzen wol bekhant. Bleiben sie auf dero jüngsten erklerung
undt entschliessung, stellen für augen ein sicheres vertrauen undt
glauben, nehmen den sehr eingerissenen scrupel dess verursachten
misstrauens, so sein sie, so war als Gott lebt, versichert, dass man
bey den vorigen erklärungen standhaft, erbar undt redlich begehrt
zu verbleiben. Posito ich wolte also balden nach meines herzen
begier die sach anhengig machen, procuriren undt sollicitiren, so
bin ich durch den vorigen verlauff also beschämbt worden, dass ich
gleichsam die augen muss unterschlagen, weil der credit so mergk-
lich gefallen. Bitt E. Lbt höchlich umb dero trewen rath undt, so
dessen guttachten unsers mündlichen besprechens zu etwass nuzlichen
undt dienstlichen sein khan, mier eilends andeuten, wil herzlich
gerne khommen; mich unter dessen aber E. Lbt. dero herzliebsten
gemahlin auf dass schoenste mit dienstlichen gruess befehlendt.

Datum Krauthaimb den 3 jenner 1634.

E. Lbt.

getrewer vetter etc.

P. S. Bey ihr Ex. herrn Reichscanzler war ich zue Maintz, hat mier in der geheimb vermeldet, dass Arnhaimb in der sachen gutte sperantz giebt ihn baldt durch schreiben zu erfrewen, er hette aber nit geantwortet, hielt wenig darauff, den wehre es dem prinzen ein ernst gewest, so hette das bey leibzeiten des lobwürdigsten königes volnzogen; in summa es ist der Thomas glaub. Gott geb doch, dass man lezlich sach: Mein Gott undt mein Herr.

Afskr. RA. (Tidö saml.)

14.

U. d.

V. Kinsky till H. M. v. Thurn.

Auss E. Exc. schreiben, so Sie an den secretarium obgehen lassen, hat ich mitt höchstem contento vernomen, dass Sie bei guetem leibsgesundheit sich befinden. Gott erhalt dieselbe darbey zue trost vieler betrübten auf viel lange jahr.

Wünschen wolt ich mich so glükhsehlig, dass ich nur ein stundt mit E. Exc. reden khunt. Schreiben lest sichs je nit. Diese leidige verierte zeit mocht viel leut fast in desperation gerathen, bedürfen wol trost und assistendtz. Gott aber lebt, so alle bedrengte erhört, die ihn mit treuen herzen anruefen.

Der her Ad.[1]) ist mir wol leidt, wolte gewiss drauf sterben, dass er nit vorsetzlich gesindiget und khompt zu diesen handl als ein unschuldigs lamb. Besser war es zwar, wen er seinen frumen eltern, auch anderen treuen rath gefolgt hette. Man mues aber mitt solchen wenig experimentirten leuten geduldt haben, sie nit in desperation setzen, sonder zeit geben, dass sie sich recolligiren undt mit schaden wicziger werden. Diesse wenig zeilen schreib ich drumb, dass mein hochgeehrter her vatter sehe, dass ich sampt den meinigen noch lebe und sein gehorsamer sohn und diener biss auf sterben verbleibe.

W. K.[2])

Hern Z Bubna bitt ich wollen E. Exc. zier hoch grüssen und ihn meiner treuen dienst versicheren.

A Son Exc:lle
Monsignour le conte
de la Tour.

Orig. RA. (Tidö saml.)

---

[1]) »Ist der graf Adam Trzka»: ant. i kanten af Thurn.
[2]) »Diesser ist graf Wilhelm Khinsky»: ant. nedanför af Thurn.

15.

1634, jan. $^{8}/_{18}$

H. M. v. Thurn till Axel Oxenstierna.

Was mir herr graf Wilhelbm Khinsky mit agner haudt schraibt ist mein schueldigkeit zue schikhen. Hof das diesse *molestia* von mir wierth wol aufgenomen werden. Nachdem es E. Exc. gelessen, bitt ich mir widerumb zu khomen lassen. Handtgraifliche und augenscheinliche sachen miessen erfielt und vorgeschlagen werden, den die vorgelofne *actiones* haben khein anders als unglauben und miesstrauen erwekhen khuennen. Her graf Khinsky ist in warheit ain wicziger feiner cavaglir, hatt guette wissenschaft, was nunmher zuem drithenmal vorgangen, wierth ohn zwaifl vor E. Exc. siech nit untersthen aufzuziegen mit unklaren sachen. Dies aber alles berueht auf E. Exc. hoch erleichten verstandt. Mich etc.

Krauthamb $^{8}/_{18}$ jener 1634.

Diesser mein diener Sigmundt Beiczer ist mein gehämer und treuer diener. E. Exc. khönnen imb sicherlich traun.

Orig. RA. (Tidö saml.)

16.

1634, febr. 3 (jan. 24).

Från Vilhelm Kinsky.

Dem hern mein dienst, viel geliebter vertrauter her schwager. Der herr Raschin wirdt dem herrn wisen zu informiren von itzigen Pilsnischen zustandt. Der herr helfe in dero materie travaliren undt ale eigene competenz undt particular interesse was nur möglich zu leschen undt sie lasen nicht darzu khomen, das man von hiesiger intention sol zweifeln. Seindt gar zu gute wahrzeichen, welche ich nicht glaubete, wan ich nicht present were undt es nicht mit meinen augen sehe undt mit meinen henden grieffe; so als gott ist, wer haben den frieden in unsern henden, wan wier ihn nicht mutwilig selber von uns treiben undt werfen. Hiermit etc.

williger schwager undt diener
Wylem K.

Dat. $\frac{24\text{ jan.}}{3\text{ febr.}}$

17.

1634, febr. 19.

J. Ph. Kratz till Otto, Wild- och Rheingrefve.[1])

Ewer Excell. küsse ich mit gebührender reverenz gehorsamblich die hände und berichte dieselbe, dass einer vom adel sich in

nahmen dess herrn graven Kincky, so sich zu Dresden aufgehalten, angemeldet, mir des herrn gr. Kinski wie nicht weniger dess herrn Terschka gruess und dienst vermeldet, benebens vorgeben, dafern es mir annemblich, wolten sie die sachen dahin richten, dass der hertzog von Friedlandt mein bester freundt sein werde. Darauf ich diese antwort geben, dafern der hertzog v. Friedlandt der hochlöbl. cron Schweden und der löbl. ständt freundt würde, dass als dann ich dero unterthäniger diener auch were, dafern aber solches nicht geschehe, bleib ich dessen feindt bis in mein endt. Darauf er mir replicirt, es werde gewiss geschehen, dass er sich werde accomodiren. Ich aber: dass gebt gott und wann ichs sehe, so glaub ich es. Dies schreib ich E. Exc. als dem höchsten haubt zu den endt, damit ich nicht heimlich tractire oder handele, davon meine superioren nicht wissen sollen und den falschen zungen kein ursach gebe zu ändern gedancken. Ich aber etc.

Frankfurt den 19 febr. 1634.

J. Philips Gratz grave.
v. s.

Afskr. RA.

18.

Consilium generale i Frankfurt till Axel Oxenstierna.
1634, febr. 22.

E. Lbden und Exc. sollen wir hiemit billich dienst- und unterthänig nicht verhalten, was für ein schreiben verschienen mittwoch an mich den Rheingrafen herr grav Kraz (welcher an einem fieber zu beth liegt) abgehen lassen, darauf ich eine notturft befundten den secretarium Varnbülern zu ihme zu schikhen umb mehrere *specialia* und beyneben auch zu vernehmen, wie der vom adl durch kommen. Der referiert nun wider so vil, dass diser vom adl dess hern graf Kinskhij diener, der evangelisch religion, ein exulant aus Böhmen und eben dieser sachen halber nacher Halberstatt verschikht und von daraus seinen weg alher genohmen, und dass E. Lbdn und Exc. von allen diesen beraits guthe wissenschaft. Hauptsächlich aber halte er darfür, dass es des hertzogen aus Friedlandt rechter ernst, so gar das er eintweder dise intention mitt gewalt durchtringen oder gewiss sein kopf darob lassen müsse. Einmahl sey er an dem keys. hof suspect, von den spanischen und der pfafferei verhasst, dass er dem haus Österr. und das haus Österr. ihme widerumb nimmer mehr recht vertrauen könne, der herr hingegen sey hoch und trachte allein, weilen er über sechs jar, wie er sich vernehmen lasse, nicht mehr zu leben, einen grossen nahmen zu hinterlassen; den könne er besser nicht erwerben, als wenn er die Böhmische Cron wegnehme, sein vatterlandt wider zu einem freyen wahlkönigreich mache, von dem angemassten erbaigenthumb dess

[1]) Bilaga till följande bref.

haus Österr. liberier, und das Röm. reich wieder in vorige libertet und ruh bringen helffe. Er wisse zwahr wohl dass mann ihme auf dieser parthey nicht werde trauen. Er hab aber vörhstmahln in Schlesien anders nicht geköndt, und soll mann ihne für so kindisch nicht ansehen, dass er, wann er nicht hierüben zu tretten gewillt gewesen, nicht alles volkh wollte haben niderhawen lassen, der wohl gewüsst, dass es ihme wider aus reisse. So soll auch niemandt glauben, dass er Regenspurg nicht hätte entsetzen können oder noch täglich wider weg nehmen köndte; vil mehr hab er Gallassen zu sich in Schlesien gezogen, den er sonsten wohl hätt in Regensp. werfen können, damitt hern herzog Bernhardts F. Gn. solchen orth weg zu nehmen luft habe. So woll er auch sonsten solche demonstrationen thun und gegen dieser parthey (wann mann ihme allein dem königreich Böhmen nicht zu nahent komme) dass geringste tentieren, dass mann ihme trauen müsse. Ob zwahr Varnbüler ihme begegnet: Er herzog hätts gegen dem haus Österr. nicht uhrsach, als welches ihne so hoch gemacht, und werde voraus die verschonung des königreichs Böhem allein angesehen sein, dass unsre partheij auf sich selbsten stilligen, sich consumieren, er in mitls luft haben soll nach allem wunsch zu sterkhen, alsdann mitt grosser macht zu gehen; so ist doch repliciert worden: von dem haus Österr. hab er zwahr grosse gnad empfangen, sey aber hin widerumb sehr disgustiert worden, und der herr vil höher, all dass er solches wisse zu verschmerzen, wie er dann insonderheitt übl zufriden, dass Ragozi dem könig in Ungarn sein volkh in $\frac{m.}{15}$ mann übergelassen und wider all sein abmahnen solches angenohmen worden, und der könig selbst darmitt wolle zu veldt ziehen, wie er dann aus solchem *disgusto*, des keysers intention zu wider, den ganzen Böhmischen landttag für sich selbs aigns gefallens dirigiert und veruhrsacht, dass der Burggraff mitt der Cron von Prag sich weg begeben, und er herzog nun mehr willens sey seine vertribne landtsleiht, welche bey ihme halten wöllen, wider einzusetzen. Er habe auch mit allen seinen obristen mitt einem leiblichen aidt und aigenhändiger subscription sich *reciproce* verbundten, dass sie einander in keiner occasion, es gehe wider wen es woll, wollen verlassen. Zu dem so sey er, wie der vom adl beständig berichte, starkh genung, hab effective $\frac{m.}{30}$ mann gutt volkh, da er damitt wollte in die Oberpfalz rükhen, wüsste er nicht wie man ihne solches vermehnen würde. Über dass alles sey er gewiss ein hochverständiger, weittaussehender herr, der gleichwohl in acht nehme, dass diese parthey aller orthen sich sehr versterkhe, neben guttem progress einen grossen anhang bekomme, da er vielleich in sorgen stehe, es möchte ihme ein streich misslängen und er umb reputation gebracht werden, dass er sich wider aufzurichten kein mittl, und was dergleichen mehr eingewendet, doch endtlich alles dahin limitiert worden, dass er selbst nicht darfür halte, mann ihme zu wohl trauen, sondern nur desto mehr sich sterkhen solle.

Als nun Varnbüler uns solches unterthänig mitt mehrern referiert, kombt die Nürnberger post, confirmiert dergleichen und noch mehr, dass der herzog von Friedlandt zu Lintz für einen offnen feindt und rebellen des kaysers ausgerufen und angeschlagen, sein vetter einer Bertholdt von Wallstein und obrister Kheraus gefangen genohmen, sein pagage durch den Piccolomeni geblündert worden. Wiener brief über Paris meldten dass mann zu hof trachte den herzogen von Fridlandt nacher Wien zu ziehen und ihme wie hie bevor die armee zu nehmen, des merkht er aber, woll nicht trauen und dörfte wohl gefährliche *resoluciones* fassen.

Welches E. Lbd und Exc. wier gleichwohl zu dero nachrichtung weitläuff., so vil uns dess hern graf Krazen mitt Varnb. gehaltenner discours und die gemeine zeittungen an die handt geben, dienstl. und unterthänig berichten wollen, das judicium und was hieran zu glauben E. Lbd. und Exc. hohem von Gott begabtem verstandt heimbstellendt, deren wier aber hiemitt zugleich dienstl. und unterthänig einschliessen wollen, was in dieser sache dess hern herzog Bernh. f. gn. an die statt Nürnberg geschriben,[1]) und weiln gleichwohl diss werkh, es schlage zur ernst oder betrug aus, von sehr weittraichender importanz, wier beynebens nich zweiflen, es werden hochgedachts Hern Herz. Bernh. f. g. hierunter mitt grosser fürsiechtigkeitt und behuttsambkeitt verfahren und [nicht] für dreist, mitt E. Lbd und Exc. derentwegen vleissig correspondieren, auch ohne derselben vorbewusst sich nicht leichtlich einlassen, so erinnern wier uns doch dass ihre f. gn. an leithen sehr entblösst und bedünkht uns unmassgeblich ein hohe notturft sein, dass ihre f. gn., welche mitt der *expeditione bellica* gnuegs. occupiert, in einem so wichtigen nebengeschäft mitt etwas mehrern verständigen klugen erfahrnen und getreuen leithen, so die *consilia* rechtschaffen zu dirigieren wüsten, möchten subleviert und versehen werden, und das umb so vil mehr, weiln es auch in dem fränkhischen crayss unter bayden fürstl. persohnen, hern marggr. Christian und hern hertzog Bernhardts f.f. gn.gn. der præcedenz halben allerhandt missverstandt, wie auch zwischen hochgedachtes h. herzog Bernh. f. gn. und denen hrn graven auch der ritterschaft vil irrungen und beschwernüssen will abgeben, welche leichtlich dem publico ein grosses unheil zuziehen und auch in andern crayssen zur consequens möchten gezogen werden. Welches alles etc.[2]). Frankfurt den 22 feb. a:o 634.

E. Lbd. und Exc. etc.

Otto Wildt und Reingraf

Frantz Rudolf Ingold. Johann Jacob Tetzel von Kirchensittenbach.

Pres. Burgstal d. 1 Martii a:o 1634. Orig. RA.

---

[1]) Brefvet af den 14 febr. 1634 bilagdt i afskrift innehåller blott en varning till staden Nürnberg att akta sig för hert. af Friedland.

[2]) Slutet innehåller blott ett anbefallande af angelägenheten i Rikskanslerens omtanke.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Aspenäs- och Fånö-ätternas härstamning.

Af äldre genealoger hafva dessa båda ätter med ett gemensamt namn kallats *Blå*. Orsaken dertill har varit, att de antagits härstamma från den af rimkrönikans berättelse kände Ivar Blå till Gröneborg, men då inga bevis för en dylik slägtledning förefinnas, och hela berättelsen om Ivar Blå står på en temligen svag historisk grund, har jag ansett det lämpligare att uppkalla dem efter de gårdar, *Aspenäs* i Östergötland och *Fånö* i Upland, der flere af dess medlemmar varit bosatte.

Att någon slägtskap mellan de båda ätterna förefinnes är tydligt, icke allenast deraf att flere medlemmar af dem båda förde samma vapen [1]), ett fantasidjur, som plägar kallas Lejonörn, utan äfven af att Folke Jonsson, som var af Fånö-ätten, i en handling [2]) af år 1311 kallar Knut Jonsson, som tillhörde Aspenäs-ätten, »consobrinus». Af Fånö-ättens medlemmar är den först kände en Karl Tjälfvesson af Fånö, som lefde år 1274 [3]). I sitt sigill [4]) förde han dock ej Lejonörnen utan ett dubbelkors mellan ett hjorthorn och en halfmåne. Ett snarlikt vapen [5]) begagnades äfven af en hans son Peter Karlsson af Fånö, som lefde år 1284 [6]), hvarför det är troligt, att detta var Fånö-ättens ursprungliga vapen. En annan son till honom var den bekante Johan Karlsson, som afrättades år 1280. Hvilket vapen han förde, kan visserligen vara tvifvel underkastadt, men jag är dock böjd att tro det vara Lejonörnen. Under ett bref [7]) af år 1278 finnes nämligen ett sigill [8]) innehållande Lejonörnen, om hvilket B. E. Hildebrand visar sig tveksam, huruvida det tillhört Johan Filipsson eller Johan Karlsson — någon annan kan det ej hafva tillhört. Jag gissar på den senare, dels emedan det ej är troligt att Johan Filipsson, hvilken vanligen nämnes bland de främste

---

[1]) B. E. Hildebrand, Svenska sigiller från medeltiden III: 181, 451, 182, 468, m. fl.
[2]) Svenskt Diplomatarium III: 1803.
[3]) S. D. I: 572, 574.
[4]) Hildebrand, Sv. S. III: 33.
[5]) Hildebrand, Sv. S. III: 52.
[6]) S. D. I: 782.
[7]) S. D. I: 645.
[8]) Hildebrand, Sv. S. III: 39.

af rikets stormän, först den åttonde i ordningen skulle vidhängt sitt sigill, dels emedan antagligt är, att Johan Filipsson samma år fört ett annat sigill[1]) äfven innehållande Lejonörnen. Säkert är emellertid att Johan Karlssons son Folke Jonsson ständigt förde Lejonörnen[2]) och han kan ej gerna hafva upptagit detta vapen efter sin moder Ragnhild Erlandsdotter, som synes varit af en slägt, hvilken i sitt vapen förde två vingar[3]). Ett sigill[4]) innehållande Lejonörnen träffas vidare under tvänne bref[5]) från åren 1278 och 1279, men i det första namngifvas inga af de beseglande, och af dem, som nämnes i det andra, kan det ej hafva tillhört någon. Deras vapen äro nämligen kända utaf andra handlingar. Visserligen framställer B. E. Hildebrand den förmodan, att det tillhört Magnus Johansson, men han för eljes ständigt en ängel i sitt vapen och något annat skäl än detta sigill, som saknar omskrift, finnes ej för att antaga det en Magnus Johansson, som förde lejonörnen, på denna tid lefvat. Då nu i fråga varande bref utgör en konung Magnus' stadfästelse å Birger Filipssons försäljning af tvänne gårdar tillhörande hans hustru samt upplåtande af tvänne andra åt henne till ersättning, väntar man naturligtvis att finna Birgers broder Johan Filipsson bland de beseglande, enär det var vanligt att alltid de närmaste slägtingarne med sina sigill bekräftade dylika öfverenskommelser. Antagandet att så äfven nu skett och att just detta sigill med Lejonörnen tillhört Johan Filipsson, torde ej synas för djerft, då af ett bref[6]). utfärdadt samma dag och på samma ställe, det är bekant, att Johan Filipsson var vid tillfället närvarande. Häremot kan visserligen invändas att brodern Birger Filipsson i sitt sigill[7]) endast för en örn, men dels äro dessa vapenbilder ej synnerligen olika, dels hände det stundom att bröder förde något skiljaktiga vapen. Till dessa Filipssöner var den ofvannämde Johan Karlsson en systerson[8]), och han har sålunda tydligen upptagit sin möderneslägts vapen. Samma olikhet, som nyss anmärktes hos de båda Filipssönernas vapen, träffas äfven hos Johan Karlssons sonson, kaniken Johan Folkessons sigill[9]). Han för nämligen först en örn men senare en Lejonörn.

Samma vapen, Lejonörnen, fördes äfven af Folke Jonssons »consobrinus» den bekante drotsen Knut Jonsson[10]). Denna vapenlikhet och slägtskap synes mig ej på annat sätt kunna förklaras än genom antagandet, att Knut Jonsson var en son till ofvannämnda Johan. Filipsson, och jag skall i det följande söka framdraga de

---

1) Hildebrand, Sv. S. III: 43.
2) Hildebrand, Sv. S. III: 181, 210, 225.
3) Script. rer. svec. med. ævi III: 2: 5. 188. Peingsk. Monum. Ullerak. 5. 78.
4) Hildebrand, Sv. S. III: 43.
5) S. D., I: 654, 671.
6) S. D. I: 670.
7) Hildebrand, Sv. S. III: 44.
8) S. R. S., I: 1. s. 41.
9) Hildebrand, Sv. S. III: 309, 451.
10) Hildebrand, Sv. S. III: 182.

stöd som kunna finnas för detsamma. Såväl bland Folkes som Knuts barn förekomma namnen Johan och Birger, hvilka kunna vara tagna efter de båda Filipssönerna. För ett nära samband mellan Johan Filipsson och Knut Jonsson kan äfven anses tala, att då riddaren Karl Göstafsson år 1292 gör sitt testamente [1]) han *närmast* efter en själagåfva för sina föräldrar förordnar en för Johan Filipsson, samt vid fördelningen af gåfvor till enskilda personer nämner *främst* före sina egna anhöriga Knut Jonsson, som erhåller det harnesk och svärd, som hans (Knuts) fader egt. Att Johan Filipsson lemnat afkomlingar efter sig framgår dessutom tydligen af ett bref [2]) från år 1282. — Att Knut Jonssons moder varit fru Ingegerd till Händelö, en dotter till lagmannen Svantepolk Knutsson kan väl näppeligen betviflas, då han ofta säges vara broder till riddaren Göstaf Tunnesson [3]), hvilken bevisligen var hennes son [4]), samt jämte honom m. fl. egde »jus presentandi» till Vårfrukapellet i Linköping [5]), hvilket blifvit stiftadt af henne och flere hennes förfäder. Namnet Knut har han väl erhållit efter sin morbroder väpnaren Knut Svantepolksson eller dennes farfader hertig Knut af Reval. Fru Ingegerd skulle således hafva varit gift med Johan Filipsson och lagman Svantepolk varit dennes svärfader. Uti tvänne bref [6]) nämnas de äfven tillsammans på ett sätt som synes kunna tala härför, det ena af år 1272 då de sägas hafva bifallit en konung Valdemars gåfva till det ånyo upprättade kanonikatet vid Linköpings domkyrka, det andra af år 1278 då de besegla en hans gåfva till Margareta Ragnhildsdotter.

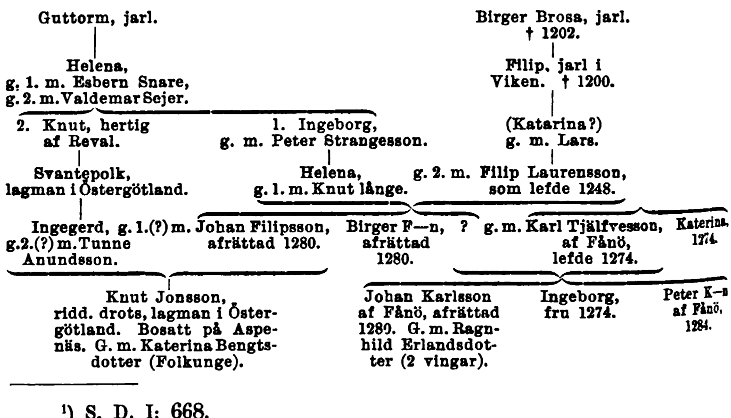
Att föra slägtledningen längre upp kan visserligen tyckas vara att väl mycket inlåta sig på gisningarnes fält, men då så väl P. A. Munch [7]) som O. Montelius [8]), dock utan anförande af några skäl, insatt Johan Filipsson å Folkungaättens stamtafla, torde det ej skada att här framdraga de stöd som kunna finnas derför. Uti det senast utkomna häftet [9]) af Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie finnes afbildadt ett sigill från år 1230, som tillhört danske riddaren Peter Strangesson, (d. 1241). Detta liknar i hög grad Lejonörnen Den enda egentliga skilnaden är, att nosen är mer utdragen, hvarigenom hufvudet blir mer ulf-likt. Om denne Peter Strangesson, som var gift med Esbern Snares dotter Ingeborg, veta vi [10]), att han hade en dotter Elin, som var gift först med Knut långe och sedan med en Filip Laurensson, hvilken uppgifves vara dotterson till Vikjarlen Filip, Birger Brosas son. Detta sigill gifver ett ej

[1]) S. D. II: 1053.
[2]) S. D. I: 744.
[3]) S. D. IV: 3069 m. fl.
[4]) Messenius, Tumbæ s. 27.
[5]) S. D., V: 3909, 3934.
[6]) S. D. I: 557, 653.
[7]) Munch, Det norske folks Historie, IV: 2. slägtt. 7.
[8]) Sveriges Historia, I: s. 391.
[9]) 1883, h. 1, s. 37.
[10]) Munch, a. a., IV: 1, s. 80.

ringa stöd åt det redan af P. A. Munch gjorda antagandet, att Johan Filipsson var en son till denne Filip Laurensson. Han har i så fall med någon förändring upptagit sin möderneslägts vapen. Såsom ytterligare stöd för detta antagande kan anföras, att de båda Filipssönerna i Rimkrönikan kallas Folkungar, att äfven Birger Filipsson stadfästar [1]) konung Valdemars gåfva till den förr omnämnda kanonin vid Linköpings domkyrka, hvilken synes vara densamma, som ursprungligen blifvit stiftad af fru Helena, mormoder till Filip Laurenssons hustru Elin, och till sist att Birger Filipsson synes hafva varit slägt med sin hustru [2]), hvilken var af en ätt som förde Folkungavapnet och var nära befryndad med densamma [3]). Emot detta antagande talar dock den omständigheten, att i sådant fall skulle Johan Filipsson vara slägt med sin hustru i tredje led, och ehuru visserligen exempel på dylika äktenskap finnas från denna tid — så var konung Valdemar Birgersson slägt med sin hustru Sofia i tredje led — voro de åtminstone ej vanliga.

Såväl P. A. Munch som efter honom O. Montelius anse denne Filip Laurensson vara en farbroder till Filip Petersson, som föll vid Herrevad år 1251, och till Göta-lagmannen Lars, som år 1245 bortröfvade drottningens syster Benedicta [4]), men några synnerligen talande skäl härför har jag ej funnit. Här må äfven påpekas det omöjliga uti antagandet [5]), att Holmgers hustru Elin var en dotter till Filip Laurensson, ty i sådant fall skulle hon varit gift med sin egen halfbroder. Att anse henne vara dotter till den Filip Petersson, som föll vid Herrevad, möter deremot ej något hinder.

Anses den bevisning, jag i det föregående sökt lemna, tillfredsställande, skulle således slägtledningen för Aspenäs och Fånö-ätterna te sig sålunda:

1) S. D. I: 668.
2) S. D. I: 667.
3) S. R. S. III: 2. s. 189.
4) Munch. a. a. IV: 1. s. 81; Sv. Hist., I, s. 391.
5) Sv. Hist., I, s. 391.

K. H. K.

Bref upplysande svenska historien.

Ett ryskt bref af Johan den tredje.

Från Johan den tredjes tid finnas åtskilliga konungabref, affattade på ryska språket och stälda till personer i Ryssland. I synnerhet under de första åren af 1580-talet, har konungen låtit uppsätta skrifvelser, innehållande uppmaningar till ryske slottshöfvidsmän och andre tsarens undersåtar att affalla till svenska kronan. Ett dylikt bref meddelas här efter ett i riksarkivet förvaradt, fullständigt utskrifvet exemplar på pergament; det är försedt med tre hål för sigillets vidfästande (Dipl. Ryssl. Förhandl. emellan Sverige och Ryssland under Johan III:s tid).

* * *

Vi Johan den tredje, Sveriges, Götes och Vendes konung och herre öfver Lifland och andra länder, gifve eder till känna, kneser, vojevoder, ståthållare, ämbetsmän, ärkebiskop, biskopar, igumener, munkar, adelsmän, bojarsöner, streltser, köpstadsmän, all menig allmoge. Vi hafvè erfarit, att I lefven i stor smälek och träldom under eder herre, den moskovitiske storfursten. Och dock kallar sig eder storfurste en kristelig herre, men handlar likväl okristeligen emot eder alla och pinar eder alla jämte edra hustrur och små barn med okristeliga pinor. Och vi, såsom en kristelig herre, förnimma, att edert kristna blod onytteligen utgjutes, och det gör oss hjerteligen ondt. Och derför, ömkande oss öfver edert tillspillogifna kristna blod, att storfursten utgjuter oskyldigt blod, skrifva vi eder till, att I mågen begifva eder till oss att tjena oss, och att I mågen så ställa, att det måtte blifva oss möjligt att i våra händer bekomma dessa städer, som äro Nöteborg (*Oresjek*) och Kexholm (*Korelskoj gorod*) med hela ryska Karelen, likaledes Koporie, Jamgorod och hela Ingermanland (*Izjerskaja zemlia*) med alla städer, som äro i Ingermanland, likaledes Ivangorod och Narva (*Rugodiv*) med allt, som lyder under storfursten i Lifland. Och de ståthållare och vojevoder, under hvilkas befäl dessa förenämnda städer nu lyda, skola få dubbelt så stora förläningar och underhåll under den tid och så länge de lefva, som de nu hafva i förläning af storfursten, Och dess förutan skola de likaledes behålla de arfvegods, som de nu hafva. Och dertill skall ytterligare gifvas dem förökning, till eviga tider, mer än hvad de hittills hafva haft, hvarjom och enom, som det är värd, och eftersom han tjenar oss med trohet och ärlighet Men så vida alla andra städer, hvilka ligga längre bort i Ryssland, som äro Novgorod, Pskov, Obdor och andra, äfvensom de, under hvilkas befäl de nu lyda, först af egen fri vilja uppsäga den ed och tjenst, som de svurit den moskovitiske storfursten, och svärja att tjena oss med trohet och ärlighet, och om de vilja hålla oss för sin rätte herre. då skola alla desse ståthållare behålla dessa städer under den tid och så länge

som de lefva. Och efter det dessa städer komma i våra händer, skola vi likaledes besätta dem med ryske ståthållare, som äro infödde män af Ryssland och af den landsänden. Men I kännen storfurstens förtrogne hofman (*dvorianin komnatnoj*), Afanasij Vasilievitch Sjemiakin. Han begaf sig till oss i vårt konnngarike Sverige att tjena oss, och vi hafva här förunnat honom vår stora konungsliga nåd, och vi söka icke med våld vända honom ifrån hans tro, i hvilken han hittills lefvat. Och ej heller dem af eder, som vilja begifva sig i tjenst hos oss, vilja vi med våld vända ifrån eder tro. Och I skolen lefva i denna tro, efter eder vilja, såsom I sjelfve önsken. Men hvarför skolen I tåla sådan grymhet, okristeligt tyranni och ömkeligt mord, och begifven eder icke till oss, en kristelig herre, ifrån sådan stor grymhet? För den skull vilja vi med vår stora nåd bevisa eder vår konungsliga barmhertighet, och vilja försvara och skydda eder emot storfursten af Ryssland och alla andra edra ovänner, och gifva eder friheten. Och mågen I uppriktigt utan allt omsvep icke frukta något bedrägeri eller svek. Och mågen I begifva eder till oss, en kristelig herre, med hustrur och barn, ehvem det är möjligt. Men dem, som icke frivilligt hylla och underkasta sig oss, dem skola vi med vår krigsmakt låta hemsöka med mord och brand på ett förskräckligt sätt, såsom det varder oss möjligt att uttänka, och vi skola i allting så förfara emot dem, som fiender pläga göra. Och till yttermera säkerhet och varning hafva vi låtit hänga vårt konungsliga stora gyllene insegel vid detta vårt konungsliga bref, som är skrifvet och gifvet på vårt konungsliga slott Stockholm (*Stekolm*), år ifrån Kristi börd 1573, den 23 i månaden Juli, i vårt konungsliga regementes femte år.

A. F. Skjöldebrands depecher under resan till Tyskland med f. d. konungen Gustaf IV Adolf och dennes familj 1809—1810.

Det är bekant att mot slutet af år 1809 regeringen beslöt att f. d. konungen och hans familj skulle lemna Sverige. Det ömtåliga uppdraget att tjenstgöra som chef för expeditionen gafs åt d. v. generalmajoren Anders Fredrik Skjöldebrand. I Schinkels »Minnen ur Sveriges Nyare historia» del V är en kortare skildring utaf detta uppdrags utförande meddelad efter en afskrift af Skjöldebrands egenhändiga anteckningar. De bref, som här följa och angå samma expedition, äro stälda dels till konungen, dels till statsministern för Utrikes Ärenden baron L. v. Engeström. De tillhöra riksarkivets samlingar.

* * *

1) *Till Konungen.*

Jag nyttjar tillfället af Öfwerste Lieutenanten m. m. Baron Lagerbielkes hastiga resa till Stockholm, att utan serskild courier, för E. Maj:t i underdånighet raportera det Öfwersten m. m. Baron von Otter sistledne natt (mellan lördagen och söndagen) klockan $1/2$ til 2 anländt hit med prinsessorna, som befunno sig i hög välmåga, oaktadt en mycket svår och tröttsam resa.

De herrar, som ifrån E. Maj:t och den kungliga famillen varit afsände att complimentera f. d. konungen och drottningen, hafwa framfört deras värf, och anträda resan tillbaka i morgon, med bref från deras majestäter.

I morgon, måndagen, börjas embarqueringen af vagnar och saker, hvilka sednare äro till en otrolig mängd, och blifwa beswärliga under landresan. Sedan väntas blott ankomsten af en courier och god vind, att afsegla härifrån. De engelska krigsskepp, som ligga här utanföre med en convoy, hafva ännu ej kunnat afsegla för motvind, ehuru de i dag, vid någon fördelaktigare vändning af vinden, skutit seglings signaler.

Här råder en fullkomlig stillhet, och förmärkes ej en gång vanlig nyfikenhet hos folket. I dag har varit predikan hos DD. MM. Derefter sade sig f. d. konungen vara mycket bekymrad deröfver att ej hafva någon prest med sig, och updrog Håfmarskalken Silversparre, att fråga den presten som predikat, om han ville följa med till Schweitz. Som han blott är extraordinarie regementspastor och ej har någon verksam befattning, är han dertill ganska beredvillig. Skulle H. M:t mycket ifrigt åstunda att hafva honom med sig, tror jag mig, i anledning af den plein pouvoir, E. M:t täckts i nåder lemna mig genom de första ordres, jag erhollit, kunna göra H. M:t till viljes och autorisera presten att följa med.

DD. MM. tyckas vara vid godt lynne, och önska blott att snart få afresa. Jag tror ej att f. d. konungen gör någon svårighet att resa till bestämd ort, ehuru H. M:t på utländsk botten anser sig vara på fri fot. Men skulle sådant inträffa, har jag penningarna i mitt våld; och utan dem kan ingen resa ske. Jag ärnar i sådant fall förklara att Riksens Ständer ej på annat vilkor beviljat underhållssumman, än att H. M:t med sin famille vistas på den ort, de för honom utsett. Om jag likväl skulle märka någon plan att resa annorstädes, torde jag af närmaste franska minister nödgas begära en hemlig escorte; emedan jag anser det vara emot E. Maj:ts intention att jag, utan högsta nöd, sjelf skulle bruka våld. Tvärt om, skall jag i alt som af mig beror söka att mindska omständigheternas obehaglighet för de höga resande.

Så snart sjöresan kan anträdas, skall jag genom en courier hafva den nåden att sådant i underdånighet raportera. Carlscrona d. 16 December 1809. *A. F. Skjöldebrand.*
General Major.

Underdånigste apostille.

Sedan en courier ankommit, som genast går tilbaka, sänder jag med honom den underdåniga raport, jag ärnat afsända med Öfwerste Lieutenanten Baron Lagerbielke.

F. d. konungen har sjelf öfverenskommit med Regements pastorn Holm att han skall följa med till Schweitz, och gifvit honom skrifte-lig försäkran att han nu genast får 400 rdr b:co att betala skuld och lemna underhåll åt sin hustru. Pastorn Holm har bedt mig i underdånighet anmäla hans önskan att i nåder blifwa utnämd till håfpredikant. Håfmarskalken Silversparre lärer vid sin ankomst närmare, i underdånighet detaillera sakens förhållande och medhafva pastorns meritlista. Det hvarom jag endast i underdånighet kan försäkra är att han här är almänt berömd [1]). I dag är ännu icke engelska convoyen afseglad i anseende till motvind.

Carlscrona d. 17 Decemb. 1809.

2) *Till Utrikesstatsministern.*

Carlscrona d. 16 Decemb. 1809.

Jag afsänder med Öfwerste Lieutenanten Baron Lagerbielke, min underdåniga raport om prinsessornas ankomst hit, m. m. Alt det svåra, som naturen, årstiden och omständigheter hittills lagt i vägen för resan, är lyckligen öfvervunnit. Sedan jag passerat Lin-köping, där jag lät ombytet af hästar ske på borggården, som är nästan utom staden, sades att en hög herre vore där med flera vagnar. Någon hade känt igen Silversparren och von Otter. Straxt sades, det är f. d. konungen. Man hade sett ett fruntimmer — f. d. drottningen. Folk geck dit att se — — och vi voro redan borta. Nyss hade varit marknad. Där hade kanske blifvit något att göra, om vi stadnat midt i staden eller dröjt längre. Likaså har det på flere ställen förhållit sig. Jag tror att folket i landet behöfver ännu upplysas om orsakerna till revolutionen; och dertill skulle nu utan affectation gifvas tillfälle, då f. d. kongliga famillens afresa tillkänna gifves genom en publication. Hvilken stor och lycklig contrast erbjuder sig icke af sjelfva saken? På en sida. alt det onda, f. d. konungen gjort oss, med styrka, korthet och enkelhet utfördt. På den andra, det sätt på hvilket han blifvit be-handlad, det underhåll, Ständerna beviljat honom, den öma omvård-nad och den aktning hvarmed han under resan bemötes. Sluteligen rysligheten af det krig, han onödigt ådragit oss, den möda, de up-offringar det kostat, att sätta en gräns för blodsutgjutelsen och för-störelsen — nu fred med de närmaste fienderna, vänskap äfven innan fredsslutet med Europas lagstiftare, vänskapen ej afbruten med hans fiende, således fred öfver alt utom oss. I följe deraf förmaning till

[1]) En ordre af Skjöldebrand till reg.-pastor Holm att såsom predikant och H. K. H. prins Gustafs lärare medfölja finnes bilagd.

enighet och medborgerlig anda inom oss, böner, tacksägelser till den högste som efter så många olyçkor ser till sina barn och bjuder dem sällhet och lugn, så vida de göra sig värdiga deraf genom trohet och lydnad för Öfverheten, en *sann Gudsfruktan*, kärlek för nästan etc. Tårar skulle ströma i alla kyrkor, och folket skulle välsigna hvad de nu till en del, af okunnighet och skälmars ingifvelser, förbanna.

Jag ber om förlåtelse att jag ingått i så mycken detail; men jag känner starkt nödvändigheten af folkets uplysning. De tala högt om *vår Gustaf, vår förra kung, landets far*. De känna ej huru han förstört oss. Jag har sjelf sett bönder gråta, då de sett honom, och de som kommit efter, hafva hört, att han behandlas orättvist, att om man vetat att han skulle komma, hade man tagit honom ifrån dem som förde honom, med mycket mera.

Af min underdåniga raport lär E. Exc. inhämta det vi nu snart äro färdiga att segla. Jag längtar otroligt att återse mitt fäderneslaud. Gud låte desförinnan riksdagen vara slutad, enigheten återställd, tronföljaren med almän välvilja emottagen, och framför allt konungens helsa förbättrad. Om något hände H. M:t i denna tidepunkten, vore det oberäkneligen olyckligt.

Men jag bör minnas att E. Exc:s tid är dyrbar. Med oföränderlig högaktning etc.

Nu nyss erhöll jag E. Exc:s bref med ett från Margrefvinnan till drottning Fredrica.

Apostille.

E. Exc. torde tillåta mig att påminna, det jag på befallning prevenerat H:s Ex. Baron Stedingk att han skulle blifva Grefve.

3) *Till densamme.*

Fregatten Camilla till ankars på Carlscrona Redd
d. 21 Decemb. 1809.

Sedan de höga resande embarquerat för att genast vid courierens ankomst kunna begagna god vind om den inträffade, har jag haft äran att emottaga E. Exc:s bref jemte alla nödiga pass. Deruti saknades likväl ett bref från Grefvinnan Fersen till Drottning Fredrika, hvilket förmodl. kommit för sent. E. Exc:s bref ställer jag mig till efterrättelse som en hemlig instruçtion och skall söka att med yttersta granlagenhet ställa sakerna i den ordning som kan förena de höga personernas möjeligaste agrement med fäderneslandets säkerhet.

Svedenstjerna var redan afrest, då jag feck hans pass. Kan han hinnas, torde jag få honom med mig. Annars, och i fall det, efter utseendet, blir omöjeligt att segla i morgon (emedan vinden är rakt emot), skall jag taga någon annan med mig, som passerar för Svedenstjerna, tils jag får nytt pass åt honom af en fransk minister.

Ehuru mycket det kostar på att lemna fäderneslandet i en så kritisk tidepunkt, önskar jag blott god vind, att kunna fortskynda resan.

Jag hoppas och ber att E. Exc. täcktes ej illa uptaga den frihet jag tog mig i mitt sista bref, att tilstyrka och föreslå en publication. Det förtroende E. Exc. altid täckts visa mig, sedan jag fått den lyckan att vara närmare känd, har gifvit mig dristighet att utan omsvep säga hvad jag tänker.

De höga resande må alla väl och äro vid gladare lynne än man kunnat förmoda. I allt som är möjeligt göra vi f. d. K. till viljes. I går aftons sedan vi nyss embarquerat, och det började regna, begärde han *chorum*. Det hade swårigheter, och besättningen var sysselsatt; men han war envis, och jag lät göra chorum under däck. *Han* med hela famillen stod nära trappan. Jag har nu låfvat honom chorum morgon och afton, med vilkor att han blott står i dörren till cajutan med sin famille; emedan jag ej tycker om, att de synas tilsammans med barn för hela besättningen. Att promenera något på däck kan man ej hindra honom och i synnerhet Drottningen, som i cajutan lider af skeppets rörelse. Men då säga vi merändels något roligt och få dem att skratta, så att de af besättningen, som se dem, ej tro att de äro olyckliga eller behandlas hårdt, hvilket mängden är fallen att tro. Emedlertid finner jag nästan hvart ögonblick nödigt att noga betänka hvad som bör göras. F. d. K. har flere gånger nämnt att han gärna ville sjelf lemna till någon engelsk officer bref till Hert. af Brunsvig-Oels. Jag har afböjt det. Nu äro de alla afseglade.

Jag ber att E. Exc. täcktes bibehålla för mig den godhet, hvarmed jag hittils varit hedrad och har äran etc.

Apostille.

F. d. konungen har varit på vägen att skilja sig vid sin kammartjenare Biedveg, och de tvänne kammarhusarerne, för det de ej ville helt och hållit taga afsked ur konungens i Sverge tjenst, innan de ens viste hvad vilkor och hvad utsigt för framtiden, de kunde få hos honom. Jag har tagit den utvägen, att de synas acquiescera dertill, men stå qvar tils vidare i sin förra tjenst, hvarom jag försäkrat dem, emedan jag derigenom är säkrare att kunna under resan helt och hållit räkna på dem vid förefallande händelser. Skulle de sedan vilja komma tilbaka, är säkert K. M:t mycket väl belåten med dem, emedan de äro förträffelige domestiquer och af en ovanligt god conduite.

Stunden då vi segla kan jag omöjeligen determinera. Derom lär Hr Öfver Amiralen m. m. Baron af Puke afsända underdånig raport till Kgl. M:t.

Ut in litteris.

Innelyckte copior äro med K:s och Dr:s bifall tagne af deras bref till Hert. af Brunsvig Oels.

4) *Till Konungen.*

Utan tvifvel är längesedan den underdåniga raport till E. Maj:t framkommen, att f. d. Konungen och Drottningen den 20 December embarquerade på fregatten Camilla på Carlscrona redd. Som öfverfarten i denna årstid oftast är underkastad mycken svårighet, trodde jag mig böra begagna första gynsama vind, och derigenom för de höga resande undvika de olägenheter, som kunde åtfölja ett dröjsmål. Jag hade således beslutat att låta briggen Delphin invänta den courier, som skulle medföra passen m. m., i fall den goda vinden innan dess ankomst inträffade, och af Herr Landshöfdingen friherre Håkanson hade jag tagit nödiga pass. Men detta behöfdes icke; och courieren var redan ankommen, då fregatten först kunde gå till segels söndagen den 24 dennes i dagningen. Efter en ovanligt lycklig öfverfart ankom fregatten den 25 om aftonen till Perths redd, dit kosan styrdes, emedan vinden icke tillät att gå till Travemynde. Jag sände genast i land Ryttmästaren Herkepé, att föranstalta det hästar och vagnar skulle komma till stranden, och quarter sökas i nejden. Men som vinden låg inåt landet och dyningen blef mycket svår, kunde landstigningen icke gå för sig hvarken då eller följande dagen. Slupar återkommo från land till fregatten med underrättelse att Major Blessing genast afsändt flere vagnar och gjort anstalter i sitt hus till de höga resandes mottagning, men att en af sluparne kantrat på långgrundet vid stranden, och dragits i land af besättningen, hvilket än mer bestyrkte omöjeligheten i synnerhet för Hennes Majestät och prinsessorna att komma i land utan största olägenhet. Den 26, då vinden något stillnat, gingo de höga resande ombord på briggen Delphin, i hopp att med den kunna komma in till Stralsund. Men efter 4 mils fart blef så stark mist och mörker, att briggen måste ankra. Om aftonen afsändes kammarhusaren Hebner med ett bref från mig till franske Generalen Candras, som har befälet i Pomern, hvarigenom han underrättades om DD. MM:s ankomst. Den 27, med lugnt väder, gingo DD. MM. på en slup ungef. kl. 10 f. m. och ankommo till Stralsund kl. ungef. 3 eftermiddagen. En half mil derifrån mötte mig en officer afsänd från franske Generalen med ett höfligt bref, af innehåll att, ehuru han ej fått mindsta underrättelse från Herr Bourienne[1]) kunde han ej annat än tillåta Grefven och Grefvinnan af Gottorp fri resa genom det district, han commenderar. Vid bryggan mötte commendanten att emottaga de höga resande. Vagnar voro der för att föra dem till gouvernementshuset. Hennes Maj:t åkte; men konungen och prinsen gingo till till fots, ehuru jag önskat att äfven de hade åkt. En otalig mängd af folk var församlad, men garnisonen, som består af mecklenburgska trupper, bibehöll den bästa ordning. DD. MM. funno sig lyckliga att vara komna till lands, och befinna sig, så väl som hela den höga familjen, i fullkomlig välmåga.

[1]) Fransk minister i Hamburg.

Då jag kom till tals med franska Generalen fann jag honom i början något missnöjd med den embaras hvaruti han blifvit försatt genom ett så oförväntadt besök; men sedan jag visat honom de papper jag har och i synnerhet utdraget ur H:s Exc. Grefve von Essens samt Friherre Lagerbielkes depêche, blef han något lugnare, ehuru ej aldeles. Obegripligt är att ej Hr Bourienne expedierat några ordres. Jag har lemnat general Candras afskrift af ofvannämnda depêche, med uteslutande af *le sejour ordinaire des rois dethronés*, emedan jag ej tror det vara tjenligt att dessa orden officielt uprepas. En dylik afskrift har jag skickat till Herr Bourienne med en courier för att påskynda ordernas afsändande, och detta är skedt äfven på General Candras begäran. För öfrigt är han ganska höflig och visar de höga resande alla möjeliga attentioner, men vågar ej personligen besöka dem.

Emellertid lägger han inga hinder i vägen för resan, utan tvärt om tycks vela påskynda den. Om vagnarna, som af sjöresan farit mycket illa, hinna så snart repareras, sker afresan härifrån om 3 dagar; och då är snarare vunnit än förlorat derpå att man ej på för långt afstånd förfrågat sig, emedan svaret då kunnat blifva att man borde vänta depêchernas ankomst. I dag är en faselig storm, den DD. MM. hade nödgats utstå, om ej det parti blifvit tagit som togs.

Att så väl fregatt chefen Öfverste Lieutenant Trolle som alla andra officerarne af expeditionen med utmärkt nit fullgjort deras skyldigheter, lärer f. d. konungen i sitt bref till E. M:t hafva omnämnt; och anser jag mig skyldig att i underdånighet anmäla dem till E. Maj:ts nådiga hugkomst, helst den lyckliga farten lär i synnerhet kunna tillskrifvas en klok uträkning och begagnande af vinden

Med första postjakt skall jag hafva den nåden att i underdånighet afsända raport, ifall något märkvärdigt innan dess afgång förefaller. Stralsund natten till d. 30 December 1809.

5) *Till Utrikes statsministern.*

Stralsund d. 31 Dec. 1809.

Med de depêcher, jag afsände med fregatten, hann jag blott med några ord göra reda för omständigheterna vid ankomsten till Stralsund. Jag hade då nödgats skrifva hela natten ett bref till Netzel[1]) i Hamburg, ett mycket detailleradt till Hr Bourienne, en officiel note till General Candras[2]), hvilket han begärt, för att kunna rättfärdiga för sitt håf, det sätt på hvilket han emottagit oss. Jag måste äfven lemna honom afskrift af depêcherna från svenska missionen i Paris, hvaruti jag likväl uteslöt infallet om Rom: *c'est le sejour ordinaire des rois dethronés*, och början angående Schweitz, hvilket jag ej trodde böra circulera mellan ministrar, till hvilka Gen

[1]) Svensk chargé d'affaires i Hamburg.
[2]) Noten, dat. d. 30 dec. 1809, finnes bilagd.

Candras borde skicka sin rättfärdiggörelse. Då jag gjorde honom visite, var han i början väl höflig, men tämmeligen mörk. Jag hade då med mig de medföljande svenske officerarne och presenterade dem. Han sade sedan: »Monsieur, vous m'avez mis dans le plus grand embaras, en débarquant ici.» Jag svarade: dans la saison où nous sommes, il fallait chercher le premier port pour éviter à leurs majestés les inconveniens et les dangers d'une longue navigation; et d'ailleurs il est inconcevable, Monsieur, que vous n'avez reçu aucun avis de ce voyage. Si vous voulez bien m'accorder un entretien particulier, je vous montrerai, sur quoi se fonde ce que j'ai eu honneur de vous dire.

Då gingo vi in i ett serskildt rum. Jag visade honom utdraget af depêcherna. Han svarade: att han var äfven så förundrad som jag att han ej fått några ordres, men att jag i alla fall ej borde hafva fört de höga resande till ett ställe, där alt borde gifva dem sorgliga påminnelser. Han tillade: il faut respecter le malheur; un prince, quoique deposé, ne cesse pas de l'être — et sa Majesté la Reine — enfin tout le monde ici désapprouve cette démarche» — »Et tout le monde se trompe», svarade jag, »c'est tout le contraire de ce qu'on s'imagine. J'aurais bien souhaité de debarquer à Travemünde ou partout ailleurs qu'ici; mais le vent ne l'ayant pas permis, voulez vous que j'exposasse leurs Majestés dans cette saison à croiser dans la Baltique, á essaier des tempêtes, les ayant heureusement échapés, enfin à être arretées par les glaces, s'il survenait un grand froid. Sans doute ce n'aurait pas été respecter le malheur. Au contraire, Monsieur, tant par ordre du Roi de Suède, que de propre mouvement je ferai tout au monde pour éviter ou pour diminuer autant que possible, toutes les peines et les désagremens d'un voyage que le sort et les circonstances obligent leurs M:s de faire dans un saison si avancée. J'ajouterai encore, Monsieur le General, qu'avant de prendre ce parti, je l'avais proposé à leurs M:s qui l'ont accepté avec plaisir. D'ailleurs je savais bien qu'en tout cas, vous ne pouviez pas refuser l'hospitalité à une princesse alliée à la maison Impériale, et qu'en conséquence le roi son époux et ses enfans seraient aussi bien reçus; et avant d'arriver, j'avais eu l'honneur de vous en prevenir. L'accueil que vous leur avez fait, a repondu à mes esperances; et je suis bien sur que vous n'aurez pas lieu de vous en repentir, lorsque vous recevrez les ordres de l'Empereur sur ce sujet.» — »Oh, je n'en doute pas, puisque vous m'en assurez, mais vous sentez bien Monsieur combien mon cas est difficile; je n'ai reçu aucun ordre touchant les relations entre la France et la Suède, si non que le paquebot avec la poste aura la liberté de passer, et vous me tombez sur le corps avec le roi Gustave Adolphe! Enfin — l'entrée dans cette ville doit avoir été bien pénible pour leurs Majestés, tout ce monde rassemblé, ces gens qui ont été leurs sujets; ces lieux; Elles doivent en avoir souffert cruellement.» »Point du tout», *svarade jag aldeles enligt med sanningen.* »La reine qui avait beaucoup souffert du mouvement du vaisseau, se trouvait heu-

reuse d'avoir mis pied à terre. Le roi se trouvait flatté des marques tacites de bienveillance que lui donnait le peuple; et j'aurais souhaité que vous eussiez assistè au repas que prirent leurs M:s peu après leur arrivée. La gaité y regnait au lieu de l'accablement. Non, Monsieur le General, on aurait bien tort de reprocher aux suédois la haine et la vengeance. A deux doits de notre perte. nous avons fait ce qu'il fallait pour sauver les restes de notre malheureuse patrie; mais nommez moi un prince qui dans une occasion pareille, a été traité comme le roi Gustave Adolphe.»

Jag tillade åtskilligt mera och småningom adoucerade sig Herr Generalen. Emedlertid bad han mig gifva honom en officiel note. som kunde tjena honom till rättfärdiggörelse, jemte ett utdrag ur den nämda depêchen, och skicka straxt en courier till Hambourg med en dylik till H:r Bourienne.

Jag geck sedan en liten stund till Konungen som ville skicka ett kort till Generalen. Jag ville afböja det i anledning af något som Generalen sagt; men K. ville nödvändigt att jag skulle sondera Generalen i ämnet (jag fruktade att han ej ville betala kortet). Jag gick snart hem till mig, att invänta Generalens återvisit till mig. Han kom. Jag sade honom att Grefven af Gottorp ville skicka honom ett kort, men att i anseende till den embaras hvaruti han fann sig, trodde jag mig böra prevenera honom derom. Efter något betänkande, bad han mig för all ting afvända det. Jag låfvade. Han biöd mig till middagen följande dagen, med någon hesitation. Men jag accepterade just för att få tala med en hoper folk och öfvertyga dem att jag ej gjort illa att föra DD. MM. hit.

Långt arbete hade jag att förmå Gr. af Gottorp att ej skicka kortet, och hade ej lyckats, om ej Drottningen kommit mig till hjelp Följande morgonen skickade jag noten till Generalen, och kom till middagen (kl. 6 om aftonen). Generalen var mycket nöjd med noten. och gjorde all möjelig effort att reparera den sträfhet, han i början visat mig; det gafs ingen artighet som han icke gjorde. Nu äro vi på den bästa fot. Jag begärde en extrapost till Berlin att sända Drottningens bref till Kejsarinnan af Ryssland, Drottningen af Bayern. Margrefvinnan af Baden. Han befalte post directeuren att i allt efterkomma hvad jag befallte. Postjakten feck befallning att ej segla förr än jag gifvit tilstånd. Han tilbjöd sin harmonimusik åt DD. MM., vagnar att promenera m. m. m. Men sjelf törs han ej upvakta de kongliga personerna, förr än han får ordres. Det som fransoserna aldrig förlåta, var scenen med Marechal Brune.

E. Exc. täcktes förlåta att jag skrifver så slurfvigt. Tiden tillåter mig ej att renskrifva detta, som jag annars ämnat.

Mycken svårighet har upstått med H:s M:ts kammartjenare Bidenveg och kammarhusarerna Hybner och Öman, hvilka äro oumbärliga på resan. De vilja ej aldeles quittera konungens af Sverge tjenst och f. d. K. ville ej tillåta att de följa honom utan bevis att de begärt sitt afsked från förra tjensten. Att i deras ställen taga främmande folk är ganska svårt och osäkert. Jag har derföre

gifvit dem skriftligt att de begärt sitt afsked; med mundtelig försäkran att om de inom ett à 2 år komma tilbaka till Sverge skola de få återgå i sin förra tjenst. Det vore nödigt för mig att få någon aprobation på det som nödvändigheten tvungit mig att göra. H. Ex. Riksmarskalken skall redan hafva gifvit dem ett sådant löfte, att förmå dem att företaga resan. Det är godt för händelsers skuld, att de mästa af betjeningen, åtminstone under resan, äro mig undergifne och fästa deras hopp vid konungens af Sverge tjenst.

Den ofantliga train, DD. MM. föra med sig ger mig någon fruktan för cassan. Flere vagnar måste köpas. Då jag indelt personer och saker för 50 hästar ungef., återstår ännu mycket af bagaget. Maten här kostar 110 till 130 Rdr om dagen för alla borden. K. har anslagit, at straxt utbetalas, 357 ducater till equiperingspengar åt alla som höra till hans stat, tilsammans. När DD. MM. komma fram till Basel, fordras en ganska stor summa till ameublement och dagliga kostnader. Jag fruktar att ännu en växel på circa 10,000 Rdr blir nödig at få i Carlsruhe eller Basel. Till Hamburg torde den ej hinna. Prest och doctor äro opåräknade kostnader. Med ett ord: om staten ej indrages, vet jag ej hur det skall gå i framtiden. Men blott jag för DD. MM. fram, och kan lemna dem en någorlunda summa att börja med, har jag gjort ifrån mig.

Jag har mycket tänkt på att då jag kommer så långt som till Carlsruhe, borde jag resa fram till Paris, åtminstone på några dagar. Om K. M:t fortfar att ämna mig till ryska missionen i sommar, tycks det vara mycket passande att jag sett Paris och gjort personlig bekantskap med några de mäst betydande personer. Om E. Exc. så finner, torde jag få till Carlsruhe antingen ordres att i Paris aftala med ministèren om de höga resandes framtid, eller och tillåtelse att resa dit, hvilken sednare jag skall begagna ifall jag tror mig kunna göra det på egen kostnad, af någon besparing på det som bestås för resan. Jag törs ej tillägga ännu ett ark. Det blir en bok, ej ett bref.

6) *Till Konungen.*

Genom raport af den 29 December sistledne, afsänd med fregatten Camilla, har jag haft den nåden att för E. M:t i underdånighet tilkännagifva f. d. Konungens och Drottningens lyckliga ankomst till Stralsund efter endast 2 dagars segling. En mängd detailler, om hvad efter ankomsten passerat, har jag i mitt bref till H. Exc. Statsministern anfört.

E. Maj:t, hvars ädla hjerta på det högsta intresserar sig för alt som angår de höga resande, kan jag i underdånighet fägna med den underrättelsen att DD. MM. ej allenast befinna sig i hög välmåga, utan ock i en lyckligare sinnes ställning än man af om-

ständigheterna kunnat förmoda, och att DD. MM. esom oftast uttrycka en verkelig tilgifvenhet för E. Maj:ts höga person.

I fall E. Maj:t, i anseende till en aldeles ovanligt lycklig sjöresa, skulle täckas lemna chefen för expeditionen, Öfwerste Lieutenanten och Riddaren af Trolle något vedermäle af sin nåd, har jag blifvit underrättad om det som gör föremålet för hans önskan, och vågar i underdånighet framföra den, utan att sjelf våga tillägga något annat omdöme, än att han brunnit af högsta nit att fullgöra sin skyldighet. Hans förtjenst härvid som sjöman är utom min spher att bedöma, men han lär hafva den lyckan att vara personligen känd af E. Maj:t. Denna hans önskan är att blifva Öfverste i Amiralitetet, — — — — [1])

Stralsund d. 1 Jan. 1810.

7) *Till Konungen.*

De mindre betydande detaillerna om f. d. Konungens resa har jag haft äran från serskilde ställen, i hast och genom handbref inberätta till H. Exc. Statsministern. En af mera vikt får jag nu den nåden att för E. Maj:t i underdånighet raportera.

Redan i Stralsund hade f. d. Konungen fått veta (ur Abeille du Nord) att ett slott Green i Schweitz skulle wara köpt för H:s M:t. På tilfrågan derom hade jag, aldeles enligt med sanningen, svarat, att den saken var mig helt och hållit obekant.

I dag har H. M:t fått veta att detta ryktet bekräftat sig genom bref från Schweitz. Jag fann honom vid middagsmåltiden och derefter mera orolig än han varit under hela resan. Nu emot aftonen kallades jag till Konungen, som yttrade hela sin oro öfver det i fråga varande slottet. H. M:t trodde, det meningen kunde vara att instänga honom i ett *slott midt i Schweitz under Kejsar Napoleons välde.* H. Maj:t wille låta Drottningen resa, och sjelf blifwa qvar här i Hamburg, till dess genom courier ett svar kunde erhollas ifrån E. Maj:t. Jag försäkrade, att jag hvarken af E. Maj:t eller af någon, i eller utom Sverge, fått mindsta anledning att tro något af det, som nu utgjorde föremålet för Konungens oro. Jag tillade, att om slottet Green verkeligen vore köpt, torde det vara af Badenska hofvet, som ville göra H. M:t en behaglig surprise med att bjuda honom ett vackert landställe att där tillbringa sommaren. Konungen sade att ett enda ställe behagade honom; och att där skulle han önska att i lugn tillbringa sin tid: det vore Christiansfeld. Jag svarade: att i framtiden torde väl H. M:ts önskan kunna blifva uppfylld; men att så länge Nordens och Norra Tysklands öden icke vore stadgade och bestämda, lät det sig icke göra. H. Maj:t lät mig då icke otydligen förstå att han icke ämnade resa längre in i Tyskland och komma under franska kejsarens välde; och att han *utan våld ej kunde förmås dertill.* Jag svarade att jag hoppades,

[1]) Återstoden af brefvet handlar blott om obetydligheter.

att det ej skulle komma till något sådant; men att så snart H. M:t satt foten på tysk botten, vore det inom kretsen af franska kejsarens välde, att Hamburg hade fransk garnison m. m.; men jag uprepade hvad jag förut sagt om E. Maj:ts goda intentioner för sin brorson: och att E. Maj:t ej hade förtjent misstankan att vilja göra honom olycklig. Detta tycktes väl göra någon verkan; men han syntes dock vara fast i sitt beslut. Jag sade då, att jag skulle i morgon tala med hr Bourienne och hoppades kunna lemna H. M:t sådana underrättelser som skulle tillfredsställa honom. Jag geck; men betänkte att saken fordrade mera skyndsamhet. Derpå for jag genast till hr Bourienne, som emottog mig klockan $^1/_2$10 om natten. Jag sade honom då hvad jag haft den nåden att i underdånighet berätta; och sedan han försäkrat mig på sin heder, att ingen ting sådant var i fråga som Konungen, fruktade, kastade jag fram den supposition: om Konungen, med den ståndaktighet som gjort hans och Sverges olycka, skulle vägra att resa längre — hvad passande utväg då borde vidtagas? Han undvek svaret med flera omsvep. Jag återkom tre gångor med frågan. Sluteligen sade han: »Il recevra des répré-sentations du Senat — du commandant de la ville — de moi — nous verrons ses passeports — enfin, il doit aller en Suisse; et il ira en Suisse.» Det var det jag ville veta. Jag låfvade då att göra alt hvad möjeligt var genom persuasion, och talade om Drottningen med den vördnad, Hennes Maj:t i alla afseenden så väl förtjenar. Herr Bourienne visade mig hr Champagnys egenhändiga bref angående resan till Schweitz, och bad mig för allting så laga att afresan härifrån kunde ske godvilligt i öfvermorgon. Jag låfvade att göra hvad jag kunde, och for hem.

Sedan jag sagt Konungen det som borde sägas af mitt samtal med hr Bourienne, tycktes H. M:t blifva något lugnare, och samtyckte till afresan med vilkor att jag skulle skaffa någon skriftelig försäkran af hr Bourienne. Jag förutser svårigheten om icke omöjeligheten att få den; men har dock hopp att alt skall åter komma i gång, sedan första beslutet är skakadt.

Detta upträdet har mycket bekymrat och mödat mig; men intet bekymmer, ingen möda skola nedtrycka mig, så länge jag har hopp att genom upfyllandet af mitt svåra kall, i underdånighet svara emot Eders Majestäts höga förtroende. Gud uppehålle etc.

Hamburg d. 14 Jan. 1810.

8) *Till Utrikes statsministern.*

à Hambourg ce 14 Janvier 1809.

En arrivant ici hier au soir, je reçus la lettre que V. Exc. m'a fait l'honneur de m'adresser en date du 2 du courant. M:r le Comte de Gottorp, Mad. la Comtesse et toute la famille jouissent d'une parfaite santé malgré les fatigues inséparables du voyage par des chemins dont on ne saurait se faire une idée. Hier et aujourd'

hui, il a fait un froid ici, qui ferait honneur au climat de Stockholm. Les bonnes nouvelles que V. Exc. a bien voulu me donner sur la santé de S. M. m'ont d'autant plus vivement rejoui, que j'avais des craintes mortelles, fondées sur un bruit vague, qui courait à Lübeck.

Mr Netzel, après m'avoir consulté, s'est d'abord presenté chez Mr le C:te de Gottorp qui l'a très bien reçu. Mr l'Envoyé de Peyron, de même. Ce matin Mr le Comte de Holstein (officier danois à la suite de cette malheureuse princesse, qui vient d'être releguée de la Cour de Dannemarc [1]) m'a fait demander s'il pouvait ètre présenté à Mr le C:te de Gottorp. Après avoir demandé les ordres de Mr le C:te sur ce sujet, j'ai repondu que Mr de Holstein serait très bien venu, étant déjà connu de Mr le C:te; et il s'est presenté immédiatement après le sermon. C'est un homme d'une figure très distinguée et tres aimable. La princesse qu'il a ordre de suivre, réside maintenant à Altona. Elle frequente ici la meilleure societé et voit du monde chez elle à un certain jour de la semaine. On pretend qu'elle ne restera dans ces lieux que jusqu'au moment où l'on aura arrangé pour elle un chateau dans le Jutland.

Les habitans de la partie de l'Allemagne que nous avons traversée, sont penetrés d'une admiration, touchant à la folie, pour cette malheureuse fermeté de caractère qui après avoir causé la ruine de la Pomeranie, ruina la Suède. A Lübeck, lorsqu'il parut au spectacle, Mr le C:te de G. fut reçu avec un applaudissement tres bruyant, mêlé de cris, parmi les quels on distinguait ces mots: vive Gustave Adolphe — que le ciel le comble de bonheur, lui et toute sa famille etc.

J'avais déjà vu à Stralsund dans l'Abeille du Nord: que le chateau de Gréen en Suisse avait été achété pour le compte du Roi Gustave Adolphe, et on le lui avait dit. Je l'ai assuré que je n'en savais rien, et il a paru croire que c'était un faux bruit. Aujourd'hui on lui a dit que ce bruit s'est confirmé par des lettres de Suisse. V. Exc. va voir par mes trèshumbles depêches, ce qui s'en suivit. J'avoue que je me trouvai dans un grand embaras, lorsque S. M. me declara sa resolution de ne pas aller plus loin, et dit qu'il fallait employer la force pour l'y contraindre. Mais j'ai tout lieu d'espérer que tout s'arrangera au mieux. Mr de Bourienne m'a chargé de présenter ses respects à V. Exc. Il a été bien flatté de votre souvenir.

La petite apostille, que V. Exc. a bien voulu ajouter à la lettre de Mr le Baron de Funck m'a fait beaucoup de plaisir, en dissipant un peu les inquiétudes que devaient exciter les nouvelles politiques contenues dans cette lettre.

J'aurais bien souhaité d'être en Suède dans ces momens critiques, mais j'en trouve pendant le voyage qui me mettent assez à l'épreuve, et qui me prouvent: que voulant servir la patrie, il faut suivre son destin; les occasions dépendent du hazard.

[1]) Prins Christians (sedermera K. Christian VIII:s) gemål Charlotte af Meklenburg-Schwerin, skiljd från honom 1809.

V. Exc. aura bien vu par toutes ces lettres écrites à la hâte, combien j'aurais besoin d'un secrétaire. A mesure qu'on avance en âge, les yeux manquent et la main se fatigue.

Les prisonniers qui viennent d'arriver ici et à Wismar sans trouver des vaisseaux pour les transporter en Suède, se trouvent dans un grand embaras. Malgré la meilleure volonté du monde ni Mr Netzel ni moi nous n'avons pu faire presque rien en leur faveur. C'est à Paris qu'on aurait du demander des licences pour des vaisseaux de Lübeck, où il y en a assez; mais ils n'osent pas sortir.

Il est près de 5 heures du matin; je commence à succomber au sommeil.

Apostille. Le Roi m'a chargé de prier V. Exc. de bien vouloir demander à Mr le Comte d'Ugglas une note de ce qui est dû au Comte d'Oxenstierna, prem. gentilh. de la chambre, de la pension de 400 rdr que S. M. lui avait accordée de sa caisse particulière.

9) *Till Konungen* [1]).

De svårigheter, jag i min sista underdåniga depêche, hade den nåden att omröra, hafva, i ställe för att mindskas, alt sedan ökat sig. I går morgon förkunnade mig f. d. konungen att H. M:t ej ärnade resa längre. Jag svarade: det jag önskade att sådant ej måtte vara H. M:ts fasta beslut; ej nog att det satte mig i en gruflig belägenhet; det skulle äfven medföra de största olägenheter för H. M:t sjelf. — »Jag reser icke längre; jag lemnar mig icke i Franska Kejsarens händer.» — »Eders M:t är mer i hans händer här än i Schweitz. Redan i början af resan såg Ed. M:t min instruction. Jag hoppas att Ed. M:t funnit huru mitt högsta bemödande, min största glädje varit att göra Eders M:t till viljes. För Guds skuld, Eders M:t! tvinga mig icke att ändra mitt förhållande. Resan kan ej förändras. Franska ministern fordrar af mig att varelsen här ej skall blifva längre än en till två dagar ännu. Hvad kan jag göra dervid? Men jag hoppas ännu att Eders M:t ej fattar ett så olyckligt beslut.» — »Det är mitt beslut: ni må göra hvad ni vill.» — »Eders M:t! Då har också jag ett beslut. Jag recommenderar Eders Maj:t till Franska Ministern, och reser sjelf straxt tilbaka till Sverge. Alla Svenskar resa straxt med mig. Vi kunna icke med heder vara med längre, då vi ej få visa Eders M:t tilbörlig vördnad.»

Detta sade jag med alfvarsam ton; det verkade. »Då är jag fången, sade konungen, jag är inactiv, har ingen vilja.» Jag sade alt som jag trodde kunna trösta H:s M:t; men feck ej annat svar. I dag fruktade jag att det skulle blifva värre, ty H:s M:t sade sig hafva feber; men nu på eftermiddagen samtyckte H:s M:t att resan skall ske i morgon bittida den 18 dennes. Gud låte det blifva dervid.

[1]) Depechen är odaterad.

Drottningen tycks hafva lidit mycket i dessa dagar. Hennes M:ts ädla upförande blir i alla tider ett exempel som hedrar menniskjo släktet.

10) *Till Konungen.*

Jag får nu den lyckan att för E. Maj:t i underdånighet raportera, det alla hinder för resans fortgång äro försvundna. Den 18 dennes, thorsdagen, reste DD. MM. från Hamburg till Luneburg. Elbens öfverfart ansågs tvänne dagar förut, som ganska svår. Nu var floden så starkt frusen vid Sollenspiker, att ej allenast DD. MM. med all säkerhet passerade den till fots, utan alla vagnarna med hjul och alt fördes öfver. En stor folksamling som följde DD. MM., och den inga föreställningar kunde beveka att sprida sig på isen, hade kunnat göra öfvergången farlig, om isen ej varit ovanligt stark. Vid en sådan föreställning framsteg en karl ur hopen och sade på svenska: »var inte rädd, Ers Majestät.» — »Min bästa ni», svarade konungen, »jag har aldrig varit rädd.» Den 19 fredagen reste DD. MM. till Celle, där jag innan afresan beság den olyckliga drottning Carolina Mathildas rum och monument i den gamla kurfurstliga grafven. Kistan är af mahogony med beslag af förgyld bronze, mer stor och vacker än varaktig. Den 20 till Hanover.

I Lüneburg och Celle voro franske commendanter, men ingen garnison. De voro tilstädes vid DD. MM:s ankomst och begärde att få veta hvad DD. MM. befallte. På alla ställen samlas vid spisningen en stor mängd af folk. Detta har några gångor i början bekymrat mig; men folket förhåller sig altid höfligt och beskedligt. Det roar H. M:t att se dem trängas.

Hvad commendanten i en af dessa städer sagt om en förestående occupation af Hamburg och Lübeck af en nordisk makt, nära granne, skulle jag i underdånighet hafva raporterat som något vigtigt, om icke samma man sagt mycket mer. Han frågade Baron von Otter om icke Pomern låg i Sverige. Det hindrar dock icke, att han kan hafva hört något talas om occupationen.

I dag, måndag, hafva DD. MM. härstädes besett botaniska trägårdens orangerier och drifhus, kanske af de märkvärdigaste i Europa. Derifrån skänktes i går vindrufvor och ananas. Derefter besågos det gamla churfurstliga slottet, hertigens af Cambridge palais och Leibnitzes monument. En så stor folkmängd medföljde till sluts att det var svårt att komma fram. Jag fruktar ej mer dessa folkmängder, sedan jag sett, så många. Dock kommer ej något nattquarter att tagas i Göttingen. I Cassel bytes om hästar.

I morgon d. 23 fortsättes resan till Einbeck; d. 24 till Minden; d. 25 till Marburg; d. 26 till Francfort, där ett par dagar hvilas. Hennes Maj:t har genom bref bedt sin syster arfhertiginnan af Hessen Darmstadt råka sig där.

DD. MM. och de kongliga barnen befinna sig i hög välmåga, utom att Hennes Maj:t då och då lider något af sitt knä, och prin-

sessan Amelie af sin vanliga olägenhet, i synnerhet efter långa dagsresor. Sedan Konungen sett på hvad sätt H. Maj:t bemötes af franske befälhafvare, och ett tillfredsställande bref kommit från margrefvinnan af Baden, äro alla tecken till oro försvundne, och H. M:t bemöter mig med vanlig nåd och förtroende.

En aldeles utmärkt lycka har hittils följt DD. MM. Resan genom Sverge utan äfventyr — sjöresan öfver all förmodan hastig och lätt, på de förskräckliga vägarna i Pomern och Mechlenburg ingen vagn omkullkörd, ingen obehaglig händelse inträffad. Om detta fortfar, blir det en af de gladaste stunder af min lefnad, då jag en gång får den nåden att i underdånighet för E. Maj;t mundteligen göra reda för utgången af det mig i nåder anförtrodda viktiga värf. Hanover d. 22 Jan. 1810.

(Forts.)

Underrättelser.

— Ryttmästaren PETER VON MÖLLER afled d. 28 sistl. november några och sjuttio år gammal. Rik godsegare och framstående jordbrukare, utmärkte han sig äfven genom ett synnerligt stort intresse för historiska studier och var sjelf en trägen och förtjenstfull idkare af sådana. Hans »Bidrag till Hallands historia» (1874) utgöra en med mycken omsorg hoparbetad monografi öfver norra Hallands höfdingar intill 1645, samt dess kloster. Hans sista större arbete »Strödda utkast rörande Svenska jordbrukets historia» (1882) egnade vi i början af denna årgång särskild uppmärksamhet, det vitnade om, huru ännu på gamla dagar forskningslusten var obegränsad, såväl inom literaturen, som de otryckta källornas område. Få utaf Sveriges nuvarande historici äro de, som ej på ett eller annat sätt kommit i beröring med den artige och välvillige forskaren och som icke ha honom i ett angenämt minne.

— Geheime-arkivrådet FRIEDRICH LISCH, en af den moderna fornforskningens veteraner och äfven högt förtjent om den historiska vetenskapen, afled d. 24 september 1883. Han var stiftare af och en lång följd af år sekreterare uti »Föreningen för Meklenburgs historia och fornkunskap», hvars »Jahresberichte» växt till en ståtlig och innehållsrik samling. Af hans många arbeten förtjenar särskildt att nämnas den stora publikationen »Meklenburgisches Urkundenbuch», hvars tio första delar han utgifvit.

— HENRI MARTIN, den bekanta franska historieskrifvaren, personligen känd och värderad af många äfven här i Sverige, afled d. 15 dec. 1883 ett par och sjuttio år gammal. Vid några och tjugo års ålder utgaf han första upplagan af sin »Histoire de France», som sedan, omarbetad och förbättrad, upprepade gånger utgifvits

senast uti 16 band, och utgör ett af de mest anlitade och värdefulla arbetena öfver Frankrikes historia i sin helhet. Dessutom har han, utom flera andra arbeten, särskildt utgifvit Frankrikes nyaste historia efter 1789 och till våra dagar.

— Den lärde och produktive orientalisten FRANÇOIS LENORMANT afled d. 9 december 1883, 47 år gammal. Hans första arbete. som gjorde honom mera bekant, var hans »Manuel d'histoire ancienne de l'Orient», utkommen i flera upplagor och ganska känd äfven i Sverige. Bland hans öfriga många skrifter märkes särskildt ett större arbete öfver myntväsendet under forntiden.

— Genom k. brefvet af d. 26 oktober 1883 angående upprättande af fullständiga förteckningar öfver kyrkoarkiven och deras noggranna vård har ett vigtigt steg tagits i riktningen att skydda de på många ställen uti landet under offentliga myndigheters tillsyn befintliga handlingar af allmänt intresse. Vi höra ständigt om åtgärder, vidtagna för skyddet af landets fornminnen eller historiska minnesmärken och föremål, och om deras framgång kan ej tvifvel råda. Det är äfven på tiden att taga vård om de i skrift bevarade minnena från förfädernas lif. Mycket deraf är redan förstördt — genom okunnighet om handlingarnas värde och frånvaron af hvarje uppsigt — men mycket återstår ännu att rädda. Det är att förmoda, att nämnda k. bref i det fallet skall medföra en lycklig verkan. De i kyrkorna förvarade handlingarna äro, som bekant, af största betydelse visserligen icke för statshistorien, men väl för kännedomen om en mängd enskilda, särskildt slägt- och personalförhållanden, och det är väl att uppmärksamheten en gång blifvit fäst derpå.

Ehuru glädjande, är dock detta beslut blott första steget till ett bättre sakernas tillstånd, ty utom kyrkornas ega vi ju flera andra arkiv, såsom städers, länsstyrelsers m. fl. Hur är det eller har det varit med tillsynen öfver dessa? Mycket lärer i det fallet kunna anföras om en vanvård, som stundom varit häpnadsväckande. Det skedda kan ej hjelpas, men åtminstone för framtiden kunde förstörelse förekommas. Det är ej här platsen att komma med några formulerade förslag. Vissa grundtankar framställa sig likväl för en hvar, som eger någon sakkännedom, t. ex. att alla offentliga arkiv ställas under en öfverstyrelse (naturligast riksarkivets); att förteckningar upprättas, af hvilka en insändes till öfverstyrelsen; att föreskrifter meddelas ang. handlingars utgallring o. d. Det synes äfven önskvärdt att den, som får under sin vård ett arkiv, hade förvärfvat sig någon kännedom och erfarenhet i arkivväsendet. Det kunde slutligen på ett eller annat sätt vidtagas åtgärder för den erforderliga tillsynens utöfvande. — Frågan är emellertid väckt och kommer säkerligen icke att lemnas åt glömskan.

— Ur K. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademiens Månadsblad för i år meddela vi följande uppgifter om dispositionen af de räntemedel, öfver hvilka akademien genom ett större testamente nyligen kommit i tillfälle att förfoga. Den summa, som under

de närmaste fyra åren årligen kan användas, utgör 13,000 kronor, af hvilka 6,000 kr. anslagits till historiska, 7,000 till antiqvariska ändamål. Af de förra utgå 2,000 kr. till anställande af arkivforskningar inom och utom Sverige, afsedda för historiska ändamål, 2,500 till utgifvande af källskrifter för svenska historien, 1,500 kr. till understöd åt yngre författare i historiska ämnen. Af den antiqvariska afdelningens anslag omnämna vi här endast en summa af 1,500 kr. för ett verk öfver svenska runskrifter jämte förarbeten, 500 kr. till utarbetande af en antiqvarisk topografi öfver Sverige och 1,000 kr. för utgifvande af fack-kataloger öfver de under akademiens vård stälda statssamlingarne. Alla de historiska vetenskapernas vänner ha med mycken tillfredsställelse tagit del af dessa beslut, genom hvilka så betydande summor stälts särskildt till den fosterländska häfdaforskningens tjenst, så mycket mer som verksamheten på detta område kommer att börja med utgifvandet af Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling, ett företag af största betydelse icke blott för kännedomen af Sveriges, utan af hela Europas historia.

— Vi kunna meddela att registret till första bandet af Svenskt Diplomatarium från 1401, utg. af Riksarkivet genom C. Silfverstolpe, omfattande person-, ort- och sakregister, nu är i det närmaste färdigt och kan väntas under våren.

— Docenten E. G. Palmén i Helsingfors har nyligen specimінerat för professionen i nordisk historia vid universitetet derstädes med en afhandling om »Sten Stures strid med konung Hans». Vi torde få tillfälle att återkomma till detta i ett och annat afseende anmärkningsvärda arbete.

— Den nuvarande nitiske statsarkivarien i Helsingfors R. Hausen har så godt som börjat sin verksamhet genom utgifvandet af en »Öfversigt af Finlands Statsarkivs uppkomst, tillvext och närvarande organisation» (62 ss.). Arkivets egentliga grundfond utgöres af akter, som i kraft af freden i Fredrikshamn år 1811 från svenska myndigheter utlemnades, liksom en gång senare, 1864, särskildt från Kammararkivet. Med den har senare förenats åtskilliga äldre finska landsortsarkiv samt en del enskilda samlingar, bland hvilka den ryktbara Gottlundska, liksom den intressanta Furuhielmska samlingen af afskrifter rörande 1741—43 samt 1788—90 års krig. Arkivets n. v. chef har sjelf dit öfverlemnat en samling afskrifter från forskningsresor i Sverige, Danmark och Tyskland. — Arkivets nuvarande organisation är från 1880 och 1882. Det har två ordinarie tjenstemän, statsarkivarien (7,000 mark i lön) och aktuarien (4,000, event. 5,000 m.). Arkivet, som är tillgängligt för allmänheten, hålles öppet kl. 11—2 alla söknedagar. — Statsarkivarien åligger äfven att på trycket utgifva handlingar utaf vigt för Finlands historia. Vi ha redan haft tillfälle att fästa uppmärksamheten på den verksamhet, som i detta hänseende utvecklas i Finland. F. n. lärer tryckningen pågå utaf Åbo domkyrkas gamla kopiebok, en af de innehållsrikaste och vigtigaste af de från Medeltiden bevarade.

— Uti England har hr W. de Gray Birch börjat utgifningen af ett stort anglosachsiskt diplomatarium (Cartularium Saxonicum), omfattande dels otryckta urkunder, dels de redan tidigare af Kemble Thorpe, Stubbs m. fl. publicerade.

— Den österrikiska regeringen har nyligen uti Rom upprättat ett Institut för historiska studier ang. medeltiden och nyare tiden i analogi med den derstädes redan förut befintliga franska institutionen.

— Af den i ett föregående häfte (s. 141) omnämnda franska publikationen utaf *Instruktioner* till Frankrikes ambassadörer åren 1648—1789, som utgifves under ledning af »la commission des archives diplomatiques» i Paris, har första bandet (Österrike) utkommit. Det är redigeradt af hr Sorel, som försett det med en historisk inledning. Det hela är af ett mycket prydligt utseende.

Öfversigter och granskningar.

Om Kelterna, Frankrikes och Britanniens forna bebyggare, af D:r RUDOLF WICKBERG. Stockholm, Samson & Wallin 1883.

Det fanns en tid, af få decennier skild från vår, då det icke var möjligt att om kelterna skrifva en bok på det sätt, som höfves vetenskapen: frågan om detta folk var en partifråga, till hvars behandling hvar och en trädde fyld af partilidelse, för att förkättra och för att sedan i sin ordning blifva förkättrad. I Tyskland, hvarest man, så snart uppmärksamheten riktats på det egna landets tidigaste minnen, var alltför lätt benägen att i allt återfinna ett urtyskt element, uppstod en skola, som icke kunde tillsluta ögonen för det af de gamle författarne framhållna faktum, att åtminstone vissa delar af hvad vi nu kalla Tyskland i en aflägsen tid varit bebodda af keltiska stammar, och en skola som, i följd af den lag, som låter öfverdriften åt ett håll aflösas af öfverdrifter åt ett annat, i högstämda ord prisade det keltiska väsendets förträfflighet och dess stora betydelse för den tyska utvecklingen. Äfven denna öfverdrift framkallade sin motsvarighet: för ungefär 30 år sedan proklamerade Holtzmann och Lindenschmit den märkliga läran, att kelterna voro i grunden germaner, och den senare framhöll såsom det bästa beviset på tysk blygsamhet, att man så länge låtit utan anmärkning passera talet om gallisk nationalitet, om gallisk och sedermera fransk historia — i stället för gallisk borde man rättvisligen säga tysk. Från mitt första personliga sammanträffande med Lindenschmit (år 1861) minnes jag särskildt hans anathema öfver den dårskap, som förmådde folk att tala om en keltisk konst.

Med ännu större skäl än i Tyskland har man i Frankrike fäst sig vid det keltiska elementet och framhållit dess betydelse. Äfven der har man i detta afseende gått för långt, af begär att kunna i den franska odlingens historia till så små mått som möjligt reducera det germaniska elementets betydelse.

De ännu qvarlefvande kelterna, i Wales, Bretagne och Irland, kunna icke beskyllas för en ljum patriotism. Med alla de konstgrepp, som en liflig fantasi bjuder, hafva de förherrligat sitt folks forntid och dess betydelse för den europeiska civilisationen: keltisk

forskning och kritisk forskning hafva blifvit oförenliga begrepp. Äfven på dem, som icke gått helt upp i de keltiska intressena, hafva skolans sträfvanden mången gång utöfvat ett ganska mäktigt inflytande, såväl i England som i Frankrike. Det kan vara nog att anföra ett exempel: den frejdade häfdatecknaren Henri Martin har vid mer än ett tillfälle gjort sig skyldig till väl starka keltiserande tendenser.

Hvad man än må döma om vårt århundrade, har det i utvecklingen af den kritiska forskningen en ovedersäglig förtjenst. Ämnen, som förr framkallat sympatier eller antipatier, göras till föremål för allvarlig, opartisk forskning. Detta framsteg visar sig ock under de senare åren med afseende på de keltiska studierna. Betydande forskare hafva med oförvillad blick egnat sig åt dem, och den tid stundar, då den barnsliga lidelsefullheten i behandlingen af keltiska ämnen ej mer torde tillhöra de lefvandes personliga minnen. För den, som ej haft tillfälle att sätta sig in i den nya behandligen af denna fråga, finnes ett godt tillfälle att skönja framsteget i den redogörelse för kelterna, d:r Wickberg lemnat med tillhjelp af de bästa källor.

I den europeiska historien spelar den keltiska allenast en underordnad rol, en sidorol. Men det keltiska elementet har dock varit en märklig insats i Europas kultur, i synnerhet under medeltiden, och derföre är det ej mer än billigt att i denna tidskrift fästa de historiska studiernas vänners uppmärksamhet vid den senaste afhandlingen i den aktade serie af skrifter, som gå under den gemensamma benämningen *Ur vår tids forskning*.

D:r Wickberg redogör i korthet för kelternas inträde i europeiska historien, för folktyper och folkkaraktär, för husliga förhållanden, bostäder, drägt och vapen, för näringar, industri och handel, för samhällsskick och rättskipning (särskildt för klanväsendet), för religionen och i sammanhang dermed för den mycket omskrifna druidismen, för språk och litteratur. Särskild uppmärksamhet egnas åt den för medeltiden så betydelsefulla Artursagan och för den ossianska dikten, som i nyare tid framkallat så olika meningar.

H. H—d.

Svenska språkets lagar. Kritisk afhandling af JOHAN ER. RYDQVIST. Sjette bandet (Ordbok). Efter författarens död utgifvet af K. F. SÖDERVALL. VI + 548 ss. 8. Stockholm, F. & G. Beijer. 1883.

Ett önskningsmål för alla, som ha att göra med Sveriges äldre historia, är en fullständig ordbok öfver vårt gamla språk. Såväl för

ordens förklaring och härledning som för fixerande af de riktiga formerna i böjning och ändelser är ett dylikt arbete nästan oundgängligt. Ju mer skrifterna på svenska ökas och i och med detsamma ordförrådet, desto oftare lemnas forskaren och utgifvaran för närvarande i sticket af brist på ett dylikt verk. Äfven i kulturhistoriskt hänseende har det sin stora betydelse, för så vidt det angifver den tid då orden först framträda och det ursprung de ega. Så pass mycket af vår gamla litteratur har numera också blifvit offentliggjord, att ett dylikt arbete kan med utsigt om framgång företagas. De svenska lagarna äro längesedan utgifna. I Fornskriftssällskapets samlingar har redan det mesta och vigtigaste af vår äldre litteratur på modersmålet blifvit offentliggjordt. Endast utaf urkunderna återstår ännu en jämförelsevis mycket betydlig del outgifven. Också har den berömde utgifvaren af Sveriges gamla lagar afslutat sin samling med en ordbok, som för detta visserligen begränsade område är uttömmande. Det ordboksarbete, på hvilket vi här fästa uppmärksamheten, är visserligen närmast afsedt för J. E. Rydqvists bekanta verk »Det svenska språkets lagar», men har af förf. utsträckts så att det omfattar »de vigtigaste orden såväl i lagarna som i öfriga fornskrifter», med hänvisningar dels till nyssnämda verk, dels till sjelfva källorna. Det blef ej den utmärkte språkforskaren förunnadt att sjelf lägga hand vid slutredigeringen af detta verk, som vid hans död blott till en mindre del förelåg utarbetadt och tryckfärdigt. Öfverseendet af det hela jämte en grundlig granskning af större delen utaf konceptet har uppdragits åt universitetsadjunkten K. F. Södervall uti Lund, sedan flera år tillbaka sysselsatt med arbeten af samma slag för vårt äldre språk. Sådant det nu föreligger är det verkligen mycket innehållsrikt, ehuru naturligtvis icke uttömmande för det äldre språket, och torde detta till stor del bero derpå, att, såsom ofvan antyddes, så mycket återstår utaf sjelfva urkunderna att utgifva. En ganska rik skörd både i afseende på växlande former, ordförrådet och tiden för ordens framträdande torde vara att göra ur dem. Ett enda exempel: det bekanta uttrycket »hedenhös» har i denna ordbok ej kunnat följas längre tillbaka än till Gustaf Vasas tid. »Af hednom hös» eller »af gamblom hös» förekommer åtminstone sedan 1300-talets slut i urkunderna (1374, 1409, 1424 o. s. v.) och är sålunda ganska gammalt. — Förklaringar äro i allmänhet tillagda orden, ehuru de visserligen ibland lemna ett och annat att önska, så t. ex. i afseende på ordet barfriþer, s. 31, skötzel s. 415. Särskildt på det område, hvarifrån dessa äro lånade, krigsväsendets, torde ordförrådet lätt kunna riktas liksom i allmänhet med afseende på tekniska termer. — På samma gång vi erkänna värdet äfven för historikern af denna publikation, uttala vi vår förhoppning att den nuvarande aktade utgifvaren af densamma inom en ej aflägsen framtid finge tillfälle att göra detsamma öfverflödigt genom det sjelfständiga verk af liknande slag, hvarmed man tror sig veta att han är sysselsatt.

r.

H. R. Hiort-Lorenzen og A. Thiset: **Danmarks Adels Aarbog.** 1884. Förste Aargang. Kjöbenhavn. Bianco Luno. XXIII + 364 sid. med 1 porträtt og 12 vapenafbildningar. Pr. 6 kr.

År 1883 förde i sitt sköte ej mindre än tre adelskalendrar af särskildt intresse för oss: den finska, svenska (fjortonde årgången) och nu senast den danska, med ofvanstående titel. Den förstnämnda, utgifven af C. H. Tersmeden, har framför de andra företrädet att ega för hvarje slägt en kortfattad historik öfver dess förnämsta medlemmar; den danska, åt hvilken vi i mera än ett afseende afgjordt gifva priset, eger åtskilliga företräden framför de andra, hvarom mera här nedan. Den svenska skulle, om den i typografiskt hänseende följde den danska kalenderns exempel, vinna betydligt både i elegans och handterlighet. Utgifvarne af »Danmarks Adels Aarbog», hrr Hiort-Lorenzen och Thiset, hafva sjelfve brutit sin bana, enär de kunna sägas sakna föregångare. Det bekanta arbetet »Lexicon over adelige Familier i Danmark», som började utgifvas för öfver 100 år sedan, är naturligtvis nu föråldradt och egde dessutom det felet att upptaga äfven de adliga familjer, som blott varit i landet bosatta, utan att hafva förvärfvat dansk adelsrätt. Kroghs förteckning i »Dansk Adelskalender», är i många afseenden mycket ofullständig. Den föreliggande *årsboken*, ett alster af vidlyftiga forskningar och brefvexlingar, upptager 231 slägter, af hvilka 34 leda sitt ursprung från tiden före 1600, 120 äro adlade efter denna tid, 77 äro naturaliserade. Såsom bevis på den kritik utgifvarne ådagalagt anföra vi, att de, på grund af en i förordet angifven historisk bevisning, ur adelskalendern uteslutit en ätt, (Koefod), som styrelsen för de danska adliga klosterstiftelserna (Vallö och Vemmetofte) icke nekat inskrifningsrätt. Undersökningen härom har gått tillbaka till 1500-talet.

Redan i den gamla adelns välmaktsdagar, från början af det 15 århundradet, utstäldes adelsbref af de danske kungarne, men denna bref-adel synes hafva varit underlägsen den mäktiga gamla adeln, som oberoende af kungamakten vuxit upp ur det jordegande bondeståndet. Efter 1660 ökades adelsbrefven, så att den nya adeln snart tog öfverhanden öfver den gamla, af hvars slägter många då började dö ut. I grundlagen af d. 5 juni 1848 upphäfdes de adliga privilegierna och endast rättighet till inskrifning i de adliga klostren återstår. Sedan dess hafva endast 6 adelsbref blifvit utfärdade, af hvilka 4 för damer. »Vallö och Vemmetofte äro det motiv,» heter det i förordet, »som mer eller mindre tydligt lyser igenom alla de ansökningar, som i våra dagar inlemnas om upptagande i det danska adelsståndet.»

Den danska adelns »årsbok» upptager äfven de utdöda ätterna samt deras vapen i prydligt guld-, silfver- och färgtryck, dock endast ett visst antal i hvarje årgång, så att man slutligen erhåller ett arbete närmast motsvarande den svenska adelns ättartaflor. De

lefvande ätternas vapen beskrifvas, äfvensom underrättelser meddelas om ättens ursprung. Genom särdeles väl valda stilar har den typografiska anordningen mycket underlättat öfversigten och dessutom meddelas för slägter, som delat sig i flera grenar, smärre tabeller, hvilkas värde genast faller i ögonen.

I de tvenne ätterna Baad af Halland och Baad af Norge finna vi Abraham Broderssons och Aslak Turssons slägttabeller öfverskådligt och, efter hvad vi veta, fullt korrekt återgifna. Abraham Broderssons vapen meddelas tillika med uppgifter om de personer under 1400-talet, hvilka fört ett liknande vapen. Utgifvarne hafva på flerahanda sätt gjort sitt arbete värderikt och vi förutspå detsamma ganska stor spridning äfven i vårt land, särdeles som priset, 6 kronor, är mycket moderat.

I denna kalender äro upptagna åtskilliga äfven svenska slägter, såsom Barnekow, Bildt, Gyllenstierna, Ramel, Rosenkrantz, Tott och Trolle (Anrep, Blixen-Finecke, Morman och Urne), hvilkas förbindelser med de danska grenarne stundom åskådliggöras genom de ofvan nämnda tabellerna. Så vidt vi vid genomögnande af boken kunnat finna, äro uppgifterna noggranna. Ett misstag skulle vi kunna anmärka. Ätten Walkendorff säges nämligen blomstra i Skåne; snarare kunde man väl säga att den är på väg att vissna i Upland.

Öfversigt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, Konst och Industri utg. af Letterstedtska Fören, under red. af O. Montelius, **1883, h. 6** inneh. bl. a. anm. af Russisk Literaturhistorie fra Peter d. Stores tid af C. W. Smith (G. Stjernström); Forbindelser mellem Norden och den spanske halvö i ældre tider af A. Fabricius (E. Gigas). — **h. 7.** Y. Nielsen, Grev Herman Vedel Jarlsberg i 1813. — Anm. af Förslag och åtgärder till sv. skriftspråkets reglerande af H. Hernlund (G. Stjernström); Et dansk flag fra Unionstiden af H. Petersen (Hvitfeld-Kaas). — **h. 8.** — F. Nielsen, N. F. S. Grundtvig. — Anm. af Gammelegyptisk religion af J. Lieblein (K. Piehl).

K. Vitterhets Historie och Antiqvitets Akademiens Månadsblad. Elfte Årgången. 1882. — Handteckningar af Olaus Petri. — Ett gotiskt alfabet å en i Upsala museum förvarad sten. — Bronsringar från Stenkyrka socken på Gotland. — En elfenbenskanna. — Fotografier af fornlemningar. — När kommo germanerna till England? — Svenska myntfynd i K. Myntkabinettet. — Dunefyndet. — Nyfunna silfverskatter. — Det heliga blodet i Vilsnack. — Dörr från Vånga kyrka i Östergötland. — Svenska minnen i utlandet. — En ny arkeologisk atlas. — Två silfverskedar. — Brakteaten från Åsum i Skåne. — Bandpletter i Östergötland. — Litteratur. — Sällskapers handlingar och tidskrifter m. m. — **1883, Jan.—Sept.** — Det Bergerska testamentet. — Bidrag till Finlands historia. — Etnografiska forskningar i sammanhang med Vanadis verldsomsegling. — Den svenska boktryckarkonstens 400-års fest. — Fynd från Ringsjön. — Hvad betyder inna vingæf? — Svenska myntfynd i K. Myntkabinettet. — Prosten Löfgrens efterlemnade papper. — Silfverfynd från Botel i Hafdhems socken, Gotland. — En grafundersökning vid Rocklunda i Södermanland. — Behof af nya eller extra anslag. — Litteratur. — Från akademiens sammankomster m. m.

Meddelanden från Sv. Riksarkivet utg. af C. G. Malmström. VII. — Årsberättelse för 1882. — E. W. Bergman, Register öfver Rådslag i kon. Carl IX:s tid. — Förteckning öfver Ständernas beslut och försäkringar i original. — Förteckning öfver ministeriella handlingar i Riksarkivet. IV. Brandenburgico-Borussica.

K. Bibliotekets handlingar. 5. — Årsberättelse för år 1882. — Bibliografi: Sverige till fremmande magter. 3: 1701—1874.

Samlaren, Tidskrift utg. af Sv. Literatursällskapets arbetsutskott. Fjärde årgången **1883 h. 1.** — G. E. Klemming, Guds verk och hvila. — Densamme, Anteckningar af och om Buréus. — I. Fehr, Fabeln om kärleken och dårskapen. — K. Warburg, Literaturhistoriska anteckningar. — Smärre meddelanden. — Mysterium resurrectionis. — Något om Dalins handskrifter. — Literaturhistorisk bibliografi 1882 m. m.

Ny Svensk Tidskrift utg. af D:r R. Geijer, **1883, h. 6** inneh. bl. a. E. Lidforss, Machiavelli som politisk författare, 2. — **h. 7.** — H.

Edgren, Buddhismen, dess uppkomst och lära. Anm. af Sveriges krig i Tyskland åren 1805—1807 af G. Björlin (—l —n).

Göteborgs K. Vetenskaps och Vitterhets Samhälles Handlingar. XVIII inneh. bl. a.: J. F. Nyström, De Svenska Ostindiska kompanierna.

Finsk Tidskrift för Vitterhet, Vetenskap, Konst och Politik utg. af C. G. Estlander, **1883, September**, inneh. bl. a. F. Elfving, Om minoriteternas representation. — R. Castrén †. — **Oktober.** — K. K. Tigerstedt, Göran Magnus Sprengtporten, XIV. — I bokhandeln: Anm. af Romerska rikets författningshistoria af S. F. Hammarstrand (J. Heikel). — **December.** — E. Schybergson, Den norska frågan.

Historische Zeitschrift, Herausgegeben von H. v. Sybel, **1883, h. 6.** — H. Baumgarten, Nachtrag zur Geschichte der Bartholomäusnacht. — F. Vogel, Die Römische Kirchensynode vom Jahre 502. — J. Langen, Entstehung und Tendenz der Konstantinischen Schenkungsurkunde. — Literaturbericht m. m. — **1884, h. 1.** — Brosch, Zur Geschichte der Puritanischen Revolution. — R. Pöhlmann, Ranke's Wel - geschichte. — R. Koser, Friedrich der Grosse und die Familie Broglie. — Literaturbericht.

Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins für Meklenburg. Geschichte und Alterthumskunde. **48 Jahrgang.** — F. Wigger, Die Festung Pöl. — Bolck, Meklenburger auf auswärtig. universitäten bis zur Mitte des 17 Jahrh. — H. Wilhelmi, Auguste, prinzessin von Meklenburg-Güstrow und die Dargunischen Pietisten m. m.

Annalen des Vereins für Nassauische Alterthumskunde und Geschichtsforschung, XXII, 1882, inneh. bl. a.: Eine reise des grafen Ludwig Friedrich von Nassau-Idstein im jahre 1654 (till norra Tyskland, Danmark och Sverige).

Revue Historique, 1883, Novembre—Decembre. — G. Fagniez, L'industrie en France sous Henri IV. — F. Decrue, Les idées politiques de Mirabeau (fin). — J. Hunziker, Henri IV, les Suisses et la Haute Italie. — Bulletin Historique: France (Bémont). Bohême (Goll). Allemagne (Reuss, trav. rel. à l'hist du XVIII s.) — Comptes rendus critiques. — Publications périodiques. Chronique et Bibliographie.

Rättelser.

S. 241	r.	7	uppifr.	*läs:*	förbindelser
» 255	»	2	»	»	Bathori
» 258	»	12	»	»	Bathori
» 259	»	13	nedifr.	»	Östersjön
» 320	»	22	uppifr.	*står:*	son till »Rike Holger» R. och fru Sophie Bilde
				läs:	son till »Rike Holger» R., och fru Sophie Bilde
» 359	»	6	nedifr.	*står:*	29, *läs:* 2:us
» XXXIX	»	2	»	*står:*	1364, *läs:* 1369
» LIII	»	20, 21	»		orden *rätten* och *denna* byta plats.

Öfversigter och granskningar.

Öfversigt af Finlands historiska literatur åren 1881—1882.

Den 7 Februari 1881 afled en man, som efterlemnat djupa spår i Finlands odlingshistoria och äfven på den historiska literaturens fält verkat väckande och lifvande: *Fredrik Cygnæus.* Under de senaste årtiondena af sitt lif var han hufvudsakligen estetisk granskare och skönliterär skriftställare, men han började sin bana såsom docent i historia i Helsingfors, och var under fyratio- och femtiotalen en af det historiska skriftställeriets främsta målsmän hos oss. Allmänheten har blifvit satt i tillfälle att förnya bekantskapen med denna sida af hans verksamhet genom utgifvandet af hans samlade arbeten, hvaraf första och andra banden, som snart fullständigt utkommit, omfatta Cygnæi historiska afhandlingar [1]). För Cygnæus, mannen med den poetiska och idealistiska verldsuppfattningen, var det personliga hufvudelementet i historien och utredandet af personlighetens moraliska halt forskningens främsta uppgift. Egentliga historiska detaljundersökningar voro honom främmande. Visserligen egnade han sig under vidsträckta utrikes resor på 1840-talet med stor flit åt arkivforskning, men detta arbete tyckes föga behagat honom. Med en viss förtrytelse omtalar han, huru han mången vårnatt »döf för sången af näktergalen, som i Montpelliers herliga parker slog invid hans fönster, hade öra endast för anderösterna, hvilka underbart förnummos ur den, snart i tvenne århundraden redan, Högtsaliga drottning Christinas omenskliga kakografiska hieroglyfer». Dessa lärda mödor ledde endast till publicerandet af några urkunder och tvenne fragment: Inledning till en teckning af kriget 1741—1743, der förf. framkastat några originela satser, men icke ens hunnit till slaget vid Willmanstrand, och Inledning till Bidrag till de nord-europeiska folkens historia, deri läsaren hufvudsakligen gör bekantskap med förf. reseminnen. De biografiska minnesteckningar, Cygnæus efterlemnat, läsas deremot ännu i dag med intresse. Visserligen är hans stil äfven här bred och full af digressioner. Uppfattningen är ytterst subjektiv. Men han har derjemte ett stort sinne för det upphöjda

[1]) Fredrik Cygnæus. Samlade arbeten. Historiska arbeten. Första bandet 1—4; andra bandet 1—3; utg. af E. Nervander; G. W. Edlunds förlag 1881 —1882.

och ädla hos de historiska personligheterna. Skriften *Revision af den allmänna meningens dom öfver general Hans Henrik Gripenberg* börjar med en pompös inledning, der förf. gifver luft åt sin vrede mot de författare, i främsta rummet Ekelund, som enligt hans mening fält orätt dom öfver Gripenberg, och tillika angifver sin exklusivt »finska» ståndpunkt i frågan. Men derefter följer en utredning af förhållandena vid kapitulationen i Seivis (Marr 1809), der många riktiga synpunkter framhållas till försvar för Gripenbergs handlingssätt. Cygnæi skildring har i denna punkt till icke ringa del blifvit bestämmande för senare skriftställares uppfattning. Ännu mera betydande såsom historisk monografi är *J. Z. Duncker och hans omgifning.* Cygnæus har i den ädle och varmhjertade Duncker funnit en karakter, som var honom synnerligen sympatisk, och hans framställning vinner genom meddelandet af Dunckers i manligt flärdfri ton hållna bref en fast faktisk grund. Om förhållandena i Savolax och Sandels försvar vid Toivola pass göras reflexioner, som ej sällan träffa det rätta.

Åt en annan af den förgångna generationens historiska skriftställare, Gabriel Rein, egnas en minnesteckning i sjunde häftet af *Historiallinen arkisto* (Historiskt arkiv), utgifvet af finska historiska samfundet. [1]) Författaren, K. E. F. Ignatius, skildrar med stor pietet den flärdfrie och varmhjertade forskarens lefnadslopp, hvarvid han särskildt dröjer vid de brytningar och förvecklingar, som egde rum under Reins akademiska rektorat 1848—1858, en tidpunkt, då den akademiska politiken mera än annars var af betydelse för Finlands offentliga förhållanden. I några punkter är belysningen af de akademiska förvecklingarna, såsom naturligt, icke fullständig, men Reins aldrig svikande goda vilja framstår dock i klar dager. Reins betydenhet såsom historiker angifves så, att han upptog och fullföljde det af Porthan började arbetet och inom vissa områden, den äldre medeltiden, betydligt utvidgade den synkrets, denna vunnit. Reins skriftställareverksamhet led dock af brister, hvilka förf. kanske icke nog framhållit. Han var icke kritiker i högre mening och framför allt icke arkivforskare. Under slutet af sin bana drogs han dessutom genom offentliga uppdrag allt mera bort från det historiska området. Såsom statistiker var Rein endast materialsamlare, men hans arbete var dock betydelsefullt såsom banbrytande på ett i Finland förut obearbetadt fält. — I samma publikation ingår en undersökning om *Kemi och Ijo laxfiskens gamla historia*, hvari Y. Koskinen söker utreda, huru eganderätten till laxfisket under förgångna tider gestaltaltade sig i Finlands nordligaste bygder. Förf. söker bevisa, att laxfisket ursprungligen tillhörde de enskilda jordegarena, så att kronan var utesluten från all andel deri. De grunder, på hvilka förf. i denna punkt stödjer sig, tyckas dock tillåta många inkast. Åtminstone var kronans rätt att bestämma om den s. k. kungs-

---

[1]) Historiallinen arkisto, toimittanut Suomen historiallinen seura, VII, Helsingfors 1881. 214 sid. 8:o.

ådran redan under 1300-talet erkänd. Förf. framhåller vidare, huru kronans eganderätt till fisket under nyare tider oaflåtligt utvidgats, tills slutligen den enskildes rätt blifvit helt och hållet ifrågasatt — I *Major Hauswolfs dagbok öfver Sveaborgs belägring 1808, enligt originala handskrifter* af E. G. Palmén meddelas med ledning af en handskrift i kungl. biblioteket i Stockholm rättelser och tillägg till den publikation af samma journal efter en icke fullt komplett afskrift, som O. J. O. Rancken offentliggjort i sjette häftet af historiallinen arkisto. Anmärkningsvärda äro Hauswolfs till anteckningarna bifogade »egna anmärkningar», som karakterisera den nedslagna och slutligen bittra stämning, som rådde bland det lägre befälet och besättningen på Sveaborg. »Troligen har kommendanten», anmärker Hauswolf bl. a., »konungens hemliga ordres, efter hvilka han parlamenterar och styr». Han försäkrar tillika att »Conseillen ej politicerat; på en sådan idée har hon aldrig fallit, mindre afgjort den». I bifogade utdrag ur Hauswolfs dotters Adelaides dagbok tecknas fadrens öden i Ryssland efter fästningens kapitulation, bl. a. ett uppträde med G. M. Sprengtporten, då denne sökte förmå de fångna officerarne att svärja ryske kejsaren trohetsed, hvilket de dock afböjde. I förbigående må anmärkas, att A. Ahnfelt i femte häftet af »Ur svenska hofvets och aristokratiens lif» meddelat lösryckta utdrag ur v. Hauswolfs journal, utan att observera, att densamma in extenso ingått i historiallinen arkisto. — Bland öfriga bidrag till häftet må nämnas: en uppsats af J. Krohn om Henrik Lettens skildring af Livernas och Esternas seder, ett af K. E. F. Ignatius meddeladt bref af lektorn i Viborg, Barthold Locman, deri brefskrifvaren i bittra ordalag skildrar såväl landets som sin egen belägenhet, äfvensom af Y. Koskinen meddelade utdrag ur en berättelse om den finska arméns tåg till Trondhjem, troligen författad af fältprosten Nils Idman, hvartill bifogas en förut tryckt predikan af samme prestman med titel: Folkets rop på norska fjällarne. Historiska samfundets i häftet intagna protokoll för åren 1878—1880 äro föga innehållsrika. Bland årsberättelser, organisationsfrågor m. m. finner man få notiser af historiskt intresse.

Af *Biografinen Nimikirja* (biografiskt lexikon), som utgifves af samma samfund, hafva häft. V—VIII (till G. M. Sprengtporten) utkommit. Arbetet, hvars publikation torde blifva slutförd under förra hälften af år 1883, är icke af i egentlig mening vetenskaplig betydelse, utan snarare ett handlexikon till dagligt begagnande. Författarena hafva derför öfverhufvud icke inlåtit sig på vidsträcktare undersökningar, utan endast sammanstält i literaturen tillgängliga uppgifter. I några punkter ger verket anledning till anmärkningar. Det tyckes ursprungligen varit afsedt att vara icke blott ett vanligt biografiskt lexikon, utan äfven ett finskt författarelexikon. Till följd deraf äro biografier öfver obetydliga personer, hvilka författat på finska språket, intagna, medan namn på anmärkningsvärda män, hvilka icke anslutit sig till den finska rörelsen, utelemnats. Någon gång har man afvikit från den hofsamhet och opartiskhet i framställnin-

gen, som i ett sådant arbete är af nöden, t. ex. i biografierna öfver Lagerborg, R. O., Mechelin, L., och Estlander, C. G., der omdömena i större eller mindre grad röja partiuppfattning. Mot biografierna öfver naturvetenskapsmän kunde slutligen många anmärkningar göras. I det hela är dock arbetet, det första i sitt slag, förtjenstfullt och pålitligt.

Historiska samfundet har begynt publikationen af sin länge utlofvade urkundssamling genom utgifvandet af *Georg Magnus Sprengtportens, Finlands generalguvernörs, officiella korrespondens, 1808—1809*, red. af Y. Koskinen [1]). Samlingen innehåller de bref, som utgått från Sprengtportens officiela kansli under den tid af omkring ett halft år, då han var Finlands generalguvernör. Innehållet är af ringa intresse. De flesta af brefven handla om transport af säd, införsel af salt, befordringsärenden o. s. v. Endast några aktstycken, som röra upprätthållandet af den lagliga ordningen i landet, äro af större betydelse. Sprengtportens personliga uppfattning belyses här icke. Det förslag till ordnande af Finlands styrelse, som ingår främst i samlingen, är förut publiceradt af K. K. Tigerstedt (se nedan).

Y. Koskinens *Finska folkets historia* har utkommit i ny, omarbetad upplaga på finska språket. [2]) Förf. har i den nya upplagan i korthet angifvit de källor, han följt, hvarigenom det blifvit lättare för läsaren att kontrollera hans uppgifter. Framställningen af medeltidens historia är i ej ringa mon utvidgad (119 sidor motsvara 99 i förra upplagan). Det märkliga brefvet af den 15 Februari 1362, hvarigenom Finland erhöll rätt att deltaga i konungaval; är in extenso återgifvet och äfven andra upplysande notiser äro här och der infogade. Åt omarbetningen af senare perioder har förf. egnat mindre uppmärksamhet; dock har äfven här den nyaste literaturen blifvit använd. Sin bekanta partiståndpunkt har förf. icke frångått. Fortfarande bedömas händelserna från synpunkten af Finlands nationela politik, hvars första spår, enligt förf. mening, kunna skönjas i medeltidens dunkla förhållanden.

Medeltidens historia har varit föremål för större uppmärksamhet och lifligare bearbetning än förut. — I en afhandling om *Kristendomens införande i Finland* [3]) söker H. A. Reinholm med ledning af folktraditionen, ortnamn och fornlemningar angifva, hvar kristendom och kultur först fattade fotfäste i Finland och huru vidsträckt utbredning de till en början erhöllo. Förf., som förfogar öfver ett ej ringa nytt material, framkastar flere djerfva hypoteser, hvilka dock ofta lemnas obevisade. Framställningen är dessutom så oklar och fragmentarisk, att den knappt torde kunna tjena forskaren till säker ledning.

---

[1]) Yrjö Maunu Sprengtportenin, Suomen kenraalikuvernörin virallista kirjevaihtoo v. 1808 - 1809; Helsingfors, finska literatursällskapets förlag, 1882; äfven med fransk titel, 320 sid. 8:o.

[2]) Suomen kansan historia, kirjoittanut Y. Koskinen, toinen uudistettu painos, Helsingfors 1881—1882, G. W. Edlunds förlag.

[3]) Kristinuskon saatosta Suomeen, tutkinut H. A, Reinholm (öfvertryck från Fornminnesföreningens tidskrift VI). Helsingfors 1882.

En afhandling af Y. Koskinen, benämnd *Undersökning om jordförhållandena i Finland under medeltiden* [1]), har framkallat skarp kritik från olika håll. Förf. erkänner, att vi icke hafva någon närmare kännedom om de hedniska Finnarnes samfundsförhållanden, men sluter, på grund af jemförelse med andra folks tidigare utveckling, till att egendomsgemenskap varit rådande och att familje- och slägtskapsförhållanden utgjort de sammanhållande banden. I det följande kapitlet behandlas den svenska eröfringens allmänna inverkan, hvarvid förf. börjar med följande oväntade satser: »Öfverhufvud», säger han, »synes den svenska eröfringen icke hafva föranledt synnerligen brådstörtade förändringar i vårt folks samhällslif, och orsaken till denna lindriga verkan förmodar jag vara just den, att eröfrarfolkets samhällsskick ännu icke just mycket skilde sig från den för alla folk gemensamma typen, som af gammalt var rådande bland de besegrade. På den tid, då Estlands besegrare, tyskar och delvis äfven danskar, förde med sig ett fullt rotadt feodalsystem och riddarväsende, hade dessa tidehvarfvet högsta kulturformer i Sverige fortskridit blott mycket svagt.» Förf. råkar här och i sin följande utläggning i strid med en mängd fakta, som ådagalägga att svensk lag och svenska förvaltningsformer omedelbart efter eröfringen infördes i Finland, hvarigenom Finlands invånare kommo i åtnjutande af det fria skandinaviska samhällsskicket, som utan tvifvel stod på en för tidens förhållanden hög utvecklingsgrad. Slutligen öfvergår förf. till en undersökning om besittningsrätten till skogsmarkerna och ödebygderna, hvarvid han uttalar den åsigt, att dessa områden redan tidigt befunno sig i enskilda individers händer och till och med voro skiftade, långt innan eganderätten till gammal byajord blef stadgad. Gustaf Vasas handlingssätt, då han tillegnade kronan besittningsrätten till obygderna, var derför enligt förf. ett groft ingrepp i de enskildes eganderätt. Säkert är dock, att i Finland lika litet som i något annat land den oodlade skogsmarken i främsta rummet blef skiftad. Ännu i dag är ju icke jordskiftet afslutadt i landets inre områden.

Det medeltida finska biskopsslottet, *Kuustö slott*, har blifvit föremål för en specialundersökning af R. Hausen. [2]) Sjelffallet är att slottets öden icke i och för sig kunnat gifva tillräckligt stoff för en mera omfattande framställning, då ju de notiser om detsamma, som ingå i medeltida urkunder, äro ytterst sparsamma. Också har slottets historia för förf. varit endast den röda tråd, vid hvilken han anknutit upplysningar om de finska biskoparnes lif och förhållanden. Så utgöras sid. 6—13 nästan uteslutande af monografier öfver gods, som under medeltiden lydde under den finska biskopsstolen. Sid. 19—31 talas om Finlands sista katolska biskopar, bland hvilka särskildt Arvid Kurk är föremål för en vidlyftigare framställning. Sid.

[1]) Tutkimus maanomistusseikoista Suomessa keskiajalla, Helsingfors 1881. program till prof. Danielsons installation. 50 sid.

[2]) Kuustö slott. Historisk-arkeologisk beskrifning af Reinh. Hausen, förra häft. (ak. afh.), Helsingfors 1881. 47 sid. 4:o.

31—37 talas om reformationens införande i Finland, hvaraf följden blef att Kuustö slott indrogs till kronan och raserades. Slutet af afhandlingen egnas åt en framställning af Kuustö gårds senare öden. Förf. har med stor omsorg öst ur alla tillgängliga såväl tryckta som otryckta källor. Såsom bilagor ingå: Kronologisk förteckning öfver bref, utfärdade från Kuustö och »Marcus Hinricksons Rekenskap på Kwsto Ladegårdh pro anno etc. 1557. [1])

Hr Hausen har gjort vår medeltida historieforskning en annan tjenst genom utgifvandet af första häftet af Finska statsarkivets »Bidrag till Finlands historia», ett arbete, som redan förut blifvit granskadt i Historisk Tidskrift. [2]) Häftet utgöres af ett omsorgsfullt utfördt facsimile af calendarium i Missale Aboense jemte »Dombok för Sydöstra Tavastland 1443—1502» och en del af »Dombok för sydvestra Tavastland 1506—1510». I frågan om principerna för utgifvandet af medeltidshandlingar hör utg. till de mest konservativa, i det att han omsorgsfullt undviker att i redaktionen af urkunderna inlägga sin egen uppfattning. Läsarens möda är sålunda icke underlättad, men han erhåller å andra sidan rik belöning för densamma. De tvenne domböckerna gifva nämligen en intressant belysning af Finlands topografi och rättsförhållanden äfvensom dess invånares seder och bruk. Det framgår ur dem bl. a., att häradsting höllos i Finland trenne gånger om året om vintern, sommaren och hösten. Vid rättegången följdes noga den svenska processordningen, hvarför nämndens roll var af den största betydelse. Sederna tyckas hafva varit råa; de brott som omnämnas, äro vanligen slagsmål, och klagomålen gälla af dem förorsakade kroppsskador. Icke sällan anklagas äfven personer, som underlåtit att fullgöra allmänna onera, såsom skjuts, dagsverken o. s. v. Straffet består nästan alltid i penningeböter; dock dömes någon gång äfven till kroppsstraff. Egendomlig är slutligen den blandning af finska och svenska uttryck som råder isynnerhet i jordskiftesurkunderna. — Andra häftet af denna samling, som lofvar att blifva af stor betydelse, torde med det snaraste utkomma och skall innehålla: Johan Bures utdrag ur Erik XIII:s af Pommern numera förkomna skattebok af år 1413, riddaren Birger Trolles slottsräkenskap för Åbo slott 1463—1464 och en kyrkoräkenskap för Kalliala (Tyrers) socken i Satakunta för tiden 1469—1518.

Bland bidrag till Finlands medeltids historia bör slutligen nämnas en akademisk afhandling af J. V. Ruuth om *Finlands och Hansans ömsesidiga förhållanden före år 1435.* [3]) Afhandlingens slutpunkt synes vara nog godtyckligt vald, troligen närmast med af-

---

[1]) Senare häftet af arbetet, af hufvudsakligen arkeologiskt innehåll, har utkommit i Januari innevarande år.

[2]) Bidrag till Finlands historia, med understöd af statsmedel i tryck utgifna af finska statsarkivet genom Reinh. Hausen. Första delen; första häftet. Helsingfors 1881. Anm. i Hist. tidskrift årg. I, sid. LXVI.

[3]) Tutkimuksia Suomen ja Hansan vatisistä suhteista ennen vuotta 1435; 80 sid. 8:o.

seende på att H. Hildebrands fortsättning af Bunges Liv- Est- und Kurländisches Urkundenbuch, hvilket arbete varit en af förf. förnämsta källor, slutar ungefär vid samma tidpunkt. Förf. stödjer sig nämligen uteslutande på tryckt material, jemte det nämnda arbetet Rydbergs, Styffes m. fl. samlingar. Då dessa verk hufvudsakligen innehålla politiska aktstycken, har förf. blifvit föranledd att fatta sitt ämne från uteslutande politisk synpunkt, i det att han egnat hufvudsaklig uppmärksamhet åt de yttre förvecklingar, i hvilka Finland under tidens stormiga politiska lif inleddes, hvarvid såsom bekant, hansestäderna spelade en betydande roll, medan han deremot lemnat å sido frågorna om Finlands handelsrelationer med hansestäderna, dess export, import o. s. v. Förf. har samvetsgrant begagnat sina källor och sammanstält deras uppgifter på ett öfverskådligt sätt. Särskildt gäller detta om förhållandena i Finland under konung Albrekts och drottning Margaretas tid. Dock förmärkes en viss benägenhet att konstruera; så t. ex. talar förf. sid. 39 om Knut Bossons idéer, oaktadt vi knappt ega någon kännedom om denne mans ledande synpunkter.

Inom reformationsseklets historia hafva vi att nämna endast ett bidrag nämligen: *En blick på Österbottens tillstånd år 1571 samt gränsfejden 1573—1585 af G. A. Fontell.* [1]) I en intressant öfversigt skildrar förf. med ledning af räkenskapsböckerna i finska statsarkivet det ekonomiska tillståndet, handeln, näringarna och jordbruket i Österbotten kring medlet af 16 seklet och öfvergår derefter till Österbottens krigshistoria under Johan III:s regering. Slutintrycket af hans framställning är, att dessa nordliga nejder voro lemnade helt och hållet åt sig sjelfva gent emot en grym och rofgirig fiende. Endast sällan nådde regeringens bref hit; ännu mera sällan sände man något verkligt understöd. Följden var att norra Österbotten, isynnerhet Ijo socken och Uleå erämark, år 1585 var fullständigt ödelagdt.

Det sjuttonde seklets historia belyses i ref. arbete *Sveriges och Hollands diplomatiska förbindelser 1621—1630*, hvilket förut varit föremål för anmälan i Historisk Tidskrift [2]) och i *Diarium Gyllenianum eller Petrus Magni Gyllenii dagbok 1622—1667*, hvaraf andra häftet omfattar slutet af Gyllenii vistelse vid Åbo akademi jemte hans följande öden såsom lärare vid skolorna i Mariestad och Karlstad till år 1667 (G. dog år 1675). [3]) Bland den mängd mindre betydande detaljer, som ingå i dagboken, förekomma flera upplysningar af vigt rörande akademiska förhållanden i Åbo, folktraditioner o. s. v. Dessa anteckningar låta oss dessutom blicka in hvardagslifvets förhållanden under slutet af 1600-talet. Gyllenius saknade gynnare och materiella tillgångar; hans begåfning var måttlig; men genom uthållighet och ihärdighet bröt han sig en bana i lifvet. Så

[1]) Sidan 1—70 i Walan, album utgifvet af svenska Österbottningar, Helsingfors 1881.
[2]) Årg. II, sid. XLV.
[3]) Första häftet omnämndt i vår föregående öfversigt, Hist. tidskr. I, s. XXXI.

kan han betraktas såsom en typisk representant för denna tids studenter.

Vasa stads historia har blifvit föremål för behandling i en ak. afhandling af H. E. Aspelin. [1]) Förf. behandlar först stadens läge, hamn m. m. och fortgår i sin framställning deraf intill nyaste tider. Sedan sysselsätter han sig i en nog vidlyftig framställning med stadens egoområde och de vexlingar, detsamma undergått genom förläningsväsendet, reduktionen m. m. Vidare talas om stadens handel och sjöfart, om bondeseglationen i den omgifvande landsorten och slutligen om tjärhandeln. Redan af denna öfversigt af innehållet framgår att dispositionen är bristfällig. Arbetet är snarare en samling särskilda uppsatser rörande Vasa stads historia än en hel framställning deraf. Äfven i öfrigt märkes brist på grundlig genomarbetning af materialet. Vigtiga uppgifter äro utelemnade. Förf. angifver icke, i hvad mon hans synpunkter äro sjelfständiga eller lånade från föregångarena, bland hvilka han endast i förbigående nämner O. Fyhrvall, hvars grundliga afhandling om det bottniska handelstvånget dock i flere afseenden, kunnat vara honom nyttig. Dock kan läsaren i arbetet finna uppgifter af intresse rörande landthandeln, marknaderna, gårdfari- och torghandeln i Vasa och dess omnejder under 17:de seklet.

Anteckningar under en resa i Finland år 1747 af Augustin Ehrensvärd utgifna af Reinh. Hausen, [2]) är en i kort och knapp, men sakrik stil hållen dagbok från en inspektionsresa, som Aug. Ehrensvärd år 1747 företog i Finland jemte grefve H. v. Lieven i syfte att utse plats för en blifvande fästningsanläggning. Omdömena om administrationen och befolkningens tillstånd äro icke synnerligen gynsamma. Flere karakteristiska teckningar af Ehrensvärds hand belysa situationerna och förklara texten. Till samma tidpunkt höra tvenne biografiska utkast, införda i Lännetär, Album utgifvet af Vestfinnar, VII. [3]) I *Medicinska förhållanden i Åbo på 1750-talet* skildrar O. E. A. Hjelt med stöd af bref, som till stor del i utdrag meddelas, medicine professoren Johan Johansson Haartmans öden under 1750 talet vid Åbo akademi. Den bild af det medicinska lifvet i Åbo, som här lemnas, är rätt egendomlig. Haartman arbetade under svåra och tryckande förhållanden, men förde dock med icke ringa framgång den medicinska forskningens talan i vårt land. *Nils Nilsson Idman, en finsk språk- och fornforskare under förra seklet* af Aug. Hjelt är en biografisk skildring af en prestman, som egnade tid och möda åt numera helt och hållet föråldrade filologiska forskningar, bl. a. åt att uppvisa slägtskapen mellan finska och grekiska språken. En mängd notiser om Idmans lif och verksamhet äfven i öfrigt, särskildt om hans ingripande i Mennanders biskops-

[1]) Lehtiä Vaasan kaupungin historiasta (blad ur Vasa stads historia) koonnut H. E. Aspelin, Helsingfors 1882, 135 sid. 8:o med en karta.

[2]) Helsingfors 1882, K. E. Holms förlag, 25 sid.

[3]) Helsingfors 1882.

val 1755, bidraga till att göra uppsatsen till en karakteristisk tidsbild.

G. M. Sprengtportens historia har fortfarande blifvit belyst af K. K. Tigerstedt i Finsk tidskrift och i Åbo lycei årsprogram. Förf. artiklar i Finsk tidskrift hafva, i samma mon han fördjupat sig i ämnet, blifvit allt innehållsrikare och tillika har framställningssättet blifvit allt mera klart och afrundadt. *Sprengtporten och Hastfehr* (Finsk tidskrift 1881, Oktober) skildrar de förhållanden, som under Anjalaförbundets tider rådde vid armén i Savolaks. Dess chef, Hastfehr om hvars intriger man redan förut haft en om ock ofullständig kunskap, framstår här i synnerligen mörk dager. Under tidens förvecklingar sökte han endast sin egen fördel och underhandlade samtidigt med vän och fiende, men såg sig slutligen besviken af bägge. I *Sprengtporten och Jägerhorn* (Finsk tidskrift September och Oktober 1882) tecknas stämningar och förhållanden bland Anjalamännen efter det Anjala-förbundet genom Gustaf III:s afresa definitivt strandat. Dels sökte man vinna allmänna opinionen genom upprorsskrifter, (särskildt redogör förf. för brochyren »Till Fäderneslandet» förf. af G. M. Sprengtporten sjelf) dels sökte man locka hertig Karl af Södermanland genom falska löften, dels tröstade man sig slutligen med de mest fantastiska konspirationsplaner. Den främste bland Anjala-männen J. A. Jägerhorn, som dragit sig tillbaka till Brahelinna gård i Savolaks, uppkastade projektet att mellan adliga possessionater tillvägabringa en konfederation, hvilken skulle vända sig omedelbart till kejsarinnan med anhållan om hennes beskydd och hjelp till genomförandet af de finska sjelfständighetsplanerna. I en skrifvelse till Katarina II, affattad i de s. k. konfederades namn, begärde han bl. a. »att kejsarinnan skulle taga i sitt skydd och på det högtidligaste bekräfta den konfederation af den finska nationen genom hvilken storfurstendömet Finland skall förklaras för ett fritt och fullkomligt oberoende land». Redan var dock Jägerhorns bana i Finland nära sitt slut. Han erhöll nämligen i början af November månad befallning att inställa sig till tjenstgöring i Sverige, men föredrog att fly till Ryssland, der dock de finska sjelfständighetsplanerna redan betraktades med misstroende. — I *tvenne förslag till Finlands styrelse af M. G. Sprengtporten* [1]) meddelar hr Tigerstedt tvenne aktstycken, af hvilka det ena, »Extrait d'un projet pour une forme de gouvernement pour la Finlande», författades år 1786, medan Sprengtporten vistades i Holland, och utan tvifvel var ämnadt att tjena till bas för de öfverläggningar, som egde rum mellan honom och den ryska ministern i Haag, med hvilken Sprengtporten underhöll förbindelser, medan det andra är ett efter Finlands eröfring 1808 uppgjordt förslag till organisation af Finlands styrelse. Då såväl denna brochyr som en annan skrift af samme författare *Göran Magnus Sprengtportens plan till åstadkommande af Finlands sjelfständighet och hans inträde i rysk tjenst* [2]) blifvit refererad i

[2]) Åbo lycei program 1880—1881 IX + 10 sid. 8:o.
[3]) Åbo lycei program 1881—1882. 14 + 8 sid. 8:o.

Historisk Tidskrift, [1]) skola vi icke närmare uppehålla oss vid dem.

Några episoder från finska kriget 1808—1809 belysas i *Bonderesningen i svenska Österbotten* af J. O. J. Rancken. [2]) Författaren till de dagboksanteckningar, af hvilka denna skrift utgöres, är den såsom riksdagsman och affärsman bekanta P. J. Bladh. Då folket i Närpestrakten i Juni 1809 grep till vapen mot Ryssarne, trodde desse att Bladh var en af upprorets anstiftare, plundrade och brände hans gård, Benvik samt förde honom sjelf och hans son fångna till Åbo. De underkastades der ransakning, men frikändes och återvände derefter till hemtrakterna. Dessa Bladhs öden skildras i liflig stil, hvarvid äfven de allmänna förhållandena i Österbotten belysas. Publikationen är ett vigtigt komplement till sonen C. E. Bladhs Minnen från Finska kriget åren 1808—1809.

Finlands historia efter 1809, hittills nästan obearbetad, har allt mera blifvit föremål för uppmärksamhet, och äfven denna gång kunna vi nämna några arbeten, som röra sig på detta gebit.

Skildringar ur Finlands nyare historia af Rob. Castrén, första samlingen [3]) är en sammanställning af förf:s förut i brochyrform eller i tidningar och tidskrifter offentliggjorda monografier öfver personligheter och förhållanden i Finland under Alexander I:s regering; de flesta af uppsatserna framträda här i större eller mindre mon omarbetade; en ny »landtdagen i Borgå» har tillkommit. Afhandlingen om *Finska deputationen 1808* är här införd utan de bilagor, som i första editionen meddelades. Ny belysning har frågan fått om G. M. Sprengtportens förhållande till sammankallandet af deputationen och af Borgå landtdag. Flere af förf. såsom bilagor införda bref bevisa nämligen, att Sprengtporten, som saknade offentlig anställning, men dock dref sin privatpolitik vid det ryska hofvet, allt sedan medlet af Mars 1808 yrkade på sammankallandet af Finlands ständer. Sedermera tyckes tanken på landtdag i någon mon blifvit trängd tillbaka, men det är dock knappt troligt, att Sprengtporten helt och hållet afstod från densamma. Förf. har säkert rätt, då han anser, att den finska deputationens värdiga uppträdande slutligen bestämde Alexander I att bifalla till sammankallandet af en landtdag, men Sprengtportens intresse för saken torde icke kunna förnekas och är en ljuspunkt i hans historia. *Landtdagen i Borgå 1809* är en med ledning af alla tillgängliga källor affattad omsorgsfull skildring af det minnesvärda ständermöte, der Finlands nuvarande statsförfattning grundlades. Såsom mötets betydelsefullaste handlingar framhållas kejsar Alexanders regentförsäkran af den 27 Mars 1809, hvarigenom landets religion och grundlagar samt ståndens privilegier

[1]) Hist. tidskrift. 1882, s. LXXXIX.

[2]) Bonderesningen i svenska Österbotten. En episod från 1808 års finska krig. Dagboksanteckningar af kanslirådet P. J. Bladh, sammanställda af J. O. J. Rancken. Stockholm, Alb. Bonniers förlag.

[3]) Skildringar ur Finlands nyare historia af Robert Castrén. Första samlingen. Helsingfors 1881—1882. G. V. Edlunds förlag.

och rättigheter bekräftades, äfvensom ständernas tro och huldhetsed af den 29 Mars s. å. I öfrigt hade landtdagen en rent praktisk karaktär. Den genomgående synpunkten var bevarandet af Finlands bestående samhällsskick samt af dess lagar och institutioner. Allt politiskt experimenterande var deremot främmande för ständerna. Regeringens propositioner rörde frågor af omedelbart praktisk betydelse såsom den finska militärens framtida inrättning, rote- och rusthållares vakansafgifter, uppbörden af kronoutskylderna, myntförhållandena, inrättandet af en inhemsk statsbank samt grundläggandet af ett högsta styrelseverk under namn af Regeringskonselj för Finland. De petitioner, ständerna framlade, rörde likaså angelägenheter, hvilka kräfde omedelbart ingripande från regeringens sida. — I *Robert Henrik Rehbinder* [1]) skildrar förf. en statsman, som såsom Finlands minister i S:t Petersburg mägtigt bidrog till befästandet af landets nya statsskick. Hufvudkällan äro Rehbinders på franska affattade memoirer, som visserligen icke innehålla talrika nya fakta, men meddela reflexioner öfver ställningar och förhållanden, hvilka belysa hans egendomliga uppfattningssätt. Särskildt må framhållas Rehbinders teckning af opinionerna i Finland gent emot Sverige före 1808, hans anmärkningar om Sveaborgs fall, hvarvid öfverste F. A. Jägerhorn enligt hans mening var den ryska regeringens hufvudverktyg, och hans varmhjertade teckning af Alexander I. Rehbinders ofta brydsamma ställning till G. M. Armfelt, generalguvernören v. Steinheil och andra medlemmar af Finlands regering belyses genom bref skrifna af honom till vännerna i Finland 1812—1813. För framställningen af Rehbinders senare öden hafva jemförelsevis mindre rikhaltiga källor varit att tillgå. — I *Finlands förste prokurator* [2]) tecknas Matthias Calonii verksamhet för den lagliga ordningens upprätthållande i Finland efter år 1809. I Landtdagsplaner under Alexander I [3]) ådagaläggos att tanken på sammankallandet af en ny landtdag med värme omfattades af Finlands statsmän och icke var främmande för Alexander I, ehuru förverkligandet deraf lemnades i testamente åt kommande slägten. En intressant bilaga vitnar om den beslutsamma hållning, senaten vid vissa tillfällen kunde iakttaga emot generalguvernören.

Ett bidrag till Finlands nyaste historia är äfven E. G. Palméns framställning af *Finska literatursällskapets femtioåriga verksamhet 1831—1881*, publicerad på uppdrag af nämnda sällskap till dess jubelfest, som firades under första dagarna af Juli månad 1881. Förf. begynner med en blick på finskhetens historia, hvarvid han går tillbaka ända till reformationstidehvarfvet. Derefter tecknas literatursällskapets grundläggning och dess öden intill år 1850, hvarvid hufvudvigten faller på Elias Lönnrots arbete och runoinsamlingarna. Vidare redogör förf. för sällskapets verksamhet under tidskiftet 1850—1865, då skapandet af en finsk skolboksliteratur till

[1]) Förut publ. i Finsk tidskrift 1879, Mars, April, Juni och Augusti.
[2]) Förut publ. i Juridiska föreningens tidskrift år 1875.
[3]) Förut publ. i Helsingfors Dagblad 1878 N:o 16, 18, 21.

ej ringa del tog dess verksamhet i anspråk, och under åren 1865—1881, då det lexikaliska arbetet var ett af dess hufvudsyften. I förbindelse med hufvudämnet har förf. tecknat äfven finskhetens eller fennomanins utveckling under åren 1831—1881, men har dervid inslagit en bitter partiton, hvilken stämplar arbetet såsom en politisk tendensskrift. [1])

Tillägga vi, att Kuopio stads hundraåriga minnesfest, som firades i September 1882, framkallat en skildring af Kuopio stads öden, deri detaljerade uppgifter om stadens framåtskridande i intellektuel och materiel utveckling meddelas, så hafva vi i hufvudsak redogjort för det historiska arbetet i Finland under de två senaste åren. [2])

På fornforskningens område har Finska fornminnesföreningen oaflåtligt fullföljt sin plan att låta häradsvis förteckna, beskrifva och afteckna Finlands fornlemningar. Planen har till och med blifvit utvidgad, i det att stipendiater blifvit afsända äfven till ryska Karelen. Af föreningens tidskrift utkom femte bandet år 1882, innehållande: Fornminnen och sägner från Kemi härads östra delar af Hjalmar Appelgren, med karta (på finska); Folktro och plägseder i mellersta Österbotten af Z. S.; och Fornminnen från Laukas härad af A. L. Nyman med karta (på finska). Bland uppsatser af arkeologiskt innehåll, som upplästes vid finska literatursällskapets femtioåriga minnesfest och sedermera blifvit publicerade i Suomi, följd II h. 15 må nämnas: »Kuinka Suomen kivikauden kalusto jakautuu muototutkimusten mukaan» (huru finska stenålderns redskap fördela sig enligt de särskilda formerna) af A. L. Nyman; »Suomen hautarauniot» (Finlands grafkummel) af A. Hjelt; och »Suomalaisten elämälaadusta pakanuuden ojan lopulla» (om Finnarnes lefnadssätt under slutet af hednatiden) af G. Grotenfelt. Dessa arbeten, hvilka redogöra för en mängd olikartade grupper af fornföremål, lemna en öfverblick af det material, som år 1881 stod till den finska fornforskningens förfogande.

Vår heraldiska literatur har under innevarande år blifvit ökad med tvenne bidrag: Afbildningar af vapensköldar, fordom uppsatta i Finlands kyrkor, efter en gammal handteckning (af E. Palmsköld, förvarad i Skokloster) i tryck utgifna af R. Hausen och »Samling af vapen för ätter å Finlands riddarhus», utg. af G. Kajanus, II, de åren 1843—1881 introducerade ätter.

Helsingfors i Januari 1883.

M. G. Schybergson.

---

[1]) Suomalaisen kirjallisuuden seuran viisikymmenvuotinen toimi ynna suomalaisuuden edistys 1831—1881, kertoi E. G. Palmén. Helsingfors 1881, 137 sid. 8:o; utkom år 1882 i fransk öfversättning.

[2]) Muistelmia Kuopion kaupungin satavuotisen olemassa olon ajalta, kirjoittanut B. G(ranit). (Minnen af Kuopio stads hundraåriga tillvaro). Kuopio 1882 136 sid. 8:o.

Nyare Svensk Historisk Litteratur.

Hrr Norstedt & Söner ha nyligen ökat sitt vackra historiska förlagsbibliotek med en del nya arbeten, af hvilka vi här skola sammanföra några.

Hr Ryttmästaren P. VON MÖLLER, känd både som en af våra störste jordbrukare och som en intresserad och nitisk forskare, har mot slutet af förra året fullbordat sina 1881 började »Utkast rörande svenska jordbrukets historia.» [1]) Dessa bidrag till en i vår tid omhuldad historisk kunskapsgren vitna om den åldrige författarens omfattande beläsenhet och ännu ungdomliga forskningslust (jf. förteckningen på källskrifter och hänvisningarna ss. 281—288). De behandla synnerligt intressanta ämnen, dessa frågor om vår odlings begynnelser, om de första stora segrarne öfver naturen genom jordens plöjande, gårdars byggande, djurens tämjande, som på hvarje historiskt sinne utöfvar en dragningskraft, som endast blir större derföre att här är fråga om alldagliga föremål och förhållanden; emellertid stannar ej förf. vid dessa urspörsmål, utan fullföljer utvecklingen, mer eller mindre fullständigt, fram till den dag som är. Den praktiske jordbrukarens rika erfarenhet kommer här de historiska studierna till mötes, öppnande nya synpunkter och anvisande undersökningarnes gång.

Såsom hr v. Möller fattat sin uppgift, kräfver dess utförande icke blott en omsorgsfull historisk forskning, ett uppletande af strödda notiser, hvartill materialet långt ifrån föreligger färdigt, utan äfven undersökningar på den jämförande språkforskningens vidsträckta och ännu ofta dunkla område. Att här åstadkomma en uttömmande bearbetning för våra svenska förhållanden, der förarbetena ej äro många eller stora, låter sig f. n. näppeligen göra. Anspråkslöst uttalar sig också förf. sjelf om sitt verk: »Dessa strödda utkast, ämnade att i någon mån fylla en lucka inom vår literatur, hafva sjelfva så många luckor att ett mångårigt arbete ytterligare skulle erfordras för att fylla dem.» Fragmentariska som de äro, lemna dessa undersökningar om våra ortnamn, våra husdjur, våra förnämsta näringsväxter, vårt jordbruk, en rad af skildringar, som fästa uppmärksamheten, väcka eftertanken och drifva till fortsatt forskning. Läsningen blir så mycket mer underhållande, som saltkorn ej fattas för att här och hvar krydda framställningen. Allestädes röjer man den omfattande beläsenhet vi redan ha antydt — den sträcker sig från Rig-Veda till Edda, från Herodotus och Plinius till Hehn och Ahlqvist (finnen), från Daremberg och Saglio till Cleasby och Schlyter, för att icke tala om direkta meddelanden i första hand från våra fleste samlare och forskare. Att förf:s etymologiseringar ej alltid torde

[1]) Strödda Utkast rörande Svenska Jordbrukets Historia af P. von Möller. 288 ss. Sthlm, Norstedt & S. 1881—82. Pr. 3,75.

hålla streck för filologiskt skärpta ögon, våga vi emellertid uttala som en farhåga. [1]) Naturligtvis kunde tillägg vara att göra till de olika kapitlen, [2]) men det skulle föra oss för långt att ingå i detaljer. Ur det växlande innehållet inskränka vi oss till att påpeka framställningen af det sydsvenska jordbrukets utveckling genom hofveriets afskaffande, bylagens splittring och skiftesverket. Vi begagna tillfället att rätta ett skrif- eller tryckfel s. 207, der det i legokontraktet af 1316 bland de uppräknade inventarierna bör läsas »två hjul» (orig. har due rote) i st. f. »två spjut».

* * *

Under titeln *Från äldre tider* [3]) har riksantiqvarien H. HILDEBRAND sammanfört några studier och kritiska undersökningar till äldre konst- och kulturhistoria samt fornkunskap. Det är ännu så nyligen sistnämda vetenskap betraktades såsom ett bihang till historien att vi här till en början, åtminstone i förbigående, kunna omnämna den vidlyftigaste af dessa afhandlingar, om »Menniskan i den förhistoriska tiden», helst densamma sträcker sig ända in på gränsområdena till den egentliga historien, och böra vi i sammanhang dermed framhålla kritiken af Felix Dahns redogörelse för germanernas urförhållanden (intagen i hans bidrag till den Onckenska samlingen af »Einzeldarstellungen» till verldshistorien). — Af mera direkt betydelse för vår historia äro uppsatserna om »den romanska skulpturen i Sverige», om »solidusimporten under den tidigare jernåldern» samt »den nordiska mytologien och prof. Bugge.»

Vi kunna i den första af dessa uppsatser i dess utveckling af främmande inflytelser, som inverkat på den svenska skulpturen, se en af frukterna af den omvårdnad och det studium, som under senare tid egnats åt de kyrkliga fornlemningarna uti landet. Äfven med ett jämförelsevis ringa material kan man, det framgår härur, komma till slutsatser af intresse och i hvarje fall säkrare än förra tiders ofta nog lösliga påståenden. Vi kunna med afseende härpå ej annat än instämma i förf:s slutord om önskvärdheten att insigten af fornminnenas stora betydelse spredes i allt vidare kretsar och trängde djupt in, så att hvad som ännu finnes qvar må lemnas som arf åt andra slägter, hvilka bättre än vi sjelfva kunna tyda forntidens gåtor. Det är med nöje vi äfven påpeka de varnande ord förf. i början af denna uppsats riktar mot de nog vanliga öfverdrifterna i försöken att återkalla till lif den fornnordiska ornamentiken, såsom något särskildt ursvenskt: försök, om hvilka man mer än en gång har skäl att säga: vestigia terrent. — Den historisk-arkeologiska undersökningen om solidusimporten kastar något ljus öfver de lika intressanta som vanskliga frågorna om beröringarna

[1]) Sammanställningen t. ex. af sv. *får* med isl. gen. *fjár* låter väl icke hålla sig.

[2]) Om riorna innehålla U. Hiärnes i Hist. Tidskr. 1882 tryckta bref ett par notiser.

[3]) Från äldre tider. Kulturvetenskapliga och historiska studier af Hans Hildebrand. Sthlm, Norstedt & Söner, 1882. Pr. 5 kr.

mellan de nordiska folken och sydgermanerne under folkvandringstiden samt de folkvandringar af hvilka norden sjelf då kan ha berörts. Det är herulerna åt hvilka en hufvudroll här tyckes ha varit anvisad. — Vi behöfva ej närmare betona det särskildt historiska intresset uti ämnet för den tredje ofvan nämda undersökningen. Frågan om den nordiska mytologiens ursprung har intresserat historieskrifvarne under mer än en generation och framkallat upprepade lösningsförsök. Det är den senast från språkvetenskapligt håll gjorda ryktbara förklaringen, som framkallat denna utredning, hvilken genom sin öfverskådliga uppställning är välkommen för en hvar, som icke haft tillfälle att sjelf fördjupa sig i detaljerna. Om sjelfva resultaten, till hvilka prof. Bugge kommit, yttrar sig hr H. med mycken försigtighet.

* *
*

Af serien »ryska historiska skrifter i svensk öfversättning» har ett nytt häfte utkommit, innehållande början till ett urval af N. Kostomarovs biografier öfver hufvudpersonerna i Rysslands historia. Hr C. Silfverstolpe har äfven öfversatt detta häfte, hvilket innehåller biografier öfver Alexander Nevski och Ivan, kallad den store. [1]) Båda hade förbigående beröringar med Sverige; den ena under Birger Jarl, den andra under konung Hans och Sten Sture d. ä. Ingendera delen ha här varit föremål för någon speciellare undersökning eller fått någon ny belysning. Deremot ha bägge biografierna värde och intresse för kännedomen af de egendomliga förhållanden, under hvilka det moderna ryska samhället så småningom bildat sig. Skildringen af Alexander Nevskis förhållande till den mongoliska horden, af Ivan den stores strider med Novgorod, hans behandling af de främlingar, som inkallades för att bibringa ryssarne hyfsning, och hans utbildande af det ryska sjelfherskardömet till sin typiska gestalt, äro af den art att de kunna intressera hvilken vän af historien som helst. Det var på sistnämde storfurste, som genom giftermålet med furstinnan Sofia paleologernas byzantinska arfsanspråk öfverflyttades, det var under hans tid som böndernas »bindande vid torfvan» begynte blifva lagligt. Hans betydelsefulla roll i den ryska utvecklingen är deraf klar.

Öfversättningen synes vara både trogen och ledig. S. 13 hade man kanske väntat i st. f. Daniel Galitskij (furst) Daniel af Galizien. S. 53 o. f. framgår ej tydligt af den förklarande noten jämförd med sjelfva texten att vladiken och ärkebiskopen i Novgorod måste vara samma person. En och annan dylik anmärkning torde vara att göra, men har ej så mycket att betyda.

Vi ha all anledning att antaga att publikationen af dessa ryska skrifter i öfversättning skett icke för vinstens utan för sakens skull.

---

[1]) Rysslands Historia i biografier öfver dess förnämsta personer af N. Kostomarov. Öfvers. af Carl Silfverstolpe. 1. Furst Alexander Jaroslavitj Nevskij. 2. Storfursten Ivan (den store) Vasiljevitj. Sthlm, Norstedt & S., 1882. P. 1,50.

Det vore att önska att de rönte en uppmuntran af den historiskt intresserade allmänheten, som de genom sitt innehåll väl förtjena och som icke afskräckte från deras fortsättning under en eller annan form. [1]

H.

[1] Äfven afd. »Öfversigter och granskningar» har för denna gång måst förkortas. Red.

Öfversigt af Tidskrifter
och andra periodiska publikationer.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri utg. af Letterstedtska Fören. under red. af O. Montelius, 1882, h. 8 inneh. bl. a.: Literaturöfversigt: Populære Forelæsninger over Tiberius og Nero af J. P. Weisse, anm. af J. Centerwall. — 1883, h. 1 inneh. bl. a.: Literaturöfversigt: Finska kriget 1808—1809 af G. Björlin, anm. af G. L—g. Ryska rikets grundläggning genom Skandinaverna af V. Thomsen. Öfvers. af S. Söderberg, anm. af H—e.

Samlaren. Tidskrift utg. af Svenska Literatursällskapets arbetsutskott. Tredje årgången 1882, h. 1 inneh. bl. a.: E. Lewenhaupt, Några anteckningar om den Westinska handskriftsamlingen i Upsala Univ.-bibliotek. — A. J. Hjelt, Fragment af J. G. Oxenstiernas Dagbok, förd på Skenäs 1805. — L. Bygdén, Ur Lidénska brefsamlingen å Upsala univ.-bibliotek. — Bihang: Ur en antecknares samlingar (slut). — Skrifter af C. G. Tessin, I.

Historisk Tidskrift, utg. af den Danske historiske Forening. Red. af C. F. Bricka. Femte Række, III, h. 3. — E. Holm, Studier over den store nordiske krigs historie. 2. — J. Nellemann, Yderligere Bemærkninger om kirkelig vielse. — W. Mollerup, K. Erik af Pommerns Udenlandsrejse 1423—1425. — Literatur og Kritik: Liv-, Est- und Curl. Urkundenbuch herausg. v. H. Hildebrand, anm. af W. Mollerup; H. Steffens v. R. Petersen, anm. af A. Jantzen. — Fortegnelse over fremmed hist. Litteratur vedrör. Danmarks hist. for aaret 1881 ved W. Mollerup. — Navneregister. Fortegnelse over For:s medlemmer m. m.

Finsk Tidskrift för Vitterhet, Vetenskap, Konst och Politik, utg. af C. G. Estlander, Jan. 1883 inneh. bl. a.: I bokhandeln: Historisk Tidskrift utg. af Sv. Hist. Fören. genom E. Hildebrand 1881, 2—4, 1882, 1—3, anm. af Schybergson.

Historische Zeitschrift herausgegeb. von H. v. Sybel. 1883, 1. — F. v. Bezold, Konrad Celtis, der deutsche Erzhumanist. — E. Feuerlein, Über Vico's Eigenart und Leistung. — K. T. Heigel, Memoiren aus Baiern. — Literaturbericht.

Archivalische Zeitschrift. Herausgeg. von F. v. Löher, VII, 1882 inneh. bl. a.: Vendegger, Zur Geschichte der bayerischen Archive. — Bowallius, Beitrag zur Geschichte von K. Christian II Archiv und Theilung desselben unter Schweden, Norwegen u. Dänemark. — Lalin, Russisches Staatsarchiv in Witebsk. — v. Plugk-Harttung, Technische Ausdrücke für das Urkundenwesen der Päpste. — Vorbedingungen für Anstellung in K. bayerischem Archivdienste. — v. Löher, Einrichtung von Archiven. — Literaturbericht (bl. a. Leist, Urkundenlehre, B. E. Hildebrand, Sv. Sigiller fr. Medeltiden). — Kleinere Mittheilungen.

Göttingische gelehrte Anzeigen, 1882, n. 50 inneh. bl. a.: Lossius, die Urkunden des grafen de la Gardie in der Univ.-Bibl. zu Dorpat, anm. af Schirren. — **1883, n. 1, 2** inneh. bl. a.: Carlson, Carl XII anm. af Schirren.

Neues Archiv für sächsische Geschichte, III, 4 inneh. bl. a.: v. Jorochowski, Patkul's Ausgang (slut).

Revue Historique, 1883, Janvier—Février. — M. Fournier, Les affranchissements du V:e au XIII:e siècle. — G. Hanotaux, Les premiers intendants de justice. — A. Babeau, La représentation du Tiers Etât aux assemblées pour la rédaction des coutumes au XVI:e siècle. — Du Casse, Documents inédits relatifs au premier Empire. — Bulletin Historique: France (Monod). Italie (Cipolla). Suède (Hildebrand). — Comptes rendus critiques (bl. a. Hedin, Franska revolutionens qvinnor). — Publications périodiques, Chronique etc.

Öfversigter och granskningar.

Gustaf II Adolfs deltagande i Tretioåriga kriget af WILHELM RIDDERSTAD. 127 ss. + karta. Stockholm 1882. Pris: 3 kr.

Gustaf II Adolf af MAGNUS HÖJER och GUSTAF BJÖRLIN Några minnesblad. 64 ss. + portr. och 2 pl. Stockholm 1882. Pris: 1: 50 kr.

Af de skrifter, som konung Gustaf II Adolfs 250-årsminne framkallat, torde de ofvannämda vara de förnämsta.[1])

Såsom närmaste anledning till sitt arbete nämner Kapten *Ridderstad* sin önskan att på årsdagen af slaget vid Lützen »inom kamratkretsen af Konungens Svea Lif-Garde skildra Gustaf II Adolfs tyska fälttåg, med särskildt afseende fäst vid Gula brigadens deltagande deri». Anledningen är mycket osökt. Det regemente, som nu bär namnet »Konungens Svea lifgarde», har nämligen växt upp ur det »Kongl. M:ts Lifgarde», som utgjorde kärnan i det regemente, hvilket, bildadt 1613 och efter hvarandra bärande namnen »Konungens eget regemente», »fältherrens regemente», »grefvens regemente», »drabantregementet», »hofregementet», under senare delen af Gustaf Adolfs regering började kallas »gula regementet» eller »gula brigaden» och under detta namn förvärfvade oförvissneliga lagrar. Detta ryktbara regementes historia har författaren, med ledning af sjelfva urkunderna, i inledningen till sitt arbete följt från året för dess uppkomst till och med 1629 och han har i den följande skildringen af krigshändelserna 1630—32 egnat särskild uppmärksamhet åt dess ärofulla andel i dem. I ett bihang till sitt arbete har han ock offentliggjort en del af de handlingar, hvarpå hans teckning af regementets historia stödjer sig. Hvad förf. sålunda om det »gula regementet» meddelat torde väl få anses vara det mest värdefulla af innehållet i hans arbete. Äfven den raska och liffulla skildringen af krigets gång, de vigtigaste krigshändelserna och de förnämsta handlande personerna läses med intresse. Möjligen skulle man i afseende på en och annan punkt kunna hysa den önskan, att förf. varit i tillfälle att ännu noggrannare, än som skett, tillgodogöra sig hvad den nyaste forskningen har att bjuda, men, i be-

[1]) Sedan detta skrefs, har äfven hr Weibulls beaktansvärda tal på trycket utkommit.

traktande af den nästan rent privata karakter Hr R:s lilla skrift egentligen lärer haft, vore det icke billigt att betona dessa för öfrigt mindre betydande anmärkningar.

Ett mera begränsadt ämne är föremål för Kapten *Björlins* teckning af slaget vid Lützen i ofvannämnda »Minnesblad». I »Historiskt Bibliotek» för 1877 och 1879 har Professor Odhner med sin vanliga skarpsinnighet underkastat källorna för vår kunskap om nämnda slag en kritisk belysning. Någon bearbetning af dessa källor har han dock icke lemnat, anseende, »att krigshistorien på ett tillfredsställande sätt kan bekandlas endast af militärer, eller af sådana historici, som gjort särskilda studier på det militära området». Med ledning af dessa Herr Odhners kritiska studier och med stöd af egna forskningar — bland hvilkas frukter särskildt må nämnas ett utkast till karta öfver bataljplatsen och härarnes ställning, efter all anledning härrörande från en af deltagarne i striden — har nu Kapten Björlin af det ryktbara slaget lemnat en skildring, hvilken är utförd på det enkla och målande sätt, som är för hans författareskap karakteristiskt, och på samma gång utmärker sig genom samvetsgrann historisk kritik och den sakkunskap, som man har rätt att vänta af den militäre fackmannen. Endast i följd af den synnerliga noggranhet, hvarmed skildringen är gjord, tillåta vi oss påpeka en sådan obetydlighet, som att det sid. 54 anförda yttrandet af en samtida brefskrifvare icke hänför sig till ögonblicken näst efter konungens död, utan afser förhållandet under hela bataljdagen.

Det bidrag till Gustaf Adolfs-festens värdiga firande, som Lektor *Höjer* lemnat, utgöres af en teckning af den store konungen »såsom menniska och statsman», utförd med fosterländsk värme och kraft och, så vidt vi kunna bedöma, med historisk trohet. Ett par anmärkningar anse vi oss dock ej kunna underlåta att framställa. Såsom bekant bruka det stegrade skattetrycket och det växande adelsväldet anföras som skuggsidorna i Gustaf Adolfs regering. Det förras tyngd framhålles af Herr Höjer med följande skarpa betoning: »Sanningen att säga, har ingen styrelse, med undantag af Karl XII:s, varit för Sverige så tryckande som Gustaf Adolfs». Ett dylikt omdöme lär Hr Höjer lika litet som någon annan nu lefvande historiker vara berättigad att fälla; ty länge torde det komma att dröja, innan de undersökningar äro gjorda, som i nu ifrågavarande fall skulle möjliggöra en på hållbara grunder hvilande jemförelse mellan de olika perioderna i Sveriges historia. Hvad åter angår det växande adelsväldet, så fatta vi ej rätt, huruvida författaren betraktar detta såsom en följd af konungens personliga inflytelse eller af de rådande faktiska förhållandena: han ställer båda faktorerna vid sidan af hvarandra utan någon verklig förmedling. Skall han anses gifva någondera företrädet, så torde det vara den förra. Om så verkligen är, så våga vi i detta fall hysa en alldeles motsatt åsigt, men anse ej nödigt att här utveckla våra skäl derför. Endast det vilja vi i fråga om utvecklingen af aristokratiens inflytande särskildt påpeka, att förf. tillmäter 1611 års konungaförsäkran en be-

tydelse, som den alldeles icke torde ega. Granskar man hennes innehåll, så finner man nämligen, att det i hufvudsak endast ger laglig helgd åt förhållanden, som redan voro häfdvunna; och hvad angår anledningen till hennes tillkomst, så torde denna *närmast* vara att söka deri, att man ansåg noggrannare bestämmelser angående regeringsmaktens utöfning särskildt nödiga, då full konungslig makt nu öfverlemnades åt en regent, som nyss fyllt 17 år, oaktadt det förut blifvit bestämdt, att han först vid 18 års ålder skulle ega att deltaga i regeringen och först vid 24 års ålder vara fullmyndig. — Herr Höjer står emellertid långt ifrån ensam med sin uppfattning af denna urkund, och frågan om dess betydelse hör visst icke till dem, som ej kunna blifva föremål för tvist. Vi hafva dock denna gång ej tillfälle att närmare inlåta oss derpå.

O. A.

Patkuls Ausgang af von Jarochowsky (i Neues Archiv für Sächsische Geschichte 1882, B. III, h. 3 och 4).

På senare tider synes man hafva börjat närmare granska den länge trodda Patkulslegenden och med arkivforskningens hjelp sökt belysa en och annan af de mörka löngångarne i Patkuls handlingssätt. En af de hittills minst utredda punkterna är historien om hans fall, hvaröfver länge hvilat ett mystiskt halfdunkel. Till skingrande af detta bidrager i ej ringa mon den afhandling, som vi här hafva att anmäla.

Förf. har ur de saxiska och danska arkiven framdragit åtskilligt, som är egnadt att ställa saken i klarare belysning. Han har äfven uppmärksammat de bref, hvilka utgåfvos som bilagor till en i Hist. Bibliotek 1880 införd afhandling om Patkul. Sjelfva afhandlingen angifves »stämpla det olyckliga offret för Karl XII:s hämdlystnad som en politisk äfventyrare utan moralisk halt.» Hade förf. tagit närmare notis om denna, af honom dock på tre ställen citerade skrift, skulle han svårligen hafva vidhållit påståendet att Patkul »började sin bana som idealist» samt att han mot svenska styrelsen försvarade sina landsmäns »Rechte» (Sigismund Augusts föregifna, hvarken i original eller styrkt kopia befintliga privilegiibref) och »Freiheiten» (de residerandes tilltag och den uppviglande suppliken!). Endast ett bläddrande i Patkuls 1701 utgifna »Denkschrift» (Grundliche jedoch bescheidene Deduktion etc.) skulle hafva öfvertygat förf. att denna ingalunda var något svaromål på saxiska ovänners tillvitelser. Af Herrmanns Gesch. d. Russ. Staates (IV, 182—85) skulle förf. hafva funnit, att Patkul under åren 1701 och 1702 hvarken framhärdat i konung Augusts gunst (redan 1701 var fråga om hans

utlemnande!) eller ens i verkligheten länge qvarstod i dennes tjenst (han lemnade saxiska tjensten, just då frågan om utlemnandet var å bane). Patkul uppgifves vidare hafva »tillbragt större delen af året 1703 vid tsarens sida» samt då hafva jemte denne deltagit i det lifländska fälttåget(!) och i Nöteborgs stormning(!). Här äro tre oriktigheter i samma sats: under året 1703 kan Patkul endast då och då under förra hälften af året hafva varit »vid tsarens sida»; något »lifländskt fälttåg» egde, som bekant är, då icke rum; vid tiden för Nöteborgs stormning, i oktober 1702, var Patkul i Wien eller på väg dit och kallades efter nämnda fästes eröfring åter till Ryssland. Undertecknad måste för sin del protestera mot att åberopas som en af sagesmännen för dessa uppgifter.

Men om inledningen sålunda tyckes mindre lofvande, blifva emellertid förf:s meddelanden om det, som utgör afhandlingens egentliga ämne, Patkuls fall, af så mycket mer vigt och intresse. Han låter det förberedas i december 1703, då Patkul med Fürstenberg och de saxiska geheimeråden arbetade på reorganisation af Saxens militärmakt; de saxiska ständerna yttrade då högljudt sin förbittring mot lifländaren, som dragit kriget öfver deras land, och geheimeråden hafva, såsom förf. af de danska sändebudens (Meuschens och Jessens) bref velat sluta, delat dessa känslor. Under året 1704, då Patkuls ställning synes som mest lysande, undergräfves den i sjelfva verket genom tilltagande afvoghet från saxarnes sida. Åberopande Jessens bref af 15 febr., betecknar förf. Patkul som upphofsman till bröderna Sobieskis bortröfvande, hvarigenom aktningen för honom ingalunda höjdes, aldra minst i Polen. Sjelf röjde August från denna tid en tilltagande kallsinnighet för Patkul; han följde ej dennes efter återkomsten från Berlin gifna råd att draga sig åter till Dresden, och han bragte utan dennes medverkan konfederationen i Sandomir till stånd. Patkuls förhållande under sin andra beskickning till Berlin (juni 1704) var ej heller egnadt att återställa förtroendet; såsom konung Augusts ombud hade han intet emot att genom territoriela afträdelser på Polens bekostnad köpa vänskap mellan Saxen och Preussen, men som tsarens agent protesterade han mot, att Preussen tog Danzig, om hvars afträdande fråga var, i besittning. Den motsägelse, som låg i sjelfva hans uppdrag, framkallade således i hans hållning en tvetydighet, som på intet håll lände honom till gagn. Hans ansökan om rangupphöjelse och förflyttning till militärisk verksamhet åsyftade att återvinna ett förloradt anseende hos saxarne och frigöra sig från en alltför tryckt ställning inom den ryska diplomatien.

Patkul, upphöjd till rysk generallöjtnant och satt i spetsen för en rysk hjelpkår, tyckes vara på höjden af sin storhet; men just denna upphöjelse blir den för alla synbara begynnelsen till hans fall. Patkuls militäriska oduglighet trädde genast i öppen dag och hans operationers snöpliga utgång gaf dödsstöten åt hans betydenhet. Konung August, som nu hade Schulenburg att lita till, ignorerade från början helt och hållet Patkul, hvilken ej blef invigd i den ingalunda

obetydande fälttågsplan, som utfördes och med Varsjavs öfverrumpling äfven lyckades. »Då jag ankom till Jaroslav», skref Jessen, »fann jag till min bestörtning konungen på högst spänd fot med Patkul, så att denne nästan fattat beslut, att med de moskovitiska trupperna återvända till tsaren». Genom den makt Patkul egde som förvaltare af de ryska subsidiemedlen sökte han sätta sig i respekt; men såsom den der ännu var i stånd att förödmjuka, ådrog han sig endast ökadt hat. Hans försök att genom klander och förtal undantränga Schulenburg ledde endast till en bitter fiendskap med denne; Patkuls vän och skyddsling Löwenwolde blef genom Schulenburgs bedrifvande förvisad från konung Augusts hof. Den snöpliga utgången af Posens belägring förmenas hafva varit ej alldeles utan sammanhang med den rådande animositeten mot belägringshärens anförare; det antydes att Schulenburg, om han velat, lätt kunnat förhindra Mejerfelts marsch från Thorn till Posens undsättning och att konung August sjelf, då han uppgaf försvaret af Weichsellinien och i följd deraf gaf Patkul återtågsorder, gjorde det »ej utan afsigt». Att sedan Patkul efter sin vana, denna gång dock kanske med mera skäl än annars, sökte vältra skulden från sig sjelf genom upprepade anklagelser mot Fürstenberg och Schulenburg, tjente endast att ytterligare stegra dessas fienskap mot honom.

Återkommen till Dresden efter ett misslyckadt fälttåg och med en i upplösning stadd skara af ryskt fotfolk, fann Patkul i de styrande geheimeråden med Fürstenberg i spetsen idel ovänner, som sökte påskynda hans fall. Man började nu uppfånga och hemligen läsa hans bref; det var för honom ett nytt slag, ty han kunde ej rätt väga sina ord och hade mycket att dölja. Sin sekreterare Heinrich fick han snart äfven anledning att misstänka som sin förrädare. Nu tillkom äfven hans skandalösa förhållande mot öfverste Görtz, hvilken efter sin flykt gjorde afslöjanden, som lände Patkul till obotlig skada.

Patkuls ställning undergräfdes samtidigt äfven från en annan sida, från den ekonomiska. Konung August upphöjde vid denna tid fru von Hoym till sin älskarinna. För hennes räkning skulle lysande fester tillställas och stora presenter gifvas. Penningar kunde endast Patkul anskaffa genom den kredit, som gafs åt tsarens befullmäktigade; ty konungens kredit var länge sedan förbi. Patkul sökte här en utväg att för sig vinna konungen, och konungen sökte en kanal att vinna penningar genom. August visade sålunda ett vänligt ansigte, medan Patkul tömde sina tillgångar och ruinerade sin och tsarens kredit för att tillfredsställa hans penningebehof.

Arvid Horns vistelse som krigsfånge i Dresden betecknas af förf. såsom den »giftiga pil», hvilken under sådana omständigheter egentligen beredde Patkuls undergång. Till separatfred med Karl hade August länge varit benägen; han var villig att för erhållande af en sådan öfvergifva tsaren, till och med att, åtminstone till stor del, uppoffra sitt polska konungadöme. Redan i slutet af 1704 hade underhandlingar derom börjat föras. Fürstenberg, Pflugk och Flem-

ming voro ifriga befordrare af denna plan. Nu blef den fångne Arvid Horn, hvilken vid denna tid stod så högt i Karls förtroende, en viktig personlighet vid saxiska hofvet. Han styrkte konung August i dennes fredstankar och åtog sig att för dem bereda insteg hos sin konung. För detta ändamål reste han tidt och ofta mellan Dresden och Karl XII:s högqvarter vid Ravicz.

Patkul, som på officiel väg intet kände om dessa förhandlingar. fick först den 6 febr. 1705 genom en af konung Augusts kabinettssekreterare veta, att fråga var om ingående af en partikularfred och uppgifvande af alliansen med tsaren. På det högsta upprörd, skref han följende dagen till August sin ödesdigra tänkeskrift, der han allt för litet lade band på sitt onda lynne och allt för mycket blottade sina syften [1]). Med rätta säger förf., att denna skrift var »ett slags ultimatum, hvari August och hans ministrar icke behandlades stort bättre än hans efterträdare på polska tronen sedan blefvo behandlade af Patkuls efterträdare». Följande dagen yrkade Patkul på en konferens med de saxiska ministrarne, för att genom dem få reda på »hela intrigen» (planen till separatfred). August, som nu i sin ordning var hårdt ansatt, måste visa Patkul ett vänligt anlete och efter bästa förmåga söka ställa honom till freds, medan han dock framhärdade i sin föresats och underhöll sina förbindelser med Horn.

Patkul uppbjöd nu under mars månad alla intrigens krafter för att få den Fürstenbergska ministèren störtad; men lyckades ej. »Patkuls ställning försämras mer och mer», skref Jessen. Genom sin häftiga Denkschrift af den 8 mars hade han icke blott röjt sina syften utan ock på det djupaste förolämpat konung August sjelf, han hotade ock denne genom sitt sträfvande att leda den om separatfreden förda underhandlingen i bevis. August, som för ingen del ville mista de ryska subsidierna, ännu mindre ådraga sig tsarens möjliga hämd, var tvungen att hyckla och smila för Patkul, på samma gång han sökte bereda dennes fall.

Tidigt nog anade Patkul det verkliga sammanhanget och började så i alla riktningar de förtviflade manövrer, med hvilka han ytterst synes åsyftat att draga sig sjelf helskinnad ur spektaklet. Nu sökte han ifrigt få bevis på Augusts »förräderi» för att framlägga det för tsaren, sålunda åvägabringa en brytning dem imellan och förmå tsaren att genom afslutande af separatfred med Sverige förekomma August. Omständigheterna hade således drifvit honom att arbeta på deras söndring, hvilkas förening han så länge sökt hålla vid makt. Han spelte nu högt spel med båda sina principaler. hvilkas länge aftalade personliga sammanträffande för honom måste blifva ödesdigert, hvarför han ock i det längsta sökte afböja det. Tidigt såg han sig om efter räddning genom försök att utverka åt sig amnesti från Sverige; det skulle ske genom att framställa sina bemödanden att förmå tsaren till fred såsom en mot svenske konungen visad tjenstaktighet, som ett hemligt bevakande af dennes

[1]) Jfr. O. Sjögrens J. R. Patkul, historisk karaktärsbild, s. 115—117.

fördelar. Förf. visar med Jessens bref att Patkul redan i april månad förehade dessa planer och att han genom de holländska diplomaterna sökte få sina meddelanden stälda till svenska regeringen. På en annan väg sökte han äfven få en kommunikation öppnad genom de brandenburgska ministrarne Ilgen och Wartenberg (förf. synes dock ej anlitat Schulenburgs Denkwürdigkeiten, der det redogöres för denna brefvexling, ej heller sträckt sina undersökningar till de Berlinska arkiven).

Patkul spelte nu sålunda falskt spel både med konung August och med tsaren, liksom konung August äfven spelte sådant både med tsaren och med Patkul. Hans beskickning till Berlin i maj månad blef under sådana förhållanden ganska krånglig. De preussiska ministrarne kände väl hans farliga läge. Då Ilgen en gång roade sig med att af linierna i Patkuls händer draga spådom om en våldsam död, ville han måhända gifva denne en varnande vink och hemtade tvifvelsutan sin förmodan från säkrare källor än keiromantiens.

Med det mot August erhållna »beviset» återvände Patkul och skyndade genast att meddela det åt tsaren. I hopp att kunna uppdaga än mer lofvade han att »mer än någonsin caressera konungen och hans ministrar». Å sin sida »caresserade» äfven August Patkul, tog honom med sig till Leipzig och Moritzburg samt derifrån (i juni och juli) till Karlsbad och Teplitz, der de båda visade hvarandra det vänligaste anlete och ömsesidigt sökte bedraga hvarandra. Här var nog August den, som egde de största resurserna. Redan var han besluten att åter närma sig tsaren och tviflade ej på, att vid att personligt möte dem emellan de forna såta vännerna skulle återfinna hvarandra, och då vore Patkul fullt mogen för sitt fall. I svekläggning var Patkul, ehuru mästare sjelf, dock ett barn mot konung August.

Under sådana förhållanden inträffade under höstmånaderna mötet i Grodno mellan August och tsaren. För sina egna snedsprång fick nu August lätt förlåtelse, då han lofvade ånger och bättring; men mot Patkul var det nu han som förde de förkrossande vapnen. Som redan kändt är, var det Peters mening, att Patkul till slut skulle, då omständigheterna tilläto det, föras till Ryssland för att der stå till rätta. Han kunde då ej med synnerligt missnöje se, att man redan i Dresden försäkrade sig om hans person. I sitt bref af den 21 febr. 1706 till konung August godkände han den åtgärden. Annorlunda blef förhållandet, då August slöt separatfred med Karl och utlemnade Patkul; man märker emellertid, att tsaren lifligare harmades öfver separatfreden än öfver utlemnandet, hvilket egentligen blott anföres som en försvårande biomständighet.

Genom sina sakrika och intressanta meddelanden har förf. endast gifvit nya stöd åt den uppfattning, som i Patkul ser en »politisk äfventyrare utan moralisk halt». Mellan denna uppfattning och den annars föga tillförlitlige Försters (ur hvilken förf. synes hafva till stor del hemtat sin föga lyckade redogörelse för Patkuls tidigare lefnadsöden) torde det nog vara onödigt att uppsöka någon »so ziemlich in der Mitte» befintlig ståndpunkt.

Otto Sjögren.

Acta Poloniæ historica. T. IV. Stanislai Hosii Epistolarum T. I. (1525—1550), ed. D:r HIPLER et D:r V. ZAKRZEWSKI. (LII. CLXIX, 476). Cracoviæ 1879.

Bland de kyrklige målsmännen för den katolska reaktionen i det sextonde århundradet intager utan tvifvel kardinal Stanislaus Hosius, furst-biskop af Ermeland, ett af de mest framstående rummen. Genom sin höga ställning inom den romerska hierarkien och genom sin mångsidiga, inflytelserika verksamhet för den påfliga och jesuitiska religionspolitikens syften tillhör han först och främst den allmänna europeiska historien. Men tillika spelade han en vigtig roll såsom polsk statsman, och ehuru de kyrkliga angelägenheterna städse voro för honom hufvudsaken, kan man likväl icke frånkänna honom ett mäktigt patriotiskt intresse, naturligtvis bestämdt af egna synpunkter, som icke alltid torde hafva sammanfallit med de rent nationella. För Sveriges historia är Hosius så till vida af oförneklig betydelse, som han har egnat en stor del af sin kraft och sitt nit åt bemödandena att på hvarjehanda omvägar återföra vårt land under den apostoliska stolens lydnad.

En edition af Hosii korrespondens måste alltså vara af stort värde för den historiska forskningen, så mycket mera som hittills endast ungefär tiondedelen af hvad som anses vara i behåll deraf har blifvit i tryck offentliggjord. Detta företag, som bekostas af Vetenskapsakademien i Krakau, torde, enligt utgifvarnes beräkning, komma att omfatta icke mindre än 10,000 bref från Hosius sjelf utom en mängd andra, dels addresserade till honom, dels eljes belysande hans verksamhet. Af de båda senare grupperna meddelas ofta endast kortare utdrag eller sammanfattningar, och sådana skrifvelser, som hvarken äro utgångna från Hosius sjelf eller till honom stälda, upptagas i särskilda bihang efter den egentliga Hosianska korrespondensen. Det har varit förenadt med stort besvär att sammanleta alla dessa papper. Tjugofem offentliga och enskilda samlingar hafva blifvit ransakade för detta ändamål. Bland dessa äro vårt svenska riksarkiv, universitetsbiblioteken i Upsala och Lund samt gymnasiibiblioteket i Linköping, af hvilka det sistnämnda tyckes hafva gifvit en synnerligt god skörd. En stor del af dessa *Suecicæ rapinæ*, såsom det icke rätt smakfullt heter i företalet, har blifvit öfverlemnad till arkivet i Königsberg (*reddita*, säga utgifvarne, med förbiseende af den omständigheten, att detta kongl. preussiska arkiv svårligen kan anses hafva varit förre egaren deraf).

Utom Hosii bref innehåller detta band äfven en *Vita*, skrifven af den bekante polske prelaten Stanislaus Rescius (Reszka). Detta arbete har visserligen förut varit tryckt tvenne gånger (ed. princ. Rom 1587), men båda upplagorna äro nu i hög grad sällsynta. Författaren stod Hosius mycket nära under en lång följd af år, och

hans framställning är allt igenom panegyrisk, men väcker ett visst intresse genom den liffulla stilen och åtskilliga karakteristiska smådrag ur den berömde kardinalens enskilda umgänge. Der omtalas bland annat i varma ordalag (lib. III, cap. 3) den ifver, som Hosius ådagalade för att vinna Johan III och Sveriges rike för katolicismen, så att han till och med gerna skulle hafva velat »med sin egen död förtjena denne konungs och hela rikets välfärd». När Katarina Jagellonicas sändebud Paulus från Cremona anlände till Rom, mottogs han af Hosius med »en glädje och en fägnad, som det är svårt att skildra». När sändebudet skulle anträda sin återfärd, fördes han af kardinalen til den hel. Brigittas kapell, der denne knäböjande uppsände de varmaste böner till Gud för konungens omvändelse; Paulus skickades tillbaka, försedd med bref, gåfvor och »fromhetens lockmedel» till konungen, drottningen och deras barn. Vidare omnämnes, huru Hosius ombestyrde, att jesuiter affärdades till Sverige, och aldrig upphörde att förse Johannes Herbestus med goda råd, egnade att vinna så väl konungen sjelf som rikets stormän för kyrkans sunda lärdom. »Och genom Guds nåd har han (kardinalen) ernått åtminstone någon frukt af detta sitt nit och arbete. Ty konungen syntes hafva afvikit från Luthers lära om Påfvens primat, erkände, genom att sända ett ombud till Rom, hans myndighet och värdighet och lofvar mera för hvarje dag.» Konung Johan lefde ännu, då detta skrefs.

Vidare finnas några ungdomsarbeten på vers och prosa af Hosius, deribland äfven en biografi af hans gynnare, den bekante biskop Peter Tomicki af Krakau (Tomicius, öfver hvilken äfven den fördrifne erkebiskop Johannes Magni har diktat ett grafqväde). I alla dessa tidigare skrifter visar sig Hosius såsom en elegant latinare och verldsman, genomträngd af humanismens lifsuppfattning, och samma intryck får man äfven af tonen i den här meddelade korrespondensen emellas Hosius och åtskillige andre prelater. Utrymmet medgifver icke en vidlyftigare redogörelse för innehållet deraf, så mycket mindre som det blott medelbart angår Sveriges historia Dock må omnämnas, n:o 210, ett rekommendationsbref (förut tryckt) från kardinal Reginald Pole för Olaus Magni, som af påfven erhållit fullmakt å några, här icke närmare angifna kyrkliga embeten i Polen. Hosius ombedes att skaffa den fördrifne svenske prelaten konungens af Polen bekräftelse härå. Detta bref som är odateradt, men tydligen härrör från Tridentinska mötets första tid (slutet af 1545 eller början af 1546), besvaras af Hosius (n:o 223; Krakau, Maj 23, 1546) med åberopande af *patriæ nostræ leges per S. Sedem Apostolicam approbatæ*, som vid höga straff förbjuda indragande af utländingar i de polska domkapitlen, hvarför H. ingenting annat har kunnat uträtta för Olai Magnis räkning, än att han genom biskopen af Krakau (Samuel Maciejowski) förmått innehafvaren af dervarande dekanat att ingå en öfverenskommelse med Olaus angående erläggande af en årlig afgift. För öfrigt omtalas flere gånger i Hosii bref Olaus Magni såsom ett slags nyhetsmeddelare från Tridentinska

mötet. Dylika rapporter, stälda i synnerhet till biskop Dantiscus (Dantiszek), Hosii företrädare i Ermeland, finnas ännu i behåll, ehuru outgifna.

I de kommande banden af denna publikation torde säkerligen mera vara att hemta för svenske forskare.

H—e.

Romersk Historia.

Romerska rikets författningshistoria från Augustus till vestromerska rikets fall af S. F. HAMMARSTRAND. Förra afdelningens förra häfte. 156 ss. Upsala, Edquist. 1882.

Romersk fornkunskap af J. CENTERVALL, häft. 1—3. 140 ss. Sthlm, Beijer. 1881—82.

Fornromerska bilder af H. W. STOLL. Öfversättning af G. Elmqvist. Stockholm, Fritze. 1882.

Det första af ofvanskrifne arbeten bildar inledningen till ett litterärt företag, som är egnadt att väcka den största uppmärksamhet så väl hos historieforskaren i vidsträckt bemärkelse som hos den klassiske filologen. Redan det sällsynta i ett mera omfattande sjelfständigt arbete på den klassiska fornkunskapens område i vårt land är nog för att draga uppmärksamheten härpå; därtill kommer att det arbetsfält, som förf. valt, är ett äfven i de länder, där den klassiska filologiens studium ifrigast bedrifves, jämförelsevis mindre bearbetadt. Den romerska historieforskningen har under de sista 50 åren tagit ett stort steg framåt: en förbättrad kritisk metod och ett genom inskriftsfynd ständigt ökadt material hafva åstadkommit epokgörande verk, särskildt hvad beträffar den inre historien — statsförfattningen och förvaltningen. Men dessa arbeten — såsom Mommsens, Marquardts och Langes — sysselsätta sig nästan uteslutande med republikens tid och kejsardömets af Augustus grundlagda författning, med de modifikationer den under den närmaste tiden undergått, d. v. s. hålla sig på det område, där både de antika källorna flöda rikligast, och på hvilket alla tiders filologer nedlagt sitt mesta arbete. Den senare kejsartiden däremot har hittills varit tillbakasatt, redan af den anledning, att en uttömmande behandling af densamma först blir möjlig på grundvalen af en kritisk pröfning af den äldre tidens historia och författning. En sådan föreligger nu i de ofvannämde författarnes arbeten, och tiden synes sålunda vara inne för de historiska undersökningarnes utsträckning äfven till tiden efter det

romerska rikets delning och resultatens sammanfattning i handböcker. För denna tid har man hittills — med undantag af Gibbons nu föråldrade arbete — endast monografier, såsom t. ex. Burchhardts »Die Zeit Constantins», eller om någon företagit sig en genomgående undersökning, så har den företrädesvis gält rättsinstitutionerna, grundad på den senromerska periodens vigtigaste litterära företeelse, de juridiska källsamlingarne. En allsidig framställning af det romerska rikets författning under kejsartiden ända till vestromerska rikets fall är således ett i hög grad tidsenligt företag, på samma gång som det ställer ganska stora fordringar på den, som griper sig an med verket.

Prof. H:s arbete har icke växt ut ur en sitt eget ändamål varande sysselsättning med den romerska forntiden, utan är närmast tillkommet för att bilda inledningen till ett verk om de europeiska staternas författning under medeltiden. Häri torde man ha en garanti för att just den senare tiden af kejsardömet, hvars författning bäst behöfver en uttömmande framställning, skall blifva särskildt tillgodosedd, och förf:s kända djup och grundlighet är en säker borgen för, att den romerska historieforskningen skall göra en betydlig vinst genom hans arbete.

Arbetet sönderfaller i två afdelningar, af hvilka den förra skildrar den Augustiska författningen och dess utveckling till Diocletianus, den andra tiden från Diocletianus till vestromerska rikets fall. Det är förra häftet af förra afdelningen, som hittills utkommit. Det börjar med en framställning af det genom Augustus införda principatets författning. Att i hufvudsak något nytt skall förebringas på detta område, kan man icke vänta efter de uttömmande framställningar, som gjorts af Mommsen m. fl. Också inskränker sig förf. till en sammanträngd öfversigt, hufvudsakligen efter Mommsen, gjord med sjelfständig uppfattning och synnerligen öfverskådlig, hvadan äfven denna del torde komma att blifva särdeles användbar vid akademiska studier. Förf. ansluter sig i sin uppfattning af den Augustiska författningens väsen till Mommsen, som kännetecknat den med benämningen *dyarki,* d. ä. en författning, beroende på högsta myndighetens delning mellan två sjelfständiga, hvar för sig lika berättigade, statsmakter, kejsaren och senaten. Dualismen, som under republikens sista århundrade representerats af optimat- och folkpartiet, lefde således enligt denna uppfattning författningsenligt qvar i det romerska samhället, ehuru med en redan från början gifven öfvervigt för den ena statsmakten, kejsaren, hvilken öfvervigt det berodde af regentens person att göra gällande eller söka öfverskyla. Den »tredje statsmakten, däremot, med hvars tillhjälp kejsardömet grundats, blef undanskjuten; folket spelar under kejsartiden ingen annan roll än åskådarens. Förf. vänder sig (sid. 28) med grundade invändningar mot Mommsens försök att rädda folkets rättigheter genom att i vissa fall öfverlåta dem på hären, såsom romerska folkets representant, hvilken författningsenligt hade befogenheten att till- och afsätta kejsaren.

Sedan förf. i häftets förra hälft uppvisat, huru den dyarkiska principen genomförts på alla områden, i provinsernas förvaltning, i jurisdiktionen och finanserna, öfvergår han till skildringen af denna princips gradvisa förändring till en monarkisk i en historisk öfversigt af kejsarnes styrelse, hvilken öfversigt i det utkomna häftet sträcker sig till striden mellan Vitellius och Vespasianus. Fortsättningen, innehållande tiden till Diocletianus, kan enligt förläggarens löfte med det snaraste motses.

Arbetet utmärker sig genomgående för ett omsorgsfullt citerande och en kritisk behandling af källorna; de punkter, som fordra en mera ingående behandling, skola erhålla denna i särskilda bilagor. Bokens användbarhet som vetenskaplig handbok ökas därjämte genom en meddelad förteckning på de vigtigaste antika och moderna källskrifterna, hvilkas betydelse i korthet karakteriseras.

Vi kunna icke underlåta att framställa den önskan, att i det följande något mera omsorg nedlades på korrekturläsningen. I detta häfte förekomma talrika tryckfel, delvis ganska vanställande, låt vara att man på omslaget finner många rättade.

Bland de arbeten, hvilkas studium af prof. H. rekommenderas såsom en förberedelse till studiet af hans eget arbete om kejsardömets författning, nämnes »*Romersk fornkunskap* af JULIUS CENTERVALL». Detta arbete utgör senare delen af den på F. & G. Beijers förlag under utgifning varande »Illustrerad handbok i grekisk och romersk fornkunskap», af hvars förra del, »Grekisk fornkunskap af A. M. Alexandersson och O. V. Knös», tvänne häften utkommit; af den senare delen, med hvilken vi här sysselsätta oss, föreligga tre häften. Ordet »fornkunskap» utgör i dessa boktitlar en öfversättning af det inom filologien häfdvunna uttrycket »antiqviteter», hvilket det riktigt återger, ehuru det med hänsyn till det, som skall betecknas, liksom den gängse benämningen lider af det felet att vara af alltför vid betydelse. Förf. skiljer också i sin inledning på en fornkunskap i vidsträkt bemärkelse, d. ä. filologien i sin helhet, och en fornkunskap, som är identisk med de s. k. antiqviteterna och således en del af filologien. Så önskvärdt det än vore att få de till en stor del blott traditionelt berättigade namnen på filologiens discipliner utbytta mot mera träffande, så torde det dock vara mindre lämpligt att använda samma beteckning för det hela och en af dess delar — ett förfaringssätt, som dock ursäktas af den stora svårigheten att finna passande svenska uttryck.

Efter en inledning, som redogör för fornkunskapens innehåll, följer en öfversigt af romarnes tidräkning. Därefter öfvergår förf. till en framställning af land och folk, eller hvad han kallar den romerska statens yttre förutsättningar. Han tager början från det indoeuropeiska urfolket och redogör för hvad den jämförande språkforskningen uppdagat rörande dess kultur, karakteriserar sedan italikerna och lemnar slutligen en öfversigt öfver de olika folkstammarne på den italienska halfön under den historiska tiden. Bland dessa

tilldraga sig såsom naturligt utom latinerna etruskerna en särskild uppmärksamhet. De olika åsigterna om detta gåtlika folks ursprung anföras; bland de anförda arbetena saknar man Deeckes och Paulis Etruschische Forschungen. Förf:s korta antydning om Etruskernas konst är af den beskaffenhet, att den lätt kan gifva anledning till ett missförstånd. Han kallar nämligen denna konst »en karrikatyr af den helleniska» och jämför för att rättfärdiga detta uttryck »hellenernas Gorgohufvuden med deras kalla öfverjordiska skönhet» med »de hiskliga gestalter med uppsliten mun och hängande tunga som Museé Campana i le Louvre förvarar». Häraf skulle man kunna tro, att dessa hemska gapande Gorgohufvuden äro ett specielt etruskiskt uttryck för något, som af grekerna framställdes under en sådan form som t. ex. Medusa Rondanini, då de i själfva verket hos grekerna äro det ursprungliga (man erinre sig t. ex. blott den bekanta metopen från Selinunt), ehuru detta folks skönhetssinne icke kunde stanna vid sådana skräckbilder. En annan anmärkning må i detta sammanhang göras. Francois-vasen är ett mindre väl valdt exempel på etruskisk keramik: genom sina inskriptioner och i någon mån äfven genom det mytiska stoff, dess afbildningar innehålla, framställer den sig som ett rent grekiskt arbete, om också möjligen förfärdigadt i Etrurien af grekiska handtverkare. Ej häller gör Francois-vasen med sin ålderdomliga prägel skäl för det honom af förf. tillerkända epitetet »den skönaste af antikens vaser», om han också icke utan skäl kan kallas den intressantaste.

Skildringen af Italiens land och folk afslutas med en skickligt gjord framställning af Roms topografi, hvars värde förhöjes af en mängd goda afbildningar. En kännbar brist är dock frånvaron af en andvändbar plan öfver Forum. Den, som efter Th. Menke bifogas i slutet af häftet, är af allt för liten skala och dessutom i många fall alldeles oriktig; så t. ex. är basilica Julia på denna plan orienterad i n.o. och s.v., d. v. s. såsom den skall ha varit före ombyggnaden genom Augustus. Önskligt vore, att i något följande häfte en större och framför allt riktigare plan meddelades, t. ex. efter taflan hos Jordan, Capitol, Forum und Sacra Via in Rom; äfven en större stadsplan skulle säkert vara välkommen för dem, som med förf:s ledning vilja göra sig hemmastadda i Rom. Bland de rättelser, som utlofvas i sista häftet, kommer naturligtvis också ett beriktigande af uppgiften, att basilica Æmilia påbörjades år 53 af segraren vid Pydna. Castorstemplets ombyggning förbindes med Augusti nybyggnader på Forum, men egde rum först under Tiberius. Antagandet, att pons sublicius gick öfver Tiberön, är långt ifrån bevisadt. Andra smärre anmärkningar, som skulle kunna göras, lemna vi derhän; på det hela taget bör denna afdelning bli af mycken nytta för den, som utan allt för mycken möda vill orientera sig i det gamla Rom.

Under rubriken »den romerska statens inre förutsättningar» sammanfattas familje- och gentilrätt. Familjens ursprungliga karakter såsom religiös institution framställes efter Fustel de Coulanges bekanta arbete »la cité antique». Därefter kommer förf. till den romerska

statsförfattningen, redogör för ämbetsmakten i allmänhet och börjar framställningen af de särskilda ämbetsmännens karakter och befogenhet. Ett närmare ingående på denna afdelning skulle föra oss för långt; vi nöja oss med att påpeka den omfattande grundlighet i källstudier, som här liksom öfver allt så fördelaktigt utmärker arbetet. Bokens närmaste uppgift är enligt förläggarens anmälan att i en för hvarje bildad person fattlig form skildra de klassiska folkens lif; därjämte antages den äfven kunna göra tjenst vid de akademiska studierna. Vi tro, att den synnerligen väl kommer att fylla detta dubbla ändamål. I båda fallen, äro de talrika illustrationerna såväl som den vårdade och lediga framställningen fördelar, som förtjena att framhållas. Som akademisk handbok utmärker sig arbetet genom ett kritiskt förfaringssätt, ett noggrant citerande af källorna och de rikhaltiga med godt urval gjorda litteraturförteckningar, som inleda hvarje afdelning. De häften, som hittills utkommit, kunna icke annat än hos hvarje vän af den klassiska forntiden väcka den önskan, att utgifvandet af de följande måtte ske något raskare, så att denna handbok i romersk fornkunskap snart måtte föreligga afslutad.

Det tredje af de ofvanskrifna arbetena är mera uteslutande afsedt för den stora allmänheten. Närmast skulle det kunna karakteriseras såsom en populär framställning af de romerska privatantiqviteterna, såsom titeln angifver, med uppgifvande af det systematiska framställningssättet och åsyftande af konkreta och åskådliga skildringar. Förf., Prof. H. W. Stoll, har gjort sig fördelaktigt känd genom sina populära framställningar ur den antika kulturens historia, hvaribland hans »Bilder aus dem altgriechischen» och »altrömischen Leben», hvilka sistnämda nu framträdt i svensk drägt. Det hela består af en mängd hvar för sig nästan själfständiga skildringar — de flesta behandlande privatlifvet — hvilka tillsammans gifva en god och åskådlig inblick i det brokiga lifvet i Rom på kejsartiden. Ty det är helt naturligt denna tid, hvars enskilda lif af oss är bäst kändt, som företrädesvis afses, och hvars författare, i synnerhet de satiriska, lemnat materialet till alla dessa interiörer från Roms gator och torg, teatrar, rännarbanor och bad. Stundom meddelas längre, ur historien eller skaldernas verk hämtade skildringar; så t. ex. fogas efter redogörelsen för provinsförvaltningen en framställning af Verres plundringar och process och efter det kapitel, som handlar om gästabud, en öfversättning af Trimalchios gästabud hos Petronius. Öfversättningen återger i allmänhet lyckligt originalets lediga stil, och boken bör kunna utgöra en underhållande läsning för hvar och en, på samma gång som den särskildt egnar sig till en säkert lika välkommen som nyttig gåfva åt den mognare skolungdomen.

B.

Dronning Margrethe og Kalmarunionens Grundlæggelse. Af Kr. Erslev. 504 ss. 8. Kjöbenhavn, J. Erslev, 1882.

Det var för ungefär tio år sedan, som, med anledning af Allens nyss fullbordade stora verk öfver de tre nordiska rikenas historia 1497—1536, en rätt liflig diskussion uppstod om betydelsen af Kalmar union i sin helhet, utkämpad, såsom man torde erinra sig, i Svensk Tidskrifts kolumner. Det är nu återigen ett danskt arbete, en ny frukt från den lifligt verksamma unghistoriska skolan i Danmark, som bringar samma fråga på tal och leder till resultat, som för många torde vara öfverraskande.

Det är första bandet af en Danmarks historia från 1375—1448 som numera professor Erslev i detta arbete om drottning Margareta framlagt för allmänheten — allmänheten, tro vi oss kunna säga, utan att tillägga den lärda; ty, i likhet med andra danska historiska arbeten, är den vetenskapliga apparaten förlagd till slutet af boken: en sed, som icke saknar sina olägenheter. — I några smärre uppsatser har förf. nedlagt sina förstudier för detta historiska verk. Så uti »Studier til Dronning Margrethes Historie» (Dansk Hist. Tidskr. 1882), som innehålla dels en undersökning af striden mellan Margareta och Albrekt, dels en af dessa öfversigter af källorna till den behandlade periodens historia, genom hvilka man gör den historiska forskningen så vigtiga tjenster; så äfven uti »Slægtskabsforbindelser mellem dansk og svensk adel i tiden for Kalmarunionen» (Personalhistorisk Tidskr. 1882). Sjelfva hufvudverket är värdt så mycket större uppmärksamhet, som en sammanhängande framställning af Margaretas historia, åtminstone under den senare delen af hennes regering, hittills saknats.

Hr Erslevs bok vitnar både om grundliga studier och skarpsinnig behandling och vårt erkännande blir så mycket lifligare, om vi besinna med hvilket källmaterial han haft att röra sig. Inga fylliga samtida anteckningar, inga privata brefsamlingar, icke ens någon sammanhängande följd af officiella dokument stå forskaren till buds för denna tid. Blott på utredandet af de simplaste sakförhållanden måste nedläggas ett arbete, som väl kan kallas oproportionerligt, om man fäster sig vid de resultat, som framgår derur. Aktstycken, som för mera lyckligt lottade tider knapt skulle få ett flyktigt ögonkast, måste göras till föremål för verkligt studium och vändas kanske både fram och tillbaka, för att till sist möjligen ur en mellanmening lemna ett användbart drag till den bild man vill framställa. För att blott taga ett exempel på denna torftighet må anföras att denna ryktbara tilldragelse, då det första unionsprojektet i Kalmar uppsattes 1397, icke med ett ord omtalas i de samtida källorna. Men också är det få forskningsfält som i lika hög grad som detta erbjuda häfdatecknaren de öfvervunna svårigheternas njutning, och hr Erslevs bok är ännu ett prof på de vackra resultat, till hvilka man kommer genom ett omsorgsfullt sammanställande af det gifna materialet, sådant det är.

En nödvändig följd af det antydda förhållandet blir att förf. ofta nog tvingas till den otacksamma uppgiften, att från andra håll låna färgerna till den bild han vill återgifva, eller till dristiga kombinationer och resonnemang, som hvila liksom blott på spetsen af en enda ofta nog bräcklig fras. Huru nära afsteget är härifrån till hypotesernas lösa mark ligger uti öppen dag. Rättvisan fordrar emellertid i förevarande fall vårt uppriktiga erkännande af den försigtighet, hvarmed hr E. både i det ena och det andra afseendet gått till väga. Hans betraktelser ledas i allmänhet af en säker historisk takt och en grundlig sakkännedom och till de lånade färgerna har han endast sällan tagit sin tillflykt. Vi anmärka, utan att likväl derigenom vilja mot honom rikta någon egentlig förebråelse, i det senare afseendet skildringen af den prakt, som måste ha utvecklats vid det stora mötet i Kalmar sommaren 1397, der uttrycken måhända något påminna om hvad som yttras längre tillbaka vid talet om ett af de skånska mötena några år tidigare. Den fyndighet, med hvilken förf. förstår att använda de någon gång målande uttryck, som förekomma i hans källor, vid karakteristiken af personer och förhållanden, må i sammanhang härmed omnämnas.

Gången af förf:s framställning är följande. Sedan han i inledningen skildrat tillståndet i alla tre nordiska rikena närmast före Margaretas uppträdande, egnar han första kapitlet åt Margaretas befästande af sin och sin sons makt uti Danmark efter fadrens död och lyckas verkligen genom sammanställningen af de kända fakta, de förvirrade underhandlingarne, att framställa för läsaren den kloka furstinnans bild på ett verkligen uttrycksfullt sätt i trots af den nästan fullständiga saknaden af alla rent personliga drag. — Det andra kapitlet gäller striden om Sverige med slaget vid Falköping till medelpunkt, ett slag, hvars lokalitet förf. delvis på grund af undersökning å ort och ställe söker fixera till Åsle kyrkoby mellan en stor mosse öster om Falköping och Gerumsberget. Man har förut vanligen sökt lokalen på andra sidan mossen på den egentliga »falan» eller slätten rundt omkring Falköping, och till fullo torde förf. icke ha lyckats bevisa sitt antagande. Något underligt synes det vara att de båda härarne skulle ha valt just den trängsta passagen i trakten för sitt framtågande. I förbigående må anmärkas, att ån, som rinner genom den stora mossen, ej lärer heta Skefsån utan »Slafsan».

Det följande kapitlet handlar om »Unionen och kungamakten». Sjelfva unionstraktaten har redan för längre tid sedan Paludan-Müller underkastat en skarpsinnig granskning. Den hypotes han framställer, att traktaten fått stanna som utkast, emedan drottningen var missnöjd med dess innehåll, upptager och utvecklar hr E. och hans bevisning går ut på att ådagalägga, huru Margareta uppsåtligen afvek från de i utkastet gjorda bestämmelserna till förmån för konungamakten och för Danmark. Samma kapitel innehåller äfven en intressant redogörelse för unions- och riksvapnen. I afseende på de svenska kronorna framställer förf. den ganska antagliga förmodan

att de endast åsyfta att utmärka konungadömet, möjligen hos Magnus Eriksson Sverige, Norge och Skåne.

De följande kapitlen behandla Margaretas inre styrelse, hennes utrikespolitik och slutligen i en intressant framställning hennes personlighet, omgifning och minne.

Totaluppfattningen af den ryktbara drottningen är nu den, att man med orätt i henne har sett någon bärare af unionsidéer, för så vidt dermed menas ett sammanförande af de nordiska folken. Hon har enligt hr Erslev ej erkänt rikenas likstäldhet, hon har ej sträfvat att närma dem till hvarandra; hennes hufvudsyfte har endast varit att förödmjuka aristokratien och höja konungamakten; från början har hon gjort gällande *Danmarks* suprenati. Det är isynnerhet Sverige som härvid kommer i fråga och i likhet med hr Annerstedt framhåller förf. de anmärkningsvärda försöken att intränga danskar (liksom äfven tyskar) både på kronans slott och landets biskopsstolar, försök lika okloka, som till resultaten olyckliga, och äfven enligt vår mening föga vittnande om någon högre blick för unionens betydelse. Man tänke blott på biskopsvalen i Upsala, Vesterås och den fyraåriga tvedrägten i Strengnäs. Att också inom kyrkan, oaktadt Margaretas storartade frikostighet, missnöje rådt emot hennes regering inom tongifvande kretsar, bestyrker förf. genom yttranden ur den märkliga handskriften ur Vadstena klosterbibliotek (n:r 6 Ups. Bibl.), som härstammar från Linköping och Vadstena, den senare orten medelpunkten för det rikaste intellektuela lifvet och de mångsidigaste förbindelserna i Sverige på den tiden. Det är ej utan att förf. på detta sätt närmar sig den i våra dagar af så många som ohållbar betraktade Geijerska ståndpunkten. Måhända få vi tillfälle att en annan gång återkomma till frågan i sin helhet.

Ehd.

Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset af F. F. Carlson. Del. I. *Carl X Gustaf.* Andra uppl. med porträtt och karta. 567 ss. Stockholm Norstedt & Söner 1883.

Det intresse för historiska studier, som kännetecknar vår tid, visar sig ej minst lifligt inom våra egna landamären. De första delarne af Fryxells Berättelser hafva värmt all Sveriges ungdom och Geijers odödliga verk blifver alltmera en den bildade allmänhetens gemensamma egendom. Men äfven det arbete, som tagit till sin uppgift att fortsätta der Geijer nedlade pennan, nämligen Carlsons föreliggande välbekanta historia öfver de pfalziska konungarnes tidehvarf, har haft att glädja sig åt ett välförtjänt erkännande, hvarom det förhållande bäst vittnar, att en ny upplaga af dess första del nu lemnar pressen. Det är på denna glädjande företeelse vi önska fästa våra läsares uppmärksamhet.

För de fleste af dem är detta arbete säkerligen en gammal bekant, men man återförnyar gerna gamla bekantskaper, isynnerhet när

de tala till vår själ det starka språk, som manar oss att lyfta blicken öfver de trånga gränserna af det närvarande och hvardagliga tillbaka till flydda tider, då våra fäder, slägtled efter slägtled, med glädje offrade för fosterlandet det bästa de egde. Må man gerna förebrå dem, att de ej förstodo att mäta målet efter sina krafter; en sak förstodo de dock bättre än vi, och det är att för dem, som vilja lefva och dö som frie män, käns intet offer tungt. Och i denna tid af yttre ära och krigisk glans saknade visserligen ej det fredliga arbetet sin ära, ej heller dömdes det till ett tvinande lif; ty trots alla stormaktstidens kraf på vårt folks blod och egendom framväxte midt under krigens dån en stark, stundom rik, inre utveckling. Man läse blott denna författarens ypperliga teckning af Sveriges inre tillstånd vid medlet af sjuttonde århundradet, hvilken förut inledde andra delen och nu kommit på sin rätta plats såsom en hela arbetets början. Den visar oss en helt annan tafla af denna tidens Sverige än man vanligen är benägen att tänka sig. Med oupphörligt stigande intresse följer man här författaren ända till slutet, endast beklagande, att utrymmets trånga ram hindrat honom att gifva oss mera. Det var för öfrigt en lycklig tanke att flytta denna teckning till sin nuvarande plats. Taflan har fått sin riktiga bakgrund; och läsaren blir så att säga förtrolig med den skådeplats, å hvilken det följande dramat utvecklar sig.

Den riktiga uppfattning af de inre förhållandenas betydelse, som fört till denna teckning, och den uppmärksamhet som egnas de politiska förvecklingarne vid sidan af de krigiska visa mer än något hvilket stort framsteg detta arbete innebär jämfördt med föregående skildringar af samma tidehvarf. Det hade dittills varit som om vapnens larm äfven döfvat häfdatecknarens öra, och man hade vant sig att betrakta Karl X egentligen blott som en genialisk fältherre lefvande endast i kriget och för kriget. Här kommer dock äfven regenten och statsmannen till sin fulla rätt, och ej utan förvåning finner man med hvilken rastlös kraft denne konung har, sjelf styrande det hela, tillika personligen gripit in på alla områden. Denna kraft förtärde visserligen inom kort sig sjelf genom öfvermått af ansträngning och oro och hann derför mindre att nyskapa än att nedbryta, men man beundrar ovilkorligen en begåfning, en arbets- och viljekraft som bland Sveriges store regenter endast har sin öfverman i den store Gustaf Adolf. Den okufliga, ofta ensidiga viljekraft, som utmärker konungarne af det pfalziska huset, var hos Karl X tyglad genom den helsosamma erfarenheten från ungdomstiden, som lärt detta af naturen häftiga sinne nödvändigheten af räkna med andra faktorer än egen vilja. Det är detta som i främsta rummet skiljer honom från sonsonen, liksom han framför den karge och hårde sonen har företrädet af en rikare anlagd och bättre utvecklad natur samt ett öppnare väsen. Han har liksom bägge gripit djupt i sin tid; att denna fick under honom en så afgjordt krigisk prägel är visserligen till ej ringa del hans eget verk och således ock hans skuld, men man får ej förgäta det tryck som arfvet af stormaktstraditionerna och

Sveriges läge mellan retade grannar i ännu ofullbordad territoriel afgränsning måste hafva utöfvat. Teckningen af den Europeiska situationen, dess inverkan på händelserna och de osynliga fjättrar som härur småningom växte fram och hämmande lade sig kring segrarens fot hör till det bästa i författarens arbete. Men han har ock gjort både konungen och hans tid den rättvisan att ådagalägga hvilka ansatser till en annan utveckling, som togos innan kriget ännu lade beslag på våra bästa krafter och han låter oss ana, att denne krigarkonungs art var sådan, att hade han fått rikta hela sin herrskarkraft inåt, hade hans styrelse förvisso kommit att öfva det djupaste inflytande på vår inre utveckling, ty med den sällsporda viljekraften hos Karl X förenade sig en mindre vanlig begåfning i många riktningar och en djup kännedom om landets alla förhållanden. Hans öde blef dock såsom mer än en af våra konungars, att ryckas bort från ofulländad lifsgerning.

Dock — vi måste stanna här, för att ej öfverskrida det knappa utrymmet. Vår afsigt har endast varit att erinra om det storslagna och intressanta i denna regering, som förvisso funnit en sig värdig häfdatecknare. För vår del är det ständigt med samma njutning vi åter genomgå denna klara, ofta vältaliga teckning. För öfrigt är det med tillfredsställelse vi anteckna, att den nya upplagan beledsagas af en mindre krigskarta[1]), som, trots den reda med hvilken författaren tecknar de stora dragen af tidens krigsrörelser, dock torde vara en välbehöflig hjelp för mången läsare som ej älskar att på större kartor självständigt söka sig sin väg. Och vi kunna till sist ej annat än lifligt önska, att den om vår litteratur så förtjenta förläggarefirma, som nu utsändt verkets andra upplaga, inom en snar tid måtte finna sig nödsakad att låta den följas af en tredje. Måtte författaren själf få upplefva den dag, då han lägger sista stenen till det fosterländska verk, som han för nära tre årtionden tillbaka invigde med sin skildring af Karl X:s tidehvarf.

C. A—dt.

[1]) Det torde böra påpekas att gränserna för det svenska Pommern, som något afvika från de vanliga framställningarna, äro uppdragna med ledning af prof. Odhners uppgifter i hans bekanta arbete »Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen».

Öfversigt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri utg. af Letterstedtska Fören. under red. af O. Montelius, **1883, h. 2** inneh. bl. a.: L. Dietrichson, Olympias udgravning 1875—1881. — Literaturöfversigt: anmälningar af Ljunggren, Sv. Vitterhetens häfder (Schück); Et levnetslöb af F. Hammerich (C. F. B.): Om Noraskog af J. Johansson (***); Langskibet fra Gökstad af N. Nicolaysen (O. Montelius). — **h. 3** inneh. bl. a.: A. D. Jörgensen, Synspunkter for opfattelsen af Valdemar Atterdags og dronning Margretes historie. — Litteraturöfversigt: anm. af Hansische Wisbyfahrt (H. Hildebrand); Strödda utkast rör. Sv. jordbrukets historia af P. v. Möller (C. F. B.).

Ny Svensk Tidskrift utg. af R. Geijer, **1883, h. 1** inneh. bl. a.: G. L—g, Försvarsfrågan och den nya härorganisationen. — M. Weibull. Gustaf II Adolf. — **h. 3**, H. Blomberg, Den ifrågasatta skattereformen.

Uplands Fornminnesförenings Tidskrift. Utg. af C. A. Klingspor. **XI** (1I, 6). — Bidrag till Uplands Beskrifning (bl. a. öfver Vermdö efter Rehbinders beskrifning i RA. m. fl. källor). — P. J. Lindal. Uppländska ortbeskrifningar (bibliografi; slut). — C. A. Klingspor, Föreningens verksamhet 1880—82. — H. G. Blumenberg, Ur allmogens mål och seder i Kårsta med omnejd. — P. J. Lindal, Tillämnad samling af runstenar i Uppsala. — Dnsme, Upplands ortnamn.

Finsk Tidskrift för Vitterhet, Vetenskap, Konst och Politik, utg. af C. G. Estlander och W. Bolin, **Febr. 1883** inneh. bl. a.: F. Gustafson, Den romerska filologiens uppgift. — I bokhandeln: anmäln. af Gustaf II Adolf af N. Höjer och G. Björlin (Schybergson). — **Febr.** inneh. bl. a.: I bokhandeln: anmäln. af Ryska rikets grundläggning genom skandinaverne af W. Thomsen (—h—). — **April** inneh. bl. a.: I bokhandeln: anmäln. af Svenskt Hist. Handlexikon af B. Meijer (R—11).

Historische Zeitschrift herausgegeb. von H. v. Sybel. **1883, 2.** — F. v. Bezold, Konrad Celtis, der deutsche Erzhumanist, 2. — Sattler, Der Staat des deutschen Ordens in Preussen zur zeit seiner Blüthe. — Kerler, Italienische Archive. — M. Lehmann, Das Centrum und die Historisch-politischen Blätter. — Literaturbericht.

Revue Historique, 1883, Mars—Avril. — F. Decrue, Les idées politiques de Mirabeau. — Avenel, La fortune de la noblesse sons Richelieu. — J. Kaulek, Louis XI est-il l'auteur du Rosier des guerres? — Du Casse, Document inédits relatifs au premier Empire. — Bulletin Historique: France (Bémont o. Monod). Italie (v. Zahn). — Comptes-rendus critiques. — Publications périodiques, Chronique etc.

Revue critique 1882, n. 50 inneh. bl. a.: Breucker, Die Abtretung Vorpommerns an Schweden.

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst i Stockholm den 24 Februari 1883.

Sedan riksarkivarien C. G. Malmström såsom ordförande öppnat sammanträdet, vid hvilket omkring 20 af Föreningens medlemmar voro närvarande, upplästes följande

Årsberättelse för 1882.

För förflutna året 1882 ha 1661 personer[1] erlagt full årsafgift till Svenska Historiska Föreningen, af dem 23 i Finland och Ryssland, 1 i Portugal, 1 i Italien och 1 i Nordamerika. Derjemte räknar Föreningen 46 ständiga medlemmar — 2 ha tillkommit under året — samt 80 medlemmar i Norge, 47 i Danmark, hvilka erlägga afgift enligt öfverenskommelse, som med dervarande Hist. Föreningar träffats: tillsammans sålunda 1834, utvisande en minskning mot 1881 af 166 personer, som antingen aflidit eller utträdt ur Föreningen.

Föreningen har fortsatt sin litterära verksamhet genom utgifvande af andra årgången utaf Hist. Tidskrift. Som bilaga till densamma har publicerats en förteckning på den å egendomen Espelunda förvarade handskriftsamlingen, som 1881 blef undersökt af en föreningens stipendiat, äfvensom den sedvanliga Historiska Bibliografien. Äfven förlidet år hade afsigten varit att låta anställa arkivundersökningar i landsorten, men den utsedde stipendiaten blef af sjukdom hindrad att utföra sitt uppdrag.

Om För:s ekonomiska ställning meddelar den af revisorerna afgifna berättelsen upplysning.

Derefter upplästes revisionsberättelsen för 1881 af följande innehåll:

Till Svenska Historiska Föreningen

få undertecknade, utsedde revisorer, härmed aflägga berättelse öfver denna dag af oss förrättad granskning af Föreningens räkenskaper:

Inkomsterna hafva utgjorts af:

Saldo från år 1882				kronor	5,558: 83.
Två ständiga ledamotsafgifter					150: —
H. K. H. Kronprinsens årsafgift					50: —
1,656	års afgifter à 5 kronor				8,280: —
2	d:o	d:o	med 2% distributionsafdrag		9: 80.
1	d:o	d:o	med afdrag för vexel (50 öre)		4: 50.
18	d:o	d:o	för 1881		90: —
				Transport	14,143: 13.

[1] Deri inbegripna två personer, som erlagt afgifter efter räkenskapernas afslutande.

Transport	14,143: 13.
Årsafgifter för 6 år (1883—88), lemnade af H. Exc. J. Grot	30: —
3 årsafgifter för 1883	15: —
44 d:o från Danmark med afdrag	111: 70.
Uppburna räntor	385: 52.
Enligt redovisning från Samson & Wallins bokhandel	83: 20.
» » » Fritzes bokhandel	362: 20.
Summa inkomster kr.	15,130: 75.

Utgifterna hafva varit:

å Redaktionsconto	2,681: 50.
» Boktryckareconto	3,649: 14.
» Distributionsconto	635: 72.
» Diverseconto	642: —
Summa utgifter kr.	7,608: 36.
Behållning till år 1883	7,522: 39.
Summa kr.	15,130: 75.

Förestående behållning befans på följande sätt placerad:

Insatta i Stockholms Handelsbank å deposition kr.	4,800: —
» å sparkasseräkning	1,818: 34.
» å upp- och afskrifning	600: —
Kontant i kassan	304: 05.
Summa	7,522: 39.

Enär sista häftet af Historisk tidskrift för 1882 icke blifvit distribueradt förr än i Januari 1883, hade kostnaden för dess distribution icke upptagits i 1882 års räkenskaper. Från Norge hade redovisning för 1881 varit att motse under 1882, men hade ännu icke influtit.

Revisorerna få vitsorda den noggranhet och omsorg hvarmed räkenskaperna äro förda, samt intyga att dessa äro med fullständiga verifikationer försedda, och få vi till följe häraf tillstyrka full decharge för förvaltningen.

Stockholm den 24 Januari 1883.

Bernh. Taube. *Elof Tegnér.*

Och beviljade med anledning af densamma Föreningens medlemmar styrelsen ansvarsfrihet.

Vid derefter företaget val till styrelse blefvo de förutvarande återvalde. Till revisorer för 1883 omvaldes hrr frih. B. Taube och E. Tegnér och till deras suppleanter utsågos hrr L. B. Bagge och E. W. Montan.

Slutligen höll hr H. Hjärne ett föredrag öfver Gustaf Vasas underhandlingar med Ryssland efter freden 1557.

Öfversigter och granskningar.

Urkunds- och textpublikationer.

Hr öfverbibliotekarien G. E. Klemming, den erkände mästaren i kännedomen af vår medeltids handskrifter och litteratur och sedan många år tillbaka verksam för deras utgifvande, har för någon tid sedan afslutat en ny publikation på detta område: *Svenska medeltids dikter och rim* [1]). De ansluta sig till de af hr Klemming senast utgifna rimkrönikorna och med dem har nu fullbordats samlingen af vår medeltids poetiska produktion på svenska, en produktion, hvars först i ögonen fallande drag är dess ringa omfång [2]). Så omfattar förevarande samling af mindre, stundom mycket små diktverk allenast 76 nummer (33 andliga, 43 verldsliga); det är ej mycket för den tid af 200 år, under hvilken deras affattande egt rum. Deras hufvudsakliga intresse torde falla inom det språkliga och rent litterära området. Bland de verldsliga dikterna äro dock flere äfven af historisk betydelse, ehuru de flesta äro förut kända. Man finner här sålunda »Tröghbolagh» (från början af Magnus Erikssons tid) [3]), den bekanta dikten om konung Albrekt, Engelbrektsvisan, de båda rimmade biskopskrönikorna från Skara och Linköping m. m. Hvad de märkligare bland dem synas oss vitna om, det är kraften af de nationella rörelser, som ända från 1300-talets slut gjorde sig gällande i Sverige. Ur desamma framsprungo sådana i sitt slag betydande dikter som de om konung Albrekt och Engelbrekt, liksom de i denna samling äfven intagna visorna om Visbys eröfring af danskarne 1449 och om slaget på Brunkeberg. De båda sistnämda föreligga emellertid blott i senare redaktioner (fr. slutet af 16 årh.) och sannolikt äro de åtskilligt yngre än de tilldragelser de besjunga. De äro dessutom starkt färglagda af bitterheten mot Danmark och klagan öfver den i Sverige tidigt vanryktade danska trolösheten; med sitt effektfulla omqväde om »svenske män» sakna

---

[1]) Svenska Medeltids dikter och rim utgifna af G. E. Klemming. 543 ss. 8:o. Sthlm 1881, 82. (Ingår i Svenska Fornskriftsällskapets samlingar.)

[2]) Hr K. uppräknar arbetena i sitt efterord: Ivan Lejonriddaren, hertig Fredrik af Normandie, Flores och Blanzeflor, Rimkrönikorna och konung Alexander.

[3]) Utg. har användt en lagcodex fr. senare hälften af 1400-talet. Den äldsta uppteckningen är väl den i RA. förvarade från 1364, som också företer några afvikelser.

de icke stilistisk förtjenst och af innehållet kunde man känna sig frestad att söka deras ursprung i Hemming Gads omgifning. — Visst är att det är fosterlandskärleken, som allena förmått höja författarne till någon poetisk flykt och stundom till en icke alldeles föraktlig sådan. — Vidlyftigast af de verdsliga dikterna är »Schack-tafvels lek» med öfver 3000 verser, en bearbetning från platt-tyskan, men med sjelfständiga tillägg och med politiska hänsyftningar. För uppfattningen af Karl Knutsson, åtminstone inom kyrkliga kretsar, äro biskop Henriks rim af värde.

Sjelfva redaktionen är verkstäld med vanlig omsorg och efter de grundsatser, som sedan gammalt följts i Fornskriftsällskapets samlingar. I korta noter till hvarje dikt och i ett »efterord» meddelas upplysningar om dikternas ålder och handskrifternas beskaffenhet. Man återfinner bland de senare flere berömda af våra medeltidscodices. Äfven till denna samling ha bidrag erhållits ur biskop Hans Braskes forna bibliotek. Den s. k. Spegelbergs bok (cod. D 2 i K. Bibl.), som på permarne har biskopens vapen, har väl ursprungligen hört dit. — Många författarenamn har utg., såsom man lätt kan tänka sig, icke att anföra. Det är biskop Thomas i Strengnäs, som fortfarande framstår som den förnämsta, att ej säga den ende skalden, och äfven hans författareskap stöder sig blott på en tradition, ehuru en tämligen gammal.

Bibliotekarien H. WIESELGREN har i nyss utgifna halfband af Antiqvarisk Tidskrift [1]) meddelat 10 bref från *G. W. Leibnitz* till *J. G. Sparfvenfelt*, ceremonimästare vid Karl XI:s och Karl XII:s hof, men mera känd genom sina vidsträckta resor och sina omfattande språkstudier, i synnerhet på det slaviska området, der han gälde som en mästare. Brefven förekomma, utom ett, i ett band »Sparfvenfelts brefvexling», som genom den Benzeliska donationen kommit till Linköpings stiftsbibliotek, och de flesta äro förut otryckta. De angå, såsom man kan vänta af deras författare, den store polyhistorn, mångahanda ämnen, mest dock språkliga, och äro af verkligt intresse dels såsom prof på *commercium litterarum* inom den lärda verlden på en tid, då man ej hade så lätt som nu att få iakttagelser och önskningar bekanta genom en tidskrift, dels äfven genom sjelfva innehållet. Leibnitz kände ganska väl till de lärde i Sverige; hans anmärkningar både om den berömde Olof Rudbeck, denne hans like i lärdom, och om vetenskapliga frågor i norden äro träffande och vitna om den oerhörda mångsidigheten i författarens vetande. — Utg. har försett sin edition af dessa bref med små intressanta upplysningar, mest af bibliografisk art, hvilka äro läsaren till stor nytta och ännu mer öka publikationens värde.

---

[1]) Antiqvarisk Tidskrift för Sverige. Utgifven af K. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien genom Hans Hildebrand. Sjunde delen, 1—3. Sthlm 1883. (Leibnitz bref utgöra n. 3; 64 ss. 8:o.)

Dr E. TEGNÉR har för K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia offentliggjort en samling bref från *Gustaf III* till *Gustaf Mauritz Armfelt*[1] (under åren 1784 till 1792). Det är bekant att redan den i början af århundradet utgifna samlingen af Gustaf III:s skrifter upptagit (i del V) en ganska stor mängd bref (87 stycken) från konungen till hans ryktbare gunstling. Den till hr Tegnérs disposition stälda Armfeltska handskriftsamlingen, liksom den samling afskrifter, som användts vid den första redaktionen, innehåller emellertid många förbigångna bref och biljetter (icke mindre än 78, sålunda nära på lika många som de tryckta, och i allmänhet ingalunda af mer underordnadt värde); en jämförelse mellan de i *la correspondance* tryckta brefven och originalen ledde dessutom till öfverraskande resultat. Man befinner sig i upplagan af 1805 inför en textpublikation af utomordentligt slag. Det är ej nog med att åtskilliga stycken blifvit uteslutna ur brefven — det kunde möjligen ursäktas vid i fråga varande tidpunkt, enär den höge brefskrifvaren i dessa förtroliga meddelanden ofta yttrat sig ganska ofördäckt om personer, hvilka ännu lefde, eller om politiska förhållanden, hvilkas berörande kunde reta ömtåligheten inom och utom Sverige, ehuru det alltid qvarstår som en anledning till anmärkning att detta skett utan någon som helst förklaring eller antydan. Det är ej nog härmed, utan helt godtyckliga uteslutningar ha företagits, äfven der innehållet ej kunde vara komprometterande för någon: man finner bref kringskurna till halfva sitt omfång; tvänne bref ha stundom sammanslagits till ett (t. ex. n. 8 och 9, n. 156 och 159 i den nya upplagan), och någon gång ha så otroliga omredigeringar och omstöpningar företagits, att man endast häpnar. Den nye utgifvaren anför sjelf i sitt företal det kanske mest slående exemplet derpå genom en parallel mellan det visserligen i många afseenden delikata brefvet af den 19 aug. 1789 (n. 83 hos hr T.) och det motsvarande n. 51 uti *la correspondance*. — Bland stycken, som i den senare samlingen uteslutits, må anföras de i flere bref från 1788, strax före krigets utbrott, upprepade antydningarne att man genom inledande af något »krakel» på gränsen skulle förmå ryssarne att göra början till fiendtligheter, hvarigenom en ganska märklig belysning faller öfver den ryktbara Puumala-affären; de skarpa omdömena om C. A. Ehrensvärd i brefvet n. 71; de ännu bittrare om J. C. Toll (br. n. 83); yttrandena om den bekante äfventyraren Manderfelt (br. n. 104); konungens mer än en gång uttalade alltför sangviniska förhoppningar om en förmånlig gränsreglering mot Ryssland (t. ex. i br. n. 148); hans märkliga och bittra ord i afseende på den år 1791 föreslagna riksdagskallelsen (br. n. 152) m. m. Dessutom en mängd i historiskt afseende mindre väsentliga, men för brefskrifvaren och hans omgif-

[1]) Konung Gustaf III:s bref till friherre G. M. Armfelt. Af K. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia utgifna genom Elof Tegnér. XII+202 ss. 8:o. Sthlm 1883. (Utgör del. 12 nr 3 af »Historiska Handlingar».)

ning ofta karakteristiska yttranden (t. ex. här och hvar om *la belle Madeleine*). I stället för dylika uteslutningar ha på andra ställen understundom hela meningar, märkvärdigt nog, blifvit tillagda eller interpolerade. Det skulle föra oss för långt att här påpeka äfven en ringa del af de textförändringar, som i öfrigt vidtagits, i allmänhet gående ut på att förbättra eller försköna konungens uttryckssätt, ge större värdighet åt språket, och i sin välmening stundom tämligen barnsliga eller löjliga. Vi kunna nöja oss med ett enda exempel. I det redan anförda, för så stora attentat utsatta brefvet n. 83 utbrister konungen med anledning af den franska revolutionens första excesser: *quels horribles gens! Ce sont les ourang-outangs de l'Europe.* Det har förbättrats till *ce sont les cannibales de l'Europe.*

Det anförda torde vara nog att visa värdelösheten af de i *la correspondance* återgifna textredaktionerna af brefven till Armfelt och kan ej undgå att ställa äfven öfriga der intagna, till andra personer riktade bref i ett, hvad originaliteten och troheten angår, synnerligen misstänkt ljus: något hvarpå för öfrigt redan lektor G. Andersson i »Handlingar ur v. Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby» lemnat bevis i fråga om brefven till Leopold.

Lyckligtvis har för den svenska historieforskningen funnits att tillgå en fullständig samling afskrifter af Gustaf III:s bref till Armfelt, utförda under dennes ögon (förvarad på Upsala Univ.-bibliotek och vanligen anförd under rubr. »Cent soixante cinq lettres et billets» etc.). Men äfven dessa afskrifter ha underkastats förändringar och tillägg, visserligen mindre betydande och hufvudsakligen stannande vid den yttre formen. I alla händelser äro de behandlade med större frihet än forskningen och textkritiken i våra dagar vilja godkänna. Det är sålunda först nu som Gustaf III:s bref till Armfelt föreligga i en fullt autentik form, på ett par undantag när tryckta efter de ännu bevarade originalen. Utgifvaren har endast normaliserat stafning och interpunktion, och derigenom utan tvifvel vidtagit en fullkomligt riktig och mycket ändamålsenlig åtgärd, helst den utförts med tillhjelp af en erfaren fransman. Hans redaktionsåtgärder inskränka sig för öfrigt till meddelandet af ett mindre antal upplysande noter, hemtade ur Armfelts bref till konungen.

Vi skola ej här uppehålla oss vid det historiska värdet af dessa bref, helst anledning torde gifvas att snart nog åter beröra dem. Endast det må anmärkas, att det torde vara svårt att framdraga aktstycken mera upplysande för den genialiske, fosterlandsälskande, men ombytliga, lättsinniga och till sist så olyckliga konungens sätt att tänka och känna, än dessa förtroliga utgjutelser, fortsatta under loppet af 5—6 så ytterst betydelsefulla år, och stälda till den man, som under slutet af konungens lif stod honom närmast af alla hans undersåtar och trots allt, till det sista bibehöll denna ställning. De synas oss mången gång vara hedrande både för brefskrifvaren och mottagaren, låt vara att de också gifva anledning till mindre fördelaktiga reflexioner. De utgöra derjämte, om icke alla, åtminstone en stor del, en synnerligt intressant läsning genom de lifliga skildrin-

garna, i hvilka icke endast svenska eller personliga, utan allmänt europeiska förhållanden draga förbi läsaren, sådana de under en upprörd tid speglade sig i en rikt utrustad och gynsamt ställd personlighets uppfattning. De utgöra en värdefull tillökning för det samfunds handlingar, för hvars räkning de utgifvits.

Af bilagorna till Schinkels »Minnen ur Sveriges nyare historia» har ett tredje band utkommit. Vi ha dock icke varit i tillfälle att taga närmare kännedom om detsamma.

Äfven af nyare utländska publikationer på detta område ha vi anledning att här omnämna några.

Så har Föreningen för Hanseatisk historia fortsatt sina stora publikationer och af *Hansisches Urkundenbuch* (under red. af K. Höhlbaum) utgifvit tredje bandets första afdelning, omfattande åren 1343—1357 [1]), samt af *Hanserecesse* efter 1477 (under red. af prof. D. Schäfer i Jena) ett andra band, för åren 1485—1491 [2]). Af direkt nya handlingar för den redan utgifna delen af vårt diplomatarium har den förra dock endast att på sin höjd bjuda ett par stycken. Det vigtigaste åter af hvad det nya bandet af Hanserecesser innehåller direkt för Sverige lärer väl hr Styffe redan ha gjort den svenska forskningen till godo, ehuru i afseende på sjelfva detaljerna en efterskörd torde kunna göras. Men för öfrigt är för kännedomen om de mer och mer invecklade östersjöförhållandena ett rikt material samladt; frågorna om den livländska ordensstatens ställning få särskildt i ett rätt stort antal akter belysning. Den Ivar Axelssonska episoden på Gotland, för hvars hufvuddrag dock hr Styffe redan gjort reda, faller äfven inom de år detta band omfattar. — Redaktionen är verkstäld efter vanliga grunder; ett åtminstone för svenskar vilseledande tryckfel möter man i ortregistret, der man finner *Upsala* stift upptaget med flere hänvisningar, under det meningen är *Utrecht*.

Äfven från Ungarn ha i form af textpublikationer bidrag kommit till svensk historia. Vi ha för dem att tacka hr ALEXANDER SZILAGYI, sedan åtskilliga år tillbaka verksam specielt för Siebenbürgens häfdaforskning. År 1874 utgaf han ett band »Actes et documents» rörande historien om alliansen mellan Georg Rákóczy samt fransmän och svenskar under trettioåriga kriget, hemtade uteslutande ur offentliga och enskilda arkiv i Ungarn. Han har sedermera utsträckt sina relationer ända till Sverige och från universitetsbiblioteket i Upsala samt riksarkivet i Stockholm förskaffat sig icke ovigtiga bidrag till historien om Sveriges äldre förbindelser med Siebenbürgen, hvilka

[1]) Hansisches Urkundenbuch bearbeitet von Konst. Höhlbaum. III, 1. 160 ss. 4:o, Halle 1882.

[2]) Hanserecesse von 1477—1530. Bearbeitet von D. Schäfer. II. XVI + 687 ss. Leipzig 1883.

frändskap såväl som, efter hand, äfven politiska intressen sammanknöto [1]). Dessa bidrag till kännedomen af Sveriges diplomati i ryggen af dess dåvarande hufvudfiender, Polen och Österrike, en diplomati som för öfrigt sträckte sig ända ned till Turkiet, har hr Szilagyi begagnat sig af dels i en mindre broskyr *Gabriel Bethlen und die Schwedische Diplomatie* [2]) dels i en större bok *Georg Rákóczy I im dreissigjährigen Kriege 1630—1640* [3]), bestående af en kort inledning samt af aktstycken, som utg. med få undantag erhållit från ofvan nämda svenska samlingar. Intressantast för oss torde bland dessa aktstycken vara de som angå Paul Strassburgs beskickning till Siebenbürgen 1631, 1632, särskildt hans 1634 till drottningen afgifna *succincto relatio* om sin resa med sina många kuriösa detaljer om det svenska sändebudets mottagande i alla de halfbarbariska länder, genom hvilka resan gick. — De följande aktstyckena åter angå de förhandlingar mellan Sverige, Frankrike och Siebenbürgen, som efter Gustaf II Adolfs död egde rum, å svenska sidan till en början väsentligen leddes af Salvius och för öfrigt qvicknade vid eller tynade af allt efter skiftningarna i den svenska vapenlyckan. — Vi tillägga, att ett och annat nytt bidrag till dessa aktstycken torde kunna hemtas ur den Salviska samlingen i Riksarkivet, såsom koncept af Salvius, ett bref i (upplöst) chiffer från det siebenbürgska sändebudet Bisterfeld (1640?) m. m.

Egnad att väcka den största uppmärksamheten af dessa utländska publikationer är den i Holland utkommande upplagan af den franske ambassadören *d'Avaux'* depecher från Stockholm under slutet af Karl XI:s och början af Karl XII:s regering. I Arsenalens bibliotek i Paris förvaras nämligen en afskrift af d'Avaux' depecher för åren 1693, 1697—1698, samt af depecherna till honom för ett par år. Det är denna handskrift som professor J. A. Wijnne i Utrecht företagit sig att utgifva och f. n. i det närmaste fullbordat, så att blott ett band torde återstå [4]). Värdet af dessa depecher ha våra historieskrifvare länge känt. De äro naturligtvis en hufvudkälla för kännedomen om de diplomatiska underhandlingarnas gång. För en tid, då i Sverige nästan alla samtida memoirer saknas, är man vidare för kännedomen af denna historiens insida, som för det stora hela visserligen ofta är af liten betydelse, men för den lifliga åskådningen af en förgången tid är så mycket ovärderligare, väsentligen hänvisad till de utländska ministrarnes depecher. De äro visserligen i detta hänseende mången gång en något grumlig källa — man behöfver

[1]) Gustaf Adolfs svägerska var, som bekant, gift med Gabriel Bethlen.

[2]) Ursprungligen publicerad i *Ungarische Revue*, Juni 1882.

[3]) 145 ss. 8:o. Budapest, 1883.

[4]) Négociations de Monsieur le comte d'Avaux, ambassadeur extraordinaire à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698, publiées pour la première fois d'après le manuscrit, conservé à la bibliothèque de l'arsenal à Paris, par J. A. Wijnne I (1693), 630 ss., II (1697), 417 ss., III, 1 (1698, jan.—aug.), 436 ss. Utrecht, 1882, 1883. — De ingå uti de af »Het Historisch Genootschap» i Utrecht utgifna handlingarna.

blott jämföra de anekdoter de berätta — men den kan dock icke af någon annan ersättas; också ha såväl Fryxell som Carlson med fördel begagnat sig just af den talangfulle franske ambassadörens skrifvelser särskildt för att ur dem låna en mängd af dessa personliga drag, som åt berättelsen ge färg. Det är framför allt för Karl XII:s karakteristik, som d'Avaux, af Ludvig XIV befald att troget skildra den unge konungen, har intressanta data att meddela. Hans depecher äro till en del källan för dessa historier om konungens ungdomslynne och skick, som alla numera känna, liksom äfven för andra, hvilka icke äro lika allmänt bekanta, och hans sätt att berätta dem inger ofta ett visst förtroende. Den ryktbara anekdoten om ridten i skjortan antager t. ex. hos d'Avaux en tämligen oförarglig form: det stannade enligt honom vid skjortärmarne och icke ens derhän gick den svenske konungen. Märkligare än berättelserna, för öfrigt ganska täta, om dessa pojkstreck och upptåg äro emellertid omdömena om konungens karakter, den gryende sjelfrådigheten, ärelusten, begäret att öfverglänsa alla, förmågan att imponera på sin omgifning m. m. d. »När någon är dömd till straff, frågar han vanligen huru hans far skulle gjort, och när man svarar att han skulle låtit (brottslingen) löpa gatlopp tre gånger, låter han det ske fyra; och när det är fråga om att belöna någon, frågar han hvad hans far skulle ha gifvit, och om man säger tio dukater, låter han gifva 40. — — — När han är in privato är han glad och upprymd — — — men när han uppträder offentligt med senatorerne allvarsam och sträng. Desse herrar inträdde i den aflidne konungens kammare oanmälda och språkade der fritt och rätt högt. Nu mera träda de icke in utan tillstånd, och när de äro inne, iakttaga de en vördnad och tystnad, som de endast afbryta för att hviska hvarandra något i örat».

Af depecherna för 1697, 1698 har en del redan länge varit i tryck tillgänglig för den svenska historieforskningen genom aflidne adjunkten Wahrenbergs ur samma handskrift gjorda excerpter, som äro utgifna i 40 delen af Historiska Samfundets handlingar. Önskligt vore om den holländske utgifvaren, i fall han är betänkt på att förse sin förtjenstfulla publikation med ett personregister, hvarförutan dess användbarhet visserligen blefve minskad, ville rådföra sig med någon kompetent person, ty de svenska namnen — personers och orters — äro i den franska texten stundom nästan till oigenkänlighet förderfvade och hr Wijnne sjelf har både genom obekantskap med svenska språket och brist på nödig litteratur i många fall icke kunnat afhjelpa dessa fel. Det är skada för öfrigt att Arsenalens afskrift icke omfattar depecherna äfven för de mellanliggande åren då d'Avaux likaledes befann sig i Sverige, och att utg. icke kunnat begagna sig af sjelfva originalen.

H.

Nyare historisk disputationslitteratur.

Sedan vi senast togo en öfversigt af den historiska litteratur, som i form af specimina, vare sig för filosofisk doktorsgrad eller andra ändamål, ser dagen [1]), har ett icke ringa antal dylika afhandlingar utkommit, och samma förhållanden, som vi då ansågo berättiga en sådan öfversigt, gälla ännu, låt vara att alla dessa arbeten redan en gång af vederbörande myndigheter fått sin dom. Deras antal visar att intresset för historiska studier är lefvande; det är i det hela taget ganska vackra, stundom verkligt värdefulla resultat, som åstadkommits; man ser oftast en lärd apparat anföras, som inger respekt. I sistnämda hänseende går man i sjelfva verket nog mycket i detalj. Det kan vara nyttigt att på ett ställe finna en öfversigt af det vigtigaste tryckta eller otryckta material, hvarpå arbetet stöder sig, men att bland sina källor uppräkna hvarje bok man tittar i, t. ex. Hofbergs Handlexikon, Fryxells Berättelser eller andra arbeten af allmänt innehåll, det är något barnsligt. Andra utvägar torde finnas att visa sin bekantskap med källorna. Men derjämte kunna vi icke undertrycka den anmärkningen, att uppgifterna stundom synas för svåra och vidlyftiga, både i afseende på den tid som måste nedläggas på arbetet och de synbara frukterna deraf. Det är af större gagn att på en mindre uppgift försöka sina krafter, men derunder måhända bättre lära sig det historiska arbetets metod, än lemna en ofullständig lösning af en fråga, som utan tvifvel efter vunnen större erfarenhet angripits med mera framgång. Detta gäller både annars och äfven om s. k. diplomatiska ämnen, hvilka ej sällan kräfva större öfversigt och vana vid historiskt arbete, än författaren af ett förstlingsverk alltid eger. Det är ej utan, att man också röjer frånvaron af de rent preliminära historiska öfningarna i fråga om textkritik, handskriftsläsning m. m. d., hvarförutan författarskapet lätt kan blifva vanskligt nog; man tager materialet för godt, sådant det föreligger, utan att egna dess inre beskaffenhet den granskning, som vid en detaljundersökning i synnerhet är på sin plats och alltid bidrager att reda saken; citaten göras mindre nöjaktiga och blifva derföre svåra att använda o. s. v. [2]).

* * *

Numera rektor H. Hernlund har såsom gradualspecimen utgifvit början till den *Svenska skollagstiftningens historia* under det s. k. partitidehvarfvet [3]). Vi ega för vår äldre skolhistoria flera

[1]) Se Hist. Tidskr. 1881, s. LXXV.

[2]) Alla de arbeten, som här omnämnas, ha utgifvits i Stockholm eller Upsala.

[3]) Bidrag till den svenska skollagstiftningens historia under partitidehvarfvet 1718—1809. I. 1718—1760. (8) + 61 + 14 ss. 4:o. (Stockholms Norra Latinläroverks årsprogram 1882.)

förtjenstfulla, ehuru ofta svårtillgängliga bidrag i skolprogram, specialafhandlingar, tidskriftsuppsatser m. m. d. För frihetstiden är deremot litteraturen vida' knapphändigare och framför allt saknas någon sammanhängande framställning, oaktadt, till en del måhända just till följd af materialets rikedom. Hr Hernlund har egnat flera års forskningar åt detta ämne [1]) och ur Kanslikollegii handlingar, riksdags- och utskottsprotokoll, kommissionshandlingar m. fl. källor i Riksarkivet, äfvensom ur Konsistoriearkiven, samlat ett betydande material, som i denna afhandling föreligger bearbetadt ända till 1760. Det är klart att en för upplysningen så nitälskande tidsålder som frihetstiden skulle hysa intresse för undervisningsfrågor; lika tydligt att under en tid, med så stor riktning åt det nyttiga, uppslag skulle gifvas till nya, »reella», ämnens införande (se t. ex. om botaniken Löwenhielms intressanta memorial 1739, a. a. s. 43 ff.); slutligen att under en så tal- och skrifträngd tid mycket onödigt ordsvall skulle spillas äfven på de enklaste frågor, fördröjande hvarje lösning och senare forskare till ökadt besvär. Man återfinner äfven på detta område samma förtjenster och samma fel, som åt hela tidehvarfvet ge ett så egendomligt skaplynne. Vi anbefalla Hr H:s grundliga undersökning hos dem, hvilka äro intresserade för vårt undervisningsväsendes utveckling, för den händelse de ej redan skulle tagit kännedom om densamma, och hoppas att slutet ej skall låta alltför länge vänta på sig, i fall det ej vore lämpligare att det hela blefve samarbetadt till en genomförd historik.

Ett mera begränsadt ämne har samme förf. behandlat i en senare afhandling om *åtgärder för Svenska skriftspråkets reglerande 1691—1739* [2]). Hr H. synes oss vara något för gifmild på anföranden både i text och noter ur sina tryckta och otryckta, ofta visserligen ganska underhållande källor; mot sjelfva anordningen af ämnet torde några anmärkningar med fog kunna göras; de biografiska notiser, han meddelar, tyckas stundom vara valda något på måfå. Sedan vi afbördat oss dessa anmärkningar, är det med nöje vi erkänna att förf. gifvit oss en rad intressanta, stundom ganska roliga skildringar af de i sig sjelfva välbefogade sträfvandena att stadga språk och rättstafning under en tid, då regeringen både uppmanades och ansåg det tillhöra sig att reglementera icke blott för industrien, utan äfven för litteraturen. Hvar och en som följt med vår skrifts utveckling känner hvilken förvildning både i stafning, stil och språk som hotade att inbryta fram mot slutet af 1600-talet och väckte oro både hos enskilde och statens främsta myndighet för kulturen, Kanslikollegium. Sistnämda ämbetsverks protokoll (liksom dess öfriga akter) äro en vigtig källa för vår andliga odlings historia under äldre tider och

---

[1]) Jämf. samme förf:s uppsats: Bidrag till Svenska elementarlagstiftningens historia. I. Skolordningsförslaget af d. 28 nov. 1778. XLVI ss. 4:o. (Stockholms gymnasii program 1880.)

[2]) Förslag och åtgärder till Svenska skriftspråkets reglerande 1691—1739 jämte en inledande öfversigt af svenska språkets ställning under den föregående tiden. VI+118 ss. 8:o. Stockholm 1883.

genom sitt i våra ögon ofta naiva uttryckssätt mycket karakteristiska — skada blott att de börja sent och under de första årtiondena äro mycket fragmentariska. Förf. har med omsorg genomgått dessa handlingar för den tid han behandlar och gjort sig till godo hvad de innehålla i afseende på språkfrågorna. En vidlyftig litteratur, tryckt eller i handskrift, och enskildes bref från samma tid utgöra för öfrigt hans hufvudsakliga källor. Af särskildt intresse äro redogörelserna för det förslag till rättskrifningsregler, som utgick från den på 1690-talet tillsatta kanslikommissionen (s. 38 följ.), för striden mellan Svedberg och Hiärne (om Schibboleth) [1]), ehuru förf. här kommer in på ett förut behandladt ämne, för språkrensningsplanerna 1706—1707 (s. 91 följ.) [2]) och Vetenskapssocietetens verksamhet i Upsala (tecknad efter dess protokoll). Äfven den tiden kämpade nystafvare och de som höllo på traditionen. Till slut meddelas några språkprof dels ur olika bibelupplagor, dels af personer, hvilkas svenska enligt Kanslikollegii omdöme, ganska grundadt för öfrigt åtminstone för flertalet, ansågs förträfflig, såsom rikskansleren Axel Oxenstierna, Adler Salvius, »Tungels broder» sekreteraren Lars Nilsson m. fl.

Karl IX:s regeringstid är för Sveriges inre utveckling en af de märkligaste och det är ej att undra på om partier af densamma fortfarande väljas till behandling. Hr G. Berg har sålunda skrifvit om *1602 års riksdag* [3]). Handlingarna från denna tidens riksdagar äro så pass många och innehållsrika att bearbetningen kan löna sig. Svårigheten ligger i ämnets fördelning och förf., som behandlar hvarje fråga särskildt, har ej lyckats undgå att här och hvar göra sig skyldig till upprepningar. I många delar ansluter han sig till professor Alins framställning uti Sveriges Historia (tredje delen). Mycket kunde vara att säga i synnerhet om inledningen, der en mängd stattsrättsliga punkter beröras, t. ex. om förf:s användning af begreppet »ständer», som vi anse något oklar, om hans åsigt om fyrståndsprincipens giltighet redan nu (man kunde lika gerna tala om fem eller sex stånd); om gränserna för riksdagens lagstiftningsrätt; rådkammarens uppsättning och hofråden (de senare torde ha ringa del i den ständiga rådkammarens uppkomst) m. m. — men det är ej ändamålet med denna öfversigt att ingå i diskussion om dylika mer och mindre outredda punkter. Framställningen är för öfrigt omsorgsfull; för hvarje fråga göres en liten återblick, liksom en blick framåt, ehuru förf. visserligen derigenom föres in på områden, der han ej alltid beherrskar materialet. Tvisten med Lübeck fick t. ex. en afslutning redan 1607, då Karl IX förklarade lübeckarne förlustige sina privilegier i Sverige, ehuru han för öfrigt ville upprätthålla grannsämja.

[1]) För Hiärnes karakteristik äro de i öfverflöd meddelade utdragen ur bref och handskrifter mycket upplysande. Det var en qvick och snillrik man, men sjelfkär och hätsk, och torde icke varit angenäm att ha att göra med.

[2]) Jämf. ett af förf. cit. bref af Urban Hiärne, Hist. Tidskr., 1882, s. 356.

[3]) Riksdagen i Stockholm 1602. 88 ss. 8:o. Sthlm, 1883.

— Det var ej frågan om tre kronor, som var »grunden och funda-
nentet» i underhandlingen med Danmark 1602, utan de svenska
commissariernas yrkande att före förhandlingarnas början danskarne
skulle lofva att endast underhandla med hertigen och Sveriges stän-
ler och ej med konungen af Polen, hvilken de icke heller skulle få
gifva konungatitel af Sverige. Med den d. 7 april afgifna protesten
ger det sin fullkomliga riktighet (jämf. förf:s framställning s. 74,
lärskildt n. 3). — En rätt intressant fråga beröres s. 21, nämligen
om tiden för Karl IX:s antagande af konungatitel; flere exempel
nföras på att detta skett redan från slutet af sept. 1603; deremot
inner man ingen förklaring, hvarföre början skulle göras just då.
Man kunde ha väntat att det redan skulle ha skett från hösten 1602.

Hr S. Bergh har gjort till sitt hufvudsyfte att gifva en fram-
ställning af de underhandlingar, som åren 1607—1609 fördes an-
gående *de adliga privilegiernas stadfästelse och förbättring*[1]). Han
fäster sig emellertid äfven vid det, som för öfrigt kännetecknar adelns
ställning denna tid. I en kortare inledning, som är egnad åt stån-
dets belägenhet under de föregående åren af 1600-talet, påvisar han,
att ehuru adeln efter Sigismunds fall ej rättsligen egde några andra
privilegier än de, som innehöllos i landslagen, åtnjöt den dock fak-
tiskt betydliga friheter. Dess bönder brukade t. ex. i gärder blott
utgöra hälften mot skattebönderna och synas vid skjutsfärder haft
till och med större förmåner, än konung Johans privilegier med-
gåfvo. Förf:s yttrande i inledningen, att 1590 års privilegier väl
blifvit utfärdade, men under den närmast följande tiden ej tillämpade,
anse vi vara riktigt. Först i början af 1591 tyckes hertig Karl,
om man får tro hans egna ord, fått kunskap om privilegiebrefvets
utfärdande (Karl t. Olof Sverkerson d. 9 Jan. 1591 R. reg.). Hvad
sjelfva afhandlingen angår, måste vi åtnöja oss med att gifva några
antydningar om de resultat, till hvilka förf. kommit. Ehuru Karl
lofvat att stadfästa och förbättra Johan III:s privilegier, tror dock
icke förf., att han verkligen haft detta för afsigt, emedan de inne-
höllo åtskilliga stadganden, som han ansåg för rikets väl skadliga.
Då han ej utan vidare kunde borttaga dessa, har hans mål varit att
förmå adeln att mottaga ett privilegiibref, i hvilket visserligen några
nya förmåner erbjödos, men de enligt konungens öfvertygelse för-
derfliga rättigheterna afskaffades. Adeln var dock för försigtig att
gå in härpå. Vid 1607 års riksdag uppträdde väl ståndet ganska
moderat, men på konungens förslag har det dock icke velat gå in.
Än mindre visade det sig villigt att göra detta följande år, då
konungen framlade ett nytt privilegieförslag. De anspråk, som dess
deputerade uttalade vid ett möte på hösten, voro betydligt ökade
och röjde »en tydlig tendens, att kasta alla bördor på det öfriga
folkets axlar». På dessa fordringar gaf Karl år 1609 i Jönköping

[1]) Karl IX och den svenska adeln 1607—1609. Ett bidrag till Sveriges
inre historia under början af 1600-talet. 170 ss. 8:o. Upsala, 1882.

ett onådigt svar, och sedermera gjordes inga allvarsamma ansträngningar i denna fråga. Under 1609 års riksdag synes Karl deremot hafva ämnat stadfästa Johan III:s privilegier af 1569, men icke heller detta blef af, utan fortfor under hela hans regering ett obestämdt tillstånd att råda i fråga om de adliga rättigheterna. Förf. påpekar emellertid, att de förda underhandlingarna visst icke blefvo utan resultat. I Gustaf Adolfs privilegier lyckades nämligen adeln att få in nästan alla de förbättringar af Johan III:s privilegier, som den eller konung Karl hade föreslagit. — Afhandlingen utmärker sig för samvetsgrann forskning, men är skrifven i en väl bred och något anspråksfull stil.

Fröken E. Fries har behandlat *Förbindelserna mellan Sverige och Nederländerna* under Karl X:s regering [1]). Ämnet är af stort intresse, och om man vid läsningen af denna afhandling som en olägenhet känner saknaden af en monografi öfver Sveriges äldre förbindelser med Nederländerna, är det ett förhållande, hvarföre förf. naturligtvis ej bär skulden. Fröken F. eger förtjensteu att ha begagnat sig af en ganska omfattande holländsk litteratur för sitt arbete och kan derur meddela åtskilligt af värde, särskildt angående stämningen och öfverläggningarna hos Generalstaterna; annars är det i synnerhet den svenske residenten i Haag Harald Appelboms brefväxling, som utgjort hufvudkällan. Sjelfva medelpunkten i hennes arbete utgör skildringen af de bekanta underhandlingarna i Elbing sommaren 1656, som omsider ledde till traktaten den 1 september. — Uppgiften, ehuru inskränkt till den korta tidrymden af sex år, är emellertid både vidlyftig och invecklad. Häraf förklaras måhända en i ögonen fallande knapphet i behandlingen på slutet — både i förhållande till inledningen och de närmast följande kapitlen — samt en viss flyktighet vid användandet af källorna. Ett förmodligen genom tryckfel vanställdt latinskt citat har dragit vår uppmärksamhet just till framställningen af konferenserna i Elbing. En hufvudkälla för kännedomen om dem äro några skäligen svårlästa memorialprotokoll på latin, samt af annan hand gjorda referat eller utläggningar af det vigtigaste i deras innehåll eller af det som på konferenserna förekom. Det är närmast på dessa handlingar vår senast gjorda anmärkning syftar. Ett par exempel torde som bevis böra anföras. På den andra konferensen beklagade sig de svenske kommissarierne till sist öfver den holländska flottans ankomst till Östersjön. Nederländarne förklarade, enligt förf. (s. 47), att det ej förundrade dem att den väckte »ombrage och kom dem främmande före» [2]). I sjelfva verket sade de något helt annat, eller att äfven dem (nederländarne) kom saken främmande före — hvilket yttrande ju i och för sig är rätt märkligt — och tillade att de nog trodde att den skulle göra stor *ombrage*. — Vid den tredje sammankomsten,

[1]) Bidrag till kännedomen om Sveriges och Nederländernas diplomatiska förbindelser under Karl X Gustafs regering. 104 ss. 8:o. Upsala 1883.

[2]) Citatet är förf:s.

der fråga uppstod om de olikheter eller undantagsförhållanden i afseende på handelsfrihet som enligt motpartens påstående gynnades af den svenska lagstiftningen, och holländarne yrkade på likstäldhet såväl med andra nationer som med landets egna invånare, låter förf. (s. 48) den svenske rikskansleren upplysa att »med undantag af Riga och Reval funnos inga städer med dylika särskilda privilegier som i Nederländerna». Oxenstierna sade något helt annat, eller att han ej kände till någon annan olikhet (*inæqualitas*) än för så vidt en stad hade något privilegium framför en annan (*præ altera*), såsom t. ex. Riga och Reval, samt tillägger att de »privilegier, som i Nederländerna äro, låta icke applicera sig i Sverige». — När traktatskonceptet den 27 aug. genomgicks, heter det (s. 51) att emot svenskarnes vilja ordet *majora* (vectigalia) inflöt. Det var ej ordet *majora*, utan ordet *nova* (majora vectigalia) som, enligt protokollen, tvisten gälde o. s. v. Vi kunna ej gå längre i detaljer, men äfven vid framställningen af andra på konferenserna afhandlade punkter vore ett och annat i detta hänseende att anmärka, och det kan ju ej undvikas att hela framställningens värde häraf röner inverkan. — Skada är också att fröken F. gått förbi en så vigtig källa, som Karl X Gustafs och Erik Oxenstiernas brefväxling (i Riksarkivet). Den är upplysande t. ex. för de veckor, då de offentliga konferenserna voro instälda, den ger naturligtvis en inblick i konungens och hans ministers ställning till hela traktatfrågan, annat att här förbigå. — Äfven i afseende på användningen af tryckta källor torde likartade anmärkningar kunna göras. »Danzigs inklusion blef obligatorisk» (s. 99) är t. ex. ett uttryck, som både oklart och onöjaktigt återger innehållet i den af elucidationspunkterna, som angick denna stads ställning till Sverige och hvad derom i Elbingtraktaten stipulerats [1]).

Hr V. Kôersner har behandlat *Gustaf III:s yttre politik* strax före det ryska kriget 1788 [2]). Det är först på senare tid man börjat närmare undersöka förberedelserna till detta krigs skenbart så plötsliga utbrott. Man har sålunda både från svensk och dansk sida i detalj behandlat Gustaf III:s märkliga försök 1787 att genom öfverraskning liksom taga danska hofvet med storm och draga det in i alliansen med Sverige [3]). Hr K. har ännu en gång behandlat denna episod, men derjämte sträckt sina forskningar längre och med ledning af de svenska ministerdepecherna från London, Berlin och Konstan-

---

[1]) Det är svårt att icke derjämte påpeka ett sådant citat som det tämligen långa ur Ehrenstens relation (s. 53. n. 3) med fel, som göra det hela skäligen meningslöst. Icke var det att *studera*, men väl att *studza* Karl X:s framgångar i Polen, som var Generalstaternas innersta afsigt; icke heller var det fråga om de gamla förbundens *adoption*, men väl deras *adaptation* (till de nya tiderna). En dålig afskrift har väl missledt förf., men hela akten (för öfrigt från 1660, ej 1659) är ju för ett par år sedan tryckt (efter originalet) som bilaga till Ridderskapets och Adelns riksdagsprotokoll, del. VII, afd. 1.

[2]) Gustaf III:s yttre politik under tiden närmast före ryska krigets utbrott. VII + 80 ss. 8:o. Falun 1882.

[3]) Jämf. Hist. Tidskr. 1881, s. 161 och 296.

tinopel 1787 och 1788 gifvit en sammanhängande redogörelse för alla de trådar Gustaf III satte i rörelse för att åstadkomma en förändring i den europeiska politiken till sin förmån. Han visar huru Sverige icke var så främmande som man hittills förmenat för den Ottomaniska Portens krigslystnad, hvilken slutligen ledde till brytningen med Ryssland 1787, och han följer de växlingar, som ministrarne Nolckens och Carisiens rapporter framkallade i den svenske konungens sinnesstämning och planer. Det är ej utan en viss sympati som han framställer Gustaf III under den feberaktiga oro som då beherrskade honom och ej ryggade tillbaka äfven för förkastliga åtgärder, blott detta krig kunde komma i gång, som han trodde skulle göra honom till Turkiets räddare och skiljedomare i norden. Det är att vänta att de ryska arkiven skola ha upplysningar af intresse i afseende på de förhållanden, ur hvilka detta krig framgick. De honom tillgängliga källorna har förf. synbarligen väl användt och ur dem meddelat åtskilligt som är värdt uppmärksamhet. I afseende på enstaka punkter har den nya upplagan af Gustaf III:s bref till Armfelt liksom Ehrenströms nu utgifna memoirer meddelat nya eller kompletterande upplysningar.

Äfven krigshistorien saknar ej bidrag inom denna historiska litteratur. Dr O. Sjögren har fortsatt sina livländska studier, af hvilka biografierna öfver Patkul och Paykul äro kända frukter, och hufvudsakligen efter A. W. Schlippenbachs omfångsrika brefväxling i Riksarkivet lemnat en ledigt skrifven framställning af *försvarskriget i Livland* 1701 och 1702 [1]. Schlippenbach var befälhafvare för de trupper, som skulle skydda Livland mot ryssarne, medan Karl XII förde sina vapen djupare in i Polen. Han hade emot sig en förkrossande öfvermakt, och man måste med deltagande följa förf. i skildringen af denna ihärdiga, men förtviflade strid, som både till lands och på sjön Peipus utkämpades mot de röfvarehorder, som af tsar Peter dragits tillsammans vid gränsen och förde kriget på ett sätt som påminte om hunner och mongoler. I enstaka fall har förf. varit i tillfälle att beriktiga och komplettera äldre framställningar af dessa händelser.

Hr J. A. Lagermark har slutligen egnat en uttömmande undersökning åt *Karl XII:s norska fälttåg 1716* [2]. Ämnet är delvis så speciellt att det synes oss snarast höra till den militära fackmannens område; så uteslutande är här fråga om marscher, öfverrumplingar, belägringar och reträtter, truppkårer och styrkeförslag; för att kunna följa förf. med någon nytta behöfver man en god karta framför sig och en krigshistoriker skulle med mera intresse och större sakkännedom fälla sitt omdöme. Något mera torde förf. också ha kunnat

[1] Försvarskriget i Livland 1701 och 1702. 54 ss. 8:o. Sthlm 1883.
[2] Karl XII:s krig i Norge 1716. (4)+96 ss. 8:o. Upsala 1883.

göra för att lätta öfverskådligheten, än som skett. Men materialet är samladt med synnerlig flit och bearbetadt med noggrannhet; krigsrörelserna följas dag för dag och föga torde vara att tillägga i afseende på det faktiska för en blifvande forskare.

E. Hildebrand och *F. Westling.*

Heraldiska studier af Hans Hildebrand. 1. Det svenska riksvapnet 98 ss. (Utgör nr 1 af Antiqvarisk tidskrift för Sverige. Sjunde delen.) 1883, Stockholm.

Antiqvarisk tidskrift synes med denna årgång ha tagit steget fullt ut för att blifva en tidskrift för kulturhistoria i allmänhet; under namnet antiqvarisk i öflig mening ingår ej någon af de artiklar som i detta halfband förekomma. På den tredje af dem ha vi redan här ofvan fästat våra läsares uppmärksamhet [1]). I förevarande heraldiska studier har deras förf. berört flera ämnen af allmänt intresse och det är instruktivt att se hvilka frukter som vinnas, då en strängare forskningsmetod tillämpas äfven på detta område, der dilettantismen och okunnigheten dväljts gerna och alltför länge.

Det är vid tre eller fyra särskilda punkter förf., efter en inledande öfversigt af vapenbildernas uppkomst, utförligare dröjer: tre kronor, vasavapnet, det s. k. riksvapnet och riddarordnarne. Vi minnas alla ur historien, huru många strider som förts, huru mycket blod som flutit för Sveriges tre kronor och denna att föra dem. Det är ej tvifvel underkastadt att icke rätten härvid var på Sveriges sida. Den tid frågan var en brännande politisk, egnades också densamma grundliga forskningar — de utsträcktes ända till Rom — men om resultatet än var riktigt, var bevisföringen ej lika tillfredsställande, och det skäl, med hvilket man till sist ville afskära all vidare diskussion, att, då Göta rike otvifvelaktigt var representeradt af lejonet öfver tre strömmar, måste de tre kronorna syfta på Svea rike, kan ej längre af oss godkännas. Resultaten, till hvilka förf. kommer, delvis i anslutning till en yngre dansk författare hr H. Petersen, som ånyo bragt sjelfva frågan på tal, äro de, att det är tysken konung Albrekt, som först med afsigt insatt de tre kronorna i sitt vapen, men att de redan förut användts af folkungarne för att beteckna konungadömet och att man redan innan Albrekts tid i dem börjat se en symbol för det svenska riket. Vid början af 1400-talet var föreställningen derom färdigbildad, det var då det första egentliga svenska riksvapnet graverades (Erik d. helige med de tre kronorna i skölden). I dessa kronor torde man sålunda hvarken böra se tecken för de tre folklanden eller för Sverige, Norge och Skåne (under Magnus Eriksson).

---

[1]) Se s. XL.

Den andra undersökningen angår Vasa-vapnet. Den ringa likheten mellan vissa äldre former af detta vapen och en s. k. vase, gjorde forskarne på senare tid benägna att söka ursprunget till namnet uti gården Vasa i Upland, som verkligen en tid tillhört ätten. Prof. Es. Tegnér i Lund har emellertid för ej länge sedan, uppenbarligen på goda grunder, uppträdt mot denna mening och sammanstält vapenbildens senare form med det först på 1600-talet uppkommande namnet, som då verkligen har formen *Vase.* Man kunde tillägga att ingen af de gamla slägterna är känd, som lånat sitt namn från en gård, de ha i de allra flesta fall tagit det från vapenbilden, samt att Vasa redan före medeltidens slut upphört att vara sätesgård. Hr H. anställer nu den, så vidt vi känna, första genomgående undersökningen af Vasavapnets betydelse, förtydligad genom många bilder, och det kan ej nekas att jämförelsen med formen på medeltidens dystlansar i deras heraldiska omdaning verkligen visar en slående likhet med formen af det äldre Vasavapnet både hos den egentligen så kallade slägten och den andra Uplandsätt, som förde en liknande bild. Deremot synes det oss, som om redan mot medeltidens slut man börjat fästa en annan föreställning vid figuren. Bilden n. 68 har dock en tämligen stor likhet med en kärfve eller knippa, och det finnes former, af förf. ej afbildade (Johan Kristiernssons och Erik Johanssons), som visa flikarne fullkomligt upplösta i fria grenar, hvilka icke påminna om någon dystlans, men visserligen icke heller visa någon öfverdrifven likhet med en sädeskärfve, snarare med en risknippa. Om här sålunda återstår något att förklara, kan så mycket likväl anses som faststäldt, att man ej längre bör tänka på den tillfälliga likheten med gårdsnamnet Vasa vid förklaringen af det berömda namnets uppkomst.

Den tredje undersökningen gäller det egentliga riksvapnet och de efter ätterna varierande hjertvapnen som finnas afbildade. Ett lustigt bevis på den lätthet, med hvilken föreställningarna om de heraldiska figurerna skifta, ger redogörelsen för det ponte-corviska vapnet med öfvergången i bild och förklaring från den franska kejsarörnen till en korp.

Den sista undersökningen gäller slutligen det svenska riddarväsendet och förf:s detaljerade framställning borde åtminstone kunna göra slut på den ännu upprepade sägnen att Magnus Ladulås varit stiftaren af serafimerorden.

För öfrigt innehåller förevarande afhandling hvarjehanda intressanta detaljer och vederlägger månget häfdvunnet misstag, som ännu till den dag som är beherskat det allmänna föreställningssättet, t. ex. om riddarslaget, s. 71 ff. Det hela visar, huru fördelaktigt det är, när man på frågor af historisk art kan tillämpa den komparativa metod, på hvilken den arkeologiska vetenskapen till så stor del är bygd, i synnerhet när man, såsom fallet är med Vitterhetsakademiens publikationer, i sådant öfverflöd kan meddela de illustrationer, som erfordras.

Öfversigt af Tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri, utg. af Letterstedtska föreningen under red. af O Montelius, **1883, h. 4,** inneh. bl. a.: anm. af Norges Storthing af N. Höjer (L. M. B. Aubert); Dansk historisk litteratur, vedrörende det 16 och 17 århundrede, af J. A. Fridericia.

Antiqvarisk Tidskrift för Sverige, utg. af K. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien genom Hans Hildebrand, **VII. 1—3.** — H. Hildebrand, Heraldiska Studier: 1. Det svenska riksvapnet. — H. Hildebrand Hildebrandsson, Samling af bemärkelsedagar, tecken, märken, ordspråk och skrock rör. väderleken. — Leibnitz bref till Sparfvenfelt. Med anmärkningar utg. af H. Wieselgren.

Bidrag till kännedom om Bohusläns Fornminnen och Historia, utg. på föranstalt. af länets hushållningssällskap. **Åttonde häftet 1883.** — W. Berg, Slottsruinen på Ragnhildsholmen (med träsn., pl. och karta).

Ny Svensk Tidskrift utg. af R. Geijer, **1883, 4 h.**, inneh. bl. a.: S. J. Boëthius, Om nationalitet — Amn. af Thomsen, Ryska rikets grundläggning gen. skandinaverna och Kostomarov, Rysslands historia i biografier (af *l—n*). — **h.** 5. — E. Lidforss, Machiavelli såsom författare, 1. — Anm. af B. Meijer, Svensk-Historiskt handlexikon (af *l—n*).

Finsk Tidskrift för Vitterhet, Vetenskap, Konst och Politik, utg. af C. G. Estlander och W. Bolin, **Maj,** inneh. bl. a.: I bokhandeln: anm. af Ur svenska hofvets och aristokratiens lif af A. Ahnfelt, V, VI, (Schybergson). — **Juli,** inneh. bl. a.: M. G. Schybergson, Ur Finlands Medeltid. — I bokhandeln: anm. af Osmaniska rikets historia af de la Jonquière (M. G. S.). — Den kristna tidräkningen (eft. Allg. Zeit.).

Historisk Tidsskrift, udg. af den danske historiske Forening. Red. af C. F. Bricka. Femte Række, **IV, h. 1.** — C. Paludan-Müller, Dansk Historiografi i det 18:de Aarhundrede. — V. L. Nannestad, Hertugen af Gottorps Inflydelse paa fredsforhandlingerne i Nimwegen, Fontainebleau og Lund. — Litteratur og kritik: Erslev, Dr. Margarethe og Kalmar-unionons grundlæggelse (anm. af Y. Nielsen); Nelleman, Ågteskabsskilsmisse ved kongelig Bevilling (anm. af H. Matzen). — Fortegnelse over dansk hist. Litteratur vedrör. Danmarks historie för 1881 ved W. Mollerup.

Historische Zeitschrift, herausgeb. von H. v. Sybel. **1883, h. 3.** — M. Lenz, Die kriegführung der Schmalkaldener gegen Karl V an der Donau. — Litteraturbericht. — **H. 4.** — W. Maurenbrecher, Beiträge zur deutschen Geschichte 1555—1559. — A. Gädeke, Die neuere Litteratur über Maria Stuart. — Litteraturbericht. — **H. 5.** — M. Lehmann, Staat und Kirche in Schlesien vor der preussichen Besitzergreifung. — M. Lenz, Janssen's Geschichte des deutschen Volkes. — Litteraturbericht.

Zeitschrift f. preussische Geschichte, 1883, Juli—Aug., inneh. bl. a.: O. Krause, Greifswald und der grosse Kurfürst im J. 1678.

Historisches Taschenbuch. Herausgegeben von W. Maurenbrecher. **Sechste Folge. Zweiter Jahrgang.** – W. Oncken, Aus den letzten Monaten des Jahres 1813. — K. Lamprecht, Wirthschaft und Recht der Franken zur Zeit der Volkrechte. — K. Klüpfel, Der schwäbische Bund. — A. Horawitz, Der Humanismus in Wien. — R. Koser, Friedrich der grosse im Jahrzehnt vor dem siebenjährigen Kriege (äfven om hans politik mot Sverige 1749—1751). — W. Maurenbrecher, Die Lehrjahre Philipp's II von Spanien.

Ungarische Revue, 1883, h. 4, inneh. bl. a.: Szilágyi, Georg Rákóczy im dreissigjährigen Kriege.

Revue Historique, 1883, Mai—Juin. — Avenel, La fortune de la noblesse sous Louis XIII. — F. Decrue, Les idées politiques de Mirabeau, 2. — X. Mossman, Un fonctionnaire d'empire alsacien au XIVe Siècle. – Bulletin Historique: France (Monod), Allemagne (Haupt). — Comptes rendus critiques. — Publications périodiques, Chronique et Bibliographie. — **Juillet—Août.** — F. de Coulanges, Étude sur l'immunité mérovingienne. — L. Dardier, Jean de Serres, 1540—1598. — F. Decrue, Les idées politiques de Mirabeau, 3. — Bulletin Historique: France (Bémont), Angleterre (George), Roumanie (Xénopol). — Comptes rendus critiques (bl. a. Guerrier, Madame Guyon). – Publications périodiques, Chronique et Bibliographie. — **Septembre—Octobre.** — F. de Coulanges, Étude sur l'immunité mérovingienne (slut). — C. Dardier, Jean de Serres, historiographe du roi (slut). — G. Fagniez, L'industrie en France sous Henri IV — A. D. Xénopol, De l'origine du peuple roumain. — Bulletin historique: France (Monod), Allemagne (Haupt, publications relatives à l'histoire grecque p.l'année 1881). — Comptes-rendus critiques (bl. a.: Schybergson, Sveriges och Hollands diplom. förbindelser 1621—1630 af Beauvois). — Publications périodiques, Chronique et Bibliographie.

Revue de l'Extrême-Orient, I, 4, inneh. bl. a.: Strindberg, Sur les relations de la Suède avec la Chine et les pays tartares depuis le milieu du XVIIe siècle jusqu'à nos jours.

Revue belge de numismatique, XXXIX, 3, inneh. bl. a.: Brichaut, Sur les collections numismatiques dans le royaume de Suède.

Medföljer Historisk Tidskrift 1883.

Bemærkninger om Varægerspörgsmålet.

Genmæle til Hr N. Höjer

af

VILH. THOMSEN.

I nærværende tidskrift 1883, s. 323—354, har Herr Nils Höjer meddelt nogle i det hele meget værdifulde »Bidrag till varägerfrågan», som bl. a. ere foranledigede ved et i svensk oversættelse udkommet arbejde af mig (Ryska rikets grundläggning genom skandinaverna. Öfversatt af Sven Söderberg, Stockh., 1882). Det er höjst glædeligt, at svenske historikere for alvor begynde at deltage i behandlingen af dette spörgsmål, ved hvilket der sikkert endnu vil være meget for dem at göre, ligesom det også for dem synes at måtte have en særlig interesse. For mit eget vedkommende erkender jeg dette med så meget desto större glæde, jo mindre jeg selv kan tilegne mig titelen af »historiker», hvormed Hr H. beærer mig ved siden af titelen »sprogforsker».

I den ovennævnte afhandling må det nu vistnok indrömmes at Hr. H. har fremdraget adskillige synspunkter, navnlig i historisk henseende, som fortjene den fuldeste opmærksomhed. Derimod er der iblandt de sproglige anmærkninger, som han fremsætter, ved siden af et og andet, hvorom meningerne måske kunne være delte, flere punkter, som ved nærmere prövelse sikkert ikke kunne holde stand, og som særlig på grund af afhandlingens övrige gode sider forekomme mig ikke at burde henstå uimodsagte.

S. 334 ff. omtaler Hr. H. de af Konstantin Porphyrogennetes meddelte navne på Dnjeprfosserne, med særligt hensyn til de forklaringer, jeg har givet af dem (og af hvilke endel naturligvis tilbyde sig af sig selv og for længe siden have været fremsatte af andre). Hr. H. dvæler noget nærmere ved disse navne, da han, som han siger s. 335, »är i tillfälle att meddela några tillägg och rättelser, af hvilka en synes mig [Hr. H.] ovedersägligen innebära ifrågavarande ords rätta tolkning.» Jeg frygter, at disse tillæg og rettelser samtlige ville vise sig at bero på en illusion.

Den förste selvstændige bemærkning, Hr. H. har at göre, angår det russiske navn på den fjerde fos, *Aifor,* »eller,» som Hr. H. tilföjer, »enligt en annan läsart *Aifar*» (jfr. længere nede s. 336: »om

läsarten *Aifor* skall antagas vara den rätta, såsom Thomsen vill»). Her må jeg nu först benytte denne lejlighed til en gang for alle at nedlægge protest imod den foregivne læsemåde *Aifar*, *Ἀειφάρ*; thi en sådan læsemåde existerer i virkeligheden aldeles ikke, skönt der ganske vist læses således i alle de tre trykte udgaver, som haves, både i den förste, yderlig slette og sködeslöse, som besörgedes af J. Meursius[1]), og i den fölgende hovedudgave, der skyldes Banduri og er optagen i dennes Imperium orientale, I (Paris, 1711 fol.) og endelig i den nyeste fra 1840 (ved Bekker) i Bonnerudgaven af Corpus script. hist. Byzant. Hvad forholdet mellem disse udgaver angår, da er den sidste kun et optryk efter Banduri med forskellige vilkårlige ændringer, men uden at der er mindste spor til at noget eneste sted på ny er blevet konfereret med noget som helst håndskrift, og de varianter, som meddeles, have da også udelukkende hensyn til forskellige læsemåder hos Meursius eller Banduri. Banduris udgave fölger atter i det hele nöje Meursius' dog således at B. har gjort sig fortjent ved at rette en del af dennes utallige fejl ved sammenligning med det gamle Pariserhåndskrift[2]). Hvor overfladisk imidlertid Banduris benyttelse af dette håndskrift alligevel har været, derom kan enhver let overbevise sig ved at jævnföre den pröve af dette, som Cobet har meddelt i det hollandske filologiske tidskrift »Mnemosyne», N. S., IV, p. 378 ff., med den trykte udgave. Meursius endelig erklærer selv, at han til grund for sin udgave har lagt et Palatinerhåndskrift[3]). Med hvilken utilgivelig sködeslöshed og frihed Meursius har benyttet denne sin original og i det hele behandlet sin text, ere vi lykkeligvis i stand til at kontrollere på det fuldstændigste; thi selve dette håndskrift existerer endnu den dag idag iblandt den store samling af Palatinerhåndskrifter i Vatikanerbibliotheket som Cod. Vat. Palat. 126. Det er skrevet på papir og dateret år ͵αφϑ = 1509. Da min landsmand dr. J. L. Heiberg i efteråret 1881 opholdt sig i Rom for at konferere andre græske håndskrifter i Vatikanerbiblio-

---

[1]) Constantini Imperatoris Porphyrogeniti de Administrando Imperio Liber numquam antehac editus, J. Meursius primus vulgavit, Latinam interpretationem ac Notas adjecit. Lugd. Bat. 1611, 8:vo. Aldeles identisk hermed er aftrykket i Const. Porphyrogennetæ Imperatoris Opera ed. J. Meursius. Lugd. Bat. 1617, 8:vo. (Påny optrykt i Meursii Opera ed. Lami, vol. VI, fol.)

[2]) Imp. Orient. I, Præf. p. IV: »Prodiit primum hoc opus [de adm. imp.] Græcè & latine interprete J. Meursio Lugd. Bat. 1617 [rettere 1611]. Quam autem ipse operam Constantino navaverim in hac novâ editione, licet planum sit ei, qui utramque invicem contulerit, breviter tamen exponam. Imprimis textum Græcum contuli cum Codice MS. membranaceo bibliothecæ Regiæ, optimæ notæ num. 2661, quem annis ab hinc circiter quingentis scriptum fuisse aiunt: innumerabiles mendas, quibus Meursiana editio undique scatebat, sustulimus; loca corrupta ac mutila quæ plurima erant in textu græco edito ex eodem MS. Regio sarcivimus.» — Disse ord aftrykkes ganske naivt i fortalen til Bonnerudgaven.

[3]) Notæ breves p. 2: »Descripsi ante quatuor amplius annos ex Codice qui est in Bibliothecâ Palatinâ & Ioannis Baptistæ Egnatij olim fuisse perhibetur.»

theket, viste han mig den venlighed også at tage en nöjagtig kollation af det pågældende afsnit i dette håndskrift, og det viser sig nu, at der i håndskriftet aldeles tydeligt står *ἀειφόρ*, ikke *ἀειφάρ*; kun tillföjer dr. Heiberg: »videtur fuisse -*φωρ*, sed *ω* eradendo in *ο* conversum». Det er altså samme læsemåde som i begge Pariserhåndskrifterne (2009 4:to på pergament fra 11:te eller 12:te årh. og 2967 fol. på papir fra 15:de årh.), hvilke jeg selv iår har haft lejlighed til at undersöge, foruden at Cobet, som ovenfor nævnt, tidligere har offentliggjort en kollation af dette stykke efter det ældste af dem. Det må fölgelig nu en gang for alle slås fast, at der aldeles ikke existerer nogen anden læsemåde end *Ἀειφόρ*, **Aifor,** som alle håndskrifterne have, og at der ikke mere bör være tale om »en læsemåde *Ἀειφάρ*, *Aifar*», idet denne form ikke er andet end en af de utallige fejl og sködeslösheder hos Meursius, som derefter blindt er bleven gentagen af de senere udgivere, uden at nogen af dem her har efterset, hvad der virkelig står i håndskrifterne. At komme nærmere ind på alt dette anså jeg, måske med urette, ikke for at være på sin plads i den svenske udgave af mit arbejde, idet jeg löb an på, at den rette sammenhæng vilde fremgå af side 60 og note 28; i de tidligere udgaver på engelsk og tysk måtte jeg udtale mig med mindre sikkerhed, da jeg dengang endnu ikke kendte Vatikanerhåndskriftets læsemåde og hele stilling. Hvad for övrigt forholdet angår mellem de ovennævnte tre håndskrifter, hvilke, såvidt vides, ere alle de, som overhovedet haves, da stemmer Vatikanerhåndskriftet overalt, selv i tilfældige enkeltheder (som f. ex. om et tal er skrevet fuldt ud eller betegnet ved taltegn) så nöje overens med det yngre Pariserhåndskrift, at der ikke kan være tvivl om, at det ligefrem er afskrevet efter selve dette sidste, og dette er atter. som Cobet har udtalt, efter al sandsynlighed kun en afskrift af det gamle Pariserhåndskrift 2009 4:to, hvilket altså er det eneste, der har noget værd[1]).

Af dette navn *Aifor* havde jeg (svensk udg. s. 61) fremsat den forklaring, at det kunde være = et oldnordisk *eiforr* »den alltid häftige, den alltid forsande (semper præceps)», således at det i bekræftende form vilde udtrykke det samme, som det slaviske navn »*Neasit*» (*Nejęsyt'* eller *Nenasyt'* »den umættelige») udtrykker i nægtende form. Denne forklaring forekommer ikke Hr. Höjer tilfredsstillende, og han opstiller da en anden, som jeg måske tör antage

---

[1] Jeg tilföjer her, at Meursius ligeledes urigtigt giver det slaviske navn på den sjette fos i formen *Βερόντζη*, medens alle håndskrifterne have *Βερούτζη*. Her er imidlertid fejlen allerede rettet af Banduri (jf. Imp. Or. II, 38), hvad der dog ikke hindrer Bonnerudgaven i at anföre varianten *Βερόντζη* med henvisning til Meursius. Anderledes er forholdet med det »russiske» navn på den 7:de fos, som i det gamle Pariserhdskr. aldeles klart og tydeligt skrives *Στρούκουν*, hvorimod begge de yngre hdskr. og alle udgaverne have *Στρούβουν*. Her er naturligvis det förste det ene rigtige; formen med *β* beror sandsynligvis på at afskriveren af det yngre Pariserhdsk. har læst *β*, som skrives omtrent **u**, i stedet for *κ*, der kun adskiller sig fra **u** = *β* ved at den förste streg er höjere.

for at være påvirket — vistnok på en lidet heldig måde — af den tydning, jeg har givet af det slaviske navn i henhold til Beauplans ord: »Au printemps lors que les neiges fondent, tous les Porouys (d. v. s. de klippebælter, som betinge fossedannelsen) sont couverts d'eau excepté le septième qui s'apelle Nienastites, et qui seul empesche la nauigation en cette saison» (nemlig fordi de vældige klippespidser her rage så höjt op, at vandet ikke kan nå at overdække dem helt). Hr H. siger nemlig: »Då det slaviska ordet egentligen betyder »icke mätt», »icke full (på vatten)», vore en ren motsvarighet härtill i jakande form »alltid hungrig», »alltid (vatten)bristande».» Her er nu imidlertid strax den egentlige betydning af det slaviske ord angivet ganske urigtigt som »icke mätt»; det har i virkligheden en helt anden farve, i det grundbetydningen er «den umættelige», »den glubske», »frådser», og dertil kunde vel svare »den altid hungrige», men på ingen måde »den alltid (vatten) bristande». Når en mand er en »umættelig» frådser, kan man måske nok kalde ham »altid hungrig», men ganske sikkert ikke »altid slunken» eller »tommavet» eller lignende, hvad derimod efter al sandsynlighed den vil være, som til stadighed er »ikke mæt». Det vilde i virkeligheden også være aldeles utænkeligt, om netop denne vældige fos, der er den störste og voldsomste af dem alle og endnu i vore dage af skipperne benævnes »helvede», skulde være kaldet »den alltid (vatten) bristande», som om den i sig selv var vandfattigare end alle de andre, medens naturligvis snarere det modsatte må siges at være tilfældet.

Om således allerede den tanke, Hr. H. vil lægge ind i navnet, må anses for at være forfejlet, så gælder dette endnu mere den sproglige form, han söger deri. Han forklarer nemlig »det fornsvenska *Aifar* af *far*, bristande, hvars neutrale form, *fat*, bristande, hvad som fattas, träffas i denna betydelse på mångfaldiga ställen i vår äldre literatur och ännu lefver i uttrycket: hur är det *fatt* [?]? och afledt i verbet *fattas*», og fortsætter derefter: »Om detta *far* redan i äldsta svenskan hade den korta vokal, som den neutrala form framgent eger och allt från början tyckes hafva haft i våra skriftliga minnesmärken, så hafva vi här, om läsarten Aifor skall antagas vara den rätta, såsom Thomsen vill [som vi ovenfor have set, eksisterer der ingen anden], dels ett ytterligare bevis för att fornryskan var specielt svenskt språk, dels ock en grund för det antagandet, att äfven de ryska namnen blifvit Konstantin meddelade i deras slaviska uttal, det må nu hafva varit af en halft slaviserad ryss eller af en slav.»

Hertil er at mærke, uden at nævne det påfaldende i bevarelsen af nominativmærket *r* i adjektivets stærke form, 1) at det vistnok vil være umuligt ellers at påvise en sådan anvendelse af det enkelte ord *fár* i de personlige kön, som den Hr H. her tillægger det i betydningen »bristande», d. v. s. »som *har* lidet af ngt.» Noget helt andet er den bekendte brug af neutr. *fat* (jfr Rydqvist II, 417). isl. *fátt* (paucum, parum), hvortil Hr. H. henviser (jfr i sms. isl.

vatnfátt fattigt på vand, mangel på vand, *ráðfátt* o. lign.; meget sjældent kunne sådanne sammensætninger findes brugte i de personlige kön); 2) at, om noget er sikkert, så er det det, at sv. *far*, isl. *fár* til alle tider har haft langt *a* = sv. og dansk *å*; om vokalen i dette ord jfr f. ex. senest Leffler i Arkiv for nord. Filol. I, 276 ff.). For så vidt som der i dette ord findes spor af kort *a*, tilhöre disse udelukkende neutrum og dertil sig sluttende former og have deres grund i den fölgende dobbeltkonsonant *tt*. Hermed falder fuldstændig muligheden af den af Hr. H. opstillede forklaring, og der kan altså heller ikke derpå bygges nogen slutning om det gamle russiske sprogs specielt svenske karakter eller om den form, hvori fossenavnene ere blevne Konstantin meddelte.

Skal det blot gælde om at opstille et andet tydningsforsög end det af mig senest foreslåede, vilde jeg i ethvert tilfælde foretrække at vende tilbage til det, jeg oprindelig havde fremsat i den engelske udgave af mit arbejde (Relations between Ancient Russia and Scandinavia p. 63), hvor jeg endnu gik ud fra formen *Aifar*, nemlig som *Eifari*, d. v. s. perpetŭo ruens (jfr foruden de der anförte paralleler også *Eyfari* som personnavn i sammensætningen *Eyfaranaut* i Sturlunga Saga). De betænkeligheder, som have bragt mig til at opgive denne tydning, men som andre måske ville tillægge mindre vægt, ere dels at et sådant navn mere gör indtryk af en poetisk omskrivning end af et ord eller stednavn af det virkelige sprog, dels at formen ikke ret vil passe til det rigtige *Aifor* med *o*. Hr. H. henviser rigtignok, som stötte for den slutning angående navnenes meddelelsesmåde, som han drager af sin forklaring, til sådanne slaviserede udtaleformer af nordiske navne som *Ivor* = *Ivar*, *Gomol* = *Gamal*, *Fost* = *Fasti* o. s. v. Men forholdet er her et helt andet; thi disse nordiske personnavne skulde jo stadigt benyttes af Slaverne og måtte altså let i deres mund efterhånden kunne forandres noget. Derimod havde Slaverne jo selv en egen række af navne for fosserne, så at de aldeles ikke kom til at benytte de russisk-nordiske, og selv om Konstantins kendskab til disse navnoprindelig skulde stamme fra en Slav, hvad jeg finder lidet sandsynligt, vilde det dog være meget besynderligt, om denne, når han overhovedet kendte de russiske navne så nöje som det gennem gående viser sig, ved en sådan enkelt gengivelse af et af dem skulde have indblandet en udtaleform, hvortil vi ikke finde nogen parallel i noget af de andre navne (herom ret strax mere). — Et par andre indfald med hensyn til tydningen af det sidste led i *Aifor*, hvilke jeg selv har haft, men strax har forkastet, vilde det måske ikke være overflödigt her at antyde. Overordentlig nær ligger det jo at tænke på ordet *fors*, som vi have i to af de andre navne (*Ulvorsi* og *Baruforos*); men et fossenavn dannet ved sammensætning af partiklen *ei-*, altid, med selve det konkrete ord *fors*, tror jeg vilde være en sproglig umulighed, og *Eyjafors*, öfos, som man også kunde gætte på, ligger her i betydningen for fjærnt og på den anden side for nær ved navnet på den anden fos, *Holmfors*. Man kunde også

tænke på en eller anden sammenhæng med det i etymologisk henseende noget gådefulde oldnord. ord *foraδ*, farligt, ufremkommeligt sted, afgrund o.lign., også et ulykkestiftende væsen; men heller ikke her ser jeg, hvorledes man skulde komme til rette med en sammensætning med *ei-* eller deraf få en form *Aifor*. Jeg er derfor forelöbig bleven stående ved *eiforr*, »perpetuo præceps», som den forklaring, der frembyder de færreste vanskeligheder, men jeg skal med glæde opgive denne, dersom nogen kan finde en anden, der virkelig er bedre; dette gælder imidlertid afgjort ikke om Hr. H:s forslag.

Hr H. omtaler derefter (s. 336) den sjette fos, hvis russiske navn af Konstantin angives at være *Leanti*. Jeg har — ved siden af den sig let tilbydende forklaring af dette navn som »den leende» — i en note hentydet til den mulighed, at det kunde være en fejl for *Velanti* = *Vellandi*, »den sydende», hvilket i betydning vilde stemme fuldstændig med det slaviske navn, og til denne tanke slutter Hr. H. sig, idet han dog tilföjer: »Har detta namn meddelats af en slav, så har det sannolikt uttalats *Vleandi*, hvaraf med bortkastadt *v Leanti*.» Nej, umuligt! Må det allerede for et overfladisk blik synes påfaldende, at en Slav (forudsat at meddelelsen stemmer fra en sådan) skulde have foretaget en slig ændring ved gengivelsen af et ikke-slavisk navn, når man betænker, hvor mange slaviske ord der begynde med *vel-* (*vele, velij, velik', velblą̨d velêti*, o. fl.), så bliver en sådan tanke aldeles uholdbar, når man ved, at den bekendte slaviske omsætning af *el* (og *er*) til *lê* (og *rê*), hvilken Hr H. her naturligvis tænker på, kun finder sted foran en konsonant og netop ikke kan indtræde foran en vokal. Det hedder altså f. ex. på oldslavisk *mlêti*, at male (molere), for **melti*, men i præs. ind. *melją*, jeg maler, o. s. fr. Et »*Vleandi*» for *Vellandi* er fölgelig netop utænkeligt i en slavisk mund, og det havde vistnok været heldigt, om Hr. H., inden han henkastede en sådan »rettelse», först havde sikret sig ved at efterse f. ex. Miklosich, Vergl. Gramm. d. slav. spr. I² s. 29 ff. (Om *Strukun* som svarende til et nord. *strjúkandi* skal jeg ikke udtale mig; i ethvert tilfælde vilde der ikke heri være mindste spor af nogen særlig slavisk udtaleform.)

Hr. H. omtaler endelig det i begyndelsen af samme kapitel hos Konstantin forekommende utvivlsomt russiske navn på Kijev (eller på en vis lokalitet ved Kijev), *Sambatas*, *Σαμβατάς*. Jeg havde fremsat den gisning, at dette navn måske kunde svare til et nordisk *Sandbakki*, Sandbakke, Sandbred, eller (dersom man vil lægge særlig vægt på endelsen *-as*, som for övrigt bruges som et betydningslöst tilhæng i Konstantins form for Novgorod: *Nemogardas*, *Νεμογαρδάς*, hvilket, ligesom *Sambatas*, behandles som uböjeligt neutrum) *Sandbakka-áss*, Sandbakkeåsen. Ved det sidste måtte der da særlig tænkes på de stejle höjdeströg, på hvilke den gamle stad Kijev ligger; det förste, *Sandbakki*, som jeg egentlig af flere grunde vilde foretrække, kunde måske betegne det samme; men snarere havde jeg dog ment, ad man herved nærmest måtte tænke på skrå-

ningerne ned til floden og på det lave strög, som i temmelig forskellig bredde strækker sig langs denne. Det må jo nemlig erindres, at den gamle betydning af *bakki* ikke blot er bakke, men også flodbred (jfr eng. *bank*). I så tilfælde vilde altså *Sambatas* ikke være ganske enstydigt med Kijev, men kun være den russiske benævnelse på det sted nedenfor selve staden, hvor bådene kunde lægge til. Hvad det egentlig såkaldte lave strög, *Podolije*, angår, da udgör det nu en egen, temmelig betydelig stadsdel, som bl. a. er og i lange tider har været Kijevs havnestad; allerede på Nestors tid må Podolije have været beboet, hvorimod dette efter hans sigende endnu ikke var tilfældet henimod midten af det 10:de århundrede[1]). På dette sted af sit löb er floden Dnjepr netop i höj grad belemret med sand, som i særdeleshed samler sig i og ved dens vestlige löb, ved hvilket Kijev ligger (floden er nemlig her ved en langstrakt ö delt i to arme); en tid skal dette vestlige löb, endog næsten have været tilsandet[2]). Når det nu tillige bestemt angives, at den lave strækning mellem floden og höjdedragene i tidens löb er bleven bredere og bredere, kan der næppe være tvivl om at dette kun er sket ved afsætning af sand, og da det endvidere må antages, at lignende naturforhold altid have været tilstede, bliver det i höjeste grad sandsynligt, at Podolije, förend det blev bebygget, netop var en »sandbakke», en sandig skrånende flodbred, ligesom det i ethvert tilfælde må have været det eneste sted ved Kijev, hvor bådene kunde lægge til eller trækkes op på land.

Fra betydningens side vil der således næppe være nogen væsentlig indvending at göre mod den af mig fremsatte gisning angående navnet *Sambatas*. Derimod indrömmer jeg gerne, at den overleverede form af dette navn ikke passer fuldstændigt med denne forklaring, og Hr H. finder endog, at mit forslag »gör det nödvändigt att antaga en temligen grof korrumpering af texten, hvilken utväg

---

[1]) Hans ord ere (kap. 19, Smiths overs. s. 50, under år 6453 = 945): »De lagde an med skibet ved [rettere: under] Boritschev, thi dengang flöd strömmen [ordret: vandet, d. v. s. Dnjepr] lige under de kijevske höje, og i det lave strög [*na podolii*] bode ingen, men folk bode på höjdeströget [*na gorê*].» Udtrykkene i denne bemærkning, for hvis rigtighed kronisten eller et på hans tid levende sagn må bære ansvaret, ere just ikke fuldt klare; men han synes dog at mene, at selve den strækning, der på hans tid, ligesom nu, egentlig kaldtes Podolije, også dengang existerede, selv om den endnu ikke var beboet. Om Boritschev, en del af Kijev, jfr. kap. 6, Smith s. 23 (»Boritsch's hulvej = *uvoz Boritschev*) og kap. 43, Smith s. 92. Hvad Smith på sidstnævnte sted og kap. 27 slutn., s. 49, gengiver ved »strömmen», det slaviske *Rutschaj*, »bækken», synes at have været navnet på en af en bæk gennemströmmet sænkning, der fra Boritschev förte ned til floden. Hvorledes disse lokaliteter ere eller vare beliggende i forhold til Podolije, ved jeg ikke; men at vi også her kunde have en »sandbakke», var jo ikke umuligt.

[2]) Jfr. f. ex. Encyclopædia Britannica, 9:th ed., XIV (1882) p. 69 under »Kieff» (den eneste beskrivelse, jeg i dette öjeblik har ved hånden at henvise til foruden Beauplan, der ikke give særlige oplysninger om de punkter, der her interessere os): »The bed of the river is sandy and shifting, and it is only by costly engineering works that the main stream has been kept from returning to the more eastern channel which it formerly occupied.»

endast i nödfall bör anlitas.» Det sidste er jeg naturligvis enig i; men ser man hen til former som *Νεμογαρδάς* for Novgorod, *Μιλινίσκα* for Smolensk, *Τελιούτζα* (eller .... *τε Λιούτζα*?) for Ljubetsch, *Τζερνιγῶγα* for Tschernigov (for ikke at tale om de af Hr. H. billigede tydninger af *Λεάντι* som *Vellandi* og *Στρούκουν* som *Strjúkandi*) er dog den korrumpering, mit forslag forudsætter, ikke så synderlig grov. Den indskränker sig i virkeligheden til *t* for *k*, *Sambatas* for *Sambakas*; thi at der er skrevet *mb* for *ndb*, er så langt fra at kunne kaldes en fejl, at det tværtimod for en Græker måtte være den eneste naturlige stavemåde; i note 41 har jeg endog anfört en svensk parallel dertil fra indledningen til Uplandslagen i skrivemåden *sambro* for *sandbro*.

Dette imidlertid kun til forklaring af de tanker, jeg har forbundet med den af mig foreslåede tydning. Den har, forekommer det mig, de fortrin, at den passer med forholdene, at den knytter sig til en væsentlig egenskab ved stedet, og at den i sproglig henseende er tilfredsstillende; dens afvigelse fra den overleverede form er endelig heller ikke större end hvad der er tilfældet med hensyn til adskillige af de övrige navne. Jeg gentager imidlertid, at det selvfölgelig kun er en gisning, som jeg også har fremsat med fuld erkendelse af dens usikkerhed og hvis rigtighed næppe nogensinde vil kunne bevises, men måske heller ikke modbevises.

Spörgsmålet bliver nu, om det samme kan siges om den tydning, Hr. H. foretrækker og som jeg antager er den, hvorom han i det foregående har sagt, at den synes ham »ovedersägligen innebära ifrågavarande ords rätta tolkning». Det hedder da således hos Hr. H.: »På nyssnämda ställe säger Konstantin, att de båtar, som komma från det öfra Ryssland, »gå alla nedför floden Dnjepr, och förena sig vid borgen Kijev, som blifvit kallad *Sambatas*.» Mig [Hr. H.] tyckes solklart, att i sjelfva berättelsen ligger ordets etymologiska förklaring (*τὸ ἐπονομαζόμενον Σαμβατάς* således = som *derför* fått namnet Sambatas), och att det således är det svenska *Sambáta-ás*. *Sambátar* måste betyda sådana båtar, som följas åt, d. v. s. en flotta, och *Sambáta-ás* således flottstation.» Jeg tilstår, at jeg på ingen måde kan se det soleklare i den tanke, Hr. H. her vil læse ud af Konstantins ord. Jeg ser tværtimod ikke andet, end at det er en tanke, som Hr. H. selv med vold lægger ind i dem tildels gennem den vilkårlige og ukorrekte oversættelse af *ἐπονομαζόμενον*, »som blifvit kallad (som fått namnet) *S.*», en oversättelse, der afgjort indeholder en lille subreption. Konstantins ord ere: *ἐπισυνάγονται εἰς* (således alle hdskr., ikke *ἐπὶ*) *τὸ κάστρον τὸ Κιοάβα, τὸ ἐπονομαζόμενον Σαμβατάς*, hvad der ordret må oversættes: »de forene sig i (ved) borgen Kijev, som kaldes Sambatas» (nemlig af Russerne, efter hvad Hr. H. og jeg ere enige om). Den vending Konstantin, her bruger, er altså aldeles parallel med hans udtryksmåde i det fölgende ved angivelsen af de forskellige fossenavne, f. ex. *καὶ πρῶτον μὲν ἔρχονται εἰς τόν πρῶτον φραγμὸν τὸν ἐπονομαζόμενον Ἐσσουπῆ* etc. Ligesom de sidst an-

förte ord her selvfölgelig ikke betyde »som *derför* fått namnet Essupi», men kun berette det faktum, at denne fos kaldes Essupi, således synes det mig soleklart, at ganske det samme må være tilfældet med hensyn til navnet Sambatas. (En helt anden sag, som ikke har noget hermed at göre, er det, at hans udtryk her for så vidt måske ikke er aldeles nöjagtigt, som det, efter hvad jeg har udviklet i det foregående, er muligt, at de to navne Kijev og Sambatas ikke fuldstændig dække hinanden, men at Sambatas kun var navnet på et bestemt sted, en anlægsplads, ved Kijev, således at det i så tilfælde egentlig burde have heddet: »... ved borgen Kijev, nemlig på det sted, som kaldes S.») Jeg tilföjer, at det endog forekommer mig en höjst besynderlig tanke, at Nordboerne skulde have benævnet staden Kijev (ja selv blot dens havn eller anlægsplads, hvad for övrigt Hr. H. ikke antyder) efter den rent tilfældige omstændighed, der fandt sted én gang om året, at de både, som kom fra dè nordligere stæder for at deltage i farten til Konstantinopel, samledes der. Selvfölgelig må der, som det tilmed bl. a. udtrykkelig fremgår af Konstantins beretning, også til andre tider i Kijev have været både og indretninger til sådanne; endelig synes der tillige at være så meget desto mindre grund til netop at benævne Kijev på den af Hr. H. formodede måde, som den egentlige samling af hele flåden ifölge Konstantin slet ikke fandt sted der, men först længere nede ved Vytitschev.

Dette er imidlertid kun den ene side af sagen; tilbage står så spörgsmålet om den sproglige rigtighed eller mulighed af den omtalte forklaring af navnet *Sambatas.* Jeg ved ikke, om det er Hr. H. bekendt, at på det nærmeste den samme forklaring har været fremsat for omtr. 70 år siden af den bekendte böhmiske filolog Dobrovský, og at den med henvisning til denne er gentaget i tillæget til Miklosich's udgave af Chronica Nestoris (»Nomina propria scandicae originis») s. 195, hvor det om Sambatas blot hedder: »Dobrovský e suecico conatus est explicare: sam (scand. sam-r, sam-t) unå et båt (scand. båtr) navis, ergo locus, ubi naves conveniunt. Wiener Allg. Literaturzeitung 1814, 403. Slovanka 1814, 246.»[1]) Når jeg ikke har kunnet slutte mig til denne forklaring og ikke engang har fundet det nödvendigt at omtale eller særlig imödegå den i mit tidligere arbejde, er det, fordi jeg altid har anset og vedblivende må anse den for så umulig i sproglig henseende, at jeg ikke trode, att nogen — i særdeleshed i Norden — mere kunde komme tilbage til den. Hvor finder man nogensomhelst analogi til et ord som *sambátar* med betydningen »båtar, som följas åt, d. v. s. flotta»? Dette kunde måske udtrykkes ved én sammensætning af et verbal-substantiv som isl. *samflot;* men dersom man overhovedet har kunnet danne et substantiv *sambátr*, hvad jeg tvivler

[1]) Forskellige omstændigheder, der ere ejendommelige for disse linier, f. ex. udtrykket »e suecico» og skrivemåden »båt (scand. båt-r)», tyde hen på, at tilföjelsen af dette stykke udelukkende skyldes Miklosich selv, ikke P. A. Munch, der ellers har haft en væsentlig del i hele det omtalte tillæg.

på, kunde det vel næppe få nogen anden betydning end »fællesbåd» eller noget lignende[1]) (jfr isl. adj. *samskipa*, som er på samme skib med en). Og hvorledes skulde endelig *sambáta-áss* kunne komme til at betyde »flottstation»? Ordet *áss* betyder jo kun en ås og ikke andet; men en »flåde-ås» synes mig rent ud sagt at måtte betegnes som temmelig meningslöst.

Jeg håber hermed at have vist, hvad jeg fra mit standpunkt i ethvert tilfælde må fastholde, at de af Hr. H. foreslåede »tillæg og rettelser» til tydningen af de nu omhandlede navne i virkeligheden på intet punkt kunne siges at træffe det rigtige.

S. 328 ff. omtaler Hr. H. ordet *Væring (Varæg, Varang,)* og dets tolkning. Det glæder mig at Hr. H. og jeg synes at være enige om hovedsagen og det eneste, som faktisk kan konstateres angående brugen af det omhandlede ord i östen, nemlig at ordet *Varæg* hos Slaverne i Rusland, så langt vi kunne forfölge dette ord tilbage i de opbevarede mindesmærker, blot betyder Skandinav som folkenavn, og at det samme er tilfældet med det utvivlsomt fra Rusland indförte græske *Varang*, *Βάραγγος*, ligesom med det formodentlig atter fra græsk lånte arabiske *Varank*. Hvorledes betydningsudviklingen her har været, og hvad dette oprindelig nordiske ord fra först af har betegnet, er et i og for sig underordnet spörgsmål, som ganske vist har sin interesse, men til hvis besvarelse vi i ethvert tilfælde udelukkende ere henviste til mere eller mindre sandsynlige gisninger.

Hvad dette punkt angår, slutter Hr. H. sig nærmest til den hidtil almindelige anskuelse, der navnlig med stor styrke og lærdom er hævdet af Kunik, at grundbetydningen af det nordiske **varing* eller *væring* er »edsvuren krigare», og at dette ord er det samme som angelsaks. *værgenga*, langob. *waregang*, frank.-lat. *wargengus*, hvilke ord, ligeledes i overensstemmelse med Kunik, alle tydes som »löftesgångare (jf. isl. *handgenginn*), som trädt i personligt tjensteförhållande hos en (främmande)[2]) furste», og anföres som den væsentligste sproglige stötte for den nævnte tydning af det nordiske ord. Det turde derfor ikke være overflödigt at betragte disse vestgermanske ord lidt nærmere.

---

[1]) Jeg må her ganske undtagelsesvis erklære mig enig i det væsentlige med Hr. v. Gutzeit, når han i sin nyeste piese, Erläuterungen zur ältesten Gesch. Russlands (Riga 1883), s. 6 nævner denne forklaring med henvisning til »Dombrowskij» (!) og siger: »Diese, wie mir scheint, ganz unskandinawische Wortbildung, ergäbe doch nur die nichtssagende Benennung Sammelbot.» For övrigt kan jeg, efter at Hr. H. i sin opsats også har berört en afhandling af Hr. v. G., ikke tilbageholde den udtalelse, at denne forfatters forskellige små afhandlinger om Varægerspörgsmålet fra filologisk synspunkt må siges at være karakteriserede ved en sådan dilettantmæssig blanding af overlegen prætention og af fuldstændig mangel på enhver sproghistorisk methode og i særdeleshed på kendskab til de simpleste nordiske sprogfænomener, at man ikke kan föle sig fristet til at tage noget hensyn til dem.

[2]) Jeg bemærker her, at denne bestemmelse (efter min mening det eneste som er rigtigt i denne forklaring) af Kunik betragtes som sekundær, medens Hr. H. også i det fölgende synes at forudsætte den som væsentlig medhörende.

Særlig vægt lægger Hr. H. på en bestemmelse i den korte Lex Francorum Chamavorum § 9, »att samma mansbot skulle erläggas för dråp på en wargeng som på en antrustion (in trusti dominica)». Ligeoverfor de sidste udtryk bör det dog ikke lades upåagtet, at der i virkeligheden i selve loven ikke står noget af dem. I § 9 fastsættes, at der for drabet på en »wargengus» skal bödes 600 solidi, hvilket er det samme, som, med et tillæg af 200 solidi »pro fredo», efter § 3 skal bödes for drabet på en »homo Francus», men det tredobbelte af hvad der efter § 4 skal bödes for drabet på en »homo ingenuus» (200 sol. + $\frac{1}{3}$ »in dominico»). Nu er imidlertid 600 solidi netop det, der efter de to andre frankiske love, Lex Sal. og Lex Rip., skal bödes for drabet på den »qui in truste dominica (ell. regia) fuit» (eller »antrustio», Form. Marculfi 1, 18), medens der ellers kun skal betales enkelt wergeld, 200 sol., for drabet på en »ingenuus Francus aut barbarus qui lege salica vivit» (to udtryk der vistnok med rette af Sohm, Altdeutsche Reichs- u. Gerechtsverf. I, 570 ff. erklæres for identiske; *aut = vel)*. Deraf, og alene deraf, slutter da Kunik — måske med rette — at »homo Francus» i Lex Franc. Cham. er = »is qui in truste dominica est (antrustio)» i de andre frankiske love[1]), og at altså »wargengus» efter den förstnævnte lov må have indtaget en lignende stilling som antrustio, den svorne kriger i kongens nærmeste fölge. Men når »homo Francus» (som forskelligt fra »homo ingenuus») således i ethvert tilfælde er et elliptisk udtryk, hvortil der må underforstås en eller anden nærmere bestemmelse, hvad sikkerhed have vi da for at »wargengus» virkelig udtömmer det forhold, som her skal udtrykkes, og at det i sig selv betegner andet end blot »en fremmed»[2]), med underforståelse af en tilsvarende nærmere bestemmelse som ved »homo Francus»? Og selv om vi ville indrömme den af Kunik og Hr. H. hævdede betydning af wargengus på dette sted, hvad sikkerhed have vi da for at dette virkelig er den oprindelige betydning af dette ord? Når man betænker, at den chamaviske lov er den yngste af de frankiske love og en af de yngste af alle de gamle germaniske folkelove (fra c. 802 eller 803), og når man tillige erindrer, hvor meget netop Frankernes samfundsforhold og institutioner efterhånden havde fjærnet sig fra det fælles-germanske grundlag, turde der være dobbelt grund til at stille sig meget skeptisk i denne henseende[3]).

Hvad det tilsvarende langobardiske *waregang* angår, mener Hr. H. nu endvidere, at der ikke findes nogen hindring for, at også det

[1]) Aldeles overbevisende er denne slutning dog ikke; thi der er også andre tilfælde, hvor wergeld efter L. Sal. og Rip. stiger til det tredobbelte og som det også forekommer mig, at man her kunde tænke på, således navnlig ved drab »in hoste» (d. v. s. i hæren, på krigstog); her er böden 1800 sol., når den dræbte er in truste dominica, ellers 600 sol.

[2]) Som sådan synes han allerede at fremtræde ved mangelen på det ellers sædvanlige tillæg af $\frac{1}{3}$ til vedkommende wergeld.

[3]) Jfr også Zöpfl i Heidelb. Jahrb. 1856, s. 355: ». . . das Recht des königl. Fiskus auf Erhebung des Wehrgeldes eines Wargengus, wovon in keiner anderen germanischen Rechtsquelle die Rede und dessen Erwähnung im chamav. Weisthum an sich schon eine beispiellose Singularität ist».

kan have den af ham hævdede betydning. Jeg tillader mig dog at tro, at enhver, der opmærksomt gennemlæser hele stedet i sammenhæng, vil finde dette i höj grad usandsynligt. Det lyder således (Edict. Roth. 367): »Omnes waregang, qui de exteras fines in regni nostri finibus advenerint seque sub scuto potestatis nostrae subdederint, legibus nostris Langobardorum vivere debeant, nisi si aliam legem ad pietatem nostram meruerint. Si filius legetimus [d. s. v. filios legitimos] habuerint, heredes eorum existant, sicut et filii Langobardorum; si filius legetimus non habuerint, non sit illis potestas absque iussionem regis res suas cuicumque thingare aut per quolibet titulo alienare.» At *waregang* ere fremmede, ses strax af modsætningen til Langobarderne. Men hvor finde vi her eller andensteds den ringeste hentydning til et særligt personligt tjenesteforhold til kongen, noget man dog nödvendigvis skulde vente? I stedet derfor gives der blot to almindelige statsborgerlige retsbestemmelser, först den, at de regelmæssig skulle være de langobardiske love undergivne, hvad der altså er et udtryk for at Langobarderne ikke, således som navnlig Frankerne, ligeoverfor fremmede, der bosætte sig imellem dem, anerkende disses ret til at være deres hjemstavns lovgivning underkastet (»lex loci» eller »lex propria»)[1]) dernæst en arveretslig bestemmelse, der åbenbart stempler dem som indtagende en mindre fri og selvstændig stilling end de födte Langobarder, omtrent som de frigivne (jf. Ed. Roth. 225 f.); at kongen skal arve dem, når de ingen ægtefödte sönner have, er en simpel konsekvens af de almindelige arvebestemmelser (fordi de ikke have eller i alt fald betragtes som ikke havende sidebeslægtede) og betegner dem ikke i fjærneste måde som stående i særligt tjenesteforhold til ham. Der forekommer mig ikke at kunne være tvivl om, at *waregang* ikke er andet end »*advena*» (som det forklares i Glossarium Matritense), d. v. s. en fremmed, som (muligvis under iagttagelse af visse former) nedsætter sig blandt Langobarderne, og således ere vistnok alle retshistorikere enige om at forstå dette ord[2]). Netop i denne samme betydning finde vi ordet brugt endnu to århundreder senere i et andet langobardisk mindesmærke, det så kaldte »Radelgisi et Siginulfi divisio ducatus Benevent.» (år 851) § 12: »De waregnangis nobilibus, mediocribus et rusticis hominibus, qui usque nunc in terram (vestram) fugiti sunt, habeatis eos».

---

[1]) Den frankiske regel blef udtrykkelig indfört blandt Langobarderne ved en lov af Karl den stores sön Pipin.

[2]) Jfr f. ex. Zöpfl anf. st. s. 352; Sickel, Gesch. d. deutschen Staatsverf. I, 1879, s. 27 note. Med hensyn til beslægtede bestemmelser i andre love jf. f. ex., foruden bödebestemmelserne i Lex. Sal. for drab på »advena Francus», »advena Burgundio» o. s. v., også Lex. Burgund. 107, 3: »Quicumque ingenuus de Gotia captivus a Francis in regione nostra venerit, et ibidem habitare voluerit, ei licentia non negetur»; og smst. 5: »Quaecumque persona de alia regione in nostram venerit, et ibi voluerit habitare, aut cum quo esse voluerit, habeat licentiam, et nullus eum ad servicium aut per se addicere praesumat aut a nobis petire conetur.»

Hvad endelig det angels. *værgenga* angår, da tror jeg i den tyske udgave af mit arbejde s. 127 note 4 at have vist, at det ikke blot ikke behöver at have den her imödegåede betydning, men at den ikke engang ret passer (f. ex. når Nebukadnesar kaldes »de vilde dyrs *værgenga*»).

Jeg har i de nu omhandlede tilfælde angivet den egentlige betydning som »skyddsförvandt, skyddsling»[1]), dernæst »främling» (sv. udg. s. 106); jeg kunde have tilföjet, at den etymologiske grundbetydning må være »den, der er trådt i fidelitets- og beskyttelsesforhold til en anden»; men hvad fidelitetsbegrebet angår, betegner det ikke andet end udelukkelse af infidelitet, af troskabsbrud[2]). Netop dette og intet andet ligger i ordet *vārō-* (opr. *vērā-*), i nordisk så vel som i de beslægtede germanske sprog[3]), og hermed stemme også de særlige anvendelser jeg har antydet (s. 105) af det oldnord. *várar*, et ord der jo for övrigt kun tilhörer det poetiske sprog. Derimod har jeg hævdet og vil fremdeles hævde, at det særlige begreb af troskabslöfte aflagt af en kriger i forhold til sin hövding er ganske fremmed for denne stamme, og dette er for mig en væsentlig medvirkende grund til ikke at kunne gå ind på den Kunikske opfattelse af de her omhandlede ord.

Hertil bemærker imidlertid Hr. H., at »denna skilnad är både alltför subtil och sannolikt oriktig.» Ja, er den urigtig, så er den for subtil, men er den rigtig og begrundet i sprogbrugen, er det ligegyldigt, om vi ville kalde den subtil eller ikke. For min del finder jeg det nu aldeles naturligt, at en krigers troskabsed til den hövding, hos hvem han træder i personlig tjeneste, må indeholde et löfte af mere positiv art i retning af reale præstationer og af lydighed og fölgagtighed, end der ligger i ordet *vārō-* efter den ovenfor givne bestemmelse, men i så tilfælde hörer krigereden over i en anden sfære end den, der betegnes ved dette ord. At der må være noget sandt i denne adskillelse, fremgår også af en sammenligning med det i form og betydning nærstående slaviske *vêra*, om hvilket Kunik selv siger: »*vêra* hat aber nie das *militiae* sacramentum ausgedrückt» (Dorns Caspia s. 253 note); det er altså ganske den samme indskrænkning, som jeg hævder for de germanske ord. Så meget er i ethvert tilfælde faktisk, at der, mig bekendt, hverken i nordisk eller i de andre germanske sprog kan påvises noget eneste

[1]) At den falske etymologi af ordet *væring*, hvorefter man har villet sætte det i forbindelse med gotisk *gavairþi*, fred, skulde have haft nogen som helst indflydelse på denne tolkning (Hr. H. s. 329 note), må jeg for mit vedkommende bestemt benægte.

[2]) Jfr. udviklingen (fra et andet synspunkt) hos Fahlbeck, Krit. studier öfver det frank. rikets äldsta samfundsskick (Lund 1880), ss. 157 ff., 221 ff.

[3]) Jfr. Müllenhoff i Ztschr. f. deutsches Alterth. XVI, 1873, s. 148 ff., især s. 149: »Ahd. *uuâra* ist zunächst wohl wahrheit, nach den adverbialen formeln *in uuâru, zi uuâru* etc., dann treuversprechen, versicherung überhaupt, treue (in so fern einer bei seiner versicherung bleibt), daher die beteuerung *in uuâra mîna*, und nun, ähnlich wie *triuua* im mlt. *treuga*, vertrag, friede, woraus sich endlich für das verhältniss desjenigen, der die *uuâra* des andern hat oder erhält, noch die bedeutung friede als sicherheit, schutz, vielleicht auch huld ergibt.»

exempel på anvendelsen af det omhandlede ord i betydningen af »militiae sacramentum» eller lignende.

Hr. H. mener nu rigtignok at have fundet et islandsk exempel herpå; men ved nærmere prövelse turde det vise sig at bero på en fuldstændig misforståelse. Stedet er i Håkon Håkonssons saga kap. 177. Der er der tale om det karakteristiske möde og forlig mellem kong Håkon og Skule jarl ved Kristkirken i Bergen år 1233 (jfr. Munch, Det norske folks hist., III, 886 f.), og efter at dette er fortalt, tilföjes et vers af Olaf Hvitaskald, hvori det hedder om Skule jarl: »(hann) lagði þá allt sitt mál i kné (konungi) ok seldi várar.» »Den prosaiska texten, siger Hr. H.. återgifver »seldi várar» med »seldi festu». Jag ser icke, att várar här kan betyda någonting annat än »trohetslöfte om en krigare i förhållande till sin höfding» eller en vasalls förhållande till sin suverän.» Hvad den förste bemærkning angår, ser det næsten ud, som om Hr. H. mente, at dette stykke i sagaen, hvilken jo er forfattet omtr. 30 år efter den her skildrede begivenhed, skulde være bygget på det anförte korte vers af Olaf Hvitaskald. Det er klart, at forf. ved en begivenhed, som lå så nær i tiden og endnu må have været i frisk minde hos mangfoldige, ikke har behövet at ty til den art kilder, men med lethed har kunnet få fyldestgörende oplysninger fra öjenvidner, og de tilföjede vers ere naturligvis kun at betragte som en art illustrationer eller stilistiske udsmykninger. Ganske uforståeligt efter hele sammenhængen er det mig imidlertid, hvorledes Hr. H. kan få den mening ud af ordet *várar* (og *festa*), som han gör. For at få en upartisk kendelse af en autoritet om den rette tydning af disse ord, har jeg henvendt mig til min höjtærede kollega prof. K. Gislason, der i fölgende ord velvillig har meddelt mig sin opfattelse af stedet, til hvilken jeg fuldstændig kan slutte mig. »*Festa* er ingenlunde gengivelse af *várar*. Men alligevel er *várar* = *festa*, idet *várar* er en poetisk gengivelse af det prosaiske *festa*, hvilket er den stående, ligesom fundamentale betegnelse for begrebet *sikkerhed* (f. ex. i sætningen »han stillede sikkerhed for pengene»). I Hák. Hák. kap. 177 stiller jarlen sikkerhed (*festa*, *várar*) for at han skal opfylde de forpligtelser, han har indgået ved forliget. Men man ser ikke, hvori denne sikkerhed har bestået (depositum, en art underpant, borgen eller måske blot ed?).» Også Munch (anf. st.) gengiver Olaf Hvitaskalds ord ved »jarlen gav kongen ganske sin sag i vold og stillede sikkerhed». Her er altså ikke i mindste måde tale om den slags troskabslöfte, som Hr. H. her vil tænke på.

Men med alt dette er endnu intet som helst afgjort med hensyn til det nordiske *væring*. For at kunne bedömme, hvad værd overhovedet de omtalte vestgermanske ord have for den etymologiske tydning af dette nordiske ord, er der et spörgsmål, som vi först må stille os klart: Er nu selve dette nordiske ord genetisk det samme som hint vestgermanske *vāraganga(n)-*, i hvilket tilfælde det naturligvis bliver en nödvendig konsekvens, at den sidste del af ordet, *-ingja(n)-*, oprindelig ikke kan være den bekendte aflednings-

endelse, men må være en afslibning af *-ganya(n)-* — eller er det en selvstændig nordisk afledning med den almindelige endelse *-ingja(n)-*?

I förste tilfælde er grundbetydningen af det nordiske ord selvfölgelig givet i og med betydningen af de vestgermanske ord. I sidste tilfælde derimod er det klart, at disse ingen som helst umiddelbar betydning have for en etymologisk forklaring af det nordiske ord, men höjest kunne have værd som paralleler, forudsat at det ad andre veje lader sig göre sandsynligt, at dette er afledt af samme rod og har en tilsvarende grundbetydning.

Kunik og Hr. H. synes uden videre at gå ud fra det förste alternativ. Mig forekommer dette såvel på grund af ordets form (*-ingja(n)-* = *-ganga(n)-*?) som dets anvendelse yderst tvivlsomt, hvorimod alt snarere synes mig at tale for det andet alternativ, at *væring* er et på nordisk grund selvstændig dannet ord. Ja, se vi bort fra alle etymologiske spekulationer, og lægge derimod mærke til den ejendommelige begrænsede måde, hvorpå ordet udelukkende bruges i de nordiske kilder, og dets meget sildige fremkomst (aldrig f. ex. i svenske runeindskrifter, hvor der ellers ofte kunde være anledning til at bruge det), bliver der endog ikke ringe sandsynlighed for at det ikke engang er et gammelt fælles-nordisk ord, men at det er dannet senere — ikke blot tilfældigvis opbevaret — på en enkelt bestemt sted og med bestemte forhold for öje. Dette kan da — som jeg tidligere har udviklet — kün være sket blandt Nordboerne i Rusland, og fra östen må ordet så atter efterhånden være fört tilbage til selve Norden.

Hvorledes det nu end forholder sig hermed, er der efter min fulde overbevisning, hvad jeg udförligere har begrundet i mit tidligere arbejde og ikke her skal komme tilbage til, intet, der særlig tyder hen på eller kan stötte en grundbetydning »edsvoren kriger», hverken i brugen af selve det nordiske ord eller af det græske folkenavn *Varang*, *Βάραγγος*, eller det slaviske folkenavn *Varjag;* det er desuden en betydning, for hvilken man ikke vilde kunne påvise nogen etymologisk tilknytning, medens vi omvendt vide, at de nordiske sprog fra gammel tid af havde andre ord for dette begreb (*handgenginn*, også *málamaðr*, *liðsmaðr*, kollektivt *lið*).

Side 330 ff. söger Hr. H. nu nærmere at bevise muligheden af, at ordet *Varæg* fra den af ham forudsatte grundbetydning »edsvoren kriger i en fremmed fyrstes tjeneste», kunde gå over til at blive et folkenavn. Tör jeg end ikke afgjort nægte den abstrakte mulighed af en sådan betydningsovergang, så må jeg dog på den anden side erklære, at jeg anser den for höjst usandsynlig, og at jeg intet exempel derpå kender og intet kan finde i de af Hr. H. anförte formentlige paralleler. Vi må et öjeblik se lidt nærmere på disse. »Så har man ju antagit, — hedder det — att svensk betyder svedjare, odlare eller enligt Geijer krigare, följesman. Vore denna härledning riktig, skulle *svensk* och *varing* betyda ett och detsamma.» Hvad *svensk* betyder, om det er »svedjare» eller noget helt andet, det ved jeg ikke og har intet håb om nogensinde at

få at vide. Men hvor sangvinsk man så end vil være i denne henseende, går det dog virkelig ikke an for den, der vil diskutere sproghistoriske spörgsmål, at slå en streg over hele sprogvidenskabens uhyre udvikling i de sidste 50 år og fordre, at videnskaben skal respektere enhver antagelse, der engang har været udtalt. Hvem ser ikke nu til dags — med al ærefrygt for Geijer —, at det er aldeles umuligt, som han mente (Sv. f. hist. I, 43), at aflede svensk af det islandske *sveit*, krigerskare, og på grund deraf forklare *Svíþjóð* som hærfolket? Det forekommer mig endog at være en dårlig tjeneste, man viser Geijers minde, ved at fremdrage slige indfald, som han selv, hvis han havde levet nu, sikkert ikke mere vilde have vedkendt sig.

Men Hr. H. har en anden parallel: »Visst är att lapparnes *taro. tarolats*, svensk, egentligen betyder köpman.» Det vilde ganske vist være et godt exempel, — dersom det var rigtigt. Men desværre, denne forklaring er ikke blot ikke sikker, men det er aldeles ubestrideligt, at den er fuldstændig greben ud af luften. Også her ved jeg meget vel, at Hr. H. kan beråbe sig på Geijer, som (Sv. f. hist. I, 105 note 8), efter at have nævnt den almindelige lappiske benævnelse på en svensk *»laddelats»*, siger: »Svensken kallas ock *Taro, Tarolats*, handelsman af *Tarrohet, Taret* sälja.» Dersom Hr. H. imidlertid havde undersögt dette nærmere, f. ex. ved at slå efter i Geijers kilde, Lindahls & Öhrlings Lex. lapp., vilde han have fundet, at *taret* betyder »bedraga (i handel)», og at der ved *tarrohet* henvises til *falet*, som oversættes »ärbjuda, hålla falt»; *tarrohet* betyder i virkeligheden »tilbyde» og er kun et lån fra finsk *tarjota*, tilbyde, ligesom det enstydige norsk-lapp. *darašet* (jfr. exemplerne i Stockfleths Norsk-lapp. Ordbog under »tilbyde») fra den finske sideform *tarita* (1 pers. *taritsen*). Intet af disse ord har noget at göre med *taro*, norsk-lapp. *darro*, »norsk, dansk», hvilket ikke betyder handelsmand og allerede efter sin form aldrig har kunnet have en sådan betydning; det er udelukkende benævnelse på den skandinaviske nationalitet og som sådant vistnok meget gammelt; men hvoraf det kommer, og om det er af lappisk eller af nordisk rod, er jeg ikke i stand til at afgöre, og der existerer ikke, så vidt mig bekendt. nogen nyere pålidelig forklaring deraf.

Hr. H. mener endelig at have fundet endnu et exempel på det. han vil bevise, men et exempel, som jeg lige så lidet kan anerkende. nemlig den af mig selv foreslåede forklaring af *Ruotsi*, *Rus* som en på finsk opstået afkortning af *Roþsmæn* eller en lignende sammensætning. »Emedan svenskarne, siger Hr. H., »hufvudsakligen och i början kanske uteslutande voro af finnarne kända såsom *roþsmæn*, båtkarlar, fick hela nationen deraf sitt namn.» Nej, den tanke kan jeg ikke vedkende mig som min. At Finnerne kaldte Svenskerne *Ruotsi*, var ikke, fordi de först og hovedsagelig lærte dem at kende som »båtkarlar» (!), men fordi de Svenskere, som först og hovedsagelig kom over til Finland og som hörte hjemme på kyststrækningen ligeoverfor den finske bugt, kaldte sig selv *Roþsmæn* eller noget lignende, egl. sömænd, ligesom deres efterkommere endnu

kalde sig selv *Rospiggar* og deres landskab *Roslagen*. Det som det her gælder om, men som Hr. H. overser, er, at det at være sömænd, fiskere ell. lign. er og har været en virkelig sysselsætning for en hel kystbefolkning, og at en benævnelse som Roþsmæn således bliver et udtryk for selve denne befolknings karakteristiske levevis. På samme måde have f. ex. Liverne i Kurland intet andet navn for sig selv, også som nation betragtet, end *rāndalist*, strandboere, eller *kala-mied*, fiskere, og det vilde ikke være vanskeligt at nævne andre lignende exempler. Men dette er noget helt andet end den udvikling, Hr. H. antager. Hvad jeg ved denne ikke forstår og stadig savner analogi for, er, hvorledes den omstændighed, at der kommer et större eller mindre antal individer af en vis nation til et andet land for at tjene som krigere hos dettes fyrste, nogensinde har kunnet opfattes som så karakteristisk for hele deres nations levevis, att man skulde falde på herfra at hente et navn for hele denne nation. Det er dog næsten utænkeligt, at — i det foreliggende tilfælde — Slaverne altid kun skulde have hört de Skandinaver, der kom over til Rusland, benævnede som »edsvorne krigere» og aldrig med noget navn af almindeligere og bredere betydning, som det da havde været naturligt for dem at benytte. Efter alt dette kan jeg ikke tillægge de betragtninger, som Hr. H. i denne sammenhæng anstiller, nogen virkelig vægt.

Når Hr. H. imidlertid går endnu videre og endog synes at ville finde en stötte for den formodede grundbetydning af ordet Varæg i den omstændighed, at de russiske kröniker hovedsagelig omtale Varægerne som krigere i fyrstens tjeneste eller som hvervede soldater, da må jeg på det bestemteste bestride berettigelsen af en sådan logik. Thi bortset fra den ethnografiske og sagnhistoriske indledning og de religiöse episoder, handler jo den egentlige krönike så godt som ikke om andet end krig og kampe, og den kan altså i regelen ikke komme til at omtale Varægerne eller andre folkestammer, uden for så vidt som de optræde som krigere. Derimod höre vi intet særligt om de Skandinaver, der kom over til Rusland i andre fredeligere öjemed navnlig for handelens skyld; og dog have vi såvel i direkte efterretninger, f. ex. i sagaerne, som i de arkæologiske fund vidnesbyrd nok om Skandinavernes livlige handelsforbindelse med östen, der stadig må have fört mange af dem derover. Det er derfor et ubevisligt postulat, når Hr. H. siger (s. 331), at Slaverne »sågo att börja med inga andra skandinaver än sådana varägiska krigare (d. v. s. Skandinaver, der inkaldtes som edsvorne krigere i den fremmede [russiske] fyrstes tjeneste) och väl knappast andra yrkeskrigare än skandinaver.» Er der i virkeligheden, på den anden side, nogen sandsynlighed for, at tallet på de Skandinaver, der under almindelige forhold kom over til Rusland for at tjene der i fyrstens krigerfölge, har været for noget at regne i sammenligning med den der fast bosatte nordiske erobrerstamme[1]), hvilken på den

[1]) Tilværelsen af en sådan stamme synes Hr. H. ganske at glemme ved omtalen af Konstantins ord *μετὰ πάντων τῶν 'Ρῶς* s. 331.

tid, da det nordiske *varing* eller *væring* endnu havde appellativ betydning, af Slaverne utvivlsomt må have været kaldet *Rus* (medens den senere sprogbrug på krönikens egen tid sammenfattede dem alle under navnet Varæg)? Og er der nogen sandsynlighed for, at der mellem disse to kategorier i fyrstens fölge har været en så fremtrædende forskel, at den kunde tjene som grundlag for brugen af ordet Varæg blandt Slaverne som et særligt folkenavn? De enkelte extraordinære tilfælde, hvor det omtales, at Skandinaver (fra Sverig) direkte hentedes i större masser for at bruges ved vigtigere krigstog, ere i ethvert tilfælde så få, at de ikke let synes at have kunnet give anledning til en sådan sprogbrug, så meget mere som disse tropper da ikke bleve i landet, men i regelen opreves i kampene (jfr. Hr. H:s smukke sammenstillinger s. 350 ff.)[1]). Som et vink om at Varægerne for Slavernes bevidsthed ikke have stået særlig som krigere, fortjener det endnu at nævnes, at ordet *varjag* i storrussiske dialekter har antaget den appellative betydning »omvandrende handelsmand», »gårdfarihandlare», en betydning der af historisk grunde ikke vel synes at kunne være meget yngre end omtrent den samme tid, som grundlaget for krönikerne tilhörer (jfr. Hr. H:s »Vestgöte», s. 331, hvilket for övrigt på dette sted ikke passer som parallel, da folkenavnet her er prius).

I modsætning til den nu omhandlede forklaring af ordet *væring* har jeg i mit tidligere arbejde opstillet en anden, hvorefter det skulde være en selvstændig nordisk afledning af den samme stamme *vār-*, som jeg har omtalt i det foregående. Under denne forudsætning kan jeg endnu stedse ikke se, at man kan nå til nogen anden grundbetydning end omtrent den samme, som jeg har ment at måtte tillægge det vestgermanske waragang, nemlig som »skyddsborgare» (svensk overs. s. 105). Det har glædet mig at se, at Hr. H. ikke stiller sig aldeles afvisende hertil, om han end foretrækker den Kunikske tolkning. Jeg behöver næppe her at gentage, at denne min forklaring naturligvis kun fremstiller sig som en gisning og ikke andet. Da vi imidlertid angående oprindelsen til dette ord dog kun kunne bevæge os i gisninger, vilde jeg gerne benytte lejligheden til at minde om, at der måske også kunde være en mulighed for, at etymologien ikke var at söge netop i den nævnte stamme *vār*. Vi have jo nemlig i nordisk andre stammer af samme form, som man muligvis også kunde tænke på. I »Udsigt over det philol.-hist. samfunds virksomhed 1874—76» s. 30 har jeg antydet den tanke, at væring kunde være en afledning af *vár*, vår, og egentlig betyde vårfarerne, de der plejede at komme over til Rusland om våren, den tid da sejladsen åbnedes og fortrinsvis fandt sted; jfr. den i den angelsaks. krönike forekommende benævnelse på Normannerhæren, *sumerlda*, »sommerhær», og i formel henseende sv. *envāring* hos Rietz,

[1]) Når der blot tales om at »samle Varæger» uden videre tilföjelse, ligger deri naturligvis ingen nödvendighed for at dette skal foregå i Sverig; det kan også blot være en udskrivning eller hvervning af Skandinaver, der ere bosatte i Rusland.

»(oxe) som dragit ett år (ell. eg. en vår)», norsk *væring* »rug som sås om våren, sommerrug» (Aasen). Denne forklaring anser jeg dog selv for lidet sandsynlig og tör ikke mere fastholde den. En anden tanke, som jeg ikke tidligere har vovet at fremsætte og som måske vil synes noget dristig, skal jeg tillade mig at henstille til medforskeres overvejelse. Skulde* *vāring-* ikke ganske simpelt kunne være en afledning af den possessive pronominalstamme *vár-* (for**úar-*)? Betydningen vilde da blive den samme som lat. *nostras* (ital. *nostrano*, tysk »unserländisch») og som de i næsten alle slaviske sprog, også i russisk, forekommende dannelser *našin* og *našinec* eller *našenec*, hvilke sidste muligvis endog kunde have tjent de skandinaviske Russer som forbillede for en sådan afledning, hvortil de egentlige nordiske sprog ellers intet umiddelbart tilsvarende frembyde. Dette ord måtte da mekanisk være bleven optaget af Slaverne, og hvad den almindelige nordiske form *væring* angår, kunde omlyden af *ā* til *æ* nok tænkes at være indkommen ved analogi med andre afledningar på *-ing*, efter at ordet, med forglemmelse af oprindelse og grundbetydning, var blevet overfört til selve Norden. At man, efter den ældste böjning af pronominet *várr*, muligvis snarere kunde have ventet en afledning *óring-* end *váring-*, tör ved en sådan sekundær dannelse næppe anföres som en afgörende hindring for forklaringens mulighed. Den sproglige hovedvanskelighed ligger vistnok i selve den enestående afledningsmåde af en pronominalstamme, hvorimod betydningen vilde passe fortrinligt.

Dog nok med hypotheser. Der var vistnok endnu en og anden enkelthed i Hr. H:s afhandling, mod hvilken jeg kunde have noget at anmærke. Men disse bemärkninger ere allerede blevne meget længere, end jeg fra först havde tænkt, og jeg tör ikke lægge beslag på mere plads i tidskriftet, efter at dets Red. velvilligt har har tilladt mig at tage ordet. Jeg vil derfor slutte, som jeg begyndte, med en tak til Hr. H. for hans interessante afhandling og med det önske, at det må lykkes nordiske forskere efterhånden at bringe klarhed i alle de tvivlsomme punkter, der endnu stå tilbage at löse i det foreliggende spörgsmål.

Köbenhavn den 9de December 1883.

Anm. Red. har från Hr N. Höjer mottagit ett yttrande med anl. af detta genmäle, som dock först kan medfölja nästa häfte.

Till red. insända böcker:

Nordisk Tidskrift för Vetenskap, Konst och Industri, utg. af Letterstedtska Föreningen, red. af D:r O. Montelius m. fl. 1883, h. 5—8. Sthlm, Norstedt & Söner.

Valda skrifter af H. Järta, utg. af H. Forssell. H. 14—15. Sthlm, Norstedt & Söner 1883.

H. Forssell, Sverige 1571. Andra häftet (Bihang till Stat. Tidskrift.) Sthlm, Norstedt & Söner 1883.

Statsrådet J. A. Ehrenströms efterlemnade historiska anteckningar utg. af S. J. Boëthius. Häft. 4—5. Upsala Schultz 1883.

Kong. Christian den fjerdes egenhændige breve. Udg. ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia. 7 Hefte. Kbhvn 1883.

Encyklopädie der Neueren Geschichte. Herausgegeben v. W. Herbst. 12—16 Lief. Gotha. Perthes 1882, 83.

A. Lagrelle, Louis XIV et Strasbourg. 3 édition. Paris, Hachette 1883.

H. R. Hiort-Lorenzen og A. Thiset. Danmarks Adels Aarbog. 1884. Förste Aargang. Kbhvn.

INNEHÅLL.

Historisk Tidskrift utkommer i fyra häften om året, i Februari, Maj, September och November månader, med omkring 8 ark i hvarje häfte och utdelas kostnadsfritt till Föreningens medlemmar efter den 15 i hvar och en af de nämnda månaderna.

Ledamotsafgiften är 5 kr. om året eller en gång för alla 75 kr.

Nya medlemmar kunna anmäla sig hos Föreningens sekreterare, d:r E. Hildebrand, adr. *Riksarkivet, Stockholm*, till hvilken äfven alla meddelanden rörande Tidskriftens innehåll ställas.

För den historiska litteratur, som till Redaktionen insändes, skall redogörelse lemnas.

Bokládspriset i Sverige, Norge och Danmark är 2 kr. för häfte.

De exemplar af Tidskriften, som lemnas i bokhandeln, distribueras af C. E. Fritzes K. Hofbokhandel.

För medlemmar i den Svenska historiska föreningen är tillfälle beredt att inträda i de Danska och Norska historiska föreningarna mot en nedsatt afgift af 2 kr. i hvardera. Afgiften berättigar till erhållande af dessa föreningars årspublikationer. Öfverenskommelsen gäller för Norge från och med 1881; för Danmark åter, för dem som så önska, från och med andra halfåret 1878, då en »Ny Række» af Dansk Historisk Tidskrift börjar, så att för 5 kr. kunna de från hösten 1878 t. o. m. 1880 utgifna häftena erhållas. De, som vilja begagna sig af denna öfverenskommelse, torde anmäla sig hos sekreteraren i den Svenska historiska föreningen.